

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

“AÇILMAGAN BÖRÉ” ADLI ESERDE
(TRANSKRİPSİYON-AKTARMA-İNCELEME-SÖZLÜK)

GÖKÇE DOĞANAY

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. LEVENT DOĞAN

EDİRNE
2010

“AÇILMAGAN BÖRÉ” ADLI ESERDE
(TRANSKRİPSİYON-AKTARMA-İNCELEME-SÖZLÜK)

Hazırlayan: Gökçe DOĞANAY
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı için öngördüğü YÜKSEK LİSANS
TEZİ olarak hazırlanmıştır.

Edirne
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
2010

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

GÖKÇE DOĞANAY tarafından hazırlanan “**AÇILMAGAN BÖRE**” ADLI
ESERDE (TRANSKRİPSİYON-AKTARMA-İNCELEME-SÖZLÜK) Konulu
YÜKSEK LİSANS Tezinin sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim
Yönetmeliği'nin 12.-13. maddeleri uyarınca **06.08.2010 Cuma** günü **Saat 13:30'da**
yapılmış olup, tezin * ~~Kabul Edilmesine~~ **..... OYBİRLİĞİ/oyçokluğu** ile
karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Doç. Dr. Mustafa ÖZER	Kabul Edilmesine	
Danışman Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN	Kabul Edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında “Kabul Edilmesine/Reddine” seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

ÖN SÖZ

Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk milleti ve Türk dili, sosyal, kültürel ve siyasi nedenlerin ortaya çıkardığı çeşitli olumsuzluklara rağmen, tarihinin derinliklerinden süzülüp gelen ve millet olabilmenin gerekliliği olarak gördüğümüz önemli dil ve kültür değerlerine sahiptir. Türk dili zaman içinde değişmiş, değişik safhalardan geçmiş, kendisinden lehçeler ve şiveler ortaya çıkan bir ana dil hüviyeti kazanmıştır.

Derinlemesine araştırıldıkça zenginliği ve güzelliği daha çok ortaya çıkan Türk diline bir nebze olsun hizmet edebilmek amacıyla yüksek lisans tez konusu olarak modern Tatar edebiyatının örneklerinden birini seçtik. “Açılmagan Böré” adlı eser üç uzun hikâye (Rus. povest) ve dokuz hikâyeden oluşmaktadır.

Beş bölümden oluşan çalışmamızda “Giriş” bölümünden sonra “Transkripsiyon” bölümünde hikâyeler Kiril alfabesinden Latin alfabesine aktarılmıştır. Bu aktarım sırasında orijinal metindeki imlâ, noktalama ve paragraflar korunmuş, her satıra numara verilmiştir. Ayrıca Kiril harfli sayfa numaraları transkripsiyonda koyu puntuyla köşeli parantez içinde belirtilmiştir. Tezimizin üçüncü bölümü olan “Aktarma” bölümünde söz konusu hikâyeler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu aktarım sırasında Fuat Ganiyev’in başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan “Tatarca – Türkçe Sözlük” esas alınmıştır. İnceleme bölümünde ise Tatar Türkçesindeki fiil çekimini ve Türkiye Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak fiillerde meydana gelen zaman kaymalarını incelemeye çalıştık. Tezin son bölümünde hikâyelerde geçen kelimelerden oluşturduğumuz sözlük yer almaktadır.

Tezimi seçmemde ve tamamlamamda büyük yardımları olan danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Levent DOĞAN’a, Türkçenin genişliğini, zenginliğini ve birliğini anlatan tüm hocalarıma; maddi manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Gökçe DOĞANAY

ÖZET

Bu tezde Seyde Zıyalı tarafından Tatar Türkçesi ile kaleme alınmış “Açılmagan Böre” adlı eser üzerinde çalışılmıştır. Eserde yer alan uzun hikâye (Rus. povest) ve hikâyelerin adları şöyledir: “Kara Taplı Bizek (Siyah İzli Süsler)”, “Açılmagan Böre (Açılmamış Tomurcuk)”, “Yugaltu (Kaybetme)”; “İké Dönya Arası (İki Dünya Arası)”, “Bulat Hem Kızılkanaat (Bulat ve Kızılkanaat)”, “Bakça Yulı (Bahçe Yolu)”, “İké Enise, bér Mehmüt (İki Enise Bir Mahmut)”, “Hökém (Hüküm)”, “Sınu (Kırılma)”, “Tav İtegénde (Dağ Eteğinde)”, “Taşu (Taşma)”, “Temugtan Çıkkın Gızzet (Cehennemden Çıkan İzzet)”.

Beş bölümden oluşan çalışmamızın “Giriş” bölümünde Tataristan, Tatar adı, Tatar Türkçesinin tarihi gelişimi ve Türk dili içindeki yeri hakkında bilgiler verildi. Transkripsiyon ve çevirinin oluşmasında uygulanan yöntemler açıklandı. İkinci bölüm “Transkripsiyon” bölümüdür. Bu bölümde Kiril alfabesindeki metinler Latin alfabesine çevrilmiştir. Üçüncü bölüm olan “Aktarma” bölümünde hikâyeler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Dördüncü bölüm “İnceleme”de ise Tatar Türkçesindeki fiil çekimi ve Türkiye Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak fiillerde meydana gelen zaman kaymalarını incelemeye çalıştık. Son bölümde hikâyelerde geçen kelimelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarının bulunduğu “Sözlük” yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Tatar Türkçesi, Fiil, Şekil Bilgisi, Açılmagan Böre.

ABSTRACT

In this thesis, the studied literary work, which is “Unopened Bud”, is written in Tatarian Turkish by Seyde Zıyalı. Names of the stories and the long stories in this literary work are: “Kara Taplı Bizek (The Ornament with Black Trace)”, “Açılmagan Böreré (The Unopened Bud)”, “Yugaltu (Loss)”; “İké Dönya Arası (Between The Two Earth)”, “Bulat Hem Kızılkanaat (The Bulat And The Kızılkanaat)”, “Bakça Yulı (The Garden Path)”, “İké Enise, bér Mehmüt (Two Enise, One Mahmut)”, “Hökém (The Judgement)”, “Sınu (The Break)”, “Tav İteğénde (In The Mountain Foot)”, “Taşu (The Outflow)”, “Temugtan Çıkkın Gızzet (Izzet Who Walks Out From Hell).”

Our work consists of five chapters. In the introduction section of Tataristan, the information is given about Name of Tatar, Improvement of History of Tatar Turkish, and Its Place in the Turkish Language. Furthermore, executed methods are explained while forming transcript and translation in this part. The second section is “Transcript”. In this section, texts in Cyrillic alphabet are translated into Latin alphabet. In the third section, which is called “Translation”, stories are translated into Turkey’s Turkish. The fourth section “Inspection”, verb inflection in Tatar Turkish and time shifts in original Turkish are compared and worked on. The final section is “Dictionary”. Words, which are stated in the stories, are taken a part in this section with their form of Turkey’s Turkish.

Key words: Turkic Language, Tatar Turkish, Verb, Morphology, Açılmagan Böre.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	VIII
KISALTMALAR.....	IX
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Tataristan	1
1.2. Tatar Adı.....	1
1.3. Kazan-Tatar Türkçesinin Türk Dili İçindeki Yeri.....	3
1.4. Kazan-Tatar Türkçesinin Tarihsel Gelişimi.....	3
1.5. Transkripsiyon	5
1.6. Aktarma	6
2. TRANSKRİPSİYONLU METİNLER.....	12
Povéstler	13
Kara taplı bizək	13
Açılmagan Böré	41
Yugaltu	72
Hikeyeler	132
İké Dönya Arası	132
Bulat Hem Kızılkanaat.....	144
Bakça Yulı	152
İké Enise, Bér Mehmüt.....	159

Hökém	171
Sınu.....	179
Tav İtegénde	188
Taşu	198
Temugtan Çıkkın Gızzet.....	213
3. AKTARMA.....	218
Povestler	219
Siyah İzli Süsler	219
Açılmamış Tomurcuk.....	244
Kaybetme.....	271
Hikâyeler	325
İki Dünya Arası.....	325
Bulat ve Kızılkınat.....	335
Bahçe Yolu	342
İki Enise Bir Mahmut.....	348
Hüküm	359
Kırılma.....	367
Dağ Eteği'nde	374
Taşma	383
Cehennemden Çıkan İzzet.....	395
4. İNCELEME.....	401
4.1. FİİL ÇEKİMİ.....	402
4.1.1. BİTİMLİ FİİLLER.....	402
4.1.1.1. ŞAHIS VE SAYI	402
4.1.1.1.1. Birinci Tipteki Şahıs Ekleri (Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)....	403
4.1.1.1.2. İkinci Tipteki Şahıs Ekleri (İyelik Kökenli Şahıs Ekleri).....	404
4.1.1.1.3. Üçüncü Tipteki Şahıs Ekleri (Emir Kökenli Şahıs Ekleri)....	405
4.1.1.2. ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ.....	406

4.1.1.2.1. Bildirme Kipleri	406
4.1.1.2.1.1. Geniş Zaman.....	407
4.1.1.2.1.2. Görülen Geçmiş Zaman	413
4.1.1.2.1.3. Anlatılan Geçmiş Zaman	420
4.1.1.2.1.4. Şimdiki Zaman	425
4.1.1.2.1.5. Gelecek Zaman	430
4.1.1.3. FİİLERDE ZAMAN KAYMALARI.....	433
4.1.1.3.1. Geniş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları	434
4.1.1.3.2. Görülen Geçmiş Zamandaki Zaman Kaymaları	437
4.1.1.3.3. Anlatılan Geçmiş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları	440
4.1.1.3.4. Şimdiki Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları	442
4.1.1.3.5. Gelecek Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları	448
4.1.1.2.2. Tasarlama Kipleri.....	450
4.1.1.2.2.1. Şart Kipi	450
4.1.1.2.2.2. İstek Kipi	453
4.1.1.2.2.3. Gereklilik Kipi.....	454
4.1.1.2.2.4. Emir Kipi.....	455
4.1.1.2.3. Birleşik Çekim	458
4.1.1.2.3.1. Hikâye Birleşik Zaman	458
4.1.1.2.3.2. Rivayet Birleşik Zaman	470
4.1.1.2.3.3. Şart Birleşik Zaman	479
4.1.2. BİTİMSİZ FİİLLER	481
4.1.2.1. İsim-Fiiller	481
4.1.2.2. Sıfat-Fiiller.....	482
4.1.2.2.1. -gan, -gen; -kan, -ken	482
4.1.2.2.2. -mış, -més.....	483
4.1.2.2.3. -açak, -eçek.....	483
4.1.2.2.4. -ası, -esé	484
4.1.2.2.5. -ar, -ér; -r	484

4.1.2.2.6.-mas, -mes	484
4.1.2.2.7.-vçı, -vçé.....	485
4.1.2.3. Zarf-Fiiller	485
4.1.2.3.1. -a /-e, -y	485
4.1.2.3.2. -p.....	486
4.1.2.3.3. -gançı/-gençé, -kançı/-kençé	486
4.1.2.3.4. -ganda/-gende, -kanda/-kende	486
4.1.2.3.5. -gaç / -geç, - kaç / -keç.....	487
4.1.2.3.6. -rga/-rge:.....	488
4.1.2.3.7. -rday/-rdey, -arday/-erdey	488
4.1.2.3.8. -ganday/-gendeý, -kanday/-kendeý	488
5. SÖZLÜK.....	489
SONUÇ	504
KAYNAKÇA	506

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ*

Kiril	Transkripsiyon	Kiril	Transkripsiyon
А а	A a	Т т	T t
Б б	B b	У у	U u
В в	V v	Ф ф	F f
Г г	G g	Х х	H h
Д д	D d	Ц ц	TS ts
Е е	Yy (ı/i,é)	Ч ч	Ç ç
Ё ё	YO yo	Ш ш	Ş ş
Ж ж	J j	Щ щ	ŞÇ şç
З з	Z z	Ъ ъ	' sözcüklerin kalın okunmasını sağlar.
И и	İ i/ İY iy	Ы ы	I ı
Й й	Y y	Ь ь	' sözcüklerin ince okunmasını sağlar.
К к	K k	Э э	É é Kapalı E
Л л	L l	Ю ю	Yu yu (Ü/ü)
М м	M m	Я я	Yy (a/e)
Н н	N n	Ә ә	E e
О о	O o	Ө ө	Ö ö (Ö'ye yakın)
П п	P p	Ү ү	Ü ü
Р р	R r	Ж ж	C c
С с	S s	Ң ң	Ñ ñ

* Transkripsiyon alfabesi, Fuat Gayniyev'in Tatarca-Türkçe Sözlüğü esas alınarak oluşturulmuştur.

KISALTMALAR

- a.g.e. : adı geçen eser
akt. : aktaran
baskı : b.
bkz: : Bakınız
AGZ : Anlatılan Geçmiş Zaman
AN : Anadolu Notları
AŞM : Aşk-ı Memnu
AÜ : Ankara Üniversitesi
BGB : Benim Gibi Biri
c. : cilt
çev. : çeviren
DA : Devlet Ana
DK : Dudaktan Kalbe
ET. : Eski Türkçe
FS : Frankfurt Seyahatnamesi
GBY : Gurbeti Ben Yaşadım
GGZ : Görülen Geçmiş Zaman
GLZ : Gelecek Zaman
GNZ : Geniş Zaman
İ : İntibah
KSS : Kuğunun Son Şarkısı
KMM : Kürk Mantolu Madonna
PİK : Pembe İncili Kaftan
Rusça : Rus.
s. : sayfa
SK : Sis Kelebekleri
SZ : Sergüzeşt
ŞZ : Şimdiki Zaman
TDK : Türk Dil Kurumu
TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTG : Türkiye Türkçesi Grameri
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri
yay. : yayını
YD : Yaprak Dökümü
YGZ : Yakın Geçmiş Zaman

1. GİRİŞ

1.1.Tataristan

Tataristan, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyettir. Orta İdil'in kuzeyinde eski Sovyetler Birliği'nin Avrupa bölümünde Kama ve İdil nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuştur. 30 Ağustos 1991 tarihinde özerkliğe kavuşan Tataristan'ın başkenti Kazan'dır. Cumhuriyetin nüfusu yaklaşık 4 milyondur.¹

1.2.Tatar Adı

Tatar adına ilk kez Orhon yazıtlarında rastlanır. Kül Tigin anıtının güney ve doğu yüzünde «*Otuz-Tatarlar*» şeklinde; Bilge Kağan anıtının doğu yüzünde ise hem «*Otuz-Tatarlar*» hem de «*Tokuz Tatarlar*» şeklinde söz edilir ve abidelerde toplam beş kez Tatar ismi geçer.² Ancak yazıtlardaki bu etnik adların, Türk boylarının değil de Moğol boylarının adları olduğu sanılmaktadır. Ancak tarihi Çin kaynaklarında Tatar adıyla anılan Türkler «Ak-Tatar» olarak belirtilirken Moğollar için «Kara-Tatar» ifadesi kullanılmıştır.³

Tatar isminin menşe itibariyle Moğolca bir kelime olduğu söylene de bu konuda hiçbir bilim adamı ona Moğolca bir etimoloji bulabilmiş değildir. Çin kaynaklarında Tatar adına değişik tarihlerde «*Ta-Ta* veya «*Da-Da*» şeklinde rastlanır.⁴ M. Z. Zekiyev de Tatar kelimesine ilk olarak tarihî Çin kaynaklarında rastlandığını ve kimi âlimlerin onun Çince «*Ta-Ta (Da-Da)*» sözünden ortaya çıktığını düşündüğünü belirtir. Çince da-da sözü pis, pasaklı, vahşi anlamlarında da kullanılır. M. Z.

¹ <http://www.sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=tataristan>

² Muharrem ERGİN, *Orhun Abideleri*, 31. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1994, s.2-8-12-34-48.

³ İslâm Ansiklopedisi, «*Tatar maddesi*», C.XI, s.56-61.

⁴ Ahmet CAFEROĞLU, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, s.73.

Zekiyev, bu kelimenin başlangıçtan beri bir etnonim olarak kullanıldığını belirtir ve Türkçe kökenli olduğu tezini ileri sürerek bu savını da kelimenin sonundaki -ar/-er ekinden hareketle Tat-ar, Haz-ar, Bolg-ar, Balk-ar, Su-ar vb. gibi örneklerle destekler.⁵

Bugün Tatar sözü coğrafi olarak Kazan ve Kırım merkez olmak üzere İdil-Ural bölgesinde, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde ve Rusya'nın St. Petersburg ve Moskova şehirleri başta olmak üzere muhtelif şehirlerinde yaşayan bir Türk boyu için kullanılmaktadır. Rusya dışındaki Tatar Türklerinin çoğunluğu Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Halen Finlandiya dışında Japonya, Almanya ve Amerika'da biraz Kazan Türk'ü yaşamaktadır.

Ruslar, Cengiz devrinden itibaren Türk- Moğol Devleti'ne «Tatar İmparatorluğu», halkına da Türkleri ve Moğolları ayırmadan «Tatar» adını vermişlerdir. Ancak daha sonra Sovyet yönetimi her Türk boyunu kendi adıyla anmış, Tatar adıyla ise «Kazanlılar»ı ve kısmen de «Kırım» Türklerini kastedmiştir. İdil boyu Türkleri, önceleri Tatar ismi ile ilgili olumsuz düşünceleri sebebiyle kendilerini sadece Müslüman olarak tanıtıp millet adı belirtmiyorlardı. Kazanlı meşhur tarihçi Şehabeddin Mercanî (1818-1889) «Bulgar ve Kazan tarihine ait Mustafâd al-ahbar adlı eserinde, Kazanlıların halk ve millet adı olarak «Tatar» sözünü kullanmaktan çekinmemeleri gerektiğini» ifade etmiştir. Benzer şekilde Kazan edebiyatının önde gelen sanatçılarından 'Abd al- Kayyum Nasırî (1824-1902) de «Tatar» adının yerleşmesinde etkili olmuştur. «Bugün Kazanlılar ve Kırımlılar kendilerine Tatar demektedir; ancak Kırımlılar kendilerini ayırmak için «Kırım Tatar'ı» tabirini kullanmakta, Kazanlılar ise böyle bir ayrıma gerek duymadan «kendilerini Tatar diye adlandırmaktadırlar.»⁶

⁵ M. Z. ZEKİYEV, *Türki-Tatar Etnogenezi*, 'Fikir' Neşriyatı, Kazan; 'İnsan' Neşriyatı, Mesketü, 1998, s.308.

⁶ Nadir DEVLET, *Büyük İslâm Tarihi*, C.5, s. 226.

1.3.Kazan-Tatar Türkçesinin Türk Dili İçindeki Yeri

A. Samoyloviç, N. Poppe gibi bilim adamları Türk dil ve şivelerini ikiye ayırarak bir tarafa R-dili olan Çuvaş dilini, diğer tarafa da Z-dilleri olan diğer bütün dilleri ve şiveleri koyarlar. Bununla birlikte âlimlerin çoğu Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesini Karay, Karaçay-Balkar, Kumuk; Nogay, Kazak, Karakalpak; Kırgız Türkçesi ile beraber Kıpçak grubuna, yani Kuzey-Batı grubuna koyarlar.⁷

Türk dilleri ile ilgili olarak yapılan pek çok tasnif vardır. Wilhelm Radloff, dört gruba ayırdığı Türk dilleri içinde Tatarca'yı Kırgız, İrtiş, Başkurt lehçesiyle birlikte Volga veya Kuzey lehçeleri içinde saymıştır. Ramstedt'in tasnifinde ise Kırgız, Kazak, Karakalpak, Nogay, Kumuk, Karaçay, Karaim ve Başkurt lehçeleri ile birlikte Tatar Türkçesi, Batı grubu içinde gösterilmiştir. Samoyloviç ise tasnifinde altı gruba ayırdığı Türk lehçeleri içinde Tatar Türkçesini III. grup, «*taw-grubu*» (Kıpçak, Kuzey-Batı) içinde göstermiştir. Talat Tekin de on iki gruba böldüğü lehçeler içinde Tatar Türkçesini X.grup, «*tawlı*» Kıpçak grubu içinde saymaktadır.⁸

1.4. Kazan-Tatar Türkçesinin Tarihsel Gelişimi

Kazan-Tatar Türkçesi, Tataristan'da, Rusya'nın başka bölgelerinde, Özbekistan, Kazakistan ve Kafkasya cumhuriyetlerinde ve yabancı ülkelerde yaşayan Tatarların resmî ve edebî dilidir.⁹

Türk dilinin metinlerle takip edilebilen yazılı döneminin başlangıcı olarak Orhun yazıtlarını kabul etmek mümkündür. Günümüzde Türk dünyasının muhtelif bölgelerinde kullanılmakta olan Türkiye Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi,

⁷ Shirô HATTORİ, "Türk Dilleri Arasında Tatarcanın Yeri", Bilimsel Bildiriler 1972, TDK Yay., AÜ Basımevi, Ankara, 1975, s.279-283.

⁸ Ali AKAR, Türk Dili Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s.42-46.

⁹ A.T. KAYDAROV; M. Orazov, Türklük Bilgisine Giriş, (çev. Vahit Türk), Birleşik Yay., İstanbul 1999, s.174.

Kazak Türkçesi vb. gibi yazı dillerinde Orhun yazıtlarındaki temel dil özelliklerini görmek mümkündür. Kazan-Tatar Türkçesinin de kelime bilgisi, söz dizimi ve cümle bilgisi bakımından abidelerle paralellik gösterdiği muhakkaktır.

Başkurt Türkçesi ile birlikte Kıpçak grubu Türk lehçelerinin İdil-Ural bölgesi kolunu oluşturan bugünkü Kazan-Tatar Türkçesi, XI-XII. yüzyıllar arasında Bulgar, XIV. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın ilk yarısına kadar Kıpçak, XV. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar İdil-Ural bölgesi Türkîsi veya Çağatay Türkçesi ve XIX. yüzyıldan günümüze kadar mahallî Tatar ağızlarından gelişen Tatar Türkçesi yazı dili olmak üzere dört farklı ana dönemden geçerek günümüze gelmiştir.¹⁰ Eski Tatar edebî dili XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılmıştır. Bu dönemde ve XX. yüzyılın başında genel millî Tatar Türkçesi bütün şekilleri ile bir edebî dil olarak ortaya çıkmıştır.¹¹

Tatar yazı dilinin yaygınlık kazanması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tatar kent soylu sınıfının oluşumu yıllarına denk gelir. Bu dönemde kimi Tatar aydınları tarafından konuşma dilini yazı diline yaklaştırmanın yolları aranmıştır. Halk dilinin, Kıpçak dili özellikleri ile işlenip zenginleştirilmesi yoluyla eski edebiyat dili olan Çağatayca canlandırılmış, bunun neticesinde yeni bir edebiyat dili olan Kazan Tatarcası ortaya çıkmış ve her dalda önemli ürünler verilmiştir.¹²

Tatar Türkçesinin, XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar süren bütün Türkistan Türklüğünün dili olan ortak Türkçeden uzaklaşması, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başındaki romantizm akımından da etkilenmesi ve pek çok Tatar aydınının da gördükleri eğitimin gereği uram dili (sokak dili) diye adlandırılan Tatarca ile yazmayı vatanseverlik saymasına bağlanabilir.

XIX. yüzyılın başında, 1804 yılında Kazan'da kurulan üniversite de Tatarların kültür dünyasını etkilemiş; Tatar şair ve yazarları Rus kültürü ve edebiyatı ile tanışma imkânı bulmuşlar, Puşkin ve Krılov gibi Rus şairlerinin şiirleri Tatarcaya

10 Nevzat ÖZKAN, *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yay., Ankara, 2002, s.211.

11 Fuat GANİYEY, vd, *Tatarça-Törêkçe Sözlük (Tatarca-Türkçe Sözlük)*, İnsan Neşriyatı, Kazan-Meskeü, 1997, s.8.

12 Fuat GANİYEY, a.g.e., s.516.

çevrilmeye başlanmıştır. Böylece, sözlü edebiyat geleneğinden beslenen Tatar şairleri Ruslar aracılığı ile tanıdıkları Batı ile de münasebet kurmuşlardır. Hem gelenekten, sözlü kültürden hem de Rus edebiyatı yoluyla giren yeni unsurlardan aldıkları ilhamla şiir yazan, başta Abdullah Tukay olmak üzere Dermend ve Mecit Gafuri gibi şairler boy göstermeye başlamıştır.¹³

1.5. Transkripsiyon

Tezimizde ikinci bölüm “Transkripsiyon” bölümüdür. Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı dört ünsüz vardır. x, ñ, w, q. Bunlardan x gırtlaktan çıkarılan hırıltılı h’dir. ñ ise Türkiye Türkçesinde yer almayan geniz n’sidir. w Türkiye Türkçesindeki diş-dudak v’si değil iki dudak arasında çıkan w’dur. Vagon, vagzal gibi Rusça alıntılarla gelen tek dudak ünsüzü v dışında, söz konusu ses dilin tamamında çift dudak telaffuzlu w ünsüzüdür. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, birkaç alıntıyı ayırt etmek için, transkripsiyon geleneğimizde bulunmayan ve herhangi bir Türk lehçesine ait Latin harfli metinleri yabancılaştıran w harfinin tarafından özellikle kullanılmadığını belirtmiştir.¹⁴ g sesi ise Türkiye Türkçesinden daha belirgin bir şekilde çıkarılır.

Tatar Türkçesinde E e harfi, söz başında ince sıralı sözlerde yé-, kalın sıralı sözlerde yı- hecelerini yazmaya ve okutmaya yarar hâlde kullanılmaktadır; ереме (yéğermé) “yirmi”, ерет (yéğét) “yiğit, genç”; ертыкчы (yırtkıç) “vahşi hayvan”, ел (yıl) “yıl” , еш (yış) “sık”, елай (yılav) “ağlama”. Э э harfi ise söz başında é ünlüsünü yazmak için kullanılır. Еш (éş) “iş” , эз (éz) “iz”, элек (élék) “önce”. Bunların dışındaki Э э harfi ise söz başında da içinde Türkiye Türkçesindeki e ünlüsü değerinde okunan bir harftir.

¹³ Nevzat ÖZKAN, *Türk Dünyası Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*; Ahmet Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.164-167.

¹⁴ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, “Tatar Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yay., İstanbul 2007, s.287.

Tatar alfabesinde yer alan ё, ж, ш, ц harfleri ancak Rusça alıntılarda var olan eserler için kullanılır. самолёт “uçak”, ящик “kutu, çekmece”. журнал “dergi”.¹⁵

1.6. Aktarma

Üçüncü bölüm «Aktarma» bölümüdür. Bu bölümde söz konusu hikâyeler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu aktarım sırasında «Tatarca-Türkçe Sözlük» esas alınmıştır. Fuat Ganiyev’in başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan 496 sayfadan meydana gelen sözlük, yaklaşık olarak yirmi iki bin tane Tatarca Türkçesi kelime ile onların Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını içermektedir.

Aktarma sırasında orijinal metindeki anlamdan uzaklaşmaması için genellikle kelimesi kelimesine aktarım yolu esas alınmış; daha sonra Türkiye Türkçesinin yapı ve anlam özelliklerine uygun bir metin elde edilmesi yönünde gayret gösterilerek bazı ufak değişiklikler yapılmıştır. Türkiye’de kullanılmayan Tatar yaşam kültürüne ait kelimeler de aynen kullanılarak dipnot şeklinde sayfanın altına o kelimenin açıklaması yapılmıştır. Aşağıda çalışmamızda yer alan hikâyelerin çok kısa özetlerine yer verilmiştir.

Kara Taplı Bizek “Siyah İzli Süsler”

Hikâyenin kahramanı Abdülhamit, Talkış kızı Gülnaz’ı sevmektedir. Ruslar gelmeden Gülnaz’ı vaftiz edilmekten kurtarmak için arkadaşı İsmail ile Talkış’a doğru yola çıkarlar. Gece yollarını kaybeden Abdülhamit ve İsmail Rusların eline düşerler. Abdülhamit Gülnaz’ı kurtarır. Gülnaz, Abdülhamit’in köyüne kaçar.

¹⁵ Ahmet B. ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s. 686.

Şetke'nin Abdülhamit isimli delikanlısı Talkış'ta Yavuz İvan askerlerine karşı koyar. Kötü bir şekilde can verir.

Rus Çarı İvan Vasilyeviç'in emriyle Tatar Türklerini zorla Hristiyanlaştırma çabaları ve Türklerin imanlarını korumak için verdikleri mücadele konu edilmiştir.

Açılmagan Böré “Açılmamış Tomurcuk”

Kahramanımız Reşit ve arkadaşı Niyaz, maden ocağında çalışmak üzere Rus hükümeti tarafından çağırılırlar. Köydeki aileler çocuklarını kilometrelerce uzağa göndermek istemezler. Reşit ile Niyaz çalışmak için Balık Bistesini tarafına giderek maden ocağı işinden kurtulmak isterler. Ancak geriye döndüklerinde hükümet tarafından gönderilen vekil, köye tekrar gelir. Bu sefer karşı çıkamazlar ve maden ocağına giderler. Bir süre çalıştıktan sonra Reşit, köyünde bıraktığı sevgilisi Aysılı'yu özler ve Niyaz'la birlikte kaçış planı yaparlar. Ancak köylerine birkaç istasyon kala Ruslar tarafından yakalanırlar. İşkence görürler. Niyaz ölür. Reşit yıllar sonra Rus eşi ve bir çocuğuyla köyüne döner.

Yugaltu “Kaybetme”

Hikâyenin kahramanı Ruziye, köyünden Kazan'a gidip tıp okumak ister. Ağabeyi Kazan'da yaşamaktadır. Onun yanına yerleşir. Ancak Ruziye, yengesi Haviye ile anlaşamaz. Maddi imkansızlıklar yüzünden okula başlayamaz. Üç yıl çalışıp annesine yardım ettikten sonra tarih bölümünü kazanır. Birinci sınıfta staj için gittiği Estonya'da Mirseyet ile tanışır. Çocukları olur, evlenirler. Ancak Mirseyet Ruziye'yi Albina ile aldatır. Bu yasak aşk Mirseyet'in Albina tarafından öldürülmesiyle sonuçlanır.

İkê Dönya Arası “İki Dünya Arası”

Zülhabire Nine yaşlı ve hasta bir kadındır. Oğlu Rinat vefat ettikten sonra gelini Selime ile birlikte yaşamaktadır. Selime'nin çocuğu olmamıştır ve Zülhabire Nine bundan şikayetçidir. Selime ise kayın validesinin hasta yatağının başından ayrılmaz. Zülhabire'nin kız kardeşinin oğlu Sabircan şehir hayatından sıkıldığı için teyzesinin köyüne gelmiştir. Sabircan, dul olan yengesini platonik olarak sevmektedir. Yengesi Selime ile birlikte ölüm döşeğinde olan teyzesini bekler. Teyzesi fenalaşınca eczaneye bisikletiyle ilaç almaya giden Sabircan kamyonun altında ezilerek yaşama veda eder.

Bulat Hem Kızılkanaat “Bulat ve Kızılkanaat”

Bulat, dedesi ve Nabiulla Ağabey'i ile birlikte Ayı Nehri'ne gecelemeye gider. Nabiulla Ağabey'i ile balık tutan Bulat'ın oltasına bir balık takılır ve tam o sırada oltanın ipi kopar. Oltayı yırtan balığın ölmesinden endişelenen Bulat'ın gece rüyasına o balık girer. Balığın cinsi kızılkanattır. Bulat'ı nehrin altında gezintiye çıkarır. Kızılkanaat Bulat'ı boş şişlerin, konserve kutularının ve çeşitli çöplerin yığıldığı tepeye götürür. Duman Dağ'ının eteğinde olduklarını söyler. O dağın zehirle dolu olduğunu, insanların pisliklerinin, şefkatsizliğinin orada toplandığını anlatır. Rüyasından etkilenen Bulat, sabah gözlerini açar açmaz su kenarına iner. Nehrin üstünden beyaz buhar çıktığını gören Bulat Duman Dağ'ındaki bulutları görür gibi olur.

Bakça Yulu “Bahçe Yolu”

Hikâyemizin kahramanı Batır bir ev köpeğidir. Evde tutsak yaşamaktan sıkılır. Yazın ablası ve ağabeyi ile gittikleri bahçeyi özler. Oraya dönmek ister. Ablasının

tasmasını çözmesini fırsat bilerek Batır evden kaçar. Bahçeye gidecek yolu arar ancak yolu bulamaz ve kaybolur. Yolda karşılaştığı çocuklar onu besler. Son olarak bir çadırda konaklayan insanlara denk gelir. Onlar da açlıktan ve parasızlıktan köpek eti yiyorlardır. Batır'a da vermek isterler; ancak Batır akrabasının kokusunu tanır ve yemez.

İkê Enisé Bér Mehmüt “İki Enise Bir Mahmut”

Enise tarih bölümünde öğrencidir. Mahmut çavuştur. Mahmut'un arkadaşı Habir, Enise'nin köyündendir. Habir, Mahmut'a Enise'nin adresini verir, tanışmalarına vesile olur. Mahmut ile Enise mektuplaşmaya başlarlar. Ancak Enise, Mahmut'a kendi fotoğrafının yerine ablasının fotoğrafını gönderir. Günler geçer. Enise ve Mahmut bir sınavda tesadüfen karşılaşır. Enise, Mahmut'u yazısından tanır. Sınav bitiminde konuşurlar. Enise soyadını farklı söyler. Mahmut karşıdaki Enise'nin bir süredir mektuplaştığı Enise olduğunu anlamaz ve Enise'ye yakın davranmaya başlar. Mahmut'un bir gün tesadüfen, Enise'nin evinde mektupta yazdığı bir dörtlüğe rastlamasıyla her şey anlaşılır.

Tav İteğende “Dağ Eteği'nde”

Albert, İrhat ve Gülnaz üç arkadaştır. İrhat'ın ailesi Dağ Eteği'nde kötü bir şöhrete sahiptir. Onlara “Solaklar”, “Keçiler” derler. Bu lakaplara sonradan “Hırsız” da eklenmiştir. Bir gün sağlık ocağında hırsızlık olur. Bütün köy hırsızlığı bu üç arkadaştan bilir. Dağ Eteği okulundan emekli Nesime Öğretmen, gözüyle görmeden bu olaya inanmak istemez. Bir gün Gülnaz, İrhat ve Albert Nesime Öğretmen'in emekli maaşını çalma planı yaparlar. Gece öğretmenin evine girerler. Ancak planları suya düşer. Gülnaz bu olayın sonunda omurgasını kırar ve sakat kalır.

Hökem “Hüküm”

Hatire Şaymardanova, okumak için ablasının yanına Çallı’ya gider. Teknik okula yazılır. Okulu bitirdikten sonra inşaatta çalışmaya başlar. Bir gün otogarda Hatip ile tanışılır. Hatip, Hatire’nin aklını çeler. Hatire hamile kalır. Ancak, Hatip evlenmek istemez. Hatire bebeğini tek başına odun ambarında doğurur. Bebeğin ağlamalarını kimse duymasın diye yüzünü bezlerle örter. Bebek havasızlıktan ölür. Hatire bebeğinin katili olarak altı yıl hapis cezası alır.

Sınu “Kırılma”

Halise, sekizinci sınıfı tamamlayan kız kardeşi Seviye’yi şehire getirir. Kocası Gandelnur da itiraz etmez. Seviye ablasının yanında yaşayarak onuncu sınıfı tamamlar, üniversiteye girince yurttan kalmaya başlar. Ablası zamanla kardeşinin davranışlarında farklılık hisseder. Kardeşi, Gandelnur ile arasındaki ilişkiyi itiraf eder. Halise evi terk eder. Huzur evinde çalışmaya başlar. Bir gün Seviye’den mektup gelir. Gandelnur’un kendisini çağırdığı yazılıdır. Seviye eve gider, Gandelnur hasta yatağında ağlayarak Halise’den onu affetmesini ister.

Taşu “Taşma”

Kahramanımız Meryembike, Hayrettin’i sevmektedir. Ancak bu aşkın arasına Çokırçık’ta yaşayan Anna girer. Hayrettin’in gönlü Anna’ya kayar. Onu görmek için sürekli Çokırçık’a gitmeye başlar. Meryembike’yi platonik olarak seven Yusufcan da ona gerçekleri göstermek ister. Meryembike ve Yusufcan bir gece birlikte Çokırçık’a giderler. Meryembike gerçeği görür. Dönüş yolunda Yusufcan Meryembike’ye sahip olmak ister. Başına darbe alan Meryembike orada ölür. Yusufcan cesedi nehre atar. Baharda nehir taşınca ceset bulunur. Herkes kızın aşkından intihar ettiğini düşünür. Hayrettin kendini suçlar.

Temugtan Çıkkın Gızzet “Cehennemden Çıkan İzzet”

Büyük Vatan harbinden sonra bir ayağı diğlerinden kısa olarak dönmüş İzzet, sürekli akordeon çalar ve gece gündüz sarhoş gezer. Eşi Halide onun bu durumundan yakınmaktadır. İzzet bir gün sarhoşken elindeki akordeonuyla ambar mahzenine düşer. Mahzenden çıkmak için çırpırken ellerini ne tarafa uzatsa sıcak tuğla onu yakar. İzzet çok korkar. Eşinin “Tanrı bir gün seni yakacak.” sözleri aklına gelir. Tanrıya yalvarır. Saatler boyu kocasını arayan, ambar mahzenine kadar gelen Halide onun sesini duyar. Durumu anlayınca ağzını önlüğü ile kapatıp sesini değiştirerek, kocası ile konuşmaya başlar. İzzet’i içki içmemesi ve komşularını rahatsız etmemesi konusunda uyarır. İzzet bu sesin Allah’ın katından geldiğine inanır. Ancak sarhoşluğu geçince ambar mahzenine düştüğünü ve duyduğu sesin eşinin sesi olduğunu anlar.

2. TRANSKRİPSİYONLU METİNLER

Povéstler

[8/1] Kara Taplı Bizek

(2) Avılıbız ziratındağı ağaçlar şavında nindidér üzge-(3)lék bar sıman. Urman ağacı kébék şavlamıy alar, üzekné (4)özgéc sagış hem meñgege ayırılışu hesretén iskertép iñgi-(5)raşa bugay. Érak éllarnıñ açı kaygıları kevselerge sarı-(6)lıp kalgan da, şular ükséte kébék. Ağaç başlarında, kara (7) kaygılarınıñ tamgası bulıp, kargalar kañgılđaşa. Zirat ağaç-(8)larına elle kargalar gına kuna miken? Ul kaderésén min (9) bélmim.

(10) — Eni, eni, dim. Tégé iké kayın nişlep reşetke éçénde ul? (11) Betiler aşamasın dipmé?

(12) Uylarımını şuşı süzler büldérdé. Küterélép yulga kara(13)-sam, biş-altı yeşler tireséndege kızıkını citeklep, bér (14) hatın ziratka taba kile. Kaytkan kunaklardır dip uyladım, (15) kiyémneré avılça tügél idé. Miném zihéném de alar süzéne (16) iyerdé. Zirattan çitterek üsép utırgan par kayınga küzém töş-(17)té, hem... Üzeme üzém açış yasaganday buldım: bu kayınarnıñ (18) buvyı min bala çakta da nek бүгéngé tiklé géne idé iç! Kırık (19) él buvyı alar üsmedé mikenni? Min de ebiden şulay dip sora-(20)gan idém bit: «Ebi, tégé kayınarnı nişlep koyma bélen ey-(21)lenderép algannar? »

(22) Hézér koyma urınına yaña reşetke totkannar. E ebiyémneñ (23) aşıkmyça gına süz başlavı elégédey hetérmde. Ul söyle-(24)genner bér-bér artlı küz aldıma kile. Avıldagı ıgı-zıgı, (25) élav-sıktav, üzék özgéc vakıygalar hetérde kabat yañara. Bu (26) fani dönyada min tugañı elle kayçan yeşegen avılđaşları-(27)ma eytérseñ le kabat can iñe. Tavışların işetem kébék. (28) Alar kiçérgen kaygı-hesretlerden mañgayıma tir berép çıga. (29) Miné gaceyép avır halet bilep ala. Üzémné töpséz, karañgı (30) upkın éçénde kalganday toyam. Ul upkın éçénde küpmé géne (31) bergelenseñ de, çıgarmin dime — anıñ oçı-kırıyı kürénmi. (32) Tire-yun totaş caysızlıktan gıybaret. Kayçandır şavlap (33) akkan deryelarnıñ suları kipken de, şul urında kom gına [9/1] utırıp kalgan kébék. Barı korı kom gına. Cil isken sayın, (2)

kom küzlerge kére, avızga tula, tés aralarında şıgırdıy, su-(3)lış yulların tomalıy... Béz künekken, iyelengen uysız bita-(4)raflık érép yukka çıga. Yeşev meğnesé, fikér yörtü revéşé (5) başka tösmér ala. Alarnıñ töp asılı — kırıy çınbarlık.

(6) Borın-borın zamannarda yeşegen halkıbiz yazmışına kür-(7)şé halıklar tıgılıp kına torgan: başlar çabılğan, téller (8) kisélgen, iller cimérelgen, baylık talangan, kollık hókém (9) sörgen... Üz késesén kalmaytu hesreté bélen géne yangan, te-(10)hétke ménü öçén télese nindi étlékten de çirkanmagan sat-(11)lıkcan türeler élék te citerlék bulğan. Emma her halık-(12)niñ, her şeşésnéñ üz yazmış yılğası. E yılğalarnıñ tirenlegé (13) de, kiñlegé de törléçe. Min, şularnı uyly-uyly, ebiyém söy-(14)legennerné üzémçe küz aldıma kitérem. Bu hëller şıksız, (15) karlı-yañğırly, élak cillé köznéñ salkın könnérénde bul-(16)gandır kébék miña. Tegayın şulaydır. Mondıy afetke Koyeş (17) üzé de karap tora almagandır. Anıñ millionlagan graduslı (18) kaynar yalkınınan da yaş tamçıları sarkıgandır, yuk, yaş-(19)leré çişmedey berép akkandır...

* * *

(20) Meçette ikéndé namazı ukıylar idé. İşékné kıyusız gı-(21)na açıp, kırık-illé yeşler çaması ir éçke uzdı. Pıçrakka (22) batkan ayak kiyémén, lıçma bulğan çapanın algı yakta kaldırıp, (23) namaz ukuçılar yanına kérép çügeledé. Anıñ yözé cillé sal-(24)kinnan kızargan. Üzéné kiléşép torgan tügerék sakalına, ka-(25)lın kaşına, kérfékleréne kungan karlı yañğır tamçıları bité buy-(26)lap teğeri. Uyçan koñgırt küz töpleréne, kiñ mañgayına (27) tiren sızıklar sızılğan.

(28) Namaz temamlanıp, bitlerné sıpırğaç, irlér kilüçége bo-(29)rılıp karadı. Yulavçı, üzéné töbelgen karaşlarga cavap itép, (30) selamén birdé:

(31) — Esselamégaleykém, tugannar!

(32) — Vegaleykémesselam, kém, kordaş!

(33) Başka çakta kart mulla İbrahim vegaz söyler idé. Anıñ (34) süzé küñélné tınıçlandıra, avıru-sırhavlarınñ öméténi nı-(35)gıta, kaygı-hesretléné yuata. Bu yulı mulla vegaz başlama-(36)dı. Tesbiğ töymelerén bérem-bérem şudıra-şudıra, yulavçı-(37)ga éndeşté.

(38) — Kém dip bélik siné, hórmetlém?

(39) — Éraktan min, teksir. Kazan yagınnan kilem.

[10/1] Aniñ cavabı irlerné siskendérép ciberdé, şöbhelé uy-(2)lar tagın baş kalkıttı.

(3) — Kazan yagınnan, diséñmé?

(4) — Eyé, teksir.

(5) — Ul yakta niler bar?

(6) — Kyefér haman üzénéñ kara éşénde.

(7) — Kazan mösélmannarın malday suygannarın işétép ön-(8)séz kalgan idék indé. Şeher tıreséndege mösélmannarını sö-(9)rüleréne tagın tétrendék. Yort-cirlerén taşlap, ata-baba (10) cirén kaldırıp, bala-çagası bélen Şerık tarafına kitüçé-(11)lerné de kürdék. Bu helnéñ facigasén başına töşken kéşé (12) géne béle. Índé kyefér tagın ni uylap taptı?

(13) — Í kardeşém! — dip, yak-yagina karap aldı yulavçı. (14) — Yavız İvan mösélmannarını çukındırırğa, imanıbızını alır-(15)ga üzénéñ emérén birgen. Çukınırğa télemegennernéñ mal-(16)tuvarın alıp kiteler. Karşı kilgen irlerné kılıçtan ütke-(17)reler. Hatın-kızlarını gaskerileréne bireler...

(18) Meçette ülém tınlığı urnaştı. Bu heber irlernéñ miyén (19) tomaladı. Mondıy vehşilékné başka sıydıru mömkin tügél (20) idé. Bér melge uylav seleté yugalğanday buldı. Kéşénéñ ima-(21)nın piçékler itép köçlep almak kirek? Kanga batkan pıçrak (22) kulıñ bélen niçék itép kéşénéñ canına tıgılmak kirek? (23) Herkaysınıñ başında barı şuşı sorav kaynadı. Moña kém (24) cavap bire ala? İrlernéñ karaşı İbrahim mullaga töbeldé.

(25) Urtaça buylı, oziña yözlé, kara küzlé, körek sakallı İb-(26)rahim mullanıñ Şetkéde derecesé zur. İbrahimniñ etisé (27) Gabdulla kart goméré buyyı kibét tottı, umarta ürçétté. Yumart (28) kéşé idé. Ulı İbrahimni gıylém yulınnan ciberdé. Kazan-(29)da gıylém éstédé ul. Sulış yullarına salkın tidérüvé géne (30) ukuvın temamlarga irék birmedé. İbrahim, avılga kaytıp, mul-(31)lalık ite başladı.

(32) İbrahim mulla sak kına soradı:

(33) — Mösélmannar... mösélmannar çukınamı?

(34) — Törlésé bar, teksir. Kaysısı çıgıp kaça. Şulay ko-(35)tıla. Kaysısı başın saklap kalu öçén géne çukıngan bula da (36) üz dinébézge kabat kayta. Allahı

Tegaleden gafu sorap, tevbe (37) dogası ukıy, yarlıkavın ütene. Çukınuçılar da küp... küp... (38) Kéşé mal-tuvarsız, yortsız-cirséz kaludan, ülémnen kurka. (39) Uris gaskerileré arasında da mösélmannar citerlék, diler.

(40) — Eyé, Şahgali hanga tehét kirek. Tehét dip imanın satu-(41)çılar, hay, bihisap şul bézde. Mösélmanga karşı mösélman (42) kılıç kütere! Adem balasına cir citmi! — İbrahimniñ [11/1] tını kısıldı. Közge yañgırlı könnerde aniñ çiré köçeye. Bor-(2)çılğan, dulkınlangan çaklarda sulış alu böténley ük kıyın-(3)laşa. Bu yulı da helé kinet avırayıp kitté. Yözé agarındı, (4) mañgayına salkın tir berép çıktı.— Büré başın büré aş-(5)mıy, e mösélman başın mösélman aşıy,— dip, köçke-köçke (6) tın aldı ul.

(7) Mullaniñ helé kinet avırayıp kitünéñ sebeben üzénéñ bor-(8)çulı heberénnen dip uylagan mosafır başın tüben idé.

(9) — Şulay, dindeşlerém,— didé ul, tiren sulap.— İndé (10) kala tireséndege mösélman avılların kaldırmagannar da. Şul (11) citmegen mikenni?! Tagın totındılar bit! Kazan halkı kür-(12)gen hesret, kaygı... Tél bélen söylep bétérerlék kéne tügél. (13) Suvyış, talav, köçlev. Moñarçı küz kürmegen, kolak işétmegen (14) yevızlıklar... Andagı kaygıdan taşlar iñri...

(15) — Nindi kiñeş birérséñ, mosafır? — dip soradı İbra-(16)him mulla, doşmanniñ könçığışka taba kilüvéne küz totıp.

(17) — Hesteréne bügénnen kéréşerge kirektér, teksir. Min (18) yulga çıkkanda, alar utırgan urınnan monda hetlé illé çak-(19)rınnar tiresé ara bulgandır. Ozak köttérmesler.

(20) İndé öçénçé kön avıl östénde élénép torgan bolıtlar (21) tagın da kuvırdı. Noyabr ayı bigrek yemséz kildé. Elé vak (22) yañgır sibelı, élé cirge tüşép citer-citmes éri torgan cép-(23)şék kar yava. Ay urtasında şıtırdatıp tuñdırgaç, iké bar-(24)mak iñé kar da tüşken idé. Cébétép ciberdé. Öşegen bal-(25)çık bélen cépşék kar kuşılması cilém şikéllé ayak kiyé-(26) méne yabışa. Uramnan uzuçılar çiremge, kıçıtkan töpleréne (27) şul balçıkni sörtép azaplana. Dımlı salkın cilden abzar-(28)dagı mallar tuña. Hucalarınnan yardım soraganday, sıyırlar (29) mögri, sarıklar beyéldi, kazlar kañgılđaşa. Olı bela, gazaplı (30) könner kilüvén alar da sizéne, toya kébék.

(31) Kéşélernéñ yözé öy tübesé biyéklégénde géne asılınp (32) torgan kara bolitlı şuşı şıksız können de süren, küñél-(33)séz. İrlér üzlerén kaya kuvyarga bélmıçe iza çige. Hatın-kız (34) élıy-élıy uçak tıresénde kaynaşa. Tayak tıgıp bolgatkan kır-(35)mıska oyasın hetérlete avıl.

(36) Mosafir kitérgen heberden soñ ölkénner tóné buvyı kérfék (37) kakmadı. Tañ sızıluga, ırlér tagın meçétke agıldı. Urgıp (38) torgan yarsu, gayret, köç-kuvet, yaktı karaş bér tön éçénde alar-(39)niñ yözénen yukka çıkkán. Borçu, borçılı, ilge kilgen afet (40) kaygısı, avır taş sıman, iñnerén baskan. Bér tön éçénde ké-(41)şeler kéçéreyép, bökşeyép kalgán şıkéllé, herkémnéñ baş mi-(42)yén bér géne uy borçıy: kaya barırğa? Çukınudan niçékler itép [12/1] kotılırga? İmannı saklap kalırğa nindi yullar bar? Küsek (2) küterép, senek-balta totıp kına korallı gaskerge karşı to-(3)ru mömkin tügél, e urıs ye imanıñnı, ye canıñnı alaçak. (4)Avıl tulı kart-korı, hatın-kız, bala-çaga.

(5) Avıldeşlarınıñ karaşı İbrahim mullaga töbelgen. Ul (6) ni eytér, ni kiñeş birér?

(7) — Tugannarım,— didé İbrahim kart, tını kısıludan yöt-(8)kére-yötkére. — Urmanga kiterge turı kilér.

(9) Meçéttegéler süzséz géne bér-bérleréne karaşıp aldı-(10)lar.

(11) — Şuşındıy könnémé? — dip aptıradı nık tormışlı (12) Büré Gıylmétđiné.— Kar, saz, salkın. Mal-tuvar, balalar.

(13) — Eyé şul,— dip şavlaşıp aldı kalgannar.

(14) — Télemegen kéşe kala. Köçlep bulmıy.— İbrahim mul-(15)la avıldeşların bérem-bérem küzden kiçérdé. Anıñ kararı (16) nık idé.— Aydalada tügél béz,— dip devam itté ul.— Tire-(17)yek, Allaga şökér, urman. Kyeférler yulında Taşkiçü sazlıgı. (18) Bu pıçrakta alar östegé yulnı abaylamaska mömkin. İnés (19) aryagına kiterbéz. Şomırlıktan tavéa küterélérbéz. Ös-(20)te — karurman, naratlık. Allahu boyırşa, şul naratlık bézné (21) kotkarır. Urmında mallarga rizık citerlék. Éş koralla-(22)rın alırbız. Allahu kuşsa, Cir-ana taşlamas.

(23) İbrahim mullanı dikkat bélen tıñladılar. Ul süzén (24) temamlagaç ta, tınlık bozılmadı. Başka törlé tekdim eytü-(25)çé bulmadı. Mulla süzé bélen kiléştéler, herkéme öyne aşık-(26)tı. İrtégésén irtük yulga kuzgalırğa kirek idé.

(27) Herkém ığı-zığı kilép, yul hesteré bélen meşgul çakta, (28) Gabdélhemitnéñ kulinnan eş töşté. Canı urınnan kuz-(29)galdı, yöregé bergelendé. Avıldağı mehşer, élav-sıktav ey-(30) térséñ le ana kagılmıy. Ul alarnı işétmi de, kürmi de ké-(31)bék, Alsu kabarınkı iréné östénde karalcımlanıp torgan (32) yomşak mıyığına, kaş-kérfékleréne yuyış kar sargan. Ul şul (33) hêlênde, öyaldı işégé yañağına söyêlep, Kazan yagına töbelgen (34) de bar dönyasın onıtkan. «Mösélmannarnı Kazan tiresénen (35) kuvıp cibergeç, Talkışka da érak kalmıydır,— dip fikér (36) yörte ul.— Tagın kırık çakrımlap kilseler, Talkışka ci-(37)telerdér. Belki... citkennerdér de. Yuldağı avıllarnı çu-(38)kındıra-çukındıra kilseler? Çukınırğa télemegennerén kı-(39)lıçtan ütkerseler?..— Gabdélhemitnéñ gevdesé kaltıranıp (40) kuvya. Yuk, ul tuñmıy. Canı kaltırıy.— Nişlerge soñ? — dip (41) sorıy ul üz-üzénen. Talkışta — Gökamal. Monda — avıru (42) etisé, enisé, séñêlleré. Eti-enilerén urmanga küçérêşep yör-[13/1] se, soñlıy. Urıslar Şetkége Kibeç, Talkış, Yansuvar avılla-(2)rına tuktala-tuktala kileçek iç. Şulay bulsa da etisé ci-(3)bermeyecek.»

(4) Ozak uylandı éğét. Uylıy torgaç, aññ küz alları kinet (5) yektırıp kitkendey buldı. Ul katgıy kararga kildé. Talkış-(6)ka tönle barıp kaytırga bula iç! Etisé bélmi de kalaçak! (7) Şuşındıy uy başına kilüvéne söyınép, yomarlangan yodrığı (8) bélen Gabdélhemit bar köçéne işék yañağına berdé. Annarı, (9) kinet kéne kuzgalıp, atlar aranına kerdé.

(10) Atlar yalkav gına péçen çémçéne. Gabdélhemit kérgeç, baş-(11)ların küterdeler. Alar da ilge kilgen afetné toya bugay. Éğét (12) başta Baytal yanında tuktaldı. Yarata ul anı. Tayçık çağın-(13)nan uk abıysı kulinnan tem-tom tatıp üskengemé, biye de bik (14) yekın ite. Yuyış borını bélen Gabdélhemitke törtép ala. Bay-(15)talnı irkeli-irkeli, başka atlarını da küzden kiçerdé éğét. (16) Ene ap-ak yaraşık¹⁶ aña karap tora. Ozın torıklı, ciñél gev-(17)delé yaraşık, selam birgendey, başın çaykap kéşnep kuydı. (18) Éğét tüzmedé, çabış atı yanına kildé, muvyınına taralgan ak (19) yalınnan, kegélennen sıypadı.

(20) —Yarar indé, başlap sinéñ yanga tuktamagan öçén géne kön-(21)leşme. Yulga sinéñ bélen çıgam. Tamagıñnı eybetlep tuydır, (22) yemé.

¹⁶ Yaraşık – çabış atı

(23) Yaraşık aniñ süzén añlıy diyerséñ. Eytkenner bélen (24) kiléşken kıyefet çıgarıp, başın sélkép tora.

(25) Atlar yanında béráz tınıçlangaç, dustı İsmegıylné kü-(26)rérge aşıktı Gabdélhemit. Uy-fikérlerné urtaga salıp söy-(27)leşérge kirek idé.

(28) İsmegıyl öyde iken. Alarda da urmanga kitü meşekaté. (29) Gıylmétdin agay terte bavların nıgıta, ıñgırçak, kamıt (30) bavların tikşére idé. Gabdélhemit, Gıylmétdin agasına se-(31)lamén birgeç, mallar tiresénde kaynaşuçı İsmegıyl yanına (32) kéréde. Tösé kaçkan Gabdélhemitné kürüğe, İsmegıyl aniñ kar-(33)şısına atladı.

(34) — Ni buldı? — didé ul, dustı bélen küréşép.

(35) — Çitkerek kitik elé, süzém bar.

(36) Gabdélhemit tiz kızıp kite torgan gadetlé bulsa, İsmegıyl aniñ gél kirésé: eşén uylap eşler, hiçkayçan kabalan-(38)mas. Gadet-figılléré kapma-karşı bulgangamı, alar bik dus-(39)lar, bér-bérsénnen yeşérén sérleré yuk.

[14/1] Alar, yaş berenner yabilgan cılı mal öyine kérép, bérsé (2) ulak başına, ikénçésé salam östéne utırdı.

(3) — Ye, söyle.

(4) — Niçék başlarga da bélmim indé. Kıskası, sinéñ yarde-(5)méñ kirek miña.

(6) — Eyt,— dip, kulların ceydé İsmegıyl.

(7) — Talkışka barıp kaytıykmı...

(8) — Kayçan? İртеge yulga çıgunı onıtmağansıñ, şet?

(9) Dustına elé géne bişkullap yardım iterge ezér torgan égét (10) aptırap kaldı. Yözé kırıslandı, mañgayında tiren sızık peyda (11) buldı.

(12) — Onıtmadım. Yulga çıkkançı barıp kaytıyk, dim.

(13) — Hé,— dip kuydı İsmegıyl.— Uramda ayak atlap bul-(14)maslık pıçrak. Atlarını yal ittérésé, yöklerné töyap kuvyası.(15) Eti riza bulmayaçak. Moña imanım kamil. E İbrahim aganıñ (16) rızalığı barmı?

(17) Gabdélhemit küzlerén zur itép açıp İsmegıylge tékeldi.

(18) — Sin nerse indé?! Eti meñgé rızalık birmeyeçek.

(19) — Miném eti ciberér, rızalgın birér dip uylıysıñmı?

(20) — Kuysana, İsmegıyl! — Gabdélhemit utırgan urının-(21)nan sikérép tordı da erlé-birlé yöri başladı.— Rızalık (22) sorap torır çakmını?

(23) — Akılıña kil, dustım. Başkalardan ayırılıp avıldan (24) kaçu digen süz bit bu! İртеге mulla abzıy Һalık aldında ni (25) dip eytérge tiyêş indé? Béznêñ malaylar Һıgıp kaçkan, kayda-(26)lıkların bélmibéz, diyermé? Küz aldına kitérép kara!

(27) — Tukta elé, İsmegıyl! Béz bit kaytıp citebéz.

(28) — Kaytıp cite almasak? Talkışta urıslar bulsa?

(29) GabdélҺemit, avır sulap, urınına kilép utırdı.

(30) — Yarar,— didé ul, tézéne sugıp.— Miném urında sin (31) bulsañ nişler idêñ?

(32) İsmegıyl anıñ soravına cavap bire almadı. Ul üzé de (33) dustı şikéllé uylyı, anıñ kébék fehémli. Tik... avılдаşla-(34)rı yulga kuzgalgançı kaytıp cite almavları bar. Ene şul (35) Һel kilép Һıgudan kurka, şul uy Һabuvınnan tarta. Etisé — (36) katı kullı ir. Añardan reҺim-şefkat kôtme. Büre Gıyl-(37)métdiné diler anı. İbrahim mulla bigrek jel. Bötén gomé-(38)rén merҺemet, igélék yulında uzdırgan kéşé bit ul..

(39) GabdélҺemit hamан üz süzénde tordı.

(40) — Talkış érak cir түгél. Tiz géne barabız da Gökamal-(41)nı alıp kaytabız. Etiler bélmıçe de kalaçak. Söygen kızımını (42) doşman kulında kaldırır bulgaç, anı yaklıy da almagaç, nin-[15/1]di égét indé min, e? Eytkennerné béłmi bu diséñmé elle? İké (2) ut arasında bergelenem min! Tıñla elé: avılда yangın Һık-(3)kan di, imé. Béznêñ yortka da, séznékéne de ut yanıy. Emma (4) séznêñ yort yanginga yakınrak. Min şunı küre torıp, üzébéz-(5)nêñ yortnı saklap utırammı indé?

(6) — Utırmıysıñ. Yardemge kilép citesêñ.

(7) — Monda da şundiı uk Һel big! Kurkınıç bézden alda (8) Talkışka yanıy. Gökamal yangın éçénde! Anı Һukındırsa-(9)lar? Ye bulmasa... alıp kitseler?.. Min tınıç kına utırır-(10) ga tiyêşmé?

(11) İsmegıyl köçlé kulları bélen GabdélҺemitné koçaklap (12) aldı.

(13) — Yarar, dustım. Barırbız. Ezérlen, — didé ul, nık itép.— (14) Һoday yulıbızını uñ itsén!

(15) GabdélҺemit yaraşık Sandugaçka, İsmegıyl Һém-kara ay-(16)gırğa atlanıp yulga Һıkkanda, avıl tın idé indé. Eytérsêñ (17) kara uylar bélen uralgan da ul, tının da Һıgarmıy şıpırt (18) kına yata.

* * *

(19) Talkış kızı Gökamal bélen Gabdélhemit şuşı ceyné (20) saban tuvyı aldınnan tanıştılar. Gökamal Şetkége tuganna-(21)rına kilgen idé. Kız çişmeden kaytkanda, Gabdélhemit anıñ (22) karşıısına çıktı. Sıludan küzén alalmıyça, yul urtasında (23) baganaday bastı da kaldı. Başı eylendé, zihéné çuvaldı. Mo-(24)ñarçı töşéne de kermegen tatlı bér rehetléknéñ tené buy-(25)lap yörüvén toyıp, canı ilelendé. Şul lezzetnéñ hiç te tuk-(26)talmavın téledé égét. Bar dönyañnı onıtıp, meñgé şulay ba-(27)sıp torsañ iken! Kıznıñ bötén buy-sınnan nur sibéle. (28) Anıñ sıgılmalı gevdeséne, néçke biléne yalgış kına kağı-(29)lır öçén, péşken almaday alsu yözéne irén oçın gına tidé-(30)rér öçén canın fida kılır idé.

(31) Gökamal da égétnéñ haletén añladı. Süzséz géne ütép kit-(32)miçe, égét karşıısında tuktap kaldı. Karaşın cirge tékep, (33) yavlık çitén iréné turısına uk tartıp, yomşak kına éndeşté:

(34) — Şetké égétleré kunak kızga yul birmes mikenni?

(35) Tavışı... Tavışı bılbılınıñ özdérép sayravına tiñ iken (36) iç! Kıznıñ éndeşüvé Gabdélhemitné aynıtıp ciberdé. Anıñ:

(37) —Yuk, yuk... Kiçére kür... Mın ni... — digen mıgırdanu (38) süzleré avızı éçénde evelendé.

(39) «Kara indé miné, — dip, üz-üzéne açuvı çıktı anıñ. — Mo-(40)ñarçı tél oçında uynaklaşıp torgan süzler kaya kitté soñ?

[16/1] Kız élmaydı. Ozın buylı kara kaşlı, kara küzlé kürkem (2) bu égét Gökamalnıñ da küñéléne huş kildé. Şul balkıp (3) yılmayu, dönyañnı bar maturlıgın üzéne tuplagan cılı karaş (4) égétke ışanıç birdé, anıñ söylev seletén kaytardı. Ul ki-(5)net kıyulanıp kitté.

(6) — Çişmege tagın kileséñmé? — dip sorav birérge öl-(7)gérdé.

(8) Kız başın kaktı.

(9) Gaşyıklarınñ karaşınnan tügélgen nur her kiç sayın çiş-(10)me yulın yaktırtıp tordı. Égét késeséndege çigülé kulyav-(11)lıktan huş is taraldı. Kıznıñ késesé zatlı-zatlı prennék-(12) konfétlar bélen tuldı. Şul können birlé Talkış kızı Göl-(13)kamal Gabdélhemitnéñ yöregé türénde yeşi.

* * *

(14) Yuurtıp bargan at östénde söyleşü uñaysız. Şuña küre (15) ikésé de üz uylarına çumgan. Gabdélhemitnéñ küz aldında (16) Gölkamal. Ul, tügerek ak yözén balkıtıp, talir çulpi-teñke-(17)lerén çñlatıp, karşığa yögere şikéllé. «Urıslar Talkış-(18)ka citmegen bulsa gına yarar idé. Yarabbi bér Hodayım, moña (19) yul kuyma!» — dip téli égét. Emma bér-bérsénnen teşvişlé-(20)rek uylar anı baribér taşlamıy, yöregén ernétép-ernétép (21) sızlata.

(22) Avır uylar töyap söyleşmişe baru yalıktırdımı, elle dus-(23)tın yuatırğa téledémé — Gabdélhemit süz başladı:

(24) — Nedérhan abıylarga tuktalırbız. Yaz köné géne başka (25) çıktı ul.

(26) — Tön urtasında kéşé borçıp yörü uñaysız da indé.

(27) — Nişlik soñ? Gölkamallarga Nedérhan abıy bélen baru (28) kulay bulır dip uylıym min.

(29) — Sin hıklıdır. Şulay da Gölkamalını béznéñ bélen ci-(30)berérler miken?

(31) — Bélmim indé... Oçraşkaç açıklanır.

(32) — E Nedérhan abıy sézge niçék tugan ul?

(33) — Etinéñ apasınıñ malayı.

(34) Égétler tagın tınıp kaldı. At toyakları yul pıçragın (35) çaptor-çoptır kitére. Citmese éré börtéklé yuyış kar yava (36) başladı. Cil çıktı, buran kuzgaldı. Köçlé cil yuyış karnı (37) uçlap-uçlap bitke sılıy. Gabdélhemitnéñ kéş tirésé bélen (38) kaymalanıp tégélgen bürégé lıçma buldı. Bürék östénen baş-(39)lık kigenge İsmegıylge caylı.

[17/1] Gabdélhemit kaltıranıp kuydı. Atını aşıktırırğa té-(2)lep, Sandugaçnıñ korsagina ükçesé bélen törtép aldı. Hıuca-(3)sınıñ her hareketén toyıp bargan yaraşık şunduk yuurtıp (4) kitté. Béraz baruga, étler örgen tavişlar işétéldé.

(5) — Yansuvarga citték bugay,— didé İsmegıyl.— Sulgarak (6) borılıyk.

(7) — Yulnı yugaltmabız miken?

(8) — Avıl urtasınnan uzu da kurkıniç. Étleré taviş kup-(9)tarır.

(10) Alar bakça başındağı kirteler buyvınnan tönnéñ her su-(11)lışına kolak salıp bardılar.

(12) Her arşin cir alarnı Talkışka yakınaytkan sayın, Gab-(13)délhemitnéñ yöregé nıgrak tibe. Gölkamalını küz aldına ki-(14)térüden kükrek çitlégende bergelengen yöregén tınıçlandı-(15)rırğa tırışa. «Belki, ul temlé-tatlı töşler küre-küre yok-(16)lıydr. Belki, yoklamıydr da,— dip uyly.— herkémdede (17) tarı börtégé hetlé géne evliyelik bar, di bit. Anıñ küñélé (18) béznéñ kilüné, belki, küpten sizéngendér indé. Yöregé aşkı-(19)nıp tibe torgandır... hay, şulay bulsaçı. E Talkışta urıs-(20)lar bulsa? Gölkamalını çukındırsalar?..—Égétneñ tené elé (21) éssélé-suvıklı bula, elé kızışa başly. Anıñ uyların ta-(22)gın urıslar bili.— Kazan «yıgılğanga» küpmé vakıt ütté in-(23)dé. Hınbike esirlékte! İlné taladılar! Küpmé mösélman iré-(24)néñ başına cittéler! Şuşı vehşilik alarga az toyıla mi-(25)kenni? — Emma bu soravga ul cavap taba almıy. Bu tiklém (26) yevızlıknı, kansızlıknı anıñ canı kabul itmi. Bu kader (27) eşekélék anıñ akılına sıymıy.— İ gaziz Allam! Rehmetéñ-(28)nen taşlama! Hıak yulnı kürsete kür! — dip, Allahı Tegalege (29) sığına da: — Bu kavémge imansız kéşeler kirektér şul»,— (30) digen netice yasıy.

(31) Béráz yul algaç, İsmegıyl süz kuştı:

(32) — Sulga kübrek kayırmadık miken?

(33) — Kém bélgen indé...

(34) Alar dörös baramı, elle yulların küpten yugalıtılarmı — (35) monı hezér ikésé de çamalamıy. İkésénde de bér géne télek: (36) tizrek bérer yulga yulıksalar idé. Tañ béléngençé kaytıp ta (37) citesé bar bit. E buran haman kotıra.

(38) Şaktıy yul uzgaç, öyankéler şeylendé. «Talkışka kérgen-(39)de, öyankéler yuk idé iç,— dip uylap aldı Gabdélhemit.— Adaş-(40)tık mikenni?»

(41) Ul arada:

(42) — Bakça kirteleré! — dip kıçkırıp ciberdé İsme-(43)gıyl.— Avıl!

[18/1] —Şıpırt!

(2)Égétler atlarinnan sikérép töştéler. Kullar küşékken, (3) ayaklar yunlep atlamıy. Béráz tıyırdap aldılar, kulların (4) çebekledéler.

(5) — Sin atlarını totıp tor. Min hezér kilem,— dip, Gab-(6)délhemit buran éçéne kérép yugaldı.

(7) Sak kına kilép, iñ kırıy yortnıñ tereze yañagina şakı-(8)di. Öyden avaz işétélmedé. Ul arada kürşé işégaldında yar-(9)sıp ét öre başladı. Gabdélhemit tagın

şakıdı. Şul melné (10) kémdér, arttan kilép, aniñ téz astına kitérep tipté. Ul yığıl- (11)dı. Aniñ başında, sırtında béryulı elle niçe pıçrak ayak (12) «bii» başladı. Égétneñ «A-a-a-a» digen añlayışsız avazları (13) kotırangan buranga kuşıldı.

(14) — Hvatat! Domoy yigo! — dip akırdı kalın taviş.

(15) Anı östérep öyge alıp kórdeler.

(16) Dustınıñ «A-a-a»sın İsmegıyl ayırmaçık işétté. «Niş-(17)lerge? — dip, bér melge ikélenép kaldı ul.— Yardem ite alam-(18)mı? Min de alar kulına éleksem, ikébéz de béte géne! Elle (19) soñ... Yuk, yuk! Yulga bérge çıktık. Miñnetén de bérge kürik! (20) Belki... Hodayınıñ reñmeté bélen kotılıp bulmasmı?» İsme-(21)gıyl şul uy bélen dustı yanına aşıktı. Kapka töbéne cite-(22)rek, tuktap kolak salmakçı idé... Şul melné, arttan kilép, (23) aniñ baş çüméçéne tondırdılar. Küz alları karañğılandı, (24) dönya eylendé. Ul, lıpıldap, karlı pıçrakka avdı. Yolkıp (25) torğızdılar da artına tiptéler, sügéndeler. Étkeli-törtkeli (26) öyge alıp kórdeler.

(27) Çıraga élengen ut süren yaktılık tarata. Lıçma kiyémlé (28) éğıtlernéñ yak-yagında ikéşer urıs basıp tora. Tipse timér (29) özerdey ezmevér dürt urıska karşı torırlık, alarnı berép (30) çıgıp kiterlék tügél. Bişénçé urıs, ayakların suzıp sekége (31) utırgan da, yon göncelesédey sarı sakalın sıypıy-sıypıy, (32) éğıtlerné küzete.

(33) — Otkuda oni? Kto takié,— didé Sarı Sakal.

(34) Kiñ cilkelé, citü çeçlé, kara mıyıklı késé esirlerge ka-(35) radı da saf tatarçalap soradı:

(36) — Nu, éğıtler, sézné kémner dip bélik?

(37) «Kara, çıp-çın béznéñçe söyleşe»,— dip gaceplendé Gab-(38)délhemit.

(39) — Nu-uvv! — dip mögredé kara mıyıklı, cavap birérge aşık-(40)magan éğıtlerné karaşı bélen sözép.— Télégéz yukmı elle?

(41) — Béz... Béz...— dip totlıktı Gabdélhemit.— Béz...

(42) Dustınıñ ni eytérge bélmıçe aptırap toruvın kürgen (43) İsmegıyl yardemge aşıktı:

[19/1] — Éraktan béz. Adaştık.

(2) Bu cavap kara mıyıklını kanegatlendérmedé.

(3) — Séz nerse?! Vaska İvanovnı aldarga uylıysızımı? Nuv-u!

(4) Aniñ yalan kılıçı éğıtlernéñ borın töbénde uynaklap (5) aldı.

(6) — Béz Nırsı digen avıldan,— didé Gabdélhemit, urıs-(7)niñ küzène turı karap.

(8) — Nırsıdan? — dip kabaladı Vaska.

(9) Anıñ yözé üzgerdé: çém-kara küzleré kırgıy yaltırap al-(10)dı. Bit urtaları kızarıp timgállendé. Bér melge ul üzénéñ (11) urıs gaskeriyé ikenlégén de onıtkanday buldı. «Dimek, miném (12) eti-eni avılınnan,— digen uy mién kisép ütté.— Hekim-(13)cannıklarını béle indé bolar».

(14) Şuşı yeşéne citép, anıñ elé bér géne tapkır da Nırsıda (15) bulganı yuk. Kéndék kanı anda tammaşa da, ul avılını küresé (16) kile. Üzek özélép küresé kilgen çaklar bula. Eti, babay bul-(17)gan keshélernéñ küzleréne turı karıysı kile. «Ul köñner (18) yekınlaşa, — dip uylyı Vaska. — Béz siné bélmibéz, dip (19) borgalana almaslar. Alay bélmeméşke salınsalar, isleréne (20) töşérérge turı kilér. Éhñ! Eybet itép töşérér ul alarnıñ (21) isleréne».

(22) Vaska da élék Velieħmet isémlé idé. Meskevge kitkeç (23) kéne Vasiliy İvanov buldı. Niler géne kürmedé anıñ gaziz (24) başkayı! Bu beħétséz yazmışınıñ başında kém toruvım béle (25) ul ħezér. Eybet béle.

(26) Nırsı bayı Hekimcan ulı Mōgiyncannıñ yeşten ük ħa-(27)tın-kızga nefsé zur buldı. Yetime asravları Bibisaraga da (28) şul «teke» kul saldı. Unbiş yeşlék Bibisara tōn sayın şul (29) bozık uglannıñ küñélén mecbürü kürdé. Bu ħelnéñ beħétséz-(30)lék bélen temamlanasın kız yöregé sizdé. Emma çarasızlık-(31)tan yazmışına buysınıp yeşedé. Aylar üte torgaç, ul üzénde (32) üzgeréş toydı. Aş bülmeséne kérse de, çey yanına utırsa da, (33) küñélé bolgana, ukşıta. Asravınıñ bu ħaletén ħuca ħatın (34) tiz abayladı. Bibisaranı kuvıp çıgaru bélen kurkıtıp, té-(35)lén açtırdı. Öylenmegen söléktey égétnéñ, anıñ bagalması-(36)niñ şuşı etrek-elem arkasında yamanatı, yemséz danı uramga (37) çıksa, keshé télleréne ménse, ni ħurlık! Alla ħagınnan-naħa-(38)gınnan saklasın! Bibisaranı monda kaldırırga yaramıy! hem (39) baylar yetimené temlé-tatlı süzler, buş vegdeler bélen Ka-(40)zanga ozatalar. Bibisaranı bay abzası balasız gailege ur-(41)naştıra. Baştarak süzlerénde tora alar. İt, ikmek işé ri-(42)zıklar da kitérép kitkeliler.

[20/1] Velieħmet Kazanda tuva. Emma ul tuganda, enisé can bire. (2) Hıucalar balası bulıp kala ul. Bibisara yaktı dönyadan kit-(3)keç, Hekimcannar ciñél sulış ala. Yaña tугan bala turında (4) uylap ta karamıylar. Velieħmet, yetimlékné sizmiçe,

üzén ter-(5)biye kılıçlarını «eti», «eni» dip üse. Un yeşke citkençé (6) şulay bula. Un yeşénde...

(7) Bala-çaga sugışmıy gına üsemé soñ? Un yeşénde Velieñ-(8)met te kürşé malayı bélen çekeleşe. Tégésénéñ borını kanıy. (9) Élap öyine kérép kite. Malaynıñ enisé çeréldep işégaldına (10) çıga. Tire-yunné yemséz, pıçrak süzleré bélen tutıra.

(11) — Tıyız şul zinagızın! Sala gıybadı! Elle monda... (12) haman eytmegeç te! Yunlé bulsa, enisen monda kitérep ırgıt-(13)maslar idé!

(14) Unbiş yeşénde Velieñmet üzénéñ yazmışı turında meg-(15)lümatlı idé indé. Şul können anıñ küñél tınıçlığı yugal-(16)dı. Şul können anıñ yöregéne üç yomgagı uraldı. Eti, babay, (17) ebi tiyészle keshélerné bér küresé, küzleréne turı kariysı (18) kilü télegé köçeydé. Tönnerén yoklamıyça, hıyallanıp yatkan (19) çakları küp buldı. Uylanıp, hıyallanıp kala uramnarın ura-(20)dı, bazarlarda yördé... Bérkönné ul urıs sevdegerleréne yök (21) buşatırğa yardım itté. Kiñ cilkelé, taza, köçlé üsmérnéñ eşén (22) oşatkannardır şul, buldıra alırına işangannardır — urıs-(23)lar anı üzleréne deştéler. Kiléşté Velieñmet. Bérkémge (24) bér süz eytmiçe, sevdegerlerge iyerép, Meskevge kitté. Şunda (25) ul Velieñmetten Vaskaga evérelde, şunda ul marcaga öylen-(26)dé, hristian buldı. Urıs devleté Kazan hanlıgına yav çabarga (27) ezérlengende, Vasiliy İvanov herbi hézmette idé indé.

(28) «Méne bit, e! Yazmışnıñ nindi borılmaları yuk,— dip (29) uylap aldı Vaska. — Anıñ karşısında Nırsı éğétleré ba-(30)sıp tora labasa! Kém béle, belki, anıñ tugannarıdır da! —(31) Ul üzénéñ küñélende bu éğétlerge karata nindidér yakın, dus-(32)tane mönesebet kuzgaluvın toydı. — Can tartmasa da, kan tar-(33)ta, digenneré, belki, şuşıdır.»

(34) — Dimek, Nırsıdan? — dip kabatladı Vasiliy. Uyların (35) ul aşıgıp tışka çıgarmadı.— Cidé ten urtasında monda (36) nişlep yöriséz?

(37) — Béz adaştık,— dip kabatladı Gabdelhemit.

(38) — Talkışka kızlar yanına barış idé,— dip östedé İs-(39)megıyl.

(40) — Nu, çto tam? — dip, avızın açıp isnedé Sarı Sakal.— (41) Vıyasnil?

(42) Vasiliy éğétlernéñ süzlerén tercéme itté bugay, alar [21/1] üzara söyleşép aldı. Şunnan soñ işék töbende torgan ezme-(2)vérlernéñ bérsé iden astınıñ kapkaçın küterdé de esirler-(3)ge cikérdé:

(4) — Davayté syuda! Bl... gololobıyı!

(5) Alarnı törtkelep aska töşérdéler.

(6) — Min géne gayıplé,— dip avır suladı Gabdélhemıt.— (7) Kaçıp bulır miken?

(8) Örlékke berélgen mañgayın uva-uva, İsmegıyl bereñgé östé-(9)ne avdı.

(10) —Uylaşyk,— didé ul, aşıkmyça gına. — Mosafir ab-(11)zıy ni didé? Çukındıralar, didémé? Dimek ki, alar bézné çu-(12) kındıraçak.

(13) — Çukınırğa! — dip yarsıdı Gabdélhemıt.— Ülse ülem! (14) Emma çukınmıym!

(15) — Kızma elé sin! Ülerge télemeseñ de, ütérler. Anısı-(16)na alar mahir. Niçék elé бүгэн ét urınına kıynap taşlama-(17)dılar digén!

(18) — Alaysa nişlibéz soñ?

(19) — Ni dip eyterge de bélmim. Bigrekler ükénéç... Karı-(20)şıp béрни kıla almayaçakbız. Elle... min eytem... çukındıra (21) başlasalar, rizalaşkan bulıp kılaniykmı?

(22) — Sin nerse indé, İsmegıyl?!

(23) — Başka çara yuk şikéllé. Çukınmasak, alar béznéñ baş-(24)nı kıyaçak. Kayda ülgenébézné de, kabérébézné de bérkém bél-(25)meyeçek. Baş isen balsa, belki, bérer cayı çıgar...

(26) — Eyé şul. Sinéñ süzde ħaklık bar.

(27) Dustınıñ béráz tınıçlanuvın, üze bélen kiléşüvén kürép, (28) İsmegıyl süzén devam itté:

(29) — Kalbébéz bér Allaga meglüm bit. Béz bit Gólkamal-(30)nı çukınudan kotkaru öçén yulga çıkkán kэшéler. Indé mon-(31)dıy belage yulıkkán ikenbéz, kılğan gamelébéz öçén tevbe do-(32)gası ukırbız. Ħodaydan kiçérüvén sorarbız. Üz télegébéz bé-(33)len tügél bit...

(34) — Yarar, şulay da bulsın. Annarı nişlibéz?

(35) — Béz kılğan hem kılmaçak gönahlarıbızını bér géne (36) gamel bélen yua alabız.

(37) — Nindi gamel indé ul?

(38) — Urıslarnı Şetkége kértmeske! Avıltaşlarıbızını çu-(39)kındırudan yolıp kalırğa!

(40) Dustınıñ bu kıyu fikérénnen Gabdélhemıtneñ küzleré yal-(41)tırap kitté.

(42) —Ye, söyle! Ni uyladıñ? — didé ul.

[22/1] — Küz kürér,— didé megnelé géne itép İsmegıyl.— (2) Başta, bolarnıñ ışanıçın aklap, gaskerileréne kuşılırga (3) kirek...

(4) Ozaklap söyleşép utıru, haman pışıldaşu kurkıniç idé. (5) Alar béraz yal itép alırga uyladılar. İrtegesén alarga akıl (6) zireklégé de, ten selametlégé de bik kirek idé.

(7) Égétler, yuyış kiyémnerén salıp, arkını arkaga térep, bereñ-(8)gé östéne avdılar. Tuñıp-kaltıranıp, irtegesén niler küre-(9)sén uylap yata torgaç, yokı üzénékén itken.

(10) Alarnı iden astınnan çırganda, öy éçéne kön yaktısı (11) sirpélgen idé. Karlı yañır tuktagan, emma könnéñ çırayı ba-(12)rıbér süren, küñélséz idé.

(13) — Nu, égétler, ĥak dinlé adem bulasıgız kilemé?!

(14) Öske küterélgeç, alarga béréncé süz şul buldı. Karşıla-(15)rında Vaska, kanegat élmayıp, mañgayına töşken kara çeçle-(16)rén artka sıypap tora. Gabdélĥemit bélen İsmegıyl, anıñ (17) tekdimén añlamaganga salışıp, éndeşmi kaldılar.

(18) — Nik cavap birmiséz? Ĥezér pop yanına barabız!

(19) Égétler kinet ikésé de artka çigéndéler. Üzara söyleş-(20)kendegé tevekkellék yukka çıktı. Téz buvınnarı kaltırıp baş-(21)ladı, yörekleréneñ ĥelé kitté.

(22) — Séz nerse indé! — dip töçé élmaydı Vaska.— Padi-(23)şahıbız böyık İvan Vasiléviç ĥristian dinén kabul itken (24) basurmannarga bik merĥemetlé. Çirkevler saldıra. Mektep-(25)ler aça.Uñdırıpmı cirlerné bire... Séz bik beĥétlé. Bey-(26)remge turı kildégéz! Talkışta — beyrem!

(27) —Talkışta!!!

(28) Égétler gaceplenüden ikésé béryulı kıkırıp ciberü-(29)lerén de sizmiçe kaldılar.

(30) Vaska öy éçén tutırıp kölöp ciberdé:

(31) — Ĥa-ĥa-ĥa... Talkış bit indé bu!

(32) Gabdélĥemit, katı ıñgırařıp, iké kullap başın tottı.

(33) İsmegıyl bélen Gabdélĥemitnéñ yözéne çıkkın gasabilıkka, (34) ükénéçlé gazapka Vaska igtibar itép tormadı. Anıñ küñé-(35)lé şat, yöregé kayadır aşkına,

yarışka çıkkan abış atıday (36) yarsıy idé. Égétlernéñ kiéréřleré aña böténley yat idé.

(37) — Búgén — tarişi kón. Talkış halkı ĥristianlık kabul (38) ite! — dip oındı Vaska.— Gulyet itebéz! Dönya béznéké! (39) égétler anıñ ni söylevenéñ asılına elle töřénéler, elle (40) yuk. Alarnıñ üz ĥelleré ĥel: télséz, önséz kalıp, tik karap (41) toralar. —Ye, cavap kötem! — didé urıs, oınuvınnan tuk-(42)tap. — Ozaklap torırğa vakıt yuk.

[23/1] — Ga-ga-gali-cznap-p, — dip totlıktı İsmegıyl. — Béz (2) ni...

(3) — Rizamı? — dip akırdı Vaska.

(4) Tın kısıldı, süz çıkmadı, ara kalmadı.

(5) — É-éé-é-éé, — dip kéne baş kaga aldı égétler.

(6) — Méne şep! Kotlıym!

(7) Béz niřledék digendey, égétler bér-bérséne gazaplı ka-(8)raş taşladı.

(9) Ul arada uramnan sıktav, élav, urışça sügünü tavişları (10) iřétele başladı.

* * *

(11) İnéř buvyındagı buş uringa üzéne yort salıp başka ık-(12)kan Nedérĥan abzar artına öyılgen tirés astında tön ütkerdé. (13) Gailésén, eti-enisén o kón élék ük ĥatınıñıñ tugannarına, (14) dala yagına ozatıp kayttı. Üzé kaldı. Yort-cir, mal-tuvarnı (15) karap kaldı. Béryelgızı kalgaç, şaktıy uylanıp yördé ul. (16) Başına törlé uylar kérdé. Belki elé urışlar ukındırıp (17) ta yörmesler, bu éř kéřénéñ üz télegé bélen éřlenér digen (18) ömét te taşlamadı anı. ukıngannarga akça, cir bireler (19) iken, yarlı-yabagay dinén alıştırmıy kalmas digen fikérde (20) idé ul. Belki, kölemesler dip, üz-üzén yuatırğa tırıştı. (21) Alay da işanıp torırğa yaramas, bérer cayın tabarga kirek, (22) digen neticege kildé. şulay uylap éřke kéréřté.

(23) Başta ul, abzar itenéne térep ük, tışkı yakta okır ka-(24)zıdı. okır digené ozınça, Nedérĥan suzılıp yatarlık irkén (25) idé. okır östéne kirteler tézép, ıpta yaptı da abzardagı (26) bar tirésné şunda ırgıttı. Cılı gına bér kuviş barlıkka (27) kildé. Kuviş avızın sıyrız tizegéne katıp bétken utın pülené (28) bélen kaplap kuydı. Urışlar avılga yakınayuga, Nedérĥan, ipi (29) bélen söt alıp, şul kuvişka kérép

urnaştı. Yomışın yo-(30)mışlarga da tönle géne çıktı. Ayırmaçık işétélmesse de, avıl- (31)da niler kılınuvın çamalarga bula idé. Kéçten kémnerdér (32) işégaldında yördé. Abzarlarını aykap çıktılar. Yaş yarım-(33)lık tananı alıp çıgıp kittéler. Tönle avıl başında urıs-(34)ça sügéngen tavişlar işétélép kitté. Taviş-gavga irtegésén (35) kuptı. Hıalık élaşa, Allahıga yalvara, kémnerdér beħilleşe...(36) Tavişlar yakınaygannan-yakınaya, köçeye. Nihayet, hıalıkını Ne-(37)dérhannıñ yortı karşısındagı yeşél üzenge topladılar. «Di-(38)mek, çukındıru tantanasın bolar monda ütkere iken», — dip (39) uylap aldı ul. Bérazdan hıalık tavişı tına töşté, bérev süz (40) başladı:

[24/1] — Cemegat! Basurmannar! — didé kalın taviş.— Böyık, (2) ciñélmes urıs kénezé İvan Vasiléviç sézge beħétlé kile-(3)çek téli. Ul séznéñ çın dinlé ademner (4) buluvıgızga, ħristian buluvıgızga işana. Padişahıbnıñ bu işanıçın küp kéne (5) basurmannar ħuplap karşı aldı. Avılları-avılları bélen (6) çın dinné kabul kıldılar. Uzgan tönné de Nırsı digen érak (7) avıldan iké égét kilép töşté. Méne alar! Tanış bulıgız! (8) Vaska Gabdélħeymit bélen İsmegiylné urtaga çıgardı.— (9) Alar, béznéñ Talkıška citüvébézné işétkeç, yulga çıkkannar. (10) Gasker başlıgıbnız alarga rehmetén béldérdé. Téleklerén de (11) rehetlenép ütedék. Bu égétlernéñ bérsé élék İsmegiyl isémlé (12) idé. Hézér ul— İlye Pétroviç. Gabdélħemité ħariton isé-(13)mén ħup kürdé. Hézér indé ħariton İvanoviç bula.

(14) Vasiliy söyli de söyli. Gabdélħemit bélen İsmegiyl (15) anı işétmiler de. Alarnıñ üz ħelleré ħel. Cıyılğan hıalık-(16)ka Gabdélħemit kérfék küterép te karıy almıy. Bar tené (17) kızışa. Ul üzénéñ kolak yafraklarına ħetlé uttay yanganın (18) toya. «Gölkamal da şuşındadır indé. Miña cirenép, çırka-(19)nıp karap toradır. Nedérħan abıy da miña karap tora bulır. (20) İrtemé-soñmı bu tamaşa Şetkége barıp iréşér. Kart etisé (21) mulla başı bélen bu ħurlıklı vakıyganı niçék küterér? (22) Kiçére alır miken? Mondıy yazmıška duçar bulgançı, cir (23) tişégéne kérép yugalularınıñ méñ tapkır artık ta bit! Tik (24) nişlemek kirek! Ubılmıy cir. Şuşı vehşetné küterép, şuña (25) tüzép tora...»

(26) Tonık kına bulsa da, Nedérħan «Nırsı» süzén işétté. (27) Yöregé nidér sizgendey buldı. Kuvışınnan başın suzıp, üzen-(28)léktegélerné nıklabrak tıñlarga kéréşté. Gabdélħemit, İs-(29)megiyl digen isémner işétélgeç, başı eylenép kitté. «Elle (30) ħodayım... béznéñ malaymı? — dip uylap aldı. Annarı, üzén-(31)üzé yuatıp:

Yuktir... bulmas... Nırsıdan, di bit,— dip (32) kuydı. Yemséz uylardan kaçargá télegendey, kuvişına şuviş-(33)tı da télek télerge kéréşté: — İ Hodayım, bu meşşer tizrek (34) béte kürsén indé. Urıs digenneré de sinéñ bendeleréñ bit! (35) Küñélleréne mihérban, şefkat bire kür! — Annarı pışıl-(36)dap kına «Ayetél Kórsi» ukırga kéréşté: — Bismillehir-(37)rahmenir-rahım. Allahu le ilehe ille huvel-heygul-kayyum...»

(38) Kabat-kabat «Ayetél Kórsi» ukıp, secdege kite-kite, Alla-(39)hıdan soragaç, anın küñéle né tınıçlık nurı iñgendey bul-(40)dı. Ul tagın uramdagı hıllerge kolak saldı. Anda popniñ (41) suzıp-suzıp üz dogasın ukuvı işétele idé:

(42) — Gos-po-di po-mi-luvvy...

[25/1] Ul arada yar östédegé çiremlé sukaktan kémnernéñdér (2) söyleşe-söyleşe kilüleré işétedlé. Nedérhanan érak tü-(3)gél géne alar tuktaldılar.

(4) — Sézge süzém bar,— didé kilüçélerneñ bérsé. Nedérhan (5) aniñ tavişın çamaladı. «Halıka mörecegat itken urıs (6) bit bu! Tılmaçlarıdır». Tılmaç süzén devam itté: — Bügén (7) bér eş bar. Tizrek eşlisé idé. Tekatém kalmadı.

(8) — Nindi eş? — dip sagaydı İsmegıyl.

(9) — Püçtek!

(10) Vaska İsmegıylneñ iñéne kakkalap aldı.

(11) — Sin akıllı égét, İlye! Hıriton kaynar, kıyu. Küzlerén-(12)de ut uynap tora. İkégez de molodéts! Séz miña şunı gına (13) eytégez: rizamı?

(14) — Béz séznéñ karamakta indé, galicenap...

(15) Monısın Gabdélhemit eytté. Nedérhan tagın iké uçı bé-(16)len başın kıstı. «Elle çınlap ta akıldan yazam indé? — dip (17) uyladı ul.— Gabdélhemit tavişı labasa! Kuviş aldındagı (18) pülenné ez géne étép kuysa da küresé indé... Kurkıniç».

(19) — Alaysa tıñlagız,— dip devam itté Vaska.— Min iké (20) çiberkey taptım.— égétlernéñ bér-bérleréne megnelé ka-(21)raş taşlavların Vaska kürmi kaldı. Ul hıske birélép söy-(22)levén bédé: — Min alarmı kéletke biklep kaldırdım. Dö-(23)résén eytim: min bu eşné Saşka bélen başkarırbız digen (24) idém. Tégé Sarı Sakal bélen. Hızér indé séznéñ bélen, to (25) ést Nırsı égétleré bélen tanışqaç, andıy behétné yatlar (26) bélen büléşü yuk!

(27) Vasiliyniñ süzleré niçektér sérlé, tılsımlı. Nişlep (28) elé ul Nırsı éğétlerén üz ite? Bérer heylemé bu, aldavmı? (29) Bélgen yuk.

(30) — Ul Çiberkeylerné nişletesé? — dip sorarga kirek taptı (31) Gabdélhemit.

(32) Vaska, başın artka taşlap, rehetlenép kölep ciberdé.

(33) — Nerse, kızlar kuvyınına bér tapkır da kérgenéñ yukmını (34) elé? Hatın-kız digen sérlé zatnıñ temén tatıganıñ yukmını? (35) Niçégo, hezér tatrıbiz.

(36) Éğétlerné tıñlagan sayın, bérsenéñ tegayın Gabdélhemit bu-(37) luvına Nedérhan inana bardı. Şul melné ul, bar saklık çara-(38)sın onıtıp, uçı bélen mañgayına çepéldetüvén sizmi de kaldı. (39) «Soñ, tintek baş! Elbette, Gabdélhemit! Gabdélhemit bélen (40) Gıylmétdin agay ugıanı İsmegıyl! Gölkamal yanına kil-(41) genner de... kapkannar! İ balalar! Sézge niçékler yardım itim (42) soñ? Üzém de tirés astında yatam bit!..»

* * *

[26/1] Vaskanıñ kélet digené kalın-kalın taşlardan salıngan (2) ambar bulıp çıktı. İşégé de iké katlı. Éçké yak işék takta-(3)dan, tıstagısı timérden eşlengen.

(4) Gabdélhemit tire-yekka küz taşladı. Nigézé taş bélen kü-(5)tertélgen biyék narat yort. İrkén işégaldınıñ argı başın-(6)da ozın mal abzarı. «Nık hucalar,— dip uyladı éğét. — (7) Yort éçénde kéşé kürénmi. Şuşı baylıknı kaldırıp kit-(8)teler mikenni? Béz méne meşşer éçéne üzébéz kilép kérgen-(9)béz. Adaşıp, avılınıñ ikénçé başına barıp çıkkınbız bit».

(10) — Monda kéşé-kara yuk. Borçılmagız,— didé Vaska, ti-(11)re-yunné küzetép, deşmi torgan éğétlerge karap.— Bu yort-(12)niñ hucaları kaytalmıy torgan cirge kitteler... Öyge ké-(13)rıp karagız elé. Kismeklerénde su bar miken?

(14) Öyaldı işégén açuga, İsmegıylneñ küzé sekédegé pıçak-(15)ka töşté. İsmegıyl pıçaknı tiz géne itégé kuniçına tıgıp (16) ta kuydı. Bu vakıtta Vaska, tatlı-temlé hislerge birélép, (17) ambar işégéndege yozaknı açıp mataşa idé. Ul arada, çilek (18) bélen su küterép, İsmegıyl de kilép citté.

(19) — Su buldı mı? Şep. Séz davay Çiberkeylerné alıp çı-(20)gıgız. Béznéñ bélen tüşekke avgançı, hristian bulsınнар.

(21) İšekten kérgen kiçké yaktılık tonik kına bulıp ambar (22) éçéne taraldı.Égétler éçke ütté. İdende erdenelep öyılgen (23) kapçık-kapçık ikmek. Türde — lar. Anda yaña uñış — gere-(24)bedey arış kipşénép yata. Larga térelép, kızlar utıra. Alarnı (25) arkaların arkaga téretép beylegenner, avızlarına çüprek tu-(26)tırgannar.

(27) — Davay, égétler! Kavşamagız! —dip emér birdé Vas-(28)ka.— Yolasına turı kitérik!

(29) Kızlarını çışerge dip tézengen Gabdélhemit kinet ine-(30)lép kitté: üz küzleréne ışanmıyça tordı. Anıñ karşısında (31) élıy-élıy küzleré şéşengen Gólkamal utıra idé.

(32) — Göl-ka-ma-al-l,— dip pışıldadı ul.— Siné nişlet-(33)téler?..

(34) Duslarınıñ saklık çaraların onıtıp ciberülerénen (35) kurkıp, İsmegıyl baş barmagın irénneréne kuydı. «Deşme-(36)géz!»

(37) Kız éçke batkan küzleré bélen Gabdélhemitke karadı da (38) anıñ koçagına avdı.

(39) Tekaté bétép sulı çilek yanında basıp torgan Vaska éçke (40) küz saldı. Andagı tamaşanı şeylep, açı itép sügéndé.

[27/1] — Séz nerse?! Anagızınıñ kabér taktasın!..— Kınısın-(2)nan kılıçın tartıp aldı da éçke taşlandı. Ü-té-re-em-m! — (3) dip akırdı ul.— Vaska İvanovnı aldamakçı bulasız mı?

(4) Hay, İsmegıylneñ tapkırlığı! İsmegıylneñ salkın kan-(5)lılığı! Nindi géne helge tarıganda da yugalıp kalmıy, taba (6) bér çarasın. Bu yulı da yarsudan küzé-başı tongan urısın (7) sabır süzé bélen tınıçlandırıp kuydı.

(8) — Yuk, yuk! Galicenap! Allam saklasın! Méne kız elle (9) nişledé. Bézné kürdé de kurkudan añın cuydı bugay... Üzé-(10)géz küterép karagızçı.

(11) Vaska, avızı éçénen nidér mırılıy-mırılıy, Gabdélhemit-(12)né çitke éterdé de Gólkamalnı koçagına aldı.

(14) — Alaysa... Béz anı hezér...

(15) Şul melné ambar éçén yeşén sızıgıday yaktı sızıp ütté. (16) Dönya tuktalganday buldı. Şomlı tınlıkta Vaskanıñ, añ-(17)layışsız tavışlar çıgarıp, can

birép gazaplanuvı gına işé-(18)téldé. Gabdélhemit bélen Gölkamal añnarına kilgende, İsme-(19)gıyl kanlı pıçagın Vaskanıñ iñéne sörtép tora idé.

(20) — Hézér nişlibéz indé? — didé Gabdélhemit, kinet bul-(21)gan bu helden kavşap. — Tön citkenné şuşında kötép, anna-(22)rı Nedérhan abıylarga barsak kına.

(23) — Kurkınıç. Monda ozak mataşmıyk,— didé İsmegıyl.(24) — Ye béwersé kilép ııgar. Ambarnı biklik te kaçıp torıyk.

(25) — Öyaldınıñ bakça yagındağı nigézénde tişék bar,— dip (26) télge kildé Gölkamalınıñ dustı Segıyde.— Taş bélen tere-(27)tép kéne kuvyılğan. Şunda kérép utırıyk.

(28) Alar öyaldı idené astına kérép urnaştılar. Kızlar elé (29) haman kaltırana. İndé bétték, başıbizga urıslar cite iken (30) dip utırganda, Şetké égétleréneñ, kilép, alarnı kotkaruvı ışa-(31)nıp bulmastay töş kébék idé. Yözleréne yagılası hırlık, tü-(32)benlékten kotıllularına küñélléré haman ışanmıy elé. Kız-(33)larnıñ añnarına kilép cite almavların kürép torsa da, Gab-(34)délhemit süz kuştı:

(35) — Séznéñ eti-enilerégéz kayda?

(36) — Min méne Segıydelerde idém. Alarga urıslar kilép (37) kerdé. Bérsé tégé ambardağı urıs idé.— Gölkamal başı bé-(38)len ambarda kalğan Vaska yagına işareledé.— Öç urıs. Ké-(39)rüleréne bézge yabıştılar. Avızlarınnan elle nitken sası (40) is kile. Tégé kara mıyıklı miné söyri ük başladı. Segıyde-(41)neñ etisé miné alar tırnagınnan aralap almakçı bulğan idé, (42) anı tipkeli-tipkeli kıynadılar...

(43) — Annarı etiné de, eniné de alıp ııgıp kittéler, — dip (44) sulkıldadı Segıyde.

[28/1] — Bézné biklep kaldırdılar, — dip devam itté Gölka-(2)mal.— Tenné ambarda kundık.

(3) Alar yulga kuzgalganda, tañ yakınlaşa idé indé. Cır östé-(4)ne aksıl toman taralgan. Yaktıra-yaktıra cır östé açırak (5) küréne başladı. Kantarlarga yabışıp kalğan kardan basu ak-(6)lı-karalı bulıp küréne. Borma-borma çiremlé sukaktan, Mi-(7)şe buylatıp, alar Şetkége taba atladılar. Köz, tön buyvı üzé-(8)neñ salkın sulışın öre-öre, şaktıy salkınaytkan. Sukmak (9) kırıyındağı kıyak ülenner, méñbaşlar sıgılıp töşken. Méne (10) hézér élmayıp-kölép koyaş ıksa da, kön cılınsa da, alar indé (11) başların kütere almayaçak. Alarnıñ goméré bétté. Yaz citép, (12) tamırları

kabat cılıngaç kına üsénté birérler... Alla ku-(13)şıp kabat yeşersénner de dönyanı yeşéllékke kabat törsén-(14) ner géne!

(15) Kay tarafka gına küz salsañ da, elégé salkın buşlık. (16) Tösséz bu buşlıkı, kırlarını salkınnardan saklap kalu ki-(17)rek digen siman, uñ yakta, öste, urman suzıla. Botaklarda élé-(18)nép kalgan yalgız yafraklarını bérem-bérem cil öze hem sarı (19) yafraklar könçığışka taba oça. Mondagı gazapını, mondagı (20) iréksézlev-köçlevné alarnıñ da küresé kilmi siman.

(21) Tégérmen Tavı avılı turına citkeç, alar tuktadılar. Mon-(22)nan Şetké érak tügél indé, altı çakırım tiresé géne bulır.

(23) — Kızlar üzleré géne kitsén,— didé İsmegıyl.

(24) — Avıl buştır Һezér. Bér adem zatı yuktır. İkevé géne (25) nişlerler? — dip karıştı GabdélҺemit. Anıñ Gökamaldan (26) hiç kéne de ayırılması kilmi idé.— Kaytıyk avılga.

(27) —Yuk, yarımıy. Üç almiy torıp, avılga kayta almiybız. (28) Kaygı kilgen çakta avıldaşlarını taşlap kitken şikéllé (29) kilép çıktı bit. Şunu onıtma!

(30) Nihayet, ortak fikérge kildéler. Gökamal bélen Segıyde (31) Şetkége ikésé kite. Gökamalnıñ tugannarı yortında yeşep (32) toralar. İndé Һalık avılga kaytkaç, bulgan Һellerné söylep (33) bireçekler...

(34) Su buylatıp Taşkiçü sazlığına citkeç, kızlar ah itté. (35) Һodayım! GabdélҺemit kabat-kabat añlatkan öské yulını abayla-(36)mıyça uzgannar iç! Һezér nişlisé indé?

(37) — Sunı yözép çıgıyk,— didé Segıyde.

(38) — Şuşı suvıktamı? — dip kaltırandı Gökamal.— Yar (39) buylarında bozlar yaltırap tora bit!

(40) — Kurıkma. Kiyémnerné, yavlıkka kısıp töynep, başka bey-(41)libéz de...

(42) — Hay, Segıyde, min kurkam.

(43) — Alla yazmagan eş bulmas. Tevekkellik.

[29/1] — Şetké sunıñ bu yagında bit. Tagın yözebézmé?

(2) — Avıl turısında basma bulmiy kalmas.

(3) Salkın su kızlarınıñ tenén çémétép-çémétép ala. Ten yana, (4) ut kapkanday yana. Emma alar tuktamıy, yöze de yöze...

(5) İkençe yakka çıgıp citerge de ez géne kaldı. Yar bité (6) karşılarında gına. Şul çaknı elle ni buldı: Gölkamalnıñ (7) uñ yagınnan iké métrlap çittenrek yüzüçé Segıydenéñ ayagın-(8) nan tottılarımını — ul bér urında çebelene başladı.

(9) — Çoñgıl! — dip açırılanıp kışkırdı ul. Tik üz tavi-(10)şı üzénen érak kitmedé. Bu afetten kotılırga télep berge-(11)lene, sunı çapıldata, tik nindidér köç anı haman aska östé-(12)ri. «Béttém! Batam!» digen uy anıñ añın ala, canın kurku (13) bili. Citmese töyınçék itép başına beylegen kiyémneré de (14) şuvıp suga töşté.

(15) Kötmegende-uylamaganda tarıgan bu behtësézlek Gölkamal-(16)nı da kavşattı. Ul üzénéñ kaltırana başlavın sizdé. Emma (17) anıñ bu haletén dus kızı toya kürmesén! Anı niçék te tımç-(18)landırırga, üzene işanıç uvyatırğa kirek. Şunı uylap, Gölka-(19)mal:

(20) — Dustım, hezér... hezér,— dip söylendé.— Ez géne tüz...

(21) Yözép barıp kul gına biresé de bit... Segıyda anı da (22) çoñgılga söyreyeçek. Bata başlagan keşe kurkuvınnan kokta-(23)ruçısın üzé bélen söyri dip işetkené bar. Gölkamal töyın-(24)çék itép beylegen kiyémnerén yar östéne ırgıttı da yak-yakka (25) küz taşladı. Ehe, yakında gına dulkın berép yar buvyına çıgar-(26)gan kirte yata. Gölkamal mizgél éçénde şul ağaçnı élektér-(27)dé de Segıydege suzdı.

(28) — Totın! — dip boyırdı ul.

(29) Kotı alıngan Segıydenéñ yözé ap-ak bulgan. Üzé dér-dér (30) kaltırana, üzé élıy. Gölkamal anı köç-hel bélen yarga söyrep (31) çıgardı.

(32) — Miném kiyémnerém de yuk,— didé ul, nihayet, télge kilép.

(33) Gölkamal su östéne karadı. Segıydenéñ yartılaş batıp (34) ölgérgen yuyış kiyémneré inéş urtasında tirbele idé.

(35) — Borçılma. Minékéler bar iç. Méne siña külmek, kam-(36)zul.

(37) — E üzéñe?

(38) — Miném külmegém iké kat idé. Şelém de bar. Yuka bulsa (39) da bişmet. Hezér yögérébez. Tir çıkkançı yögérerge kirek.

(40) Tönle yavgan karları érép te bétmegen sukmaq alarnı ere-(41)me arasına alıp kérép kitté. Bérazdan ul tavga küteréle (42) başladı. Yazgı sular aga-aga, ozın çokır hasil bulgan iken. (43) Dimek, çokır başına hetlé ür ménép, eylenép ütesé.

[30/1] Gölkamal bélen Segiyde, mileş, çiye kuvaklarına totına-(2)totına, öske ürmeledé. Öskerek méngen sayın, ağaçlar kuvyırak (3) üse. Zifa kayınnar yeneşesinde megrur naratlar. Bu urın-(4)narnı eremelék dip kéne atap bulmıy indé — monda çın ur-(5)man şavlıy.

(6) Kızlar bara-bara cılındı. Yözleréne alsulık yögérdé. (7) Yırganak başına citkeç, alar hel alırğa tuktadı. Yörekleré (8) döp-döp tibe. Alar tizden Şetkége citeçek bit! Hodayniñ (9) rehmeté bélen urıslar kulınnan kotıldılar bit! Gabdélhe-(10)mit bélen İsmegıyl kilép kotkarmasa, hezér alar nindi hel-(11)de bulır idé? Küz aldına kitéérge de kurkıniç! Şulay éç-(12) ten söyinép, uylarğa uralıp utırğanda, nindidér ırıldav ta-(13)vışı işétélgendey buldı. Kızlar süzséz géne bér-bérséne (14) soravlı karaş taşladı. «Ni bulır bu? Elle... Büréler mi-(15) ken? Alay diseñ, bu vakıtta büré aç tügél elé. Barıbér yırt-(16)kıçtan érak buluvıñ heyérlé».

(17) Alar, sulış alırğa da kurkıp, ayak oçlarına gına basıp, (18) tizrek bu urınnan kitü yağın karadılar. Ayakları üzlerén-(19)nen-üzleré kızı atlıy. Bérızdan alar yögére ük başladılar. (20) Başlarında bér géne uy bötérdé: «Yırtkıçlar arttan kil-(21)mese géne yarar idé...» Kabalanudan sörténép yığıldılar, torıp (22) tagın yögérdéler. Botaklarga élegép kiyémneré yırtıldı, bit-(23)kulları tırnaldı. Şulay yögérep barganda, Gölkamal kinet (24) aska tegeredé, aniñ artınnan — Segiyde. Elé şuvıp, elé tege-(25)rep tiren yırganakniñ töbéne töşép cittéler. Segiyde, köç-(26)hel bélen kuzgalıp, Gölkamal yanına kildé. Ul uçları bélen (27) uñ ayagın kısıp totkan da askı irénén téşlegen. Segiydenéñ (28) yöregé kısıldı.

(29) — Hay Allam! — dip, ul tiz géne dustı yanına çügeledé.— (30) Elle Hodayım?..

(31) Segiyde cömlésén temamlagançı, Gölkamal aña baş kaktı.

(32) — Nişlibéz, Gölkamal? Öske niçék ménebéz? — dip ürse-(33)lendé Segiyde.

(34) — Bélmim,— didé Gölkamal, yaş aralaş.— Min méne al-(35)mıym. Sin üzéñ géne bar.

(36) — Kit! Ni söyliséñ sin?! Bulmaganni! Bérge ménebéz, Al-(37)la boyırta. Ayagıñniñ tamırı tartılğandır. Tamır tartılı (38) bik avırttıra ul. Eyde, yavlıgıñ bélen kısıp beylik elé.

(39) Çınlap ta, yardım köter urın yuk. Ni bulsa da eşlerge, (40) monnan küterélü çarasın kürérge kirek idé. Segıyde, taşlar-(41)ga yabışıp, kuvaklarga totınıp, öske ürmeledé. Yöri torgaç, (42) yaş yukelékke tap buldı. Eserlene-eserlene yuke sındırırğa (43) kéréşté. Koçağı bélen yuke sındırırğa, alarnıñ kabığın tö-[31/1]şérdé. Nık, ozın kabıkların saylap, bér-bérleréne beyledé, (2) neticede ozın bav barlıkka kildé. Bavniñ bér oçın ağaçka (3) urap beylegeç, ikénçé oçın alıp aska töşté.

(4) — Gölkamal,— didé ul dustına.— Totın. Kırın yat. Avırt-(5)kan ayagıñ cirge timesén. Bavni kuliña çornap tot. Bér de (6) içkındırma. Min siné étermén.

(7) Ekrén-ekrén şuvışa-şuvışa, kızlar öske ürmeli başladı. (8) Ez géne méneler de tuktap yal iteler. Tagın kuzgalalar. Göl-(9)kamal avırtuga tüzalmıyça ıñıraşa, kayçak kıkırıp uk (10) cibere. Alar şulay bik ozak azaplandılar. Tiren yırganak-(11)niñ östéne ménép citkende, koyaşni elle bolıtlar kaplagan, (12) elle indé kiç citken — dönyaga karañgılık perdesé ceyél-(13)gen idé.

(14) Segıyde, Gölkamalını iké kultıgınnan alıp, yuan naratka (15) taba söyredé. Narat töbé korı da, ışık ta. Gölkamalını ağaç-(16)ka söyap utırtkaç, Segıyde küp itép narat botakları sındır-(17)dı. Vagrak botaklarını aska tüşedé, ozınrakların «yurgan» (18) itép öske yabarga kuydı. Başta ul Gölkamalını iplep yaktır-(19)dı. Annarı kalın «yurgan» astına üze şuvıştı. Bér-bérleré-(20) ne sıyınıp yatkaç, şaktıy cılı bulıp kitté.

(21) Uzgan tevléktege kotoçkiç vakıygalar alarnı bik nık (22) yonçıtkan idé. Salkın su arkılı yözép çıgular, bu tiren (23) yırganak töbennen ménüler alarnıñ tamam hellerén aldı. Gev-(24)delerenéñ bar küzenegé izregen. Kérfêklerné küterér hel yuk. (25) Küzler üzlerennen-üzleré yomıla. Cılı kuvişta alar şun-(26)duk tiren yokıga taldı. Gölkamal hetta ayagı sızlavın da (27) toymadı.

(28) Segıydenéñ Şetkédé bér tapkır da bulganı yuk idé. Ul (29) anı Gölkamal söylevé buvyınça gına küz aldına kitére. Avıl-(30)nı urtalay bülép, çışmelerden cıyılğan inéş aga iken. Şul (31) inéş zur suga kuşıla, di. E indé su aryagında şomırtlık (32) iken.

(33) Segıydenéñ töşéne şul şomırtlık kerdé. Şomırtlar (34) şav çeçekte, iméş. Huş islé ap-ak çeçeklerge karap torgan (35) arada, alar kinet kar bulıp evérelédé. Küzlerné kamaştıra (36) torgan ap-ak kar. Ni hikmettér, şuşı kar östénde tümgekler. (37) Şul tümgekler arasında kinet kéne Segıydenéñ enisé peyda (38) buldı. Kulına balta

totkan da, zur tumran östéne kuvyip, utin (39) vakly. Östénde ör-yaña yeşél bizeklé külmek. İñéne ak ma-(40)mık şel salgan. Segiyde şul aklıkka isé kitép karap tora. (41) Eniséneñ iñéndege şel küzlerné kamaştırırday ak kardan (42) da ak. Ul karap tordı-tordı da eniséne éndeşte:

(43) — Eni!

* * *

[32/1] Ebiyémnéñ kıyssası şuşı uringa citkeç, min kurkuvım-(2)nan éliy başladım. Kızlarını kızgandım.

(3) — Kaytıp citkennermé soñ? — dip, küz yeşleréme tıgı-(4)lıp soradım.

(5) — Kaytuvın kaytkannar,— didé ebiyém, nersenédér eytép (6) bétérmişe.

(7) — Gabdélhemitler de kaytkanmı?

(8) — Tüzémsézlenme, Fatıyma kızım,— dip, ebiyém arkamnan (9) söydé. Min, küz yeşlerémné yeşérerge télep, aska karıym. Ebi (10) süzén devam ite:

(11) — Kızlar barıber isen kalmıy şul,— dip uftana ul.— (12) Miçke yakkan bulsalar kirek. Morcadan çıkkán töténné kü-(13)répmé, bélmim, iké-öç können dürt-biş kéşélék gaskeri tör-(14)kémé avılga kére. Kızlar kavşap kalmıy: işék açıp urıs-(15)lar busaganı atlaganda, senek bélen karşı alalar. Üzleré de (16) şul senekten vafat bulalar...— Ebiyémnéñ küzleré İzgéler (17) kabérlégéne töbele. — Alar anda yoklıy. Şul iké kız anda. (18) Çukındırudan kaçıp kilgen Talkış kızları...

(19) — Bigrek kızganıç.

(20) — Nişlemek kirek. Yazmış...— dip körséne ebiyém.— Şet-(21)ké niler géne kürmegendér de, niler géne kiçérmegendér... her-(22)kémnéñ yazmışı — bér tariğ. Bu tariğlar şuşı ziratta (23) yoklıydır, kızım.

(24) — Tariğ yoklıy diméni?

(25) — Tariğ yoklar indé ul, balam. Béz, isenner, ayegüre yoklap yöргеç...

(26) Miném ebi gél şulay: ni turında söylese de, bér megne (27) çıgara. Nersegedér işareli, çağıştırı. Tik min bolarnı (28) añlap citkermim. Şuña küre aniñ süzén büldérép soraşam:

(29) — Ebi, Gabdélhemit abıynı eytmedéñ bit elé. İsmegıyl (30) abıynı da.

(31) — Hay, kızım, min barısın da bélmim şul,— di ebiyém.— (32) Şetkénéñ Gabdélhemit isémlé égété Yavız İvan gaskeréne kar-(33)şı sugışta facıgalé töste helak bulgan, dip işétkeném bar. (34) Gólkamalnıñ söygen égétémé ul, elle başka bérevmé? Tegayın (35) eyte almıym.

(36) — E Nedérhan abıy nişlegen?

(37) — Şetkéde töplengen ul.

(38) — Ebi, Şetkéde hezér alar nesélén devam itüçeler bar (39) miken, e?

[33/1] — Bar bulır...— Ebi sizélér-sizélmés kéne élmaya.— Tıñ-(2)la elé,— di ul miña.— Sinéñ babakayıñ Camalı. Anıñ etisé (3) Emirhan. Emirhanıñ etisé Nedérhan isémlé. Tik ul Tal-(4)kıştan kilgen Nedérhan tügél. Talkıştan küçken Nedérhan (5) babaynıñ istelégé itép kuşkannardır, belki, bu isémné. Ri-(6)vayetlerge karaganda, Gabdélhemit uylan da şuşı nesélden (7) bit...

(8) Ul tınıp kala. Uyların süzler bélen eytép-añlatıp bé-(9) téré almıydır, küreséñ. Tormışta bulgannarnıñ, béznéñ kür-(10)gennernéñ, kiçerés-şislernéñ, fikernéñ bik azın gına süz (11) üzéne sıydıra ala iç. Késé küñélé türénde tél tibretép ey-(12)te almagan nikaderlé sér, hisler hezinesé saklana...

* * *

(13) Şetkége nigéz salgan boringı avıldeşlarımınñ zirek (14) akılı, maturlıknı toya bélüvé, tormış itü öçén nek méne (15) şuşı uñay urımnı saylavı soklandıra. Emma min bolarnıñ (16) hemmesén süzge sala alam mı? Küñélém türéndege hislerné tük-(17)miçemni söylerge süzlerém citermé?

(18) Min şuşı ħakta uylanıp basıp toram. Avıl, kırlar, uy-(19)çan gına akkan inéş, karşıdagı Kérésén tavı, Büré yılgası... (20) Emma alarnıñ herkaysı — açılmagan sér. Ul tavlar, élgalar (21) élék niçék atalgan? Şav çeçekte utırgan şomırtlık niçék (22) yukka çıkkın? Onıtılğan isémnernéñ ézé kayda kalgan? Tav (23) itegénnen tibép çıkkın çişmeler de, niçeme méñ éllar de-(24)vamında barlıkka kilgen katlam-katlam yalpak ak taşlar da bu (25) ħakta éndeşmi. Monda borın-borın zamannarda uk kérésén (26) tatarları yeşegen disem, döréslékke ħılaflık kitérem. Kür-(27)şé Olı Miretek, Yansuvar avıllarındağı taşlandık mösél-(28)man ziratların onıtmıyk!

(29) Şetké ziratınnan çitterek reşetke bélen eylendérép (30) alingan par kayın da indé niçe yaznı karşılavın, niçe közné (31) ozatuvın üzé géne béledér. Kayınnarnıñ ak tuzlı kevseleréne (32) kara taplar — bizekler töşken. Kara taplı bizekler... Ak (33) kayınnar digenébéz nige akılı-karalı soñ? Şatlık bélen kay-(34)gı, meħebbet bélen nefret, yeşev bélen ülém yeneşelégéne işa-(35)re itüçe bilgélermé elle alar?.. Elle kaygı-ħesret kayın tu-(36)zına yazılğanmı? Şherden kaytkan kunak kızçık! Üz soravı-(37)ña üzéñ cavap tabıp, şunı açıklarsıñ elé, yemé...

[34/1] Açılmagan Böré

(2) Reşitnéñ sıyragına kémdér diñgıldatıp tipté. Kurku-(3)vınnan yokı aralaş sikérép tordı. Citmese, kinet kuzgalgan-(4)da, çıkıldatıp başın berdé. Küzlerennen költe-költe utlar (5) çeçredé. Ul béravık üzénéñ kaydalıgın töşéne almıyça tor-(6)dı. Aña nişlep tibeler soñ? Anıñ bérevge de tigené yuk laba-(7)sa! Ni bulgan? Şuşı borçulı uyların açıklarga télep, ul (8) yak-yagına küz taşladı. Yeneşesénde şeşe bökeleré, temeké töp-(9)çékleré, könbagış kabıkları avnıy. Kaysı yakka borılsañ da, (10) temeké töténé katış tuzan isé añkıy. Borını töbénde ük (11) taban astına rézin yabıstırılğan kiyéz itéklé ayaklar tapta-(12)na. Bér par, iké par, öç par. Eyé, öç par ayak.

(13) Kırıs çınbarlık anı tiz añına kitérdé. Vagon éskemiye-(14)sé astında yeta iç ul! Ene karşı yaktagı éskemiye astında (15) Niyez yoklıy. Ul arada tégé ayaklarınıñ bér sıñarı bar köçé-(16)ne Niyezniñ yomşak ciréne kilép kundı.

(17) — Torıgız! — dip akırdılar östen.— Dokuméntlarıgız (18) barmı?

(19) «Kaptık! — dip göj töşté Reşit.— Bétték! Bolay bul-(20)gaç, avılga kaytıp citüler bélmim indé... nikader gazaplar (21) kiçkeç... Svérlavnı uzgannar idé bit indé».

(22) Reşitnéñ möldéreme karaşı éskemiye astındağı vagon di-(23)varların kapşadı. İh-ħh! Şuşı mizgélde bulsın idé bér (24) mogciza! Ekiyettegé şikéllé vagonniñ ye idené, ye sténası (25) açılıp kitsén idé de... Şunnan gına tegerep töşép

kal idéñ! (26) Yuk, yuk şul! İdende de, sténada da tıçkan sıyarlık tişék (27) kürénmi. Hézér alar üzleré meçé tırnagına kapkan tıçkan (28) hélénde...

(29) Reşitnéñ teşleré üzlerénnen-üzleré kısıldı, iké küzén-(30)nen çeçrep çıkkán yaş börtékleré vagonniñ pıçrak idenéne (31) tegeredé.

* * *

[35/1] Alar Prokopévskidan uk kileler indé. Avızlarına bér (2) tegam rizık kapmagannarına ikénçé tevlék kitté. Aşkazanı (3) bérni bélen isepleşmi — aşarga sorry. Késelerénde cil-(4)ler géne uynaganga, tamakniñ ni eşé, ni katnaşı bar?!

(5) Timér yulda eşlevçé tatar hıtınnarınnan soraşa torgaç, (6) nek şuşı poyızdniñ Kazan aşa üteçegén béldéler. Bér ha-(7)tın alarnı nigedér ayıruça üz itté, niçék kéne bulsa da oza-(8)tıp ciberérge tırıştı. Kémner (9) bélandér söyleşté, kémner bélekdér behesleşté, kulların sélti-sélti nidér añlattı, ba-(10)ribér üz télegéne iréşté. Poyızdga utırtu başlangançı uk, (11) Reşit bélen Niyezni gomumi vagonga kértép urnaştırdı.

(12) Buş vagon éskemiyesé astına kérép yatkaç kiçérgen şat-(13)lıkniñ oçı-kırıyı yuk idé şikéllé. Allahı boyırsa, alar şu-(14)şı poyızd bélen Arçaga kaytıp citeçek bit! Arçadan soñ te-(15)pilisé géne kala! Alar uzgan yullar bélen çağıştırganda, Ar-(16)ça bélen avıl arasındagı 70 çakrımni tepilev nerse ul! (17) Vagon éskemiyesé astında cılı, rehet. Ul behtëtlé mizgélle-(18)de tamak açlıgı da onıtılıp tordı...

(19) Bérer segatten poyızd kuzgaldı. Tegermeçler, üz köylerén (20) köyli-köyli, alga tegeri. Alarnıñ tékéldi-tékéldi tegerevé (21) «kaytabız, kaytabız» dip kabatlaganday toyıla. Şulay tirbe-(22)le-tirbele béraz bargaç, yokı baskan, yeşlék yokısı izret-(23)ken. Kullar, taralıp, éskemiye astınnan çıkkán, ayaklar suzıl-(24)gan. İrtégésén bu héléne provodnik — vagon eşçésé kürép al-(25)gan da bér tuktaşıta militsiye hézmetkerleréne citkérgen.

(26) Alarnı vagonnan törtkelep töşérdéler. Atna buvyı tovar (27) vagonnarında avnaganlıktan, kiyém-salımınarına kararlık ta (28) tügél. Yunmiyça, yunlep yoklamıyça, açlı-tuklı kilés po-(29)yızddan poyızdga küçénép yörü alarnı yonçıtkan. Bolay da yabık (30) yözleré tagın da tartılıp kitken, küz töpleré zeñgerlenép (31) éçke batkan.

(32) Mart ayınıñ irtengé salkın cilé bitlerné kise. Köndéz (33) koyaşta érép, tönle şakırayıp katkan kar, atlagan sayın, maylan-(34)magan arba tegermeçé tavışları çıgarıp şıgırdıy. Tire-(35)yun temeké töpçégé, iské bilét, dönya bértörlé iské kegaz (36) kisekleré bélen tulgan. Reşetkege yabıştırılğan plakatlar-(37)niñ tétkelenép bétken çit-çitleré cil uñayına cilfér-cil-(38)fér kile. Vokzal karşındagı yaş yukelernéñ neni botak-(39)larında neni börereler şeylene. Salkın cil şul belekeçler-(40)né törlé yaklap reşimséz çebekli. Börerelé botaklar, iyéle-bögé- **[36/1]**le, élé bér-bérleréne, élé reşetkege kilép beréleler. Tabi-(2)gatnéñ mondıy ayavsızlığına tüzalmagan börereler cirge koyı-(3)la. Bu manzara canını öşete, ömétsézlék kérgen küñélge hafa (4) sala.

(5) Reşitnéñ écéne salkın yögérdé. Ul üz uylarınnan üzé (6) siskenép, kaltıranıp kuydı. «Börereler açılmayaçak, — dip pı-(7)şıldadı ul üzaldına. Annarı: — Béz üzébéz de şul börereler (8) hélénde tügélméni»,— dip avır suladı.

(9) Alar ekrén géne bara. Tamak açkadır indé — baş eylene. (10) Ayaklar köçke atlıy — eytérséñ alarga potlı gér takkannar! (11) Reşit bélen Niyeznı ozata kilüçé sérjant alarnın héléni (12) bélni, hetta béléрге de télemi. Méne ul tagın Niyeznıñ arka-(13)sına yodrıgı bélen ordı.

(14) — Nerse ayagösté yoklap barasıñ?!

(15) Niyez, sörlégép, katı kar östéne kilép töşté. Bozlı kar (16) anıñ irénén kanattı. Kan kitken irénén uçı bélen tomalap (17) torgan dustına Reşit yardımge aşıktı. Niyeznı tartıp tor(18) gızıym dip, kultıgına yabışkan gına idé, sérjant aña tibép (19) ciberdé.

(20) — Tı çto! Blya...

(21) Alar ikevleşép karga tegeredé.

(22) Reşitnéñ yodrıkları üzlerénnen-üzleré yomarlandı. Küz-(23)leré oçkınnar çeçép yaltıradı. Mömkin bulsamı! Sérjant-(24)niñ çırayına oçıp kunaçak ul! Bar kürgen gazap-mihnetler-(25)néñ üçén annan alaçak! Tik yaramıy. Ul, bar garlégén, ernüle-(26)rén yotıp, ekrén géne kuzgaldı.

(27) Alar «Timér yul militsiyesé» dip yazılğan işékné açıp (28) kérgende, poyızd savbullaşkanday itép suzıp-suzıp kıçkırt-(29)tı da kitép bardı. Tegermeçlernéñ térkéldev tavışı yıragay-(30)gannan-yıragaydı. Pérrondagı hılık ekrénlep taraldı.

Kar-(31)şılav şatlığı, ozatu sağışı tulı hisler bilegen kiérénké-(32)lék üzénnen-üzé yukka çıktı.

(33) Reşit bélen Niyez militsiye bülmesénde kaldı.

(34) — Séz kémner? Dokuméntlarız bar mı? — Östel artın-(35)da utıruçı yaş léyténantnıñ bérénçé soravı şul buldı.

(36) Anıñ karaşı salkın, tavişi dorfa idé. «Monnan rehim-(37)şefkat köte torgan tügél, ahrı»,— dip uylap aldı Reşit. (38) Şuña küre bérénçé soravnı kolagı kırıyınnan gına ütkerép, (39) ikénçéséne cavap birdé.

(40) — Dokuméntları yugalttık.

(41) Bu etrek-elemner bélen nişlerge indé digendey, léyté-(42)nant, kalemén östelde şakıldatıp, béráz uylanıp tordı.

[37/1] — Téntérge! — didé ul, nihayet, kaş astınnan gına karap.

(2) Égétlerné anadan tuma çışéndérdéler. Alarnıñ idenge (3) öyılgen kiyémnerénnen çirkanuvın hiç yeşérmiçe, sérjant çémé-(4)tép kéne totıp sélkéştérdé.

(5) — Yuk, béni yuk,— dip, iñnerén sikértkeledé ul.

(6) — Bér dokuméntsız nişlep yöriséz? — dip akırdı léy-(7)ténant.— Kémner séz? Kaya barasız?

(8) Reşit bélen Niyez, süz kuvyışkanday, ikésé béryulı cavap (9) birdé:

(10) — Öyge kaytabız... Béz yalda.

(11) — Yalğan! — dip kırt kisté léyténant.— Yalga kaytuçı-(12)niñ kiyefeté şuşındıy bula 'diméni? — Ul, yözén çıtıp, (13) çirkanıp, égétlerné baştanayak karap çıktı.— Dörösén (14) söylegéz!

(15) — Dörösé şul,— dip borının tarttı Niyez.

(16) Bar bélgen urısçasın eşke cigép, Reşit açıklık kérte-(17)sé itté:

(18) — Béz... Ni... Taladılar! Eyé, taladılar!

(19) — Taladılar? — dip kabatlap soradı léyténant.— Kém-(20)ner? Kayda? Eydegéz, barısın da tefsillep söylegéz elé? Yuk, (21) yuk. Añlatma yazıgız. Méne sézge kegaz, kalem.

(22) Éş tirenge kitté. Bu hetlé soravga niçék itép urısça (23) cavap birsén alar? Citmese elé, yazarga, di. Mömkin bulmagan (24) eş bit bu! Yunlé-başlı gariza yaza bélmegenné añlatma tiklém (25) añlatmanı niçék yazmak kirek! Alarnıñ mektepte

alğan bélé-m-(26)neré, kém eytméşli, perige ülçim géne iç! Yukka gınamı, uku (27) turında süz çıkkanda, alar, uvynın-çının béрге kuşıp: «İké (28) klass, bér koridor», — dip köleler. Kürşé kéreşén avılın-(29)nan kilép ukıtuçı Düse apaları urısçanı üzé de bélmi idé (30) iç! Kaysıdır yazuçılar turında tatarçalap bulsa da söyledé (31) indé ul söylevén. Alay gına urısça öyrenép bula diméni?

(32) Égétler, aptırap, léyténantniñ töpséz zeñger küzleréne (33) karadılar.

(34) — Min... Bulmıy... Yazmıym... — dip mıgırdandı Reşit. — (35) Bélmim.

(36) Bu süzlerden léyténantniñ töse kaçtı.

(37) — Ner-se-e? — dip akırdı ul. — Añlatma birüden baş (38) tartasız mı? Davay kaméraga! Kémner talaganı isleréne töş-(39)sén!

(40) Kaméra digenneré vokzal binasına térep kirpéçten tözél-(41)gen kéçerek kéne yort iken. Reşit, lem-mim süz eytmıçe, cil-(42)kesén salkın sténaga térep, béton idenge utırdı. Timér re-[38/1]şetkelé, kara munçanıkı hetlé géne terezeden töşken moñsu (2) yaktıllıkka karamıym dipmé, küzlerén yomdı. Şul mizgélde (3) ul üzénde tormıştan tuvyu toygısı sizdé. Eyé, şuşı tiklém (4) gazapta, kimsétélüde nişlep yeşerge soñ elé? Bolay yeşevden (5) ülém artıgrak. Anadan tuma çışéndérép téntérlék, taviş ku-(6)barıp sügerlék, indé méne şuşı sası, karañğı kaméraga kér-(7)tép yebarlık nindi cinayet eşledé soñ alar? Alarnıñ ni (8) gayıbé bar? Eyé, şahtadan kaçtılar. Anısı ħak. Tik alar eybér (9) urlamadı. Elle şahtalarına üzleré télep bardımı? İrék-(10)sézlep alıp kittéler. Gaziz başkayların şul şahtaga olak-(11)tırır öçén ni géne kılanmadılar! Temam üzekke üttéler bit...

(12) ...1946 élniñ közé idé. Reşit kolhoz eşénen kaytkan (13) gına idé. Avıl sovétı yomışçısı alarnıñ cil kapkasın-(14)nan kilép kerdé. Anıñ tiktomalga yörmevé herkémgé meg-(15)lüm. Moñarçı anda çakırtıp bérevge de reħmet eytkenneré (16) yuk idé elé. Şuña küre de Şeyhédin abzıynıñ çırayma şun-(17)duk şik-şöbhe bilgeleré taraldı, ulna soravlı kiris ka-(18)raşın taşladı. «Yenesé, sin nindi élék kılıp yöriseñ? Ka-(19)ra anı, minnen reħim-şefkat kötme!» Reşit te kavşap kal-(20)dı. Emma ul monı tışka çıgarmaska tırıştı. Şul bér miz-(21) gél arasında ul cey köñnerén küñélénen kiçérdé. Cir ki-(22)büge, başta çeçüde eşledé. Saban tuvyınnan soñ péçenge töşté-(23)ler. Annarı urak citté. Eş bélen vakıt uzuvı da sizélmi (24) kalğan. Séntyabr kérége, bereñgege kéréştéler.İRte yazdan (25) şuşı köñge hetlé Reşit eşten

kaytıp kérmedé. Normasın (26) ütep bardı. Uvyın-kölkéné tertip bozuga sanamasalar — beyle-(27)nérlék sebep yuk yugin. «Alay da...— Anıñ başına kinet kü-(28)sek bélen ordılarını. Küzalları karañgılanıp kitté.— (29) Uzgan él... Eyé, uzgan él,— dip kabatladı ul écénnen géne.—(30) Elle, Hodayım, béwersé üçlenép...»

(31) Uzgan él yul özégé kérgençé, Balık Bistesénen çeçülék (32) boday taşıdı alar. Tönle tuñdırgan bula, şuña küre bargan-(33)da yul katı. Çana şuva, atlar eybet atlıy. Mart koyaşı cılı-(34)sında töşten soñga kar éri, yomşara, bata. Arık, béteşken (35) atlar köç-ğel bélen atlıy. Avılga kaytıp citerge biş-altı (36) çakırım kalganda, yulnıñ bér ipséz urını bar. Téke tav töşe-(37)sé. Ene şul tavnı töşkende, Reşitnéñ atı sörlégép kitté (38) de ... lıpıldap avdı. Malkaynıñ ayagı singan idé. İpteşleré (39) Reşitnéñ yögén bülésép, üz çanalarına töyedeler, Yoldızni (40) çanaga saldılar. Malkay biçara söyleşe géne béلمي: möldé-(41)rep-möldérep éğétlernéñ küzéné kariy. «Timegéz miña, gazap-(42)lamagız, kaldırıgız» dip yalvara siman. Yabık bulsa da, bé-(43)teşken bulsa da, at tiklém atnı yulda kaldırırga yarıymı [39/1] soñ! Cidé éğét alay itteler, bolay itteler — Yoldızni üre-(2)çelé çanaga urnaştırdılar. Singan ayaknı çananiñ bér yek (3) üreçeséne suzıp, gevdené ikénçé yakka étép kuydılar da dilbé-(4) ge bélen eybetlep beyledeler. Reşit atın tartıp alıp kayt-(5)tı. Yoldızni çaldılar. 1945 élnıñ yazına ayak baskanda atnı (6) suysınnar elé! Atlarnıñ baş sanı bolay da barmak bélen (7) géne sanarlık. Heyér, citekçeler tiyészle kegazlerné ciréne (8) citkérép yazdı, rayonga otçét birdé birüvén. Reşitné gayıple-(9)medeler. Yeneşede dus bar, doşman bar digendey... Elle bérer-(10)sé, şul vakıyganı kuvyırıp, östegélerge citkérgenmé?

(11) Enisé umaçlı kısır aş péşergen idé. Katık katıp aşı-(12)ganda bik temlé bula ul. Emma Reşitnéñ tamagınnan rizik (13) ütmedé. Avıl sovétına deşüleré küñéléne tıngılık birme-(14) dé. Kiyémnerén alıştırdı da şunda yögérdé.

(15) Kolhoz reisé bülmesé, avıl sovétı, kitapخانه urnaşkan (16) binaniñ ozın koridorı işégén açıp kergeç, Reşit biraz tı-(17)niçlanıp kitté. Monda bér anı gına çakırmağannar iken le! (18) Möhemmet, Gata, Selim, Niyez...

(19) Avıl sovétı bülmeséne alarnıñ barısın da béryulı alıp (20) kerdeler. Sul yakta serkatıp Hidaye östelé, karşıda — reis-(21)néké. Hidaye üz urınında. E reis östelé artında tanış tügél (22) ir-at. Pogonnarı alingan herbi kiyém kigen ozın buylı, kak-(23)ça yañaklı, kalın kaşları astında yanıp torgan kara küzlé bu (24) abziy işékné açıp

kérgen herkémné karaşı bélen kapşap (25) ütkerdé. Nihayet, égétler urnaşıp bétté. Kaysısı urındık-(26)larga utırdı, kalgannarı akşarı koyılıp bétken morcaga, işék (27) yeñaklarına söyaldé. Bülme éçé ekrénlep tındı. Hidayeniñ elé-(28)den-elé töyürlé kalemén kara savıtına manıp aluvı, kıştır-(29) kıştır yazuvı gına ul tınlıkı boza. Şul kıştırdav tavı-(30)şına béráz kolak salıp torgaç, tanış tügél kéşé süz baş-(31)ladı:

(32) — Ye, égétler, keyéfler niçék? — Anıñ yözénde yasalma (33) yagımlılık çagıla idé.

(34) Égétlernéñ elé bérsé, elé ikéncésé:

(35) — Yarıy, eybet,— dip, pışıldap diyerlék kéne cavap kay-(36)tardılar.

(37) — Eyé, dörös eyteséz! Hézér eybet bulırğa tiyész! — dip, (38) kör tavış bélen élép aldı kilgen kéşé.— Faşistlarını ciñ-(39)dék! Hézér bar köçné ilné tözékleréрге birebéz, di ipteş (40) Stalin!

(41) Égétler bér-bérleréne karaşıp aldı. Karaşlarında bér (42) géne sorav: «Bu abzıyınıñ tél töbénde ni yata soñ? Elle...»

(43) Hérbi kiyémlé süzén devam itté:

[40/1] — İlné tözéklerérü, promişlénnostnı küterü öçén yaş (2) köçler kirek. Ul köç bar. Ul — séz! — Ul şulay üzénéñ mak-(3)satın eytép saldı. Kıskası, min sézné şahtağa eşke alıp (4) kiterge dip ciberélgen vekil. Hézér öylerégézge kaytıgız. (5) Eti-enilerégézge eytégez, ezér bulıp torsınnar.

(6) Bu heberné işétkeç, ölkénner göj kildé. Nişlerge indé? (7) Moñarçı rayon üzegénnen arı çıkmagan, bér kelime urısça (8) bélmevçé bu yaş-cilkénçekné piçékler itép méñlegen çak-(9) rım yulga çıkarıp cibermek kirek? Avılınıñ küpmé irlerén (10) sugış yuk itté. Kızlar söyarge de ölgérmegen küpmé égét yatıp (11) kaldı. Kolhozda eşlerge ir-at kalmadı. Hıtın-kız irler eşén-(12)de: alar at cige, alar ügéz cige... Sugıştan isen kaytkanna-(13)rınıñ da kaysısı çulak, kaysısı aksak bit anıñ! Égérmé (14) tugızınçı élda tугan ir balalar, küz östénde kaş şikéllé, (15) avılınıñ ömété, eş köçé idé bit! Ayakta çabata, öste yuka sırma (16) bulsa da, bérge yeşiler idé elé, yarıy idé. İndé hézér şuşı-(17)larını yulga ezérle. Bereñgé uvıp péşergen ipékeyden başka (18) rizıgı da yuk bit anıñ!

(19) Kitü meselesé bolay kiskén itép kuvyılgaç, égétler de uyga (20) kaldı. Nişlep télegennerné géne alıp kitmiler iken dip (21) uyladı alar. Avıldan kiterge aşkınp

toruçılar da bar iç! (22) Ene İlgiz kite, Kerim. Alarnı añlarga bula. Yort-cirleré (23) yuk. Kém eytméşli, erlen sıman cir kuvışında — zimlenkede (24) yeşiler. Enileré avıru. Belki, alarga çitte behét élmayır. Égérme tugızınçılar tagın iké éldan ħerbi ħézetke çakı-(25)rılası. Méne anda barırlar! Urısça sukalarga da öyrenér-(26)ler. E şahta digenneré nersege kirek alarga?! Éş monda da (27) bétmegen. Muvyınnan eş!

(28) Reşit te nek şulay fikér yörtté. Emma aniñ mondıy (29) fikéré artında avıldan kitesé kilmevenéñ ikénçé — töp (30) sebebé bar: ul — Aysılu. Reşit bélen Niyeznıñ duslıgı da (31) kızlarga beylé. Niyez Aysılunıñ kürşésé Negıymené ozata.

(32) Kiç bélen Aysılunı kuvyınına alıp, bürene östénde utıru-(33)larnıñ baş eylendérgéç tıslımlı rehetén şahta digen ce-(34)hennemge alıştırmanı soñ ul? Monı küz aldına kitérgende (35) de tené éssélé-suvıklı bula.

(36) Reşit bélen Niyez bérázga avıldan yukka çıgıp torırğa (37) karar kıldılar. Balık Bistesé yagında Niyezlarnıñ kardeşé (38) bar, şunda barırğa niyetledéler. Köznéñ karañgı bér tönénde (39) kızların ozatkaç, alar avıldan çıgıp ta kitté. Tönné urman-(40)da kundılar. «Kunakka» irtegesén barıp töştéler. «Kunak (41) bulu» un könge suzıldı. Ĥucalarga kışlık utın ezérleşté-[41/1]ler. Utını kistéler, yardılar, erdenelep öyip kuydılar. Yarıy (2) elé kön ütkerérge eş buldı. Şulĥetlé vakıtı tik yörép (3) niçék uzdırmak kirek? Ul arada üz avılların sagınıp ta (4) ölgérdéler. Küñél tınıçsızlıgı da zur. «Avılda niler bar (5) iken?», «Tégé vekil tagın kilmedé miken?» işé uylar yörek-(6)lerén gél tırnap tora.

(7) Kiçletép kéne kaytır yulga kuzgaldılar. Üzleréneñ basu (8) kapkasına citkende, töngé unbérler tiresé bulgandır. Basu (9) kapkasınnan tup-turı avılga kérseler, Hidayelar turınnan (10) uzası.

(11) — Béznéñ avılda yörgenlékné ul kızıy sizénse, irtege (12) rayonga bilgélé bula indé,— didé Reşit, pışıldap kına.

(13) — Alarnıñ ençék étleré de bar elé. Çeñgéldep karşıga (14) çıgaçak,— dip kuydı Niyez.

(15) Alar şulay, avılga kéréрге kıymıyça, béravık basıp tor-(16)dılar.

(17) — Eyde, avıl çiténnen géne aryak uramga kérik te Aysı-(18)lular terezesén çiyérttik,— didé Reşit.

(19) — Kiléşér miken?

(20) — Kiléštérerge turı kile indé. Bézge avılda kürénérge (21) yeramıy.

(22) «Kunaktan» kaytkaç ta öyden çıkmıyça ay buvyı yeşérénép (23) yeşedé alar. Nihayet, rayonnan kilép soraşular, avıl sovétı-(24)na çakırtıp yanavlar tuktaldı. Küreséñ, bu törkémge citer-(25)lék kéşe tuplagannardır. Égétler de, ölkenner de béráz tı-(26)nıçlandı. İrkén sulış aldılar. Emma bu tınıçlık kilesé (27) ceyge eşler temamlangançı gına buldı. Avılda eşlerge de (28) kéşe kirek bit. Şuña tuktap torgannardır. Köz citüge, tége (29) vekil tagın kilép citté. Bu yulı citekçeler aldanmadı in-(30)dé. Çarasın aldan kürdeler. Avıl sovétına kilép kérgen her (31) égét artınnan işékné şartlatıp biklep tordılar. Kiterge (32) rizalıgıñnı béldérép kul kuysañ, rehım it — işék açık. (33) Emma égétler kul kuvyarga aşıkmadı. Kitéllé kéşe bértuk-(34)tavsız şahtada eşlevçelernéñ tormışın maktadı. Anıñ süz-(35)leréne karaganda, şahtérlar akçanı körep ala iken. Her şağ-(36)térnıñ şeñsi maşınası bar, di. Élnıñ élında yal iterge Ka-(37)ra diñgézge baralar, di.

(38) Égétler vekilné bér de büldérmedé. Ukıtuçuları derés (39) birgende tıñlap kına utıruçı tertiplé malaylarday utır-(40)dılar. Nihayet, kiç buldı. Vekil de, Hidaye da kaytıp kitté-(41)ler. Égétler karavılçı Heýrétdin abzıy karamagında kaldı.

(42) Géréne östep iské timér éléngen iské segat, kélt-kélt yö-[42/1]rép, yokı köyın köyli. Ul köyge miç artındagı çikértkeler-(2)néñ sayravı kuşıla. Heýrétdin abzıy da, tunın yabına-yabına, (3) üzénéñ yatagına ürmeledé. Égétlernéñ kaysısı idenge suzıl-(4)dı, kaysısı urındıkka utırgan helénde yoklagan kıyefet al-(5)dı. Niyez bérözlekséz temeké suvırdı. Bérázdan tın alırğa (6) çiténleşe başladı. Utıra torgaç, Niyez tüzmedé:

(7) — Heýrétdin abzıy! Heýrétdin abzıy, dim!

(8) — Nerse buldı tagın? Nik kıçkırasıñ? — dip mıgırdan-(9)dı karavılçı.— Yoklagız!

(10) — Nindi yokı monda! Tüzer çama kalmadı iç! Çalbar tö-(11)béne ciberép bulmıy bit indé.

(12) — Üz çalbarıñ! Üzéñe kara.

(13) Tüm-tügerek bitlé, ciren çeçlé Selim şulçak süzge ku-(14)şıldı:

(15) — Sin alay katı begırlé bulma elé, Heýrétdin abzıy...(16) Béz cinayetçeler tügél bit...

(17) Ciren başıñ süzleré kartnı siskendérép ciberdé. «Yavız (18) nesél»,— dip uylap aldı ul, uzgan gomérlerné iske töşérép. (19) Ütkén baltası bélen pıçkısın birép tormagan öçén géne mo-(20)niñ babası Ebrarétđin Minhac ostanıñ iğatasına «kızıl (21) eteç» ciberdé. Yuk, Minhac osta saran késé tügél, yomış (22) bélen kilüçéné borıp ıgarmıy. Emma... Ebrarétđinge bérer (23) eybéréñné birép torsañ, siña kiré kaytmıy indé ul. Kulına (24) kérgen eybérné ħucasına kaytarmıy ul. Şuña küre Minhac (25) osta Ebrarétđinné borıp ıgargan. İké kön ütüge, abzar-kura, (26) ostağane — hemmesé kükke oçtı. Ut saluçınıñ kémlégén pı-(27)şın-pışın üzara söyleseler de, tél açıp eytüçé bulmadı. (28) Kurıktılar. Rayonnan kilép, tikşérép-soraşıp yörgen bul-(29)dılar da şunıñ bélen bétté.

(30) Avılınıñ kotın alıp torgan şul Ebrarétđinnéñ onıgı: (31) «Béz cinayetçé tügél», — dip tora bit. Dörés, mondagı yaş-(32)ler cinayetçé tügél. Emma ul süzné cinayetçé malayı eyte. (33) Şunısı küñélge şom sala. Yuk, bolar bélen şayarırğa yara-(34)mıy...

(35) Ĥeyrétđin torıp uk utırdı.

(36) — Kém elé sézge cinayetçé digen? Bulmagannı. Başka (37) kilmegen, uyga kermegen süz söyliséñ, ulım.

(38) — Alaysa nik ıgarmıysıñ? — dip devam itté Selim.— (39) Aska ciberteséñ, dip eytép toralar bit!

(40) — Ni bit, olannar... Üz aldığızda uk... ıgarmaska kuş-(41)tılar bit. Ene kegazlerén kaldırdılar. Kul kuygannarın (42) işékné açıp kaytarıp ciber, didéler. Nişlim suñ?..

[43/1] — Alar ni eytmes, Ĥeyrétđin abzıy.— Nıyez, karavılçı-(2)niñ salpı yagına salam kıstırıp, söyleşüné devam itté: (3) Sin bit bik igéléklé, késéléklé késé. Bu sıyfatiñ bélen (4) bötén avılga ünek. Rayonnan kilgen késége nerse aña? Anıñ (5) eş kürsetesé kile. Béz — avıltaşlar. Bérge-bérge gomér it-(6)ken késéler.

(7) — Anısı şulay, ulım.

(8) — Şulay bulgaç?

(9) — Kurkam bit, olannar... Süzé bulmas miken?

(10) Abzıyınıñ yomşara başlavın toygan égétler derrev kuz-(11)galdı.

(12) — Nindi süz bulsın di? Béz alarga, Ĥeyrétđin abzıy tış-(13)ka ıgıp kéréрге röşset itté, dip, otçét birép tormıybız indé.

(14) — Eyé. Çıgabız da kérebéz.

(15) — Aldamassızımı suñ? Kaçıp kitmessézmé?

(16) — Yuv-uk indé, Heýrétdin abzıy!

(17) — Kaçıp kaya barıyk béz?

(18) — Anısı da ħak indé, olannar, kaçıp kaya barasıñ... Yarar (19) alaysa. Tülké ozak yuanmagız. Matri anı.

(20) — Borçılma, Heýrétdin abzıy. Reĥetlenép yokla.

(21) Béréncé bulıp Reşit tıška atıldı. Uramnıñ salkın saf (22) havasın sulagaç, temeké töténé utırgan sulış yulları kiñe-(23)yép kitkendey buldı. Tire-yunge kolak saldı da Reşit, Ĥösni-(24)camal ebiler turındağı küperge taba éldérdé. Başkalar da, (25) uramga çıkkaç, bér-bérséne lem-mim. Söyleşép kuyganday, tın (26) gına küpér yagina yögérdeler. Küpér astına töşép, temlep (27) temeké köyretteler, herkém üz écéne biklendé. Reşit Aysı-(28)lu turında uyladı. İrtégésén alıp kitesé bulsalar, küréşép, (29) söyleşép kalası idé de... Soñ şul indé. Bu vakıtta söygen (30) kızınıñ işégén şaku kiléşmi... Méne şuşı borçulı miz-(31)géllede anı küz aldına kitérlep, küñéléñnen géne bulsa da (32) anıñ bélen söyleşlep utıru reĥet.

(33) Alarnıñ oçraşa başlavına tizden iké él tula. Sugış (34) bétken élnıñ Oktyabr beyreménde kızlar beyrem aşı péşér-(35)gen idé. Beyrem aşı digené on bolamıgı indé. Her kız ĥel (36) kaderi rizık alıp kildé. Bérevler — on, ikénçeleré — söt, (37) nıgrak tormışlılar kükey, may işé tansık rizık ta tapkan. (38) Mevliħa tüti péşérlep birgen on bolamıgın kızlar «éh» di-(39)gençé yaltıratıp kuydı. Tamaklar tuygaç, küñéller de küte-(40)réldé. Küz açıp yomgan arada tabını da cıyıstırıp aldı-(41)lar. Yaş çak — cillé çak, dip, bélni eytmegenner indé. Tor-(42)mış avır buluda da eş yuk, kiyém-salımnıñ yamavlı buluvına [44/1] da is kitmi: uynıysı, cırlıysı, kuñél açası kile. Kızlar (2) ozın-ozak uylap tormadılar, östelné çitkerek étteler da tü-(3)gerek uvyn başlap ciberdeler. Cırnı béréncé bulıp gél Ĥe-(4)rre başlıy. Törtmelé cır cırlarga aña kuş indé. Kéşéné (5) upkeletérmén, ĥeterén kaldırırmın, kiléşlep bétmes digen fi-(6)ker anıñ başkayına da kérmi bugay. Yugıyse téléne ni kilse, (7) şunı cırlamas idé. İñ gacebé şunda: aña şulay kılanırğa (8) tiyész itép karıylar. Etilé kız şul. Brigadir kızı... Alar (9) bélen tartışıp bulmıy, dus yeşevéñ ĥeyérlé...

(10) Bu yulı da Ĥerire «Aldır alları» köyine törtmelé cır-(11)lar başlap ciberdé.

- (12) Çişmeden su algan çakta,
 (13) Tükkençé tutırmagız;
 (14) Görletép bér cırlıyk elé,
 (15) Su kabıp utırmagız.

(16) Cır temamlanuga, Һerire urtaga çıgıp biyéde, kalgannar, (17) takmak eytép, kul çabıp tordılar.

- (18) Aldır alları,
 (19) Göldér gölleré,
 (20) Allar ilé, göller ilé
 (21) Göller ilé illeré.

(22) İkençé cır zeñger küzlé, ozın sarı çeçlé, çandır gevdelé (23) Negıymege élekté. Soñgı köñnerde anı Nıyez ozata başlagan (24) idé.

- (25) Aklı sitsa külmegémñ
 (26) Bala itegén biş item;
 (27) Kotlı bulsın yaña yarın,
 (28) Yar söya dip işetem.

(29) Urtaga çıgıp biyégede, Negıymenéñ ap-ak yözé kızarıp (30) péşken alma şikéllé buldı. Şul arada uramnan talyan gar-(31)mun tavişi işétéldé. Terezege élengen iske kalın odéyel-(32)niñ çiten çémétép, kızlar uramga küz saldı.

(33) — Kayan bélgenner? — digen buldı Һerire.— Rehetlenép (34) avlakta utırırbız dip uylagan idém.— Yugıyse kürşésé Re-(35)şitke avlak öy bulasın töşke hetlé ük üzé «tişken» idé (36) indé.

(37) Garmun uynavdan tuktadılar. Égétler öyaldı işégén şakıy başladı.

(38) — Açmıybız! — dip kırt kisté Һerire.— Şıpırt! Tı-(39)nıgız çıkmasın! Kéşé yuk dip bélsénner. Torırlar-torrı-(40)lar da kiterler...

(41) Kızlar tıp-tın utırsa da, işék şaku tuktalmadı. Ul ara-[45/1]da garmun, tagın «télge» kilép, «Almagaçları» köym siptérér-(2)ge kéréşté. Égétler Reşitnéñ talyanına kuşıldı.

(3) Çişme yullarınnan kildék.

(4) Baskıçı kirtleç-kirtleç;

(5) Nişlep bolay tilmértéséz,

(6) Sagınırsız béz kitkeç.

(7) Moñarçı miç başında tın gına yatkan Mevliha tüti tüz-(8)medé:

(9) — Kértégéz indé. İntékmesénner,— didé. Bér bala bélen (10) yep-yeş kilés tol kalgan hatınıñ tavişı kaltırıy idé.

(11) Aysılunı Reşit şuşı beyrem aşınnan ozata kaytkan (12) idé. Méne hezer köznéñ karañğı tónénde küpér astında şul (13) isteléklerné yañarta ul. Alar küñélge cılı bire, karañğı-(14)lık perdesén yırtıp, yaktı nur bulıp suzıla.

(15) Vakıt bik ekrén uzsa da, közgé ozın tönnéñ de azagı bar. (16) Ozaklamıy ul temamlanır, tañ atar, küpér astına da yaktılık (17) töşer. Alarnı tagın cıyıp alırlar. Nikader géne tartıssa-(18)lar da, şul şahta digen cehennemge barıber ozatırlar...

(19) Sugış béter. Fronttaşlar kaytır. Ekrén-ekrén ayakka (20) basılır dip ömétlenép yeşedeler. Üz ilénde méne şulay ka-(21)çıp, küpér astında utırırğa turı kilér digen uy töşleréne (22) de kermegen idé. Etileré sugışka kitken çakta, alarga barı (23) unöçençé yeş idé. Alar şul können, töpke cigélép, kolhoz (24) eşén eşledé. İlge ikmek üstérép birdéler — üzleré épékey-(25)ge tuymadı. İlge it, söt, may citéştérdeler — emma may, (26) kükey digen zatlı rizık alarnıñ avızına kérmedé. Açlı-(27)tuklı kilés sugış afetén söyredeler. Dönyalar tınıçlan-(28) gaç, tuk yeşev turında hıyallana başlagaç, alarga tujan tuf-(29)raktan kiterge kuşalar... Bıyıl ene urakka töşüğe ikéşer (30) yöz gramnnan aşlık bülép birdéler. Bolay bulgaç, retlene (31) bit tormış, retlene. Reşitler gailésénnen biş késé kol-(32)hozda eşli. Hızmet könnere küp. Dimek, ikmekné de mul ala-(33)çaklar. Bu gına tügél bit elé. Reşit öçen bik möhim tagın (34) bér mesele bar. Şahtaga kiterge turı kile iken, dimek ki, (35) herbi hizmetke de Reşit şunnan alına. Ul çakta Aysılı (36) bélen kabat kürüşüleréne ömét itesé de tügél indé...

(37) Tön karañgısı ekrénlep yukardı. Avıl tıp-tın. Étler de (38) örmi. Alar da tañ yokısına talgan. Kéşé-kara uramga çık-(39)kançı, öylerge taralırga kirek idé.

(40) Şahtağa öndelüçé égétlernéñ eti-enileré könné éne ös-(41)ténde utırganday ütkerdé. Cil kapka şığırdap alsa da, öy (42) kıyığına pésnek kunsa da, yörekleré urınınnan kuzgaldı. Tiz-[46/1]rek terezege küz saldılar. Sevitten kilüçé tügél miken, ba-(2)lalarını tagın deşmesler miken dip kotları çıktı. Bér kön (3) şulay ütté. İké kön... Öçénçé könné alar béráz tınıçlandı. (4) Ni hikmet bulgandır — vekil kitté. Kış buvıyı şahta dip (5) borçuçı bulmadı.

(6) Mart urtalarına kader Reşit bélen Niyez urmanda éşle-(7)dé. Avıllarınnan utız çakrım éraklıkta urman kistéler. (8) İké totkalı pıçkı bélen yözyeşer imennerné, botakları kükke (9) aşkan kayınnarnı avdardılar. Urman éşé avır da, moñsu da, (10) şul uk vakıtta küñélge elle nindi uylar da kitére.

(11) Kışkı urman, ak karga törénép, tın gına yoklıy. Éşçéler (12) iñ élék ene şul tınlıkını boza. Bil tiñéntén karnı yırip (13) kéreler de, kisesé agaçnıñ töbéndegé karnı körep, tire-yunde-(14)gé vak-töyak kuavklarnı çabalar. Şulay éş meydanı ezérlene. (15) Annarı bérevge de bérnindi zıyan kitérmegen gönahsız agaç-(16)niñ kevseséne pıçkı salalar. Mañgaydan tir aga, kön cılın-(17)gan kébék bula. Östéndegé sırmanı salıp, botakka élép kuvya-(18)sıñ. Can tirge batıp éşliséñ de éşliséñ. Bérázdan pıçkı-(19)nı yörtép bulmıy başlıy, agaç kısa. İplep kéne pıçkı (20) bér çitke alıp kuvyasında kevsege balta çabasıñ... Agaç tüzmi, (21) biréşe. Ekrén-ekrén bér yakka avışa başlıy. Şuşı mizgél (22) citüge, Reşit bélen Niyez, éş koralların taşlap, iké kullap (23) agaç kevseséne yabışalar. Bürékleré töşép kitkençé kayırı-(24)lıp öske karıylar da agaç avışkan yakka bar köçleréne éte-(25)ler. Bu dönyanıñ kar-buranın, salkın cillé, bozlı yañgırla-(26)rın, ut uynatkan yeşénnerén, bér tamçı dımga tilmértken ayav-(27)sız korılıkların kiçken gorur, köçlé agaç, iñri-iñri, zeñger (28) kük bélen savbullaşa. Yeneşedegé kuvaklar, aña yul birgendey, (29) yak-yakka avışa. Ul arada, can açısı bélen döpéldep, agaç kar (30) östéne kilép te töşe. Bér mizgélge buran kuzgalganday bula. (31) Égétler agaçnıñ botakların çabarga kéréşe. Ménlegen böreré-(32)leré tulışkan sallı botaklarını söyrep, bér çitke öyeler. (33) Ayak astı koyılğan böreré bélen tula. Bu tamaşaga karagaç, Re-(34)şitnéñ tené éssélé-suvıklı bulıp kite. «Bu börerler meñgé (35) açılmayaçak bit indé,— dip uylap ala ul.—

Kevsede kalgan-(36)narı koyaş cılısında açılıp azaplanır elé, üsép kiterge (37) talpınırlar. Emma yuk indé... Alar üse almayaçak... Tamırım-(38)nan ayırılğan böre açıla almayaçak...»

(39) Yazgı çeçü de bétté. Péçen de çaptılar. Urip-cıyını tö-(40)gelledéler. Égétlerné borçuçı bulmadı. Belki, şahta digen-(41)neréne kéşé kirek tügédér indé dip, küñéllérén yuatıp yör-(42)gen arada, tégé vekil Şetkége tagın kilép citté. Égérmé tu-(43)gızınçı élda tugannarnı tagın sevitke çakırdılar. Vekil-[47/1]nén, karaşı bu yulı usal idé. Küzleré yaltırap, uynaklap tora. (2) Égétler bélen isenleşép te tormadı.

(3) — Séz — dézértir! — didé téşlerén kısıp.— Séznéñ (4) yeştege égétler faşizm bélen köreşté! Ciñdé! Kübése yav (5) kırında yatıp kaldı! E séz... Séz, eşten kurkıp, enilerégéz-(6) néñ itegé astında kaçıp yatasız!

(7) Kilgen kéşenéñ soñgı cömlesé égétlerné miñgérétép ci-(8)berdé. Şetké égétlerémé eşten kurka! Şetké égétlerémé eni-(9)leré itegé astında kaçıp yata! Niçék mıskıl ite bit! Süksén (10) ul alarnı, ét itép süksén, tik bolay itép, mondıy süzler bélen (11) tügél...

(12) Niyez tüzmedé.

(13) — Séz nerse?! Ni eykenégézné kolagıgız işétmi. Elle (14) béz eş eşlemi yoklap yatkanmı? Béznéñ kırdan kaytıp kéрге-(15)nébéz yuk!

(16) — Béz monda kolhoz eşé ģakında söyleşmibéz! — dip (17) kırt kisté vekil.— Süz ilné tözékendéru turında bara. (18) Faşist cimérgen şeherlerné, zavod-fabrikalarını torgızu (19) öçén ilge kümér kirek, kümér! Gitlér Gérmánıyesén ciñdék te (20) şuniñ bélen eş bétté dip bélesézmé elle? İl taralıp yata. (21) Anı yeşler retke kitérmı kém retke kitérsén? Annarı şu-(22)nısın da eytim: séznéñ şahtada eşlegen köñnerégéz ģerbi (23) ģézmét isebéne bulaçak.

(24) — Karşı kilér çama kalmadı. ģerbi ģézmétten baş tar-(25)tıp bulmıy. ģerbi ģézmét — ir-égétnéñ ilé aldındağı izgé (26) burıçı! Fizik kimçélégé bulgannar ģına ģerbi ģézmétke alın-(27)mıy.

(28) Atna-un köñnen égétlerné alıp ta kittéler.

(29) Yullar ozın buldı. Bér tovar vagonınnan ikénçéséne, an-(30)narı öçénçéséne, dürténçéséne küçérdéler. Ös-baş kérlendé, (31) atna buvyı cılı rizik kürmiçe iza çıgép baru talçıktırdı. (32) Nihayet, poyızd tuktadı. Tışkı yakta: «Priģhali!» — digen (33)

süzler işétéldé. Vagon işégén şudırıp açtılar. Yözge sal-(34)kın cil beréldé. Cirge bérem-bérem sikérép töşken égét-(35)ler, üzlerénéñ kayda, nindi uringa kilülerén hetérlep kalır-(36)ga télegendey, yak-yakka küz taşladılar. Kükte ekrén géne ak-(37)sıl bolitlar yöze. Cirné ez bulsa da cılıtıym digendey, (38) nurların suzgan koyaşnı eléden-elé şul bolitlar tomalap (39) tora. Bolitlarnıñ bu kılanışın ħuplagan kébék, kükke ka-(40)der suzılğan tötén baganaları cilde tirbelép ala. Tire-yun (41) kap-kara. Bar nersené şul kümér tuzanı kaplagan. Érakkarak (42) küz taşlasañ, gaceyép kürénéş: yam-yeşél ucımnar da, susıl [48/1] ülenlé bolınnar da, altınsu töstegé salam éskértleré de (2) bérsé de yuk monda! Monda barı kap-kara kümér öyımneré géne.

(3) Yulda kérülenép bétken kiyém-salımnarın salıp taşlap, re-(4)hetlenép munça kéréder. Annarı alarga yaña kiyém — FZÖ (5) forması birdéler. Kara bürék, kara gimnastérka, çalbar, kin (6) kayış. Ayakta ör-yaña botinka! «Şep bit, şaytan algır! Éh-ğ, (7) Aysılı karşına kilép basarga!» digen gorur uy yögerép (8) ütté Reşitnéñ başınnan.

(9) Reşit bélen Niyezni zaboyga bilgéledéler. Alarnıñ eş (10) koralı — körek, keyle. Alar — proħodçıklar, yegni béréncé (11) bulıp yul yarıp baruçılar. Alar sigéz segat buvyı cir çokıy. (12) Çokıy-çokıy aktara torgaç, kuviş barlıkka kile. Kuvışnı ek-(13)rén-ekrén kiñeyteler, ozınaytalar, «tüşem»én téretép kuvyalar. (14) Üzleré kuptargan kümér, taş, tagın elle nindi tav tokımna-(15)rın vagonçıkka töyiler, şpal tézeler, timér yul suzalar. Alar-(16)nıñ vazıfası şuşı. Éş avır. Monda temeké tartırğa yara-(17)mıy. Tuzan, börkü, hava citmi, sulış alu çitén. Tav tokımna-(18)rı arasınnan çıkkın gazlardan baş eylene, kosası kile. Sména (19) bétép öske küterélgende, téş bélen küzlernéñ ağı gına kü-(20)réne. Bar cir kap-kara kümér tuzanınnan tora. Şahtadan (21) tup-turı munçaga atlıysıñ. Yuınasıñ, yuınasıñ... emma ni-(22)hetlé yuınsañ da, çıstarını mömkin tügél. Kolak éçleré gél (23) kap-kara, küz töpleré sörmelé...

(24) Béréncé könné şahtadan çıkkaç, Niyez bélen Reşit uñ bé-(25)len sulnı ayıra almıyça tordılar. Méne nindi iken ul şağ-(26)ta! «Şahta» köyın matur itép cırlıylar cırlavın. İmeş, (27) şahtalarga sin töşerséñ, cırlap kümér kiserséñ... Cırlar-(28)sıñ,

bar! Cırlap kara! Cırlav tügél, monda élap ta bulmıy. (29) Monda barı can élıy. Küz yeşsez géne ernép, sulkıldap élıy...(30) Eyé, kém eytméşli, cırnıñ yırtığı yuk indé.

(31) Tecribelé şahtérlar, yunıp, çistarınıp algaç, kiyém-sa-(32)lımın alıştıra da sırahanega kite. Stakan tutırıp «ak»-(33)nı cibergeç, küñélleré küterélép kite, dönyaga yem iñgendey (34) toyıla...Égétler monı ostazları Necip abıyları misalında (35) küre. Ul üzé Buva yagınnan. Sırahaneden kaytkaç, uylanıp, moñ-(36)lanıp utırgalıy. Talyanın kulına alıp, ozın köyler uynıy, (37) cırlap ta cibergeli.

(38) Şahtér égét kümér kise,

(39) Kémner ala isebén?

(40) Gomérém bulıp, taş basmasa,

(41) Kaytırmın, cankisegém...

(42) Cırlıy-cırlıy da, tuktagaç, tiren itép sulış ala.

[49/1] — Sagınsañ da, sargaysañ da, béрни eşler ҳel yuk,— dip, (2) yazmışı bélen kiléşép, garmunın bér çitke kuvya.

(3) Hay, avır şul sagınu ҳelleré! Yatsam, torsam, kiç utırsam, (4) sin géne uylarımda, dip, yukka gına cırlamıylar iken! Avıl, (5) Aysılu, eti-enisé, tuһannarı Reşitnéñ de күz allarınnan hiç (6) kitmi şul! Cır astında da alar turında uylyy, öske méngeç (7) te alar күz aldında.

(8) Kön sayın avılga ҳat yaza ul. Bérkönné Aysıluga, ikénçé (9) könné etileréne. Monda kilgenneréne öçénçé atna kitkeç, bér-(10)yulı iké ҳat aldı. Bérsén etisé yazgan, ikénçé ҳat Aysıludan. (11) Kat-kat ukıdı Reşit ul ҳatlarını. Yatladı. Etisénnen kilgen (12) ҳat gél tormış turında. Sarık berenlegen. Kaz ömesé ütker-(13)genner. E Aysılu ҳatı ikénçé. Anıñ süzleré küñélné elle (14) nişlete. «...Bérkönné çişme yulında eniyéñ bélen oçraştık,— (15) dip yazgan.— İsenleşkeç, «Reşitnéñ ҳatı kilemé?» dip sora-(16)dı. Oyaldım. Küz allarım karañgılanıp kitté. Ülem dip to-(17)ram. «Kile» digen süz köçke télémnen töşté. Küñélémde bér-(18)yulı méñ törlé ҳis taşkıını kuzgaldı. Kiçlerén bereñgé bak-(19)çasına çıgam da abzar koymasına söyelép uylanıp toram. Kükte (20) yoldızlar kabına. Tön karañgılıgı artkan sayın, alar yaktıra

(21) gına. Ene Çüméc yoldız, İlek yoldız... Bérgelep yoldız kü-(22)zetkennerné hetérliséñmé? Sin torgan cirde de barmı ul (23) yoldızlar?..»

(24) Aysılı hatın cır bélen temamlagan.

(25) Min sagınsam, ayga karıym.

(26) Ayda oçraşır küzébéz...

(27) Reşit bélen Niyeznıñ könneré gél bértörlé uza. Éş, mun-(28)ça, aşhane, tulay torak. Alarnıñ sagınıp, sargayıp yeşevleréne (29) Necip abıyları da igtibar itép yörü iken. Bér kiçné alar-(30)nı üzé bélen çakırdı.

(31) — Davay, égétler, bér uramnarnı urap kaytıyk elé.

(32) Tégeler «barabız» dip te eytmiler, karşı da kilmiler. (33) Necipke karap tik toralar. Monda kilép kabularına iké ay (34) bula indé, e alarnıñ bér kino da karagannarı yuk. Kinoga (35) gına barırlar da idé — akçaları yuk. Bolay klub tireleréne (36) çıgasıları kilmi. Aşhaneden kaytuga hat yazalar da yoklav (37) yağın karıylar.

(38) — Nu-u! — dip mut élmaydı Necip.— Tuzan kağıp kére-(39)ségéz kile — anısı toçno! Şulay bit!

(40) — Yuk la... anda bézge ni kalgan?

(41) Reşitnéñ meyéyus karaşınnan, ömétsézlék tulı cavabın-(42)nan Necip şarkıldap kölöp ciberdé.

[50/1] — Ha-ğa-ğa... Kara, kara momı! Séznéñ, mögayın, kızlar ko-(2)çıp karaganıgız da yuktır... Toçno! Yoklav turında eytép te (3) tormıym. Şulaymı?

(4) Necipnéñ ni-nersege işarelevén añlıy alar. Cüler tü-(5)gél. Eytérséñ avılda hatın-kız bétken. Hezér... tol hatınnar, (6) tol kızlar bélen dönya tulı. Necip abıylarına kıkırıp (7) eytép bulmıy indé. Bik bélesé kilse, Niyeznıñ yoklap ta ka-(8)raganı buldı. Kürşeleré Meryembanu apasınıñ iré, sugış-(9)tan bér ayagın kaldırıp kaytkaç, öyden çıgıp kitté. Yugarı (10) oç Taciniñ unsigéz yeşlék kızına öylendé. İndé hatının (11) taşlap çıgu gına citmegen, kabañet süz bélen uram avızın (12) tutırdı: «Meryembanu balaga uza almıy iken», «Meryembanu (13) kısır iken iç...»

Utız yeşé yaña tulgan Meryembanuniñ bu (14) süzlerge céné çıkkán. Tüzmegen, karşı gaybet cibergen. «Ul (15) üzé orlıksız! Aksak teré! Méne kürép torsın, tupırdap tor-(16)gan bér malay alıp kaytam elé!» Meryembanu bélen öç tap-(17)kır kavıştı Niyez. Şul çaktağı baş eylendérgéç mizgállar-(18)né küñélennen kiçérép, Niyez körsénép kuydı.

(19) — Kayda indé ul bézge...

(20) — Yarar, yarar. Ye, eytéğéz, akçagız yukmı? Éş akçaga törtél-(21)démé?

(22) — Tagın iké ay öyrençék bulıp yörisé bit elé. Akça (23) kayan kilsén? — dip avır suladı Reşit.

(24) — Yarar, yarar,— dip, égétlernéñ arkasınnan kağıp aldı (25) Necip.— Barıbiz da öyrençéklékten başladık. Ekrénlep (26) köylenér. Sézné бүгэн min sıylım. Kiyénégéz, kitték.

(27) Abıyları ikélenép torır urın kaldırmadı. Tulay to-(28)rakniñ tösséz, küñélséz bülmesénde yatu da tuydırgan idé in-(29)dé. Tuysañ da çıdıysıñ. Necip abıyları sıraħanege çakıra (30) iken, nişlep elé barıp kaytmaska di? Uncidé yeşke citép, (31) sıra digen écémlékten avız itép te karagannarı yuk!

(32) Kırık bişénçé élnı avılta sugışniñ buvyınnan-buvyına bul-(33) magan cıyın buldı. (Alar avılında saban tuvım cıyın dip yör-(34)teler.) Şul çakta Şeyhédin abızı iké çilek bal eçétken (35) idé. Etisénéñ bér çüméc eçé balın çeldérgeç, Reşit Niyezni (36) da deşken idé. Bereñgé bakçasına çıgıp, balnı yat küzlerden (37) yeşérép kéne eçtéler. Éçéñe ħemér kérgeç, kızıq iken ul. Baş (38) eylenép kitté, küñél küteréldé, dönya tügerekéndé, cırlap (39) uk ciberesé kile başladı.

(40) «Sıra da eçé bal şikéllé miken?» dip uylap aldı (41) Reşit.

(42) İşégé östéne «Sıraħane» — dip yazılğan bina şaktıy zur. (43) Reşitler avılındağı karavıl öyi ħetlé bulır. Éçke ütüge, [51/1] égétler tire-yunge küz taşladı. Ul da nek avıl kibéténdegé (2) şikéllé itép bülénép alıngan iken. Yuantık kına ħatın, şar-(3)şar söyleşe-söyleşe, sıra ağıza. Binaniñ buvyınnan-buvyına ös-(4)teller tézélgen. İrler, béryulı bişer-altışar krujka sı-(5)ra alıp, östel yanına utralar, hemmesé, tozlı balık suvıra-(6)suvıra, sıra çömére. Temeké töténé, tozlı balık isé taralğan (7) bina eçé göjlep tora.

(8) Reşit monda gél ir-at kına yöri torgandır dip uyly (9) idé. Hiç alay tügél iken. Hâtınsızlar da citerlék. Nek (10) irler sıman kiléştérép, sıra çömérelér, şarkıldap köleler. (11) Tormışları gél şatlıktan gına tora diyerséñ, billehi!

(12) Necip abıylar çiratka kilép baskan gına idé, hâtın-kız-(13)lar anı şunduk kürép aldı. Törlé yaktan üzleré yanına çakı-(14)ra da başladılar.

(15) — Nazip! İdi syuda! K nam!

(16) Necip alarga duslarça kul izedé.

(17) — Hézér, Nadka! Öçébézge de urın ezérle!

(18) Nadka bélen Roza yanına kilép utırğaç, abıyların alış-(19)tırıp kuydılarını! Tulay torakta yözénen kitmegen moñ-(20)lanu, sağışlanu tösmérlerénéñ ézé de kalmadı. Télé télge (21) yokmıy — cıyın tuzga yazmagan mezek söylep, hâtınnarnıñ (22) küñélén açá.

(23) Béraz utırğaç, sıra kuveté buvınnarnı yaza töşkeç, Roza di-(24)gené igtıbarını Nıyez bélen Reşitke yuneltté.

(25) — Nazip, nerse indé bu? Duslarıñnıñ télé yuk çto li?

(26) — Borçılma! Téllerénde sandugaç sayrata torgan égét bo-(27)lar! Şulay bit, yaktaşlar!

(28) — Sin sandugaç tavışı işéteséñmé, Nadka? Min de işét-(29)mim... — Roza şulay çıtlıklanıp yeşlerné ürtep aldı.

(30) — Aşıkma! Alarnı da aşıkırma! — dip karşı çıktı (31) Necip.— Sandugaç kayda turı kilse, şunda sayramıy ul! Üz (32) behesén béle. Toçno! Köt. Mömkinlék bir. Ul sayrarday urın (33) kirek. Añladıñmı?

(34) — Añladım, Nazip.

(35) Roza urındığın Nıyez yanına uk şudırıp utırdı da égét-(36) néñ iñéne kulın saldı. Nıyez kaltırıp kuydı. Hâtın-kız (37) kulınıñ nazlı cılısın toyu bér yaktan rehetlék birse, béraz (38) tartındırdı da. Reşit bélen Necip abıysı karşında bo-(39) lay utırını kiléştérép bétérmedé. Anıñ bu haletén terci-(40)belé hâtın şunduk sizdé.

(41) — Ye, ye, aşamam, kurıkma,— didé ul, kölép.— Nazip ta (42) süz eytmes.— Üzé kulın Nıyezniñ biléne taba şudırdı.

(43) Alar tagın sıra aldılar. Cıyın yuk-bar süz söyleşep ozak [52/1] utırdılar. Kaytır vakıt citkende, Niyez üze Rozanıñ kalın (2) bilén kısıp-kısıp koçaklıy idé indé.

(3) Ul tönné Niyez tulay torakka kunarga kaytmadı...

(4) İrtegésén Reşit aña küzénéñ agı bélen karap aldı da:

(5) — Sin nerse?! Oçragan bér hatın artınnan kite torgan (6) kేశéméni? Dur-rak! Monda alar citerlék! Hatın-kızlar tör-(7)mesénéñ redém ikenlége başıñnan çıktımı elle? Negıymege (8) işételse...

(9) Niyez karşı bér süz eytmedé. Aña oyat idé. Ul şulay söy-(10)leşmiçe bérniçe kön üz éçéne biklenép yördé de kinet télge (11) kildé:

(12) — Eyde kaçıyk monnan.

(13) Her gamelnéñ iñ élék ahırın uylarga yarata torgan Reşit (14) aptırap kaldı.

(15) — Niçék itép? Béznéñ kulda bérnindi dokumént yuk bit!

(16) — Barıgızını da dokuméntlı item!

(17) — Késé ıñanmastayını hak bulsa da söyleme, diler. Kayan (18) alasıñ sin ul dokuméntlarını?

(19) — Méne küréséñ! Eytken idé diyerséñ...

(20) Şuşı söyleşüden soñ Niyez eşke kéréshtë. Tulay torakka (21) kaytuga, işékné éçten biklep ala da urtaga yarılğan çi bereñ-(22)généñ yassı yagina heréfler çokıy. Ozak azaplandı ul. Niçe (23) çilek bereñge bozuvin bér Hoday üze géne béledér. Atna-un (24) kön tırışa torgaç, teki şahta idaresé möhéréne oşşagan mö-(25)hér barlıkka kildé. Necip abıyları yardımé bélen «sprav-(26)ka» téksti da yazıldı. Égétlernéñ küñélleré küterélép kitté. (27) Bolay bulgaç, ekrén-ekrén ikéşer-ikéşer késé yulga çıgaçak... (28) Bérésé de monda kalmayaçak. Barısı da kiteçek! Şulay ömét-(29)lenép, öyge kaytıp kéré turında hıyallanıp yörgende, barak-(30)tan barakka, tulay toraktan tulay torakka tétrendérgéç heber (31) taraldı.

(32) — Nizamını élektérgenner!

(33) — Kaçkan bulgan. Bik katı kıynagannar... Hezér törmede (34) iken...

(35) — Érak kite almagan. İké tevlék éçénde totkannar da...

(36) Nizam Reşitlernéñ kürşé avılınnan. Ul indé monda él-(37)ga yakın eşlegen.

(38) — Méne siña me! — didé Reşit.— Törmede utırgançı, (39) gazlı şahtada kümér tuzanı éçénde eşlevéñ heyérlé.

(40) — Bér élga tüze alsak, belki, yal birérler.

(41) — Hé, bér él tüzerge bit elé! Añınçı tonçıgasıñ! — dip, (42) eçé itép sügéndé Niyez.— Barıbér kalmıybız.

[53/1] — Kalmıy kaya barasıñ?

(2) Niyez dustınıñ küzleréne tup-turı karadı da katgıy itép (3) eytté:

(4) — Pasportlarını kulga töşérerge kirek. — Bu ni söyli (5) digendey, Reşit aña tékeldé. Niyez süzén devam itté: — Buğ-(6)galtér bülmeséndege şkafta alar. Üzém kürdém.

(7) — Şkaf biklé iç. Yozak vatıp kérseñ... cezası şahta-(8)dan kaçkan işé géne bulmas...

(9) — Buğgaltér kızlar yanına kérgelep yörük. Küzetik. Bér (10) cayı çıkmıy kalmas.

(11) Bu eşnéñ barıp çıgarına tegayın ük işanmasalar da, égét-(12)ler kızlar yanına eş kére başladılar. Sızdérmeske tırı-(13)şıp kına şkafta da küz salalar. «Açkıçı nindi iken?», «Ka-(14)dak bélen açılmıy miken?» Şkafnıñ öské kiştesénde pap-(15)kalar öyímé. Askı kişte de fanéradan yasalgan tar gına tart-(16)malar. Pasportlar ene şul tartmalarda! Ürélep alası da üz (17) pasportını késege salası yugıyse... Şulay uylagan sayın, yö-(18)rek tuktap kuyganday bula, téşler kısıla. Açaçak alar bu (19) yozaknı, hiçşikséz açaçak. İşekte asılmalı yozak. Andıy (20) yozak kibét sayın. Satıp alaçaklar da sütép karayaçaklar. Ni-(21)çék itseler iterler, barıbér şul yozaklarını açarga öyre-(22)nérler!

(23) İké-öç atna küzetkeç, égétler tevekkelledé. İşék yozagı (24) tiz açıldı. Reşit işék yanında sakta kaldı, Niyez éçke kér-(25)dé. Téz buvınnarı kaltırıy, kullar déréldi, mañgaydan salkın (26) tir berép çıga. Barmak bité bélen kapşap, yozak oyasın tiz (27) taptı Reşit. Néçke ozın kadaknı iplep kéne éçke şudırdı. (28) Kadagın elé bér yakka, elé ikénçé yakka avıştırıp, yozak té-(29)lén étté. Nihayet, yozak açılıp kitté. Şatlıgınnan Niyez (30) çüt kıçkırıp cibermedé. Tik aşığırga, bik aşığırga kirek (31) idé...

(32) «O-o, monda iké géne tügél, dürt tartmaçık iken iç! Kalgan (33) ikésé éçterek bulgan, kürénmegén. Ozaklap, börtéklep akta-(34)rırğa vakıt ta tar!» Kaltırangan kulları bélen alfavit bu-(35)yınça Niyez tiz-tiz karıy başladı. Gatavllin, Devletşin, Dyag-(36)lov... Kaya soñ? Kaya soñ Zakirov? Zabirov, Zavogin... Zakirov! (37) Méne aññ pasportı! Ul iréklé hezér! Aññ pasportı üz (38) késesénde! Hezér Reşitnéñ pasportın tabası, Selimnékén, Nu-(39) rıynıkın... Ul tagın dokuméntlar aktarırga kéréşté. Se-(40)lim pasportı da kilép çıktı, Nurıy pasportı da tabıldı. (41) Reşitnékén... İñ yakın dustınıñ pasportın taba almadı. Tir-(42) lep-péşép çıktı, kabat-kabat aktardı, tik... aññ pasportı [54/1] yuk idé. Bik gayıplé sizdé ul üzén. Eytérséñ Reşitnéñ paspor-(2)tın kure torıp alıp çıkmaganday his itté. Üz-üzéne urın (3) tapmadı. Emma monda ozak totkarlarırga yaramıy idé indé. (4) Şkof açık kaldı, tartmalar urınarınnan kuzgaldı. Doku-(5)méntlar aktarıldı... Tañ atkançı, monnan tizrek tayarga gına (6) kala.

(7) Mart ayınıñ salkınça bér töné Niyez bélen Reşit Necip (8) abıyları bélen huşlaştılar da vokzalğa kittéler. Gomumi (9) vagonga kérép, iñ yugarıdagı sekége ménép yattı alar. Poyızd (10) ozak köttérmedé, kuzgaldı. Alar yokıdan uvyanganda, tön uzıp, (11) yaña kön tugan idé indé. Bérızdan vagonga bilét tikşerüçeler (12) kéréde. Öské sekéde yoklaganga sabışıp yatuçı Reşit bélen (13) Niyezni da kürép aldılar.

(14) — Bilétlarıgız! — dip boyırdı urta yeşlerdege mıyıklı (15) urıs.

(16) Égétler ikésé béryulı gimnastérkalarınıñ tüş késesé-(17)ne tıgıldı.

(18) — Méne.

(19) Kontrolér nigedér bolarnıñ bilétları bulu bélen géne (20) kanegatlenmedé.

(21) — Dokuméntlarıgız barmı? — dip te soradı.

(22) Niyez bélen Reşit, añlamagan kıyefet bélen, bér-bérleréne (23) karadı.

(24) — Nindi dokumént? — digen buldı Niyez.

(25) — Pasport.

(26) — Béznéñ pasport yuk, béz avıldan.

(27) — Kaysı avıldan?

(28) — Érraktan. Tatarstannan uk,— dip devam itté Niyez, bar (29) bélgen urısçasın vata-cimére.— Ni... Kunakka... Eyé, abıy (30) yanına kunakka kilgen iék...

(31) Sukbaylarnı küp kürgen ölken yeştege urıs, elbette, alar-(32)niñ bér süzène de işanmadı.

(33) — Eydegéz miném arttan,— didé ul, kırıy kına.

(34) — Nersege? Ni öçén? Béz nişlegen? — dip avaz saldı (35) yeşler.

(36) — Nişlemesegéz, béрни bulmas. Kilesé sostav bélen üzém (37) utırtıp ciberérmén.

(38) Alar, başların iyép, kontrolérğa iyerdéler.

(39) — Sin nişlep pasportıñni kürsetmedéñ? Kayta torırı-(40)yiñ,— dip pışıldadı Reşit Niyezga.— Mondagı hellerné (41) söyler idéñ.

(42) — Yuk indé. Ni bulsa da béрге kürérbéz. — Pasport tu-(43)rında süz çıkkaç, Reşitnéñ iséne kılıt itép bereñgédén yasal-[55/1]gan piçetlé «spravka» kilép töşté.— Sin tége «yalga ciberé-(2)le» digen yazunı hezér ük yuk it. Éleksek, bétték.

(3) Elégé «spravka»ni égetler ikésé de ayak astına yomarlap (4) taşladılar. Allaga şökér, bérev de sizmedé. Emma elé Niyez-(5)niñ késesénde yulga dip cıygan yöz sum akçası bar. Téntése-(6)ler, iké de uylap tormayaçaklar, alıp kalaçaklar. Nişlerge (7) indé, e?

(8) Niyez ozın-ozak uylap tormadı, iké uçı bélen çalbar izü(9) yén tottı da kontrolérğa:

(10) — Abıy, abıy,— dip éndeşté.— Bedref, bedref...

(11) — Şul gına citmegen idé,— dip mıgırdandı urıs.— (12) Eydegéz. Başta sin kér,— didé ul Niyezga.

(13) Niyezga şul gına kirek te. Necés öyılgen pıçrak bedref-(14)neñ işégén yaba algança yabıp, ul tiz géne çalbar töymelerén (15) çışté. Yomışın yomışlagan kıyefet çıgarıp, késeséndege (16) yöz teñkelékné, dürtke böklep, botınkası éçéne şudırdı.

(17) Bér-iké minuttan soñ alar çém-kara çeçlé, kalın irénlé, (18) tügerék yözlé, bazık gevdelé militsiye kapitanı karşında ba-(19)sıp toralar idé.

(20) Urıs halkınıñ «Béz huda dobra né bıvayıt» digen eytémé (21) bar. Tatarçaga tercéme itkende, naçarlık kürmi, igélék ta-(22)bılmıy digen megnege turı kile torgandır indé. Égetler-(23) neñ yazmışında da şundıyırak hel buldı.

(24) Kontrolér çıgıp kitkeç, militsiye kapitanı bülme buylap (25) erlé-birlé yöréndé de égetlernéñ karşıısına kilép tuktadı.

(26) — Kaya yul totasız? — didé ul.

(27) Çıkıldap torgan tatar aktséntı bélen Niyez cavap birdé:

(28) — Kazanga kaytabız.

(29) — Kazanga digeç, kapitan élmayıp ciberdé de tatarça söyle-(30)şe başladı.

(31) — Şahtadan kaçtıgız mı? — didé ul, élmayın yeşermegen (32) helde.

(33) — Sagınuga tüzép bulmıy... Kaytası kile.

(34) — Avılda da eş citerlék. Bézné nişlep intéktére tor(35) gannardır? — dip tüzép kitté Niyez.— Béz bit eybér urlama-(36)gan. Devlet milkéne kagılmagan.

(37) — M-da,— dip kuydı kapitan.— Mesele séz uylagança (38) gına tügél şul, yaktaşlar. Méne nerse, égétler,— didé ul, bé-(39)raz tın torgaç.— Miném barıp kilesé cirém bar. İşékné (40) séznéñ östen biklep kitem. Şıpırt kına utırıp torıgız. (41) Çıgıp kaçabız dip, cülerlék eşlep taşlamagız. Annarı ni (42) de bulsa uylaşırız.

[56/1] Ul ozak totkarlanmadı. Kitüvéne unbiş minut çaması ütüge, (2) borılıp ta kayttı.

(3) — Ye, yaktaşlar, nişlibéz indé? — didé çişéne-çişéne.

(4) Anıñ tavişında eytép-añlatıp bulmıy torgan bér cılılık (5) bar, üz itép, yakın itép karav çağıla idé. Östel tartmasın (6) açıp bér bötén ipi çıgardı da anı gezitke pöhtelep tördé.

(7) — Méne sézge minnen küçteneç. Í monnan attırız. Po-(8)yızdga utırıp tormagız. İkénçé stantsaga hetlé tepilegéz gé-(9)ne... Bu tirede başka kürénmegéz. Yugıyse yanasız...

(10) — Reşit bélen Niyez rehmet eytép savbullaşa da bélmedé-(11)ler. İşekten oçıp kına çıgıp kittéler. Küñélléré küterél-(12)dé. Bu mizgéllede alarga behét üzé élmaydı, üzé kolaçın (13) ceydé. Alar irékte bit! Irékte! Soraşa-soraşa olı yulga (14) çıktılar da ceyevlep kittéler.

(15) Stantsa bélen stantsa arası unbiş çakrımlap bulgandır. (16) Şaktıy yalıktırdı. Yarıy elé böténé bélen ipileré bar. Anı (17) urtaga büldéler de aşap ta bétérdéler. İkénçé stantsaga ki-(18) lép citkende, kiçké éñgér tarala başlagan idé indé.

(19) Vokzalga kilép cittéler. Bér tovarnyakniñ Novosibirsk (20) yagina uzaçağın eyttéler. Yul uñayı. Caylı buldı elé bu! (21) Égétler şım gına sostav tuktalası yulga çıktılar. Poyızd (22) kilép citüğe, sakçı kuvyılmagan açık vagonga sikérep méndé-

(23)ler. Sostav ozak tormadı, kitté. Novosibirskiga citerek, po-(24)yızd tizlégén kimétken arada, vagonnan töşép te kaldılar. (25) Şherge ceyevlep kérédeler. Novosibirskini buyyınnan-buyyına (26) ceyevlep çıgıp, kürşé stantsiyege taba kittéler. İ-i, şaktıy (27) ozın iken ul Novosibirsk digenneré! Bara-bara ayaklar kal-(28)madı. Üzek uramnarı, nek Kazan şikéllé, taştan tözélgen. (29) Annarı şehsi yortlar başlana. Gél avıl şikéllé. Tübeler-(30)den tıp-tıp tamçılar tama. Taktadan gına citkérélgén ab-(31)zar-kura éçénnen kazlar kañgıldeşkan, sarıklar beyéldeşken tavişlar işétele. Bu (32) tavişlar égétlernéñ küñélén eser-(33)lendérép, sagınu hislerén yañartıp ciberdé. Kazlarnıñ kü-(34)key sala başlagan vakıtı şul. Ey bu gömér digenéñ! Elé (35) kayçan gına alar da bolında bebke saklap, bozav kötép yör-(36)gen malaylar idé!

(37) Olı üzen dip yörtéle torgan kiñ inéş Reşitlernéñ be-(38)reñgé bakçasına uk térelép aga. İnéş aryagındagı bolın, (39) basular kürşé «Pravda» kolhozınıkı. «Pravda»nıñ üzegé (40) Taştirek digen urıs avılı. İnéş aryagındagı urıs malay-(41)ları kötü köte. Mallarnı tuplavga kuygaç, Akyar tavi ite-(42)génde uçak yağıp cibereler. İnéşten kısıla totıp, anı kızdı-[57/1]ralar. Tégélernéñ temlep-temlep kısıla botı kimérüvén Re-(2)şitler kızıksınıp küzete. Tamak aç. Tik «urıs azıgım» ta-(3)tıp kararga küñél tartmıy. Tav östénde basu. Anda solı, bo-(4)day işélép uña. Şetkénéñ mut bozavları, yörémsek sıyırları, (5) ucımnar baş kalkıta başlav bélen, şul basını urap kayta. (6) E kazlar... Kazlar, igénner başaklana başlav bélen, şul ba-(7)sudan töşmi indé. Kürşé kolhoz igénén tétépmé-tételer. Kol-(8)hoz bu hellerge tüzép tora almıy, karavılçı kuvya. Bérkönné (9) Reşit kazların kuvıp töşérerge niçék ölgérép kaldı indé — (10) karavılçı kilép te citté. Can-fermanga çaptırıp kilgen (11) atınnan sikérép te töşté, Mevliha tütinéñ ana kazın élek-(12) térép te aldı. Mevliha tüti, bar köçéne çeréldep, urıs ku-(13)lındagı kazına kilép yabıştı. Kitté kıçkırış, kitté ta-(14)vış.

(15) — Bir kazımnı! Urıs terésé!

(16) — Otoydi b...

(17) — Birérmén siña b...né! Min — ermis hatını!

(18) İké yaklap tartularına tüzalmyça, özgelenép-özgelenép, (19) kaz kışkıra. Kavryyların oçırta-oçırta bértuktavsız ber-(20)gelengen kaz, üzeklerné özép, «ka-a-a-ag» dip avaz saldı da tı-(21)nıp kaldı...

(22) Sébér yagı kazlarınıñ yazgı kañgıldeşuvı bala çakta kal-(23)gan isteléklerné kabat yañarttı.

(24) Nihayet, şeherné çıktılar. İndé ikénçé könnéñ tüş va-(25)kıtı citté. Tamak açuga hiç çıdar çama yuk. Emma elé ikén-(26)çé stantsiyege hetlé tepilisé bar.

(27) — Ul stantsiyege бүгэн барıp citerbéz miken? — dip kuy-(28)dı Niyez.— Yulda éskért oçrasa, şunda kunar idék.

(29) — Salkın tidérmebéz miken? Avırıp ta kitsek, bétté baş.

(30) Ceyevlége ten ozım iken. Bu tönnéñ çigé bulmas siman (31) toyıldı alarga. Barasıñ, barasıñ... Tire-yunde töngé buşlık-(32)tan başka béрни yuk. Nihayet, kük gömbezéne yaktılık sirpéle (33) başladı. Yıldızlar ekrén-ekrén sündéler. Vokzal kıyığına (34) «Köçénévo» dip yazılğan stantsiyege kilép citkende, kön ırte (35) idé elé. Ütérép-ütérép aşıysı kile, emma elé bufét yabık, eş (36) segaté başlanırğa şaktıy vakıt bardır. Reşit botinka ök-(37)çeséne şudırğan akçasın iplep kéne aldı. Urtaga böklengen (38) akçanı sak kına açtı... hem télséz kaldı. Akça, ayak ökçesé (39) bélen ışkıla-ışkıla, түp-tügerek bulıp tişélgen idé. Bar (40) ömétleré, bar işanıçları şuşı akça idé bit! İh, cüler baş! (41) Militsiye idaresénnen çıkkaç nişlep almadı soñ ul anı?! (42) Nişlerge indé hezer? Başka ikénçé bela işélgeç, vakıt ta [58/1] tizrek ütkenmé, bufét digenneré de açıldı. Vokzal tiresénde (2) ıgı-zıgı kuptı, halık yöri başladı. Bufét éçénnen çıkkan (3) rizık isé başlarını eylendére. Ayaklar üzlerénnen-üzleré şun-(4)da kére. Égétler çiratka bastı. Reşit akçanıñ 100 sanın (5) kürénép torırlık itép böklede de bufétçi hatınga suzdı. (6) Ye Alla! Ye Rabbım! Nindi mogciza bu! Bufétçi akçanı (7) ceyép karap tormadı, törélgen kiléş tartmaga ırgıttı. Anna-(8)rı uç tutırıp sdaça birdé. Nerse buldı bu? Kürép kürme-(9)méşke salındımı ul hatın? Elle üzé de tormışınıñ açısın-(10)töçesén küp tatıgan, kéşé heléne kére bélüçé izgé can idé-(11)mé? — Monısı égétlerge karañai idé. Alar tuygançı ipi (12) aşadı, kaynar çey éçté, ikéşer telinke manniy botkasın yal-(13)tıratıp kuydı. Tamak tuk, küñél küterénké. Timér yulda eş-(14)levçéler yanına barıp, poyızdlar turında soruştırdılar. Yul-(15)ları uñdı. Alarga kırık-kırık biş yeşler çamasındağı (16) tatar hatını yardım

itté. Eyé, Baltıyk buyı illerénen baş-(17)lap érak Kónçıgıışka kader seyeşet kılsañ, her stantsiyede ta-(18)tar hatınnarın oçratırsıñ. Alar its avır éşte. Şpal ta-(19)şıylar, kuvalda bélen réıslarnı şpalga «téğeler». (Mañ-(20)sus zur kadak bélen réıslarnı bérkétüné «téğü» dip atıy-(21)lar.)

(22) Hatın alarnı tovarnyakka utırttı. Vagon éçé bup-buş. (23) Bér kırıydağı salam öyıménen gayré eybér kürénmi. Salkın (24) bulsa da, yatıp barırğa mömkinçélék bar iken. Poyızd, stantsiye-(25)den tiz kuzgalsa da, ekrén bardı. İké-öç tapkır ozaklap-ozak-(26)lap tuktalıp tordı. Égétlernéñ rizıkları da bétté. Küşék-(27)téler. Salkın éçke ük töşté. Alar elé sikérgeliler, elé bi-(28)yégen kıyefet çıgarıp tıprıdıylar. Bara torgaç, tevlék ise-(29)bén de yugalıtılar. Reşit: «Öçénçé tevlék», — di. Niyez: «Nin-(30)di öçénçé géne bulsın indé?» — dip karışa. Nihayet, bér (31) tuktaşıta vagonnarı yeneşesinde ük iké ırnéñ söyleşép (32) toruvın ayırmaçık işétté alar.

(33) — Kamışlıga monnan öç segat çaması gına barası in-(34)dé,— didé bérsé.

(35) — Anısı şulay da. Monda küpmé torasın kém bélgen bit (36) elé.

(37) — Tizden kuzgalabız. Kamışlıda tovar töyisé bar. An-(38)narı Béloyerskiy da Svérlov.

(39) Bu süzlerden soñ égétlernéñ tenéne cılı yögérgendey bul-(40)dı. Svérlovskıga citeler iken lebası! İ-i, anda hetlé kayt-(41)kaç indé! Allahı boyırıs, Tatarstanga da küp kalmıy iç!

(42) Béloyerskiy digen urında égétler poyızddan şım gına tö-(43)şép kaldı. Aşhanegé kérép, cılı aş aşadılar. Korsak tul-[59/1]dı, tamakları gına tuymadı. Küñél barıbér şat idé. Yulda (2) tamak yalgar öçén ipi bélen söt alıp, kuvıynnarına tıktılar. (3) Svérlovsk yulı buylap tagın ceyevledéler. Alarga bik sak (4) bulırğa kirek. Niçék kéne bulmasın, militsiye küzéne çalın-(5)maska indé...

(6) Uñgan idé yulları. Svérlovskıda passajir poyızdına utıru (7) beşéténe de iréşkenner idé. Niçeme-niçe tevlék buyı elé te-(8)pilep, elé tovar poyızdarnıñ salkın vagonnarında avnap (9) kayta-kayta tamam yonçıgaç, seké astı cennetnéñ üzé bulıp (10) toyılğan idé. Şuşı poyızd alarnı Arçaga hetlé kaytarıp cit-(11)kéresé idé. Arçadan — Téleçége, Téleçéden — avılga! Arçaga (12) citselermé?! Kalgan illé-altmış çakrım ara kul suzımı (13) gına kébék bit... Yögére-yögére kaytırlar. Aşarlarına bét-(14)se, heyér soraşırlar. Emma kaytıp citerler...

(15) Svérđlovskidan soñ da şaktıy yul ütélgen. Tugan tufrak, (16) tugan töbek yakınaygannan-yakınaya idé. Hıyallarnıñ tormış-(17)ka aşar melé yeneşede géne idé. Méne bit: tipkelep uvyattılar, (18) militsiye bülékçeséne alıp kérép, anadan tuma çişéndérdé-(19)ler. Béton idenlé salkın kaméraga yabıp kuydılar...

* * *

(20) ...1966 élnıñ saban tuvyı idé. Çişme yak bolnında meydan (21) gör kile. Küñéller küteréne. Dönya matur, dönya kiñ. Bolın (22) tulı kunaklar. Elé bér yakta, elé ikénçé yakta garmun uynıy-(23)lar. Bér-bérlerén iñnerénen 'alıp, égétler tügerek yasagannar da matur itép cırlıylar. İkénçé urında bötérelé-böté-(24)rélé kızlar bii.

(25) Yalgız öyanké yabaldaşları külegesénde izülerén cilbegey (26) ciberép iké ir utıra. Alar béráz gına «kunak» bulgan. Bu (27) halet küzlerénéñ yaltıravında, yözlerénéñ alsulıgında gına (28) çağılmıy, télleréne de çıkkán. Bérsénéñ başında ciñél cey-(29)gé eşlepe, ikénçésé képkasın kiñgır salgan. Bolar Niyez bé-(30)len Reşitnéñ yeşteşleré — Möhemmet bélen Nurıy. Mö-(31)hemmet, herbi hézmetten kaytkaç, Kazanga töplendé. Nurıy avıl-(32)da kaldı. Kombaynda eşli.

(33) — Ye, söyle, yeşti, niçék yeşiséñ? — di Möhemmet, salam (34) eşlepesén başınnan alıp yözé turında cilpi-cilpi.— Çi-(35)ber hanımınarga küz taşlarga vakıtıñ kalamı?

(37) — Hi,— dip kuvya Nurıy.— Kaya indé ul bézge çiber ha-(38)nımınar! Avıl keşésé koyaştan aldan tora, koyaştan soñ yata.

[60/1] — Eyde-eyde, söyle,— dip kétkéldi Möhemmet.— Sindey (2) égétlernéñ üz koyaşı, üz ayı bar, agayné! Yarar alaysa, méne ner-(3)se,— di ul, citdilenép. — İşéttéñmé elé? Reşit kaytkan, (4) diler.

(5) Nurıy bu heberné işetmegen idé. Hak süz söyliséñmé di-(6)gendey, yeşteşéne karadı. Şul şahta digenneréne kikten-(7)nen birlé Reşit avılga ayak basmadı bit.

(8) — Çınlapmı? Kém eytté? — Nurıy bér-bér artlı sorav (9) yavdıra başladı.

(10) — Yaña gına öydegélerden işéttém. Şuña küre meydanga (11) da tizrek çıgu yağın karadım. Kaytuvı hak bulsa, öyde utırmas, (12) min eytem. Yugıyse bacaynıñ béráz tabın yanında utırırğa (13) isebé bar idé.

(14) — Niyezniñ ülémén béleséñmé? — dip kuydı Nurıy.

(15) — Éşéttém. Yörek öyeneğennen kitken, didéler. Tégé çak-(16)nı téntégende pasportın tapkannar aniñ. Kıynagannar. K1-(17)rık çırşı botagı tétélép bétkençé yargannar, di. Buǵalté-(18)riye bülmeséne üzém géne kerdém, digen. Biş él birgenner. (19) Reşit te utırgan, ul öç éldan çıkkan. Aniñ kaygısınnan (20) eti-enisé dönya kuydı.

(21) — Şuña küre kaytmadı da indé ul. Bik garlençék idé (22) bit. Oligaya başlağaç, tujan tufrak tartkan, küreséñ.

(23) — Niçék kéne bulmasın, şep égétler idé, yeşti. Heterli-(24)séñmé, utın agaçlarınnan Niyez sırlap-sırlap nindi matur (25) şkaflar, açılmalı östeller yasıy idé. Ressam bulgan bit!

(26) — E Reşit?! — dip élép aldı Nurıy, uñ kulı bélen kęp-(27)kasın artkarak étép.— Aniñ şikéllé garmunçı Şetkédé bar-(28)mı hezér?

(29) — Şetké diséñ sin! Tire-yunde yuk andıy garmunçı!

(30) — Ey yeşti,— dip avır suladı Nurıy.— Béznéñ yaş-(31)teşler açılmagan böreré helénde kaldı indé. Börélendek... çe-(32)çek atmadık...

(33) — Şula-ay-y,— dip kiléşté Möhemmet.— Tatar kayda (34) gına bulmasın, kara eşte. Éşli de eşli. Éş atı. Tik aniñ (35) iñ olı derecesé de urınbasardan uzımıy. Tatarı galemge (36) oçırmas öçén «hatının ayırgan» digen siltav tabıldı bit! (37) Késé kölkésé. Seyeset diler anı, brat...

(38) Seyeset turında gep korırğa yarata torgan Möhemmetnéñ (39) tagın nidér eytérge dip açkan avızı yabılmıyça kaldı. Ozın (40) buylı, kakça yañaklı, çalargan çeçlé, pöhte kiyengen mehabet (41) ir-at alarga taba kile idé.

(42) — Re-şi-i-it-t! — dip, ikésé béryulı kıçkırıp ciberdé (43) alar.— Re-şi-i-it-t!

[61/1] Öç ir bér-bérleréneñ arkasınnan kaga-kaga koçaklaştı. (2) Tamak töpleréne töyır utırdı. Küz töpleré dımlandı. Dönya (3) onıtıldı. Eytérséñ le cir östénde barı tik alar gına kal-(3) dı. Ul arada ırlar yanına avıl halkı cıyıla başladı. Cır-(4)lap toruçı yeşler de alar yanına kilép tuktaldı.

(5) — Tanış bulıgız,— didé Reşit, kul arkası bélen bité (6) buylap akkan küz yeşlerén sörte-sérte.— Hatınım Kseniye. (7) Ulim Albért.— Reşit yeneşeséndegé tebenek buylı yuantık (8) hatın bélen üsmér élmayışıp kuydılar.

(9) Şul çaknı Reşitnéñ küzleré karşısında gına basıp tor-(10)gan égétnéñ kulındağı talyanga töşté.

(11) — Énékeş,— didé ul, égétke mörecegat itép.— Garmu-(12)niñni totıp karıymı. Yaş çakta min de kışkırtkalıy idém (13) bu tartmanı.

(14) — Rehim itégéz.

(15) Tebenek buylı yanıp torgan kara küzlé söykémlé égét gar-(16)munın Reşitke suzdı. Reşitnéñ ozın, köçlé barmakları gar-(17)mun télleri buylap yögérép aldı da «Şahta» köyin sızdırıp (18) ciberdé. Meydannı köy uradı. Yuk, yeşlernéñ moñarçı «Şağ-(19)ta»nı bolay moñlı, bolay bormalı itép uynagannarın işét-(20)kenneré yuk idé elé. Küñél kıllarınıñ iñ néçkeleréne kağı-(21)la-kagıla, köy Çişme yak bolını buylap taraldı, yeşél çirem (22) ösleréne yatıp üksédé, tav itegéndegé tallarga kilép berge-(23)lendé, inéşnéñ vak dulkınarı östénde yaş tükté. Köyné bér (24) kabat uynap çıkkaç, garmunına kuşılıp, Reşit cırlap ta (25) ciberdé:

(26) Şahtalarda kümér çaptım,

(27) Taldı bélekkeylerém;

(28) Sagınudan, sargayudan

(29) Yandı yörekkeylerém.

(30) Şahtalarda koyaş çıkmıy,

(31) Döm karañğı könneré;

(32) Börélendé, çeçek atmadı

(33) Béznéñ behet gölleré.

(34) Meydan şahtér égétnéñ cırğa salıngan açı yazmışın ön-(35)séz kalıp tıñlaganda, bér hanım çitterek tın gına éladı. Bu (36) iké balası bélen irénnen ayırılıp kaytkan Aysılı idé..

[62/1] Yugaltu

(2) Oligaya bargan sayın, kěşé yeşlégende küñéle uvyılıp kal-(3)gan istelékli vakıygalarnı küz aldınnan kabat-kabat kiçere, (4) uzgan gomérlerné yışrak iséne tőşere, diler. Haktır. Yaş-(5)lék — gomérnėñ iñ matur, iñ samimi çağı. Şuña küre bu ha-(6)let tabıgıydér, maturlıkı sagınu galemetédér.

(7) Mirseyétén yugaltkan können Zakire de istelékleré éçene (8) baş ayagı bélen çumdı. Yalgız kaldımı, gomérnėñ bar mizgé-(9)lén börtéklep barlarga kéréşe. Eytérsėñ şul uylardan Mir-(10)seyétnėñ kaydalığı açıklanaçak ta, yugalğan iré tabılaçak. (11) Həyér, ul yeşlégende de uylanırğa yarata idé.

(12) Béréncé, ikéncé kursta univérsitétnıñ tulay toragında (13) yeşedé Zakire. Kiç cittémé, bülmedeş kızları bizenérge, tö-(14)zenérge kéréşe. Ni géne kılanmıy alar?

(15) Reşide iñ élék isémén üzgertté. Rayega evérelde. Annarı (16) Raya-Reşidege avıldan kiép kilgen bérdenbér ozın ciñlé kül-(17)megé oşamıy başladı. Şuña küre külmekné «şehەرleştér-(18)dé» — başta ciñén kisép taşladı, annarı itegén kıskart-(19)tı. Méne şulay şehérçe külmek kigen çiber mişer kızı (20) bolay da sızılıp torgan kara kaşın buyyav kalemé bélen ka-(21)ralta, çiyedey yanıp torgan irénneréne innék sılıy. Kızıy (22) foyéga tantsıga töşerge cıyına. Zakire aña karagan da uyga (23) batkan.

(24) ...Anıñ hıyalı tabib bulu idé. Şuña küre méditsına ins-(25)titutınıñ kabul itü komissiyeséne dokuméntların küterép (26) bardı ul. Institutnıñ yuan prujinalı kalın işégén açıp (27) kérége, böténley yugalıp kaluvı elé de onıtılmıy. Monda ha-(28)lık... halık... Anıñ şikéllé ök ölgérgenlék tanıklığı al-(29)gan unınçını temamlavçılar. Ul kızlarınıñ ös-başı küz yavın (30) alırlık, hemmesénde zatlı, kiléşlé külmek. Ayaklarında bér-(31)sénékénen-bérsé matur tufli. İrénner buyyalğan, sörme tar-(32)tılgan. Zakire bolar arasında üzén ekiyettegé şıksız ürdek (33) bebkesédey his itté. Monda annan da yemséz, annan da alama [63/1] kiyéngen başka bérev de yuktır sıman toyıldı. Ayagında kıyefe-(2)té bélen hezergé krossovkaga tartımırak çüprek çüvek. Anı (3) bılıtır uk rayon bazarınnan enisé alıp kaytkan idé. Ötsén-(4)de apasınnan kalgan ştapél külmek. Ul ez géne irkén. Puta-(5)sın bugaç, yaramaslık ta tügél şikéllé. Kazanga kitken çakta, (6) enisé: «Buldı bu, kızım, sinnen matur kız

kalasında yuktır (7) elé, méne kürérséñ»,— digen idé de... Eniséñ küzéne matur (8) küréngendér şul. Kérpé de ene, yomşagım, dip eyte di bit.

(9) Zakire tagın bér nersege igtibar itté. Ukırğa kérérgé (10) dip kilüçelernéñ üz-üzleréne nıklı ışanıçları ırıayla-(11)rına uk ıkkkan. Bu alarnıñ üzlerén totışlarında, söyleşü-(12)lerénde sizéle. «Bolar, mögaym, bik yaşşı ukıgannardır,— dip (13) uylap aldı Zakire.— Tormışları da béznéké řikéllé tü-(14)géldér. Eybettér. Yugıyse bolay matur itép niček kiyénmek (15) kirek?»

(16) Zakirenéñ etisé sugıştan kaytmadı. Altı aylık kızçık, (17) kabıktan yasalğan bişégéne utırıp, çüpreklerden törélgén (18) kurçağı bélen uynap kalgan. Etisé kitken çakta anı küterép (19) söygen de: «Monısın kuvyınıma tıgıp kına alıp kitim miken (20) elle! İh, buldırıp bulmıy řu-ul!»— digen. Etisé sugış kor-(21)banı bulganlıktan, unınçını temamlagançı Zakirege pénsiye (22) birdéler. Ayına kırık sum. «Feyrüze apa, siña pénsiye kile», (23) — dip, alarga zayımnı da mulrak yazdırırğa tırıştılar, Salı-(24)mın da tülisé bar. Balalarnıñ ös-başın da karıysı. Abıy-(25)sı égét bulıp citép kile. Çey-şiker alası dip eytép te (26) torası tügél — anısına barıbér akça yuk. Çey itép éçerge (27) kişér kiptérelér, metrüške, gölciméř cıyalar.

(28) Pénsiye kilép torgaç, Feyrüze apa Zakirené ukıttı. Üz (29) avıllarındağı cidé éllık mektepné temamlagaç, kürşé Yıl-(30) gabaşka sigézénçége kitté. Anda un éllık mektep. Kön saymın (31) cidé çakrım barası, cidé çakrım kaytası. Ukırğa kitkençé, (32) biş-altı köyante çışme suvı da taşıp kuvyası. Enisé: «İnéř (33) suvın cılıtırğa utın küp béte»,— di. Şuña küre mallarga (34) da çışme suvı taşırğa turı kile. Ey, çışmeden su kitérü (35) çitén tügél le! Tamak açkanda aşarga bulmav çitén. Üç itken (36) řikéllé, bér iske töřtémé, géł aşıysı kilép kéne tora. Bař (37) güpçém éřlemi. Haman şul ařkazanınıñ aşarga sorap ilé-(38)rüvén tıñlıy, şunı gına uyly. Miç töbéne salıp péşérél-(39)gen ipinéñ başınnan başına bér télém kisép bire enisé. (40) Bu — mektepke bargaç aşıysı rizık. Zakire anı bukçası-(41)niñ töbéne ük salıp kuvya. Avılını çıgıp, bér çakrım tiresé (42) yul uzuga, ni řikmettér, tégé bér télém ipiné totıp kına bul- [64/1] sa da karıysı kile başly. Bokır küpérén çıguga, Zakire(2) tüzmi, tuktap bukçasın aç da ipler kéne ipiné ala. Bér géne (3) tapkır kabıp karıym miken, yuk miken dip, ipékeyge karap (4) tora. Téřlep alıp temén tatıp karasañ... tıyılıp bulmas in-(5)dé. Monı Zakire béle. Bukçamnı bütén aktarmıym dip, üz-(6)üzéne süz

de bire. Tik süzende tora almıy. «Elle bu Bokır (7) küpéré çınlap ta cénlé indé,— dip uylap kuvya ul.— Buranda (8) bu tirege yulıkkán késénéñ adaşmıy kalganı yuk, diler iç».

(9) Ni géne uylasa da, tégé bér télém ipige kızıgudan kotı-(10)lıp bulmıy. Akılı tóşéndérép, añlatıp iskerte indé yugıy-(11)se. «Elé mektebéñe barıp citeséñ bar. Biş-altı derés ukıy-(12)sı. Annarı şuşı cidé çakırımı térékldisé... Tamagıñ özé-(13)lépler açar, ul çakta niçék tüzerséñ?» — di. Akılınıñ ügét-(14)nesiheté un-unbiş minut atlarlık köç bire birüvén. Annarı (15) tagın bukçanı aktarası kile başlıy. Zakire tüzmi, bér géne (16) tapkır kabam da kuvyam dip, üz-üzén aldalap, ipékeyné kulna (17) ala. İ-i, ul ipinéñ temlélékleré... Anı eytép te, añlatıp ta (18) bulmıy. Erçemiçe ugan bereñgé kuşıp péşergen dip kém ey-(19)tér?! Bér géne kabam, tagın bér géne téşlim diye-diye, bér té-(20)lém ipi mektepke barıp citkençé ük aşkazanı töbéne tóşép (21) utıra.

(22) Unıncını temamladı Zakire. Gél «5»lége ukımasa da, töp (23) fennerden algan béléme nık idé. Fizika ukıtuçısı Almaz (24) Zekiéviç Jdanov, matématika ukıtuçısı Lira hadiyévna Nec-(25)miyéva deréslerén tıñlasa, aña da akıl kéré sıman idé. Yeşé-(26)rép bulmıy: urıs télé çamalı idé. Alarnı yaş kéne çuvaş (27) kızı ukıttı. Dörös yazu kağıdelerén ni urısça, ni tatarça (28) añlata almadı.

(29) May çülmege tışınnan bilgélé digendey, méditsina ins-(30)titutına imtihan birérge kilüçeler urısçanı su kük éçe. (31) Zakire alarga karap-karap tordı da, dokuméntların kabul itü (32) komissiyésene birmiçe, avılına kiré kaytıp kitté. Kilesé (33) yılga nıklap ezérlerén, imtihan tapşırısı fennerné kabat-(34)kabat öyrenér. Kışın kolhozda eşlep torır da, cey abıy-(35)larına kilép, Kazanda ezérlék kurslarına yörér. Tırışkan ta-(36)bar, taşka kadak kagar, di bit enisé. Kérér, Allahı boyırsa, (37) tırışsa kéré... — Ul üzé şulay fikér yörtté.

(38) Kolhozda anı atlı eşke bilgéledéler. Amur kuşamatlı (39) atnı zur miçke utırtılğan arbaga cigesé. Férma sıyırları-(40)na su taşıyaçaklar. Brigadir kilép eytkeç, kitté Zakire fér-(41)maga. Élék, at abzarına kérép, Amurnı soradı. Matur gına (42) alaşa iken lebası! Zakirené kürgeç, başın kagıp, yalın cil-[65/1]pép aldı. Zakire de burıçlı kalmadı, késesénen alıp, péş-(2)ken bereñgé suzdı. «Me, sıylan, yuyış borın!»

(3) Bey, at abzarına kërüvén kèrdé de, kulında yögené de yuk iç (4) aniñ. Férma mödiré Korban abıysın ézlep kiterge turı kil-(5)dé. Bérénçé tapkır atnı aña Korban abıysı cigép birdé. Bu (6) 1960 yılınıñ séntyabr ayı idé.

(7) May ahırında ul, élék niyetlegençe, Kazanga kiterge uyla-(8)dı. Mektepten soñ kolhozda éşlegeç, aña yaña háraktéristika (9) kirek idé. İské kara halat kiyép, karusız gına éşlep yürüçé (10) Zakire méne digen kolhozçı indé yugıyse! Kiyeréne yunlé-(11) başlı ıstanı da yuk kilés, ukırğa kitem dip, nişlep cénle-(12)nép yöri torgandır? Ni citmi aña? — Kızınıñ gozérén tıñ-(13)lap utıruçı kolhoz reisénéñ başına kilgen bérénçé uy şul (14) buldı. Aniñ gaceplenüv é şunduk çırayına çıktı — küzleré (15) şar buldı.

(16) — Nindi háraktéristika? — didé ul, kaşların cıyırıp.— (17) Vuzlarga kabul itü imtiñannarı avgustta gına başlana bit.

(18) — Min ni... min... Ezérlék kurslarına yörmekçé idém.

(19) — Kayda kèrmekçé bulasıñ indé?

(20) — Méditsina institutına.

(21) Reisinéñ yözéne mıskıllı yılmayı taraldı.

(22) — Hé, siné géne kötép toralar di!

(23) Citekçenéñ tekelléfséz süzleré, mıskıllı karaşı kız-(24)nı tagın da kavşattı. Mañgayınnan salkın tir berép çıktı, (25) zep-zeñger küzleré möldéreme tuldı. Tagın bér süz... Tagın (26) bér géne süz eytse, ul kıçkırıp yılap cibereçek te bu bülme-(27)den yögérép çıgıp kiteçek. E yılarga yaramıy. Tüzerge! Niçék (28) kéne avır bulsa da tüzerge! Kız üz-üzéne şuşı boyırıkını (29) birdé de, béрни bulmaganday, Reis abıysınıñ karşısında ba-(30)sıp toruvın béldé. Aniñ bér kitaptan ukıganı bar, «Yeşev (31) köreş!» dip yazılğan idé anda. Dimek, hıyalların tormıška (32) aşırı öçén, Zakirege de köreşerge kirek.

(33) Kitseñ kit indé! Ni kırırısñ? digendey, kolhoz citekçé-(34)sé aña sözép karap tordı da:

(35) — Buğaltérğa kér. Yazıp birér,— didé.

(36) Zakire bu bülmeden niçék çıgıp kitüvén de sizmedé. Kéşé-(37)né izép, sıtıp bétére torgan avır karaştan kotılu söyinéçén-(38)nen ciñél sulap kuydı. Eyé, bu karaş bélen aniñ élék te (39) oçraşkanı bar. Ul çakta Zakire bişénçé sıynıfnı gına (40) temamlagan idé elé. Abıysı herbi hézmette. Enileré bér ka-(41)rañgıdan ikénçé

karaňgıga hetlé kolhoz eşende. Yort-cirné (42) karav, bereňgé bakçasındağı bar h zmet, mallarnı barlav apa-[66/1]sı b len Zakire cilkes nde. Bolardan tış tagın kış buvyı (2) yagarlık utın, mallarga p  en ez rlis  de bar el . Utın mes-(3) eles nde ul yılını Zakire cayın taptı.  l kk g  yeşel e bak a-(4)sın eylend r p algan  itenn  s t p taşıdı. Kipken korı (5)  iklev k kuvagı b len abzarlarınıň b r b l m n şıplap tu-(6)tırdı. E m ne p  en ez rlev m mkinl g   ikl . D r s n g ne (7) eytkende, alar ez rli torgan mallar rizıgın p  en diyerl k (8) te t g l. Kolhoz basuvınnan yolkıp cıyıla torgan  p  len  (9) g ne ul.  t   eg l , bil enl , k k  ekl  urın tapsalar (10) s y n   ind .

(11) Zakire biş n n  temamlagan yılını kukuruz basuvı  p l  (12) buldı. Kukuruzın urıp kitt ler, yam-yeşel  len  utırıp kal-(13)dı. B t n bala- aga arba  st rep şunda agıldı. Basunıň ar-(14)gı başınnan kolhoz sıyırları utlap kile. S tbikeler bu bař-(15)ka citken ,  lenn ň  bardayın  abıp, yolkırdayın yolkıp (16)  lg r rge kirek.

(17) D nyaların onıtıp, olılar a s yine-s yine mal-tuvarga kış-(18)kı rizik ez rlev  bala- aganıň bař  st nde kinet k k k k-(19)regendey buldı. Mototsıklına atlanıp kilgen kolhoz reis -(20)n ň s g n  tavişı elle kanlarga taraldı.

(21) — Ana-gız-nı-ı...

(22) Taviş,  z yulına o ragan aga lara ber l p, kaytavaz bu-(23)lup kayttı.

(24) — Ana-gız-nı-ı... Ana-gız-nı-ı...

(25) Kay arada kil p citken dig n! Buy-sınlı, k rkem k ř  (26)  z  yugıyse. Emma anıň b len o rařırğa herk m kurka.   n-(27)ki ul k ř  h lene k rme, cılı s z n eyt p bulsa da yuatıp (28) tormas, kakhahel  k ler, iň  l k sin  ruhi yaktan yuk iter.

(29) Bala- aga « h» digen  aňna kild  de kaysısı kaya sib l-(30)d . Zakire yul  it ndeg  uzgan yıldan kalgan salam  m les ne (31) kil p ber ld . «Yeř r nerge bula i  monda!  m le bařına (32) m nes ň de salam   ene  umasıň!» Bařına řuřı uy kild , (33) tik  lg re almadı. Yarsıgan reis kil p te citt , ayagınnan (34) s yrep te t ř rd .

(35) —  len ňn  h z r  k f rma yanına alıp barıp buřat!

(36) Yabık, yalanayaklı, çeçleré tuzgıgan Zakire, kavşavınnan dır-(37)dir kilép, anıñ yözene küterélép karadı. Kiñ mañgayına batı-(38)rıp kigen képkası astınnan hucanıñ éçke batkan küzleré (39) yena. Kakça yañaklarına alsulik yögérge, borın tişekleré (40) kiñeygen. Yuk, iman yuk bu késede! Buldıra alsa, ul şuşı (41) minutta uk Zakirené ize-ize taptar idé. Kız kurkuvınnan, üzén (42) iñ kirekséz can iyese itép toyudan kuşuçlap yözén kapladı [67/1] da yögérerge kérésité. Kukuruz sabaklarına ayakları tırnal-(2)dı, sörlégép yığıldı, torıp tagın yögérdé. Ul şulay urmanga (3) citté. Kuvyı kuvaklık arasına kérép postı da basu yagina küz (4) saldı. Allaga şökér, reis abıysı kuva kilmi iken. Ul şul (5) çakta urman éçénde ozak, bik ozak yılap utırdı.

(6) Bu yulı yılamadı. Dimek, ciñélmedé.

(7) Buğgaltér hatın ozak köttérmedé, karşısında Zakire ba-(8)sıp torgan arada, sırlap ta birdé. «Emirhanova Zakire 1960 yıl-(9)nıñ iyul ayınnan 1961 yılınıñ iyunéne hetlé «İliç yulı» kol-(10)hozında eşledé. Éş vakıtında tertip bozmadı, süzné tiñ-(11)ladı», — dip yazılğan idé anda. İké cömle. Şuşı iké cöm-(12)lelé haraktéristikaga karap, anıñ turında institutta fikér (13) yörtérler.

(14) Kitté Zakire. Tik eş ul digençe barıp çıkmadı. Anısı-(15)nıñ tarihi bolay: abıysı herbi hézmetten kaytkaç öylendé. (16) Yaş kilén Haviye iké él indé Kazanda tözéléşte eşli iken. (17) Üzé kürşé rayonnan. Zakireler avılı kızı bélen tulay to-(18)rakta yeşegenner de monda kunakka kaytgan. İpi, sötné kibét-(19)ten alırğa öyrenge, şehernéñ asfalt uramnarınnan gına (20) yörerge künékken kız avılda toramı indé?! Citmese élé üzé (21) avıl, üzé başka avıl. Abıyları, bér kürüde gaşıyk bulgan (22) hatımına iyerép, Kazanga kitté. Yortlar idareséne eşke ur-(23)naşkaç, abıysına néftçéler bisteséndege yaña baraktan fa-(24)tir da birdéler. Ul arada Haviye bala da taptı. Zakire abıy-(25)larına barıp torırğa uyladı. Kéçkéne énésén karaşırğa yar-(26)dem de iter, suvın kitérer, kéréñ yuar, kibétke barrı... Öyde eş (27) bétémeni? Béroçtan institutka kéréñ öçén ezérlék kursları-(28)na da yörér. Tik (tagın «tik» indé!) abıysı kötép alğan ma-(29)layını Haviye imézerge télemedé. «Miném bolay da selametlé-(30)gém yuk! Bala imézép, ayaktan yığıla almıym! — dip kırt kis-(31)té.— Miném öçén eşke de Zakire yörép torır. Şherde ak-(32)çasız yeşep bulmıy! Avıl tügél bu siña! Sötén de satıp ala-(33)sı, ipiyén de!»

(34) Añladı Zakire. Éşlep aşarga tiyêşlégén añladı. «Béz üs-(35)térgen bereñgéné unbişlep kapçık alıp kitesêñ bit elé!» (36) — dip eytesé de... tél açarga yaramıy. Ul ukırğa kérérgé tiyêş!(37) Éşlerge iken, dimek, eşlerge! Ezérlék kurslarına yöri al-(38)mav kızganiç, bik kızganiç...

(39) Haniyelernêñ brigadası yakında gına kanav kazıy. Töşten (40) soñ segat dürtte eş temamlana. Éşten kaytuga derésleréne (41) utıra alsa — şep bulası da! Andıy beñét tiz géne tetémi (42) şul. Yögérep kéne kibétke barıp kilesé, bala çüpreklerén [68/1] yuıp alası bar. Zakire tönle ukıy. İské-moskı bélen çolan (2) idenénêñ bér kırıyına üzéne yatak ezérledé ul. Şul yatakta (3) töngé segat ikélerge hetlé ukıp utıra da yoklap ta kite.

(4) Alla yardım itté aña. İmtihanda ansat bilétlar çıktı. (5) Üzêñ bélgen bilét gél ansat bula bit ul.

(6) Ukırğa kéréuçeler isémlégén çıgarıp élgen könné Zakire (7) oçıp kayttı. Studént bit ul hezér, talibe! Allahı boyırsa, (8) anıñ hıyalları tormışka aşacak! Alar avılında köndéz ukıp (9) yugarı béléme algan bér géne hatın-kız da yuk elége! İstitut-(10)ta ukıp yörüçé éğétler de öçev géne.

(11) Haviyenêñ bu şatlıkka isé de kitmedé.

(12) — Hi, hezér doyardıklar lutçı yeşi! Ene miném séñleme (13) kara! Beyrem sayın kolhoz ye külmeklék, ye ödéyel bülek ite. (14) İpiyén bire, akçasın! Kazanga sinêñ şikéllé sırma kiyép kil-(15)mi ul!

(16) Zakire éndeşmedé. Nişlemek kirek, anıñ kiyém-salımı mak-(17)tanırlık tügél şul. Ukıp kına çıksın! Kiyémé de matur bu-(18)lır, tormışı da!

(19) Davıldan soñ tıngan diñgéz siman, fatir éçé tınp kal-(20)dı, herbérsé üz éçéne biklendé. Zakirenêñ söyinéçén urtakla-(21)şır kéşé tabılmadı. Kiçké aşnı da bérsüzséz aşadılar. (22) Lem-mim. Eytérsêñ hemmesé avızına su kapkan... Bügén indé (23) tön utırıp deris ezérlisé yuk. Zakire kiçten ök yatıp yokla-(24)yaçak. Ciñgesé öçén eşke yöründen de tuktar. Ukular başla-(25)nırğa tagın bér atna vakıt bar elé, enisé yanına kaytır. İr-(26)tegésén çey éçkende üz uylarına çumıp utırgan Zakire Ha-(27)viyenêñ tavişınnan sisenép kitté.

(28) — Kızlar şulay çöméremé indé! Kara indé kiyefetén...

(29) Haviye, Zakireden çirkangan revêş çıgarıp, yözén cıyır-(30)dı. Ni öçén mondıy yemséz süz eytélüvén añlamıyça, Zakire (31) aptırap kaldı. Yugıyse alar avılında gél şulay éçeler çey-(32)né. Bu,ni hikmet son, yardım it, añlat digendey, abıysına möl-(33)dérep karadı.

(34) — Apañ dörös eyte, — didé abıysı, séñlésé yagina borıl-(35)mıyça gına.

(36) «E-e, imende iken çiklevék! — dip uylap aldı ul.— Kiçe (37) kiçte ciñgeçeynéñ avızında su tügél, agu bulgan iken. Anıñ (38) öçén min hezér eşke baralmıym. Şuña céné çikkandır in-(39)dé...»

(40) Hay, Zakire uylagança gına bulsaçı!

(41) Béráz tınp torgan ey éçén tağın Haviyenéñ tavişı yañ-(42)gıratı.

(43) — Nerse deşmi torasıñ?! Eyt! — dip cikérdé ul iréne.

[69/1] — Zakire, — didé abıysı Abdulla, béráz uñaysızlangan-(2)day itép.— Sin sratir ézle indé... Apañ yanına bar...

(3) Méne siña me! Çüp östéne çümele digené şuşıdır indé.

(4) Apası Miñlégöl uzgan él gına ħimiye-téhnologıye téhniku-(5)mına ukırğa kéréde. Kiç ukıy, köndéz eşli, fatırda yeşi. Za-(6)kirege ul niçék yardım ite alsın? Üzé de su'bélen ipi aşap (7) kına tora iç! Cılı aş ta kürgené yuk. «Nişlerge indé? (8) dip baş vattı Zakire.— Abıylarda torıp ukırmin dip, ni-(9)çék aldangan ul... Üzlerénde toruvıma nişlep bolay karşı (10) iken bu Haviye? Yaşılıktan başka miném bér gene naçarlı-(11)gım da timi bit yugıyse. Elle... elle ukırğa kére aluvımnan (12) könleşe miken? Yöregén kara könçélék uraganmı? Abıynıñ (13) kolak itén töné buvyı aşap çikkán indé bu».

(14) Séñlésénéñ kiçéréşlerén toyıp torgan Abdulla anıñ he-(15)léne kérége télegendey eytép kuydı:

(16) — Éşke urnaşırısñ indé... Hezér pasport ala alasıñ.

(17) Zakire éndeşmedé. Pasportın alır la ul. Ukırğa kéreç, (18) avılda kalırğa mecbür ite almıylar. Emma ukuvın taşlagan (19) surette de Kazan dip yabışıp yatu kirek miken? Avılda enisé (20) béryelgızı. Kışların suvın niçék kitérer? Öyın kém cıyış-(21)tırır? Kérén kém yuar? Avırıp kitse, kém terbiye kılır? Abıy-(22)sı süzén devam itté:

(23) — Haviyeler kontorında eşçéler cıyalar, di.

(24) Zakire, uylarınnan arınıp, abıysına küzén akayttı. İç-(25)kinganmı elle anıñ abıysı? Zavod yeki fabrika turında süz (26) kuzgatsa tıñlar da idéñ. Haviyeler kontorasına di bit, tilé! (27) Haviye eşlegen cirge Zakire baramı indé? Açka yığılıp ülse (28) de barmıy ul anıñ yanına! Kémlégé açıklandı anıñ! «Bu ir-(29)ler nişlep bu tiklém cüler bula iken? — dip seyérsénép (30) karadı ul Gabdullaga. Şuşı hetlé tar karaşlı, aknı kara-(31)dan ayıra bélni torgan yavız, nadan hatınga öylenérge kirek (32) bit! Şunıñ bélen yazmışıñnı beylerge kirek! Hızmet haki (33) alganda üz familiyesén köçke-köçke yazıp çıga indé çıguvın. (34) Yarar, nadan da bulsın di. Adem balasında keshéléklélék, igé-(35)lék, yardım itü, alga karap fikir yörtü işé kürkem sıfatlar (36) da bulırğa tiyéstér bit. Monıñ eçén meker, yavızlık, kara (37) köñçélék alğan! Östevéne yalkavniñ yalkavı. İré «yartı» alıp (38) kaytsa gına citéz. Kara-karşı utırıp, bérer çerke ciberér-(39)ge atlıgıp kına tora. Şuşı etrek-elemnéñ cırın cırlap (40) tora bit anıñ abıysı. Kazanga eş ézlep kildéméni ul! Bu (41) cülerler Zakire pasport ala da annarı eşke urnaşa dip (42) uyılıylar mikenni? Haviye yanında tözéléşte eşler öçén tön-(43)ner buvyı imtihangı ezérlendéméni ul?

[70/1] Avır idé aña. Hıyalında yörtken yazmışınıñ güzel yılga-(2)sın sazlıkka borıp cibergendey toyıldı. Monı Haviye ciñ-(3)gesé eşledé. E abıysı, bértugan abıysı yardım kulın suzma-(4)dı. Dimek, gomérénéñ avır, sınavlı çaklarında ul aña ışana (5) da, tayana da almıy iken.

(6) Küñélénde çaykalgan rencéşlé, gazaplı kiçéréşlerén Za-(7)kire tıyıp tormadı. Usal zeher karaşın abıysına tékedé.

(8) — Cir kazu eşén Kazanga kilép ézlisé tügél! Akyar ta-(9)vınnan taş çıgarıp, él sayın bér duñgız férması salalar (10) avılda!

(11) İndé monda artık kalıp bulmıy idé. Apası yanına barır-(12)ga kuşalar iken, barrır. Kız tuganı bolar şikéllé urıs belé-(13)şé bulmas, kuvıp çıgarmas...

(14) Kiterge dip işékné açkaç, yaş bélen möldéreme tulgan (15) küzlerén tutırıp, tagın bér tapkır abıysına karadı. «Gomé-(16)rém bulsa, büten bérkayçan da sinéñ yanga yardım sorap kil-(17)mem. Sin tuganlıkka hıyenet ittéñ. Etinéñ üzéñe eytép kal-(18)dırgan vasiyetlerén ayagıñ astına salıp taptadıñ. Sugışka (19) kitken çakta, küz yeşlerén sérte-sörte eytken bit ul: «Ulm, (20) iké séñléñ bar. Sin alarga herçak tayanıç bul. Alar üse-üse (21) sinnen matur külmek te sorarlar. Avır helge kalsalar,

siña (22) kilép yığılırlar da. Bérük rencétme», — digen. Sin bolar-(23)niñ barısın da onıtkansıñ. Béz bér-bérébézné бүгәннен yugal-(24)tuviızını da küz aldına kitere almıysıñ elé» diye idé anıñ (25) karaşı.

(26) Annarı savbullaşmıyça da çıgıp kitté. Eyé, ul süzende (27) tordı. Bérkayçan da Gabdulla yanına yardım sorap kilmedé.

(28) Tabibe bulırğa yazmadı aña. Ul çaktağı égérmé iké teñke-(29)lék stipéndiyege niçék ukımak kirek? Fatırğa tüleseñ, aşı-(30)rıña yuk, aşasañ... torak öçen niçék tülisėñ? Béréncé kurs (31) studéntlarına ye tulay torak, ye stipéndiye géne biréle. İké-(32)sén de birseler, ukıysı indé ul, bik ukıysı. Cıtmese elé (33) léktsiyelerge yörér öçen ak halat bélen ikénçé ayak kiyémé ki-(34)rek iken. Aların nindi akçağa alasıñ? Dimek, eşlerge, ukunı (35) kiçektérép torırğa turı kile.

(36) Öç él eşlep, eniséne béráz yardım itkeç, univérsitétniñ (37) tariñ bulégene ukırğa kerdé ul.

* * *

(38) Kara indé, érak yıllar borılmalarında kalğan istelékler (39) nişlep бүгэн бэрыулы başın kalkıtkan soñ? Küñélné sa-(40)gıška salıp, cannı moñga urap, küz aldına ütkenner kile de [71/1] tora. Yörek te urınında түгél, bértuktavsız bergelene. Niş-(2)lep bolay tıngısız ul бүгэн? Tıygısızlıgı da gadi géne (3) түгél, şöbhelé tıngısızlık. Eyé, şuşı şöbheden kurkıp, Za-(4)kire üzé istelékler éçéne kérép kaçargá téli iç. Lekin uyla-(5)rı anı tagın Mirseyéténe totaştırı. Baş miénde «Mirseyét-(6)ke nidér bulğan» digen kurkıniç uy sızılıp úte. Emma ul (7) «nidér»né Zakirenéñ yakın da ciberesé kilmi. Tagın yeşlé-(8)géndegé vakıygalarnı küz aldına kitere, bala çağındağı sa-(9)mimi könnerné küñélénnen kiçérerge tırışa. Emma niçék (10) kéne tırışsa da, uyları Mirseyéténe eylenép kayta. «Mirse-(11)yét, Mirseyét... Kaylarda soñ sin? — dip avır sulap kuvya ul. (12) Avırıp yatasıñmı elle? Alay disem... heber ittérér idéñ?! (13) Elle miné bóténleyge başka bérevge alıştırdıñmı? Miné (14) alıştırırısñ da... Balalar bar iç...»

(15) Suga töşken kébék buldı Mirseyét. Séntyebriñ unında (16) irten eşke dip kitté, kiçen kaytmadı. Heýér, soñgı yıllarda (17) öyge kaytmıyça kunıp kalğan

könneré bulgalıy idé. Hay, anıñ (18) bu gadgeténe tüzüler avır, bik avır idé Zakirege. Baştarak (19) elé uramga çıgıp, elé öyge kérép, erlé-birlé yörép ütkerér (20) idé tönnerné. Yatıp ta karıy, küzén yokı alımıy. Eylene-tul-(21)gana da tagın torıp utıra. Töngé seferge çıkkın meçé ta-(22)vışlarınnan sissenép kite. Cil uñayına tirbelgen yabaldaş-(23)lar şavın maşına kilép tuktadı dip ımsına. Aptırağaç, (24) yödegeç, tınıçlandıra torgan darular éçe. «Yuk, bolay yeşep (25) bulmıy,— dip fikér yörte ul, béráz tınıçlana töşkeç,— (26) Ayırılám. Üzémné mıskıl ittérmim. Min annan kimmé elle. (27) Yarar, ayırılıştık,— dip, uy yomgagın ikénçé baştan süte (28) başlıy bérázdan.— İké bala bélen kaya baram indé min? Yort-(29)cirné kaldırıp, taşlap çıgıp kitmi bit ul. Yort-cir kal-(30)gan surette de, nerse eşli alam? İké balanı ukıtası, kéşé (31) itesé, olı tormış yulına çıgarası. Üzém géne çıgıp kiter (32) idém... enileré balalarını taşladı, diyeçekler. Nişledéñ soñ (33) sin, Mirseyét? Mondıy tügél idéñ bit sin!»

(34) İrtégésén Mirseyét temlé, tatlı télé bélen eş téléfó-(35)nınnan avaz sala:

(36) — Enisé, isenmé? Heyérlé irteler üzéñe.

(37) — Heyérlé,— dip cavap bire Zakire, süren géne.

(38) — Miné yugaltkansız indé? — dip sorıy samimi, yomşak (39) taviş.

(40) — Yuk,— digen bula Zakire.

(41) — Yarar alaysa,— dip kiléşe ir.— Tovar ala almadık. (42) Pitreçte kunarga turı kildé.

[72/1] Tovar alğanımı ul, Pitreçte kunganımı, kunmaganımı — Za-(2)kire tikşérép yörmi. Moña anıñ télegé de yuk. Télegé bulgan (3) surette de vakıtı citmes idé. İké malaynı terbiye kılı tik (4) anıñ östénde. Aşarga ezérlisé, tabak-savit yuası, balalarınıñ (5) ös-başın karıysı, ey cıyıştırası — sanap kitseñ, meşe-(6)katnéñ oçına çıgıp citerlék tügél. Annarı ir artınnan (7) tikşérép yörüné ukıtuçı öçén tübenlék sanıy ul. Bér yaktan (8) üzéñ kéşé téléne menseñ, ikénçé yaktan iréñné hézmetteşleré (9) aldında uñaysız helge kuvyasıñ. Yuk, yuk. İr birmek — can (10) birmek, diseler de, tüzép yeşev heyérlérek.

(11) Téléfondağı yomşak taviş hamın söyli:

(12) —Kaytışlıy bazarga kérérmén. Niler alırğa boyırasıñ?

(13) Béle yugıyse, bik béle yortka niler kireklégén. Zakire (14) indé öç kön anıñ kolagina tukıdı. Öyde it bétken, bereñgé (15) yuk. Kebéste, kişér işe yeşélçené eytép te torası tügél.

(16) Zakire bolarnı ukıtuçılar bülmeséndegé téléfonnan, el-(17)bette, eytép tormıy. Gailedegé köysézléklerné hüzmetteşle-(18)ré aldında açıp salmıy. Şuña küre téşén kısıp bulsa da (19) iplé söyleşerge tırışa.

(20) — Üzėñ çamalarsıñ indé. İtnėñ söyaksézregén sanla.

(21) Mirseyét süzėnde tora. Zakire eşten kaytkanda, suvıtkıç (22) rizık bélen tulı bula.

(23) Bu yulı Mirseyėtnėñ heberé yuk.

(24) Bu yulı ukıtuçılar bülmeséndegé téléfonnan anıñ yom-(25)şak, iplé tavışı işételmi...

(26) Béréncé tönné Zakire eyelene-tulgana yatkaç, yokıga kitté. (27) «İrten tabılır elé. Enisé, miné yugalkansız indé, digen bu-(28)lıp, heber salır. Cirbit! Kırık biş yeşéne citép, eteçlé-(29)gén haman taşlamıy. Həlėnnen kilse, oçragan her hatın-kız-(30)nıñ itegén küterér idé!»

(31) Mirseyėtnėñ ikėncé könné de heberé bulmadı. Zakire, kıñ-(32)gırav çıñlavga, ukıtuçılar bülmeséne yögėrdé. Téléfonnan (33) küzén almadı. Méne-méne Mirseyét şaltıratır da, enisé, mi-(34)né yugalkansız indé, diyer şikėllé. Derėsler tamamlandı, tik (35) Mirseyėtten heber bulmadı. Hatın küñélėndegé kiçegé açu (36) şomlanu bélen alışındı. Başında elle niçe törlé uy bötė-(37)rėldé. «Kayda bulır bu? Nişlep miném bértuktavsız éçém (38) poşa? Belki... Éşéne şal-(39)tıratırğadır? Eyé, eyé, eşéne şaltıratıp beléşerge kirek. Ni bulmas? Dönya bit bu. Belki, (40) tiz géne komandirovkaga kiterge turı kilgendér. Miña heber (41) iterge ölgére almagandır».

(42) Zakire kurkıp kına téléfonga ürėldé.

(43) — Allo! İsenméséz,— dip selamledé ul télėfon trubka-[73/1]sın aluçını.— Miña Mirseyét Eħmetşin kirek idé. Éşke (2) kilmedé, disėzmé? Öçėncé kön irten eşke dip kitken idé. Eyé. (3) Hay Allam! Kayda bulır iken soñ ul?

(4) Zakirenėñ öné kitté, yözé agarındı, ayakları hėlsėzlendé. (5) Bėraz zihėnén cıygaç, ul kabat téléfonga yabıştı, «03» sa-(6)nın cıydı. Soraştı. Andıy kėşé turında

meğlümat yuk, (7) didéler. «Dimek, militsiyege barırga»,— dip karar kıldı (8) Zakire.

(9) Mektepten turı militsiye idareséne kitté. Östéne «Dé-(10)jurnaya çast» dip yazılğan terezeçék artında kéçkéne buylı, (11) koñgırt küzlé, mölayım yözlé kapitan utıra idé. Moña kader (12) militsiye idareséneñ işégén de açıp kérmegen Zakire, kurkıp (13) kına:

(14) — İsenméséz, — didé.

(15) — İsenméséz, ni yomış? — dip kızıksındı mölayım ka-(16)pitan.

(17) — Miném irém yugaldı...

(18) Kapitannıñ köleç mölayım yözé kinet citdilendé. Hıatın-(19)nıñ avır helen añlap, iplep kéne soradı:

(20) — Kayçan yugaldı? Küptenmé?

(21) — Öçençé kön eşke dip kitté de şunnan birlé kaytk-(22)nı yuk.

(23) Kapitan ciñél sulap kuydı.

(24) — Borçılmagız. İrégézné yugaldı dip ük eytép bulmıy (25) elé. Kaytır. İrlér kayçak uysızrak bula şul... Tanış-bé-(26)leşlerégézden soratmadıgız mı? Bérersénde kunak bulıp kına (27) yatmıy miken?

(28) — Soraşmagan kaya? «Aşıgıç yardım»ge de şaltıratım. (29) Aptırağaç kildém indé sézge.

(30) — Kaytmıy kalgan oçrakları bér de yuk idéméni?

(31) — Bar idé indé. Totaş ikéşer tön kaytmıy kalmıy idé...

(32) — Ye, ye, söylegéz. Béznéñ eşte kéçkéne géne meğlümat ta (33) kayçakta bik möhim bulıp kuvya.

(34) — Niçék dip eytim indé. Öydegé hellerné monda kilép (35) çeçü uñaysızrak...

(36) — Uñaysızlanmagız. Bézge bar nersené bélü kirek.

(37) — Bér hıatın-kız yanında çuvalgalıy idé. «Sport tovarla-(38)rı» kibéténde eşli ul. Ruziye isémlé.

(39) — Belki, irégéz şul hıatın bélekdér?

(40) — Yuk. Şaltıratım min. Ruziye yal alıp enisé yanına (41) bereñgé alışırga kitken. Niktér borçılam min. Yöregém (42) urınında tügél...

(43) — Añlıym. Borçılmaska tırışgız. Ruziyenêñ eş urı-[74/1]nına üzém barırmın. İndé hezér garıza yazıgız. İrégéznêñ (2) nindi kiyémde ikenén de, tösén-bitén, ayırım bilgéleré bulsa, (3) aların da onıtmıyça yazıgız.

(4) — Min aññ fotosın kitérmén.

(5) — Bik yaşşı. Ézlevné irtege başlarbız.

(6) — Nişlep alay? — dip aptıradı Zakire.

(7) — Tertibé şulay. Yugalgan kేశéné öç tevlék uzgaç kına ézli başlıybız.

(8) Zakire ni dip eytérge de bélmedé. İртеge iken, demek, irtege. (9) Uñışlı gına bula kürsén. Tabıla gına kürsén Mirseyét.

(10) Militsiye idaresénen çıkkanda, Zakirenêñ küñélé ömét (11) bélen tulı idé. Mölayım kapitan bélen söyleşü aña işanıç (12) birdé, küñéléne tınıçlık iñdé. Bu minutta aññ Mirseyétke (13) bulgan bar üpkeleré, yuıp alganday, yukka çıktı. İré bélen (14) bergelep kino-téatrlarga yörgen çakları iséne töşté. Zaki-(15)re aññ eşten kaytuvına, tokmaç kisép, aş péşérér idé. İ-i, (16) yaratıp la aşar idé Mirseyét. Nitken gél tokmaçlı aş ul! (17) Tuygan indé sinêñ tokmaçınnan, dip, bér de eytmedé. Felen (18) eybér péşér, tögen eybér bir, dip, hiç canına timedé. Zakire-(19)nêñ heléne kérgeñ ul. Éşten arıp kaytқан hatın niçék itép (20) kamır kuvyıp yöri alsın? Yal köné ye öçpoçmak, ye göbediye (21) péşéreçek bit ul! Şulay uylap, sabır gına yalını kötken. (22) Yaratқан bit anı Mirseyété! Üzénçe yaratқан. Yugıyse küpten (23) taşlap kiter idé. Bu zamanda irlerné mecbürü totıp bula (24) diméni.

(25) Ruziye bélen oçraşuvına da Zakire üzén gayıplé sanadı, «ha-(26)man eş, mektep, yort meşekatleré, dip, iréme igtıbarım cit-(27)megendér»,— dip uyladı.

(28) Uylarına urala-urala, öyleréne kaytıp citkenné sizmi (29) de kaldı. Öyge tiz kaytıp citse de, kalgan vakıtını uzdıru-(30)ları hay avır buldı. Kapitan köterge kuşқан «irtege» hiç (31) kéne de citer kébék tügél idé. Élékké könnerné bér derés (32) sizélmi de idé. İrtégésé kön tugaç, derésleré ozınaydı. Bér (33) derés kırık biş minut tügél, kırık segat bulıp toyıldı. (34) Vakıtını ütkere almıy gacizlendé ul. Nihayet, derésler te-(35)mamlandı. Zakire yégére-atlıy militsiye idareséne aşıktı. (36) Kilép citse, ni kürsén: terezeçek artında tégé kapitan tügél, (37) ikénçé bérev utıra. Bu helge aptırap kaludan kavşadı, kav-(38)darlandı Zakire, isenleşérge de onıttı.

(39) — Monda utıruçı kapitan kirek idé miña,— dip tézép (40) kitté ul.

(41) Yarıy elé bu yeş égét aññ hêlene kerdé bugay. Yarıy elé (42) bu léyténant aññ bélen ipler söyleşté. Yugıyse Zakirenéñ [75/1] möldéreme tulı küñélé méne tügélem, méne tügélem dip kéne (2) tora idé.

(3) — Séz Nurgayaz abıynı eytesézmé? — dip yılmaydı égét.

(4) — Hay, éném, isémén bélmim şul! Min uzgan yulı kilgende, (5) ul méne séznéñ urında utıra idé.

(6) — Nurgayaz abıy indé. Bügén aññ yalı.

(7) İ Hodayım, pıçaksız suydıñ digendey, Zakire göj töşté.

(8) — Nişlerge indé alaysa? Miña kaya barırğa iken? —dip (9) ineldé ul.

(10) Hätinnıñ yözéne taralgan gasabilık, borçılı bilgeleré (11) bik köçlé bulgandır şul, militsiye hêzmetkeré anı tınıçlan-(12)dırırğa kéréşté:

(13) — Nurgayaz abıy, yalı bulsa da, kilgen idé. Min anı elé (14) géne kürdém. Borçılmagız, hêzer tababız.

(15) — İsenméséz,— dip, küptengé tanışiday selamledé Nur-(16)gayaz Zakirené. — Eydegéz, tınıçrak urın tabıp söyleşik.

(17) Alar, ikénçé katka küterélép, kéçkéne bér bülmege kerdéler.

(18) — Utırız Zakire hanım.

(19) — Bérer heber bélmedégézmé, iptiş kapitan?

(20) — Min bügén irten «Sport tovarları» kibétende bul-(21)dım. Ruziye Şemsiyéva çınlap ta yalda iken. Apas rayonında (22) enisé yanında. Tik séz yalgızasız. Ruziye bélen irégéz küpten (23) oçraşmıy indé.

(24) — Niçék oçraşmasın indé,— dip aptıradı Zakire.(25) — Bér -atna élék kéne kunıp kayttı iç! Külmek yakasınıñ baş (26) çümécé turında uk innék ézé yarılıp yeta idé!

(27) — Hém,— dip kuydı kapitan.— Momı açıklarga kirek. (28) Ruziyenéñ hêzmetteşleré béravızdan: «Mirseyétnéñ kürénme-(29)genéne bişbılır indé», — diler.

(30) Bolay da ernülé yörekke bu yañalık tagın bér ernü östedé. (31) «Ruziye Mirseyétné kéçkénenen yaratıp yörgen. Min kürgençé (32) ük tanış bulgan. Tallında miné oçratmagan bulsa, belki, ka-(33)vışırlar idé»,— dip, Zakire üzén tınıçlandırıp,

yazmışı-(34)na künép yeşedé. Kapitanniñ süzleréne karaganda, Ruziyené taş-(35)lagan bulıp çıga bit. Belki, yalğışadır...

(36) Tik niçék kéne uylamasın, başında gél bér uy bötérelé (37) başladı. «İkénçé söyärke... İkénçé söyärke... Kém ul?»

* * *

(38) Zakire, avır uyların töyap, kaytır yulga çıktı. Şeher uram-(39)narı gadettegeçe ıgı-zıgılı. Kéşeler kayadır aşığalar, yö-(40)géreler. Kaybérleré aña berélép te kite. Ul gına alarnı [76/1] sizmi, alarga igtibar itmi. Eytérséñ bar dönya bup-buş. (2) Şuşı buşlık buylap Zakire bérüzé atlıy. Uy yomgagın çor-(3)niy-süte, çorniy-süte bara torgaç, istelékleré anı yeşlégene, (4) Mirseyété bélen tanışkan yıllarga alıp kerdé.

(5) ...Bérénçé kursnı temamlagaç, Zakireler gruppasın prak-(6)tikaga Éstoniyege ciberdeler. İ-i, ul çaktağı aşkınuñ ki-(7)çeréşler. Kazannan arı yul çıkmagan Zakire sabıylarça sö-(8)yéndé. Alar Meskev aşa barası. Moña kader kinolarda kürép (9) kéne hoşurlangan Kızıl Meydanga ayak basaçaklar. E Éstoniye (10) digenneré nindi iken? Dörös bulsa, «Öç muşkétér» kinosın (11) Tallında töşérgenner, di bit. Dimek, şeher üzénéñ boringı (12) yözén saklagan.

(13) Tallin çınnan da iskitkéç şeher iken. Kalanıñ tözék- (14)génnen bigrek, çistalıgı soklandırdı kazanlılarını. Tram-(15)vay tuktalışlarında bér temeké töpçégé, iské bilét eseré (16) kürmesséñ. Yugıyse monda da bilét alıp yöri halık. Tram-(17)vaylar éçénde de dustane mohit: kéşé étéşmi, törtéşmi, bér-(18)bérséne eşeké süzler eytéşmi. Kéşeler aşkımy, mölayım, (19) tormıştan kanegatlék alıp yeşevleré yözleréne çıkkın. Béz-(20)degédey üz télén vata-sındıra ni urısça, ni éstonça söyle-(21)şüçé de yuk. Rehetlenép, avız tutırıp üzlerénçe — éstonça (22) söyleşeler. Yözleréndegé mölayımlık ta milli gorurlıkla-(23)rınıñ bér çağılışı tügélme soñ? Yeşler moña bérénçé kön-(24)né ük igtibar itté.

(25) Tanış tügél şeher, tanış tügél kéşeler kazanlılarınıñ (26) küñéléne huş kildé. Kızlarga ayırucha kibétler oşadı. Başlap (27) alar kitap kibéténe kerdeler. Kazannıñ Bavman uramındagı (28) kitap kibété hetlé gene tügél ul! Anıñ hetlé iké bulır. İden-

(29)nen tüšemge térelgen kişteler. Kiştelerde küz yavın alırday (30) zevıklı itép éşlengen, zatlı kegazlerge basılğan kitaplar. (31) Dönya klassikası, urıs klassikası, éston edebiyetı... Moña (32) kader küz kürmegen, kolak işetmegen avtorlar. İh-h! Şuşı (33) kitaplar böténésé sinéké bulsın idé de hemmesén ukıp çık (34) idéñ! Méne ul baylık, méne ul ruhi dönya kiñlége, fikér hór-(35) lége! Tik... Bolar barısı da éston télende! Méne siña kékçe-(36)ne géne Éstoniye! Üz halkına ruhi baylıkni ene niçek itép (37) bire béle iken ul! Üz yazuçılarınıñ hëzmetlerén de zurly, (38) dönya edebiyetiniñ iñ güzel ürnelerén de halkına citkére. (39) Kazanlılar öçén buy citmeslék biyeklék idé bu... Béznëñ Ta-(40)tarstan türeleré şeşsen üzleréne kirekné elle nindi yullar (41) bélen kanunlaştıralar, yulın tabalar. E indé halıkka kağı-(42)lışı bérer mesele kilép çıksa, gayıpné Meskevge yagalar. (43) İmés, Meskev röşset itmi! Monda kirésénçe, küresëñ...

[77/1] Yöri torgaç, alar urıs kitapları bülégene de yulıktılar. (2) Tagın şul Bavman uramındağı kitap kibétén iske alırga (3) turı kile indé. Andağı tatar kitapları bülégé hetlé urında (4) urısça kitaplar. K.Marksniñ, F.Éngélsniñ, V.İ.Léninniñ (5) biografıyeleré, M.Şaginyenniñ «Léniniana»sı, KPSS sézd-(6)ları matérialları... Bolar da bik zatlı kegazde, zevik bé-(7)len bizelgen kitaplar.

(8) Başka kibétler de bay. Küz yavın alırday koftalar, bér-(9)sënnen-bérsé matur külmekler disëñmé, törlé fasondağı tuf-(10)liler... Akçañ gına citsén. Studéntniñ kiyém alırga tügél, (11) aşarına da citmi stipëndiyesé. Zakireler avılınnan bér (12) agay studént İlham Şakirovtan soragan, imés:

(13) — Éném, tavişniñ bigrekler de üzekné öze. Aşagan rizı-(14)ğıñ ni?

(15) Yaş, matur, köleç yözlé İlham yılmayıp cavap birgen, di:

(16) — İrtén çey bélen bulki, töş kéfir bélen bulki.

(17) — E kiç? Kiç bélen nerse aşıysıñ? — di iken agay.

(18) Şayan İlham, sérné açargamı, yukmı digen kıyefet çıgarıp, (19) çak kına deşmi torgan da:

(20) — Kiç... kiç şulki,— digen.

(21) Agay kiçké aşniñ ni ikenén" töşënép citmegen. Üzënéñ (22) «nadanlıgıñ» kürsetép tormıyça, öyme kaytkan.

(23) — Hıatın,— di iken bu hëleléne.— Kiçke şulki péşér (24) elé.

(25) — Yarar,— digen hatın.— Miña eş kim bulır. Şul köyü (26) géne yoklarsıñ.

(27) Zakire de, İlham eytméşli, şulki «aşap», şulki bélen (28) «tuklanıp» yeşi.

(29) Studént açlı-tuklı yeşese de, kino-téatrga yöri. Matur (30) itép kiyénesé de kile. Bér stipéndiyege ısanıp torsañ, açka (31) üleséñ. Şuña küre kızlar köz buvıy yeşélçe bazasına töngé (32) eşke yöriler. Bér tön eşleseñ, un sum, iké tön tırıssañ, (33) égérmé sumlı bulasıñ. Biş tapkır bazada eşleseñ, illé sum (34) akça cıyıla. Yarıy la ul égétlerge, bér kostyum-çalbarı bulsa, (35) ütükli de kiye. Kızlar gél bér külmek bélen yöri almıy şul. (36) Kiyénesé kile. Şağıyr eytméşli, hiç yugında, bér égétné ka- (37) rattırası da kile bit. Akçañ bulmagan surette de matur ki-(38)yém-salımgı karap torıp hozurlanu üze rehet! E Zakirenéñ (39) cıyıp torgan akçası da bar.

(40) Zakire üzénéñ urısçasın bik naçar dip yöri idé. E monda, (41) éstonlılar yanında, anıñ urısçası şep, bik şep iken! Vet, (42) içmasam, urısçanı alar béلمي digende béلمي indé. Heyér, urısça (43) mörecegat itseñ, alar siña borılıp ta karamıy. Bérénçé [78/1] könné Zakire de Kazandagıça urısçalap satuçıga éndeşken (2) idé, citén çeçlé, zeñger küzlé, zifa buylı éston kızı «işét-(3)medé» de. İkénçé kibétke kéргеç, kızlar bu hatanı kabatlama-(4)dı indé. Diste yılga yakın öyrenép te cömle tözi almagan (5) nimésçeleréne tatar süzlerén östegeç, añlaşu caylandı da (6) kitté. Éstonlılarınñ çırayları açıldı. Kibétçéler Zaki-(7)rege elé bér külmekné, elé ikénçésén alıp kürsete. Biyép kéne (8) toralar. E kazandılar tételér tatarça söyleşép. Külmeknéñ (9) elé ciñ utırışı, elé yakası turında fikér alışalar. Éston (10) kızları bolarnıñ avızına karap tora. Aptırağaç, bar bélgen (11) urısçası bélen bérsé süz başlıy:

(12) — Vat yıta luççé, kajétsye.

(13) Zakire ak cirlékke zeñger şakmak töşérélgen kıska ciñlé, (14) kiñ iteklé külmek satıp aldı. Beheténnen başı küklerge (15) tigendey buldı. Üze matur, üze kiléşlé, üze artık kıymmetke (16) de töşmedé. Üzeñe ülçep téktérseñ de, bu tiklém taman bul-(17)mas, billehi!

(18) Kibéttege hëllerden keléşe-kéléşe uram tutırıp barganda, (19) kızlarını saf tatarça eytelgen süz tuktattı.

(20) — Gafu itégéz, sézge mörecegat iterge yarıymı?

(21) Öç kız béryülü artka borıldı. Karşılarında urtaça buy-(22)lı, çém-kara küzlé, tügerek yözlé sérjant basıp tora. «Ye (23) Allam! Bu şomırt küz küknéñ üzénen

töştémé elle? — dip (24) uylap aldı Zakire.— İr-at dip tormagan, birgen Hoday ma-
(25)turlıknı».

(26) Ul arada égét tagın:

(27) — Gafu itégéz,— dip kabaladı.— Tanış bulıyk: min (28) sérjant Mirseyét
Ehmetşin. Tatarça söyleşep baruvıgızın (29) işetkeç, éndeşmi kala almadım.

(30) — Bik eybet,— didé kızlarınñ Sögde isémlésé.— Égét-(31)lerébéz de yuk
idé.

(32) — Séz monda nişliséz? — dip söyleşüné devam itté kız-(33)larınñ Reşide
isémlésé.

(34) Ul gél şulay: çırayına eşléklé kıyefet çıgarıp, citdi (35) sorav birmekcé bula
da kölkége kala. Bu yulı da şulayrak (36) kilép çıktı. Kurstaşınıñ bar gadgetén belép
bétérgen Sög-(37)de Mirseyétke cavap birérlék urın kaldırmadı.

(38) — Tiré cıyıp kün eşli ul monda! Kiyémén kürmiséñméné? (39) Dimek ki,
herbi hézmette.

(40) — Tak toçno! — dip, ükçesén ükçege berép aldı Mirse-(41)yét.— Sér
bulmasa eytégez, séz üzégéz Tallında ni eş bété-(42)reséz?

[79/1] Zakire süzge kuşılmadı. Duslarınıñ sü? anıñ kolagı-(2)na da kérmi bugay.
Mirseyétnéñ bar buldıgı anı esir itken (3) idé. Bérmele alarnıñ karaşları oçraştı. Ul
küzlerden (4) sibélgen nurlar kızınıñ kolak yafraklarına hetlé péşérdé. (5) Yarıy elé
anıñ hezergé haletén dusları sizmi şikéllé.

(6) Barısı öçén de Sögde cavap birdé:

(7) — Béz Kazannan. Studéntlar. Bulaçak tarihçılar. İské (8) Tallin çiténdé cir
kazıybız. Tarih ézlerén ézlibéz.

(9) — Pédtanmı, univérsitéttanmı?

(10) — Univérsitétnıkılar,— didé Reşide.— Anıñ tavişın-(11)da üzlerénéñ yuk-
bar gına kızlar tügél, univérsité tıklém (12) univérsitétta gıylém éstevçeler
ikenlégene gorurlıkları (13) sizélép tora idé.

(14) — Kükten kötkenné Hoday cirden birdé,— dip yılmaydı (15) Mirseyét.—
Tagın bér yıldan min de, univérsitétká kaytıp, (16) imtihan totarga iseplim.

(17) — İ-i, eybet bulır idé, imé, kızlar.— Reşide, sabıylarça (18) söyénép, kulların
çebeklep aldı.— Béz sézné öçevlep karşı (19) alırız.

(20) — Elbette,— dip kiléşté Sögde.

(21) Zakire éndeşmedé.

(22) — Dustıgız rıza tügél, ahrı,— didé égét, Zakirenéñ süzge (23) kuşılmıy baruvına işarelep.— Bér süz de eytmi.

(24) Bértuktavsız yattan şıgır söylep avızı yabılmıy tor-(25)gan Zakire çınlap ta şıp-şıpırt bara iken iç! Sögde kurs-(26)taşına karap aldı da: «Yana külmek söyünécé éçende urala-(27) dır», — dip uyladı. E Mirseyétke ikénçé törlé añlattı:

(28) — Ul ni... Başı avırta aññ. Cillé hava kiléşmedé, (29) ahrı. Monda cil bér de tuktamıy iken iç.

(30) — Eyé şul,— dip cöplédé Mirseyét, Zakirenéñ heléne (31) kéréрге télegendey itép.— Üzém de intéktém. Kışkı salkın-(32)nar iké-öç gradus çaması gına diğec, söyingen idém. İké-öç (33) gradus digenneré béznéñ kırık gradus salkınnardan hujé. (34) Bértuktavsız isken dımlı salkın cil üzeklerge üte.

(35) — Hızér niçék soñ? İyeleştéğézmé? — dip kızıksınası (36) itté Reşide.

(37) — Organizm künége.

(38) Reşide avır sulap kuydı:

(39) — Künékkeç kéne kaytıp kitebéz iken...

(40) Aññ tél töbénde hava torışındağı cillerné gene tügél, (41) küñellerge kéreçek davıllarnı sizémlev tösméré bar sıman (42) idé..

[80/1] Mirseyét kızlarını toraklarına — Tallındağı bérdenbér (2) intérnat-mektepke kader ozatıp kuydı. Savbullaşıp torgan (3) arada, cayın tabıp, Zakirenéñ biléne kağılıp aldı. Helén (4) soraştı. Annarı:

(5) — İртеge de séznéñ yanga duslık viziti bélen kilérge (6) röhsét bulır miken? — dip yılmaydı.

(7) — Bulır, bulır,— dip sikérgeledé Reşide.

(8) Sorav kızlarınıñ öçéséne de birélgendey yañğırasa da, bu (9) Zakire öçén gene idé. Zakire monı égétnéñ köydérép alğan (10) karaşınnan, kul kağılışınnan uk añladı.

(11) Kildé Mirseyét. İkençé könné de, öçénçé könné de kildé. (12) Kızlarınıñ praktikası temamlangançı, kiçlerén Zakire bé-(13)len ütkerdé. Égét aña Tallınıñ istelékklé urınnarın kür-(14)setté. «Öç kız» yortın, «Palaç öy»n, Dominikan monastirén, (15) «Su anası» heykelén karadılar. Zakirege iñ oşaganı Kadri-(16)org

parkı buldı. Bu parknı patşa Pétr I hatını Yékatérina (17) hõrmeténe 1718 yılda tözété başlagan. Ul anı Yékatérinén-(18)tal, yegni Yékatérina üzené dip atagan. Yıllar uzgan, çorlar (19) uzgan, parknıñ isémé de üzgergen. Saray tözélép citkençé, (20) patşaga, monda kilgende tuktalır öçén, kéçkéne géne yort ta (21) citkérgenner. Tariğ kaytavazı sıman ul yort elé de tora.

(22) Eytéréñ yuk: Kadriorg parkı digenneré çın ekiyeti urın. (23) Oçları kükke tigen naratlar arasınan sikérgelevçé tiyén-(24)nernéñ költe koyrıkları kürénép kala. Uçında çiklevék yeki (25) könbagış bulsa hiç yatsınmıylar, şunduk kulıña kilép utı-(26)ralar.

(27) — Bolarga bala-çaga timiméni? — dip sorıy Zakire, sok-(28)lanuvın yeşérmiçe.

(29) — Hılık tertiplé.

(30) — Bézde bolarnı...

(31) — Monda terbiye ikénçé. Dönyaga karaş başka.

(32) — Bézde kürşé sarıgın kürşé suvyıp aşagan oçraklar bar...

(33) Alar, şulay söyleşe-söyleşe, parknıñ avlagrak urınına (34) taba atlıylar. İkésénéñ de yörekléré çitléktegé koş sıman (35) bértuktavsız bergelene.

(36) Mirseyét Zakirené koçagına ala da ekrén géne söyli. Ni (37) söyli ul? Zakire anı bélmı, añlamıy. Ul tıñlıy gına. Güvye (38) tın gına çişme çéltéri, koşlar sayraşa, cannı ileslendé-(39)rép, tılsımlı köy agıla. Zakire tamam éri. Yuk, yuk. Kıznıñ (40) tıyılğan urınlarına ürélü turında égét başına da kitérmı (41) şikéllé. Zakire Mirseyétnéñ yörek tibéşén toyıp, işétép to-(42)ra. Döp-döp kilép, sulkıldap tibe ul. «Zakire, Zakire» dip [81/1] tibe. Kız üzénen-üzé égét kuvyımına nıgrak sıyına. Bu kuvyınnan (2) anıñ hiç çıgası kilmi. Moña kader bér géne égétke de isé (3) kitmegen kız elle géne nişledé. İrkelesén anı Mirseyété, (4) nazlasın. Karışmıy Zakire, aña şundiý rehet. Anıñ tené, (5) canı, bar buldıgı Mirseyétke tartıla. Mehebbetten isérép, (6) akılıñnı yugaltu hıaleté, mögayın, şuşıdır...

(7) E bér kiçné...

(8) Ul kiçné alar parknıñ iñ avlak çiténdé tuktaldılar. (9) Töngé koşlarnıñ sayravı, şeher uramındağı utlarnıñ to-(10)nık céméldevé, ağaç yafraklarnıñ sérle şıbıldeşuvı alar-(11)nıñ hıaletén añlata sıman idé.

(12) Mirseyét Zakirenéñ bilén iké kullap urap aldı da üzene (13) tarttı. Anıñ mañgayına tir berép çıkkın. Kulları, kaltıra-(14)na-kaltırana, Zakirenéñ tené buylap şuvişa. Ul arada irén-(15)neré, nidér pışıldıy-pışıldıy, kızınıñ muvyının, kolak yaf-(16)ragın kıtıklap üte. Tiktormas irénner, çeçek tacına kadal-(17)gan kübelektey, açık izüden kürénér-kürénmes torgan par al-(18)ma arasına tuktaldı. Kızınıñ bu urınınan borkélgen tatlı (19) nazdan anıñ başı eylendé...

(20) Zakire iñgıraştı. Ul üzeneñ téz buvınarı yomşaruvin (21) toydı. Mirseyétnéñ kaynar koçagınnan hezer ük çıgarga, bar (22) küzeneklerné rehet lezzet diñgézende yözdergen irénnernéñ (23) hareketén tuktatırğa kireklék bér sataşu sıman başında (24) butaldı. Şuşı sataşu teyésiré belen Mirseyétnéñ kulları-(25)na çitirdap yabıştı. Ul bu koçaktan çıgarga télep yabışkan (26) idé de... tik alay eşli almadı, köçé citmedé. Meñgé tözete (27) almastay hata kılınasın, moñarçı ul kürmegen, ul bélmegen (28) halet bulasın toydı toyun... Şuşı toyımnı Mirseyét bülek (29) itken lezzet dulkınnarı herdaim kuvıp tordı. Bu köreşte (30) üzeneñ ciñélüvéne ürselengen akıl ihtıyarı belen:

(31) — Mirseyét, ki-rek-mi! Mir-se-yét-t... ha-rap-p i-te-séñ (32) bit! — dip kışkıırırğa téledé, tavışı çıkmadı

(33) Mirseyét üzé de Zakire helénde idé. Bu tiklém lezzetlé (34) isérüden üz-üzén tiya almiyça, Zakirené koçaklagan kiléş, het-(35)fe ülen östéne avdı...

(36) Bérazdán cannı tuzdırgan davıl tındı. İkésé de tın (37) kaldı. Zakire, küterélép, Mirseyétke karıy almiy. Anıñ bar (38) tené kızışa, erni, bitleré uttay yana. Başında kurkulı uy-(39)lar. «İ Hodayım, ul hezer kızlar yanına niçék kaytıp kéré? (40) Anıñ hatın ikenén, kızlıgın yugaltuvın sizerler miken?..» (41) Bu uylardan ul kaltıranıp kuydı.

(42) Kılıngan gamelden elé üzé de añına kilalmıy utırgan [82/1] Mirseyét, Zakirenéñ helén añlapmı, anı tınıçlandırırğa tı-(2)rıştı.

(3) — Söyıklém, béz bérge. Meñgé bérge.

(4) Başın tüben iép utırgan Zakire tagın Mirseyét koçagın-(5)da idé...

(6) Alar kalgan un könnéñ her kiçénde kavışıp yeşedéler. (7) «Miné köt, kaytırmın», — didé Mirseyét, ayırılışkanda. Po-(8)yızd ozın itép gudok birdé de kızlarını köñçığışka alıp (9) kitté.

(10) Poyızd tegermeçleré gél bér keyge tegeri. Tegermeçlernéñ (11) tigéz tékéldevéne Zakirenéñ uyları kuşıla. «Mirseyét niş-(12)li iken? Aña da moñsu miken?..»

(13) Taktaş eytméşli: «Ey bu yeşlék! Ey bu tilé yeşlék!» (14) Kaytır miken anıñ Mirseyété? Zakirené taşlamas miken? Bel-(15)ki... Belki, anı avılda söygen kızı kötedér?.. Zakirené ni-(16)kaşsız gına üzénéké itkeç, öylenérmé aña? — Bu soravlar (17) Tallında Zakirenéñ uvyına da kilmedé, başına da kérmedé. Bu (18) ħakta ul poyızdda da uylamadı elé. Avılga kanikulga kaytıp, (19) çirattağı aylığı kilmegeç, tatlı ħisler bér melge kinet yuk-(20)ka çıktı. «Çınlap ta yökke kalgan bulsa? Nişlerge soñ in-(21)dé? Él başında bala tabaçak iç ul!» Küzden yokı kaçtı, kü-(22)ñélden tınıçlık kitté. Baş borçulı, ikélenülé uylar bélen (23) tuldı. «Eni sizse... bétté baş. İké de uylap tormıyça, adem (24) ħurı yasap, öyden kuvıp çigaraçak. «Oyatsız! Min siné ukırğa (25) dip ciberdém. Sin, etrek-elem! Nesélde bulmagannı kılğan-(26)siñ! Söyrelçék!» — diyeçek. Bér géne yul kala: avıldan tiz-(27)rek kiterge!»

(28) Zakire kanikulı bétkenné kötép tormadı, Kazanga kitté. (29) Kinet kitüvenéñ sebeben, praktika turında otçét yazasım bar, (30) dip añlattı. Tulay torakka kaytıp yıgıluga, iñ bérénçé eş (31) itép Mirseyétke ħat yazdı. «...Kadérlém, béznéñ balabız bula-(32)çak»,— dip temamladı ħatın. Ĥezér indé cavap kötesé géne (33) kaldı. Bu ħeberné Mirseyét niçék kabul iter? Ni dip cavap (34) birér? Yal alıp, üzé kaytıp citermé? Kotlav télégramması (35) sugarmı? Elle... Balanı yuk iterge kuşarmı?

(36) Mirseyétke ħat cibergennen soñ nek unbérénçé könénde (37) Zakire cavap aldı. Aşıkmyça, kabalanmyça, uylanıp yazıl-(38)gan idé ħat. Şulay ikenlége kulyazmadan kürénép tora. Tüp-(39)tügerek, tip-tigéz ħeréfler éncé kébék tézélgen. «Söyıklém, (40) ħatıñnı aldım. Miné onıtmıyça, kötép yeşevéñ öçén méñ reĥ-(41)met.— Annarı ħezmeté turında bér-iké cömle yazgan da Zaki-(42)reden kilgen yañalıkka tuktalgan.— Bala tuvv — zur şatlık, [83/1] söyıklém. Emma bézge bebi alıp kaytırga irterek tügélme son? (2) Min monda, sin tulay torakta. Ni disek te, ħakıykatten ka-(3)çıp bulmy. Min ukırğa kérérgé ħıyallanam. Sinéñ de tagın (4) dürt él ukıysıñ bar. Kayda torırbız, nindi akçaga yeşerbéz? (5) Üzébézge bik caysız bulır bit! Annarı... Sin — avıl kızı, (6) min de — avıl malayı. Béznéñ bu gamelébézné avıldeşlar dö-(7)rés añlarmı? Késé ni eytér? Gaybetçéler téléne kérmebézmé? (8)

Bolay açıktan-açık yazuvım, meselené kabırgası bélen kuvyu-(9)ım öçén açulanma, bérük üpkeleme. Bala terbiyelev meşekaté (10) iñ élék hatın-kız östéne töşe. Ukuvıñnı devam ite alırsıñ-(11)mı? Hemmesén börtéklep uyla da üzéñ hel it».

(12) Hatnı bér sulıstan ukıdı da Zakire, tınsız kaldı. «Méne (13) siña me! İšetmesen, işét, kolagıñ bulsa tişék. Bu heberné (14) komandırına citkérse, aña yal bireler bit! Un könge kayta (15) ala. Öylenép, iké aradağı mönesebetné zakonlaştırıp kite (16) ala. Çü, öylenéşü turında aniñ bér kelime süzé de yuk iç! Anı (17) barı tik ukırğa kéré hıyalı gına borçıy. Annarı... kéşe sü-(18)zé. Balalar öçén Kazanda yözlegen bakça-yaslé bar. Méñlegen (19) studént gailélé. Balaları bakçaga, yaslége yöri, üzleré ukıy».

(20) Bolay da tıngısı kaçkan yöregén Mirseyétnéñ hatı tiren-(21)rek borçuga saldı. Yuk, ul mondıy hat kötmegen idé. Şultıklém tatlı, şultik-(22)lém behét dulkınnarında yözdérgen kiçler-(23)den soñ mondıy hat bulırğa tiyész tügél kébék idé. Mirseyét (24) bélen aniñ arasındagı olı hisler kaya kitken? Mirseyétnéñ (25) «yaratam» digené kırıy herbi hézmet kısılarında tıyılıp tor-(26)gan hislernéñ, kinet irékke çıgıp, bér dulap aluvı gına bul-(27)ganmı? Yıldan artık hatın-kıznıñ kulın da totmagan ir-at-(28)niñ bér şaşıp aluvı bulganmı? Bala digen bér süz égétkey-(29)néñ kotın algan. Bala tugaç ey-(30)térséñ le yeşev tuktala?! Eytérséñ le bala alarnıñ behéténe kirte bula! Heyér, nikañlaş-(31)kançı bala tusa, avıl égétlerénéñ kübésé baladan baş tartu (32) yagın karıy bit. Baş tartıp, öylenmişe géne kalsalar, bér hel (33) elé: üzén yaratkan, yeşlégén birgen kız balaga elle nindi (34) yelalar yagalar. İméş, kız bala élék ük gıyffetséz bulgan. (35) İméş, balanıñ etisé bér ul gına tügél. Aniñ yanına başka-(36)lar da kilgen... İr digen isémné küterép yörgen helde üzle-(37)rénéñ nikader tüben canlı ikenléklerén añlamavçılar isep-(38)séz bit... Neticede söygenneré baş tartkan küpmé çiber ha-(39)nımnar, tujan illerén taşlap, Üzbekstan, Tacikstan, Kazak-(40)stan yaklarına behét ézlep çıgıp kittéler...

(41) Zakire bu yulnı saylamayaçak. Mirseyétke tagın hat yazıp, (42) tagın cavap köterge de kirek tügédér. Üzéñ hel it, digen (43) bit. Dimek, cavaplılık Zakire östénde.

[84/1] Çınlap ta, nişlerge soñ? Tabibka barıp yöklélékné özer-(2)ge de mömkin. Elé soñ tügél. Bu gamelnéñ ağırı ni bélen (3) béter? Kileçekte bala tabudan böténley

meħrüm kalsañ... Tap-(4)sañ... Etiséz bala tapkan digen yaman süz nesél-nesebéñe kara (5) tap bulıp kalaçak. Şul uk vakıtta ul balanı Zakirenéñ (6) tabası da kile. Ul — meħebbet ciméşé! Bérdenbér meħebbe-(7)ténéñ ciméşé! Kéşé süzünde Zakirenéñ hiç éşé yuk! Eyé, söy-(8)genéne nikaşsız biréldé. Bu — anıñ gayıbé. Tirenrek itép (9) uylasañ, gayıpmé soñ ul? Alar bér-bérlerén yarattılar, bér-bér-(10)leréne tıyılısız tartıldılar. Tabıgat birgen böyık Söyu (11) canda kuzgalganda, tıyılıp kalıp bula diméni?

(12) Zakire, şulay uylap, sérne apasına çişerge buldı. Kız (13) tuganı añlamıy kalmas, añlar.

(14) Apası anı tıñlap tordı da gadı géne itép eytép kuydı:

(15) — Yarar, yarar. Ul kader utka-suga töşme elé. Dönya bétme-(16)gen bit. Égétéñ de kinet aptırap kalgandır. Aña da üpkele-(17)me. Hıatın-kız citeklep barganga gına ırlar kéşé kıyefetén-(18)de yöri. Meħluk alar, séñlém. Béznéñ bér malay yanında siné-(19)kéne de urın tabılır, Allahı boyırsa.

(20) Ah, bu apası! Ah, anıñ kéşéléklélégé! Ademi zat tügédér (21) ul, billehi! Feréşteler nesélénnendér. Tayanır noktañ kal-(22)maganda, tormış çıtırmanlıgı arasına kérép adaşkanda, ba-(23)rır yulıñnı yugaltkanda, indé béttém dip, soñgı çikke cit-(24)kende — kil sin anıñ yanına. Ul siné yaktı yöz bélen karşı (25) alır. Hızineséndege bar nigmetén kuvyıp, çeén éçérér, üze bul-(26)dıra algança yardım kulın suzar. Niçék itse iter, siné ayakka (27) bastırır, tormışka ışanıçıñnı kaytarır, küñéléñe yeşev (28) derté salır.

* * *

(29) Mirseyét iyul ahırında kaytıp töşté. Zakire enisé yanın-(30)da avılda idé. Bişéñcé ayı bélen bargan Ayzat Mirseyétoviç (31) Emirhanov bar dönyaga yam taratıp yılmaya, irénnerén börep, (32) törlé avazlar çıgarıp utıra idé. Alar yazılıştılar. Bu tan-(33)tanaga Mirseyét enisén de, tugannarın da çakırası itmedé. (34) Zakire bu turıda süz kuzgatkaç, ul:

(35) —Kaytıp kérévén bélen nindi öylenü çıkkan? Ukırğa ké-(36)rérge cıyınmıysıñmını? — diyecekler.— Vakıtı citer, bé-(37)lérler,— dip cavap birdé.

(38) «Ul da Һaklı,— dip kiléşté Zakire.— İmtihan birérge (39) dip kayt ta öylenép kuy! Beyrem itép yörérge vakıtı da yuk (40) bit elé anıñ. İmtihannar téreldé».

[85/1] Dokuméntların tariğ bülégéne birse de, Mirseyét konkurs-(2)tan ütmedé. Urıs-tatar bülégéne kéréde. Kéçkéne Ayzatnı dev (3) enisé yanında kaldırıp, yeşler Kazanga kitté.

(4) Mirseyétnéñ Kazanda iké apası barlıgın Zakire béle idé. (5) Ozaklamıy tanışu da nasıyp buldı. İñ élék kéçkéne apası (6) Gölsara yanına bardılar. Zakirené Gölsara énésénéñ söygen (7) kızı itép kabul itté.

(8) — Eydegéz, eyde! Tartnıp tormagız,— didé ul, açık çı-(9)ray bélen.

(10) Gölsaraniñ tügerek yözéne, turı borınına, méne tegerim (11) dip torgan kara küzleréne igtibar itüge, bolar iké tamçı su (12) siman oҺşaş iken dip uylap aldı Zakire.

(13) Gölsara Boriskovo bistesénde fatırda yeşi. Һucalarnıñ (14) üz yortı. Kéçkéne bulsa da bakçaları bar. Sugan, kıyar, pomi-(15)dor işe yeşélçeler de üstérelér iken. Su kitérép, bakçanı (16) karap, öy cıyıstırıp torgaç, fatir Һakı da zur tügél — ayma (17) égérmé sum¹⁷ gına.

(18) Һucabike Mirseyét bélen Zakirené de görlep karşı aldı.

(19) — Hay, canım! Kunaklarını türge deş. Aş bülmesénde utır-(20)ta kürme tağın! Miném barıp kaytası cirém bar. İrkénlep (21) utırığız, — dip, alarnı avlakta kaldırıp çıgıp kitté.

(22) — Yarar, yarar,— dip yılmaydı Gölsara.— Bereñgé géne pé-(23)şérérge kuvyam.

(24) Ul arada Zakire de Gölsaraga yardım ite başladı. Bérge-(25)lep salat yasadılar, tozlı balık, kolbasa turadılar. Gölsara (26) söyli de söyli. Alar öcénçé kön géne kontsértka bargannar. (27) Kilesé atnaga Kamal téatrına bilét alıp kuygannar. Téatrga (28) Mirseyét bélen Zakirené de çakıra. Zakire anıñ tekdiméne (29) tiz géne cavap bire almıy, çönki uyları bütün. Gölsaraniñ (30) söylevén işétép torsa da, éçtelégéne töşénép bétmi. Uvyında (31) Ayzat. «Balakayım avırmıy miken? Kilesé atnada avılga ni-(32)çék te kaytıp kilesé idé. Méne Һezér Gölsara apaga Ayzat (33)

¹⁷ Akça altmışınçı yıllar bérélmégénde. Avmor iskermesé.

turında eytsem... ni diyer iken? Bu Mirseyét kızık ta indé. (34) Bala éne tügél. Anı küpmé yeşérép tormakçı buladır?»

(35) Kunaktan kaytışlıy, Mirseyét bélen Zakire uramnar buy-(36)lap ozak yördéler.

(37) — Ayzat turında avız da açmadıñ, — didé Zakire, iréne (38) rizasızlıgın béldérép.

(39) Mirseyét éndeşmedé. Zakire de süz ozaytunı kirek tapma [86/1] dı. «Tallındağı Mirseyét tügél bu,— dip uyladı ul.— Sandu-(2)gaçtay sayragan tél bér kelime süz tapmıy. Ni kimére anıñ (3) canın? Nige bolay bu?»

(4) Baladan ayırım yeşev yöregén télgelese de, Zakire tüzdé. (5) Tüze almastay çaklar küp buldı buluvın...

(6) İkéncé kursta ukıy başlagaç ta, Mirseyétke caylı gına (7) eş tabıldı.

(8) Univérsitétt tulay toraklarınnan érak kına tügél bala-(9)lar bakçası bar iken. Bérkönné Mirseyét bélen Zakire şul (10) bakça yanınnan uzıp barganda, karşılarına urta yeşlerdegé (11) bér hanım tuktaldı.

(12) — Be-re-eç! Mirseyét, sin tügélmé soñ?

(13) — Eyé, min. Tanımıy da toram, Gölnur apa. Gafu itégéz! (14) Ni eş bétérep yöriséz?

(15) — Béz Kazanda bit hezér. İké él bula indé.

(16) — Béz méne ukıybız,— didé Mirseyét, Zakirege işare-(17)lep.— Gölnur apa — miném béréncé ukıtuçım.

(18) — Tanışuvıma bik şatmın,— dip yılmaydı Zakire.

(19) — Üzégéz kaysı yaktan? — dip kızıksındı ukıtuçı.

(20) — Balık Bistesénen.

(21) Süz iyere süz kitté. Gölnur apaları yeneşedegé balalar (22) bakçasında mödir iken. Mirseyétné eşke çakırdı.

(23) — Miném elége işégaldı cıyıştıruçı urımım da, töngé (24) karavılçı stavkam da bar.

(25) Mirseyét iké eşné de alıp barırğa buldı.

(26) Şul revéşlé alarnıñ akça yakları köylendé. Akçañ bulsa, (27) torak digené de tabıla iken. Zakirenéñ ciznesé bélen eşli (28) torgan bér injénér iké yılga

Mongoliyege kitesé iken. Fatir-(29)ların ışanıp kaldırırdıy késé kirekséneler, di. Méne be-(30)hét! Davıdan soñ diñgez ıngan ııkéllé miñnet artınnan (31) reheté de bula, küreséñ. Ayına kırık sum tülep torırga kilé-(32)ıép, kul biréıtéler. Bér bülmelé «ħruııçévká» bulsa da, aı (33) bülmése ayırım, vannası bar, bedrefé cılıda. Östevéne tagın (34) üzéñ ĥucabike! Kém eytméıli, üzéñ baı, üzéñ muvyn! Gazı yanıp (35) tora, suvı kile. Ayzat bélen enisé de ĥezér rehetlenép kunak (36) bula alalar.— ıulay uyladı, ıulay sóyındé Zakire. Ayakları (37) cirge de timedé, oıp kına yóri baıladı.

(38) Dönyanı mart koyaı cılıta baıılaıa, köñner sizélérlek (39) ük ozınaygaı, Ayzat bélen enisé kunakka kilép te töıtéler.

(40) — Kürıé Gatavilla abıyıña utırıp kildém, pérsidetél (41) maıınası bélen. Allaga ıökér, yulıbiz uñdı,— dip söyle-(42)dé enisé.

[87/1] Ayzat indé küpten tepi yóri. Sakav télé bélen üzéne ki-(2)rekné ıaktıy sukalıy. Avıl küıteneıleré bélen ıeylep al-(3)gaı, Mirseyét ııgıp kitté, enileré yal iterge yattı. Zakire van-(4)naga cılı su aızdı. Ayzatnı aldına utırtıp sóya-sóya yuurga (5) kéréıté. Moña kader gél munıada gına yuıngan Ayzatka vanna (6) bik kıızık toyıldı. Tuyganı su ıeıretté. İké géne köpıegé (7) kalgan maıınasın su éıénde yörtté. Bolar ıulay dönyala-(8)rın onıtıp utırında, yanıp-péıép Mirseyét kaytıp kéréde. (9) Ös kıyémnerén salıp tormıııa gına vannaga ütté. Anıñ kıya-(10)feté borıulı, nersedendér kurkıp, yugalıp kaluvı ıırayın kap-(11)lagan idé.

(12) — Galime apa kile,— didé ul, aptıravlı karaı bélen.

(13) — Bik eybet,— dip yılmaydı Zakire.— Eni elle niıetlé (14) küıteneı alıp kilgen. Tabın ezérlermén. Olı apa söyleıép (15) utırırğa yarata.

(16) — ıulayın ıulay da...

(17) — Tagın nerse buldı indé? — dip, iréññ küzleréne tékel-(18)dé Zakire. — Öylenéıkenne béleler. ıulay gomér buvyı apañ-(19)nardan kurkıp yeıerséñmáni?

(20) — Kıзма elé sin. Miném ĥeléme de kér. Öylenéıüge bala (21) bulmıy iç indé!

(22) — E-e-e...— dip suzdı Zakire.— Ayzat komaıavlıymını? (23) Anı alıp öyden ııgıp kiterge kuıasıñmını? Añ-la-ııl-dı...

(24) Zakirenéñ küzéne yaı, bugazına töyır tıgıldı. Ul tiz géne (25) ulın vannadan aldı da kaltırana-kaltırana kıyéndere baııla-(26)dı. Ul béñnerse de kürmedé, béñnerse

de işetmedé. Aniñ ca-(27)nı yılıy idé. Yarıy elé bu meşşerné enisé kürmi. Yarıy elé (28) yuldan soñ talçıkkan enisé izrep yokıga kitken. Kipşénép (29) te citmegen tenéne halat éldé, kalın svitérin, tunın kidé de (30) aşığıp uramga atıldı. Yuk, bu tirede géne yörü almıy ul. (31) Monda aniñ tını kısıla, monda aña hava citmi. Tizrek érak-(32)karak kiterge kirek. Canın kimérgen soravlarğa cavap éz-(33)lerge, küñélén tırnap torgan uyların tertipke kitérerge ki-(34)rek. «Bu Mirseyétné nerse kurkıtá? Eyé, tugannar yakın. Zaki-(35)re de apasın bik yarata. Tik ul aniñ bélen rehetlenép kiñe-(36)şe, yalgışların da yeşérmi. Bar hëllerné urtaga salıp söyle-(37)şe. Mirseyét alay tügél. Ul üzénéñ tormışın apalarinnan (38) yeşére. Alar riza bulmas dip kurka, kéşé süzé dip kotı oça. (39) Nişlep soñ ul üz tormışına üzé huca tügél? Nişlep ul üz (40) yezmişına apalarınıñ kısıluvına yul kuvya? Akıllı, bélémlé, (41) bar yaktan kilgen apaları bulsa, rehim itsénner. Tik alay (42) tügél bit! İké-öç klass bélémlé, tar karaşlı, télese nindi [88/1] uram hatınnarinnan ayırmaları zur tügél... Öç-dürt könge ku-(2)nakka kilgen narasıyıñnı, vannadan tartıp alıp, uramga çıga-(3)rıp ciber elé... Başka sıya torgan gamel tügél! Kémge géne (4) eytseñ de, ışanmaslar. «Bulmas, Mirseyét alay eşli almas!» — (5) diyép beşesleşérler. Tik nişlemek kirek: bu şulay...

(6) Belki, Mirseyét aların kürşélerge géne kérép torırlar (7) dip fikér yörtkendér. Şuşı haleténde Zakire kürşéde tı-(8)nıç kına utıra ala diméni?

(9) Zakire bélen Ayzat martniñ salkın kiçénde uramnar buy-(10)lap ozak yördéler. Başta tramvayga utırdılar, annarı ceyev-(11)ledéler. Bérızdan trolléybuska kerdéler. Öyge taksi bélen (12) soñ gına kayttılar. Galime apa kilép kitken.

(13) — Sin kayda idéñ, kızım? Kodaça kilgen. Kiyev miné uvyat-(14)magan. Uñaysız buldı indé. Yoklap kalganmın bit,— didé (15) enisé Zakirege.

(16) Zakire yılmaygan buldı. Kéçkéne Ayzat:

(17) — Béd tloleybulda yöldék,— dip tetéldedé.

(18) «İkénçé yulı, kaysı apası kilse de, Ayzat turında üzém (19) eytem» — dip, küñéléne bérkétte Zakire.

(20) Öç kön kunak bulgaç, Ayzat bélen enilerén Mirseyét ma-(21)şına yallap avılga kaytarıp kildé. İkesé géne kalgaç, Zakire (22) süz başladı:

(23) — Añlamıym min siné.

(24) — Nişlep? — didé Mirseyét, yözéne balalarça birkatlı-(25)lık çıkarıp.

(26) — Kılanıp utırmasana! Dörösén eyt: apalar miña öylen-(27)meske kuştıları? Balalı hatınga öylenmeseñ, başkanı ta-(28)ba almadıñmı, didélermé? Min alarga üpkelemim. Siña üpke-(29)lim. Sin Ayzat bélen miné yaklamıysıñ. Sin bit üzéñné de (30) yeklıy almıysıñ! Min siña yalınıp çıkmadım, min siña yara-(31)tıp çıktım. Yaratkan kэшémnéñ beheténe kirte bulır helém (32) yuk! Yaratmasam, nikaşsız kiléş kuvımıña kermes idém. Yarar, (33) ayırılışırız. Niçék kéne avır bulsa da, tüzermén. Kurıkma, (34) aliméntka da birmem. Soraşkan kэшélerge, min üzém eşeké, (35) diyermén! Emma monnan son yörek paremné bolay kimsétérge (36) bérevge de yul kuymam!

(37) Mirseyét küzén akayıp Zakirege karadı.

(38) — Béz ayırılışır öçén öylenéstékméni?

(39) — Alay tügél şikéllé idé de... Ahır, yalğışkanbızdır...

(40) Mirseyét tagın tındı.

(41) — Üz balañnı tugannarıñnan yeşérép yeşiséñ. Kızık ké-(42)şe sin, billehi. Tallındağı oçraşularıbızın söyleseñ, yama-(43)natım çıgar dip kurkasıñmı?

[89/1] — Yarar indé... Galime apanı béleséñ iç... Annarı avılga (2) işétélse de küñéllé tügél...

(3) — Min avıldeşlerim aldında irséz bala da taptım bit (4) elé! Miña ansat bulgan miken?! Kэшé süzédip begırge töş-(5)tégéz indé! Alay kэшé süzénnen bik kurıkkaç, nişlep Galime (6) apa üz irén ir itép totmıy? (7) «Tégé işekten tuydım indé», «Tégé işekné kuvıp çıgardım elé», «Tégé işekné aşatıp yat-(8)mıym», «Kolbasanı ménder astına kıstırdım. Urınnarın (9) cıyganda, balalar tabar...» Bu süzler barısı da anıklar (10) bit. Yuk, kэшé süzénnen kurıkmıysız séz. Üzégéz turında «bo-(11)lar eybet» digen dan yörtéségéz kile séznéñ. Eyé, bélmegen (12) kэшé sézné eybet di. E çın yözégézne bélgenner... Ay-hay, alay (13) ülép kiteler miken?

(14) Zakire eytté-eytté de tuktap Mirseyétke karadı. E ul én-(15)deşmi. «Niçék tüzép tora bu? — dip uyly Zakire.— Şuşı (16) hetlé süzge bér cavap kaytarmıyça ütkezép ciberérge kirek (17) bit!» Süzné tagın üzéne devam iterge turı kildé:

(18) — Ruziyen tulay torakka kilgen. Sögdege: «Minnen ar-(19)tıkka öylenmedé elé. Balalı hatın gına aldı»,— di iken. (20) Sögde kéréndérgeñ üzén. «Bézneñ Zakire bér tügél, biş bala-(21)sı bulsa da sinéñ işélerge alıştırğısız»,— digen.

(22) — Monısı yukka indé. Ruziye bélen miné béрни beylemi.

* * *

(23) Ruziye — Mirseyétnéñ avılдаşı. Ruziyenéñ avılдаğı apa-(24)sı Gölsaranıñ dus kızı. Kéçkéne gevdelé, yeşkélт küzlé, ozınça (25) yözlé, yuka irénlé Ruziye mektepte ukıgan çağınнан uk Mirse-(26)yétke gaşıyk. Citmese tagın Gölsarası da, uynap-kölép haman (27) anı ömétlendérép: «Min siné éném Mirseyétke barıbér aldı-(28)ram»,— dip torgan.

(29) Mirseyét herbi hézmetten kaytkanda, Ruziye Kazanda bula (30) indé. Pésékçéler uçılışésın temamlap, aşıhanede eşli. Göl-(31)saralarga kilgende de kotlét, bifştéks, öçpoçmak, vak beléş (32) işé rizık bélen töymçégé tulı bulır. Tugan könnerge yeki (33) beyremnerge ezérlengende de başınнан aşırina kader Göl-(34)saraga Ruziye yardım ite. Méne digen kilén bulası idé yugıyse. (35) Annan kulay yarı tabıp ta bulmas şikéllé idé... Apaları (36) énékeşlerén barı tik Ruziye bélen küz aldına kitérelér. Bu (37) haktа süz çıksа, söylesüné bolayrak temamlarlar idé: «Üz (38) avılıñ kéşéséne citmi indé. Nesél-nesebesén béleséñ. Bér-(39)béréñe yardımleşép yeşerge caylı. Annarı, avılıñıñ şak(40) şısı başka avılıñıñ yaşıısı, digen boringılar...»

[90/1] Tik alar yuragan yuş kilmedé.

(2) Ruziye meselesénde Mirseyétnéñ gayıbé yuklıgın bélse de, (3) apalarınıñ üz-üzlerén totışı, kılınışı Zakirenéñ cén açu-(4)ların çıgara. Açu kilmeslék te tügél bit. Ruziye Mirseyétné (5) haman sagalap yöri. Aşıhaneden kitép, Mirseyét eşli torgan (6) prédpriyetié yeneşeséndege «Sport tovarları» kibéténe ur-(7)naştı. Gölsarası da, Galimesé de, cayı çıkkан sayın, Ruziyené (8) maktarga kéréşeler:

(9) — İ-i, bötérçék indé bu Ruziye. Kay arada tokmaçın kise, (10) kay arada kamırın kuvya. Birse birér iken Hoday uñganlıknı.

(11) Zakire bu süzlernéñ üz bakçasına atılган taş ikenlégen (12) belép tora. Apalarına barıp tokmaç kiserge de, beléş péşé-(13)rérge de anıñ vakıtı yuk. İrten ukırğa yögere, kiçén derés (14) hézérli. Yal könnerénde Ayzat yanına avılga çaba.

(15) Bér oçraşkanda, Galime apası rizasızlıgın açıktan-açık (16) bédérdé:

(17) — Eni dip atna sayın avılga çabarlık bulgaç, kiyevge çık-(18)maska idé. Eniyéñné karap kına torıyıñ. Kara bu irné! Kilép (19) kërsem, üz külmegén üzé yugan! Aşarına bereñgé kızdırıp yö-(20)ri. Eytmegeç te!

(21) Ni hikmet, Zakirenéñ apa késege bér börték te hetéré (22) kalmadı. Ul anı igtibar bélen tıñlap bétérdé de, tınıç (23) kına:

(24) — Utır elé, apa,— didé.

(25) «Ye, nerse dip aklanmaqçı bulasıñ indé, kilénkey» digen (26) kiyefet bélen, Galime yomşak kenefige urnaştı.

(27) — Apa, min avılga eni yanına dip kéne kaytmıym.

(28) — Méne ekemet! Kém yanına kaytasıñ soñ?

(29) — Ulıbiz yanına kaytam. Béznéñ ulıbiz bar. Ayzat (30) isémlé...

(31) Galimenéñ kinet kéne başı eylenép kittémé, bér uçı bé-(32)len başın tottı, ikénçé kulı bélen kenefi kultıksasına (33) tayandı.

(34) — İşétkeniyém... ısanmaganıym...— dip pışıldadı ul, (35) ozaldına söylengendey.— Balalı hatın alırga soñ? Kızlar (36) bétkenméni?

(37) — Apa, Ayzat — Mirseyétnéñ ulı.

(38) Galime, küzén akaytıp, Zakirege karadı.

(39) — Sataşma! Kayan kilsén di Mirseyétke bala?! Kayçan öy-(40)lenéştégéz soñ elé? Yöklé bulıp yörgenéñné hiç hetérle-(41)mim. Ekiyet söylep torasın!

(42) — Apa, béz küpten béрге yeşibéz...

[91/1] — Nerse söyliséñ sin, e?! Béznéñ Mirseyét ülse üler, zina (2) yulına basmas!

(3) — Apa, alay dime indé... (4) — Dimeske! Küzéñné de yommyça, Mirseyétke bala sıl-(5)tıysıñ iç! Ye, alaysa eyt indé. Ul bala küpmélék hezér?

(6) — Yaş yarım.

(7) — Méne kürdéñmé?! Yalganıñ barıp çıkmadı, kilénkey!

(8) Bala yaş yarımga citken. Sin anı tugız ay kütergen. Arif-(9)métikañ bulsa, çutla! Ul çağında Mirseyét kayda idé? E-e, isé-(10)ñne töştémé? Ul çağında Mirseyét ermiyede idé.

(11) Zakire tırlep-péşép çıktı. Anıñ bit urtaları, kolak yaf-(12)rakları uttay yandı. Şulay da ul süzén eyte aldı.

(13) — Béz Tallinda...

(14) Bu cüler ni söyli digendey, Galime aña tészlerén kısıp, (15) çeynep ırgıtlık itép, karadı da küklé-zeñgerlé taviş (16) bélen kıçkırıp ciberdé:

(17) — Monda söyrelüvén géne citmegen, Tallinga da barıp (18) söyreldeñmèni? Ermiyede hüzmet itüçé bér bélmegen Mirseyét-(19)né Tallinda tabıp, aña bala yasattım, dimekçé bulasıñmı? Oyat-(20)sız! — Galimenéñ tavişı kinet üzgerdé. Ul, yılamırap, Mir-(21)seyétke mörecegat itép söyli başladı: — İ énékeyém, énéke-(22)yém... Sinéñ öçén ni törlé kızlar ülép tora bit. Elle kémner (23) yesagan balanı takkannar bit üzeñe... Niçéklar yeşerséñ indé?

(24) — Galime söyledé-söyledé de mışık-mışık kilép yılıy uk (25) başladı. Mışkıldıy-mışkıldıy kiyéngéç, savbullaşmıyça (26) da çıgıp kitté.

(27) Zakirenéñ yözéne çilegé bélen pıçrak su tondırdılar-(28)mını?! Yuk, yözéne géne tügél, canına, yeşlék hisleréne, me-(29)hëbбетéne necés ırgıttılar. Eyé, söydé ul, söyldé. Yeşlégén (30) yeratkan kéşéséne bülek itté. İ gaziz Allam, şul çaktağı (31) ilahi hislernéñ bér mizgélé géne kaytsın idé hezér! Yaratu-(32)nıñ ni gayıbé bar? Yaratu — behét, segadet. Yaratkan kéşénéñ (33) küñéléne bar dönyaga citerlék yaktılık, bar yazlarını tutı-(34)rırlık naz, diñgéz dulkınlarına karşı torırday sağış hem (35) gazap sıya. Galime apası anı şul hëaletke iye bulganı öçén (36) gayıplı. Ul hëaletné gayıplep te, yukka çıgarıp ta bulmıy. Ul (37) böyék Tabigat tarafınnan birélgen...

* * *

(38) Galime, uramga çıguga, yak-yagina karap aldı. «Kaya barırğa? (39) Nişlerge? — Elé géne Zakirenéñ üz avızınnan işétken hë-(40)ber añım aldı.— Kémge barıp éçné buşatırğa soñ? Kémnen [92/1] nindi kiñeş sorarga?» Şulay bér mel aptırıp torgaç, ul kat-(2)gıy kararga — Mirseyétnéñ üzé bélen söyleşerge kirek (3) digen kararga kildé. «Eyé, Mirseyétné ézlep tabarga! Ni dip (4) añlatır iken? Balalı hatinga öylenerge soñ...— Ul şulay (5) söyleşe-söyleşe tiz-tiz atladı. Karşı oçragannar, arları-(6)na borılıp, seyérsénep aña karap kaldı. E ul bérevné de kür-(7)medé. Baruvın gına béldé.— Kara indé bu duraknı! İşétken (8) idém anı... Teki hëak bulgan

iken. Elle kém balasın kiyéndé-(9)rép, tıgındırıp yatsın indé! Ayırtam min alarnı! Bérge yeşe-(10)temmé soñ?! Ene alma şikéllé Ruziye haman şul Mirseyét dip (11) sargaya...»

(12) Ul, şulay üzaldına yarsıy-yarsıy barıp, énése yanına kilép (13) citüvén sizmi de kaldı. Mirseyét kéne apasınıñ tirlép-pé-(14)şép eş urınına kilüvéne gacepséndé.

(15) — Nişlep yöriséñ, apa? Bérer hel buldımı elle? — didé (16) ul, sagayıp kına.

(17) Galimenéñ kiyefeté çınlap ta gacepsénerlék idé. Küzle-(18)ré urınınan kupkan diyerséñ, akaygan, yözé kızargan, iréne-(19)ré déréldi. «Tiktomalga gına eş urınına kilmegen indé bu»,— (20) dip uylap aldı Mirseyét. Şuña küre apasın zurlap, olılap, (21) yılmayıp, utırırğa çakırdı.

(22) — Eyde, apa. Eyde. Utır. Yal it.

(23) Tik Galimenéñ igtıbarlılıkka isé de kitmedé.

(24) — Utırırısñ monda... Utırtkanıñ indé sin bézné...— (25) dip, avızın belçeytép yılap uk ciberdé.

(26) — Nerse buldı, apay? Yunlep añlat elé,— dip ürselendé (27) Mirseyét, tamam poşamanga töşép.

(28) — Sorap torgan bula tagın! — dip devam itté Galime.— (29) Söyrelçégéñ üz avızınnan eytkeç, añımni yugaltam dip to-(30)ram. Küz allarım karañğılandı, ayak-kullarım suvındı...

(31) — Nersené eytkeç, apa?

(32) — Nersené? Nersené? Kebéstené! Balalı ھاatın almasañ, (33) kızlar bétkendér!

(34) E, sin bu turıda iken elé digendey, Mirseyét tiren sulış (35) aldı da iplep kéne apasına eytté:

(36) — Éş urınında söyleşe torgan süz tügél bu. Eyde, min (37) siné tuktalışka ھاetlé ozatıp kuvyam.

(38) — É-é, ozattıñ di! — dip yarsıdı Galime.— Ozatmıy tor (39) elé. Monda ھاetlé kilgeç, eytesémné eytmi kitemmé soñ? (40) Galime kul arkası bélen küz töplerén ışkıp aldı da, usal-(41)lanıp, éçéne cıyılğan bar rızasızlıgın bérem-bérem çıga-(42)rırğa kéréşté: — Béz siné balalı ھاatınga öylenérge üstér-(43)dékméni? Oyattıñ kaya sinéñ? Üskende, tö pçék dip eş eşletme [93/1] dék. Ülmesén dip

kadérledék, sakladık. Utın kirek bulsa da, (2) péçen kirek bulsa da, min terté arasında buldım — arba tart-(3)tım. Sin şul arbaga utırıp bardıñ! Reĥmetéñ şuşıdır in-(4)dé. Kiñeş yuk, tabış yuk! Kazanga kitken çağında eni siña ni (5) eytté? Apañnar süzénnen çıkma, alar bélen kiñeşep yeşe, di-(6)dé. Ĥatın kuvyımına kérgeç, enkeñ süzé de başıñnan çıktımı? (7) Ĥatınıñ artına çistıy kérép bétkenséñ indé! Ayagiñniñ baş (8) barmagı gına küréne. İlge yaragan bér irge géne yarıy ul!

(9) Mirseyétnéñ yözé bér agardı, bér kızardı, téz buvınarı (10) kaltıradı, borımında tir börtékleré küréndé, tik kıçkır-(11)madı.

(12) — Apay, ni söyliséñ sin? — didé ul, Zakire östéne ırğı-(13)tılğan şuşı tiklém pıçraktan üz gevdesénéñ avıraya baruvin (14) toyıp.

(15) — Bélép söylim! — dip çerédedé Galime, uñ ayagı bélen (16) idenge tibép.— Eytmegeç te! Balalı ĥatınga öylengen digen (17) ĥeberné küpten işétték. Gaybettér dip uyladık, ışana alma-(18)dık. Béz kapçıkta yatmıy ul, nanıyım. Unibirsitet digen mek-(19)tepte bér séz géne ukımıysız bit. Kürsé Çuvyırtaşlı avı-(20)lınnan söyrelçégéñ bélen bér kız ukıy, di. Şul: «İ-i, Zaki-(21)re isémlé kız bélen Aznakay égété yörép te karadılar in-(22)dé...» — dip eytép eytken. Ĥezér, Mirseyétnéñ malayı bar, dip (23) torgan bula! Kayan kilsén elé siña malay?! Öylengenéñe kay-(24)çan? Méne şul, énékeyém, ayırılısıñ! Miném süzémnen çıksañ, (25) Ĥoday orır üzéñné! Biş yeşéñde suga bata yazganda, min kot-(26) kardım siné! Ene Ruziye, bügen sorasañ, bügen bara!

(27) Galime eytté-eytté de çıgıp ta kitté. Artınnan işék ké-(28)ne şapıldadı. İñéne tav-taş işélgendey avırayıp, ni uylar-(29)ga bélmıçe aptırıp kaldı Mirseyét. «Nişlep bu ĥetlé Zaki-(30)rené küralmıy bu apalar? — Başına kilgen béréncé uy şu-(31)şı buldı.— Elle... Tallinnan kitkeç başkalar bélen çuva-(32)lıp aluvı çınlap ĥak miken? İr temén tatıp karagan yaş (33) ĥatınıñ sagınuga tüzalmavı gacepméni? Utsız tötén bul-(34)mıy, di iç ĥalık.— Şıklé uylar küñélné tırnap aldı.— Yuk, (35) yuk. Bulmas,— dip karşı töşté ul üz-üzéne. Zakire miña at-(36) na sayın bérsénnen-bérsé cılı ĥatlar yazıp tordı. Adem bala-(37)ları nigedér bér-bérsén küralmıy. Bérev turında yaĥşı süz (38) işétse, könleşe başlıy. Yaman süz işétse — söyine. Yugıyse (39) yemannıñ bérevge de faydası yuk. Yaĥşınıñ siña yaĥşılıgı (40) timese de, yamanlık kılmıy ul. Ĥalık mökibben kite torgan (41) gaybet yamanlıkka söyünü bula tügélmé soñ? Kara indé bu apa-(42)nı: gaybet taratıp yörü! Zakire bélen yeşedém ni, Ruziyege

(43) öylendém ni? Aña barıbér tügél mikenni? İñ bérénçé çıratta [94/1] miném yaratuvım kirek lebası! Zakire bélen Tallında ütker-(2)gen kiçler gomérémneñ iñ behtëlé çağı bulgan iken. Küñélde (3) meħebbet lezzeté géne tügél, möldéreme tulı ömét, yaktı ħıyal-(4)lar idé. Télegéme hiçsikséz iréşüğe ışanıp, şuña omtılıp (5) yeşev niçék rehet bulgan... ħıyallarımınñ tormışka aşuvı (6) barı tik üzémnen géne tora şikéllé idé... Yalgıstım miken-(7)ni? Méne bit Galime apa niler kılanıp kitté? Eni de, Gölsa-(8)ra apa da anıñ yaklı bulsa?.. Bal niçék kéne tatlı bulmasın, (9) dégét salgaç... tösé de, temé de üzgereçegé kön kébék açık... (10) Élökkégé sıyfatin yugaltaçak ul...»

* * *

(11) Soñğı vakıtta Zakirenéñ öyinde yunlep torganı da yuk, yok-(12)larga gına kayta. İrtén tora da eşke çaba, annarı militsiye (13) idareséne. Yort meşekatleré onıtıldı. Aşarga péşérüler, (14) kér yuvvlar bétté. Köç-ħel bélen ayakların östérep kaytış-(15)lıy kibétke kérép ye kéfir, konsérva, ye tozlı kilki bélen (16) ipi ala da, şunıñ bélen tamak yalgıylar. Kul eşke barmıy, (17) küñél küterélmi. Balalar da küzge kürénép üzgerdé. Yözleré (18) suvırıldı, küz töpleré zeñgerlendé. Şayarudan tuymıy torgan (19) Ayzat bélen Bulat söyleşmi ük başladılar. Karaşları uy-(20)çanlandı, moñsulandı. Alarga karıy da Zakire, tétrenép ki-(21)te. «İ ħodayım, balalarımın yetim ite kürme! Üzém de yetim (22) üstém iç min! Yetimléknéñ, üksézléknéñ ni ikenén bélem. Eti-(23)lé gailede üskenner matur kiyéndé, temlé aşadı. Alar arba (24) tartıp kışlık utın, kışlık péçen ezérlemedé. Alar cirge (25) nık basıp yördé. Balalar şuklıgı bélen naçar gamel kı-(26)lingan çakta da, alar cavap totmadı, etileréne sıyındı. Kim-(27)sétélü, kağılu, sugılu etisézlerge élekté. Mondıy yezmvip bé-(28)rük balalarımına kağılmasın! Alar beħétlerén yugaltmasvş!»

(29) Mektepte derésleré tamamlanuga, ul бүгэн de militsiye ida-(30)reséne aşıktı. Başka barır, yardım sorar urını yuk anıñ. (31) Mirseyétnéñ kaydalgın barı tik şuşında eşlevçeler géne (32) açıklıy alır, anı barı tik şuşında eşlevçeler tabar sı-(33)man toyıla.

(34) Monda kilüvenêñ bérénçé könénde ük tanışkan kapitan (35) bélen söyleşü de canına ezrek tınıçlık bire. Reĥmet töş(36) kéré, kapitan hiç irénmiçe ipler kéne Mirseyétné ézlevné (37) devam itülerén söyli. Kapitan söylegennerge üzé kürgen, üzé (38) kiçergen vakıygalarnı kuşkaç, Zakirege irénêñ tormışı ta-(39)gın da tulırak küzallana başlıy.

* * *

[95/1] ...Yaldan kaytuvına militsiye bülégene çakıru kegazé kilgeç, (2) Ruziye Şemsiyéva kinet agarınıp kitté, kinet zihéné çuvaldı. (3) «Nindi soravlar birérler iken? Üzémné niçégrek totarga soñ? (4) Mirseyétnêñ yugaluvın bélmemeşke salınırga yaramas. Ĥezér (5) ük eşke şaltıratıp ĥellerén beléşim, eytmi kalmaslar...» (6) Şulay törlé uylar éçénde uralıp, Ruziye suvitkiçtan konyak (7) tartıp çıgardı. İllé gramm éçémlék béraz tınıçlandırıp (8) cibergendey buldı. Dönya kiñeyép, yaktırıp kitkendey toyıl-(9)dı. Ez géne bulsa da kurku artka çigéndé. «Kurıkma, kavşama, (10) Ruziye,— didé ul üz-üzéne.— Sin avılda idéñ. Avıldaşlar, (11) Mirseyétnêñ tugannarı monı raslap toraçaklar. Sin bér kiç-(12)ke yugaldıñ. Aña alibi digenêñ bar. Buvada dus kızıñda kun-(13)diñ. Sıylandıgız, sérleştégéz, cırılaştıgız da yatıp yokla-(14) dıgız. İndé aragız özélgenge de bişbıltır bit. Kurıkma. (15) Üzéñné ışanıçlı tot. Artık süz ıçkındırma».

(16) Tikşerüçé ĥatın-kız idé. Ruziye moña da söyünép kuydı. (17) «Ĥatın-kız irler kébék kansız bulmas elé, mıskıllı sorav-(18)lar birmes»,— dip uyladı. Çınlap ta, tikşerüçé iplé kéşé (19) idé. Tavışın kütermiçe, bik caylı söyleşté.

(20) — Séz Mirseyét Eĥmetşinnı béle idégézmé? — dip baş-(21)ladı sorav alını tikşerüçé.

(22) — Nişlep bélmeske, bélem.

(23) — Tanışlıgız turında tulırak söylesegéz idé.

(24) — Nersesén söylisêñ indé anıñ,— dip, iñnerén sikértép (25) aldı Ruziye. — Gölsara bélen miném apa — aĥiretler.

(26) — Gölsara kém indé?

(27) — Gölsara — Mirseyétnéñ apası. Kéçkéne apası. Avıl-(28)daşlar béz Mirseyét bélen. Bér mektepte ukıdık.

(29) — Mektepte ukıganda, Mirseyét Eñmetşin bélen mönese-(30)betégéz niçék idé?

(31) — Béрниçék te tügél.— Aksıl sarı töske buvyap bödrelet-(32)ken çeçlerén Ruziye tözetkelep kuydı. Yalgıış süz ıçkıdır-(33)masam yarar idé digen borçıludan, kavşavdan kullarına urın (34) taba almav galemeté idé bu. Şuña küre aşıga-aşıga östep te (35) kuydı: — Gölsara apa gına, bézge kilgen sayın, min siné éném (36) Mirseyétke aldıram, dip oyalta torgan idé.

(37) — Moña Mirseyét niçék karıy idé?

(38) — Köle idé.

(39) — Annarı nerseler buldı?

(40) — Mirseyét armiyege kitté. Mina hatlar yazdı. Duslık hat-(41)ları. Kaytkaç... ene şul gıybret Zakireséne öylendé.

[96/1] — Zakire Eñmetşina hakkında nişlep şulay yemséz itép (2) eyteséz?

(3) — Eytmiçe! Mirseyétné kötép tordım iç min! Ul hüzmet (4) itkende, bér égétné de yakın kitérmedém. Sukır bulmasa, miné (5) kürér dip ömétlendém. Ul kürmedé... Mirseyétnéñ Zakirege (6) öylenüvén bélgeç, tugannarı kan yılıadı. Barıbér totmıybız, (7) ayırtabız, dip yeşedéler.

(8) — Nişlep yeşedéler diséz?

(9) Ruziye, kızıp kitép, yalgışrak süz ıçkıdıruvın abayladı. (10) Hıyer, kurkıniç tügél, tılım nık dip fikér yörtté ul.

(11) — Suñ, ni bit indé,— dip süz başladı ul, bér gönahsız (12) kıyefet bélen.— İké bala bar hezér. Niçék ayırılısınar? (13) Yaş te bara.

(14) — Eyé, eyé,— dip kilésté tikşerüçé.

(15) Tikşerüçenéñ üz süzlerén kuvetlep toruvın kürgen Ruziye (16) batırayıp uk kitté. Üzé bélgen östeme meglumatlarını da tik-(17)şerüçége citkérüné kirek taptı.

(18) — Mirseyétnéñ olı apası Galime isémlé. Şul apanıñ (19) iré İlnurnıñ küzé bik katı iken. Urmanga kérgende, agaçka (20) soklanıp karasa, ul agaç şunduk korıy, di. Zakirenéñ ikénçé (21) malayı Bulat tugaç, İlnur ciznelere Mirseyétnéñ öyde yuklı-(22)gın bélgen de bolarga kilgen. Zakire bala koyındırıp yöri (23) iken. İlnurga şul

gına kirek te. Su éçénde çupırdap yatkan (24) bala kırına cizne kéşé kilép baskan. «Cizni, ikénçé bül-(25)mege çıgıp torıgız, zinhar»,— di iken Zakire. Kaya ul çıgu! (26) «Miném koyındırgannı karap torasım kile»,— dip sélkénme-(27)gen de. Bélesézmé ni öçén?

(28) — Terbiyeséz ir bulgandır,— dip kuydı tikşérüçé.

(29) — Alay gına tügél. Balaga küz tisén de ülsén dip torgan. (30) Bulat bulmasa, Mirseyétné ayırtasılar idé...

(31) — Bala isen kalgan, şulaymı?

(32) — Eyé.

(33) — Alay iken,— dip uyga kaldı tikşérüçé, kalemén östel-(34)de «biyétkelep». Bérazdan ul nevbettegé üténéçén eytté: (35) İndé Mirseyét Eħmetşin bélen meħbette añlaşuvıgız tu-(36)rında tulırak söylesegéz idé. Kayda oçraşa idégéz, ul oçra-(37)şular niçék üte idé?

(38) Ruziye tiren sulış aldı. Meħbette añlaşu... Eytérge (39) géne ansat ul. Tirenrek uylap karasañ, her kéşénéñ yeşeeşé (40) barı tik meħbette korılğan. Baymı sin, yarlımı sin (41) barıbér canıñ tarta torgan, küñéléñe yakın, siné yarata tor-(42)gan kéşé kirek. Şunsız sin yalğız. Şunsız yeşev meğnesé (43) yugala.

[97/1] Yeşlék yıllarında karagan kinolar, meħbette romannarı (2) teyészirénde Ruziyenéñ de yokısız tönner ütbergené buldı. Me-(3)ħbetteñ töp géroyı nıgedér géł Mirseyét idé. Anıñ hıyalın-(4)da Mirseyét akbüz atka atlangan çiber, köçlé ekiyeti batır da, (5) ciñél maşınalarda cildérüçé zur naçalnik ta idé. Mirse-(6)yét öylengeç, tüşéñkélékke birélép te yördé. Annarı añladı: (7) söyüné kötép utırmıylar iken ħezér. Söyüné üzéñ ezlep taba-(8)sı iken. Tora-bara Ruziye öçén meħbette tatlı kıska mızgél-(9)ler revéşénde gevdelene başladı. Tik niçék kéne bulmasın, (10) anıñ yöregénde Mirseyét öçén herçak urın bar idé... Mirseyét (11) bélen béрге bulu télegé anıñ tatlı hıyalı idé. Méne ħezér (12) şul ħaletéñné börtéklep iske tüşérérge, alay gınamı soñ (13) elé: tikşérüçége söylep birérge kirek!

(14) Ruziye, uylarınnan aynıp, yardım kötkendey, tikşérüçége ka-(15)radı da:

(16) — Anıñ nersesén söyliséñ indé,— didé.

(17) — Béréñçé tapkır niçék oçraştıgız? Ul çakırdımı, (18) sézmé?

(19) Soravnı bolay tegayınlegeç, Ruziye ciñél sulap kuydı.

(20) — Anısı bolay: ul çakta min aşhanede eşli idém elé. (21) Bérkönné yanıma Gölsara apa kilép kerdé. Tugan könéme ku-(22)naklar kilesé. Bérer zatlı rizık tapmamı dip yürüvém, di. (23) Mirseyétler de kilemé, dip soradım. Kile, kile, canım, di Göl-(24)sara apa. Üzé géne kile, dip te östedé. Hıtını mektep balala-(25)rı bélen Meskevge kitken. Sin de kil, di bu, heylelé yılmayıp. (26) Bardım. Nişlep kalıym elé! Teneféste Mirseyét miné biyér-(27)ge çakırdı. Annarı miña kayttık. Méne şul.

(28) — Séznéñ oçraşa başlavıgızını Gölsara béldémé?

(29) — Nişlep bélmesén, barısı da béldé. Alar üzleré miném (30) Mirseyét bélen oçraşuvımnı téledé.

(31) — Índé taşlaşuvıgızınıñ sebebé ni? Tefsillé açıklık (32) kértik.

(33) Bu soravga niçék cavap birérge indé digendey, Ruziye şak-(34)tıy éndeşmi tordı, her süzén uylap, éraktanrak başladı.

(35) — Adem balası rehetke çıdamıy iken digen fikérge kildém min.

(36) — Nişlep?

(37) — Miném bélen tanışkanda, Mirseyét kéçkéne géne bér (38) prédpriyetiéde kadrlar bülégénde eşli idé. Hézmet hıkı az. (40) Akça yuklıktan gél zarlına. Min anı tanışlarım arkılı (41) bazaga urnaştırdım. Üzém «Sport tovarları» kibéténde eş-(42)li başladım.

[98/1] — Ul anda nindi eş başkardı indé?

(2) — Snabjéniéde. Éşén yarattı. Rayonnarga yördé, çit öl-(3)kelerge çıktı. Bazaları tovarsız tormadı. Yöri-yöri şo-(4)mardı. Zapas çastlar bélen de eş yörte başladı.

(5) — Baza zapas çastlar satmıy iç.

(6) — Baza satmıy, Mirseyét sattı... Şulay akça topladı. (7) Annarı bazadan kitép, şeşsi firmaga kerdé. Méne şunnan (8) başlandı indé...

(9) — Nerse başlandı? — dip sagaydı tikşerüçé.

(10) — Eyttém bit indé gıybret Zakire, dip. Ul hıtınıñ tu-(11)gannarı da hayvan bulıp çıktı.

(12) — Añlatıp söylegéz elé: nindi tugannarı?

(13) — Mirseyétnéñ yeña eş urınında Zakirenéñ kodaçası Al-(14) bina isémlé hatın eşli iken. Haviye isémlé ciñgesénéñ séñ-(15)lésé dimé. Méne şul söyrelçék bélen Mirseyét komandirov-(16)kalarga yöri başlağan. Kunak yortlarında lyuks bülmelerde (17) béрге yeşegenner. Bolarnı min soñınnan işéttém. Tabıgıy (18) indé, Mirseyét miném yanga bik sirek kile başladı. Éş, ölgére (19) almıym. Zakire de üpkeli, digen buldı.

(20) — Mirseyétnéñ Albina bélen oçraşa başlavın niçék (21) béldégéz?

(22) — Gölsara apa eytté.

(23) — Alay iken... Yarar, reħmet sézge, Ruziye ħanım.

(24) Tikşérüçénéñ soñgı süzleréne Ruziye işanıp bétmegen (25) kéşé kébék kaldı. Anıñ iñénen tav töşkendey buldı. Ul (26) ciñél sulış aldı. Moña kader köçke-kéçke söyrelép bargan (27) arbaday tipken yöregé söyinéçénen ciñél géne eşli başla-(28)dı. Anıñ ħel-ħaletén toyıp, sizép utırgan tikşérüçé, tagın (29) bér sorav birép, anıñ önén aldı.

(30) — Séz niçék uylıysız: Mirseyét Eħmetşin niçék yuga-(31)lırga mömkin?

(32) Ruziyenéñ başına tumran bélen kitérep ordılarını! Ul (33) tagın aptırap kaldı. Yuk, yuk, bu soravga cavap bire almıy (34) ul. Mirseyétnéñ kayda, niçék yugalğanlıgın göman iterge de (35) yeramıy aña. Kayan bélsén ul anı? Béلمي. Bélmegen méñ bela-(36)den kotılğan. Min béрни eyte almıym digendey, aptıravlı, (37) gazaplı karaşın Ruziye tikşérüçége töbedé.

(38) — Miném... Miném... başıma sıymıy... — didé ul, ekrén (39) géne.

(40) — Yarıy, ħuşıgız,— didé tikşérüçé.

(41) Ruziye atılıp uramga çıktı. «Kotılularım şuşı bulsa idé... Şuşı bulsa (42) idé,— dip tekrarladı ul éçénen.— Ta- [99/1]gın çakırmasalar yararayı. Tikşérüçé bik gadi söyleşté. Çın-(2)lap ta minnen şiklenmiler, aħrısı... Şulay bula kürseçé. (3) Tukta elé, Ruziyekey, bik tiz tınıçlanma! Alarnıñ uvıyn kém (4) bélgen? Elle... ħezér ük artımnan küzetép kilelerdér...— Aña (5) kurkıniç bulıp kitté. Üzé de sızmesten, artına borılıp (6) karadı. Kéşé-kara kürénmi. Tınıç kébék. Ul adımnarın tiz-(7)lete töşté.— Çakırtıp, iplé géne söyleşken bulırlar da, (8) oçraşası kéşeleré bélen oçraşsın dip, çıgarıp ciberér-(9)ler. Alla saklasın. Şuna küre her adımnı bélép atlarga, (10) her süzné ülçep söyleşerge kirek. Elé géne tikşérüçé min-(11)nen niler soradı? — Bar

igtibarın tuplap, sorav alını (12) kabat iséne töşere başladı.— Mirseyét bélen niçék tanı-(13)şuların soradı. Nindi süzler, nindi cömleler bélen cavap (14) birdé soñ ul? İkençe tapkır çakırtıp, tagın şul uk sorav-(15)larını birseler, cavabı béréñçéséne teñgel kilérmé? Ul ha-(16)lık heyler. Yomşak ceyép, katıga utırtırğa da küp almas-(17)lar. Mirseyétnéñ yugalı vakıygasına hiçbér katnaşım yuk-(18)lıkka iñ élék üzém işanırga tiyész min! Mirseyét — miném (19) ütkeném. Oçraşımıy başlavıbizga bişbıtır.— Alay da, ner-(20)se buldı bu Mirseyétke? — dip soradı ul üz-üzénen.— Al-(21)binanıñ minnen kay ciré artık? Ul da dönya çiberé tügél. (22) İskiterlék urını yuk. Emma min anı bötén küzeneklerém bé-(23)len yarata idém. Albinanıñ da Mirseyétné miném kébék yarata (24) aluvına işanımıy. Bu ırlar niçék şulay üzlerén yaratkan (25) hatın-kızını ansat kına onıta ala iken?» — Ruziye avır su-(26)lap kuydı.

(27) Taşnı başka, başnı taşka berse de, bérnişler hel yuk. (28) Éşlenesé eş eşlengen, kılınası gamel kılınan...

(29) Ruziye Mirseyét bélen bérge ütbergen vakıtlarını bérém-(30)lep iséne töşérdé. Bazaga urnaşkaç, akçağa tiéndé Mirseyét. (31) Fatırım zatlı mébél bélen tutırdı. Sanatoriylarğa yörü (32) başladı. Akçanı sanap totmadı. Ruziye yanına kilgende, port-(33)féléndé zatlı konyak, kara uvıldık, kulında roza çeçekleré (34) bulır idé. İşekten kérüğe, çeçeklerén Ruziyege tottıra hem (35) gél bér şıgır yulların kabatlar idé:

(36) Zeñger çeçek gomérlék yar bula,

(37) Kızıl çeçek - özélép söyuçé;

(38) E ak çeçek kérséz küñél bula,

(39) Sarı çeçek - şıñép kibüçé.

(40) Bu yullarını ul üzé çırganımı, elle bérer kitaptan ukı-(41)ganımı, anısı Ruziyege meglüm tügél. E indé beyremner al-(42)dınnan Ruziye han kızına tiñ bulır idé. Büleklernéñ igé [100/1] çigé bulmas idé. Bérésennen-bérsé zatlı frantsuz islémayla-(2)rı, kıymmetlé krémnar diséñmé, çüprek-çapraknıñ oçı-kırıyı (3) yuk... Yeña eşke küçkeç, mondıy behétlé köñner kimi başladı. (4) Mirseyét anıñ yanına kilüné sirekledé. Ozaklamıy... Ruziye-(5)néñ kayda torganlının böténley onıttı. Nihayet, tönner yo-(6)kısız kaldı. Ruziye eylène-tulgana, bergelene, canın kaya ku-

(7)yarga bélni intége. «Şulay tik torganda, kinet kéne... Kıçkı-(8)rışmagan, erleşmegen, üpkeleşmegen... Niçe yıllar buyyı bér-(9)béréñnéñ kuvyım cılısın toyp yeşegeç...» — dip ürselene ul. (10) Mondıy hıyenet añı başına sıymıy. Behtëlé mizgeller is-(11)ke töşep üzeklerén öze. Tönnerén ul şulay ye yılap, ye behtë-(12)lé vakıtların küñélende yañartıp uzdıra. Behtëlé çaknı is-(13)ke alu da rehet.

(14) ...Bér kiçné işekte kiñgırav çıñladı. «Küzçék»ten kara-(15)sa, Mirseyét basıp tora.

(16) — Ni buldı? — dip seárséndé Ruziye.— Komandirovkada (17) idéñ iç.

(18) — Kayttım,— dip élmaydı Mirseyét.— Siné sagındım da (19) kayttım.

(20) Í-i, ul mizgellerde küñélge kérgen şatlıklar... Ul miz-(21)gellerde kiçergen hislernéñ reheté...

(22) Alar tön buyyı yoklamadı. Dörösén eytkende, Ruziye yoklat-(23)madı, kérfék kakmıy Mirseyétné irkeledé. Şul Mirseyét he-(24)zér anı başkaga alıştırdı. Ul anı yugaltuvına ısanıp béte (25) almıy. Kilér, kilmi kalmas dip köte. Şulay kañgırıp bér (26) ay çaması yörgeç, tüzmedé, üzé Mirseyét yanına kitté.

(27) — Nişlep yöriséñ? — dip, salkın gına karşı aldı (28) Mirseyét.

(29) — Siné ézlep kildém. Üzéñ yugaldıñ... — didé Ruziye.

(30) — Hé.— Kéşé-kara kürmi miken bézné digendey, tiz géne (31) yek-yegına karap algaç, Ruziyené kuva uk başladı.— Monda söy-(32)leşep torırğa vakıt yuk. Şeşsi firma bu. Éşleseñ tüliler, (33) eşlemesen kiterge turı kile.

(34) — Ayına bér-iké segat te buş vakıtıñ kalmıymı? — dip (35) törttérde Ruziye.

(36) — Yarar, yarar. Barıbér monda söyleşmik elé. Kéşé kürse (37) de yaşı tügél. Oçraşırız. Barısın da añlatırın.

(38) — Min ozak torırğa kilmedém le,— dip cavap birdé (39) Ruziye, isé kitmegen kıyefet bélen.— Uzışlıy bér heléñné (40) bélép çıgıym dip kérévém idé.

(41) — Eyde alaysa,— dip, ciñél sulış aldı Mirseyét.

(42) Ruziye kaytır yulga çıktı. Mirseyétke sér birmeske tı-(43)rışsa da, ul éçten yena idé. Şul yanudan kotılı öçén, üz-üzén [101/1] tınıçlandırırğa, küñélendegé kéçkéne géne ömét çatkısın (2) sündermeske téledé. «Tukta elé, ni öçén şultıklém kavdarla-(3)nırğa! Yeña eş, yaña kolléktiv. Eytép tora bit: eşlemeseñ ki-(4)terge turı

kile, di. Oçraşırız. Añlatırın,— didé bit.— (5) Aşıktırma. Hıatın-kız emér birgenné ir-at yaratıp bétérmi. (6) Zakiresé östénen de şuña yöridér ul. Tégésé mektepte bala- (7)çagaga emér birép öyrenen...»

(8) Nihayet, Ruziye zarıgıp kötken kön kilép te citté. Bér (9) kiçné Mirseyét aññ busagasın atlap kerdé. Ozın iteklé at-(10)las hıatı östéne kéçkéne alyapkıç beylep, Ruziye yögere-(11)yögére tabın ezérledé. Tabın, gadettegéçe, bay idé. Ruziye de, (12) alyapkıçın çışép ırgıtıp, Mirseyétnéñ aldına ménép ku-(13)nakladı. İrnéñ muvymına uralıp irkeledé, irkelenérge téle-(14)dé. Tik... aññ bu gamelé cavapsız kaldı. Mirseyét anı küte-(15)rép, zatlı ceymeler ceyélgen yatakka alıp yatkırmadı...

(16) — Sin çınlap ta tamam arıgansıñ... Talçıkkansıñ... Mi-(17)ném tav borkétém... Eyde elé bérer çerke...

(18) Bellür bokallarga zatlı şerab aktı. Mirseyét, éçép kuy-(19)gaç, süz başladı:

(20) — Ruziye, sin miña üpkeleme indé...

(21) — Nişlep üpkelim di, bulmagannı!

(22) — Alaysa, bik eybet. Mesele bolay tora. Min çınlap ta (23) sinéñ yanga kilép yöri almıym.

(24) — Min sinéñ eşéñ tıgızlıgın bélem indé,— didé Ruziye, (25) aññ héléne kéréрге télep.

(26) — Mesele eş tıgızlıgında gına tügél...

(27) — Nersede soñ?

(28) «Eyt indé, nişlep yalıktırasıñ? Sin kayçan oçraşabız (29) diseñ, min şuña riza! Taşlama gına!» dip yalvargan karaşnı (30) toyıp utırgan Mirseyét béráz éndeşmi tordı. Aññ Ruziyené (31) de rencétesé kilmi. Şul uk vakıtta aññ bélen aranı da (32) özerge kirek. Monı niçék eşlerge? Ul tevekkellerge buldı.

(33) — Ruziye, béz başka oçraşmaska tiyész...

(34) Ruziyenéñ balkıp torgan yözé kinet üzgerdé. Başta ul aga-(35)rındı, annarı bitleréne timgél-timgél kızıl taplar çıktı. (36) Bu tiklém avır süzge başta cavap tabalmıy totlıgıp tor-(37)dı. Annarı télge kilép:

(38) — Başka söyärkeñ barını? — dip soradı.

(39) Mirseyét «eyé» dimedé. Üzéné has tınıçlıgı, kéşége açık-(40)tan-açık usal süz eytmes gadeté bélen aklanırğa kérésté:

(41) — Nindi söyarke di! Eytem bit... Éş küp. Annarı... Zaki-(42)rege de bér de igtibarım yuk... Komandirovka da komandirov-(43)ka. Méne irtege tagın Buvaga barası.

[102/1] Tııç, sabır kేశé de kızıp kitedér şul. Uylamıyça, te-(2)cél géne Buvaga barasın télénen ıçkındırını başkaça añ-(3)latıp bulmastır şikéllé. Írtégésén poyızdga utırır da Ru-(4)ziye Buvaga yul totar dip başına kilmegendér şul. Cítmese (5) elé Ruziyenėñ bér tanışı Buvada kibétçé bulıp eşli. Mirse-(6)yét monı da béle idé yugıyse...

(7) Ruziye tanışında tuktaldı. Üzé bélen alıp kilgen pari-(8)gın kidé, kaşlar kalın itép karaldı, küz töpleré buvyaldı, (9) kiyém-salım alışındı. Hézér kızıynı Mirseyét tügél, tu-(10)dırğan enisé de ansat kına tanıy almas idé. İké kibétçé (11) kiçletép réstoranga kitté. Alar kilép kérgende, Mirseyét bé-(12)len Albina dönyaların onıtıp aşap-éçép utıralar idé. (13) Ruziye işekten kérüge, alarga karap, torataş şikéllé katıp (14) kaldı. Yarıy elé dustı tiz géne citeklep aldı da urındıkka (15) utırttı.

(16) — Başını yugaltma,— dip pışıldadı dustı.— Sinėñ (17) irėñ tügél bit ul! Taviş çıgarma. Militsiyege élegép hur (18) bulırsıñ.

(19) İké dus tégélerné küzete başladı. Mirseyét égėtnėñ de (20) égété indé. Yaş kiyev sımak kiyėngen, karap tuymassıñ üzėne. (21) Söyarkesé avızına kérép kiterdey bulıp anı tıñlıy. «Küz-(22)ler — küzde, avızlar — avızda bolarnıñ. Meñgé ayırılmas (23) parlar sıman kılanalar. Oyatsızlar»,— dip uylap aldı Ru-(24)ziye.— Elle barıp Mirseyėtnėñ bitėne tókėrim miken? Kేశé (25) bulgan, imėş! Bér teñkelep hatınınnan akça télėngen çalka-(26)rın onıtkan. Yuk, Mirseyétke timim. Hézér baram da tégésė-(27)nėñ çırayına telinkesė-niyé bélen rizıkların kaplıym...»

(28) Kunagınıñ haletén kürép utırğan dustı tagın Ruziyenėñ (29) kolagına iéldé.

(30) — Eyde kitik. Ye bérer yulerlék eşlersėñ. Kıyefetėñ bik (31) citdi.

(32) — Tagın bėraz gına utırıyk indé.

(33) — Eyde, lutçi kunak yortına bariyk elé. Anda miném (34) tanışlar bar. Kazannan Mirseyét isėmlé ir-at kilesé idé, (35) kaysı bülmede tuktaldı, dip sorastırırmin. Tégé nemerse-(36)sėnėñ isėmėn bėlép bulmasmı? Kittėler. Mirseyét bélen Al-(37)bina Miñnéhanova bėrer kేశėlék bülmerge urnaşkannar.

(38) — Méne köndeşéñnéñ isém-familiyesén de béldéñ. Anıñ (39) kémlégén, kaysı yaknıkı ikenléğén açıklav, kém eytmésli, iké (40) tiyén — bér akça Һezér.

(41) — Min ul Һatınıñ Һırayına kislota sibem, méne eytken (42) idé diyerséñ.— Uramga Һıgıp bérniçe adım atlagaç, Ruziye-(43)néñ bérénçé süzé şul buldı.

[103/1] — Anıñ ni gayıbé bar? Mirseyétke Һatın-kız bétken dip (2) béleséñmé? Sinéñ yanıña kilér dip uylıysıñmı? Yuk, begır-(3)keyém, kilmi. Ul Albina digenneré sinéñ bélen miném ši-(4)kélle Һatın-kız. Tégésé, yaratam, digen. Monısı ışangan. Mir-(5)seyétéñ Һayvan! Üzéñ eytmésli, aña ni citmegen? Öyinde Һatı-(6)nı bar. Anıñ östéne sin. İrler eşeké, begırkeém. Töpten-(7)rek uylap karasañ şulay. Һatın-kız bozık, diler. BeҺesleş-(8) mim, bozık. Arakı éçeler, temeké tartalar, zina kılalar. Kor-(9)sak töşérép, bala ütérelér... Һatın-kız nezaketléğé, Һatın-(10)kız gorurlıgı, Һatın-kız yomşaklıgı digen töşénçé yuk Һe-(11)zér. Yugaldı ul. Andıy sıyfatlarını élék töşérélgen kino-(12)larda gına küreséñ indé. Méne monda bér sorav tuva: kém boza (13) soñ Һatın-kızını? Anadan bozık bulıp tumıy bit ul! İñ bé-(14)rénçé anı, begırkeyém, ir-at boza. Ye ul anı siña öylenem dip (15) aldalıy-aldalıy da tuygaç, küñélé bulgaç taşlap kite. Ye ul (16) anı köçli. Tik torganda gına Һatın-kız bozılmıy ul, begır-(17) keyém!

(18) — Ruziye avır sulap kuydı.

(19) — Min Mirseyétné üzém yarattım...

(20) İrtégésén Ruziye kitté.

(21) Poyızd Kazanga taba yögére. Ruziye küzlerín terezege töbe-(22)gen de uyga Һumgan. Küz aldında Mirseyété bélen berge bulgan (23) Һakları. «Ni öçén,— dip sorry ul üz-üzénnen.— İñ kadérlé, (24) iñ mökatdes Һislerémné nige taptadıñ? Sinéñ arkanda nindi (25) avır süzler işéttém. Kunakka, téatrga Һatınıñ bélen yör-(26)déñ. Min béryelgızım, kayčan kilérséñ dip, siné kötép utır-(27)dım. Barası ciréme barmadım, Һıgası ciréme Һıkmadım. (28) Avılda küpmé gaybet Һeynedéler... Tüzdém. Üzéñné adem retlé (29) eşke urnaştırdım. Argan-talğan Һaklarında tayanıçıñ idém. (30) Bolarnıñ hemmesén ansat kına onıtıp bula mikenni?.. Ul, (31) şulay sıkrapsıktap, yul buvyı üz-üzé bélen söyleşté: — Min (32) siné barıbér bolay gına kaldırmıym. Barıbér ni bulsa da (33) kılam! Zakirege öylengençé añlaşkan bulsak, sinéké géne bu-(34)lır idém, didéñ bit! Yalğançı! Apalarıñ da yalğançı! Üzleré-

(35)ne kirek çakta gına Ruziye eybet, Ruziyege citmi, dip takıl-(36)dıylar. Kürsetem elé min sézge! Miné de Zakire şikéllé (37) cébégen nemeste dip bélesézdér!...»

(38) Ul bér yıladı, bér yarsıdı. Nihayet, ekrén-ekrén béráz tı-(39)nıçlandı. «Hat yazıp kariym elé,— digen fikérge kildé ul (40) soñınnan.— Annarı küz kürér».

(41) Kızıp, yarsıp kına béрни kılıp bulmavına ul tamam inan-(42)gan idé indé.

* * *

[104/1] Abıysı Gabdulla fatırınnan küz yeşleréne tıgılıp çı-(2)gıp kitkenéne küp éllar uzdı. Süzénde tordı Zakire. Yazmış (3) dulkınnarı téke kıyalarga kitérep berse de, tiren upkınnar-(4)ga iltép salsa da, abıysı katına yardım sorap barmadı. Bügén (5) bara. Canına urın taba almaganga bara. Haviye ciñgesénéñ (6) küzéne karap, séñlésénéñ kém ikenlégen eytérge bara. Í-i, tégé (7) çaklarda Albina bélen niçék maktana idé: «Béznéñ Albina (8) sıyr sava!», «Béznéñ Albinaga beyrem sayın bülek bireler!», (9) «Sin eşten kaçıp ukıp yöriséñ!», «Béznéñ Albina!...»

(10) Maktavlı Albina öç él sıyr savdı da, bér praporşçikka (11) iyerép, Sébér yagına kitté. Annan bala bélen kayttı. Hézér (12) Kazanda yeşi. Bu kaderésén Zakire küpten işétken idé indé. (13) Emma Mirseyéténéñ Albina bélen béрге eşlevén béلمي idé.(14) Tikşérü eşleré başlangaç kına béldé ul monı. Béz kap-(15)çıkta yatmıy, di halık. Mirseyét bélen Albinanıñ söyärke-(16)ler ikenlége de açıklandı. Bu heberné işétkeç, Zakire baş-(17)ta işanmıy tordı. Ni diseñ de, çit kéşe tügél bit, kodaça (18) kéşe!

(19) Şuşı hellerné uylagan sayın, Zakirenéñ ayak astında cir (20) ubılganday toyıla. Ul kayadır aska, töpséz buşlıkka oçkanday (21) his ite. Aña şundıy çitén. Sulışı kısıla, başı eylene. (22) «Yuk, yuk... Biréşérge yaramıy,— dip, üz-üzéne éndeşe ul. (23)— Sabırlık bir, gaziz Allam! Ayzatım bélen Bulatım hakına (24) sabırlık bir miña!»

(25) Trolléybus kultıksasına tayanıp, artkı terezege karap bas-(26)kan Zakire, sabırlık sorap, bügéngé çınbarlıktan kaçarga (27) tırışa. Bügéngé hellerné ezge géne bulsa da onıtıp, uyları (28) bélen tagın uzgan gomér sukmaklarına kérép kite.

(29) ...Uylarnıñ törlésé bar. Kayçakta küñélné ernü, ükénü his-(30)leré bili. Çitén, bik çitén halet bu. Kileçekke ömétéñ, şul (31) ömétke alıp baruçı omtılışın bulganda gına yemséz uylar (32) bértuktavsız canını kimére almıy. Mondıy haletten kotılı (33) öçén barıbér vakıt kirek. Can yarası vakıtlar uzu bélen (34) géne tözele. Tözélgén surette de cöyler kala...

(35) Hétérge uvıylğan matur mizgéllerné de, yemsézlerén de va-(36)kıt üzé bélen alıp kite. Tormış kanunnarı kırı: téliséñ-(37)mé sin, yukmı — ul barıbér üzé bélen isepleşérge mecbür (38) ite. Emma rencétélgén çakta, canga salıngan yaralar meñgé (39) bétmes, meñgé saklanır şikéllé bula.

(40) ...Bala tudıru yortınnan çıguvına barı un kön uzdı. Za-[105/1]kire Bulatnı alıp kaytkan idé. Bu vakıtta Ayzat avıl da (2) yeşep tordı. Zakire bélen Mirseyétnéñ tormışları şaktıy (3) caylana başlagan vakıt. Panélden tözélgen bér bülmelé (4) «ħruşçévka» bulsa da, üz fatırları, kém eytméşli, üz kuvışla-(5)rı bar. Tupırdap torgan tagın bér malay tuvv söyınéçé bélen (6) yeşep yatkan çakları. Ayaz könné yeşén yeşnegendey, bér kiçné (7) Mirseyétnéñ olı apası Galime kilép kéréde. İké kulında iké (8) zur töyınçék, iké balasın da iyertken.

(9) — Uf-f! Köçke kilép citték! — didé ul, balalarını işék-(10) ten kérte-kérte.— Barıgız, bar. Térelep tormagız! Siña ki-(11)rek çakta taksiyén da tiz géne totıp bulamı soñ!

(12) Mirseyét gezit ukıp yatkan cirénnen tordı da:

(13) — Bolay küterénép nişlep yöriséz? — dip soradı.

(14) — Tégé işek tagın éçép kayttı. Ayırılın min annan! Kuv-(15)ıp çıgaram! — didé Galime, töyınçéklerén türge urnaştır-(16)vraştır.— Éşlerémné yullagançı sézde torırbız dip (17) kildék.

(18) Bu apa ni söyli soñ? digendey, Zakire Mirseyétke karadı.

(19) Mirseyét anıñ karaşına ıgıbar itép tormadı bugay. Ul (20) apasına möreçegat itté:

(21) — Torırsıñ, torırsıñ, apa.

(22) Zakire çey tabını ezérlédé. Söyleşép utırdılar. Bala-(23)larnıñ ölkené bişénçé sıynıfta ukıy. Mektepke üzé yöri (24) iken. Kéçkénésé bakçada.

(25) — Güzelné bakçaga yörtép tormam indé,— didé Galime.(26) — Zakire eyde iç. Béрге utırırlar.

(27) Zakire aptıradı. Baladan kotılgaç, üzénéñ de térélep béte (28) alğanı yuk. Gevdesé sızlıy, yatası gına kilép tora. Ul arada (29) bala yılıy. Adım sayın anıñ çüpreklerén yuası, imézesé, koyın-(30)dırası. Mirseyétnéñ kaytuvına aşarga da ezérlisé. Ul üz he-(31)lén üzé géne béle. Méne hezér karşı süz eytseñ, taviş çıga (32) indé. «Belki, bér-iké können kiterler»,— dip, éndeşmevné (33) hup kürdé.

(34) Bér bülmelé fatirda yoklar urın da küp tügél. Alarnıñ (35) da türde bér sofa, işék katında, kiyém şkafi artında, bér (36) divannarı bar.

(37) — Apa, Güzel bélen sin monda yoklarsıñ,— didé Mirseyét, (38) türdegé sofaga işarelep.

(39) — Yarar, yarar. Reḡmet, éném. Üzégézge kaya ceyerséz iken?

(40) — Borçılma. Béz méne énekeş bélen şkof artına kaçır-(41)bız, şulay bit, Kamil!

(42) Zakire bélen neni Bulat çuttan töşép kaldı. Eytérséñ [106/1] le monda başka kéşe yuk. Zakire, küzleréne tıgılğan yeşén (2) kürsetmes öçén, balanı kulına alıp, aş bülmeséne kérép kitté. (3) Ḥeyér, anıñ éndeşérlék, ni de bulsa eytérlék ḥelé de yuk idé.

(4) Nerse soñ bu? Apaları kildémé, Mirseyétné alıştırıp (5) kuygan şikéllé. Zakirege igtibar béte. Elle anıñ ḥatını (6) bar, elle yuk. Zakire bélen söyleşmiler de. Bu yulı da Zaki-(7)renéñ aş bülmeséne kérép kitüvén şulay tiyész itép sanadı-(8)lar bugay, süz eytmedéler.

(9) Apa bélen éné temlep söyleşép utırdılar.

(10) Zakire bilevdegé Bulatnı östelge kuvyıp tordı da kuḥnyaga (11) ceyélme karavat-raskladuşka alıp kerdé. Başta anı ipli al-(12)mıy şaktıy azaplandı. Östelné ikénçé yakka étép, kıygaçlap (13) kuygaç, urnaştı tagın. Balanı kuvyımına alıp, Zakire şuşın-(14)da yattı. Başka kiçlerné bala iméze başlavga, Zakire yokıga (15) izri başlıy idé. Bu yulı yokı kaçtı. Garlégénnen tamagına (16) töyér utırdı. Éçten géne yılap canı sıkırandı. «Kara indé (17) bolarnı! Kéşeğe eytseñ, vallahi, kéşe ışanmıy. Ekiyet söylep (18) torma! Alar bik eybet kéşeler! Andıy eş eşlilermé soñ, (19) bulmagannı, dip, üzéñné sügép taşlarlar. Tipse timér özerlék (20) ir bélen tap-taza

hatın iplé, cılı urında yoklasın! E un (21) könlék narasıy bélen ana kuñnyada raskladuškada yatsın! Işa-(22)nırlık tügél şul. Emma nişlemek kirek: ışanmagan késé (23) ışanmıy indé. Ni eytseñ de, şuşı gamel ħak!»

(24) Bér-iké können kitmesmé dip ömétlengen Galime aydan (25) artık yeşedé. Zakire bélen Bulat aydan artık raskladuškada (26) yokladı.

(27) Ul çakta niçék tüzgen ul? Yoklap kitép, niçék bala östéne (28) yetmagan?..

(29) Trolléybus yörtüçénéñ iglanı Zakirené uvyatıp ciberdé.

(30) — Sovét meydanı tuktalışı.

(31) Abıylarına kilép citken iken iç ul!

(32) Kıñgırav töymeséne baskanda, Zakirenéñ yöregé kısılıp (33) kuydı. «Niçék karşı alırlar? Nişlep yöriséñ, siné kém ça-(34)kırgan» diyerlermé?

(35) İşékné Haviye açtı.

(36) — Ba-a-a! Tanımıy da toram, Zakire! — didé ul, busaganı (37) atlap kéréрге de ölgérmegen Zakirené baştanayak küzden ki-(38)çérép.— Nindi ciller taşladı?

(39) — Kéréрге yarıymı soñ? — didé Zakire, salkın gına.

(40) — Nişlep yaramasın! Kér eyde, kér. Tülké abıyıñ öyde yuk.

(41) — Abıy yanına kilmedém min. Sinéñ yanga kilüvém.

(42) — Mi-ném yan-ga-a? — dip aptıradı Haviye.

[107/1] — Eyé, sinéñ yanga. Kurıkma, kıçkırışırğa kilmedém. Mir-(2)seyétné ézlep yörvém...

(3) Başka çakta avızımnan ut çeçretép torgan Haviye bér melge (4) télséz kaldı.

(5) — Nişlep elé sinéñ iréñ bézde bulsın? — didé ul, bik (6) nık aptırap.

(7) — Sin — Albinanıñ apası. Séñléñnéñ kayda söyrelge-(8)nén, mögayın, béleséndér.

(9) Haviye, bu tagın ni söyli digendey, seyérsénép karadı da:

(10) — Kitsene! Ekiyet söylep torma monda! — didé.

(11) — Hay, ekiyet bulsaçı! Miné totıp sükseñ de, tégé çaktağı (12) şikéllé kuvıp çıgarsañ da tüzer idém. Ekiyet tügél şul! Öç (13) ay indé séñléñ miném irém bélen söyle! Kodaçasınıñ iré (14) bélen avnamasa, dönyeda irlér bétkendér, oyatsız!..

(15) Zakire bérsennen-bérsé eşeké süzler bélen Albinanı (16) süge. Ni hikmet, Haviye tınıç. Ul égérmé-égérmé biş kön élék (17) kéne Albina kvartirında Mirseyétné oçratuvın iséne töşére.

(18) Kiç idé. Östelde zatlı şerab, kara uvıldık, kızdırılğan (19) tavık, banan, apélsin işé cılı yak ciméşleré. Söyleşté-(20)ler, Haviye de alar bélen utırdı. «Mirseyét béznéñ firmada (21) eşli»,— didé Albina. «Eybet bulğan,— didé Haviye.— Za-(22) kirené céné söymese de, sizdermedé, soraşkan buldı.— Kayın-(23)séñél isen-savmı? Balalar üsemé?» «Eybet. Rehmet»,— dip (24) cavapnı kıska tottı Mirseyét. Haniyenéñ Zakire turında küb-(25)rek bélesé kile idé kilüvén. Emma kiyevden artık süz ala al-(26)madı, Haviye kiterge kuzgaldı. Mirseyét te annan kalmadı. (27) İşekten bérge çıktılar. Hızmetteşénéñ, citmese elé Zaki-(28)renéñ irén (kodaça bélen koda iç!) Albinada kürüğe elle ni (29) igtibar itmegen idé. Méne siña me, kıçıtmas başka timér (30) tarak buldı elé bu!

(31) — Yuknı söyliséñ sin,— didé Haviye, uylarınnan arı-(32)nıp.— Albinanı küralmaganga, annan könleşkenge yala yaga-(33)siñ. Gabdullanıñ séñlésé dip tormam. Hükémge tarttırırğa (34) da küp soramam!

(35) — Bélmim şul: hükémge kémné tartırlar? Mirseyétné mi-(36)litsiye ézli. Anıñ yugaluvına bér atna buldı. Soñğı tapkır (37) anı sinéñ séñléñ bélen kürgenner!

(38) Haviyenéñ nidér eyterge dip açılğan avızı yabıla almıy-(39)ça tordı.

(40) — Ni söy-li-sé-éñ sin? — didé ul, zihénén tuplap.— Mir-(41)seyét yugaldı, diséñmé? Kéşé bit ul! Éne tügél...

(42) Haviye bu heberné ayegüre géne kütere almadımı, lıp itép [108/1] urındıkka utırdı. Ciñgesénéñ çınlap ta béрни bélmevéne (2) Zakire ışandı. Eyé, yavız Haviye, nadan, eçé téllé, yalkav, kéşé-(3)lékséz, saran. Tik yalğanlıy bélmi. Mōgayın, anıñ bérdenbér (4) uñay sıyfátı şuşıdır da.

(5) Monda artık torunıñ, söyleşüné devam itünéñ faydasız-(6)lıgım añlap, Zakire çıgıp kitté.

(7) Ruziye Mirseyétke ozın hat yazdı, Béрге uzdırgan behetlé (8) çakların tefsillep tasvirlarga tırıştı. «Min yaratkan ké-(9)bék kém de bulsa siné yaratuvın küz aldımá kitére almıym» (10) dip te östedé.

(11) Öylengen irnéñ kayçan da bulsa taşlayaçagın küñélé bé-(12)len sizéndé ul sizénüvén. Tik küñéléne ışanırga télemedé. (13) Aña hezer rehet idé. Mirseyétnéñ apaları alar arasındagı (14) mönesebetné belép, huılap torgangamı, ul üzén söyärke gene (15) tügél, hukuklı hatını itép toydı. Eyé, eyé, hatını. Küñéléne (16) şık kilgen çaklarda ul: «Boringılar gél yazılışımı yeşe-(17)genner elé»,— dip, üzén-üzé yuattı Şulay bu gamelnéñ hak-(18) lıgına inanıp yeşedé. Annarı Mirseyét bolay tiz arada ikénçé (19) söyärke tabar digen uy başına da kérmedé... Mektep yılların-(20)nan uk küz atıp yörgen égété bulgangadır şul, Mirseyét aña (21) bik, bik yakın idé. Yuk, başka hatın-kız bélen Ruziye anı bü-(22)leşmeyecek! Bu mömkin hel tügél! Çü, monda süz bülüşü tu-(23)rında gına tügél lebası! Mirseyét Ruziyené böténley taşla-(24)dı. Anıñ izgé hislerén taptadı! Bar behetén, bar dönyasın (25) çélpereme kitérdé...

(26) Mirseyét hatını ukıganımı, yukımı — bu hakta Ruziye béle (27) almadı. Çönki ir aña cavap birmedé. İndé nişlerge? Aptı-(28)radı ul. Kul kuşırıp utırıp bulmıy. Yanıp-köyıp, bergele-(29) nép, üz-üzéñe urın tabalmıyça küpmé yeşerge mömkin? «Mina (30) bér gene yul kala — Mirseyét bélen oçraşırğa, — dip uyladı (31) ul.— Niçék kéne bulsa da min aña üz helémné añlatırğa (32) tiyész! Mirseyétten başka yeşev yeşev tügél!» — Şuşı téle-(33)gén tormışka aşırırğa niyetlep, Gölsaralarga barıp kárdé.

(34) — Gölsara apa, Mirseyét bélen oçraşırğa yardım it, zin-(35)har!

(36) — Min nişlerge tiyész soñ?

(37) — Mirseyétné irtege üzégézge deş. Min oçraklı gına séz-(38)ge kilép kérérmén.

(39) Mirseyét artınnan uk Ruziye de kilép kergeç, östelge kuvyar-[109/1]ga ipi «yuklıgı» beléndé. Gölsara tecél gene kibétke kiter-(2)ge «mecbür» buldı.

(3) — Hatıma cavap ta birmedéñ...— dip süz başladı Ruziye, (4) ikésé gene kalgaç.

(5) Emma Mirseyét başka vakıttığı şikéllé aklanıp torma-(6)dı. H̄at yazıp, éşéne kilép artınnan yörü anıñ açuvın çıgar-(7)gan, küreséñ.

(8) — Nerse dip cavap biresé idé?

(9) — Mirseyét, nişlep bolay iteséñ indé? Béz bit bér-béré-(10) béz öçen bik kadérlé...

(11) Ruziye, irnéñ kükregéne kaplanırğa uylap, alga atladı. Mir-(12)seyét anı totıp aldı da kenefige utırttı. Üzé iden buylap (13) erlé-birlé yörérge kéréşté.

(14) — Béleséñmé, Ruziye! Sin bolay kéşé köldérép yörme. Yağ-(15)şı tügél.

(16) — Min siné yaratam. Anıñ nersesé yağışı tügél?

(17) — Min elle kémnerné yaratam da bit... Min sinéñ iréñ (18) tügél.

(19) — Sin niçék uyly torgansıñ, anısı miña karañğı. Emma (20) min — sinéñ h̄atınıñ! Yazılışmagaç ta... Kegaz nerse ul? (21) Tormışlarını bérge alıp bardık. Daça tözégende nihetlé yar-(22) dem ittém! Onıttıñmını? Mondıy yağışılıknı yakınnarıñda (23) éşli almadı. Min éşledém. Sinéñ öçen éşledém.

(24) — Ruziye,— didé Mirseyét, üzén bik tınıç totarga tırı-(25)şıp.— Béz bér-bérébézge kirek idék. Min siña «meñgé taş-(26)lamam, meñgé bérge bulırbız» digen vegdeler birmedém. Meñgé (27) taşlaşmabız, dip antlar éçken parlar da taşlaşa. Tak çto...(28) yemsézlenéşmik.

(29) — Min siné yaratam, Mirseyét...

(30) — Sinéñ hislerén öçen min cavap bire almıym indé, bi-(31)gaybe! Béréncé kiçné de sin üzéñ başladıñ bit, hetérle elé. (32) Aldıma utırıp, artıñ bélen bot arama ıskıldıñ! Andıy (33) helge tarıgaç, kaysı ir tüzép torsın?

(34) Mirseyétnéñ bu süzleré Ruziyenéñ yañagına sukkanday bul-(35)dı. «Ul çaktağı haletén, üzé bélen bérge bulırğa télevénéñ (36) tıška berép çıguvın nige gayıpké alırğa, nige eytérge idé? (37) Dimek ki, Mirseyét anıñ yanına tormış alıp barırğa kirek-(38)lék öçen géne yörgeñ. Béréncé tönné de aldına utırğaç, tüzal-(39)maganga gına koçkan bulıp çıga...» Ruziyenéñ bit urtaları (40) kızıştı. Anıñ sabırlığı tökendé. «Siné yaratam» süzenéñ (41) köçsézlegén, Mirseyétnéñ yöregénde üzéne urın bulmavına te-(42)mam inana başladı.

[110/1] — Nişlep törtép töşérmedéñ soñ? — didé ul, tavişın (2) çak-çak tıyıp.— H̄ezér mulla meçesé şikéllé üzéñnen evliye (3) yesamakçı bulasıñ! Yarar, taşla!

Miném küz yeşlerém barı-(4)bér töşeçek siña! Elle Ruziyeden artıknı taptım dip béle-(5)séñimé? Méñnen kalgan sébérké bélen söyreleséñ! Cítmese (6) elé tугan tiyéşlé kéşégéz bit! Ҳатиниñniñ kodaçası! Sézné (7) Һayvan dimi, kém diséñ?! Ruziye iséñe töşer elé, soñ bulır...

(8) Ruziye, kéçkéne kara bukçasın iñene élép, başın yugarı (9) totıp, işekten çıgıp kitté.

(10) Ruziye meħebbeténeñ nefretke evérelüvén añladı. İrnéñ (11) eytken süzleré aniñ yöregéne éremes taş bulıp utırdı. Mir-(12)seyétten kaçarga télegendey, üzé tiz-tiz atlıy, üzé bérözlékséz (13) söylene. «İméş, min artım bélen aniñ bot arasın ışkıgan! (14) Oyatsız! Bér teñke akçaga tilmérép yeşegen çakların onıtkan, (15) cirbit! Tamagı tuygan. Élék Ruziye eybet idé! «AҺ, béz niş-(16)lep aldanrak añlaşmadık iken?», «Sin tabıgatnéñ sérlé çe-(17)çegé sıman», iméş. «Sér yasıym elé min siña, Mirseyétkey! (18) Méne kürérséñ... Nik tугanıña үкэнér көннерéñ alda elé...»

(19) Ruziye şehir uramnarın urap ozak yördé. Arıp-talıp kayt-(20)kaç, çışénép te tormıyça, urın östéne avdı. Yokıga kitkeç (21) te, baş miyénéñ küzenekleré Mirseyét bélen sataştı.

(22) Ul uvyanıp kitkende, öy éçé şaktıy karañgı idé. Elle elé (23) koyaş çıkmagan, elle indé kükné kara bolıt kaplagan. Tevlék-(24)néñ kaysı vakıtı ikenlégeñe töşéne almıyça şaktıy yattı. (25) Annarı elé géne kürgen töşén Һetérénde kabat yañarttı. İméş, (26) ul inéş yarında basıp tora. E inéş digenénéñ suvı kürénmi (27) de, baka éfegé bélen kaplangan. Argı yakta yam-yeşél tav bité. (28) Österek naratlık. Biyék ağaçlar arasınnan ör-yaña yort şey-(29)lene. Kottédj, iméş. Mirseyét saldıra iken. Albina bélen (30) şunda yeşerge cıyınalar, iméş. Kottédjların yandıram, dip (31) uylyy Ruziye. Şulay uylyy da suga sikére. Kolaç ceyép yöz-(32)mekçé bula. Yöze almıy. Muvyımına, kullarına baka éfegé ura-(33)la. Ul bata başlyy. Nindidér tiren upkın anı aska söyri. (34) Kurkuvınnan can açısı bélen kıçkıra başlyy: «Yardem ité-(35)géz!» Üz tavişınnan uvyanıp ta kitté.

(36) Ruziyenéñ tınıçlıgı bétté. Yatsa da, torsa da, uyları gél (37) Mirseyét tıresénde. Mirseyétnéñ Albinanı irkelevleré küz (38) aldına kile de bar tené kıçta başlyy. Yöregé kükreк çit-(39)légén berép çıgar derecege citép yarsıy. Ul üz-üzéne urın (40) tapmıy. Andıy çakta başına gél bér sorav kile: «Niçék itép (41) bolarnı

ayırırğa?», «Niçék itép bolardan üç alırğa?» Üç alu-(42)niñ elle niçe ısulın bér-bér artlı küñélennen kiçere baş-[111/1]lıy. Méne ul alarnı saklap tora da resémge tōşérép ala. (2) Annarı resémné Zakirege cibere. Béraz uylanıp yörgeç, bu (3) ısuldan kiré kayta. «Belki, Mirseyétnéñ ırayına kisloata si-(4)bergedér?» Bolay üç aluniñ bar néçkeléklerén tikşere baş-(5)lagaç, bu ısuldan da baş tarta. Şulay uylanıp yörü torgaç, (6) aña bér uy kéréde. Bu uvyın ul çınlap torıp tormışka aşırır-(7)ga kérésté...

(8) Ruziye eşli torgan kibétten 400 — 500 métr çitterek çüp (9) erceleré tézélgen. Şeşsi yortlarnı sütép algaç, şaktıy ir-(10)kén buş urın kalgan. Hılık şunda çüplék oyıştırğan. Ruziye (11) eşke kilgende, igtibar itép ütkeli: şul çüplék tiresénde (12) gél bér ir-at aktarına. Sakal-mıyıklı, östéne alama kiyém ki-(13)gen, ayagında oltannarı kupkan iské botinkalı bu adem Ruziye-(14)ge yaraş kuyyarga tiyész. Kibétnéñ yalı könné Ruziye irtelep şul (15) çüplékler yanına kitté. Elbette indé parıgın kidé, «çeçler-(16)né» mañgayına tōşérdé, borın östéne kara küzlégén éldé.

(17) «Karaçkı»niñ çüpler arasınnan şeşeler tabıp alğanın (18) bér-iké minut küzetép tordı da turıdan-turı soradı:

(19) — Akça eşliséñ kilemé?

(20) — Miné kém eşke alsın? — didé tégé, çüplékten bérazga (21) gına başın küterép.

(22) — Min alam.

(23) — Si-in?! — dip eserlendé bomj.

(24) — Min,— dip kabaladı Ruziye.— Eyde elé, béraz çitke-(25)rek kitik.— Alar alabutaday talımsız, télese kayda üse tor-(26)gan Amérika öreñgésé ışığına kilép tuktadılar.— Méne ak-(27)ça,— didé Ruziye, aldan ezérlep kuygan 500lékné késesénnen (28) çıkarıp.— Aldarga uylama! Cır astınnan da ézlep tabarın. (29) Küp söyleşme. Éşné tamamlagaç, monıñ çaklı iké bulır.

(30) Şultıklém akçanı kürgen bomjniñ küzleré akaydı, başı (31) eylenép kitté.

(32) — Min nişlerge tiyész soñ? — didé ul, hıcası aldında (33) koyrıgın bolgap torgan ét şikéllé.

(34) — Püçtek. İgtibar bélen tıñla.— Ruziye késesénnen bér (35) sızım çıkardı. Şuşı uramnar çatında «Argamak» digen fir-(36)ma bar.— Méne bu şakmak urınında işék. Annan kérép-çı-(37)gıp yöriler. İsénde kaldımı?

(38) — Kaldı.

(39) — Tagın tıñla. Méne siña foto. Şuşı kేశéné tanıp (40) kal. Artınnan bar. Yörgeñ yulın öyren. Éşke segat niçede (41) kile, niçede kite? hemmesén bél. Kilesé atnada yal köne şuşı (42)urında tagın bér oçraşırız.

[112/1] İkençe yalla bomj Ruziyege tulı otçét yasadı.

(2) — Bik yaşşı,— dip kanegat kaldı ھاatın.— İртеge eşné (3) başlıyız. Sin anık artınnan barırsıñ. Ul avlak urınga (4) ھاıguga, tiz géne artınnan kilép, baş ھاüméçéne kundır. Ütér-(5)me tagın. Yıgılsın gına. Üzéñ kaç. Sin kitüge, anıñ yanına (6) min kilép ھاıgarmin. «Yardem itégéz!» dip kıçkıruga, kurıkma, (7) kil miném yanıma. Bézge maşınaga utırırğa bulırsıñ (8) Bulamı?

(9) Bomj iñnerén sikértép aldı.

(10) — Bulır, nik bulmasın. Min tagın mañırğa kuşasın (11) dip toram... Kurkıtuñı gına eşlibéz...

(12) — Alaysa kilésték. Foto bélen sızım miña. Akçanı ma-(13)şınaga utırırğanda birérmén.

(14) Ul könné Mirseyét ofıstan soñ ھاıktı. Albinası bélen (15) béрге bulmasalar yarar idé, dip télek téledé Ruziye. Ul yalgız (16) idé. İşekten bér ir-at bélen ھاıktılar da temeké kabızdı-(17)lar. Annarı tégé ir bér yakka, Mirseyét ikénçe yakka kitté.

(18) Bomj ھاınlap ta eşné éh digençe başkardı. ھاatnı borı-(19)luga kilép te ھاıktı, sugıp ta yıktı. Bomj ağaçlar arasına (20) posuga, Ruziye kilép citté.

(21) — Aھ, nerse buldı? Sin añındamı? — dip éndeşté Mirse-(22)yétke. Tégésé iñıraştı gına. — Yardemge kilégéz! Yardem ki-(23)rek! — dip avaz saldı Ruziye. Bomj tagın kilép citté.

(24) Mirseyétné kultıgınnan alıp ikésé iké yaktan küterdéler (25) de kiñ uramga ھاıktılar.

(26) — Sin totıp tor. Min maşına tuktatam,— didé Ruziye.

(27) «İrem avırıp kitté, öyge géne kaytarıp kuysagızçı. Küp-(28)mé sorasagız da birem», — digeç, urta yeşlerdegé bér şofér (29) rizalaştı. «Moskviç»niñ artkı utırırğına Mirseyétné ur-(30)naştırdılar. Bomjga ھاézmet ھاakın tiz géne törtép, Ruziye de (31) Mirseyét yeneşeséne utırdı. Añına kilép citer-jitmes, ba-(32)şın Mirseyét anıñ iñéne saldı.

(33) — KamAZ yulınıñ illénçé çakrımına! — didé Ruziye.— (34) Tizrek öyge kaytırğa kirek.

(35) — Ҳастаханега гёне iltik,— dip tekdim itté ir.

(36) — Épilépsiye гёне ul. Béraздan üte. Yul éraklıgınnan (37) kurıkmagız. İréme yardım itkenégéz öçén ikélete tülüm.

(38) Kazanı çıktılar. Kolay tireséne citkende:

(39) — Ay, başım! Min kayda, Zakire...— dip iñgıraştı Mir-(40)seyét.

(41) «Üle başлагаç, moña Albina түгél, Zakire kirek iken.(42) Cirbit!»

[113/1]— Ҳезэр, kadérlém... Ҳезэр. Méne, daruvıñnı kabıp ci-(2)ber.— Ruziye ceht kéne késesénnen kéçkéne töyme darular (3) aldı da Mirseyétke kaptırdı. Yotıp cibersénge avızına şe-(4)şeden гёне konyak koydı.— Ҳезэр üter. Béraз gına түз, yemé...

(5) Mirseyét tındı. İllénçé çakrımга citkende, ul temlep (6) yoklıy idé indé.

(7) — Reһmet sézge,— didé Ruziye, bér (8) yaktan urman, ikénçé yektan polosa suzilgan yul karañgılıgına күз taşlap.

(9) Ҳатın kulındaгı akçanı şofér ceht kéne késeséne şu-(10)dırdı.

(11) — Avılıgızга uk iltép kuyıym.

(12) — Yuk, yuk, reһmet,— dip karşı töşté Ruziye.— Béraз һel (13) alsın da, jeyevlerbéз гёне. Aña saf hava kirek. Bolay kaytıp (14) kérsek, eniler kurkıp kiter.

(15)— Şulay şul.

(16) Şofér kitté. Yul çiténде Ruziye Mirseyét bélen kaldı. (17) Yuldan sirek-mirek maşınalar uzgalap tora. Alarnıñ fara-(18)sınnan töşken yaktılık elle kanlarga suzıla. Eytérséñ alar (19) Ruziyené күzli. Anı ézerlékli. «Moña kader bar da caylı (20) bardı. Alarnı күрэp, karap kaluçı bulmadı şikéllé. Ҳезэр (21) méne tiren yokıга talgan Mirseyétten tizrek kotulu çarasın (22) tabarga kala». Bu melde ul üzénéñ ni gamel kıluvın uylamıy (23) da idé. «Tizrek, Ruziye, tizrek,— dip, üzéne-üzé emér bire-bire, (24) Mirseyétné yulга taba söyrerge kéréşté.— Uvyana күrмесén ta-(25)gın! Yugıyse eş һарар». Olı gevdéné kultıklarınнан alıp, (26) bér-iké adım atлагаç tuktap, tagın yak-yagına күз saldı. Yul (27) tınıç. Cir östén kuvıyı karañgılık perdesé tomalagan. Mañ-(28)gay tirén sıpırıp aldı da irné tagın söyrerge kéréşté. Bér adım, tagın bér (29) adım. Ul üzén bik ozak mataşa kébék һis (30) itté. Başım çak

kına küterép, yulga tagın karap aldı. Elle (31) indé küzlerine küréne génemé, elle çınlap Kamaz yulı yağın-(32)nan fara yaktısı şepfenemé, monnan tizrek tayarga kireklék-(33)né çamaladı. Bar köçéne Mirseyétné yul urtasına taba östé-(34)redé de iyélgen hêlênde üzé yulnıñ ikénçé yağına yöğérdé. Olı (35) yulga arkılı yatkan Mirseyét gamséz yoklap kaldı. Konyak (36) bélen éçértken öç töyme rélanivm anı tamam izretken idé.

(37) Aşıga-kabalana, Ruziye urman polosasınıñ ikénçé yağına (38) çıktı.

(39) Yul çitte kaldı. Monda maşınalar ıgı-zıgısı tonık kı-(40)na işétele. Tön karañgısına törénép, ikséz-çikséz basular (41) yokıga talgan. Anıñ yöregé géne şuşı basularnı uvyatırday (42) tavış bélen döpéldi. Aña kinet bik kurkıniç bulıp kitté.[114/1] Kılıngan gamelge dörös beha birép, akılınıñ iñ tiren töp-(2)kélênde bér avaz baş kalkıttı. «Kéşé ütêrdém iç min!»— (3) «Yuk! — dip karşı çıktı ikénçé avaz.— Yoklata torgan da-(4)ru gına éçêrdém. Goméré bétmese... şofêrlar kürmi kalmas. (5) Sukır tügél bit alar. Miném bar gayıbém — anı yaratuvım. (6) Mehebбетém öçén üç aldım. Barı şul. Kayçan yarata başla-(7)dım soñ elé min? — dip uylap aldı ul kinet kéne.— Miném (8) küñélême mondıy hıs kayçan kêrdé? Mögayın, Gölsara bélen (9) apanıñ, égêtler turında sérleşe-sérleşe, kiç çıgarga ezêr-(10)lengennerén karap torgan çakta uktır. Hêyêr, hêzêr indé bu (11) möhim tügél».

(12) Eyé, üzénçé yarattı ul Mirseyétné. Üzénêké itép kéne yarat-(13)tı. İh, Mirseyét bélen berge bulgan çaklar... Alar hêzêr bik (14) érak töş siman.

(15) Mirseyét kuna kalgan tönnerné irtegésén de yaratışa-yara-(16)tışa arıp-talırlar idé. Bar dönyanı onıttırgan dert indé (17) tügélgen bulır. Gevde tatlı hêlsézlék éçênde izri. Kullarnıñ (18) cêp özerlék te kuveté yuk siman. Emma Ruziye tüşemge karap (19) yatkan Mirseyétnéñ haman elé bitlerénen sıypıy, muvyımınnan (20) übe. Anı irkelep tuvya almıy. Ul haman Mirseétke tartıla. (21) Ya Hoda! Sin nindi tılsım köçéne iye soñ? Hâtın-kızını sérlé, (22) diler. Yuktır. Hâtın-kızda bu tiklém tılsım yuktır. Möga-(23)yın, bu tılsım sinéñ köçéndedêr,— dip uylıy ul.— Yuk, be-(24) gırkeyém, min söyärke géne tügél, min mehebбетnéñ üzé».

(25) Şul arada anıñ tatlı istelêklé uyların hêzêrgé kırıs (26) çınbarlık kuvıp cibere. Açuvinnan Ruziyenéñ téşleré kısı-(27)la, küzlerén kan basa. Baş miyé başka yunelêşte fikêr yôrte (28) başlıy. «Tökêrdéñ sin miném hısleréme! Uynadıñ, uynadıñ

(29) da taşladıñ! Uvyınçıkmini min siña?! Bolay eşlerge siña (30) kém hokuk birgen? Béleséñ kilse, bu yulga, bu upkinga sin miné (31) üzéñ éterdeñ. Mehebbetémné yugaltuniñ açı gazabı éterdé.— (32) Anıñ akılı şulay aklandı. Hezér cébep kalırğa yaramıy. (33) Éşlenesé eş eşlengen. Yılasañ da, yırtılsañ da, uzgannarnı (34) kiré kaytarıp bulmıy. Kéşé-kara küzène çalınmıyça, mon-(35) nan tizrek kitüveñ yahşı.— Şuşı uy aña köç-kuvet birdé.— (36) Buvaga kaytıp kunası da bar bit elé»,— didé ul üz-üzéne. (37) Tire-yunge küz sala-sala sumkasınnan konyak çıgarıp, anı (38) yotıp kuydı. Kan tamırları buylap rehet cılılık yögérdé.

(39) Töngé salkınça karañgılık oçsız-kırıysız buşlık sı-(40)man idé. Anıñ bu urınnan tizrek yıragrak kitesé, goméréneñ (41) bu öleşén onıtası, yukka çıgarası kildé. Şul télek bélen (42) aşıga-kabalana tuflilerén saldı da can-fermanga yögérér-(43)ge kéréşté. Sulişı kısılgançı yögérdé de tuktap tın aldı, [115/1] tagın yögérdé... Şaktıy yul ütkeç, urman polosasınıñ yul yagina (2) çıktı. Alda utlar şeylenz, dimek, alda tuktalış bulırğa (3) tiyész,— dip uylap aldı. Tuktalışka barıp citkençé, aña (4) béráz hel alırğa, çeçlerén tözetérge, bitlerén, kulların sör-(5)tép alırğa kirek...

(6) Buvaga kaytıp töşép, dustınıñ işégén kakkanda, segat yaña (7) tevlékné sanıy idé indé.

(8) — Bu vakıtta nişlep yöriséñ? — dip karşıladı dus (9) hatını, yokılı küzlerén kéçke-köçke açıp.

(10) — Ey, poyızdda bér beylençék ir yabıştı. Teki artımnan (11) kalmadı. Erleşep te karadım. Kotılıp bulmadı... Töném şu-(12)niñ bélen ütté. Bolay kilép çıkkanı öçén gafu it.

(13) Kazannan Buvaga ul poyızd bélen tügél, ciñél maşına yallap (14) kaytuvın, elbette, sizdermedé.

* * *

(15) Olı yulga arkılı yatkan yoklavçı Mirseyétné yök maşına-(16)sı şoférı kürmedé. Uzip kitkeç kéne tegermeçleréneñ ner-(17)se östénnendér ütüvén abayladı. Kabinasınnan töşép karagaç, (18) önséz kaldı. Kéşé taptatkan bit!

(19) «İ Hodayım! — dip pışıldadı şofır üzaldına.— Bét-(20)tém!»

(21) Ul tiz géne yak-yagina karanıp aldı. Tön. Kéşé-kara yuk, yul (22) tınıç. Kurkudan, kavşavdan kaltırana-kaltırana ercesén-(23)nen tséllofon kapçık aldı da, cansız gevdené törép, maşına-(24)ga saldı. Şofir bardı da bardı. Bérazdan yul urman éçéne (25) kéréde. Hevéften kotılı öçén monnan da uñay urın bulmas-(26)tır. Şofér, maşinasın sulga borıp, urman éçéne kérép kit-(27)té. Emma urman kalın bulmadı. Yartı çakrımnar baruga, kır (28) küréndé. Maşına, küterélgen yuldan töşép, urman çité buy-(29)latıp kitté. Üzenrek uringa tuktadı da, tiz-tiz ez géne urın (30) kazıp, meyétné cirlep kitté...

* * *

(31) Köznéñ tulı hokuklı çagı. İgénner cıyıp alingan. Tır-(32)payışıp utırgan kamıllar basularga huca bulgan. Üzenlé (33) urınnarı yaña közge yeşéllék kaplagan — susıl yeşéllék.

(34) Kart tölkége bu urınnar küpten tanış. Yullarda görélté (35) tıngaç, cir östéne salkınça éñger taralgaç, ul şuşı yakka (36) aşıga. Yomşak yonlı zur kuvyannarıñ isé tarta anı.

[116/1] Tölké, isnene-isnene, kır buylatıp yögérdé. Anıñ yulına (2) kötüleré bélen pırhıldap küterélgen bocırlar, çırkılda-(3)şıp oçkan çıpçıklar oçradı. Heyleker küzlerén uynatıp, (4) tölké alar artınnan karap kaldı. Koşlarıñ kanat tavışı (5) éñger éçénde érép yugalgançı utırdı da yulın tagın devam (6) itté. Mondagı sukmaqlarıñ her tümgegé tanış aña. Tagın (7) béraz gına barası da küterélgen olı yul aşa ikénçé yakka (8) çıgası, hay, sak bulırğa, bik sak bulırğa kirek. Ademner bu (9) yuldan erlé-birlé yörep kéne tora. Maşınalarıñ ut yaktı-(10)sına élekseñ, béttém, digén. Şart-şort ata-ata kuvaçaklar. (11) Şartlatkıçları bulmasa, artınnan citép, koyrığıña basa-(12)çaklar. Anıñ iké balası bar. Heyér, indé alar şaktıy zurlar, (13) üstéler. Tıçkan, bocır işé can iyelerén üzleré avlıy. Emma (14) mondıy olı yulga alarını alıp çıgarga yaramıy elé, kurkıniç. (15) Ene yaz köné géne kürşé yırganaktağı ana tölkéne kéşeler atıp (16) ütérdé. Narasıyları yetim kaldı. Soñınnan bér yavızı şul (17) belekeçlerné de yuk itté.

(18) Şul melné tölkénéñ borınına moñarçı ul yulıkmağan yet (19) it isé kilép kéréde. Bu is anıñ başın eylendérdé, gevdésén, (20) magnit bélen tartkanday, alga eydedé. Ayakları üzlerénen-(21)üzleré yöğere başladı.

(22) Kart tölké, borının suza-suza, yat is kilgen yakka taba çap-(23)tı. Nihayet, ul urman çiténe kilép citté. Yaña öyılgen tüm-(24)gek. İs şul tümgek éçénen kile iken. Tölké algı tepileré (25) bélen aşığıp-aşığıp kazıy başladı...

(26) İkençé könné bu uringa gömbe cıyuçılar tap buldı. Ta-(27)maşanı kürép, militsiyeye heber itteler.

(28) Öske géne cirlengen meyétnéñ yözé tanırılık tügél, cit-(29)mese, köpçek sıtıp ütken. Kazılğan cir bolıtlı könnéñ üzé (30) kébék sorı idé. Barı tik murtayıp tétkelengen pinjeknéñ (31) sıdırılğan ciñénen Ruziyenéñ Mirseyétke uz kulları bé-(32)len bülek itken segaté géne yaktırıp kürénép tora idé.

Hikeyeler

[118/1] İké Dönya Arası

(2) Öç kön buvyına yavgan yañgır, nihayet, tuktadı. Biste öyleré (3) östénde kuvyırğan tıgız bolıtlar ekrénlep kéne tarala başla-(4)dı. Bolıt yırtıkları arasınan, béрни bulmaganday yılmayıp, (5) koyaş küréndé. Şul ez géne vakıtka çıgıp alğan koyaş cılı-(6)sınan dönya rehetlenép izredé. Moña kader şelpéreyép, tu-(7)ñıp utırğan ağaçlarınıñ botakları taralıp, küterélép kitté-(8)ler, eytérséñ le alarga can iñdé. Öy kıyıklarına posıp utır-(9)gan çıpçıklar, çırkıldaşıp, kötüleré bélen çiye kuvagina ki-(10)llep kundılar.

(11) Bakçadagı térékléknéñ canlanuvın, könge yam kérüvén Zöl-(12)hebire karçık ta işétép, toyıp utıra. Helé ciñélrek çak bul-(13)sa, mögayın, ul da, ulı yasagan kéçkéne urındıgın tışka alıp (14) çıgıp, koyaş cılısında béráz cılınır idé. Çiye kuvagındagı (15) çıpçıklarınıñ evere kilüvéne karap, anıñ da küñléle huşla-(16)nır idé. Yuk şul, bulmıy. Bu arada helé ayırucha naçarlanıp (17) kitté. Köznéñ salkınça, dımlı

havası sulış yulların tağın (18) da nıgrak yalkınsındırdı. Sulış alu çiténleşté. Kükrek (19) çitlégénnen hezér bérözlékséz gıjgıldav, sızgıru avazları (20) işétélép tora. Üpkege hava kéçke-kéçke géne kére diyerséñ. (21) Anıñ bar egzası hava citmevden intége, yöregé eş-eş tibe, (22) başı eylene, mañgayına salkın tir berép çıga. Bu çir bélen (23) ul unbiş él gazaplana indé. «Citméş yeşte çakta barıber (24) yerıysı bulgan iken elé,— dip uyly ul.— Siksenge cit-(25)keç... Avır... hay, avır iken. Tabıgatnéñ közé... Gomér közé... (26) Şuşı iké köz béрге turı kilgende, çir bélen tartkalaşu (27) bigrekler de çitén iken. Yañgır bolıtları taralsa da, çir (28) bolıtlarınıñ hiç kéne de taralır isebé yuk şikéllé...»

(29) Yötkére-yötkére şabır tirge batkan karçık, hëlsézlenép, (30) ménderé östéne avdı.

(31) — Se-li-me-e! — dip, özék-özék tın alıp kıçkırdı ul.— (32) Kaya kit-téñ in-dé-é?

(33) Aş bülmesénnen kilénénéñ tonık tavışı işétéldé:

(34) — Hezér. Béraz gına sabır it. Çey géne péşérem.

(35) Kilénénéñ tavışında çak kına kırıslık tösméré de, bé-[119/1]raz aptıraganlık, çarasızlık ta bar idé şikéllé. Alar bér-(2)bérsénéñ hılık-figılén bik eybet béleler. Ni diseñ de utız (3) él vakıt az gomér tügél şul. Zölhebirenéñ ulı Rinatnıñ (4) vafatına da unbiş él tuldı bit. İké tol, kayınana bélen ki-(5)lén, béрге yeşep yatarlar. Balası bulmavın Selime éçten yanıp-(6) köyıp kéne kiçérse, kayınanası bu hıakta kıçkırıp uk uftana: (7) «İçmasa, bér bala da taba almadıñ!» — dip, yaraga toz sala ul (8) kayçakta. Hét uftap, hét cirler tırnap yıla — dönya sin (9) digençe géne barmıy iken şul. Kartayası da, ülesé de isénnen (10) çıkmadı Zölhebirenéñ. E méne şuşı tiklém bétérenép, ki-(11)lén küzéne karap, annan yardım kötép yatarın digen uy töşéne (12) de kermegen idé. İ-i, yaş çağında nindi kéşé idé bit ul! (13) Uzıp kitkende, idenner sıgılıp kalır idé.

(14) — Se-li-me-e! Kay-da yö-ri-sé-éñ in-dé-é!

(15) İşégaldında temeké köyretép utıruçı Sabircan da apası-(16)nıñ sabırsızlanuvına ıgtıbar itté. «Bügén küzén yomamı, (17) irtegemé dip torabız... E ul haman usallana» dip uylap kuydı.

(18) Sabircan — Zölhebirenéñ séñlésénéñ malayı. Şherdegé (19) bér bülmelé fatırları kısan, şuña küre kéçkéñeden ük apası-(20)niñ öym yarattı. Monda işégaldı bar, sarayı, kéçkéne bulsa da (21) bakçası. Rinat bélen alar saraydan kérmesler idé. Ayakların (22) sırlap zur östel yasagaç, kürşé-külenge kader şakkatkan idé. (23) Sabircannı balaçaktan eşke öyretken yort bu. İ dönya, di-(24)gén! Rinat abıysınnan soñ ozak ta tormıyça üz enisén cirle-(25) geç, şher fatırında Sabircan öçen böténley yam kalmadı.

(26) — Öylen indé, içmasam! Bolay kañgırıp, duvadak kaz şı-(27)kállé yörmesséñ! — digen idé aña bérköñné Zölhebire apası.

(28) — Öylengen idém bit indé... Ulım üse,— dip körséndé (29) Sabircan.— Matur ciñgem kébék hatın turı kilmedé bit...

(30) — Ul da feréşte tügél,— dip, anıñ süzén büldé apası.

(31) — Feréstemé, ademmé, hikmet anda tügél. Ul méne merhüm (32) irénéñ hakın hıklap, sinéñ bélen yeşep yata bit elé. E miné-(33)ké... Minéké...

(34) — Méne söt cılıttım.— Selimeniñ tavişı Sabircan-(35)niñ uyların büldé.— Géł sinéñ yanında gına utıra almıym (36) bit indé,— didé Selime, kaymanasına aklanganday itép.

(37) — Yanıma utır,— dip iñıraştı karçık.— Nerse de bulsa (38) eşlet, tik helémné géne ciñéleyt...

(39) — Hay, miném kuldán gına kilseçé... Méne söt éçép ci-(40)ber. Béráz arulanmassıñmı? — Selime, şulay söylene-söy-(41)lene, avırınıñ ménderén yomşartkaladı.

(42) Kaymanasınıñ éçke batkan küzleré, çıpçık çukırlık ta (43) ité kalmagan yözé anı uyga saldı. Bétérénse de bétéréne iken (44) kéşé! Bar idé bit anıñ cillé çakları! Selimené malayına [120/1] hiç kéne de aldırası kilmegen idé indé... Avıldan tuyga dip (2) kilgen kodagıyına béréñçé köñné ük şul fikérén citkérde. (3) «Tözélş izmeséne batkan avıl kızına dip üstérmegen idém (4) ulımnı!»

(5) Avıldan kilgen kodagıy akıllı bulıp çıktı.

(6) — Eyé, kiyev bik kürkem égét,— dip élép aldı ul.— Buvyı-(7)sını diséñmé, yözé-bité diséñmé... Tél-téş tidérérlék tügél. (8) Şundıy égétnéñ küzé töşken kız da yaman bulmas!

(9) Önséz kaldı Zölhebire. Méne siña avıl kodagıy! Çırayın (10) sıtmadı, üpke süz çıgarmadı — niçék osta gına avızın toma-(11)ladı. Yaña bistenéñ çet-çet kilép torgan Zölhebiresén akıl-(12)lı süzé bélen urınına utırttı da kuydı.

(13) Zölhebire géne tügél, tuy könné kiyev de sınattı: meclés-(14)ke üzénéñ élék yörge kızın deşté. Tégésé de, ayırılışkan (15) égetém dip tormagan, tartınmagan — kilgen. Alay gınamı élé, (16) kése küz aldına uk, türge kilép kukrayıp utırgan. Élékké «me-(17) hebbetnéñ» utlı karaşı gél Rinatta gına buldı. İşégaldı-(18)na biyéрге çıkkaç ta küzén annan almadı. Karap kına torsa (19) yarıy élé, emma ul alay gına tınıçlanmadı. Urtağa çıktı da: (20) «Min ak tanéts iglan item!» — dip béldérdé. Başkalar ni-(21)dér uylap ölgérgençé, yaş kiyevné citeklep urtağa alıp ta (22) çıktı. Bütenner de alarga iyerde. Öyaldı işégé östéne kuvıyl-(23)gan lampoçkanıñ tonık yaktısında vals eylenüçélernéñ yö-(24)zé élé ayırmaçık küréndé, élé karañgılık éçene kérép yugal-(25)ganday buldı.

(26) Selime biyéрге bérevné de çakırmadı, Rinatın gına küzet-(27)té. Méne alar bér eylendéler, iké eylendéler... Kunak kız (28) şulkader dert bélen bötérele ki, anıñ itek cilé yözlerge (29) beréle.

(30) Öçénçé eylenéşte... Selime alarnıñ bakçaga kérép kitü-(31)lerén şeylep kaldı. «Çü, bolay avız açıp torsa, Rinatın (32) tartıp aluları da mömkin tügélme soñ? Artlarınnan ba-(33) ram!» — dip uylap aldı Selime.

(34) Bakçaga kérép bériñçe adım atlavga, anıñ küzé botakla-(35)rın kiñ ceyép üsken alma ağacı yagına töşté. Ağaç külegesén-(36)de iké şevle bér-bérséne sarılıp tora idé...

(37) Zölhebirenéñ gıgıldık tavışı anı uylarınnan ayırdı.

(38) — Duhtır çakırt!

(39) — Yarar,— didé kiléné, kündem géne.

(40) Ciñgesénéñ sabırlığına, kiñ küñéllélégéne Sabircan-(41)nıñ isé-akılı kite. Késege avır süz eytmes, küterélép be-(42)rélmes. Éçénde nindi zur borçuvı bulsa da, tışka çıgarımas. (43) Ul бүгэн de tené buvyı kérfék kakmadı. Elle niçe tapkır söt (44) cılıttı, ülennerden tönétme yasap éçértté. Daruların bir-[121/1]dé. Bu hel bér бүгэн géne tügél, kön sayın bit. Kése dönyaga (2) kilgen iken, dimek ki, ul annan kiterge de tiyész. Bu — gaceyép (3) gadi, şul uk vakıtta katlavlı da felsefe. Ülémmen kotılı (4)

yuk! Írtegésé tañmñ hiçşikséz atuvına ışangan kébék, ülém-(5)nėñ de bėrkönné kilėp citeséne inanıp, annan kurıkmyça (6) yeşerge kirek iken. Ene řul inanu kotılgısızlıknı bėraz (7) ciñéleytėp cibere řikėllé. Niřlisėñ, yazmış! Yazmıřıña (8) yazılğannı kűrmi, gűrge kėrėp bulmıy, diler. Dimek ki bu ga-(9)zaplarını kűrű Zölħebire apasınıñ yazmışına kűpten yazı-(10)lıp kuvyılğan. E kėřé digenėñ sansız-selamet çağında uysız (11) yeşerge yarata. Çir ayaktan yıkkaç kına ülém iséne tőře. Sela-(12)met çakta... Selamet çakta bėr kėřenėñ bėrkémde éřé yuk. (13) Fani dőnya aldıy, bendené bėrtuktavsız baylık, mal artın-(14)nan kudırta...

(15) Hėyer, Zölħebire karçıkını mal artınnan artık kuvvçılar (16) reténe kėrtėp bulmıy buluvın. Emma... tapkanınıñ kadėrén (17) bėle idé.

(18) Kayınanasınıñ bu gadetė bėlen Selime kilén bulıp tőřű-(19)vėnėñ ikėnçé kőnėnde űk oçraştı. Yař kilén irtengé çey ezėr-(20) lep yőri. Ul elé ikėnçé dőnyada yeři sıman. Yőregé urının-(21)nan kupkan řikėllé. Aña moñsu da, rehet te. Bőtén tenéne (22) tatlı sızlanu taralğan. Ul — ir ħatını! Yaña tormış bėraz (23) kavşatsa da, kűñélé řat. Rinatnıñ tőné buvyı pışıldagan naz-(24) lı sűzleré haman kolagında...

(25) şulay uylarga uralıp ipi kisėp torganda, yanına kayınana-(26)sınıñ kilėp basuvın toymıy kaldı ul.

(27) — Kém indé şuşılay itėp ipi kise? — Ul siskenėp kit-(28)té. Alarnıñ avılında ipiné kulga totıp aşarlık itėp kise-(29)ler. Miç tőbėnde kűpėrėp pėřken ipėkeyné avız tutırıp (30) aşamagaç, tamak tuvya dimėni?

(31) Kilén kulındağı pıçak, kűz açıp yomgançı, Zölħebire ku-(32)lına kűçté.

(33) — Endri kaznası bar dip bėlesėñmé elle? Ŭzėñ éřlep (34) tapkanını şulay kisersėñ!

(35) Selime bėrmel zihėnén cıya almıyça tordı. Anıñ bu ħa-(36)leté eni kėřége tagın oşamadı.

(37) — Avızını açıp nik kattıñ? — didé ul, űz sűzlerėnėñ (38) teyėsiré turında tamçı da uylamıyça.— Mėne añ bul: ipė-(39)keyné řu-řı-ı-lay-y itėp kiseler.

(40) Sűz eytėrlėk tűgél: ipėkeyné osta kise kayınanası. Tėlém-(41)neré iké bit kegaz kalınlıgında diyersėñ. Kűzge yakınrak (42) kiterėp karasañ... űte kűrėnmelé.

(43) Selimege kűñėlsėz bulıp kitté. «Niřlep elé bu bėrėnçé (44) kőnné űk miném bařıma suga? — dip uylap aldı ul.— Éndeř-(45)meseñ, gél řulay bulır».

[122/1] — Sugıştan soñgi heyérçé yıllarnı avılda bereñgé kabı-(2)gın şuşılay yuka itép erçiler idé. Şeher halkı erçép te (3) tormagandır indé.

(4) Bu yulı Zölhebireneñ küzé akaydı. Kilénneñ avızın to-(5)malıym dip, télennen temséz süz töşüvén toymıy da kaldı.

(6) — Hi, avıl gıybadı! Söylenép torgan bulasıñ! Bereñgé (7) kabıgı tügél, kultura bu! İñ élék şul iké töşençené ayırır-(8)ga öyren!

(9) Selime karşı eytér idémé, yukmı — anısı bilgélé tügél. (10) Matur ciñgesén apası niçék itép ipi kiserge öyretüvén tür (11) yekta işétép utırgan Sabircan bolar yanına çıktı. Zölhebi-(12) renéñ holkın bélgenge küre, yılmayıp kına:

(13) — Elle indé... tuganıy apa matur ciñgemneñ eşén oşat-(14)mıy... — digen buldı.

(15) Bu söyleşüneñ Rinatka iréşü mömkinlégén uylapmı, Zöl-(16)hebire de süzné artık suzmadı.

(17) — Yarar, yarar... Méne öylenérséñ, kürérbéz, — dip çıgıp (18) kitté.

(19) Tagın iké éldan Sabircan öylendé. Tik altı aydan soñ (20) hatını gına kitté. Yöklé idé. «Balanı yetim itmik!» — dip (21) yelvardı Sabircan. Tégésé tıñlamadı. Süzende nık tordı. (22) «Bulmıy... Kıstama, — didé. — Bulmaganın üzéñde béleséñ (23) iç... Turı kilmibéz...» Üzém télep kittém, irém kıyırıtmadı, (24) digendérmé, alimént sorap, hókém aldında yörtmedé. Emma Sa-(25) bircan hatın-kız yanına bütün barırga kurıktı. Yalgız yeşevné (26) artıgrak kürdé.

(27) ...Cılı söt éçkennen soñ biraz basılıp torgan yutel ta-(28)gın kuzgaldı. Avırınıñ can tirge batıp ağıldavı, kükre (29) çitlégén berép çıkkın gıjlavı uramga işétéldé. Avır, yar-(30)tı segatlep azaplangaç, tagın tınıp kaldı. Elle can bire-(31)mé dip kurkıp, Sabircan tizrek anıñ yanına kildé. İsen iken (32) elé, isen! İrneñ éçene cılı yögérdé. Şésénké küz kabakla-(33)rı astındağı ömétséz karaşın apası éneséne tékedé.

(34) — Sin kém? Tanımıym, — didé ul, ekrén géne.

(35) — Min — Sabircan. Bérer eybér kirekmimé?

(36) — Braç dip toram.

(37) Sin ni eytárséñ digendey, Sabircan Selimege karadı.

(38) — Tabib çakırtıyk soñ.

(39) — Eyé şul. Belki, ukollarınıñ faydası tiyer, — dip ki-(40)lésté Sabircan.

(41) — Bélmim indé... Aniñ sulış egzalarında isen küzenek (42) yuktır.

(43) Ul arada Zölhebire tagın télge kildé:

(44) — Kara indé... Tagın kaytkan...

[123/1] — Kém kaytkan? — dip soradı Selime.

(2) — Rinat indé. Mototsıklına atlana da miném yanga kile. (3) Kul izi. Üz yanına deşe... Monda siña ni kalgan? Kit!

(4) — Sataşa, — dip kuydı Sabircan. — Küpke barmas...

(5) Zölhebire tagın tınp kaldı. Yokıga talganday, küzle-(6)rén yomdı. Emma aniñ bu haleté ozakka barmadı. Ul, kadérlé (7) eybérén yugaltkan késedey, nidér ézli, yurgan östén kapşy (8) başladı. Şultıklém mavıgıp karmalana, hetta bit urtala-(9) rına alsulik yögérdé. Yabıgıp-talçıgıp kalgan apasınıñ tı-(10)rışıp-tırışıp kapşanuvın karap torgan Sabircanniñ kü-(11)ñélé yomşarıp kitté. «Nişliséñ, yazmış, — dip uyladı ul, (12) anı ozatu meşekatlerén küz aldına kitérép. — Yaña biste (13) ziratında Rinatı tiresénderek urın tabası bulır». Kar-(14)çıknıñ bérözlékséz karmalanuvına igtibar itép torgan Se-(15)lime tüzmedé, soradı:

(16) — Eni, bérer eybéréñné yugalttıñmı elle?

(17) — Baldagım... Saf altın ié... Barmagımda yuk...

(18) — Baldak bélen nişliséñ soñ?

(19) — Méne... Sabircanga birérmén digen iém...

(20) Ni sabır Selimenéñ yözéne kırıslık yögérdé. «Ülém tü-(21)şegénde baldak kaygısı» dip uylap aldı ul.

(22) — Baldagıñ şkafta. İdenge töşken idé.

(23) — E-e... Yarar, alaysam... Sabircanga bir... Öylenér elé... (24) Aniñ balalarına bulır...

(25) Selime karşı süz eytmedé. Sabircanga iken, dimek, Sa-(26)bircanga. Mal, baylık turında Selimenéñ uylaganı da yuk. (27) Bar tapkanı şuşı yortka kérép bardı... Tik méne şuşı (28) helénde de aniñ balasızlığına işare itüvé avır, bik avır.

(29) Selime bala tabarga goméré buyyı hıyallandı. Niçeme-niçe (30) tapkır hastañanelerde yatıp tikşéréldé. Emma tabıblar an-(31)nan çir tapmadı. Selamet, didéler. Rinatka da tikşérélép (32) kararga tekdım ittéler.

(33) — Min normalnıy ir, — didé ul hatınına.

(34) — Normalny dip... Normalnyga gına karamıdır in-(35)dé ul...

(36) — Elé sin başka sérler de béleséñmèni?

(37) — Rinat, ni söylisèñ sin? Kinayeñné añlamıym!

(39) — Üzèñ eytép torasıñ iç! Normalnyga gına karamı-(40)dır, dip. Znaçit, tagın nersege karaganın bélesèñ indé sin. (41) Hıstañanede irler de citerlék...

(42) İrenèñ şuşı nañak süzè Selimenèñ cén açuların çıgar-(43)dı. Küñél türènde tırnap torgan üpkelè süzén eytté de saldı:

(44) — Üzèñnen çığıp miña beha birme! Sin gıne ul tuy könné (45) de metkeñ bélen çığıp sayraşıp kèrdèñ!

[124/1] — Yuknı lıgırdama! Kısır ték kısır indé. Bozavlama-(2)gan sıyrını da asramıylar. Miña da bala taba almagan hatın (3) kirek tügél! — Arakısın yaña gına éçép bétèrgen şèşenè (4) Rinat ceht kéne élektèrép aldı da Selimenèñ karşısına (5) kilép bastı. Anıñ küzlerènde iman eseré kürénmedé. Çeçle-(6)rè tuzgıp mañgayına tüşken. Kalın irènneré dérèldi. — Min (7) siné hezèr şèşe bélen...

(8) Selimenèñ kurkudan kotı oçtı. Kotırınan ir yanınnan (9) niçék te çığıp kaçarga kirek idé. Tıšta cil, buran. Ozak-(10)lap uylap torırğa, nindidér plan korırğa çama kalmadı. Ni-(11) çek bulsa da kotulu yulın ézlep, Selime terezege karadı. Eyé, (12) eyé, barı tereze aşa gına çığıp kaçu ul. Pıyalaga kisélü, (13) cerehetlenü turında başına da kèrmedé... Yalanayak, yalanbaş, (14) kıska ciñlé halattan bar köçene terezege ırıldı. Bil ti-(15)ñéntén karga bata-çuma kürşèlerge taba aşıktı...

(16) Zölhebire tagın télge kildé:

(17) — Eybérlerémné üzèñ bélép öleşèrsèñ indé...

(18) Bu yulı aña Sabircan cavap birdé:

(19) — Térélesèñ elé, apa. Avırmas söyak bulamı? Tıkırık Miñ-(20)kamalın bılıtır gél üle dip kötkenner iyé. Bıyıl da ene cir (21) cimértép yöri.

(22) Sabircanniñ süzén tıñlap torganday toyılğan Zölhebire (23) tagın üzaldına söylene başladı:

(24) — Tagın kilesèñmèni indé? Alıp kiterge yörisèndér... (25) Aşıkma, ölgèrsèñ...

(26) — Apa, nerse buldı? — didé Sabircan, karçıkniñ kulla-(27)rın sıypap.

(28) Ene bit... Tagın tégé matayın kabıza...

(29) — Küzéne küréne torgandır, — didé Selime.

(30) — Bélmim indé.

(31) Zölhebire alarnın süzlerén işétmi de, anıñ üz helé hel. (32) Ul meñgélék bélen fani dönya arasında tirbele. Kay arada (33) aña şundıy rehet bulıp kite. Ul oça. Şundıy ciñél. Dönye (34) gél aktan gına torgan sıman. Béрниçe minuttan ul tagın fa- (35)ni dönyaga kayta. Çir anı tagın gazaplıy başlıy: sulışı (36) citmi, yöregé kaga, başı eylene...

(37) Sabircan bélen Selime vakıt isebén yugalttılar. Segat (38) irtengé un tulıp kile iken.

(39) Bolıtlar tamam taralıp bétte. Kürşelernéñ eteçleré, koy-(40)ma başına ménép, bar uramnı yañğıratıp kışkırdı. «Ki-i-k-(41) ri-kü-ü-k-k!» Öy éçende şomlı tınlık. Bu tınlıktan kotı-(42)lası, kayadır çitke, érakka kitesé kile.

(43) Sabircan, ekrén géne kuzgalıp, çıgıp kitté. Selime aş (44) bülmeséne atladı. Méne niçençé kön, niçençé tön indé alar-(45)niñ utırıp aşagannarı, yunlep yal itkenneré yuk.

[125/1] Sabircan temekésén tartıp kéréşke, avıru tagın uvyangan (2) idé. Tagın buvılıp yötkére başladı. Kükrek çitlégén cimé-(3)rérdey bulıp çıkkın gıjıldav, can açısı bélen iñğıraşu (4) küñélge tidé.

(5) — Kaya kitép béttegéz? — dip éndeşté avıru, köçke sulış (6) alıp. — Tagın bér géne kön bulsa da yeşerge yardım itégéz (7) indé! Min ülgeç, rehetlenép yoklarsız...

(8) Anıñ avızınnan çıkkın «yoklarsız» süzé nindidér ki-(9)naye, yemséz tösmér bélen yañğıradı. Bu yañğıraşını Sabircan (10) avır kabul itté. Üzénnen de yeşerép yörte torgan saf yörek (11) séréne ülém tüşegéndege Zölhebire apası pıçrak ırğıta tü- (12)gélme soñ? «Alla kolı! Matur ciñgem gomér buvyı yalgız yeşer-(13)méni? Méne sin de kitép barasıñ iç!» — dip ernédé ul.

(14) Apasınıñ küzé oçlı şul. Énésénéñ kilénénde küñélé ba-(15)rın uzgan may ayında uk sizéngen idé. Almagaçlar, çıye kuvakla-(16)rı şav çeçekte vakıt. Koyma buvyındagı kéçkéne iké tütellék (17) kéne buş uringa ciñgesé sugan utırta. Üremge kermegen bér (18) totam mañgay çeçé küzéne töşép intéktére. Askı irénén alga (19) suzıp, şul tiñlavsız çeçleréne eléden-elé örép ala. E çeç-(20)ler haman töşe. Selime,

éşennen tuktap, kul arkası bélen (21) alarnı yavlık astına kértérge tırışa. Sabircan, karlıgan (22) botakların kisüden tuktap, dönyasın onıtıp, ciñgeséne ka-(23) rap tora. Méne hëzer anıñ karşısına barıp çügelisé idé de (24) şul çeçlerén retlep kuvyesı idé. Péşken almaday alsulanıp (25) torgan bitleréne kagılıp alası, anıñ cılısın toyesı idé... (26) Tik Sabircan bolarnı eşli almıy. Küñéléndegé nazlı hıs-(27)lerén ciñgeséne béldérérge köçé citmi... Kızık bit: küñél-(28)néñ iñ tiren töpkéléndegé kadérlé hısne ansat kına eytép (29) bulmıy. Eyé, tiren, kadérlé hısne eytü avır, bik avır. Çın (30) yörekten çıkmagan hısne eytép bula... E tirenén... Yuk. Süzge (31) küçére başlasañ, anıñ köçé, maturlığı, nazı, teyésiré kimi (32) şikéllé. Kéşé miyénde alışıñıp torgan uy-fikérlerné de (33) tiz géne süzler kalıbına salıp bulmıy bit. E Sabircan (34) küñélénde yörgen tatlı söyu gazabı, hıyalları, ömétleré, yokı-(35)sız ütkerge tönnernéñ séré barısı da hıs éçéne sıygan. Ene (36) şul toygını añlatu öçén suz tabıp kara sin! Yuk, yuk... Yöre-(37)généñ iñ tiren töpkélénde saklangan bik te kadérlé hısne (38) ansat kına béldére almıy ul.

(39) Ulı yasagan kéçkéne urındıkka utırıp, koyaş nurlarında (40) izregen Zölhebire énésénéñ yözéne çıkkın yalkınnı, küzle-(41)rénde balkıgan meħebbet kaynarlıgın kürép tordı. Karap-(42)karap utırdı da tüzmedé — Sabircanga kul izedé.

(43) — Kil elé monda!

(44) İr kinet siskendé. Uyların yeşérérge télep, tiren sulış (45) aldı.

[126/1] Nerse kirek, apa? — didé ul, urınıñnan kuzgalmıyça (2) gına.

(3) — Öyge kérik.

(4) Sabircan aña iyermi buldıra almadı.

(5) — Sin nerse? Tilérdéñme elle?! — dip cikérdé apası, (6) işék busagasın atlap kérége. — Oyatsız!

(7) — Tagın nerse buldı indé? Nik kıçkırasıñ?

(8) — Kara, kara: nerse bulgan dip tora! Cırbıt! Bérkönné (9) koyıdan ciñgeñe su alıp birgenéñné karap tordım...

(10) — Torsañ.

(11) — Avızına kérép kiteséñ iç! Abıyñ hıtınına küz salıp (12) yörgençé, üz hıtınıñnı alıp kayt!

(13) — Apay, abıy tormışına kısıluviñ da bik citken idé. (14) Miña da kısıлма!

(15) Zölhebire zeherennen küzlerén kısa töşté. Üzé turında (16) naçar süz eytülerén ul hiç yaratmıy. «Çit-yet kése ni eytmes, (17) billehi! Üz énéñ, üz kaniñ nerse dip tora bit!»

(18) — Niçék kısılgan indé min abıyñ tormışına? Min anı (19) yalgızım üstérdém! Késéden kim kiyéndérmedém! Késéden kim (20) aşatmadım! Bar tapkanım, tabınganım aniñ öçén buldı. Ulım (21) öçén eşledém, ulım öçén yeşedém.

(22) — Alaysa, şuñadır indé: öylengen könennen abıynıñ ko-(23)lak itén aşıy başladıñ. Hatın süzéne karama... Hatınıñ (24) bişné tabıp bula... Ana bér gene... İr bula bél! Bérozlekséz (25) şulay tukıdıñ. Ciñginéñ çitten torıp bulsa da ukıysı, (26) yugarı béléme alası kildé. Monda da sin kısıldıñ! İmeş, kiç (27) bélen hatınıñniñ çit irler bélen yörüvén teliséñmeni? İmeş, (28) ukıtırsıñ-ukıtırsıñ da... annarı taşlap kiter. Abıyga ara-(29)kı éçérte-éçérte üz süzéñné kérttēñ bit! Üz ulıñnı üzēñ éçerge (30) öyrettēñ!

(31) Yavızlıgım biténe berép eytüné Zölhebire kütere almadı, (32) üksi-üksi yılarga kéréşté.

(33) — Min aniñ atasınnan öç aylık yögém bélen kittém. Şun-(34)nan birlé ir nazı kürgeném bulmadı. Miném bar karap torga-(35)nım Rinat idé. Üzeme térek bulır dip üstergen idém. Balam (36) ügi bulmasın dip, kiyevge de çıkmadım min...

(37) «Yoklarsız» süzéne Selimenéñ de küñélé rencédé. Emma (38) ul kayınanasına karşı süz eytmedé, çeylé çınayagın kuvyıp, tiz (39) gene aniñ yanına kilép bastı.

(40) — Eni, nerse kirek idé?

(41) — Ülem bit indé, — dip iñgıraştı karçık. — Ukol ka-(42)dap kara.

(43) — Ukol kadaganga bér segat te bulmadı bit elé. Alay eş kadarga yaramıy iç.

[127/1] — Barıbér ülem bit... Kada!

(2) — Sabircan, — dip yalvarganday éndeşté Selime. — Aniñ (3) küzlerénde ütünü de, kızganu da, elle nindi çarasızlık ta, (4) eytép bétérgéséz moñ da bar şikéllé idé. — Daruñanege ba-(5)rıp kaytasıñmı elle? Alarnıñ köçlérek ukolları bula. İp-(6)lep söyleşép kara. Rétséptsız birmeslermé? Helé avır bit...

(7) Hay, anıñ şulay özdérép karavları... Üzeklerné özép ala. (8) Andagı cılılık, andagı naz, andagı merhemet... Télende süz (9) bulsa, süzêñné, başında uy bulsa, uvyıñnı onıttıra.

(10) Sabircan saraydan vélosipédın alıp çıktı da, küz açıp (11) yomgançı daruħane yagına éldértté. Aña ni öçéndér bik rehet (12) idé. Vélosipéd tegermeçleré cirde tegeremi — oça şikéllé. (13) Küz aldında Selimenéñ nazlı karaşı, kolagında yomşak sü-(14)zé... E yörek şaşıp tibe. Niçe yıllar buvyı tik hıyalında gına (15) irkelegen ciñgesé anıñ bu haletén béłmi de bit. Yuk, bolay (16) yeşep bulmıy. Canında kaynagan ħislerné çıgarmıyça, küp-(17)mé tüzerge mömkin? Ene, küktege bolıtlar da yözép yöri-yöri (18) kuvyırılar da yañgır bulıp yavalar. Yazgı koyaş cılısında üsem-(19)léklernéñ bórésé tulışa da yafrak bulıp yara... Anıñ küñé-(20)lén bilegen ħisler de küz yavın alırday çeçeklé bolınar (21) kébék matur, yeşénlé yañgırlarday davıllı, çéltér çişme su-(22)larıday saf. Şultıklém ħisné sıydıra alğan kéçkéne géne (23) yörek sulkıldamıy niçék tüzsén?!

(24) Moñarçı Zölħebire apasın tıñlap, kéşe ni eytér, dip kur-(25)kıp yeşeldé. Arada kirte bulıp torgan apası da бүгénmé, ir-(26)tegemé meñgélékke küçü yulında... Çü, ni uylyı ul? Sabircan (27) siskeñép kitté. Kaydan kildé mondıy megneséz uylar... Al-(28)lam saklasın! Kéşe güreñe kéşe kere diméni? Yeşesen! Belki, (29) énéséñni beħétén kürérge nasıyptır...

(30) Selimenéñ çarasız moñlı karaşın ul tagın küz aldına (31) kitérdé. Yarata bélgen kéşeler géne şundıy karaşka iyeler-(32)dér, dip uyladı Sabircan. Meħebbet kéşe küñéléndegé iñ (33) mökatdes, iñ saf ħis şul. Ul — ikénçé bérevné üzéñnen de (34) artık kürép yaratı, kádérlev, anıñ öçén yeşev bit. Meħebbet (35) küñéllerné saflandıra, dönyañnı maturlıy, goméréñe megne (36) bire, söyu-naz diñgézénde koyındıra... Eyé, eyé, anıñ bu turıda (37) ukıganı da bar idé bugay. Yaratasıñ iken, anıñ öçén köreşe (38) bélérge de kirek, diélgen idé...

(39) Vélosipéd pédalleré üzlerénen-üzleré eylene. Sabir-(40)cannıñ iñénde güvyé kanatlar. Anıñ kıçkırıp cırlıysı ki-(41)le, tik tavışı çıkmıy. İgtibar itse, ni kürsén — daruħa-(42)nege kilép te citélgen. Uramnı gına arkılı çıgası. Ĥezér (43) ul daruħanege kéré de gozérén eytér. Ul alıp kaytkan ukol-(44)nı Selime kadar. Avırunıñ ħelé ciñéleyép kiter.

[128/1] ...Bér mizgél! Dönya kinet tınıp kaldı. Elé géne Sabir-(2)can utırıp kilgen vélosipéd asfalt çiténdé avnıy. Algı (3) tegermeç kıyşaygan kiléş haman eylène. Bér-iké métr arı-(4)rak Sabircan yóztüben yata. Vélosipédlinı berdérgeñ «KamAZ» (5) maşınasınıñ yórtüçesé meyét yanına çügelegen de tın gına (6) yılıy...

(7) Bulat Hem Kızılkanat

(8) Babası, köndelék gadeti éşné iskertken kébék kéne:

(9) — Bulat ulım, irtege külge barırbız, — didé.

(10) Sabır gına eytélgén bu süzler Bulatnıñ iñneréne kanat-(11)lar üstérgendey buldı. Ul hezér oçıp kına yörü şikéllé. (12) Ebisénéñ: «Kaz bebkelerén aşatır vakıt citté bugay»,—(13) dip üzaldına söylenüvén işétüge, turagan ipi salıngan iské (14) tabaknı alıp, inéş buvyına yögdé.

(15) Anda érak barası tügél: alarnıñ bakça başı yarga térelép (16) tora. Yar buvyında —yaşél çiremlék. Ebisé irtük kazlarnı (17) şuşında kitére. Kazlar kañgılđaşa, bebkeler «pip-pip» dip, (18) alarga kuşıla. İ söyinéşeler, şatlanışalar indé! Su sal-(19)kın tügél miken digendey, bérsén-bérsé uzdıra-uzdıra pipél-(20)deşeler. Şulay «söyleşe-söyleşe» yardan tegereşeler. Suga (21) kérgeç, béрге cıynalıp, tagın bér tapkır gepleşép alalar. (22) Annarı çumıp-çumıp uynıylar. Su koyınıp çıkkaç, tomşık-(23)ları bélen kavrıyların retlerge kéréşeler.

(24) Bügén yar buvyına kilép citer-citmes ük Bulat tuktap kal-(25)dı. Anıñ isé-akılı kitté: çiremlék östéne kémdér bér at (26) yögé çüp avdarıp kitken idé. Anda nerse géne yuk: kaz oyası-(27) nıñ mamıklı salamı, tüben öyden çıgarılğan çerék bereñgé-(28)lé balçık, işégaldınnan sébérép alğan çüp-çar, buşagan şam-(29)pun şésşeleré... Çüpnéñ bérázı yar astına işélgen, bérázı (30) çiremlékke taralgan. Şuşı eşeké gamelné kürüge, kılıt itép (31) babasınıñ süzleré iséne töşté.

(32) — Su buvyına yunlé kéşé çüp tükmi! Sunı pıçratırğa yara-(33)mıy,— di ul.— Üz işégalları çista bulsa da, andıylar şap-(34)şak, pıçrak. Üzé çüp tükken sunı uk éçe bit ul! Şunda koyına!

(35) Mondagi ħelné kaytıp babasına eytse, aniñ keyéfé kırı-(36)laçak indé. Yarar, eytmi torr. Ene bebkeler de çiremné çüp-(37)çardan çitkerek kitép aşıy.

(38) Açuvı çıkkın ata kaz ısıldap kile tağın. Muvyının suzgan, (39) küzleré kızargan. Eytérséñ aña Bulat bérer yamanlık kılğan.

(40) —Kilép kéne kara! Méne siña...

[129/1] Sıgılmalı néçke tal çıbıgı borını töbénde ük uynap (2) torgaç, ata kaz köç kullanırğa bazmadı, muvyının suzıp Bulat-(3)ka taba kilgen cirénnen ana kaz yağına borıldı. Büksesén (4) kiyérép bara-bara tuktavsız «söylene» tağın üzé:

(5) — Ga-ga-ga...

(6) Çıbıktan şürlevén ana kazga béldéresé kilmevé elle ka-(7)yan añlaşılıp tora. «Ĥuca malayı bit. Çıbık kütermese de (8) timi idém min aña», — dip aklanuvı da ayırmaçık sizéle.

(9) Ata kazniñ bu kılanişına isé de kitmedé Bulatniñ. İr-(10)tege külge barası bulgaç, öydegé eşlerné tizrek bétérérge, (11) babasına yardım iterge kirek — barı şul gına. Külge uptım-(12)ordım gına çıgıp kitép bulmıy ul. Kirek-yeraknı aldan bar-(13)lap-ħesterlep kuvyası.

(14) ...Akyar avılı yanında kül bar. Bik boringı zamannardan (15) uk, urman yeneşeséndegé basını ortalay bülép, tiren yılga bar-(16)lıkka kilgen. Bik tiren ul, élék aniñ töbéne töşerge de (17) kurkıniç bulgan. Elle şuña indé ĥalık anı Ayu yılgası dip (18) atagan. Kém béle, belki, şul tirede ayular da yeşegendér... Ur-(19)man éçénde tipken kömeş çişmelernéñ suvı şuşı yılgaga agıp (20) töşken.

(21) Avıl agayları, şul yılğanı böyap, maymıçlar cibergenner. (22) Ĥezér andagi sazan, kızılkanat, alabuga, kereke balıkları-(23)niñ isebé-ħisabı yuk. Balıkçılar da elle-e-e kaylardan ki-(24)le. Alla kuşsa, irtege babası bélen Bulat ta Ayuga (kül isé-(25)mén kıskartıp, şulay dip atıylar) baraçak.

(26) Onıgınıñ kuvanıp, öy eşleréne yardım itép yürüvén mıyık (27) astinnan küzetken babası ene balıkka baru ezérlégéne ké-(28)résté de indé. İñ élék karmaklarını barladı — kalkaviçlar (29) köylémé, cépleré özélmegenmé, karmaklar oçlımı... Bulat ta (30) babası yanında kaynaştı.

(31) — Ulim, — didé babası, — Nebivlla abıyıñ yanına barıp (32) kayt elé.

(33) — Nersege?

(34) — Ayuga kuna barırğa söyleşken idék. Ezérlensén. Anna-(35)rı férma artındağı tiréslékten kızıl suValçan kazırsıñ.

(36) — Ur-ra!

(37) Nebivllalar Kazanda yeşiler. Ceyné Akyarda ütkereler. (38) Monda alarnıñ bakçaları bar. Nebivlla abıysı da, nek in-(39)dé Bulatnıñ babası kébék, balıkka diseñ, dönyasın onıta. (40) Méne behét! İртеge Ayuga öçevlep kuna baraçaklar.

(41) Bulatnıñ ayakları cirge timedé de, Nebivlla abıyları-(42)nıñ bakçasına oçıp diyerlék kilép kéréde.

(43) — Nebivlla abıy! — didé de, sulışı kabıp, tuktap kal-(44)dı ul.

[130/1] Sugan tütelleré çübén utavçı Nebivlla abıysı balkıp (2) küteréldé.

(3)— O-o! Bulat! Kura cilegé bélen sıylıym elé üzéñné. (4) Eyde elé.

(5) Başına iské salam eşlepe kigen, kıska ciñlé ak kümle-(6)gén cilbegey cibergen Nebivlla abıysı kuralık yagına ba-(7)ra başladı. Başka vakıt bulsamı! Başka vakıtta çilegé (8) bélen aşar idé le Bulat kura cilegén! Şiker bélen bolga-(9)tıp aşar idé. Jel, бүгэн bulmıy. Бүгэн Bulatnıñ vakıtı (10) tar, cilek kaygısı yuk бүгэн! İртеge balıkka barası bit!

(11) — Nebivlla abıy, ni... — dip, tirlep çıkkан маңgayın kul (12) arkası bélen sörtté ul. — Babay eytté, irtege Ayuga barabız, (13) didé. Kunaça barabız, didé.

(14) — Hay reñmet töşkéré! Mondıy küñéllé heber kitérge-(15)néñ öçén, cilekséz cibermim indé siné, üzém cıyıp birem.

(16) — Aşıgam iç min, elé eşém küp. Kızıl suvalçan kazıy-(17)sım bar. Sin suvalçan cıyıp torma, Nebivlla abıy, yemé.

(18) İkençé könné töş avışkaç, Bulatnıñ Kerim ciznesé (19) «KamAZ»ı bélen alarnı kül buvyına alıp kitté. Biş çarkım-(20)nı ceyevlevé babaylarga avır iç. Eybet te indé aniñ Kerim (21) ciznesé. Nindi gozéréñ bulsa da tiñlıy, reñmet yavgırı.

(22) Maşınaga töyalgen kirek-yeraknı tiz buşattılar. İñ élék (23) karmaklarını cirge alıp kuydılar. Babasınıñ üzene géne de (24) altı karmak! Vak balıklar öçén kéçkéneleré hem kıska sap-(25)lıları, éréleréne — dep-devleré. Balık şulpası péşérér (26) öçén çilek, ipi, toz, bereñgé, sugan salıngan kestrül, çeynék... (27) Nebivlla abıysınıñ rézin köymesé hem işkekler... İñ so-(28)ñınnan utın buşatıldı. Tenge alar uçak yagaçak.

(29) Herkaysı eşke kérésté. Nebivlla abıysı köymege hava (30) tutıra başladı. Şuşı rézin köyme Bulatniñ küñélén küp-(31)ten kıtıklıy indé. Külnéñ iñ tiren töşene yardan karmak (32) salıp bulmıy, zur balık ise tirende yeşerénép yata. Say suda (33) kümélmi de iç ul. Bolarnı gına Bulat béle. Nebivlla abıy-(34)sı röşset itse, бүгэн ul da köymege utırır idé. Şuşı niye-(35)tén béldérerge télep, ul süz başladı:

(36) — Nebivlla abıy, köyme niçe késéné kütere?!

(37) Nebivlla abıysı péşkekke basa-basa yılmaydı, şayan küz-(38)leré kısıldı. Üzénéñ de, Bulatniñ da yabık hem kéçkéne gev-(39)delé bulularına işarelep:

(40)— Bézné kütere! İkébéz béрге biş pot ta tartmıy torgan-(41)bız, — dip köldé.

(42) — Min de sinéñ bélen köymege utırır idém...

(43) — Köymeden balık kaptırasıñ kile indé alaysa.

[131/1] — Eyé.

(2) — Babañ röşset itse, eyde.

(3) Bulatniñ babası yar buvyına çügelegen idé indé. Yak-yagına (4) karmakların tézép kuygan da küzleré bélen elé bér kalkaviçka, (5) elé ikénçéséne tékele. Ene tégé ozın saplı karmaknı borçak (6) bélen saldı. Anıñ yeneşeséndegé iké karmakka suvalçan kider-(7)gen, tirenlékleré törléçe. Uñ yagında tagın iké karmak tora.

(8) Anıñ bérsénde — çikértke, ikénçésénde — kamır. Kalkaviç-(9)larnıñ elé bérsé, elé ikénçésé pélt itép batıp ala. Babası-(10)niñ kulları uynap kına tora. Balık totkanda, yeşerép kite (11) ul, mañgay cıyrıçıkları tarala, yözéne alsulık yögére. Dönyada (12) şuşı kalkaviçlar da Bulatniñ babası gına kalgan bugay...

(13) Ul arada suvalçanlı karmakniñ kalkaviçi suzılıp suga (14) yattı. Babası karmak sabın iplep kéne tartıp kuydı da ba-(15)lıknı yarga taba söyri başladı. Babası turı tarta, balık (16) çitke kayıra. Nihayet, karmak sabın küterép cibergen idé, (17) kanatların kiyérép, zur gına alabuga kilép te çıktı.

(18) — O-o! Yartı kilo bar indé bu, eyémé, babay?

(19) — Şulay diséñmé, ulım? Çilekke su al da şunda ciber. (20) Yözsén.

(21) Kinet kéne borçaklı karmakniñ kalkaviçi da sélkéngé-(22)ledé.

(23) — Vak balıktır, — didé babası. — Éré balık hop itép (24) kaba da yota karmaknı.

(25) — Babay, min Nebivlla abıy bélen köymege utırıym elí?

(26) — Kurıkmıysıñmı soñ?

(27) — Nebivlla abıy eyte, bişer potlı iké kéşé utıra ala, (28) di.

(29) — Hé. Alaysa bar indé. Tülké yardan éraklaşmagız. Kül (30) tiren. Astan salkın çışmeler tibe.

(31) Nebivlla abıysı köymege başta Bulatnı utırttı. Anna-(32)rı karmaklarını, çilekné, suvalçan savıtın kuydı. Ekrén géne (33) yözép kittéler. Su östé tıp-tın, tip-tigéz, koyaş nurlarında (34) cém-cém itép, küzlerné kamaştırı.

(35) — Kaysı uringa tuktıybız? — didé Nebivlla abıysı.

(36) — E-e-e-e-ne tégé yaktağı téke yar buvyına, — dip, barmagı (37) bélen törtép kürsetté Bulat.

(38) Yarı téke hem biyé, köyme bélen géne totarlık anda. Köyme-(39)né téke yarga yanı bélen kuydılar da iké başka iké yakor tö-(40)şérdéler. Utırğıçlarına atlanıp utırdılar. Bulatnıñ yö-(41)regé sikérüğe çik-çama yuk! Su töbéndegé isepséz küp balık-(42)lar anıñ karmak saluvın gına kötép toralardır şikéllé... (43) Saldı Bulat karmagın. Kavrıy kalkaviçtan su östéne vak (44) dulkınçıklar taraldı. Bérızdan ul pélt itép suga çumıp ta [132/1] aldı. Tagın tındı. Tagın çumdı. Bulat tüzmedé, karmak sa-(2) bın kinet kéne küterdé hem... téke yar biténe şap itép balık (3) beréldé. Eybetlep élegép citmegendér şul, karmaktan ıçkın-(4)gan balık iplé géne itép suga çumdı.

(5) — İh-h, ıçkındı...

(6) — Karmak sabıñnı alay kinet tartma sin, — dip kiñeş (7) itté Nebivlla abıysı. — Kinet tartkanda, balıkñnı iréné (8) yırtıla.

(9) Nebivlla abıysı sala da ala, sala da ala. Çüpli géne ba-(10)lıknı. Yaña suvalçan kidérép, Bulat karmagın tagın saldı. (11) Kalkaviçtan küzén de almıy. Emma kalkaviç tik tora, bötén-(12)ley sélkénmi. Şaktıy utırğaç, elle suvalçanın alıştırıym (13) miken dip, savıtka ürélgen géne idé, kalkaviç — pélt!

(14) — Tart, tart! — dip pışıldadı Nebivlla abıysı.

(15) Tarta indé Bulat. İké kullap tarta karmak sabın. Emma (16) kaptırğan balığı biréşmi. Tartışa torğaç, balık köymege (17) yekınlaştı. Nibarı métrdan artıgrak kına ara kalğandır. (18) Bulat anıñ kara-kuçkıl başın, tügerék küzlerén kürdé. Ba-(19)şı, billehi, Nebivlla abıysınıñ kuş yodırığı hetlé bar (20) idé... İh, bér uñmasañ, gél uñmıysıñ şul! Indé yaltırıp ki-(21)lép çıga digende... şırt — özéldé karmak cébé.

Kitté ba-(22)lık! Tagın kitté... Balık artınnan üzé çumarlık buldı Bu-(23)lat. Nindi zur idé bit! Élekken idé bit!

(24) İkençé karmagı bélen kéçkénerék balıklarını elle niçe-(25)né tottı indé Bulat. Emma tégé zur balık küñélénnen haman (26) kitmedé, ükénü hisé yöregén tırnap tordı. Tın gına uylanıp (27) utırğaç:

(28) — Miném karmaknı özép kaçkan balık üler miken indé, (29) Nebivlla abıy? — dip soradı ul.

(30) — Bélmim şul.

(31) — Ülse, jel indé. Ülmesén idé...

(32) Égérmelep balık totkaç, Bulat köymenéñ algı öleşéne ba-(33)şın kuvyip, ayakların yanga suzdı. Rézin köyme ménder kébék, (34) yatar öçén caylı iken. Nebivlla abıysı karmagın ırıtkan (35) sayın, köyme çaykalıp kite de ekrén géne tirbele. Bulat, şul (36) tirbelünéñ lezzetén toyıp, izrep yata.

* * *

(37) Borınnarnı kıtıkly-kıtıkly, tön koçagına balık şul-(38)pası isé taraldı. Zur aşyavlık östéne telinkeler, kaşık-(39)lar tézédé. İpi urtadan urın aldı. İh-h, ul şulpanıñ temé! (40) Bulatnıñ bu tiklém temlé şulpa aşaganı yuk idé elé.

[133/1] Bulat, tamagı tuyğaç, uçaktan çitterék ceyélgen bişmeté (2) östéne suzılıp yattı.

(3) Babası:

(4) — Ulım, kabinaga kérép yat, anda caylırak ta, cılırak ta (5) bulır, — digen idé de, Bulat monda kalası itté.

(6) Töngé salmak cil çeçlerné sıypap irkeli. Cilnéñ kayda (7) yul totuvın kürép kalırğa télegendey, uçak yalkınnarı elé su-(8)zılıp öske küteréle, elé yak-yakka avışa.

(9) Bulat çalkan yattı da kükke karadı. Yıldızlar, yıldız-(10)lar... Alar bér-bérleréne küz kısışalar. Bér yıldız ene baş-(11)kalardan ayırıla da kayadır atıla. Bulat küzlerén kısa. Al-(12)tınsu töstegé érak yıldız nurı anıñ küzlerén kıtıkly. (13) Küzler elé bér, elé ikénçé yıldız nurları bélen totaşa. (14) Şuşı nurlar buylap yögerép, yıldızga menseñ idé.

(15) Tire-yun tönnëñ karañğı yurganın yabıngan. Babası, Ne-(16)bivlla abıysı, Kerim ciznesé ekrén géne gepleşeler. Bulat (17) küzlerén yoma. Küz aldında tiren su, kavrıy kalkaviç. Ul (18) şul kalkaviçka karap yata. Bérazdan kalkaviç zeñger töske (19) kére, annarı yeşëllene.

(20) ...Karmak cébén özép kaçkan tégé balık Bulatniñ yokıga (21) kitüvén géne kötép torgan iken, kilép te citken! Zu-ur kızıl-(22)kanat iken ul. Öské irénéne karmak kadalgan. Avırta iken, (23) aşıy almıyça intége iken. «Eyde, minnen kalma, yöz, — di (24) iken kızılkanat Bulatka. — Min siña bér eybér kürsetem». (25) Bulat ıñanırga da, ıñanmaska da béłmi.

(26) «Nerse kürsetesén?» — dip töpçénép karıy. Şuşı ka-(27)rañğıda kül töbénnen balık artınnan baru béraz şürlete. (28) Şomlı monda. Ozın kıyaklı ülenner kuvıy zeñger töstegé dul-(29)kınnar çıgarıp çaykala. Ülenner arasınnan çışmelernëñ (30) üksüvé işetéle. Kızılkanat aldan, aniñ artınnan Bulat yöze. (31) Artta kalmadıñmı digendey, balık borılgalap karap ala...

(32) Alar şaktıy ozak yözdeler. Nihayet, balık tuktadı.

(33) — Küresëñmé? — dip soradı kızılkanat.

(34) — Nersené?

(35) — Céntëklep kara elé!

(36) Balıkniñ tavişında üpkelev katış boyıru da bar idé.

(37) — Kaya karasañ da su gına iç monda.

(38) — Kalkulıkni kapşap kara!

(39) Tütel aktarganday itép, Bulat kalkulık itegén tırmaş-(40)tıra başladı. Özélgen karmaklar iken iç bu! Zurları, kékçé-(41)neleré, öç cepléleré... Nindi géne karmak yuk monda!

(42) — Béznëñ ħastaħane çüplégé bu. Sinëñ işé balıkçılar (43) cereħetlegen balıklarını şuşında devalıybız.

[134/1] Bulatniñ isé-akılı kitté. Karmaklardan tıñ monda ta-(2)gın buş şëşeler, konsérv bankaları, törlé çüp-çar öyılgen.

(3) — Eyde, min siné tavga alıp ménem, — didé balık.

(4) — Nindi tav? Kül iç bu,— dip karıştı Bulat.

(5) — Eyde, eyde...

(6) Alar tagın yözdéler. Kaynap torgan yanartav tavişı çı-(7)garuçı kuvyı kara-kuçkıl tomanlı uringa cittéler. Toman kirt-(8)leç-kirtleç bulıp küterélgen de kıya revéşéne kérgen.

(9) — Monda sası is kile,— dip borının tomaladı Bulat.

(10) — Béz Tötén tavi itegénde,— dip añlattı kızılkanat.— (11) Bu tav agu bélen tuli. Kéşélernéñ eşekélégé, şfkatsézlé-(12)gé cıyılğan urın bu. Havadağı her eşekélék suga séñe. Kara, (13) pıçrak, ħösétlé uylarını su üzéne yota. Annarı monda kaynıy (14) şul eşekélék. Kaynıy-kaynıy da agu bulıp tarala.

(15) — Séz... Séz... şuşı agunı sulap yeşisézmé?

(16) — Kéşéler bézné ülémge ħökém ittéler. Mondıy agu éçénde (17) niçék yeşiséñ? Çişmelernéñ niçék üksüvén işéttéñmé? Alar (18) sukraydı.

(19) — Alay bulmasın! Bulmasın! — dip kıçkırıp ciberdé (20) Bulat.

(21) — Béz balıklar gına, — dip, yeşlé küzlerén sörtté kı-(22)zılkanat. — Kéşélék üzé helaket aldında. Kéşéler üz agu-(23)ları bélen üzleré agulanaçak!

(24) — Niçék?

(25) — ħezér küréséñ.

(26) Bulatnıñ küzleré kinet eçéte başladı. Yötkertesén ki-(27)térép elle nitken eçé nerse tamak töbén kıtıklarga totın-(28)dı. Kulyavlıgı bélen bornın tomalagan idé, tını kısıldı. (29) Yardım sorap kıçkırmaççı buldı, tavişı çıkmadı.

(30) ...Kıçkırırğa azaplanıp iñğıraşuvınnan uvyanıp kitté Bu-(31)lat. Tañ atkan, koyaş çıkkın. Çıklı çiremner östénen külge (32) taba ayak ézleré suzılğan. Şul ézlerden Bulat ta su buvyına (33) töşté. Kül östénen aksıl par küteréle. «Tötén tavi ötsén-(34)degé bolıtlar şikéllé» dip uyladı ul. Bulatnıñ tené kinet (35) éssélé-suvıklı buldı. Kurkuvınnan kaltırana uk başladı. ħe-(36)véflé toman éçénde kalganday toydı ul üzén...

(37) Bakça Yulu

(38) — Ba-a-tı-ır-r! Ba-a-tı-ır-r dim! Öyge kayt! Öyge! — Apa-(39)sı anıñ artınnan özgelenép kıčkıra-kıčkıra kildé.

(40) Ul igtibar da itmedé. Üzén çakırgan taviş yakınlaşkan [135/1] sayın, tizlégen arttırdı gına. «Kaytmıym bulgaç kaytmıym! — (2) dip karar kıldı Batır. — Ybıluda yeşer hëlém yuk!»

(3) Bakçadan kaytkannan soñ niçe kön uzuvın da bélni indé (4) ul. Şul können birlé anıñ tuygançı uramda yorgené yuk. Çı-(5)garmıy apası. Tabigıy yomışnı ütep kéréer öçén könéne tö-(6)gel öç tapkır uramga çıgıp kéreler kérévén. Anda da apası (7) bavdan ıçkındırmıy. Ene, karşı yorttağı Yomgak isémlé (8) étné abıysı bér de beylemi. Anıñ hetta muvyınçağı da yuk.

(9) Monnan iké él élék, Batır kéçkéne çakta, Yomgak bélen (10) uynap ta karıylar idé indé. İ evmekleşeler, tegereşeler, (11) téşleşken bulıp kılanalar, hëlden taygançı yögréler idé. (12) Ul rehet çaklar töşke géne kérgen kébék hëzér.

(13) Kiçe Batır uramga çıkkaç, Yomgak yögérép kildé. İsnedé, (14) algı tepilerén küterép, uvyınga çakırdı. Batır da ırgılıp (15) karadı karavın. Muvyınıñnı bav tartıp torganda uynap bula-(16)mını...

(17) Anıñ tormışı bakçada rehet idé. Çélterlep ürélgen ti-(18)mérçıbık bélen eylendérép alingan zu-ur bakça. Bér yakta (19) karlıgan kuvakları, ikénçé yakta kura cileklégé. Ağaclar ara-(20)sında şım gına kérépeler yöri, kelteler yögéréşe. E bu «pat-(21)şalık»nıñ hucası —Batır. Téli iken, kérépé karşısına (22) çıga da tuygançı öre. Tégésé bögerlene de énelerén tırpayta. (23) Bakça tıreséne avga çıkkan meçélerge kön yuk ta yuk indé. Uy-(24) nap arıgaç, apası anı söt, it, kızdırılğan balık işé temtom (25) bélen sıyly. Tamak tuygaç, öy karşısındagı yeşél çiremge (26) yetıp çérém itüleré üzé ni tora! Ey, ceygé isteléklerné söy-(27)lep kéne bétérérlekmeni! Abıysına iyerép balıkka barular, (28) çişme yagına çıgular, urmanda yörgen çaklar... Şeherge kayt-(29)mıyça şunda gına yeşisé idé.de bit... Abıyları maşına bélen (30) Batırnı da, apasın da alıp kitté. Batır hëzér gél öyde. Uram-(31)nı tereze töbéne utırıp kına küzete. Anda maşınalar ıgı-(32)zıgısı, bénzin, gaz, tötén isé. İh, çıgıp kitesé idé! Başta ul (33) Yomgak bélen uynar. Annarı Yomgaknı eydeli-eydeli şeher (34) çitene

alıp çıgar. Bakçanı bergelep ézlerler. Apası bavın-(35)nan gına ıçkındırsın! Kiteçek Batır, bakçaga kiteçek!

(36) Soñgı könnerné Batır şuşı uy, şuşı hıyal bélen yeşedé. (37) Ni hikmetté, télegé kabul buldı, apası anı бүгэн bavınnan (38) ıçkındırdı.

(39) — Yögérep kil, Batır, aşavıñnıñ da reté yuk. Elle avı-(40)rıysıñmı? — dip sırtınnan sıypadı.

(41) Bu helge Batır başta ışanmıyça tordı. Çınlap torıp (42) üzénéñ irékte ikenlégen bélgeç, can-fermanga yögérep kildé. (43) İçmasa, Yomgak ta kürénmi. «Kaya, işék töpleréne barıp, ta-(44)vış birim elé». Batır, Yomgaknı uramga çakırıp, koyrıgın (45) bolgıy-bolgıy örép aldı.

[136/1] — Hav-hav! Yomgak, monda çık!

(2) Emma aña cavap birüçé bulmadı. Ul arada hucabikesé (3) éndeşté:

(4) — Batır! Batır, dim!

(5) Nişlerge? Apasıñ süzén tıñlargamı, yukmı? Tıñlasañ, (6) hay, miném maturım, akıllım, digen bulıp, baştan sıypıy-(7)sıypıy, kulındağı bavın muvyınçak kaptırmasına élektére de (8) kuvya indé. Yuk, mondıy tormışka riza bulıp yeşerge yaramıy. (9) Kiterge! Niçék kéne bulsa da bakçaga bara torgan yulnı ta-(10)barga! Ul yul — irék, behet yulı!

(11) Batır, küzlerén tutırıp, apasına karap aldı da kuvaklar (12) arasına kérép yuk buldı. Béraz yögérgeç, tuktap tın aldı. (13) Artına borılıp tıñlap tordı. Şaktıy érakta apasıñ yö-(14) gére-atlıy kilüvé işétele idé. Üzé bertuktavsız ürselene-(15)ürselene kıçkıra:

(16) — Ba-a-a-tı-ı-r! Ba-a-a-a-tı-ı-r-r!

(17) Batır üz yulında buldı. Tanış tügél işégalları, uram-(18)nar aşıa ütté. Maşınalar tuktap torgan arada, yul arkılı (19) çıktı. Tagın yögérdé. Ozak bardı ul. Nihayet, tuktap yal iterge (20) buldı. Yak-yagına küz saldı. Karşısındağı biyék yort artında (21) kéçkéne bakça sıman urın kürdé de şunda kitté. Hezér ul (22) şaktıy tınıçlandı. Apasıñ tavişı küpten işételmes (23) buldı. Biyék yort poçmagınnan borılganda, ul karşı cilge (24) yulıktı. Borımına péşken it isé kilép beréldé. Avızına (25) sélegey tuldı. «İh, bér kalca», — dip uylap aldı ul, tamagı (26) açıguvın toyıp.

(27) Eyé, aniñ töşké aş vakıtı citken idé. Apası aña balık (28) kızdırası idé. Kiçe ük çistartıp, yuıp kuydı.

(29) Batır aşav turında uylamaska tırıştı. Yaş kayın tö-(30)béndege sargaygan ülenner östéne barıp yattı. Kérfékleré (31) bér-bérleréne tartıla, küzleré yomıla başladı. Ul şulay (32) yokıga taluvın sizmi de kaldı. Kalın tavışlı ét kilép uvyat-(33)masa, ul tagın yoklar idé elé. Tavışka küzén açıp ciberse, (34) altı-cidé adım arıarak kına yonlaç zur ét bélen bér kızçık (35) basıp tora. Yonlaç zeherlenép öre.

(36) — Hav-hav! Sin monda nişlep ceyéldéñ elé? İçkım isen (37) çakta!

(38) Ülerséñ garlenép. «Yarar, monıñ bélen süz köreşterép (39) toru kirekmes, — dip uyladı Batır. — Eyde, tanışyk. Min (40) monda uzışlıy gına», — digenné añlatıp, koyırık bolgap, yom-(41) şak kına örep aldı. Aniñ télegén Yonlaç yanındagı kızçık (42) ta añladı.

(43) — Akıllı ikenséñ. Matur ikenséñ. Bar, indé öyiñné ézle. (44) Hızér tönnerén bik salkın. Aşık.

[137/1] Batır tagın kitté. «Bu biyék yortlarnıñ çigé bar miken? — (2) dip uyladı ul. — Basu érak miken? Bakçağa kaytkanda, abıy-(3)sı gél basular, kırlar aşa bara».

(4) Biyék yortlar arasınnan yögere torgaç, ul, nihayet, ağaç (5) öyler kürdé. Bakçaları yanında da şuşındıy öyler barlıgı (6) iséne töşté. Batırnıñ küñélé küterélép kitté. Borının cir-(7) ge törte-törte eylene-tirené isnedé. Aptırağaç, başın küte-(8)rep, borının cilge karşı kuydı. Tanış islerné, belki, cil (9) alıp kilér, dip ömetlendé. Ni hikmet, bér géne tanış is te (10) yuk idé...

(11) İndé nişlerge digendey, yul buyvına barıp yattı ul. Közge (12) kiç salkınayttı. Citmese, yuyış kar yava başladı. Téşler (13) téşke tiye, kaltırata. İçmasa, tamagı da açıktı. Ul, başın (14) küterép, tagın cilge karşı bastı. Çü, ipi isé, kéşéler isé (15) kile bit! Batır cilge karşı kitté. Şaktıy ozak bardı ul, (16) tuñıp bétté. Şeher çiténdegé biste yağınnan isken cil anı (17) aldamagan idé.

(18) Uramda bala-çaga çır-çuvı. Kuvişalar, yögeréşeler. Tamak-(19)ları tuk, küñélleré küteréñké. Batır, çitkerek utırıp, alar-(20)nı küzete başladı. Bér géne tanış malay da bulmavına ap-(21)tıradı ul. Hét bérsé kilép: «ho, Batır! Batır, apport!» — (22) dip kıçkırsın. Alay da döm ük behétséz tügél iken elé. Anı (23) bér kéçkéne malay kürép aldı da ölkenregéne éndeşté:

(24) — Abıy! Abıy, dim! Kalalé, nindi matul ét!

(25) Malaylar, uvyinnan tuktap, Batır yagına borıldılar.

(26) — F-yut, f-yut, — dip çakırdı kéçkéne malaynıñ abıy-(27)sı.— Kil miña, kil. Kurıkma. — Batır, koyrıgın kısıp, kı-(28)yusız gına atladı. — Komandanı béle iken bu! — dip kıçkı-(29)rıp ciberdé malay. — Kil, kil! Yeneşe utır!

(30) Malay anıñ başınnan sıypadı. Batırğa şundıy rehet (31) bulıp kitté. Apası da şulay yaratıp sıypar idé de küterép (32) alır idé...

(33) — Öyge alıp kérép aşatıym elé, — didé kéçkéne malay-(34)niñ abıysı. — Eni, béznéñ béraz söt yukmı? —dip sören (35) saldı malay, işekten kéréşene ük.

(36) Borının tarta-tarta aña énése de iyerdé.

(37) — Şundıy matul ét taptık.

(38) — Nindi ét tagın! — dip karşı çıktı enileré. — Eti-(39) yégéz berép üterér.

(40) — Eti timi, — dip karıştı ölkené. — Kéçkéne ul. Ne-(41)séllé. Eytkené de añlıy. Yat, diseñ, yata, utır, diseñ, utıra.

(42) — Hé, — dip kuydı enisé. — Şulayın şulaydır da. Emma (43) anı kayda totmakçı bulasız soñ? Barakta yeşep, ét asrap bul-(44)mıy, ulım!

[138/1] — Bügén géne kunsın indé, eni.

(2) — Bügén de yuk, irtege de yuk! — dip kistérep eytté eni (3) kéşé. — Söt bélen ipi birem. Tamagın tuydırıgız da, tap-(4)kan urınıgızga iltép kuvyız.

(5) Malaylar enilerénéñ emérén elle işéttéler, elle yuk — (6) aş östelé yanına atıldılar. Tiren éçlé kalay telinkege tu-(7)tırıp söt saldılar, ipi turadılar da Batır aldına kuydılar.

(8) — Aşa, aş, Karabay, — didé ölken malay.

(9) Batır anıñ «aş» digenén añlasa da, «Karabay» digenéne (10) töşénmedé. Üz apası aña ipiné akmay bélen çeynep bire tor-(11) gan idé. Bügén indé, ipi maysız, dip kıltaıp bulmıy — Batır (12) telinkené tizrek yaltıratu yagın karadı. Tamak tuydı, ey cı-(13)lı. Yaña dusları yaratıp, yağımlı gına söyleşe. Dimek ki, yel (14) itép alırga da yarıy.

(15) Batır, ozın-ozak uylap tormıyça, күнégélgen gadgeté bélen (16) yomşak kenefige sikérép te méndé. Suzılıp yatkan gına idé... (17) yaña һucabikenéñ күклé-zeñgerlé tavışınнан niçék töşép (18) kitüvén sizmi de kaldı.

(19) — Kara monı! Pşél! Oyatsız! Tamagı tuydı, çıkarıp (20) ırgıtıgız!

(21) Malaylar, mışık-mışık kilép, uramga atıldı.

(22) — Nişlerge indé, Karabay? — dip sıypadı Batırnı öl-(23)ken malay.

(24) — Eni kuva bit, — dip kuşıldı töpçégé. — Siné géne (25) tügél, isélék çakta etiné de töltkelep çıgala ul...

(26) Malaylar, kaya barırğa bélmıçe aptıraşıp, baskıç töbén-(27)de şaktıy basıp tordılar. Annarı, baraknıñ ikénçé yagına (28) çıgıp, avlak urın ézledéler. Ölkenregé çüplékke barıp zur (29) gına katırgı kap tabıp kildé. Batırnı şul kapka salıp, (30) östén vak-töyak taktalar bélen kaplap ta kuydılar. «Min monda (31) kalmıym digendey, Batır, kalkınıp, kaptan bérniçe tapkır (32) çıktı da.

(33) — Salkın bit, Karabay. Yat, yokla, — dip, tagın kapka sal-(34)dılar anı.

(35) «Yat», «yokla» süzleré aña yahşı tanış. Dimek, yoklarga. (36) Batır yazmışı bélen kiléşté. Bögerlenép yatkaç, aña şaktıy (37) cılı idé. Yoklaganda, apasın töşénde kürdé ul. Bakçadagı (38) öylerénéñ baskıç töbénde gep korıp utıralar, iméş. İñ ga-(39)cebé şul: Batır töşénde nek keshéler kébék söyleşté.

(40) — Sin behétlé, Batır, — dip başınnan sıypıy, iméş, apa-(41)sı. — Tamagıñ tuk, tunıñ tuzmıy. Bér kaygıñ yuk.

(42) — Min alay dip eytmes idém, — di ul.

(43) — Nişlep tagın? Rehetéñe çıdıy almıysıñmı?

[139/1] — Tamak tuk anısı, — dip avır sulıy Batır. — Biklé (2) öyde könner buyı beryelgızım iç min. Bik çitén. Terezelerge (3) de timér reşetke bérkétélgen. Iréksézlékten de yaman nerse (4) yuktır bu dönyada! Yarıy la sin télegen ciréñe barasıñ, téle-(5)gen ciréñnen kaytasıñ!

(6) Apası, kölémsérep, Batırnıñ başınnan sıypıy:

(7) — Maturkayım, soñ üzéñ uylap kara: keshéler nige dip as-(8)rıy siné? Öy saklarga. Öyde utıru — sinéñ hézmetéñ.

(9) — Öy saklarga min karşı tügél le. Min bit gél irékséz! (10) Yomışımın yomışlaganda da beyden ıkkındırmıysıñ. Ké-(11)şé talıy torgan ét tügél iç min!

(12) — Beyden ıkkındırsam, sin minéké géne bulmıysıñ şul. (13) Üzéñçe kılana başlıysıñ. Çit keshéler bélen aralaşasıñ. (14) Miném oçén sinéñ beyde buluvıñ heérlé.

(15) Batır eserlenép uvyanıp kitté. Érakta, cir bélen kük to-(16)taşkan urında, yaktı tasma suzilgan. Dimek, yaña kön tuvıp (17) kile. Elé géne kürgen töşé teyésirénnen aynıp béte almıyça, (18) ul yak-yagına karangaladı. Apasın ézledé. Emma bakça öyinéñ (19) baskıç töbé de, apası da yuk idé. Böténley tanış tügél urın (20) bu. Ul arada şığırdap işék açılıvı işétéldé. Uramga késé (21) isé, cılı aş isé taraldı. Batır işék töbéne kildé. Éçte (22) tagın ayak tavişları işétéldé. Kinet açılğan işék Batır-(23)niñ başına uk kilép beréldé. Küzlerénnen költésé bélen (24) oçkınnar çeçredé. Añma kilép, küzlerén açsa, elle nihetlé (25) cir tegeregen. Atlıy torgaç, biék inéş yarına kilép citté. (26) Asta ürdekler bakılđaşa idé. İnéş aryagında — bolın. (27) «Yar buylatıp barsam, tegayın bakçaga kilép çıgaçakmın», — (28) dip uyladı Batır. Küñélé tagın küterélép kitté, ayakları (29) tizrek yögere başladı, yöregene köç-kuvet kéréde. Bérzaman anıñ (30) borınına tötén isé bélen kızgan it isé kilép kéréde. Abıysı (31) da bakçanıñ bér poçmagında uçak yagar idé de it kızdırır (32) idé. Ul it tügereklep turalgan, ozın timérçıbıkka tézélgen (33) bulır. Kızgan itné abıysı tésé bélen géne şudırıp çıga-(34)rır idé de Batırğa ırğtır idé...

(35) Batır tötén kilgen yakka karşı utırdı. Bu itnéñ bakçada (36) kızdırılğan itten ayırmalırak islé buluvına töşéndé. Nin-(37)didér eçkéltem is bu. Bakçaga kürşé yortta aklı-karalı ét (38) yeşi idé. Üzé ozın yonlı, üzé gél pıçrakka batkan bulır idé. (39) Anı gomérénde bér tapkır da yuındırmagannardır, şuña küre (40) hervakit eçkéltem tir isé añkıp torır idé. Tötén, it iséne (42) şul eçkéltem is kuşıla.

(43) Batır yulın devam itté. Bérızdan ul kart öyankéler ara-(44)sında şalaş şikéllérek korılma kürde. Şul şalaş aldın-(45)da uçak yana. Borın astınnan gına sızgıra-sızgıra bérev it [140/1] kızdırı. Öyanké botagına şaktıy zur tiré élengen. Tégé eç-(2)kéltem is şul tiréden kile iken.

(3) ...Çitterek küzlerén möldéretép utıruçı Batırnı it kız-(4)dıruçı kürép aldı. Alagayım, üzé şundıy yemséz kiéngen, nek (5) méne bakçada apası yasap kuygan karaçkı indé.

(6) — Kara, kara, bézge kunak kilgen! — didé ul, şalaş éçén-(7)degélerge taba borılıp.

(8) Éçten tagın bér «karaçkı» başı küréndé.

(9) — Bigrek kéçkéne, — didé ul, Batırğa karap, — üzé siméz (10) şikéllé. Yonnarı yaltırıy.

(11) — F-yut, f-yut, — dip çakırdı anı it kızdıruçı. — Tama-(12)giñ açtı mı? Me, kil. — Yortsız-cirséz şuşı salkın şa-(13)laştı tön kunuçılarnıñ ni turında söyleşülerén añlamasa (14) da, «me» bélen «kil»né Batır eybet béle. Koyırğın kısıp, (15) kıyar-kıymas kına ul uçak yanına yakınlaştı. Béráz kilgeç, (16) tuktap, küñéléndegén añlatırğa télegendey, üzén çakıruçınıñ (17) küzleréne möldérep karadı.

(18) — Aşıysıñ kilemé? — didé it kızdıruçı. — Anıñ avı-(19)zınnan Batırğa tanış tügél sası is kile idé. Ul başın (20) çitke bordı. — Nerse, tuganıñniñ isén toyasıñ mı? Şuña bo-(21) rın cıyırasıñ mı? — didé ir, étnéñ borıluvın üzénçe añlap.— (22) Me, kabıp ciber! — Yartılaş kızgan it Batırnıñ borını (23) töbéne ük kilép töşté. Ürelép alası da kabıp yotası gına. (24) Tik Batır yota almıy. Nindidér tanış is, éçké sizémlev (25) küñéléne tiye, başın eylendére. Bu haletten kotılırğa téle-(26)gendey, ul çitkerek kitép utırdı. — Kara, kara monı! — dip (27) aptıradı «karaçkı». — Sin ademnerden küpke östén iken-(28)séñ! Késé kéşéné aşıy, brat! Taptıy, ize, yuk ite, nesélén (29) korıta. — İr, eşén kuvyıp, Batır karşınsına çügeledé. — Mi-(30)salga méne miné géne alıyk. Sin kaş astıñnan gına karama (31) elé. Zamanında min adem retlé kéşé idém. Téñnikum tamam-(32)ladım. İlém bar idé, söygen yarım, hézmetém... Hézér bérsé de (33) yuk. Bu helge kémner töşérdé dip béleséñ indé? Késéler tö-(34)şérdé. Bérsé eşémnen kudı. Turı eytkeném öçén üç aldı. (35) Söygeném taşladı. İlémnen üzém kittém. Kém eytméşli, ka-(36)ra sakalım barıber artınnan kalmadı. Monda da miné kötép (37) toruçı yuk. Sin indé, tuganıñniñ itén aşamaska uylap, çitke (38) taypılasıñ. Añlıym. Emma nişlemek kirek, dönya aşata. Avı-(39)zıma bérénçé tapkır ét ité kapkaç, min de ukşıdım. Hézér (40) iyelendém. Zamana iyelendére...

(41) Ul arada şalaş éçénnen tavış işétéldé:

(42) — Nerse, aşamagaç, kunaknı süz bélen sıylıysıñ mı? Bor-(43)çılma! Bér tönde géne yabıkmıy ul. İртеge hel iterbéz. Bér (44) zur kuvyanga tora elé bu!..

(141/1) İké Enise, Bér Mehmüt

(2) Bérénçé imtiħan tariħtan idé. Bařkalarınıñ ıguvın iřék (3) tbnde ktp torırğa Enisenn sabırlıgı citmestr kbk (4) toyıldı. řuņa da imtiħanga brnç trkm blen uk krp kitt.

(5) Bu trkmde alar bişev idé: ik gt,  kız. Başlap (6) gtler bilt aldı. m-kara çl, kara-kuçkıl yztl tebe-(7)nek buylı gt, biltın ukıy-ukıy, tereze buyındagı steller (8) retne taba atladı. E ozın buylı koņgırt çl ispay sol-(9)dat iřk yanındagı retke, iknç stel artına kilp utırdı. (10) Ebiřnnen yrenp kalgan yahşı szlern nnen kabatlıy-(11)kabatlıy, Enise de biltka rld. Aldı da syınnnen t (12) kne kıçkırıp cibermed. Nindi beħt — blgen soravlar (13) ıktı bit! Brnç sorav — «Ptr patřanıñ urıs devletn (14) kiņeytge krtken lř». İkençs — «RSDRPnıñ II sz-(15) dı». Ezrlenp tormıyça da cavap birrge bula.

(16) Biltına karap el haman da urınınnan kuzgala almıy (17) torgan Enisege ukıtuçı:

(18) — Utırız, — did.

(19) Kız soldat karşısındagı urındıkka kilp utırdı. So-(20)ravlarını kabat ukıp, blgennern knlnn tagın br tap-(21)kır barlap ıktı. Cavaplarını tulısı blen yazıp tormıyça, (22) bik mhim dip tapkannarın gına kegazge trked.

(23) Ozak ta tmed, tereze buyındagı gtn — brnç bulıp (24) bilt aluını cavap birrge akırdılar. Cavapka Enise (25) de kolak saldı. Eybet, şoma syli idé gt. şulçak imtiħan (26) aluılarınıñ brs iknçsnn kolagina nidr pışıldadı. (27) şul nidr skundlık pışıldav vakıtında Enisenn ste-(28)lne bklengen kegaz kisge kilp tşt. Açıp karasa... z (29) kzlerne z işanmıya tordı, gacepke kaldı. Tgerek ħe-(30)rfler blen yazılğan bik te tanış yezu idé bu! Ul yelt itp (31) artına borıldı. «Mehmt! — dip sizlr-sizlmes kne kıy-(32)mıldadı irnner. — Mne sin nindi iknsn, Mehmt! Sr-(33)jant Mehmt Sattarov!»

(34) Alar br l buyı ħat alışkannar idé. Ul — Apastan, Enise (35) Mamadış yagınnan. Adrsnı gt kızınıñ avılđařı ħbir-(36)den alğan bulırğa tiyş. Srjantlar ezrli torgan kursta (37) alar brge ukıgannar. Adrsnı sorap alğanmı Mehmt, elle

(38) Həbir üzə tekdim itkenmə— bu kaderlésé Enisege bilgélé (39) tügél. Kursnı temamlagaç, Həbirné Birobidjanga ciberdé-(40)ler, Mehmütneñ béréncé hatı Tömennen kildé.

(41) Çitten torıp tanışunı Enise önep bétérmese de, bu yulı [142/1] tottı da cavap yazdı. égétnéñ hatları gadi, tormışçan idé. (2) Dusları bélen bérge töşken resémén de ciberdé. Uç töbé (3) hetlé kegazde altı égétnéñ sureté. Fotoresémneñ artına égét (4) «Suldan öçençé min bulam, sagınganda kararsıñ» dip te kuy-(5)gan. Şuşı cömlə Enisenéñ açuvım çıgardı da. «Yasmık hetlé (6) çıkkın yözéñneñ kay töşene kararga kuşasıñ soñ sin?! Kız-(7)larga şındıy foto ciberelemeni?!» — dip üpkelep te yördé.

(8) Bérniçe kön ütkeç, üzə de resém ciberüné kirek taptı. (9) Tik üzénékén tügél, apasınıñ resémén. Ceygé bolında çeçek-(10)ler arasına basıp töşken resém tonık çıkkın idé. Hatına: (11) «Bézneñ avılda fotoga töşe torgan urın yuk, gayıp itme in-(12)dé»,— digen süzlerné de östedé.

(13) Apası bélen Enise bér-bérséne hiç te oħşamagan. Bélme-(14)gen kéşé alarnıñ bértugan buluvına ışanmıy da. Apasınıñ (15) kara tolımnarı iñene töşép tora. Ozınça yöz, sızılıp kit-(16)ken kaş, kiléşlé turı borın. Avılda anıñ turında: «Hədi-(17)çenéñ'matur kızı», — dip yöriler. Enisenéñ ise yözé tıp-(18)tügerek, küzleré zeñger, çeçleré bödre, ciren.

(19) Fotodagı Enise Mehmüt küñéléne huş kildé, küreséñ. Hat-(20)lar tagın da nazlırak, tagın da cılırak bula başladı. İké (21) arada şulay matur gına hatlar yörép torganda, alar üpkeleş-(22)téler... Anısı bolay buldı: ukırğa télegé barlıgım Mehmüt (23) gél iskerte kildé. Enise aña üzə bélgen uku yortlarınıñ (24) adrésların ciberdé. Kızınıñ uvyında da ukırğa kéré télegé (25) köçlé idé. Kitaphanede eşlep yörüvé vakıtlıça gına. Méne (26) şulay urtak uylar, urtak hıyallar cılısına törénép, küréşü (27) könnerén küz aldına kitérep yuanganda, Mehmütten ozın bér (28) hat kildé. Égét bu yulı enisé, apaları, tugannarı turında (29) tefsillep yazgan. Enileré, tol kalıp, öç bala üstérgen iken. (30) Olıları kızlar, Mehmüt töpçékleré. Kéçkéne apası küpten (31) tügél géne kiyevge çıkkın. Enileré həzér yalgız. Hərbi həz-(32)metné tutırıp, Mehmütneñ avılga kaytuvım dürt küz bélen (33) köteler. E anıñ ukıysı kile. Ul yullar çatında. Enisén ren-(34)cétüden de kurka, Yugarı hərbi uçılışçéga kéré télegé de ca-(35)nına tıngılık birmi iken. Nişlerge? Enisege mörecegat (36) itüvé nek méne şuşı

hakta. Annan yardım soruy, añlavın té-(37)li. «Kadérlém, bu hatım öçén açulana kürme, her süzém yöre-(38)gémnen çıkkan hisler bélen sugarılğan. Şunlıktan tönne-(39)rémné yokısız itken uylarımını siña citkérérge cöret item. (40) Enisem, üténem sinnen, çık miña kiyevge. Min ukıgan arada (41) eni bélen ikégéz torır idégéz. Bélem, sin de uku hıyalı bélen (42) yenasıñ. Apayı bélen Kazan arası érak tügél, çitten torıp ta (43) ukırğa mömkin. Rizalığıñnı béldérgeñ cavabıñnı kötem. (44) Siné bik küresém kile, reséméñné üpmiçe yokıga kitkeném (45) yuk...»

[143/1] Kötmegende-uylamaganda kilgen bu heber teésiréñnen Enise (2) ni kölerge, ni yılarga bélmedé. Añlarga tırışıp karadı, tik (3) nihetlé tırışmasın — avdıy almadı. «Kürép, küréşép bér (4) tapkır da söyleşmegen kızga niçék indé, kiyevge çık, dip tek-(5)dim yasarga bula? Ukıp çıkkaç, avılınıñ bérkatlı balasın (6) ayırıp ciberü çiténméné? Moña enisé bélen torıp torırğa, (7) aña bulışuçı késé kirek. Belki... Belki, ul miné şulay (8) sınıy torgandır? Rizalaşkan surette de min anıñ eniséne (9) tügél, üzene çıgam bit! Bér égoisttır bu!»

(10) Bér-iké kön uylanıp yörgennen soñ, Mehmütneñ dusları (11) bélen töşken resémé östéne «Cüler!» dip yazıp, kiré ciber-(12)dé. Resémné kaytarıp birü alar arasındagı élémtenéñ özélü (13) bilgésé idé...

(14) Ene şul égét hezér Enisenéñ artında utıra, sulışı anıñ (15) çeç börtékleréne kagıla. Aldında bérséñnen-bérsé nazlı hat-(16)lar yazgan késéñéñ gozéré. Anda bér géne cömle yazılğan: «So-(17)vétlarınıñ II sézdı turında niler béleséz?» Bolarnı, elbet-(18)te, béle Enise. Bélgénnerén yazıp ta bire ala... Tik ul çağın-(19)da Mehmüt te anıñ yazuvın tanıyaçak bit. Yuk, yazarga yaramıy.

(20) Şul melné ni sebeplédér ukıtuçılarnıñ bérsé bülmeden (21) çıgıp kitté. İkençésé, tebenek buylı égétnéñ cavabın tıñ-(22)lıy-tıñlıy, tereze karşına kilép bastı. Şul ez géne vakıt (23) aralığında Enise sumkasındagı deréslék Mehmüt yagına ta-(24)ba şuvıştı...

(25) Enisenéñ imtilhannan çıguvın Mehmüt kötép torgan idé.

(26) — Ye, niçék? — didé ul, anıñ karşına kilép.

(27) — «Biş»lé, — didé kız, söyinéçéñnen balkıp.

(28) — Şep! Kotlıym üzégézné!

(29) — Sézge niçelé kuydılar?

(30) — «Dürt»lé.

(31) — Min de kotlym!

(32) — Sézde kitap bulmasa, köyme komga térelgen idé.

(33) — Alay uk tügédér le.

(34) — Çınlap. Armiyede kitaplar urışça idé. Hézér tél ni (35) urışçaga, ni tatarçaga barmıy.

(36) Herçak şulay: imtiñan birép çıkkannan soñ, küñél küte-(37)réle, kanatlanıp oçası kile başlıy. Enise de nek şul ha-(38)lette: apalarına tizrek barıp, şatlıgın urtaklaşası kile (39) anıñ.

(40) — Min kitim, sav bulıgız, — didé ul.

(41) — E min sézné aşhanega çakırmakçı idém...

(42) Mehmütnéñ éçkérsez, samimi karaşı Enisené üzéne tarttı.

(43) — Min karşı tügél, — dip, rızalaşudan başka çarası (44) kalmadı anıñ.

[144/1] Univérsité binasınıñ dürténçé katınnan alar yögéré-(2)şép diyerlék töştéler.

(3) — Béz tanış ta tügél bit, — didé éget, uramga çıkkaç. (4) Min Mehmüt bulam. Mehmüt Sattarov.

(5) — Enise, — didé kız, kérféklerin sirpép.

(6) Bu isémné işetkeç, Mehmüt bargan cirénnen tuktap kal-(7)dı. Gaceplenüden tügereklenen küzleré kızınıñ yözéne turı (8) töbeldé.

(9) — Familiyegéz Töhfetullinamı? — dip soradı ul.

(10) Enise, kölep cibermişe, çak tüzép tordı. Tik nık bulırğa, (11) niçék te sizdérmeske, bédértmeske kirek! Şuña ul kaşla-(12)rın cıyrdı, yözéne seyérséngen kıyefet çıgardı.

(13) — Nige elé min Téhfetullina bulırğa tiyész di? Miném (14) familiyem Gayazova. E sézge Töhfetullina kirek idémé? — He-(15)zér, béráz çıtlıklanıp, égetné ürtep alırğa da bula. — İsé-(16)mémné işetkeç, töségéz ük üzgerdé. Añlavımça, Enise Töhfé-(17)tullina séznéñ kotıgızını alğan...

(18) — Kızlardan gél kurkam min, yuaş, — didé Mehmüt, süzné (19) şayaruga borıp.

(20) Kız da, üz çiratında tıynak kına kölémsérep:

(21) — Kızlardan kurıkkın nindi sérjant di indé ul? — didé.

(22) — Sérjant bulırğa ukıtar bit. Kızlar bélen söyleşü (23) fenén bérkayda da öyretmiler.

(24) — Yarar, alaysa, séznéñ hêlegézge kérem. Miña hêzmetégéz (25) turında gına söylegéz.

(26) — Soldat tormışınıñ kay cirén söyliséñ? «Tor!» dise-(27)ler, torasıñ, «yat!» diseler, yatasıñ. Üz irkénde tügél indé.

(27) — Kayda hêzmet ittégéz? Nindi iller, nindi cirler kür-(28)dégéz?

(29) — Amur ölkesénde ukıdım, Tömenge sérjant bulıp kil-(30)dém, — didé égét, süzén kıska totıp. — Üzégéz kaysı yaktan? (31) Kaysı yılğalarda koyınıp, nindi çişmelernéñ suvın éçép üs-(32)tégéz?

(33) — Éçken suvım tav çişmesénen, koyınularım Mişededér, (34) tугan töbegém Şelé bulır, — didé Enise, küzlerén uynatıp.

(35) — Tégé kızlar urlıy torgan Şelémé?

(36) Mehmütneñ bu soravınnan ikésé de kıçkırap kölep (37) ciberdéler. Bu hêber Enisenéñ üzé öçén de yañalık idé. Hê-(38)zergé égétler kız urlav tügél, kızlar öçén sugışmıy da! Rı-(39) tsarlar zamanı küpten uzdı. Şeléde nindi gadetler yeşi tor-(40)gandır, — anısı Enisege karañğı. Mamadıştan Kazanga kil-(41)gende, yul buvyında suzılıp kala torgan avıllarınıñ, mögayın, iñ (42) zurısı Şelédér. Tözék, matur avıl. Bu avıl turında anıñ (43) şunnan artık meglümatı yuk. Tik bélmegenné béldérerge (44) yeramıy.

[145/1] — Urlatsañ urlarlar ul, — digen buldı kız, citdilenép.

(2) — Min tagın şuşı zeñger kübelekné urlamıyça, niçék (3) Kazanga cibergenner, dip toram. Mögayın, sakçıñ nıktır.

(4) — Sakçılarıma süz tidérérlék tügél, — dip yılmaydı Eni-(5)se. — İñ élék eni. Soñga kalıp kaytsañ, kiregéñné bire, çı-(6)dap kına tor!

(7) — Tagın?

(8) — Tagın abıy bélen apam bar. Ciñgi... Tagın bér yaş (9) sakçım üsép kile idé... Abıynıñ malayı... Cirledék... Öç ay (10) bula indé.

(11) Mehmütke uñaysız bulıp kitté. Kızınıñ sağışın, sabıy-(12)nı yuksımuvin onıttırırğa télépmé, armiyede bulgan bér hêl-(13)né iséne töşérép ütté:

(14) — Şulay bérçaknı Amur ölkesinde podval kazıdık. Şunda (15) kése skélétı kilép çıktı. Borıngı kabér urını bulgan, kü-(16)reséñ. Yeneşesinde kılıçı tora.

(17) — Bik kurkıncımı?

(18) — Yuk. Tik elle nitken uylar başıma kildé.

(19) — Nindi uylar?

(20) — Méne béz de tormış kuvabız bit indé. Yögérebéz... Té-(21)gése kirek, dibéz. Monısı... Şulay yöriséñ-yöriséñ de, bérkön-(22)né ülép te kiteséñ.

(23) — Tabıgat kanunı katgıy. Béрни eşli almıysıñ. Tuvv — (24) oçraklılık, ülém — çarasızlık. «Ülémnen kalmak yuk», — di (25) béznéñ eni.

(26) — Anısı şulay indé. Tik kızık bit: kése dönyega üz (27) télegé bélen kilmi. Emma, dönyaga kilgeç, sinéñ tuvviña béz (28) gayıplé indé, dip bérev de eytmi. Kirésénçe, sin — tiyész, sin (29) burıçlı, dip tintérete başlıylar. Min, meselen, üz télegém (30) bélen tuva torgan bulsam, gomumen, monda tumas idém.

(31) Égétneñ felsefesé kızga kızık toyıldı.

(32) — Kayda tuvar idégéz? — didé ul, yılmayıp.

(33) — Tabar idém elé. Monda bit yagarıña utın ezérlep, ma-(34)lıña péçen ézlep hel béte. Eni kolak itémné aşap bétérdé (35) indé. Sin ukırğa kitkeç, péçenné kém çabar, urmanı kém ki-(36) ser, di.

(37) Mehmüt küñéllé eñgemedéş idé. Kaybér égétler şikéllé, (38) süz taba almıyça intégép tormıy. Gadi, tormışını béle. Kı-(39)lançık ta tügél, uylaganın urtaga salıp eyte. Anıñ bu sıy-(40)fatları Enisege bik oşadı.

(41) — E min tagın, Amérikada tuvar idém, dip eytkenéñné kötem.

(42) Ul şulay Mehmüt bélen üz itép söyleşe torgaç, sin dip (43) éndeşüvén sizmi de kaldı.

(44) — Amérikada tusañ yarar idé elé ul. Amérikanı kuvıp ci-(45)tebéz de uzıp kitebéz, — dip, küpmé sören saldıq iç.

[146/1] — Anda sugışlar bulmagan şul, — dip karşı töşté Eni-(2)se. Ul bit üzénéñ bombaların okéanniñ bu yagındağı iller (3) östéne taşlap sınıy...

(4) Söyleşüneñ seyesetke taba yöz totuvın abaylagan égét süz-(5)né uvyınga bordı:

(6) — Yuk, yuk! Min sinéñ bélen tarihtan behesleşe almıym,— (7) dip, iké kulın da yugarı küterdé. — Sin haklı.

(8) Égét, uñ kuli bélen caylı gına itép, kızniñ biléne kağı-(9)lıp aldı. Tené buylap rehet dulkın yögérdé. Küñél bu dul-(10)kinnñ tuktalmavın, bérözlékséz tirbelüvén téledé. Égétneñ (11) hıyalı nazniñ tatlı şirbeténde yöze idé. «Mamadış Enise-(12)sé de şulay çiber miken? Heyér, aniñ turında uylavniñ kire-(13)gé yuk. Oçraşırğa üzé télemedé iç! Kaydan kilép başka kéréde (14) soñ elé? Yeneşemde hıyal бүгэн üzé...»

(15) Hərbi hēzmetke kitkennən birlé kızlar biléne kağılma-(16)gan kullar méneméne şuşı sılunu kuvyınına alır da, irénner (17) iréngé kuşılır şikéllé idé...

(18) Tik kız gına kırıs, citdi bulırğa tırışa. «Bér ozatuda (19) üzéme karattım, dip uylamasın elé. Égétlerge yalındırsañ (20) yaşşı...» dip uyly ul.

(21) Enise égétneñ tekdimmeréne iplé cavaplar taba tordı.

(22) Mehmüt aña:

(23) — Eyde, kino kariyk бүгэн. İmtihannan soñ yal iterge (24) béznéñ hıakıbız bar bit, — didé.

(25) — İkéncé yulı indé, — didé kız, kabat oçraşırğa mömkin-(26)lék kaldırıp. — Bүгэн vakıtım yuk.

(27) — Aşığısıñmını?

(28) — Karavayga uk barasım bar. Apalarga.

(29) — Min siné ozatam.

(30) — Yuk, yuk, Mehmüt. Rehet. Min iké können kaytam! — (31) Enise, retlep huşlaşıp ta tormıyça, tramvay tuktalışına (32) taba yögérdé.

(33) Elle nerse buldı Enisege. Üz-üzéne urım tapmadı. Çit-(34)ten torıp tanışkan égét bélen oçraşırmanın da ul miném (35) küñéléme kéré dip başkaylarına da kilmegen idé bit! Uy-(36)lap ta karamagan idé. Uylasa, «Cüler!»dip yazıp, fotosın ki-(37)ré ciberér idéméni! Yöreknéñ ürselenüvéne karşı akıl üz (38) kiñeşén eytép kalırğa aşıga. «Tukta elé, ul hetlé vesvese-(39)lenme, — di ul. — Belki... ukırğa kére almassız...»

(40) Tulay torakka iké können soñ gına kaytası Enise apala-(41)rındağı béréncé tönné ök köçke ütkerdé. Eylendé-tulgandı, (42) kéréfégene yokı kunmadı, irtük torıp kiyéne de başladı. Mo-(43)nı kürgen apası:

(44) — Bu vakıttan kaya barasıñ? — dip gaceplendé.

(45) — Öç können imtihan. Ukıysım küp.

[147/1] — Alaysa, üzéñe kara.

(2) Alar töş vakıtında oçraştılar. Bér şeşe kéfir bélen (3) gezitke törélgen peremeçler koçaklagan Enise, buféttan çı-(4)gışlıy, Mehmütke kilép beréldé.

(5) — Kayttıñmını?! — didé söyinéçennen balkıgan égét, kız-(6)ññ kulın totıp.

(7) — Kitabım kalgan...

(8) Kavşavdan Enisenéñ bit urtaları kızarıp çıktı. Kolak (9) yafrakları çéméttérép kızıştı.

(10) Mehmüt ise üz çiratında sorap kalırğa aşıqtı:

(11) — Kiç kaya barasıñ?

(12) — Barmıym.

(13) — Kiç utıra kéréрге röhsset bulırımı?

(14) — Kér.

(15) Nerse diséñ indé? Kérme, dip eytép bulmıy... eyte de al-(16)mıy. Anı kürér öçén aşkındı iç... Uvyında haman ul. Elle... (17) bér kürüde gaşyk bulu digenneré şuşı miken? Moñarçı (18) bér égét kulı da totıp karamagan kız tügél iç ul! Avıl égét-(19)leré ozatıp karadı, kunakka kilgenneré de mehebbetlerén bél-(20)dérdé... Tik bérsé de anıñ küñélén nıklap yavlıy almadı.

(21) Enise bülmege yögérép kéréde de sirtmelé karavatka ahl-(22)dap kilép utırdı. Şul vakıt kilt itép iséne töşté: bey, (23) bülmede bügén bérüzé iç ul! Aşav onıtıldı. Ul aşıgıp-(24) kabalanıp bülme cıyıştırırğa totındı. Urındık başında-(25)gı külmeklerén şkafta éldé. Kitap-defterlerén çémodanına (26) tutırdı. «Mamadış rayonu» dip yazılğan kegaz-mazar küz (27) aldında kala kürmesén.

(28) Kiçké segat cidé tulganda, Mehmüt işék şakıdı. Gevde-(29)séne sılanıp torgan herbi kiyémé, kükregéndegé znaçokları (30) üzéne kilésép tora, yözéne citdilék östi.

(31) Çey éçken bulıp, östel artında ozak utırıldı. Karagan (32) kinolar, ukıgan kitaplar, istelékler iske töşté. Çeynéktegé (33) su küpten suvındı. Anı kabat kaynatıp kéréрге niyetlep, Eni-(34)se östel yanınnan kuzgalganda, Mehmüt tüzmedé, kızññ bilén-(35)nen koçıp, üzéne tarttı.

(36) — Enise...

(37) Kız, yılmayıp, égétnéñ irénneréne barmagın kuydı:

(38) — YA-ra-mıy!

(39) Mehmüt kızınıñ kulin uçına aldı. Barmak bitlerén bé-(40)rem-bérem irénneréne tidére-tidére pııldadı:

(41) — Söyklém miném... Kadérlém... Sin bit hıyalımda yört-(42)keném...

(43) Enisenéñ küz alları perdelene, zihéné çuvala... Ul aña nıg-(44)rak yılışa... Baş miyénéñ üzegéndege neni bér küzenek kéne, (45) özek-özek dulkınnarın ciberép, yörek bélen tartışa: «Ko-[148/1]çakka kérüge éredé, yomşak kız iken, dimesmé? Égétlerge söyu(2) yıñné béldérmev yahşı... Anın hatların kötép alğan Enise (3) ikenlégeñné bélni iç ul! Sizdérme... Sizdérme... Belki... hat (4) alışkan kızları da bér sin géne tügédér...»

(5) Tamçı taş tişe, diler. Şul neni küzenekten kilgen dul-(6)kınnar, tirbele torgaç, çeynéklé kulnı kuzgatırılık, ez géne (7) bulsa da çitkerek tartırılık köç birdé. Bilné kıskan égét (8) kulı béráz yomşardı. Enise, koçaktan ıçkınıp, işékke atıl-(9)dı. Yarıy elé aş bülmesénde bérev de yuk idé.

(10) Ul, çeynége su agızıp, plitege kuydı, gaznı az gına açıp (11) kuydı. Enise aşkımy. Aña zihénén tuplarga, üzén kulga alır-(12)ga kirek. Cété kızıl tiz uña, diler. Kinet kabını yahşıga (13) alıp barmas...

(14) Aş bülmesénde yuanıp, Enise yalgışmadı. Ul kérgende, Meğ-(15)müt te tınıçlangan idé. Kulına gezit totkan. Şunı karaş-(16)tırgalap utıra.

(17) Süz tagın uku témasına kérép kitté.

(18) — Sinéñ urıs télénen deréslékleréñ barmı? Cömle tik-(19)şérüné mektepte ukıganda da yaratmıy idém, — didé égét, gezi-(20)tén östel çiténe kuvyıp.

(21) — Tariğ-filologiyé fakultétına ukırğa kérgeç, yaratma-(22)sañ da öyretérler.

(23) — Min bit diñgézçé, ofitsér bulırğa hıyallangan kэшé, (24) Enise!

(25) — Hıyalña nige hıyenet ittéñ soñ?

(26) — Eni karşı kildé. Télegen kэшége Kazanda da ukırğa (27) mömkin, didé.

(28) — Ükénmesséñmé iken?

(29) — Bélmim, — didé ul, küzlerénen borkélgen sağışın (30) yeşérerge télep. — Yuk, ükénmemdér, — didé ul, üzén kulga (31) alıp. — E méne siné ozata almasam, ükénéc bulır idé!

(32) — Oçraşkanıbızga ükénseñ, nişlerséñ? — dip köldé (33) kız.

(34) — Enisekey, min çınlap eytem. Elle nişledém min. Siné (35) kürgennen birlé isérép yörim méne. Küñlémdégén añlatırğa (36) süzler ézlim, taba almıym.

(37) — Égétler gél şulay indé... Tasma téllé...

(38) — Alay dime, Enise.

(39) — Hay, Mehmüt! Yeşénlé yañgır tiz uza.

(40) «Yeşénlé yañgır tiz uza...» Bu süzlerné élék te eytkenneré (41) bar idé tügélme soñ? Tanış süzler...

(42) — Açulanmasañ, bér sorav birér idém, — dip devam itté (43) Enise.

(44) — Rehim it.

[149/1] — İmtihannan soñ... isémémné işétkeç, nişlep yözéñ üz-(2)gerdé?

(3) Üzgerdéméni?

(4) — Niçék kéne elé!

(5) — Bér kızık hël bulgan idé...

(6) — Söyle, e?

(7) — Enise isémlé kız bélen hât alıştım min. Siné şul (8) dip toram.

(9) — Ul kızını tanımysıñmını?

(10) — Tonık kına fotosın cibergen idé... Üzén kürmegeç, (11) yalgışırğa da mömkin...

(12) — Armiyedegé égétler bér-bérlerine kızlar adrésı bire (13) iken, dip işétkeném bar idé miném de.

(14) — Ul kızınıñ adrésın min üzém aldım.

(15) — Kaydan?

(16) — Hebir isémlé Mamadış égété bélen berge ukıdık. Mo-(17)ña avıldaş kızını gél hât yaza. Yörge kızını tügél, dus kızını. (18) Söyleşebéz şulay. Hebir maktyı monı. Akıllı, kéşéléklé, (19) di. Hebirnéñ kaysı avıldan ikenén bélem iç min. Sérjant-(20)lar mektebén temamlap Tömenge kilgeç, hât yazdım.

(21) — Oçraşırğa télemedéñmé?

(22) — Elle niçék kéne ara özéldé béznéñ.

(23) — Oçraşsagız, kızık bulır idé, — dip, balalarça şayart-(24)tı Enise.

(25) — Nu heyleker de indé sin! — dip köldé Mehmüt.

(26) — Nişlep tagın?

(27) — Miña elle niler söylettérép utırasıñ bit.

(28) — Sinéñ turıda kübrek bélesém kile.

(29) «Tagın tanış cavap».

(30) Kayçakta öyde bérer nersege küzéñ töşe de, şuña iséñ ki-(31)tép karap torasıñ. Eytérséñ sin anı bérénçé tapkır küre-(32)séñ. Mehmütnéñ hezergé haleté de şundıyarak idé. Enisenéñ (33) her cavabı aña kémnédér hetérlete siman... «Elle ukıgan (34) romannarındagı géroylar télé bélen söyleşe indé», — dip (35) te uylap aldı égét, tik açıklıy almadı.

(36) Üz bülmesine kergeç, yoklıy almıyça ozak uylanıp yattı (37) Mehmüt. Bügengé eñgemené kabat-kabat küñélennen kiçérdé. (38) Mamadış Eniseséne yazgan hatları iséne töşté. «Könner şun-(39)dıy ekrén uza. Hezmetné bügén ük temamlap, tujan yaklarga (40) kaytası kile. İçmasa, kıska yal da birmiler. Tavık töşéne (41) tarı kére, diler. Min de sinéñ bélen küréşü mizgellerén küz (42) aldım kitérep hıyallanam. İmeş, miña yal bireler de, tiz (43) géne siña heber salam: «Tömen — Meskev poyızdı bélen şul (44) könné Kazanda bulam. Karşı al!» —dim». «Emma bu barı [150/1] tatlı hıyal gına», — dip yazgan idé ul bér hatında. Aña kar-(2)şı Enise: «Yeşénlé yañgır tiz uza. Min duslıgıbızınıñ ozın (3) buluvın télım», — dip, fikérén şıgır yulları bélen de de-(4)lillegen idé.

(5) Olı hisler — küñél türlerénde,

(6) Tél oçında yörse, cil alır.

(7) Yaratuvıñ artık tiren bulsa,

(8) «Yaratam» dip eytü bik avır.¹⁸

(9) Mehmüt kinet mañgayına suktı. «Soñ, tilé baş! İkesé bér (10) Enise iç indé! Vet cüler! Şe-e-e-e-p! Kızık itté bu kızıkay (11) miné...»

(12) İmtihanga ezérlék könnerén alar béрге ütkerdeler. Tik (13) bér-bérlerén bélüleri turında ikésé de lem-mim.

(14) ...Urıs télennen imtihanga Mehmüt soñga kalıp kildé. (15) Enise «dür»lé alıp çıkkın, borçılıp Mehmütné kötü idé.

¹⁸ Secide Söleymanova. — Avmor iskermesé.

(16) — İmtihan temamlana iç indé, — didé Mehmütné kürüğe, (17) karşısına çıgıp. — Öç kéne kéşé kaldı. Méne defter. Bel-(18)ki, kiregé çıgar.

(19) İmtihannı égét «öç»lége birdé. Bolay bulgaç, konkurstan (20) ütuvé ikélé idé anıñ. Ul üzé de monı çamaladı. Emma ni öçén-(21)dér anıñ artık isé kitmedé. Elle indé çımlap ta gumanitar (22) fenner öyrenérge küñélé tartmadı, elle büten sebepleré bul-(23)dı. «Biş»lége birgen kéşédey şayardı, köldé. Alar kiç buvyı (24) Kazan uramnarın uradılar. Tik égét télénnen «Yaratam!» di-(25)gen bér kelime süz de töşmedé. Kulları Enisenéñ bilénnen (26) koçmadı. Kızlarınıñ töşéne géne kérérdey gaceyép insaflı (27) égét idé ul бүгэн. Arıp-talıp tulay torakka kaytkaç, işék (28) töbénde bér tapkır üpté ul anı. Annarı, kırt borılıp, üz (29) bülmeséne kitté. Yaratu télegénéñ tatlı gazabınnan kotılı (30) öçén östéne salkın su koyarga aşıguvın Enise başına da ki-(31)tére almadı...

(32) İrtégésén, Enise nihetlé géne kötse de, égét işék şakıma-(33)dı. Aptırağaç, köte-köte yödegeç, kız üzé alarga kéréрге uyla-(34)dı. Bülmedeşleré Mehmütnéñ kitüvén eytteler. Kızınıñ küz-(35)leré möldéreme tuldı, tamagına töyır utırdı. Kéşé aldında (36) sıtılıdan kurkıp, tizrek çıgıp kitü yağın karadı. Dimek, (37) kitken...

(38) Tulay torak divarları anıñ yöregén kısa şikéllé. Su-(39)lış citmi, tın aluvı avır... Enise tizrek uramga aşıktı. (40) Belki, helé anda béráz ciñéleyér, avır uyları béráz tara-(41)lır...

(42) Çıgışlıy anıñ küzé hatlar kuvyıla torgan kiştege töşté. **[151/1]** Anda Töhfetullna Enisege dip adréslangan hat yeta idé. Tüp-(2)tügerék heréfler bélen éncédey tézélgen matur, tigéz yazu. (3) «Kadérlém, bolay kitép baruvım öçén miné gayıpleme. «Öç»lé (4) bélen min konkurstan uza almayaçakmın. Hézmetémné tutırıp, (5) tizrek kaytırga kirek miña. Yazmışım sinéñ bélen küréş-(6)térdé. İñ möhimé — şuşı. Köt! Tagın iké aydan yanıña bö-(7)ténleyge kaytam. Mehmüt.

(8) Bu yulı Enisenéñ başı eylenép kitkendey buldı. Küñélé, (9) koş sıman cilpénép, zeñger kükke küteréldé, hisleré dulkın-(10)narday çaykaldı...

(11) Hökém

(12) Hëtirené alıp kërüge, zaldagı halık béryulı göjlep kuy-(13)dı. Açulı, usal göjlev idé bu.

(14) — Cirbit! Üz balasın yırtkış ta ütérmi!

(15) — Azgın! Başta östéreléler de, annarı...

(16) Kız, başın aska igen hælde, gayıplenüçéler éskemiyéséne (17) barıp utırdı. Anıñ bötén gevdésé kaltırana, bolay da uttay (18) yangan bitleré tagın da nıgrak kızışa idé.

(19) — Basıgız, sud kile! — digen tavışka Hëtirenéñ ba-(20)şı çak kına küterélép kuydı. Şul melné algı rette utı-(21)ruçılar anıñ ozın kérféklerén, çém-kara küzlerén kürép (22) kaldılar.

(23) Sud éške kéréşté.

(24) — Gayıplenüçé, sudka üzégéznéñ isémégézné, familiyegézné, tугan yılıgızını eytégez.

(25) Hëtirenéñ pışıldap kına çıkkın gayıplé tavışı zalga (26) taraldı.

(27) Sudya devam itté:

(28) — Grajdanka Şeymerdanova, séz üz balagızını ütérüde ga-(29)yépleneséz. Gayıbégézné tanıysızımı?

(30) Hëtire éndeşmedé.

(31) — Alaysa, min iñ élék médictsina ékspértizası neticele-(32)ré bélen tanıştıram: şuşı yılınıñ 29 martında grajdanka (33) Şeymerdanova «aşıgıç yardım» maşinası bélen hastahanege (34) kitéréle. Ul elé yaña gına baladan kotılğan bula...

(35) Hëtirenéñ başı tagın da askarak iyéldé. Monda yañgıra-(36)gan her süz anıñ tormışına, hisleréne barıp kagıla, emma ul (37) alarnıñ megneséne töşénép cite almıy, töşénép citü tu-(38) rında uylamıy da. Anıñ hezergé haleté üz yazmışınıñ érak (39) kaytavazın tıñlav siman.

[152/1] ...Sigézénçéné temamlagaç, enisé bélen bulgan bér söyle-(2)şü hiç te isénnen çıkmıy.

(3) — Ukuvıñ bétte. İndé nişlerge uylıysıñ? — dip soradı (4) enisé.

(5) — Tugızınçıga baram, — didé Hětire, enisé kébék süzén (6) kıska totıp. Annarı, sézge borçuvım times digendey, kabala-(7)nıp östedé: — İntérnatta torırmın.

(8) — Hé, — didé enisé. Anıñ «hé» digenénde elle rizalık, (9) elle karşılık bilgésé idé. — Annarı nişliséñ?

(10) «Kızık ta indé bu eni, —dip uylap aldı kız. Annarı (11) nerse bulasın kayan béleséñ?!»

(12) Uvyındagısın télénen eytté:

(13) — Bélmim.

(14) — Alaysa, min bélem! — didé enisé, bu haktta ozak söyle-(15)şép, behesleşép torırğa isebé yuklıgına işarelep. — Apañ (16) yanına Çallıga barırsıñ. Anda buyyavçı bulırğa öyrete tor-(17)gan urım bar iken.

(18) — Téhnik uçilişégamı?

(19) — Téhniktırmı, méhniktırmı — anısı mina bilgélé tü-(20)gél. Şul mektepte ukıp, buyyavçı bulıp çıgalır iken. Buyyavçı (21) késé akçanı eybet «töşere». Apañ şulay di.

(22) Küñlé tartmasa da, Hětire şunda kitté. Tulay torakka (23) urnaştı. Ukıdı. Annarı tözéléşte eşli başladı. Beyrem-(24)nerde avılga kayttı.

(25) Hětirené siskendérép, sudyanıñ süzleré tagın yañıradı:

(26) — Égét sudka kilmedé, — dip béldérdé ul. — Gayıplenüçe (27) Hětire Şeymerdanova turında bélgennerén yazmaça tapşır-(28)dı.

(29) Bu heber halıknıñ kızıkınıvım tagın da köçeytép ci-(30)berdé. Zaldagılar yene bér göjlep aldılar, annan, avızlarına (31) su kapkanday, tındılar. Elé balalıktan da çıgıp citmegen (32) yep-yeş kız kémnen aldangan? Nindi késé iken ul? Herkém-(32)néñ şuşı haktta tizrek bélesé kildé.

(33) ...Ul könné Hětire ipteş kızı İlüsené avtovokzalga oza-(34)ta töşken idé. Anıñ avılga kitüvéne kızığıp ta kaldı. İlü-(35)selernéñ caylı şul. Avtobuska bér kérép utırğaç, öyleréne (36) hetlé kaytıp cite. Hětirege andıy behét tetémi. Avtobus-(37)tan töşkeç te tepi-tepi yene un çakırımga yakın atlıysı bar. (38) Maşına oçrasa yarıy la. Heyér, avılga kaytkaç ta yunlep yel (39) itkené yuk anıñ. Kaytkan sayın öyde tavış-gavga. Etisé bélen (40) enisé hamın nidér büléşe almıy. Sıñar kulın sugışta kal-(41)dırıp kaytkan etisé, kızıp kitken çakta, isen kulına ni élekse, (42) şunıñ bélen eniséne tondıra. Andıy vakıtta, bala-çaga kay-(43)sı kaya çıgıp şıla. Balalar bélen

çığıp kitken enisé ye [153/1] kömêşke, ye arakı tabıp kayta. Ten alarnıñ ikésén kiléşté-(2)re. Bu hel indé niçe tapkır, niçe yıllar —Hetire üzén-üzé (3) béle başlagannan birlé kabalana...

(4) Ul çakta Hetire beyremge kaytmaska buldı. Kaytası kil-(5)medé anıñ. Yöregé urınınnan kuzgaldı, kayadır cilkéndé: el-(6)le nerse géne buldı aña. Avtovokzal bakçasındagı çeçek hem (7) kuvaklarını, bérénçé tapkır kürgendey, ozaklap karap tordı. (8) Üzé de añlap citkermegen gaceyép halet éçéndegé melénde aña (9) kémdér éndeşté:

(10) — Séz kaya cıyındıgız, çiberkey?

(11) Yaramagan eş östénde totılğan sabıyday sissenép, Hetire (12) éndeşüçége karadı. Anıñ karşında ozın buylı, kakça yanak-(13)lı, zeñger küzlé égét basıp tora idé. Östénde kuvıyı koñgırt (14) töstegé pelte, yeşkelt çalbar. Égétneñ tavişı aña kémnédér (15) hetérlete şikéllé idé. Eyé, eyé, yalğışmıy. Küñéleñe bik yakın (16) kéşéneñ tavişına — Gabdélhak abıysı tavişına oñşagan! (17) Herbi hézmeté tulgaç, avılga kaytmadı bit ul. Kaydadır érakta (18) kaldı bugay. Élék... Hetire anıñ tavişın koyma artlarına (19) kaçá-posa tıñlıy idé. Koyma yarığı aşa artınnan karap kala (20) torgan idé. E bér tapkır, Gabdélhak abıysı bélen yeneşe utı-(21)rıp, rayon üzegénnen bérge kayttılar. «Kiç bélen klubka (22) çık»,— dip küz kıskan idé Gabdélhak abıysı. Hetire komaç-(23)tay kızargan idé ul çakta...

(24) Küñél türéne kérép kalgan tavişını hetérletken tanış (25) tügél égét cavap köte idé.

(26) — Bérkaya da cıyınmıym, dus kızımını gına ozattım.

(27) — Dus kızınıñ érak kittémé? — dip kızıksındı égét.

(28) — Avıllarına.

(29) — Siné alıp kaytmadımını?

(30) — Min üzém kaytmadım. — Indé soravlarıñ bétémé di-(31)gendey, égétke karap aldı da kaytu yagına borıldı. Égét kız-(32)dan kalası itmedé.

(33) — Min méne abıynı ozattım, — didé ul, Hetire bélen (34) yeneşe atlap. — Avılda béráz cillenép kilsén elé. E miné (35) öy saklarga kaldırdı.

(36) — Öyén küterép kiterler dip kurıktımını?

(37) — Yuk la. Ul — miném de yortım. Min armiyeye kitkençé, (38) béрге salgan idék. Armiyeden kaytışma, ene şher béznéñ (39) yenga kilép citken. Üz yortlı kēşéné béleséz indé, kaz-ürdek (40) digendey.

(41) — Alay iken, — dip cöplédé Җetire. — Ye, sav bulıgız. (43) Miném tramvay kildé.

(44) — Béznéñ tramvay, — didé égét, «béznéñ» süzéné basım yasap.

[154/1] Җатип Җетиренé бэрэнчэ tapkır ene şulay ozata kaytkan (2) idé. Җезэр мéне аларнıñ бэрге үткерген төннерé, бэр-бэрсéне (3) eytken süзлерé — hemmesé җалık җөкэмéнде. Судья өчэн алар (4) hemmesé dokumént, zaldagı җалık өчэн... Җатип уңaysızlanma-(5)gan; yazgan. «Таныşkannan soñ бéz ёş оçраша башладık. Kino-(6)ga yöрдék. Yeña yılını karşı alırga anı üzébézge çakırdım... (7) Min anı köçlemedém. Öylenem, dip te vegde birmedém...»

(8) — Ya Rabbım! — Җетиренéñ yöрек еçесé бéлен тıккан (9) тавışı тıp-тın utırgan җалıкнı siskendérép ciberdé. Bu (10) тавıшта anı pıçraklıkка batırgan дөnyaga rencёş bar idé.(11) Eyé, yarattı. Yaratu hem yaratılu gayıp ёşmэni? Tatlı, cılı (12) süзлерén yarattı. İgtıbarlı buluvın yarattı. Gabdélҗak abıy-(13)sın җетёрлетép torgan тавışın yarattı. İrkelevэnnen isér-(14)dé... E ul, égét başı бéлен aklanıp, bar gayıpнэ җатın-kız оs-(15)téне avdara. Җетире bit аña canın yarıp birérge ezér idé. (16) Balaçagı turında söylegennerén ernép tıñladı...

(17) — Eti usal idé béznéñ, — didé Җатип, үткен tormışın (18) iske alıp. —Eni vafat bulgaç ta iké tapkır öylendé.

(19) — Eniyéñ küpten üldémé soñ?

(20) — Küpten, — dip avır suladı Җатип. — Eni ülgeç, üz (21) könébézné üzébéz күре башладık.

(22) Kızgangan idé, yaratıp hem açınıp kızgangan idé ul égét-(23)né. Aña бéryulı eni de, dus ta, җатın da bula alır кébék җıs (24) itken idé.

(25) Җатипнıñ yazuvın судья ukıp ta бётэrmegen idé elé, zadla-(26)gılar arasınнан бэр ir түzmedé, kıçkırıp ciberdé:

(27) — Kabaҗet! Cilek кébék kıznı şulay itép kaldır da... (28) Mayt yakasın! Üzén җөкэмge tartırğa kirek! Бэркётmegézge (29) şulay dip yazıgız!

(30) Судья anı katgıy büldéрдé:

(31) — Būgén béz gayıplenüçé Şeymerdanovaniñ cinayetén ka-(32)rıybız, ipteşler...

(33) Anıñ bu süzleré utka bénzin sipken şikéllérek kilép (34) çıktı. Hıatın-kızlar törlé yaktan üz süzlerén eytép kalırğa (35) aşığa başladı.

(36) — Ul bit üzé ir kéşé! Şuña küre irlerné yaklıy!

(37) — Ul etrek-elem de būgén monda bulırğa tiyész!

(38) — Bala anıkı bulgan bit!

(39) Hıalık béráz tınıçlıana töşkeç, sudya devam itté:

(40) — Gayıplenüçé Hıetire Şeymerdanova advokat yallavdan baş (41) tarttı. Gayıplenüçéniñ etisé bélen enisé de sudka kilmedé. (42) Şahit bulıp monda anıñ bértugan apası katnaşa.

(43) Zalga tulı gevdelé, tebenek buylı, urta yeşlerdege hıatın-(44)nı kérttéler. Sud tertibénde barlık formal soravlarğa ca-[155/1]vap alınğaç, sudya cinayetke kagılışlı meselelerné açık-(2)largá kéréşté.

(3) — Gayıplenüçé turında séz niler béleséz?

(4) Üz gomérénde bérénçé tapkır hókém yortı işégén açıp (5) kérgen bu hıatın başta kavşap kaldı, totlıktı.

(6) — Ey... ba-barısın da bé...bélem. Ul bit mi...miném sé...séñlém.

(7) — Séñlégézniñ bala kötkenén kayçan sizdegéz?

(8) — Gevdesé tulılana başlaga.ç... şiklendém indé.

(9) — Üzé sézge bérni eytmedémé?

(10) — Yuk.

(11) — Eytégéz elé: bu helge eti-eniyégéz niçék karadı?

(12) Niçégrek itép añlatırğa indé digendey, şahit séñléséne karap aldı.

(13) — Eni monnan bér ay élék kéne bédé, — dip avır suladı (14) apa kéşé. — Kurıktık. Yuanaya başlagaç, Hıetire avılga kayt-(15)madı. Tabar vakıtı citerek, kötmegende eni kilép töşté... (16) Kürdé.

(17) — Belki, eniyégéz bérer kiñeş birgendér?

(18) Şahit aptırap kaldı.

(19) — Nindi kiñeş?

(20) — Baladan kotılu yulları turında, elbette...

(21) — Yuk. Ni söyliséz séz?! Mondıy hırlıktan soñ ul aña (22) öyge kaytıp küzène kürénmeske, tugan yort busagasınnan ayak (23) atlap kérmeske géne kuştı.

(24) — E etiyégéz?

(25) — Eti? Ul eni süzénnen uzımy... aynık çakta...

(26) — Bala tuganda séz kayda idégéz?

(27) — Hıtire kiçten bézge kildé. Kundı. İrem irtük eşke (28) kitté. Min töngé sménaga barası idém. İrte bélen séñlémnéñ (29) borçılıp yöřüvén toyıp, uvyanıp kittém. Soraştım. Annarı ki-(30)yéndém de «skorıy» çakırtırğa çıgıp kittém.

(31) — Gayıplenüçé Şeymerdanovanıñ utım sarayına kérép ki-(32)tüvén séz kürmedéğézmé?

(33) — Yuk.

* * *

(34) ...Üzénéñ yöklé buluvım bélgeç, kurkıp, yugalıp kaldı He-(35)tire. Tabıbka barıgamı? Moñarçı anıñ bérkayçan da ginéko-(36)log yanında bulganı yuk. Kiyevge çıkmagan kiléş anda niçék (37) kürénmek kirek? Sügerler... Mıskıl iterler... Bolay da tél-(38)gelengen, yöregén tagın télgelerler... «Tukta elé, — dip uy-(39)lap aldı ul şul çakta. — Hıtıp bélen kiñeşim. Öylenéşér-(40)béz. Hıtıp miné yarata. Min — anı. Kayçan da bulsa barıbér (41) gaile korası bit indé!»

[156/1] Hıtirenéñ küñélé küterélép kitté. Baş oçına cıyılğan (2) kara bolıtlar taralganday buldı. Ene şulay uylanıp, çey (3) kaynatıp yörgen arada, Hıtıp üzé kilép kéréde.

(4) — Vet bit, e! Miném aşıysı kilgenné kayan bélép tor-(5)diñ? — dip şayara-şayara, Hıtirené koçagına aldı. — Min (6) siné almaga kildém. Abıy бүгэн töngé sménada. Ciñgi de (7) avıllarına kitté. Enisé yanına. Alar üpkeleşép yöri elé.

(8) «Üpkeleşép». Elégé süz nigedér Hıtirenéñ küñélén şom-(9)landırıp ciberdé. Bu arada ul üzé de elle nişledé elé. (10) Yuktan gına hetéré kala, yukka gına üpkeli. Canına urın (11) taba almıy gacizlene. «Niçék kéne añlatırğa, niçék kéne (12) beldéérge soñ?» Nihayet, küzlerén tutırıp, égéténe karadı (13) da tevekkellerge buldı.

(14) — Hətip, — didé ul, Hətipniñ kulın uçına alıp. — Eger (15) balabız bulsa, sin nerse diyer idéñ?

(16) Kinet kuvyılğan bu sorav égétné sagaytıp ciberdé.

(17) — Nige alay diséñ? Elle?..

(18) Hətire, «eyé» dip, baş kaktı.

(19) Égét bərmel tın ala almıy tordı. İzülerén çışép ci-(20)berdé. Annan soñ köçenép kéne yılmayganday itté. Bu yasamla-(21)lılkıñı Hətire sizdé, bilgélé. Emma күнэл түрэндегэ өмэтé (22) monıñ bəlen kiləşerge tēlemedé. Ömét haman üzénçe pışıl-(23)dadı: «Ul bit miné yarata. Belki... anıñ söynüvé şulay çağı-(24)ladır?...»

(25) Bérniçe können soñ Hətip üzé bu haktı süz başladı:

(26) — Hətire, miném bəraz akçam bar, — didé ul.

(27) «Tuyga!» digen uy yögérép uzdı kızniñ başınnan.

(28) — Akça? Nindi akça? — digen buldı Hətire.

(29) — Akça indé. Həlel. Éşlep tapkan akça. Bərer ginékolog (30) bəlen söyleşseñ, dim.

(31) Kötmegen idé Hətire mondıy süzné. Kötmegen idé. Həzér (32) méne östéne kinet bozlı su koydılarını... Bərmel tēlséz (33) kaldı. Süzleré tamagı töbéne utırdı. Başına kilgen bérén-(34) çé uvyı tışka uk berép çıktı:

(35) — Min tudıram anı! — Annarı, bar köçén cıyıp, basıñkı, (36) emma talepçen taviş bəlen sorav birdé: — Gaile korırğa (37) isebéñ bulmagaç, nişlep miña kagıldıñ soñ? Nişlep miné bu (38) hēlge citkérédéñ?

(39) Turı soravğa turı cavap birü kirek idé. Hətip ta turı-(40)sın eytté:

(41) — Méne siña vet! Miné géne gayıplerge aşıkma indé sin! (42) Miña, meselen, hətın-kız kirek idé. Min ir kéşé. Bu — tabı-(43)gıy күрэнэш. Barı şul...

(44) Hətire öçén tormışniñ bar maturlığı, yaktılıgı bétte. [157/1] Şeher uramnarı buylap bérüzé yöri-yöri de, tulay torakka (2) kaytıp, ménderéne kanlanıp yılıy.

(3) Bu söyleşüden soñ alar tagın bérniçe tapkır oçraştı-(4)lar. Tulay torakka Hətip üzé kildé. Tabıbka baru turında (5) tagın süz kuzgattı. Tik Hətire üz niyeténde nık tordı...

(6) Üz-üzén kaya kuvyarga bəlmiçe, hıyenetnéñ açı gazabınnan in-(7)tégép yörgəç, könnernéñ bərsénde, Hətire.yeşi torgan bülme-(8)néñ işégén şakıdılar.

Hetire: «Tagın Hatip miken?» — (9) dip uylarga ölgérmedé, işekten Gabdélhak kilép kéréde.

(10) — Béznéñ Hetire monda toramı? — Kötélmegen oçraşu-(11)dan Hetire böténley yugalıp kaldı. — Siné ézlep, malay, Çal-(12)lını arkılığa-buylığa iñledém. Barıber taptım, — didé (13) Gabdélhak, kör tavişı bélen bülmené tutırıp.

(14) — Gabdélhak abıy... Utırız... Gabdélhak abıy...

(15) Gabdélhak utırırğa aşıkmadı. Hetirege karap tordı da, (16) üzénéñ uñaysız helge kalğanın toyıp soradı:

(17) — Sin kiyevdeméni?

(18) Hetire ni dip cavap birérge béłmiçe eytté:

(19) — Ayrılıştık.

(20) — Şuşı heléndemé?

(21) — Eyé...

(22) — Tormışta bula torgan hel, kiléşérséz, — didé avılda-(23)şı, Hetirené yuatkanday itép.

(24) Savbullaşkan çakta, Gabdélhak Hetirenéñ iñnerén iké kul-(25)lap tottı da:

(26) — E min siné haman onıta almıym... — dip çıgıp kitté.

(27) Sudyanıñ soravı Hetirené tagın uylarınnan aynıtıp ci-(28)berdé, tagın, kaytavaz şikéllé, kolaklarına kilép beréldé:

(29) — «Aşığıç yardım» maşınası kilép citkende, gayıplenü-(30)çé kayda idé?

(31) Apası indé şaktıy tınıçlandı. Söyleşüvé salmaklandı, (32) kulları kaltıranudan tuktadı. Hezer indé fikérén tögelrek (33) eytérge tırışuvı kürénép tora.

(34) — «Skorıy»nı min uramga çıgıp kötép tordım. Min çı-(35)gıp kitkende, ul öyde kalğan idé. Öyge tabıblardan soñ kér-(36) dém. Kérsem, alar aptıraşıp tora. Kém tudıra, bala tabuçı (37) kaya, diler. Aptırıp kittém. Yögérép barıp vanna işégén açıp (38) karıym — Hetire yuk. Aş bülmeséne kérem — anda da yuk. (39) Yögéréşép işégaldına çıktık. Kıçkırabız, ézlibéz...

(40) Eyé, ézledéler. Hetire tabılganda, bala dönyaga kilgen idé (41) indé...

(42) Hetire anı utın sarayında tudırdı. Bilén yomarlap-yo-(43)marlap alğan tulgak açılarna irénén téşlep tüzdé — tav-(44) şın çıgarmadı. E narasıy! Narasıy dönyaga kilüğe avaz sal- [158/1]dı. Anıñ kinet kıçkırıp yılap ciberüvé, elle nitken yat ta-

(2)viş bélen özlékséz iñrevé Hëtirenéñ kotın aldı, huşsız (3) añına kurku saldı. İşégaldında üzén ézlep yögeréşken ké-(4)şélernéñ tavişların işétkeç, üzén-üzé béléştérmiçe, bala-(5)niñ ilerü avazın tuktatırğa télep, iské-moskı çüprekler bé-(6)len aniñ yözén tomaladı...

(7) Hëstañanede méditsina tikşérüleré ütkegeç, eyttéler: «Ba-(8)la tını tomalanudan ülgen».

(9) Üz balasın üzé ütérüde gayıplengen Hëtirené altı yılga iré-(10)génnen mehrüm ittéler. Gayıplenüçéné sud zalınnan alıp çı-(11)gıp kitkeç, moñarçı tıp-tın utırğan halık kinet télge kildé:

(12) — Kız balanıñ başın irler aşıy indé...

(13) — Kız bala nerse uylagan? Nikañlanmagan kiléş nige (14) dip itegén kütergen?! Oyat bétté hezér! Ata-anadan kilgen go-(15)réf-gadetné sanga sukmiylar...

(16) — Goréf-gadet gailede terbiyelene. E bolarnıñ... Etisé (17) éçe. Enileré de çitke kuymıy. Yap-yaş kız balanı sheerge (18) ozatkan da tınıçlangan...

(19) Halık uramga çikkaç ta taralışırğa aşıkmadı, törkém-(20)törkém bulıp haman şuşı haktá söyleşté, herkéñ üzénçe (21) hökém itté...

(22) Sınu

(23) «Seyérlendé Seviye, — dip uyladı Halise, közge karşısına (24) baskan séñlésén küzete-küzete. — Élék hiç kéne de tik tora (25) almıy idé. Kiyéne-kiyéne bötérélér, çeçlerén tuzgıtıp, biyép, (26) muvyınıma uralıp bitémnen pep itép alır idé. Aniñ çırkıl-(27)davınnan öy yañırıp torır idé. Hezér... Hezér elle nerse (28) buldı aña. Ene, közgege karagan da şakkatkan. Zeñgerlengen (29) küz töpleréne barmak oçların tidérép, nidér uylyı, irénneré (30) kaltırana. Elle, Hodayım, sataşıp üz-üzé bélen söyleşe in-(31)dé... Küzge kürénép yabıga, yözén, gevedesén yeşlégé taşlyı ba-(32)lakayniñ».

(33) Seviye alarda torıp unıncını temamladı, annarı insti-(34)tutka kerdé. Hezér ikénçé kursta ukıy,- tulay torakta yeşi.

(35) Alarniñ etileré bértugan. Seviyenéñ etisé Minhac abıy (36) töp yortta kalgan idé. Altı él élék vafat buldı. Enileré, (37) açı hşretrné kütere almıyça, éçüge biréldé. Sigézénçéné te-(38) mamlagan Seviyené Hlıse şherge alıp kildé. İré Gabdı- (39)nur da karşı tşşmedé, kirésénçe, hıpladı gına.

(40) ...Hlıse, séñlésén añlarga télep, süz başladı:

[159/1] — Siña béráz yal itergedér. Aşavıñnı kısısıñdır elé. (2) Belki, açka...

(3) Apası fikérén temamlagançı, Seviye, rızasızlıgım béldé-(4)rép, başın çaykadı:

(5) — Nindi yal di ul, bulmagannı! Min... Min... Miña rehet! (6) Bik rehet!

(7) — Alay dime elé. İmtihannar vakıtında helden tayıp (8) yıgılsañ...

(9) Élégrek, bğéngédey süz çıksa, ul apasın koçıp alır idé (10) de: «Ni söyliséñ sin, apakayım!» — diyer idé.

(11) Bğén ise éndeşmi. Közgege tékelgen de tik tora. Kara (12) küzlerénde tılsımlı sér yeşéréngen.

(13) — Min siña yahşılık kına télim, balakayım!

(14) İzgé télegémné nige añlarga télemiséñ digendey, Hlıse (15) aña tagın da tékelébrek karadı. «Balakayım» süzéne basım (16) yasadı, monısı üzleréneñ balası bulmavına, Seviyenéñ alar (17) öçén kadérlé ikenlégeñe işarelev idé.

(18) — Miña rehet, — dip kabatladı kız, közge karşısinnan (19) kuzgalımıyça gına. — Yal itesém de kilmi.

(20) — Élék alay dimes idéñ.

(21) — Belki...

(22) Cavapniñ ni-nerse añlatuvına apası tşşénmedé.

(23) — Ye, yuktan da sér yasama! Égétéñ bardır elé, şul gına-(24)dır.

(25) Seviye, apasına kinet kéne borıldı da:

(26) — Nindi égét! — dip kıkırıp uk ciberdé. — Ni söyli-(27)séñ sin, apa?!

(28) — Kız kéşéneñ égétler bélen oçraşuvı tabıgıy hel.

(29) — Eytme miña andıy süz! Bolay da küñélém tulgan...

(30) — Tukta elé, balakayım, avır süz eytmedém lebası. Niş-(31)lep...

(32) — Soraşma! Miña bolay da...

(33) — Urtaklaş soñ, ciñéleyéséñ.

(34) — Niçék urtaklaşım?! — Seviye uçı bélen yözén kapla-(35)dı. — Dörésén eyterge niçe tapkır talpındım... Şulay ga-(36)dél bulır, dip uyladım. Üzé siña eyte almıy...

(37) Nerse söyli bu bala? Kém eyte almıy, nersené eyte almıy? (38) Aptıradı, añlamadı Hıalise. Sénlésénéñ iñnennen totıp, tı-(39)niçlandırırga tırıştı. E séñlésé anı işétmi de, canın (40) basıp torgan avır taşnı alıp taşlarga télegendey, ekrén (41) géne söyli:

(42) — Ul siné rencétüden kurka... Şuña éndeşmi...

(43) — Kém?

(44) — Kém bulsın! Cizni!

[160/1] Kız işékné berép çıgıp yögérdé.

(2) Hıalise lip itép artına utırdı. Anıñ iré turında, yégér-(3)mé biş él bérge gomér kiçergen helelé turında söyli iç bu (4) bala. Ya Rabbım! Sabırlık bir! Şuşı hıurlıklarnı, şuşı (5) kimsétülerné kürér öçén yeşedéméni ul?! Yuk, yuk, bulmas. Gab-(6)délnur andıy eşke barmas. Üz atasına gaşıyk bulgan kız (7) balalarını eyteler...

(8) Hıalise Seviye artınnan yögérmekçé bulgan idé, kuzgala al-(9)madı. Buvınnarı sıgılıp töşté. Béleklerénde cép özer cé-(10)ger kalmadı. Başı béрни eşlemi, uyları butalçıklandı. E (11) yörek ürselene, sulkıldıy...

(12) Bérızdan işék açılğan tavış işétéldé.

(13) «Gabdélnur kaytkandır, anıñ hareketleréne oñşagan» dip (14) uyladı ul. Hıalise karşı bara almıy hem télemi de. Aña (15) işékten kém kérse de baribér hezér. Küz aldına tagın séñlé-(16)sé kilép bastı. Mektepte ukıganda, Hıalise anıñ bélen bérge (17) utırıp derés ezérleşe idé. Ul — matématika ukıtuçısı. (18) Kiç sayın mesele çışeler, téoréma isbatlıylar. Yal köñne-(19) rénde öçevleşép kino-téatrga yöriler. Bérköñné Hıalise Se-(20)vıyege çit ilde tégélgen kışkı ayak kiyémé alıp kayttı. İ ul (21) köngé şatlık, behét! Yaña sapogını kiyép yörép te karadı, biyép (22) te kürsetté Seviye. İtek köné buvyı ayagınnan töşmedé. Gabdél-(23)nur bélen Hıalise küzlerénnen yaş kilgençé köldéler. Gaile-(24)de bala bulmavnı Seviye onıttırgan idé...

(25) Gabdélnur bélen öylenéşkende, Hıalise pédagogiye institu-(26)tınıñ dürténçé kursında gına idé elé. Gabdélnur ise sevde (27) téhnikumın temamlagan, çitten torıp

ciñél promiřlénnost (28) institutında ukıy. Zur kibétte bülék mödiré bulıp eşli. (29) Bérkönné Ğalise bér de yuktan gına iréne üpkeledé.

(30) —Min ukıtuçı bulası kేశé. Ukıtuçı séznéñ ğalık ké-(31)bék bay tügel. Sinéñ ħézmetteřleréñ kébék kiyéne almadım (32) min...

(33) şul çakta Gabdélnur ħatının koçagına kıstı da:

(34) —Bér de borçılma, sinéñ baylıgıñ alar baylıgı bélen (35) tiñleře torganmını? — dip tınıçlandırdı. — Sinde — ru-(36)ħi baylık! Bézde eşlevçelernéñ altın alka, altın yözékten (37) gayré bütün kıymmetlé eybérleré yuk. Eyde, yukka açulanış-(38)mıyk didé.

(39) Eyé, igtıbarlı idé Gabdélnur. Yaratışıp gomér itteler. (40) Sulışı bélen Ğalisenéñ muvyının kıtıkly-kıtıkly tatlı (41) süzler pışıldıy idé:

(42) — Kadérlém miném, bérdenbérém...

(43) Alarnıñ taviş küterép söyleşken çakları bütün bulma-(44)dı. Ğalise irén igtıbarlı, tınıç tabıgatlé bulganı öçén (45) yerattı, anı bérkémge de birmeyeçegéne ışandı.

[161/1] «Tukta elé, min nige bolay cebép töřtém soñ? — didé ul (2) üzaldına. — Seviye, siné rencétüden kurka, di. Eyé, Gabdélnur (3) uram étén de rencétmi. Seviyegé niħetlé yaħřılık kıldı. (4) İstitutına urnaştırdı, tulay toraktan urın taptı, kiyém(5) salımın alıp kayta... Yaş-cilkénçeknéñ tegayın nerse eyt-(6)kenén de bélmiçe torıp, taviş çıgarırğa yaramas, ikev añla-(7)şıyk».

(8) Ğalise, ekrén géne kuzgalıp, aş bülmeséne kerdé. Gabdélnur-(9)nur kiyém şkafı aldında kıştırdıy, nidér ala, nidér kuvya. (10) Plitege çeynégen utırtkaç, ul iré yanına kildé.

(11) — Çey éçeséñmé, kofémı? — didé, éçéndegen tışka çıgar-(12)maska tırışıp.

(13) Gabdélnur cavap birmedé.

(14) Ğatın tagın süz kuştı:

(15) — Miném çey éçesém kile. Eyde, çey péřérem.

(16) Gabdélnur, östel yanına utırıp, çey éçerge kéréřté.

(17) — Éřénde bérer küñélsézlék yuktır iç, Gabdélnur?

(18) — Yuk.

(19) — Seviye kilgen idé...

(20) Íré éndeşmedé. Ul barı borın östéne şuvışkan kalın (21) kısıalı küzlégén küterébrek kéne kuydı.

(22) — Béleséñmé, ul nerse didí?

(23) — Nerse?

(24) — Üzé eyte almıy, siné rencétüden kurka, di...

(25) Gabdélur kulyavlıgı bélen mañgayın sörtté. Şuşı mi-(26)nutta anıñ bélen yeneşe Seviye de utıra sıman. Ul da anıñ (27) cavabın köte kébék. Éçké kiyéréñkélékten anıñ bit urtala-(28)rına kızıl timgéller çıktı.

(29) — Yaş-cilkénçek süzé bélen elle niler söylep utıram. (30) Eyde, bu turıda iske almıyk, onıtyk.

(31) — Niçék indé onıtyk?! —Ír kızıp uk kitté. Ҳatını (32) añardan mömkin bulmagannı talep ite. Niçék onıta alsın ul (33) anı! Başka sıyarlık Һelmé?

(34) Ír, üzén kulga alırga tırışpı, elle süzné ikénçé yakka (35) borırga télepmé:

(36) — Zevık bélen kiyénérge öyretesé idé anı, — dip kéne (37) kuydı.

(38) Ҳalise üz kolaklarına üzé ışanmadı. Nerse soñ bu: önmé, (39) töşmé? Gabdélur şulay bérkatlımı, Һatınıñ ni eytérge (40) télevé anıñ akılına barıp citmimé? Elle ul anı çın-çın-(41)lap yaratamı? Nihayet, Ҳalise, canına ıngı birmegen sorav-(42)larına cavap kötép, turıdan eytép saldı:

(43) — Ul siné yarata kébék. Béleséñmé, ciznesén Һörmet itü (44) géne түгél... Ҳatın-kız yaratuvı bélen...

(45) — Siña üzé söyledémé?

[162/1] — Söyledé dip...

(2) — Ҳalise, sin gafu it...

(3) Ҳatınıñ күз alları karañgılandı. Bötén дөnya eylene (4) başlaganday buldı. Mondıy Һellerge töşesé töşleréne de (5) kermegen idé bit. Gomér buvyı eybet yeşedéler. Gafu it, di. (7) Dimek, gafu üténérlegé bar. Dimek, Һıyenet!

(8) — Sinmé soñ bu? Sin şunı eşli aldıñmı? — dip açırğa-(9)lanıp iréne éndeşté ul.

(10) — Tukta elé, дөnya bétmegen bit. Nige şulҺetlé facıga (11) yasıysıñ?

(12) — Miném oçén дөnya bétté!

(13) — İké kéşé bér-bérsén yaratkanga nişlep дөnya bétсэн?

(14) — Nindi yaratu! Sin illége citép kileséñ! Ul égérménçé (15) yeşénde. Adem kölkésé!

(16) — Yratu kölké tügél. Yratu — ħislernéñ taşuvı. İkençé (17) bérevdegé maturlıkñı kürép, aña tabınu.

(18) Ħalise, miném irém söylimé bu süzlerné digendey, küzle-(19)rén zur açıp, Gabdélnurğa karadı. Ul, işétkennerénéñ ħaklı-(20)gına ışanırga télep, tagın sorav birdé:

(21)— Yokladığız damı?

(22)— Tozsız sorav birme indé...

(23) Ħalise, başın totıp, kenefige avdı. Eyé, eyé, yoklagannar. (24) Kaynar sulışı bélen Seviyené irkelegen... Ħalise yugan urın-(25)cirde... Anıñ urınında... Başka sıymıy, akıl kabul itmi. (26) Üz séñlésé — aña köndeş! Enisénnen kürmegen kade- ħörmet-(27)né, gaile cılısın aña Ħalise birdé lebası! İgelékné, ħör-(28)metné satkan! Ya Allam!

(29) Ħatın, yeşlé küzlerén möldéretép, tagın iréne karadı.

(30) — Nur, sin miné küpten yaratmıysıñmı? Şulay yaratmagan (31) ħelénde yeşedéñmé?

(32) — Alay dime indé...

(33) — Dimek, ul — sinéñ ħatınıñ. Min — yalgız. Aħ, nindi (34) garlık!

(35) Ħatın sulıgıp yılarga kéréşté. İr, ekrén géne kuzgalıp, (36) pinjegén aldı, közge karşınan ütészli galstugın retledé (37) hem bér süz eytmiçe çıgıp kitté.

* * *

(38) Ħalisenéñ bu fatırda kalası kilmedé. Megarif bülégéne (39) barıp ħelné söylegeç, aña yardım ittéler. Kartlar yortına (40) eşke urnaştırdılar. Pénsiye yeşéne citkeç te eşlermén, şu-(41) şında kalırmin, dip uyladı ul. Kalgan bar gomérén şuşın-(42)da ütkerér. Monda eşé avırın avır da, nişlemek kirek, yaz-[163/1]mışıñ şulay bulgaç. Ey-y, mondağı yazmışlar... Bérésennön-(2)bérsé gıybretlé. Ene Gıymatdin babaynıñ kızınan iké onıgı (3) kalgan. E yeşler yalgız kartnı monda kitérép

taşlagannar. (4) Cayı çıkkan sayın, onıkları turında söyli babay. Sagınıp, (5) yaratıp söyli, alar öçén borçıla. Üzén monda kitérüleré öçén (6) de alarnı gayıplemi.

(7) — Béz indé yeşén yeşegen, aşın aşagan. Alar irkénde, re-(8)hette torsın, — di. — Ülerge küpten vakıt ta bit... — (9) dip körséne.

(10) Gıymatdin babay Hıalisege Gabdélurnın hetérlete. Ul da (11) nek aññ şikéllé avır söyáklé, ekrén kıymıldıy torgan ké-(12)şé. Babayga karap-karap tora da iréksézden éydegélerén iske (13) ala ul.

(14) «Alar niçék yeşi iken? Artık maylı aşap, Nur bavırın (15) bozıp bétérmedé miken? Aña bereñgéné de parlandırıp kına (16) péşeresé idé bit... Bu adımnı, mögayın, bala bulmaganga yasa-(17)gandır indé. Seviye bala tabar miken? Tabıblarga da barıp (18) karagan idém... yardım ite almadılar şul. Avıru ciréñné (19) tapmagaç, niçék devalasınnar? Tabıgat éşén tabıb niçék bé-(20)lép bétérsén? — Hıalisenéñ uvyı kinet bütenge küçe. — Elle (21) familiyemné üzgertim miken? Min bit aññ bélen yeşemim (22) indé. Ene Seviye yörtésén aññ familiyesén...»

(23) Üz-üzéne törlé soravlar birép, alarga üzé ük cavap tabar-(24)ga tırışıp, köñner uza. Şul revéşlé biş él gomér ütép te (25) kitken. Aññ yeşev revéşé gél bértörlé — köndéz éşli, kay-(26)gıların onıtıp, başkalarga yardım ite, kiçlerén kitap ukıy. (27) Ul yalgız. Yalgızlık üzé aññ sérdeşé sıman.

(28) Bérköñné aña hat kitérdéler. Tanış kulyazma. Seviye yazuvı. (29) «Gabdélurnıñ siné küresé kile» digen. «Nik çakıra? Nige (30) küresé kile iken? Yeneşénde yeşep hıyenet itkennen soñ... Añ, (31) bu ir zatıñ oyatsızlığı! Mögayın, tugannar eytkendér, Se-(32)vıyené de erlegennerdér. Gafu üténmekçédér Gabdélurn. Hay, (33) ansat kına gafu itép bulsaçı... Canım aña tartılsa da, akıl (34) irék kuymıy şul... Miné kürérge télegeç, üzé kilsén. — Ha-(35)lise şulay üz-üzén tınıçlandırgan da idé. Emma bérazdan uvyı (36) üzgerdé. — Belki, Gabdélurn avırıydır, kém béle, elle ülém (37) tüşegéndédér? Aşkazanı bélen kayçannan birlé cefalana (38) bit. Beñilleşérge deşüvédér, belki. Min, cüler baş, haman (39) rencü saklıym. Dönyanı dönyalıkta kalsın la...»

(40) Hıalise, citekçélerge hatnı kürsetép, bér atnaga yal birü-(41)lerén üténdé. Ciberdéler.

(42) İré bélen gomér itken fatir. Canga yakın nigéz. Monda (43) ul üzénéñ behetlé vakıtların, söyu, söyülü hislerén kiçérdé. (44) Emma busaganı atlap kérgeç, ul üzén

çit-yet yortka ayak bas-[164/1]kanday toydı. Bülme üzgergen, cihazlar urınnarınnan kuzga-(2) tılğan. Tereze perdeleré kérlengen, iden yuılmagan, kiyém-sa-(3)lım urındık, kenefi öslerénde avnıy. Bu küréneşke Hıalise-(4)neñ gaceplenép karap toruvın sizépmé, Seviye açıklık kértér-(5)ge aşıktı:

(6) — Mın monda tormıym. Altı ay indé.

(7) — Niçék tormıysıñ? İreñ avırıp yata. Sin...

(8) — Mın kitkende, avırmıy idé. Yanıña barırğa kuştım. (9) Barsın idé.

(10) Hıalise Seviyené başınnan ayagina hetlé karaşı bélen sö-(11)zép çıktı. Östénde kara svitér, zeñger yubka. Çeçén kıska (12) itép kistérgen. Béraz tulılanıp ta kitken. Emma yözé nur-(13)sız. Karaşında cılılık, iman yuk.

(14) — Sin kayda yeşiséñ soñ? — dip kızıksındı Hıalise.

(15) — İkençé irém bélen.

(16) — Añlamıym. İrémné tartıp aldın. Fatırnı büléşme-(17)dém. Rehet yeşesénner, didém. Avırmagan, iméş! Nişlep avır-(18)masın! Almanı da parda gına péşérép aşatkanımın küre (19) idéñ iç!

(20) — Kürmedém şul. Mehebbet sukır bulğan.

(21) — Mehebbet?! Alay bulgaç, nige taşladıñ?

(22) — Mehebbet meñgélék tügél.

(23) — Yalğışasıñ. Söyu — meñgélék. Ul sinéñ öçén uvyınçık (24) kına bulğan!

(25) — Kitap süzé söylep torma indé, apa! — Seviyenéñ taviş-(26)gavga kuptarmıyça gına monnan tizrek çıgıp kitesé kile (27) idé. Şuña küre ul, behesleşüden tuktap, ükengendey itép ey-(28) tép kuydı:

(29) — Yarar indé, apa, gafu it. Yalğışkanbız. Gabdélnur cizni (30) üzé de yalğışkandır.

(31) — Sinéñ ez géne bulsa da namusıñ barmı? Bulsa eyt: hı-(32)yenet gafu itélemé?

(33) — Nige elé miné géne gayıplıséñ? Mın yeş idém... Ene (34) cizni...

(35) — Cizni?! Siña hezér nindi cizni bulsın ul?

(36) — Ütkenné kiré kaytarıp bulmıy... Béрни kılır hel yuk. (37) Mın — ikénçé bérevnéñ hatını.

(38) Méne siña me! Töşmé soñ bu, önmé? Töştér le bu. Yemséz, (39) pıçrak töş... Gaile tarkalıp, bu yorttan çıgıp kitkende, Ğa-(40)lise, min géne beñétséz, dip uylagan idé. Baksañ, Gabdélnur da (41) beñétséz iken iç! Seviye de beñétlé tügél. «Meñebbetén» kal-(42)dırıp, ikénçé bérevnéñ koçagına kéréne beñét dip atap bul-(43)mıy! E ul ikénçé ir beñétén tapkan miken?.. Bu Ğeller töş (44) kéne bulsın idé de bit... Töş tügél şul. Kırıs çınbarlık. [165] Ene, oyatsız, nursız küzlerén çekéreytép, karşıında Seviye (2) basıp tora.

(3) Yokı bülmesénen Gabdélnurıñ mñğıraşkanı işétél-(4)dé. Şul uk vakıtta karşıındağı imansız yöznéñ tavişı (5) kolaknı yarıp kéréde:

(6) — Béz eybet yeşedék.

(7) — Alaysa, nige kittéñ?

(8) — Şulay kilép çıktı indé. Yaş ayırması da sizdère baş-(9)ladı...

(10) Kaltıranudan Ğalisenéñ mañgayına salkın tir berép çık-(11)tı. Anıñ canı tuñdı. Bu salkınlık sömséz, küñél cılısı (12) kalmagan fatırnıñ üzénen çıgadır sıman toyıldı aña. Ul (13) arada Seviye, süzén devam itép:

(14) — Min añlıym... Siña avır. Bik avır. Min kitim, — dip, (15) işékke taba atladı.

(16) Anıñ artınnan şapıldap işék yabıldı. Tégé çakta Gab-(17)délnurı çıgıp kitkeç te şulay şapıldagan idé.

(18) Ul ekrén géne Gabdélnur yatkan bülme işégé töbéne kildé. (19) Şuşı işéknén tégé yagında anıñ yaratkan kేశésé avırıp yata. (20) Selamet kేశé yugaltunı niçék te kiçére... Çü, ul irénéñ Ğıya-(21)netén akly tügélme soñ? Anıñ meñebbeténe, tuganlıgına, igé-(22)légéne Ğıyenet itteler. Cidé yat bélen Ğıyenetke kérse de añ-(23)lap bulır idé elé. Séñlésé bélen bit!..

(24) Méñ törlé uy-ikélenülerén ciñép, Ğalise işék toktasın-(25)nan tarttı.

(26) — İsenmé... Gabdélnur...

(27) — Méne... Şuşılay indé...

(28) İr, üzénéñ Ğelsézlégénen uñaysızlanıp, karavat başına (29) söyélébrek utırdı.

(30) — Tamagıña kabasıñmı?

(31) — Az-maz... Üzéñ niñel? Kilgenséñ... Reñmet.

(32) Ğalise karavatka yakınaydı. Gabdélnur anıñ kulların alıp (33) irénneréne tidéde.

(34) — Gafu it miné...

(35) — Bu turıda бүgén söyleşmik.

(36) İr, kilüşüvén béldérép, başın kaktı.

(37) — Béleséñmé, min soñğı vakıtta gél bér soravga cavap ézlim.

(38) — Nindi soravga?

(39) — Hıyenet kiçéréle miken? Eger kiçéréle iken... Kiçé-(40)rép bula iken?..

(41) Hılisenėñ küñélé tuldı. Ul, hıslerenėñ tıška berép ıı-(42)gıvın tıyarga télep, irénėñ mañgayına kulin kuydı. İr éndeş-(43)medé. Askı irénén téşlep, küzlerén yomdı. Gabdélnur tın (44) gına yılıy idé...

* * *

(166/1) Tav İteğende

(2) Nesime karçık, töşkė çeyén éçkeç, kapka töbéne çıgıp utır-(3)dı. Başka könnerde bu vakıtta ul bėraz çérém itėp ala tor-(4)gan idé. Bėgėn yatmadı. Élėmte bülėkçesėnde eşlevçė kız pėn-(5)siye taratası. Yoklap kitse, anıñ işėk şakıldatuvın işėtmi (6) kaluvı iħtimal. Kolakları nık hėzer, élėkkėçe işėtmi. Yırıp (7) çıkmaslık karurman sıman bėrtuktavsız şavlıy. İ-i, kaye (8) kittė iken matur yaş çakları?! Kolaklar da zirek, küzler de (9) ütėn idé.

(10) Tav İteğene ayak baskanda, aña nibarı égėrmė cidė gene (11) bulgan şul!

(12) 1946 yılıñ ceyė idé ul. Kilėn bulıp töşken avılınnan, (13) Şerifullasınıñ yortınnan, söygenė bėlen berge yörgen suk-(14)maklardan hiç ayırılası kilmegen idé de... ciberdėler. Su-(15) gıştan kaytkan bér hėrbi kiyėmlėné kış kėné ük kolhoz rei-(16)sė itėp saylatkannar idé. Çitten kilgen citekçėnėñ hıatı-(17)nına eş kirek buldı. Şuña küre ikė belekeç kızı bėlen tol (18) kalgan Nesimenė Tav İteğė mektebėne küçėrdėler.

(19) Uzgan gomėr yullarına borılıp karasañ, isėñ-akılıñ ki-(20)terlėk. Niçeme-niçe él vakıt bér mizgėl éçėne sıyıp bėtken (21) şikėllė. E ul çaklarda... gomėrkeyler bik ozın, anıñ oçı-(22) kırıyı bik érak sıman idé. Öyden öyge kėrėp zayım yazdırıp (23) yörüler, karlı-yañgırlı kőzlerde basuda bereñgė alular, ir-(24)ler bėlen yeneşe basıp

péçen çabular... Íske ala başlasañ, (25) söylep bétérermén dime. Kém eytméşli, élékkégé avıl ukıtu-(26)çısı gıylémlé kolhozçı idé indé.

(27) Nesime de éşten kaytıp kérmedé. Kızlar da üsté. Ölkené (28) hezér Alman ilénde. Kéçésé Ural yagında töplendé. Mektep (29) Nesimege yort satıp alıp birdé. Yortı yaña bulmasa da, bak-(30)çası matur. Zarlanmıy ul: Allaga şökér, mohtaçlıgım yuk, (31) dip söyine. Ene suretné ak bélen kara itép kéne kürsetse de, (32) télevizorı tora. Bér tугan könénde hezmetteşleré élékr (33) samavırı bülek itkenner idé: östel östénde ul kukrayıp utı-(34)ra. Kunakka kaytkan çağında, ölken kızı zur divan-karavat (35) alıp kaldırdı. Íské ihataga éçten ul yam östi. Ay sayın pén-(36)siyesé kilép tora. Şulay yeşi mögallime Nesime. Uzgan go-(37)mérlerné iske alıp, sugış kırında yatıp kalgan Şerifulla-(38)sın, kızların sagınıp yeşi. «Eni, béryelgızıñ intékme. Eyde, (39) bézge kil!» — dip çakıra kızları. Rehet. Gomér itken Tav (40) İtegén, yeşéllékke törénép utırgan bakçasın, iyeleşép bétken [167/1] kéşélerné taşlap kite almıy şul. Kızlar aklamıy: alar (2) yanına barsa, yalnız kalaçak Nesime. Anda kémner bélen arala-(3)şır? Kémner bélen söyleşér? Méne tağın kapka töbéne çı-(4)gıp utırdı bit élé. Ütken-sütken hel-eşvel soraşıp kite. (5) Yuk, yuk. Monnan kitse, sargayıplar gına üleçek.

(6) Kapka töbéndegé éskemiyede iké-öç minut utıruga, médpunkt (7) çatında öç bala küréndé. Nesime gél igtıbar ite: bolar (8) ikénçé cey indé berge yöri. Sap-sarı çeçlé, sipkél bélen (9) çuvarlangan yözlé, tebenek buylı yuantık Albért aldan tır-(10)kıldıy. Taşkiçü uramındağı Miñsılı malayı bu. Traktorı (11) avıp, etisé vafat buldı. Enisé férmada eşli. Malay niçe (12) karama uramda. Anıñ artınnan kolgaday ozın, tabak bitlé, (13) küz kabakları kabarınkı İrhet bara. Monısı — Sulagay (14) Kece Ganiénéñ kéçé onıgı. Ganinékéler isémnerén ük yugalt-(15)tı. Alar turında süz çıksa: «Sulagaylar, Kecenekéler, ye (16) bulmasa, olı Kece, kéçé Kece», — dip kéne cibereler.

(17) İrhet yeneşesinde yabık gevdelé bötérçék kéne kız bala. (18) Ul kıska djınsı itekten, izüvé açık yuka koftadan. Koftası (19) da kéndégéne töşép citmegen. Monısı Kazan kızı Gólnaz. (20) Nesimelerden öç kéne yort aşu toruçu Servicamalınıñ onı-(21)gı. Gólnazga bu yazda undürt tuldı. Emma ul üz yeşénnen yaş-(22)rek küréne. Talçıbıktay néçke bilé, kéçkéne gevdesé, kıska (23) itép alıngan çeçé şulay

balasimak kürsete anı. Yugıyse (24) açık izüvénnen üz yodrıgıday par «almaları» şeylene. «Kız (25) balaga bu tiklém şerelék kiléşép bétmi indé. Hezérge yaş-(26)lerge citéşmegen yakların eytseñ, avızını tomalap kına kuvya-(27)lar: yenesé, sin zamanadan artta kalgansıñ! Hezér modası şul! (28) Ul moda digennerén kéşeler üzleré uylap ıgıgara labasa!» (29) dip uyly mögallime.

(30) Balalar, ıış-pıış söyleşép, mögallime turınnan uzıp kit-(31)téler.

(32) — Bolar tikmege géne yörmi, ahrısı, — dip avır suladı (33) ul, karaşı bélen alarnı ozatıp.

(34) Monnan öç ay élék avıl şav itken idé. Bereñge bakçala-(35)rına karagan avlak yaktağı kéçkéne terezené ramı-niyé bélen (36) alıp, tönle médpunktka kérgenner. Şefkat tutaşları küz (37) karasıday saklap totkan yöz illé gramm spirtı algannar. (38) Daru satudan cıyılğan akçadan da ciller isken. Militsiye (39) hézmetkerleré kilép tikşérép te yördéler, tik cinayetné (40) açıklıy almadılar. Alarnıñ tikşérüvénnen tigen fayda şul (41) buldı — médpunkt terezeleréne timér reşetkeler kuvyıldı. (42) Emma halık... Halık şuşı malaylardan şiklendé. «Miñsi-(43)lunıñ dénsézé bélen Kecenekéler eşé indé. Bérkönné şul (44) iké malaynıñ kibétten kilolap tem-tom alğanın üzém kür-[168/1]dém. Ul ecetkanalarga kayan akça kilgen!» Elbette, bu süzler-(2)né bérev de militsiye hézmetkerleréne citkérmedé. Avılda (3) şulay: yemséz gamelnéñ şahıtı bulırğa bérev de télemi.

(4) Nesimenéñ uyları üzénen-üzé Kecenekéler bélen beylé (5) isteléklerge yalgandı.

(6) Tav İtegeñe kilgeç, dürt élga yakın alar bélen kürşé yeşerge (7) turı kildé aña. Ganinéñ enisé Sabira ciñgi ul çakta köçlé-(8)körlé hatın idé. Kolhozda ipi péşérüçé bulıp eşledé. (Ul (9) yıllarda avır hézmet başkaruçı ir-atlar öçen kolhoz kön sayın (10) ipi péşérte idé.) Ganiné yalgız üstérdé. Nesimeden sigéz (11) yeşke géne kéçé Gani, uñ kulınıñ bér barmagı bulmagangamı, (12) herbi hézmetke alınmadı. Sul kulı bélen uñ kul barmagın (13) çapkanga, aña Sulagay kuşamatı tagılğan. E indé Ganinéñ (14) onıkları kalkına başlağaç, «sulagay» süzéne ikénçé tösmér, (15) karaklık tösméré de östeldé. Alar turında hiç ikélenmiçe: (16) «Alarnı söylep te torna! Sulagay alar! Karak! Karak kece!» (17) diler.

(18) Eyé, kece de kötüden turı kayta torgan mal tügél şul...

(19) Bérázdán Nesime netice çıgarıp kuvya: merhüme Sabira (20) ciñgi üzé de sulagayrak idé şul. İpi péşérgen çaklarında (21) anıñ turında törlé süzler yördé. «Sabira aldanmıy. Takta (22) yaruçılarga digen ipinêñ elle niñetlésén alıp kalğan». «İ, (23) nanıy, kéşé ħakı bér çıga la ul!»

(24) Kürşésé turındağı gaybetlerné işétse de, Nesime süzge (25) kuşılmadı. Elle ħak, elle naħak — kém bélsén? Annan soñ (26) anıñ üz ħelé ħel. İké balanı açlıkka intéktérmiçe terbiye-(27)lisé, ös-başların karıysı, nalogın, zayımın tülisé... Naçar-(28)mı, yahşımı, yomış yullap kürşéséne kére ul. Sabiradan iké (29) tapkır on da satıp aldı. «Aktık onım indé bu, Nesimekeém! (30) Siné borıp çıgara almaganga gına birem», — dip söylengené (31) ħetérde kalğan. Başkalar bereñgé uvıp ipi péşérgende, Sabi-(32)ra ciñgige satarlık on kayan kilgen?..

(33) Anıñ küñélénde kürşeleré bélen beylenéşlé tagın bér (34) vakıyga saklana. Kışnıñ ozın bér tönénde sukır lampa yak-(35)tısında Nesime defterler tikşérép utıra idé. Kızlar izrep (36) yoklıy. Miç artında çikértkeler sayravı bélen géréne kay-(37)çı asılğan segatnéñ kélť-kélť yöřüvé géne işétéle. Şul melné (38) işégaldı yagındağı terezege kémdér çirtkelep aldı. Nesime (39) siskenép kitté. «Bu vakıtta kém yöřér iken? Segat unbér (40) tulıp kile iç!» Ul arada tereze tagın «ħeber» saldı. İñéne (41) sırmassın élép, Nesime öyaldına çıktı.

(42) — Kém bar?

(43) — Bu min... — didé yarım pışıldavlı irler tavişı.

(44) Nesimenéñ östéne çilegé bélen pıçrak su ırgıttıların-[169/1]ni — açu katış garlégénnen gevdesé kaltıranıp aldı. Bér (2) oyatsız, tön urtasında kaçá-posa, anıñ terezesén şakıy! Ta-(3)niş taviş. Eyé, bik tanış. Emma Nesime tanımaganga sa-(4)biştı.

(5) — Kém sin? Nerse kirek? — dip soradı ul, kırıy itép.

(6) — Min indé... — dip pışıldadı «kunak». —Kért elé...

(7) Kéşé bélen herçak yomşak, itagatlé itép söyleşe torgan (8) mögallimenéñ sabırı tökendé. Kıçkırmıyça çak-çak tıyılıp (9) kaldı. Alay da üzén kulda totıp kalırdıy köç taptı. Ganige (10) iplé cavap kaytardı:

(11) — Éném, yomışnı bulsa, köndéz kéréséñ! Min ħezér yel (12) item.

(13) Kürşé égété aññ yaralı canına toz saldı. Bolay da sul-(14)kıldavdan tuktamagan yöregé eçéttérép-eçéttérép ernédé. Yene-(15)sé, Nesime tol. Yenesé, yaş hatın tönnerén irke-naz télep yok-(16)lıy almydır... İr kireksénép intégedér... Eyé, yokısız tön-(17)neré de, intékken çakları da küp aññ. Tik Gani uylagança (18) tügél. Ul üzénéñ Şerifullasın sagına. Fani dönyada aññ (19) indé küpten yuklğın küz aldına kitérgende, üz yöregé de ti-(20)büden tuktrıy şikéllé. Sugışka kitkende: «Miné -két! Kay-(21)tırmin», — digen süzleré haman kolagında. Küñél haman kö-(22)te. Belki, isendér... Belki, esirléktedér... Belki, kaytıp ké-(23) rér... Sugış bit ul. Bügén bulmasa, irtege kaytır... Belki, (24) belki, belki... Yöz törlé, méñ törlé «belki» aññ başında. (25) Borın astın sörtérge késesénde kulyavlık ta yörte bélme-(26)gen égét sıñarı aña barı ir kirek dip uylıy, küseséñ...

(27) Éş onıtıldı. Tikşérélép bétmegen defterlerge tereze-(28)den töşken tonık yaktılık yattı. Garlenü hisleré, Şeriful-(29)lasın yugaltunıñ açı kaygısı, yalğızlık gazabı — hemmesé, (30) béрге kuşılıp, kaynar küz yeşéne evérelédé.

(31) Unaltısı tulgançı uk hatın-kız itegéne üréle başlagan (32) Gani, cayın turı kitérép, aña tagın bér-iké tapkır süz kuşıp (33) karadı...

(34) Tormış ıgı-zıgısı bu hellerné küpten kaplap kitté in-(35)dé. Gani öylendé. Nesime aññ balaların ukıttı.

(36) Avılınñ kürkem kızı Heyérnisa yar itken idé anı. Tik (37) Gani üz beheténéñ kádérén bélmedé bugay. Kilén bulıp töşü-(38)véne dürt ay tular-tulmas, Heyérnisa Ganiden ayırıldı. Késé (39) törléçe söyledé. «Éçeler, di. Sabira eçé balnı gél kuvyıp tora (40) iken. Eybet yoklata, dip, üzé de kiç sayın kaba bugay...»

(41) Heyérnisa, irden kaytkaç, avıldan uk çıgıp kitté. Kités-(42)li Ganinéñ behetén de iyertté, ahrısı: Heyérnisadan soñ avıl-(43)dagı bér géne hatın-kız da Ganige kilérge télemedé. Hatın-(44)nı kürşé rayonnan dimçeler tabıp birdé. İkençé hatında [170/1] Heyérnisadagı uñganlık ta, maturlık ta yuk idé şul indé. Ga-(2)ninéñ eçüvé eşaydı, holkı kırıslandı, télé temsézlendé. Sa-(3)bira ciñgi de «keyéflé» helénde uramda küréngeli başladı. (4) Yaş kilén Kamile bér-bér artlı iké malay tapkaç, kaymana-(5)sına böténley kön bétté.

(6) Sabiranıñ ülémé de tétrendérgéç buldı.

(7) Sıyr savıp kérésli, Sabira işégaldına tézélgen taşka (8) sörténép yığıla. Sötlé çilek çñlap tegeri. Tavışka öyden (9) Kamile kilép çıga. Mondagı ħelné kürüğe, kilénnéñ kulları (10) biléne tayana. Bavırınnan çıkkán eçkélt tavışı, kiçké (11) tınlıkını kisép, tire-yunge tarala:

(12) — Cén karçığı! Tagın tıgıngansıñ indé!

(13) Ul arada şığırdap kapka açıla. Şaktıy kızmaça Gani (14) kaytıp kére. Aykala-çaykala ħatınına taba atlap:

(15) — Nersege dip uram sasıtasıñ? — dip mögri.

(16) — Sasıtırsıñ monda! Ene anañını kara! Ceyélgen!

(17) Ganinéñ karaşı torıp kite almıyça utırgan eniséne töşe.

(18) — Sin nerse! — di ul aña, borını astınnan mıgırdap. (19) Tor!

(20) Sabira, ulına küterélép kararga da kurkıp, artın tuñkay-(21)ta-tuñkayta kuzgala başly. Kamile, kayınanasın küralmavın (22) hiç yeşermiçe, çırayın sıtıp bérmel karap tora da, boldırdan (23) yögérép töşe. Yögérép kilgen uñayga Sabira ciñgige tibép (24) te cibere. Ana yözé bélen taşka törtéle. Yuk, bér tibü bélen (25) géne kilénnéñ canı tınıçlanmagan, açuvı basılmagan iken (26) elé. Kuşuçlap yözén totıp yatkan Sabiraniñ uñ yak kabırğa (27) astın kilénnéñ galoşlı ayagı dñ-dñ kitérép töya başly. (28) Karçıkniñ tını kısıla, avırtudan gevdesé bögerlenép kile. (29) Bu tamaşa şultıklém tiz bula ki, Gani, añın cuygan kేశédey, (30) torataş kébék basıp tora...

(31) Bu faciğaden son bér atna çaması urın östénde yatkaç, (32) Sabira ciñgi yaktı dönya bélen ħuşlaştı.

(33) Eniséneñ vafatınnan soñ Gani kేశéler bélen aralaşmas, (34) söyleşmes buldı. Kiçlerén, başka ir-atlar uramga çıgıp gep (35) korırğa utırganda, ul bolınga çıgıp kite. Anda añıñ yarat-(36)kan urını bar. Avılını kaymalap akkan inéş aryagındağı (37) bolın tav itegeñe sıyınıp suzıla. Yar östénde yabaldaşların (38) ceyép utırgan öyankéler şavly. Érak ta tügél çéltérep çış-(39)me aga. Gani, tav biténe arkasın térep, şularını tıñly. ħe-(40)yérnisasın küz aldına kitére. Í uzgan gomérler... Töşke kér-(41)gen sıman gına... Öylenéşken aylarında bér-iké tapkır şu-(42) şı urında utırgannar idé bit...

(43) H ey ernisa, yuaş kına H ey ernisa, avıldan kitkeç ukıgan. Şe-(44)herde Şefkat tutaşı bulıp eşli, di. İrge  ıkkın. B rni e [171/1]  l  l k sabantuyga kaytkannar id . İ-i, kiy n p te karagan (2)  z  — ministr  atını diyers n! Gani, yen ek eşlepes n kı-(3)rın salıp, tasrayıp-tasrayıp karap tordı a a. H ey ernisa gına (4) k z salmadı. İr n kultıklap meydannan uk  ıgıp kitt . Gar-(5)lend  Gani. Kamile iŐ   atın b len g ne gom r ites   g t (6) id m ni ul! İ-i! YalgıŐtı Şul... H ey ernisanı n kad r n b l-(7)med ...

(8) Ul k nn    t  Gani. İser k baştan Kamilen  de d mbes-(9)lep ırgıtkan...

(10) İstel kler  Kamile b len yeşi başlav  orına citke , (11) Gani baŐındagı yems z uyların kuva, k n l  b len yeŐl g ne (12) kabat kayta. M gallime Nesimege k z atıp y rgen  orlarını (13) is ne t Ő re. Olıgaygan k n nde  z- z n n  aldap utırırğa (14) yaramıy dip uyly ul. Urta a buylı, kara kaşlı, kara k zl , (15) par tolımnarı in ne t Őken  iber ukıtu ını k rge , o ra-(16)Şu yulların  zlegen id . T Őler nde g ne bulsa da kuvyımına (17) kıskan  akları da bulgaladı. Nesimen n ik  balası bar, dip (18) yelgıŐtı bugay ul...

(19) Uylar taɡın Kamile b len yeşi başlav yıllarına kil p (20) t rt ld . Gani bu yılların  e ekl  matur ceyn  kara, pı rak (21) k z k nner ne alıŐtırı Őik ll rek it p toydı. Ul, avır (22) gına k ter l p, kaytu yulına kuzgaldı. Kalın gevdese n k  ke (23) s yrep, ekr n g ne atly. Eyt rs n le d nyanı n bar avırlı-(24)ɡı anı  in nde. Ey ,  yinde de anı yalgızlık k te. Can yalgız-(25)lıɡı. Monnan ik   l  l k k ne  atını Kamile de d nya kuy-(26)dı.  olki k rd l - ıktılı bulsa da,  atınsız torgan iŐ  (27) t g l,  z urımına yarıy id  el ...

(28) T p yortta kalgan   snullası da u ıŐlı bulmadı — arakı (29) digende canın fida kıla. Onıɡı İr et te maktanırlık t -(30)g l. Turı yuldan y rmegen n k zge ber p eyteler...

* * *

(31) Nesime turınnan uzga ,  sm rler in Őke taba borıldı. (32) B r yagında bere n  bak aları, ik n  yaktan kol oznı n at (33) abzarları buylatıp suzılğan tuzanlı yuldan ekr n g ne at-(34)ladılar. Alb rt algarak uzdı. G lnaz b len İr et artkarak

(35) kaldı. Tire-yun tınıç, kéşé-kara kürénmi. Írhet, forsattan (36) faydalanıp, Gölnazniñ bilénen kısıp, üzéne tarttı. Kız (37) karışmadı. İnés yarına citerek, alar tallikka kerdé. Mon-(38)da alarnıñ béréncé géne kérévúé tügél indé. Bér-iké atna çama-(39)sı élék, su koyınıp çıkkaç, temeké tartırğa utırgannar idé. (40) Gölnaz cehet kéne Írhetnéñ barmakları arasındagı siga-[172/1]rétın tartıp aldı da yeneşedegé tallikka yögdé. Írhet (2) anın artınnan taşlandı. Şul çakta, ağaç botagina abınıp, (3) Gölnazga barıp beréldé. İkevleşép cirge avdılar. Kız ha-(4) man çırık-çırık köle. Kit, kit, dip, Írhetke törtkelegen bu-(5)la. Írhet şul çaknı kızniñ kulların totıp aldı da, gevdesé (6) bélen kaplap, anı cirge kıstı. Gölnaz östénde yatkan üsmér-(7)néñ küzleré barı bér noktaga — kızniñ açık izüvénen tu-(8)pırdap torgan kükrekleréne tóşté. Ul, ekrén géne iyélép, şul (9) tartılıu noktasına irénnerén tidé. Şul çaknı Írhet ba-(10)şı eylenüvén, téz buvınnarı kaltıranuvın toydı. Elle nitken, (11) moñarçı kiçermegen tatlı kaltıranu idé bu. Bar tenén ves-(12) veselé rehet dulkın kıtkıladı...

(13) Cir östéne karañgılık yurganı yabilgaç, şul kiçné alar (14) tallikka yene kildéler...

(15) Albért duslarınıñ kilép citkenén kötép tormadı, suga (16) çumdı. Yar buylatıp suzilgan tallar koyaşnı kaplap torgan-(17)gamı, su salkınça idé. Arırak komlık bar barın. Anda irte-(18)den kiçke kader koyaş. Tik ul urında gél bala-çaga. Albért (19) bélen Írhetke kéşé küzénen yırarak bulu kulay.

(20) Bérazdán Írhet bélen Gölnaz da kilép citté. Kolaç ceyıp (21) yözdéler, su çeçretép uynadılar. Temam tuygançı, küñélleré (22) bulgançı koyınça, yar östéne çıgıp utırdılar.

(23) — Ye, бүгэн bulamı? — didé Albért.

(24) — Buldırırğa kirek, — dip cavap birdé Írhet, üzénéñ (25) béldéklélégén kıyefeténe çıkarırğa tırışıp. — Gölnaz kür-(26) gen.

(27) Gölnaz iké kön élék kéne, ebiséne iyerép, mögallime Nesi-(28)melerge kérgen idé. Ebisé akça sorap tordı.

(29) — Akçası télévizor astındagı tumboçka tartmasında, — (30) dip östedé Gölnaz.

(31) — Бүгэн pinsé taratalar. — Monısın Albért eytté.

(32) Írhet çalbar késesénen kabı bélen sigarét aldı. «Mal-(33)boro» kabınıñ açılğan başın dusları yagına karatıp, tar-(34)tırğa tekdim itté. Úz uylarına çumıpmı, elle şuşı re-(35)véşlé utırudan tem tabıpmı — öçevleşép éndeşmiçe géne (36) tötén suvırdılar. Sigarétınıñ töpçégén çitkerek ırıtkaç, (37) Írhet çértletép su östéne tökérde de bolay didé:

(38) — Karañğı töşkeç, şuşında oçraşırız. — «Éş»ke çı-(39)gu aldınnan tallıkka cıyılı gadetene iyeleşte alar. Monıñ (40) sebepleré de bar. Béréncéden, avıl tamam tıngançı, monda (41) utıru caylı. Avlak. Kéşe küzénen érak. İkénçéden, Írhet (42) bélen Gölnaz rehetlenép nazlına, yaratısa... — Hezérge tara-(43)lıştık. Sin uramnan kayt, Gölnaz. Béz yar buylatıp kına (44) sıpırtabız.

[173/1] ...Tönle, tallıktan kuzgalır aldınnan, Írhet tegayınlep so-(2)radı:

(3) — Pinsé tuçnı kilgenmé süñ?

(4) — Kilgen, — didé Albért. — Poçta Gölsinenéñ taratıp (5) yörgenén kürdém.

(6) — Mujét gecit taratkandır? Kém béle...

(7) — Yuk indé. Pinsé taratkanda, kulında gecit bulmıy (8) anıñ.

(9) Alaysa, bolay söyleşebéz, — didé Írhet. — Anıñ yan (10) bakçasındağı almagaçları turında uk öyaldı terezese bar. (11) Tik méne ul tereze kéçkéne. Ni Albért, ni min sıyarlık (12) tügél. Siña kéréрге turı kile, Gölnaz.

(13) Gölnaz «yarar» dip te, «bulmıy» dip te cavap birmedé.

(14) — Sin kurıkma, —didé Albért, kızını ügétlegendey (15) itép.— Terezeden töşép, işékné açkaç, tıšta gına torır-(16)siñ. Kalganın béz üzébéz...

(17) ...Avıl tatlı yokıga talgan. Kirte buylarındadı kıçıt-(18)kan, erékmen yafrakların çık kaplagan. Kük yözéne sibélgen (19) yıldızlar yaktısında çık tamçıları, törlé töslerge kérép, (20) yaltırap ala. E yıldızlar bér yanıp, bér kabınıp cir östén (21) küzeteler sıman. Emma üsmérler bu güzel manzaranı kürmi. (22) Alar barı ukıtuçı Nesime karçıkınıñ pénsiye akçasın kulga (23) töşérü turında gına hıyallana.

(24) Duslar Nesimenéñ bereñgé bakçası aşa gına almagaçlar (25) yanına ütté. Ağaçların kolaçlı yabaldaşları şım gına sér-(26)leşe şikéllé. Ul arada bér alma özelép cirge töşté. Karak-(27)lar baskan urınnarında tınsız kaldı. Béráz tınıçlangaç, (28) tire-yunde bérkém yuklıgına ışangaç, Albért çügeledé. Anıñ (29) iñbaşına Írhet ménép bastı. Vak kadak bélen bérkétélgen (30) terezené aldı.

(31) Gölnazni Írhet terezege üzé küterép méngézdé. Kérép kit-(32)té Gölnaz. Yabişa-yabişa kapşanı, arkılı suzilgan cépsege (33) totındı. Hezér, taviş-tın çıgarmıyça, idenge géne sikéresé. (34) Kulların cépseden ıçkındırıp, kız tübenge oçtı. Şul çak-(35)nı tıstagılarga çupıldav tavişı işétéldé. Ul arada ni-(36)dér döbérdedé, Gölnaz çarasız ıngıraştı. Malaylar işékke (37) yögérdé. Yörekleré kükrek çitlégén cimérép çıgarday bu-(38)lıp kaga. Méne hezér öyaldı işégé açılır da... Gölnaz kilép (39) çigar. Tik işék açılmıy. Üsmérler, béraz taptanıp torgaç, (40) tereze turına tagın kildéler. Írhet avızın terezege taba (41) suzıp pışıldadı:

(42) — Göl-naz-z... — Kız ıngıraştı gına. — Siña nerse buldı?

(43) Vakıt şundiý ekrén uzadı kük. Mizgélle şundiý ozın. (44) Bu haletnéñ oçı-kırıyı bulmas şikéllé. Írhet, Albértnıñ [174/1] arkasına basıp, terezege üréldé. Karangıda béрни күрэнми. (2) Tüş késesénen şırpı alıp sızdı da aska küz töşérdé. Ut (3) yaktısında su çaypaluvı şeylendé. İdenge de tügélgen su. Yuyış (4) idende Gölnaz yata. Írhet monda ni bulganın çamaladı. Kéç-(5)kéne terezeçék turında uk zur kismek tora iken. Nesime onıt-(6)kandır, küreséñ: su bélen tulı kismeknéñ östé kaplanmagan. (7) Sikérgende Gölnaznıñ bér ayagı sulı kismek östéne, ikénçésé (8) çitkerek turı kilgenge oşşıy. Kismek yanındagı sekéde (9) «Drujba» pıçkısı tora. Gölnaz elle şul pıçkı östéne ki-(10)llep töşken, elle kismek kırıyına berélgen...

(11) Bu tamaşanı күргеç, Írhet, göj itté. İndé hezér nişler-(12)ge? Gölnaznı kaldırıp kitergemé? Kitép kaya barasıñ? Ul ba-(13)rısın da söylerge mecbür bulaçak. Monda kilülerénéñ sebe-(14)bén niçék añlatırğa?

(15) — Albért, — didé Írhet, sulışın yota-yota. — Bar, Ne-(16)simené uvyat. Uram yaktagı terezesén şakıldat. Tik üzéñné ta-(17)nitma! Tayabız!

(18) — Nerse bugan? — dip aptıradı Albért.

(19) — Sorama. Bélmim.

(20) Öyaldına çıkkaç, Nesime bérmel télséz, önséz tordı. (21) Seké östéndege motorlı pıçkı avgan. Su tügélgen. İdenge (22) Gölnaz.

(23) — Sin monda nişliséñ? — dip soradı mögallime kunak (24) kızdán, köndéz anı malaylar bélen béрге күрүвэн iséne töşé-(25)rép.

(26) Kız éndeşmedé. Anıñ tamagina, bötén gevdesén eçéttérép, (27) avır töyir ménép utırdı. Ul töyirné yötıp ta, tökérép te bul-(28)mıy. «Yardem itégéz!» — dip

kıçkirası kile, tavışı çık-(29)mıy. Üzénéñ nindi helde kaluvın añlavdanmı, elle avırtu-(30)danmı, bérözlékséz iñgıraşa gına.

(31) — Hızér ebiyéñné uvyatam, — didé mögallime.

(32) ... Kızınıñ bil söyegé singan idé. İrtégésén anı hastahane-(33)ge alıp kittéler.

(34) Bu küñélséz vakıygadan soñ bér atna çaması vakıt uzgaç, (35) Nesime uramda İrhetné kürép aldı. Üsmér, kart ukıtuçı kü-(36)zénen kaçıp kotılmakçı idé de, éndeşkeç, kilmi buldıra (37) almadı.

(38) — Gölnaz nihel? Helén béléрге bardıñmı? — didé mögal-(39)lime.

(40) İrhet, başın tüben iép, lışt itép borının tartıp kuy-(41)dı. Annarı ayagındağı iske botinkasınnan küzén almıyça (42) gına:

(43) — Ul garıp bulıp kalaçak, di. Şulay bulgaç, min anda (44) nik yörüm indé? — didé.

[175/1] Nesime tené buvyı sataştı. Kolagına nindidér tavışlar, (2) yat avazlar işétéldé. Tire-yun karañğı buşlık. Ul avazlar (3) şul buşlıktan çıga iken. Uram buylatıp cil sızgırıp uza. (4) Avazlarını inéş aryagina kualıy. Emma alar, tav biténe be-(5)rélép, kaytavaz bulıp yañadan kayta...

(6) Taşu

(7) 1955 yılıñ yazında inéş yarlarına sıymadı. Aryaktağı (8) Hesen tallığı da, Baylar bolını da su astında kaldı. Tüben (9) oç uramına térelgen biyék yarga sıymıp aguçı bu inéşné avılda, (10) zurlap, Terte yılğası dip yörteler. Nişlep anı şulay ata-(11)gannardır, anısın bérev de bélni, béléрге télep baş ta vat-(12)mıy. Terte yılğasını — Terte yılğası.

(13) Yılğanıñ aryak yarı sözek, birgé yak — téke. Ene şul téke (14) yer östé buylap suzılğan uramnı Pozul uramı diler. Çilek-(15)lep yañgır koysa da, közge pıçraklarda da Pozul sazlanmıy. (16) Hikmeté — tufrakta. Mondagı tufrak kümér onı bélen köl (17) kuşılmasınnan tora. Bik borıngı zamannarda, iméş, biréde (18) bakır

éretkenner, di. Belki, haktır da. Yugıyse kümérlé, köl-(19)lé tufrak kayan kilsén? Pozul isémé de şul çorlar istelégén (20) iskerte şikéllé...

(21) Avıl yeşleré, bozlar yarıla başlavga, kiçké uvyınga Pozul-(22)ga cıyıla. Köpşeklengen karlı sukmaqlardan bata-bata kil-(23)gennen soñ, Pozulga ayak basu can reheté. Monda indé kar (24) érégen, cir kipşéngen, korı. Eytérséñ le koyaş gél Pozulnı (25) gına cılıtkan, aña gına karap torgan. Yaz. Yaş yöreklernéñ (26) meħbбетten taşıgan çağı. Yeşler uynıy, biyi, cırlıy. Ul (27) arada bérer şayanı, salam költeséne ut törtép, agıp baruçı (28) boz östéne ırgıta. Monda cır-çu, uvyın-kölké, tamaşa...

(29) Tügerék uvyında, urtaga çıgarılğan kızga atap, yeşlernéñ (30) cır cırlagan melé idé.

(31) Kaşıñ kara, buvyıñ zifa,

(32) Kérfégéñ karaltasın;

(33) Küz karaşıñ magnıtlı,

(34) Gél üzéne tartasıñ.

(35) Cırnıñ soñğı iké yulnı kabatlap ölgérmedéler. «A-a-a! (36) Ké-şé-é! Boz arasında ké-şé-é!» —dip açırğalangan taviş (37) yar buvyında ıgı-zıgı kuptardı, herkéme éte-térte yarga yakınrak (38) kilérge tırıştı, facigage taruçını üz küzleré bélen kürép (39) kalırğa omtıldı. Ul arada bérev, şerran yarıp:

[176/1] — Ülgen iç ul! Meét! — dip kışkırdı.

(2) Çınlap ta, bozlar arasında agıp kilüçe taşu irkénde idé. (3) Ul kışkırmıy da, çırgarga, bu afetten kotılırğa télep çebe-(4)lenmi de. Ağım köçénnen anıñ ye téréklerle küterélép kite, (5) ye başı kalkıp ala. Halık şavlaşa, herbérsé nidér eytép (6) kalırğa aşıga.

(7) — Alırğa kirek! Ni karap torasız?!

(8) — İ Hodayım, kém iken indé?

(9) — Allam, üzéñ reħmetéñnen taşlama...

(10) — Kémnéñ bagorı bar? Bagor!

(11) Törlé tösmérdegé ay-haylı taviş dulkınnarı inéş éçén-(12)degé salkın bozlarga kilép beréle de yak-yakka tarala.

(13) Nihayet, kémdér bagor küterép kildé. Kémnéñdér kulında (14) ozın, kalın takta küréndé. Bérev dilbége totıp yögérdé. Bil-(15)lerén dilbége bélen urap, boz östéne kalın taktalarını sala-(16)sala, iké égét inéş östéne kéréde. Tétkelenép bétken kiyémne-(17)rén bagorga élektére-élektére, meyétné yarga taba söyri başla-(18)dılar...

(19) Hıtın-kız meyété idé. Hılık bér melge önséz kaldı. Pozul-(20)da tınlık urnaştı. Bérazdan törkém uvyandı, añına kildé. Alar (21) barısı da béryulı: «Mer-yem-bi-ke-e», — dip ağıldadı.

(22) Tügerék uvyın urtasına basıp kızlarını cırlatuçı Hıy-(23)rétđinnéñ kultık astındağı garmunı lip itép cirge töşté.

(24) —Meryem! — dip pışıldadı Hıyrétđin, üz küzleréne (25) üzé ışanmıyça. Anıñ yözé defter bitédey ap-ak buldı, irén-(26) neré déréldedé. — Mer-yem-m!

(27) Pozuldağılar hemmesé aña karadı. Hıyrétđin géne monı (28) sizmedé. Meryembikenéñ tössézlenép pıyalalangan küzleré, boz (29) bulıp ukmaşkan çeçleré anıñ uyların çuvalttı. Ul, iké uçı (30) bélen başın totıp, torataş bulıp kattı.

(31) Avılnıñ olısınnan alıp kéçéséne hetlé Meryembike bé-(32)len anıñ duslıgın béle. Biřençé sıynıfta ukıgan çalka-(33)rınnan béрге yördéler. Ütkén közné Hıyrétđin Çokırçık avı-(34)lına kiç utırırğa eş bara başlağaç kına, Meryembike kü-(35)ñélsézlendé.

(36) Bér oçraşkanda:

(37) — Nige minnen kaçasıñ? — dip soradı ul.

(38) — Kaçkan kéşé sinéñ karşında toramını? — dip yılmay-(39)gan buldı égét.

(40) — Şulayın şulay da... Tik... Miña bulgan meħebbetéñ sü-(41)rélgen řikéllé...

(42) — Meryem, nerse indé sin? Bulmagannı... — Égét şulay (43) kız küñéléndegé řiklenülé uyların yukka çıgarırğa téledé. (44) Şuña küre tiz géne sırma töymelerén çıřép ciberdé de kız-(45)nı kuvyınına tarttı. — Siné yaratmıy mömkin tügél iç...

[177/1] Égétneñ biléne Meryembikenéñ kulları uraldı. Sırma (2) éçéndege mamıklı cılını toyu kızga rehet idé. Bu cılı (3) anıñ bar tenéne tarala, cannı tırnap torgan küñélséz uylar (4) onıtıla, dönya tügereklene, alar ikésé géne kala...

(5) Yoldızlı kük gömbezéneñ sérlé çolğanışında kıznıñ yö-(6)zende seyér yaktılık çagıldı. Tennéñ tenge tartılı télegéneñ (7) tılsım köçé tatlı gazap dereceséne citkeç, alsu yöz tartı-(8) şıp kuyganday itté. Kaltırganan irénner bérözlékséz söyge-(9)nénéñ kükregénde kıymıldadı. Tél barı tik bér géne süzné (10) tekrarladı:

(11) — Heyri... Heyri... — Başka süzler güvye onıtılğan. Akıl (12) üzénéñ bilemelerén yugaltkan...

(13) Bérızdan zihén kayttı. Akılını alğan tıylgısız hıs kaya-(14)dır yukka çıktı. Kabat ıgı-zıgılı, meşekatlé dönya peyda (15) buldı. Ten tatlı tınıçlık taptı. E can... Can tınıçlıgın (16) yugalttı...

(17) Başlap Meryembike télge kildé:

(18) — Heyri, min kurkam...

(19) — Nerseden?

(20) Kız, égéténeñ sırma töymesén borgalıy-borgalıy, işété-(21)lér-işétélmes pışıldadı:

(22) — Taşlarsıñ dip... Küñélém nidér toya... Heyri, öylené-(23)şik kéne...

(24) Égét kıznı, bu haleténnen kotkarırğa télegendey, tiz géne (25) übép aldı.

(26) — Béz télese te taşlaşa almybız, Meryemkey...

(27) Kıznıñ sagış sargan küzleré kinet yaktırıp kitté. Ul (28) küterélép Heyrige karadı. Anıñ cılı süzén, vegdesén köt-(29)té. «Bérük borçıla kürme, kadérlém. Öylenéşérbéz. Sin ni (30) diseñ, niçék téleseñ, şulay bulır» disén. Hezér ük öylenéş-(31)seler, bigrek eybet. Késé téléne menseñ, elle niler işétér-(32)séñ... Barıbér ir bélen hatın şikéllé iç...

(33) — Eyé, béz taşlaşa almybız, Meryemkey. — Heyrétdin-(34)néñ süzlerénnen kıznıñ uyları bülénép kaldı. — Béz «Tın (35) Don» kinosındağı Grişa bélen Ksyuşa şikéllé...

(36) — Anısı niçék bula, Heyri?

(37) — Şulay... — dip körsénép kuydı Heyrétdin.

(38) Emma anıñ bu süzénnen Meryembike bélni de añlamadı.

(39) Bolay yürülerénéñ ozakka suzılmayaçağın égét üzé de toya, (40) bala-çaga tügél. E öylenérge irte, bik irte elé... Hıtın-kız (41) digen sihri zatnıñ çın temén, nazın béle başlağaç kına ni-(42)çék itép öylenmek, kamıt kimek kirek? Enisé eytméşli, öyle-(43)nü kaçmas elé. Annarı küñélé türénde ukırğa kitü hıyalı bar (44) bit anıñ. Gomér buvyı klub mödiré bulıp yörmes iç. Bolarnıñ [178/1] hemmesén niçék itép Meryembikege añlatasıñ? İ-i-iş! Mon-(2)dıy butalçık uylar élégrek başına kérép te karamıy idé. (3) Elle uyları butaldı, elle üzé — bélgen yuk.

(4) Kiçké uvyınnan soñ Pozul yarına ikevlep kilérler idé de, (5) Hıyrdınnéñ keçtümén çiremge ceyép, rehetlenép utırırlar (6) idé. İ-i, bér-bérsénéñ kuvyımında nazdan isérgeñ çaklar...

(7) — Meryem, min siné yaratam, — diyer idé ul. — Siña atap (8) şıgır çıgardım.

(9) — Eyde, söyle, — dip yılmayır idé tégésé.

(10) — Kölmesséñmé soñ?

(11) — Min siña soklanam.

(12) — Alaysa tıñla.

(13) Mehebbet uçağı kabınsa tañnarda,

(14) Bulır ul söyuyım balkışı.

(15) Yoldız dip aldanma karañğı tönnerde,

(16) Ul uçak sin indé, tañ koşım!

(17) — Nin-di ma-tu-u-r!

(18) Kız tüzmi, égétnéñ biténnen pep itép ala. Annarı, şı-(19)gırnéñ süzlerén küñélénen kiçérép, bérázga tın kala. Söy-(20)genénen mondıy hıplav işétken égét tagın télge kile:

(21) — Sinéñ sérlé küzleréñ — üzé şıgır.

(22) — Ey le, oyaltma indé...

(23) — Maturlıktan oyalalar diméni?

(24) İké gaşıyknıñ bétmes-tökenmes süzlerén tıñlıy-tıñlıy (25) inéş aga da aga.

(26) Soñğı aylarda Hıyrdın üz küñélénde nindidér seyér bér (27) üzgeréş size başladı. Gacepséndé ul moña, aptıradı. Hık-(28)met şunda: moña kader küzéné in çiber, in güzel kız bulıp (29) küréngen Meryembikenéñ artık iskiterlék ciré yuk iken

iç... (30) Gap-gadi: kalın irén, poçık borın, ak yöz, kara tolımnar. Kém-(31)de yuk andıy borın bélen kara tolımnar? Kızık. Heyrétdin (32) moñarçı nişlep bér de igtıbar itmedé iken? Mehebbet su-(33)kır bula, diler, haktır şul. Alaysa... Hezér nik küre ul? (34) Hezér de sukır bulırğa tiyéstér iç? Meryembike yakın iç (35) aña... Tené anı ézli... Tik Çokırçık Annasın kürüğe, küñél (36) elle nişlep kite. Anı irkelisé nazlıysı kile başlıy...

(37) Meryembikené Yugarı oçniñ Yosıfcan da bik yarata. Tik (38) kız Yosıfcanı élége yakın da cibermi. Ul Heyriyéne tug-(39)rılıklı, anı gma yarata. Heyrinéñ Çokırçık avılına bar-(40)galıy başlavın bélgeç, Yosıfcanıñ şatlıgı éçene sıyma-(41)dı. Bu heberge iñ kuvangan kéşe ul buldı. Meryembike géne (42) yendı, köydé. Totaş öç kiç Heyrétdin Meryembikené ozatma-(43)dı. Şuşı helden Yosıfcan faydalanıp kalırğa niyetledé. (44) «Hezér aña Heyrige üç itép bulsa da miném bélen duslaşır-[179/1]ga kirek, — dip fikér yörtté ul. — Elle min Heyrige tor-(2)maslık égétmé? Annan kay cirém kim? hiç kim tügél— artık (3) elé! Çönki min tir tügép, eşlep aşım. Heyri nişli? Klub-(4)nı aç, klubnı yaba. Garmun uynap, kızlar biyétkenge akça alıp (5) yata. Miném şikéllé fémada eşlep karasın ul! Méne annan (6) soñ tiñleşép karar! Tik bér nersené añlıy almıym: şul (7) salam sıyraknı kızlar yarata. Şuniñ öçén aħ iteler, bile-(8)hi. İ-iğ-h! Avlak urında turı kitérep, kısıp alsammı (9) éçegésén çıgaram çıgaruvın... Tik miña suğışıp yörü kilés-(10)mi. Min — avıl sovétı députatı, aldınıgı térlékçé. Cıyı-(11)lışlarda citekçeler bélen yeneşe utıram. Kolhozniñ küz (12) östédegé kaşı bit min. Dörös, kaybérevler miné «maktan-(13)çık» dimekçé bula. Disénner! Könleşüden eyteler. Eyé, mak-(14)tanırlıgım bar — şuña maktanam».

(15) Meryembike bélen yeneşe atlaganda, anıñ üzénen-üzé ka-(16)negat küñélé tagın da tulışıp kitté. Meryembikege eytesé (17) süzleré yarlarına çıkkın taşu sıman. Méne ul su hezér ta-(18)şıyaçak. Küñéléndegé söyu hisleré şul süzleré bélen kızniñ (19) canın urap alaçak..

(20) Bér kiç ozattı Yosıfcan. İkénçé kiçné Meryembike aña (21) mondıy sorav birdé:

(22) — Sin «Tın Don» romanın ukıdınıñmı?

(23) — Yuk.

(24) — Kinosın da karamadıñmı?

(25) — Karadım. Şep kino.

(26) — Grişa bélen Kséniye turında söyle elé?

(27) — Baş östé, — dip élmaydı Yosıfcan. — Bolay bulgaç, (28) siné gél min géne ozataçakmın.

(29) Kız, seyérsénép:

(30) — Nişlep? — didé.

(31) — Kino ozın, mönesebetler, katlavlı. Tükmi-çeçmi siña (32) citkérér öçén vakıt kü-üp kirek...

(33) — Miné Ksyuşa bélen Grişa arasında ni bulganı gına (34) kızıkındıra.

(35) — Baş östé, — dip, uñ kulınıñ imen barmagı bélen bo-(36)rın astın ışkıp aldı égét. — Bolay bula: Kséniye iré bélen (37) géne yeşi. Grişalar gairesé bélen. Bolar kürşé.

(38) — Şunnan?

(39) — Grişa Kséniené yarata başlıy.

(40) — İrlé hatınnımı?

(41) — Ho, niçék kéne yaratışalar elé! — Kinonıñ Grişa bé-(42)len Kséniené kürsetken urınnarın küñélennen kiçérép, Yo-(43)sıfcan üzaldına yılmayıp kuydı. Anıñ bolay da kısık sul (44) küzé böténley yomılğanday buldı. Eytérséñ kinodağı kadrda (45) Grişa bélen Kséniye tügél, Meryembike bélen ul!

[180/1] — Annarı nişliler? Grişa üz hatının taşlıymı?

(2) — Ey, — dip körsénép ala Yosıfcan. — Ayırılışalar da, (3) öylenéşeler de... Retlé-başlı tormışları gına yuk.

(4) — Nik alay?

(5) — Mesele bolay tora, — dip, bédéklé kıyefet bélen añ-(6)lata başlıy Yosıfcan. — Mehebbet iké törle bula...

(7) — Mehebbet mehebbet indé ul! Nişlep törlerge bülén-(8)sén?!

(9) Anıñ teglimatın kız şunduk yukka çıgara.

(10) — Yalgışasıñ. — Égét te tiz géne biréşerge uylamıy. (11) Tagın üzénékén tekrarlıy başlıy. — Mehebbetneñ davıl (12) şikéllé köçlé, yazgı taşuday yarsulısı bula.

(13) Kız égétnéñ süzlerén tagın kırt kise:

(14) — Söylenép tormasana! Yarsusız, hisséz meħebbet bula diméni?

(15) — Min alay dimedém.

(16) — Yarar, yarar. İkençé tör digenéñ nindi?

(17) — İkençé törémé? Anısı bérénçésénéñ kapma-karşısı. (18) Tiren. Gazaplı. Méne bolay, canını aykıy torgan. — Ul, uñ (19) kulın yodrıklap, kükrek turında butap kürsete. — Davıl (20) nerse ul? Bér dulap ala da tına. Tirenlek köçlé, sérlé ħis. (21) Anı añlatırğa süzler citmi.

(22) Égét şulay üzé ħakında söyli. Anıñ meħebbeté şulay (23) tiren, iméş. Ul söyse, meñgége söya. Meryembike añlamamışka (24) salına. Kızga anıñ bolay söylenüleri hiç kéne de oşamıy. (25) Elle şuşılay üzén béldéklége sanap yörüvémé, maktançıklı-(26) gımı, tanavınnan añkıp torgan temséz isémé, irénén börép (27) söyleşüvémé — nersesédér küñélné bizdérép tora. Yugıyse (28) citekçéler maktıy indé anı. Aldıngı térlékçé, diler.

(29) — Grişanıñ meħebbeté nindi törge kére soñ? — dip yuri (30) sorry Meryembike.

(31) — Davıllı, yarsulı. Şuña küre ene bér-bérséne ħıyenet... (32) — Yosıfcan cömlesén temamlap bétére almadı. «Ĥıyenet» sü-(33)zén işétken Meryembike aña küzén akayttı. Alar béráz én-(34)deşmi bardılar. — Meryem, — dip devam itté égét, yomşak (35) taviş bélen. — Min bit yaratam.

(36) — Hé. Yarat. Siña kém komaçavlıy?

(37) — Sin miné añlamadıñ. Min bit siné...

(38) Kız, bargan cirénnen tuktap, égétke baştan-ayak karap al-(39)dı da kölep ciberdé.

(40) — Sataşasıñmı elle?

(41) — Eyé, sataşam. — Ul iké kullap Meryembikenéñ bilén-(42)nen élektérép aldı. — Tönner buyvı sataşam.

(43) — Ciber. Késé köldérme.

(44) — Alay dime, Meryembike...

[181/1] — Égétém barın bélesén. Sinéñ bélen söyleşér süzém (2) yuk...

(3) — Kaya soñ ul? Égétlé kızını égété ozata.

(4) — Sinéñ ni éşéñ bar? Ciber! — Meryembike tartılıp, (5) anıñ kullarınnan ıçkındı. Égét tagın barıp yabıştı. Üzé (6) islé tanavı bélen kızınıñ yözéne sulışın öre-öre eytép ka-(7)lırga aşıktı:

(8) — Barıbér tügél! Sinnen başka yeşi almıym... Heyriné (9) kétme. Ul her kiçné Çokırçıkta...

(10) — Ki-i-i-t-t! — Meryembike, bar köçén tuplap, Yosıf-(11)cannı törtép ciberdé.

(12) — Zre bolay kılanasıñ, — didé égét, kızınıñ tupaslıgına (13) nık rencép. — Miña ışanmasañ, üz küzleréñ bélen kürér-(14)séñ. Çokırçık érak tügél...

(15) Garlégennen Meryembikenéñ küzleréne yaş tıgıldı. Ul, (16) iké uçı bélen yözén kaplap, öyleréne yögérdé.

(17) Şuşı söyleşüden soñ bér atna uzuga, gıynvarınıñ buran-(18)lı tönénde, Meryembike yukka çıktı. Avıl ayakka bastı. Kaye (19) kitken? Nik kitken? Kémner kürgen?.. Töpçéne başlağaç bé-(20)léndé: kız Yosıfcan bélen béрге Çokırçık avılına kiç (21) utırırga bargan. Tikşérüçé sorav alganda, Yosıfcan yeşér-(22)megen, turıdan-turı eytken: «Eyé, bardık, — digen. — Min (23) anı yaratam. E ul Heyrétdinné onita almıy. Heyrinéñ miné (24) taşlavına ışanmıym, sin aldıysıñ. Üz küzlerém bélen kü-(25)resém kile. Alıp bar, didé. Méne şul».

(26) Şik Heyrétdinge töşté. Rayonnan kilgen tikşérüçé, anı (27) öç kön yabiluda totıp, sorav aldı:

(28) — Dörösén eyt, sukin sın! Ütérgeñ sin anı! Meyétén kaya (29) kuydıñ?

(30) Arıgan, kıynalgan Heyrétdin küz kabakların köçke küte-(31)rép, haman bér ük süzné kabaladı:

(32) — Ü-tér-me-dém...

(33) — Alaysa, kém ütérgeñ? Ul bit siné kürérge bargan? (34) Tikşérüçénéñ kışkıruvınnan, yodrıgı bélen östelge suguvın-(35)nan tereze pıyalaları zéñlep kuydı. Aptıravdan, bu faciğa-(36)néñ cép oçın taba almavdan gacizlengen tonık taviş tagın (37) kabaladı: — Çokırçıkka baruvıñ turında yañabaştan söyle.

(38) İndé niçençé kabat Heyrétdin şul bér ük cömlelerné (39) tekrarlıy:

(40) — Min üzém géne bardım. Kiç utırırga.

(41) — Anda kémner bélen oçraştıñ?

(42) — Garmun uynadım. Andagı yeşler barısı da kürdé.

(43) — Grajdanka Huciyéva Meryembike bélen oçraştıñmı?

(44) — Min anı kürdém.

[182/1] — Kaysı urında?

(2) — Kiç utırğan öyge Yosıfcan bélen kilép kerdéler.

(3) — Séz söyleştégézmé?

(4) — Yuk. Min Annaga im kaktım da, béz çıgıp kitték. Anna-(5)larda utırdık. Annarı min kaytıp kittém.

(5) — Üzén géne kayttıñmı?

(6) — Yulga üzém géne çıktım. Bérızdan miné Yosıfcan kuv-(7)ıp citté. «Meryembike kaya?» — dip soradım. «Ul siné éz-(8)lep kitkendér», — didé. «Tönle yörmegendér, bétersénde kuna (9) kalgandır», — dip uylaştık.

(10) Hıyrétdinné gayıpler deliller tabılmadı. Yosıfcannan (11) şiklenér urın yuk. Tikşérü eşé tuktatıldı. Buranda üzé (12) géne yulga çıkkandır da adaşkandır. Belki, aç bürélerge yulık-(13)kandır, dip yuradılar ul çakta. Tabılmadı kış köné Mer-(14)yembike.

(15) Méne hezér tabıldı ul. Anı taşu alıp kildé. Bu faci-(16)gaga niçék yulıkkın ul? Avıl halkınıñ yeşé-kartı hezér şu-(17)şı soravga cavap ézli. E Meryembike dönyanıñ gazabına da, (18) şatlıgına da, ıgı-zıgısına da bitaraf indé... Aña hezér bér-(19)nerse de kirek tügél. Ul indé Hıyrétdin dip te öz gelenmi. (20) Öylenéşik, bérge bulıyk, dip te möldérep karamıy. «Nige (21) bolay eşledéñ, nige mondıy yulnı sayladıñ? Sinéñ üléméñe (22) min géne gayıplé iç indé, — dip tın gına ükségen Hıyrétdin-(23)né de kürmi. (Çınlıkta, üz-üzéne kul salgan dip uyladı anıñ (24) turında Hıyrétdin.)

(25) Şul çaknı beyden ıçkıngan sözgek ügéz şikéllé çeçleré (26) tuzgıgan, küzleré tongan Yosıfcan törkém arasına kilép kér-(27)dé. Éş-éş sulış alıp, barmagı bélen Hıyrétdinge törtép (28) kürsete-kürsete:

(29) — Ul! Ul ütérgeñ! — dip akırdı.

(30) Bu faciganéñ niçék kilép çıguvın göman itép aptıraşta (31) kalgan halık göjli başladı. Bérevler şunduk Yosıfcan-(32)niñ süzlerénde halık barlıgına ışandı, ikénçéleré şik-(33)lenép karadı.

(34) — Alaysa, üzén de taşuga atarga!

(35) — Attıñ di! Bérge bulgannar iç! Monısı karap torgan-(36)mı?

(37) Hälıknıñ ikélenép toruvı, üzén gayıplerge de küp soramav-(38)ların toygan Yosıfcan tağın kışkırdı:

(39) — Ul ütérgeñ! Monıñ öçén sebepleré bulgan!

(40) — Nindi sebepler? Añlatıp söyle!

(41) Soravga cavap işételgençé ük, hálık arasında çış-pış (42) söyleşü başlandı. Yosıfcan öçén bu kürénüş bik kulay (43) idé. «Başta kızını aldagan, — dip fikér yörtté ul. — Anna- [183/1] rı kız yöklé bulgan. Heyri monnan kotılu yağın karagan. (2) İkençé kız bélen yöri başlagan. Meryembike anı tınıç-(3)lıkta kaldırmagan. Şulay bulgaç, Heyrétdin ütérmegeñ dip (4) kém uyly ala. Ul buranlı tönde ni-nerse bulganın bügeñ (5) kém delilli ala? Ul tön yuk indé. Ul tönné yavgan karlar érép, (6) taşu bulıp aga. Yazgı taşu. Yazgı taşkın. E taşkınnarnıñ (7) goméré barı yazda gına bula». Yosıfcan kızınıñ sérén açarga (8) tevekkelledé.

(9) — Heyrétdin Meryembikené aldagan. Miña yılıy-yılıy söy-(10)ledé...

(11) Hälık tın kaldı. Heyrétdinnéñ başı tüben iyéldé. Yo-(12)sıfcan, kiregeñné işéttéñmé, kabañet digendey, Heyrétdinge (13) küzén akayıp karadı da üz yulı bélen kitté. Anıñ küz al-(14)dında ul tönné bulgan hëller kabat bötérelde...

(15) ... Heyrétdinénéñ Anna bélen çıgıp kitüvén kürgeç, Mer-(16)yembikenéñ tamagına töyır utırdı. Küz alları tomalandı. Üze-(17)neñ mondıy haletén kéşege kürsetmes öçén, tiz géne çıgıp (18) kitté. Uyları çuvaldı. Elle artlarınnan barıp taviş çıga-(19)rıym miken dip te uyladı. Emma üzende bu gamelné kılır-(20)lık köç tapmadı. Bu melde anıñ hëlen kotırınan buran (21) gına añlıy sıman idé. Hıyenetke nefret, köçsézlegénen gar-(22)lenü, könleşü hisleré küñélende béryulı aykaldı. Çarasız-(23)lıktan ul kaytır yulga atladı. Kar-burannı toymıyça bardı (24) da bardı. Eçé cılneñ bitén kisüvén de, küz yeşlerénéñ kar (25) bélen ukmaşıp bozlanuvın da sizmedé.

(26) Şul çaknı bérev:

(27) — Meryembike! — dip éndeşté. Kız anı elle işétté, (28) elle işétmedé. İgtıbar itép tormadı. Avıl çiténdegé yal-(29)gız kayın ışığında Yosıfcanıñ üzén sagalap toruvın ul (30) kayan bélsén? Yosıfcan kuvıp citté de yeneşe atlıy başla-

(31)di. — Meryembike, nige şulay yalgızıñ gına kittéñ? Buran (32) bit. Yarıy elé tıŭta temeké tartıp torganda kürép kaldım...

(33) Kız éndeşmedé. Şaktıy ara söyleşmişe bardılar. Bolay (34) barılsa, tiz kaytıp citeçekler. Avıllar arası iké çakrım (35) çaması gına. E Yosıfcanga söyleşerge, añlaşırğa kirek. (36) Bügén indé Meryembike aññ süzén cirge salmas. Égét şu- (37)lay uyladı.

(38) Yul, Çokırçıkñı çıkkaç, tav itegé buylap yartı çakrım (39) tiresé suzıla da Terte yilgasına égérmé-utız adım kala sulga (40) borıla. Tav itegenéñ yılga yarı bélen kuşılğan urınında iké (41) çişme çéltéri. Tınıç, ışık urn. Alar indé şuşı borı-(42)lıŭka kilép citeler idé.

(43) — Meryembike, — dip, kızñıñ bélegénen tottı Yosıf-(44)can. — Tukta elé, aşıkma. Söyleşik. Meryembike... Yaratam (45) bit...

[184/1] Kız aña cömlésén eytép bétérerge irék birmedé:

(2) — Yarat soñ! Siña kém tiye?

(3) — Zre sin, Meryembike.

(4) — Deşmi géne kaytçı, zinhar. Saruvımnı kaynatma!

(5) Emma égétnéñ éndeşmişe kündem bozav şikéllé kaytırga (6) isebé yuk idé. «Yaratkan kızñıñ bélen añlaşırğa mömkinlék (7) bulgan çakta ıçkındırırğa yarıymı soñ? Bügén ul Meryembi-(8)kenéñ vegdesén alırğa tiyész! Avıldagı her matur kız Hey-(9)rige géne dimegen. Cébék bulmagan égétke kızlarnı üzéñné-(10)ké itünéñ sinalgan ısulı bar... Éş barıp çıksa, irtege üzéñ (11) ük yögérép kilérséñ, canıy...»

(12) Yosıfcan kızñı kinet kéne élektérép aldı da überge (13) üréldé. Yöregé kükrek çitlégénen çıgarday bulıp sulkıl-(14)dagan çağında, kız mondıy kılanış kötmegen idé. «Yaratam, (15) digen bula bit elé. Şuşındıy vakıtta da heléñe kére bél- (16)megeç...»

(17) Kız tüzmedé, canına tulgan rencéşlé açuvı bélen Yosıf-(18)cannı törtép ciberdé.

(19) — Kagılmasañçı!.. — Meryembike başka süz eytép ölgé-(20)re almadı, uñ ayagı taypıludan yul çiténdegé yomşak karga (21) kérép battı. Şul arada, korbanına taşlangan canvarday, Yo-(22)sıfcan kızga kilép yabıştı. Alar béргеleşép kar östéne

(23) avdı. Meryembikenéñ östéne yığılgan kiléş, Yosıfcan ha-(24)man tatlı süzlerén tézdé:

(25) — Meryembike... Yaratam... Kadérlém...

(26) — Kit... Avnatma... Torgız...

(27) Kız tıprıçındı, bergelendé, torıp kiterge azaplandı... (28) Alar evmekleşken urın torgan sayın çokırlandı. Şulay tar-(29)tışa, köreşe torgaç, Meryembikenéñ başın égétneñ köçlé kul-(30)ları élektérep aldı. Çokırlangan kar éçennen torıp kiter-(31)ge köçé citmevénnen kızniñ cén açuları çıktı, garlendé, (32) küzlerénnen yeşleré çeçrep çıktı. «Eybet kéşe çutında yö-(33)ri bit elé, etrek-elem. Çın yözé méne nindi iken, — dip (34) uyladı. — Kuliñnan gıma ıçkınyım, kabañet can...»

(35) Meryembike tıprıçingan sayın, Yosıfcan ücetlendé gé-(36)ne. Ul üzén-üzé beléştérmi idé. Anıñ akılı tomalangan. Anıñ (37) bélen ul üzé tügél, nindidér kırgıy köç idare ite siman. (38) Anıñ omtılışı bér géne: Meryembike anıkı bulırğa tiyész! (39) Anıñ ħaleté de dönyanı tomalagan bügengé buran şikéllé, (40) béleklerénde yazgı taşkın köçé. Yuk, bu köçné, bu ħisné tıyu (41) mömkin tügél...

(42) Bergelene torgaç, kızniñ şelé şuvıp töşté, pelte töyme-(43)leré çışıldé. Köçlé kullar kızniñ cılı tenéne ütép kerdé. (44) Bu tiklém mesherege, bu tiklém gazapka tüzép bula diméni? [185/1] Meryembike, soñgı köçén tuplap, iké kulı bélen Yosıfcan-(2)nı éte-éte can açısı bélen pışıldadı:

(3) — Ci-b-ber! Ka-ba-ñe-e-et! Avı-zıñ-nan sı-ér b... isé kile!

(4) Bu süzler bérmelge Yosıfcanı fani dönyaga kaytargan-(5)day itté.

(6) Meryembike eşeké süz eytté. Égétneñ avırtkan urınına (7) küsek bélen bergendey buldı. Üz-üzéne açulı, kimsénülé kim-(8)çélégén lıçkıldatıp biténe sıladı. Niçékler itép kotıl-(9)sın soñ ul şul isten? Yukka gınamını irte-kiç borın astı-(10)na odékolon sörtép yörüleré!

(11) Yosıfcanıñ canında taşıgan kırgıy köçke nefret ös-(12)teldé.

(13) — E, sasımını elé! Me alaysa! — Yomarlangan yodrik (14) Meryembikenéñ sulyak çigeséne kilép töşté. Égétneñ yöre-(15)gén télgelegen könleşü gazabı, cavapsız meħebbeténeñ yarsuvı, (16) şul sası tanavı arkasında kızlarınıñ sanlamavı — hemme-(17)sé bér yodrikka töynelgen idé. Bu ħel şultiklém tiz buldı (18) ki, égét üzé de ni kılğanın abaylamıy kaldı.

(19) Kız tındı. Lem-mim taviş çıgarmadı.

(20) — Nige sin kəşənəñ kimçélégənnen kölesəñ? — didé égét, (21) tınıç taviş bélen, elégé gamelé öçén ükəngendey itép. (22) Yaratam iç min siné. Télisəñ iken, min siña irtege ük öyle-(23)nérge ezér...

(24) Kız éndeşmedé. Anıñ şuşılay şıpırt yatuvın rizalık (25) bilgésé dip uylap, égét anı überge, irkelerge kéréşté.

(26) — Kadérlém miném, canım...

(27) Meryembike Yosıfcan irkənde idé. Kinet irəşken be-(28) hətten égətnəñ başı eylendé, kanı uynadı, kırgıy köç tagın (29) kuzgaldı...

(30) Buran haman bötéréle. Elle nitken tavişlar çıgarıp sız-(31)gıra. Yöğere, aşkına, köle... Eyé, köle...

(32) Yosıfcan, tınıçlanıp, şıpırt kına Meryembikege ar-(33)kasın térep utırdı.

(34) — Hé, — didé ul, mıskıllı yılmayıp. — Nerse kıymılda-(35)mıysıñ da? Ukañ koyıldımı elle? Ukañ yuk idé indé, söyıklém. (36) Eytem anı Həyri artınnan yöğeresəñ?.. Vakitni buşka uz-(37)dırmagansız... Cıtmese elé sugışıp torgan bulasıñ.

(38) Meryembike tagın karşı süz eytmedé.

(39) Yosıfcan sikérép torıp östəndegé karlarını kakkalagaç, (40) Meryembikege kulin suzdı.

(41) — Eyde kaytabız. Minnen çıkmaz, kurıkma.

(42) Kız kımşanıp ta karamadı. Égét aptırağaç, anıñ yanına (43) tézlenép, yözəne tékeldé. Kız huşsız idé. Kinet Yosıfcan-(44)niñ téz buvınarı sığılıp kitté, alarda köç-céger kalmadı. [186/1] «Min anı ütərdém mikenni? — digen uy kotın aldı. Kinet (2) kéne küz alları karañgılandı. Ak karlar da, buran da yukka (3) çıktı, cil de, sızgıruvınnan tuktap, kayadır kitép yugaldı. (4) Ülgen bulsa... başkayım törmede çəriyeçek. Belki... ülmegen-(5)dér... Avılga alıp kaytırga kirek... Yuk, yuk, — dip karşı (6) çıktı ul üzəne üzé. — Köçledé, kıynadı, diyeçek. Şuşında (7) kalsın. Buran kümép kiter».

(8) Aptıradı Yosıfcan. Kaltırandı. Üzén aklarday delil-(9)ler ézlep karadı. «Ütérerge télep sukmadım iç min! Yarattım (10) bit min anı. Həyri bélen bolay buluların bélsəm, artınnan (11) yörmegen de bulır idém. Həzér mène nindi hælde kaldım... (12) Tukta elé, cəbép tüşme, — didé ul, éçənnen gəne üzən biter-(13)lep.

— Çokırçıkka H̄eyri artınnan bardı iç ul! Miném (14) monda ni katnaşım bar? Kışkı yulda tönle ni bulmas?...»

(15) Yosıfcan, katgıy fikérge kilép, Meryembikené söyri baş-(16)ladı. «Aşığırğa, aşığırğa, — dip, üzaldına söylene-söylene (17) söyredé. Şulay ul iké çışmenéñ inéşke koya torgan urınına (18) citté. Belki, şuşı urında kaldırıp kitergedér, — dip, yak-(19)yagına küz saldı. — Adaşkan da tuñıp ülgen, diyerler. E isen (20) kalsa?.. İртеge avılga kaytsa?.. Yugalırğa tiyész ul».

(21) Yak-yagına tügereklep kar öyılgen çışme tiresé takır idé. (22) Çışme suvı bér köyge çéltérep aga. Inéşnéñ çışme kuşıl-(23)gan urını bozlanmagan. Yosıfcan Meryembikené ene şul (24) cirde boz astına étép kértté...

(25) Yulga çıkkaç, ul béráz tuktalıp tordı. Kaysı yakka barır-(26)ga? Turı öyge kaytırgamı, elle Çokırçıkka kiré kitergemé? (27) Eger turı öyine kaytsa, anı bérev de kürmi kalaçak. Kayda (28) bulgan, nişlegen? Şiklenérge urın kala... Çokırçıkka ba-(29)rırğa. Eyé, Çokırçıkka barıp bérersé bélen éçerge. Min éçép (30) yördém, isérék idém, diséñ...

(31) Şulay uylap, ul Çokırçık yagına yul aldı. Avıl kırıym-(32)dağı yalgız kayın turısına citkeç, tuktap temeké kabızdı.(33) Béráz bulsa da tınıçlanırğa, üzén kulga alırğa kirek idé. (34) Yörek haman déréldi, kullar kaltırıy. Ul arada küñéllé sız-(35)gıra-sızgıra bérevnéñ yuldan kilgené işétéldé. Bu — H̄ey-(36)rétidin idé. Kayın kevseséne ışıklanıp, Yosıfcan anıñ ütép (37) kitüvén kötép tordı da bérázdan artınnan yögérdé.

(38) ...Yosıfcanıñ süzlerénen soñ urnaşkan tınlıkni bo-(39)zıp, bérev:

(40) — Su bu yakka küteréle! — dip avaz saldı.

(41) — Gomér bulmagannı,— dip aptıradı ikénçésé.— Karagız (42) elé, karagız! Ceyélép kérmi, nek terte şikéllé suzılıp kére.

(43) — Sap-say inéş! Bolay taşır dip kém uylagan?..

[187/1] Temugtan Çıkkın Gızzet

(2) Böyık Vatan sugışınnan bér ayegı ikénçésénen kışkarak (3) bulıp kaytkan Gızzet iké beyremné heybetlep ciréne cit-(4)kérép uzdıra torgan idé. Bérésé anıñ — Sabantuy, ikénçésé (5) Oktyabr beyremé. İñ bérénçé eş itép iké çilek sıyışlı imen (6) miçkeséne eçétérge bal kuvya ul.'Umartalar üzénéké. Balga kıt-(7)lık yuk. İmen miçke miç başına ménép utırğaç, ırte-kiçle-(8)rén kolagın kuvyıp tıñlap üte: «hay, maturkayım, çémérdepler (9) utıra bit», — dip, miçkené söyıp, çebeklep te ala. Emma bal-(10)niñ tamam ölgérüvén, beyrem tañı atuvın köterge anıñ tekaté (11) citmi. Beyremge nek bér atna kalganda, miçke bökésé açıla. (12) Eçér-eçemes baldan öç-dürt camayak avız itkeç, kulına tayla-(13)nın ala. Kazanniñ garmun fabrikasında yasalgan uniké téllé (14) unöç sumlık yeşél garmun ul. Gızzet garmunda gél bér köy (15) uynıy. Ul köy anıkı gına. Köynéñ bér borılması «Almagaç-(16)ları» i hetérletse, ikénçésé «Balamişkin»ga oñşap tora. Bé-(17)razdan köy öyge géne sıyışa almıy başlıy. Garmunın küte-(18)rép, ozınrak ayagın östérep, Gızzet uramga çıga.

(19) Kaya bara, kaya bara,

(20) Kaya kite bu gomér, —

(21) dip cırlıy.

(22) Yöregénen kaynap çıkkın moñ küñéllerné tétrendére. (23) Mondıy çakta Gızzet bérevné de işétmi, bérkémné de kür-(24)mi. Dönyada güvye alar ikev géne: ul da garmun.

(25) Tégé ölgérép citmegen bal kuveténen zihéné béráz açıl-(26)ğaç, ul öyme kayta. Hatını Halide, kıyğaç kaşların küterép, (27) béráz borının cıyırıp irén biterlep algan bula.

(28) — Hi, kart cüler! Kéşé köldérép yöriseñ şunda.

(29) Gızzetke Halidesénéñ süz başlavı gına kirek.

(30) — Nerse?! Oşamıymmını?! — dip cikérép kuvya ul. (31) — Sin kız çağında da elle kém bulıp kılanganıyñ. Minnen (32) artıknı tapmadıñ!

(33) Haldidenêñ borını cıyırılğannan-cıyırıla, alsu iréne-(34)ré süzséz géne açıla. Anıñ bar kıyefeténde «Kara indé bu (35) kart tiléné» digen megne yarılıp yata. Moña Gızzetnêñ hiç (36) te isé kitmi, haman, leñ-leñ kilép, Halıdege beylenüvén béle.

(37) — Gızzet kébék irlér uramda avnap yatmıy...

(38) Gızzetke, şulay yasalma gına bulsa da, taviş çıgaru ku-(39)lay. Anıñ megneséz süzlerén Halide tıñlap tormayaçak. Ye (40) ul hezér kürşélerge kérép kite, ye köyante-çilegén asıp, çış-(41)mege yul tota. Ir kéşége şul gına kirek te. Hatınıñ gev-(42)desé «kümélüge», ul tagın miç başına ménép, mécéldép utır-(43)gan miçkenêñ bökésén açaçak.

[188/1] Bér yılını Oktyabr beyreméne öç-dürt kön kala miçkedegé (2) bal kuvetén sınağaç, Gızzet nişleptér indır yagına çıgıp (3) kitken. E indırda evén bazları. Ölkenner hetérlidér: sugış-(4)tan soñğı yıllarda aşlıknı evén bazlarında kiptérelér idé.

(5) Şulay aksaklıy-aksaklıy cırlap bara iken Gızzet.

(6) Kaya bara, kaya bara,

(7) Kaya kite bu gomér.

(8) Köz. Könnernêñ bik kıska çagı. Karañğı. Küzge kilép tört-(9)seler de kürérlék tügél. Citmese, ayak astı pıçrak. Niçék (10) kilép çıkkandır (anıñ üz de bélni), tik şunısı hak — (11) Gızzet garmunı-niyé bélen evén bazına yığılıp töşken. Ab-(12)zıkaynıñ kotı çıkkandır. Bazdan çıkmak bulıp yak-yakka kulla-(13)rın suzsa, kaynar kirpéç péşérép ala iken. Üz helénêñ cit-(14)dilégéne töşénép, yılap uk cibergen bu:

(15) — İ Hodayım! İ bérdenbér Allam! Sin miné temug kisevé (16) itténméné? — dip takmaklarga da kéréşken. — İçmasam, dünya-(17)lıktan da hemér éçken kilés kitkenmén. Eyte idé Halide, (18) Hoday siña bér mogciza kürsete elé. Méne kürérséñ, dip ki-(19)sete kildé. Süzleré ras bulgan iken. Min géne kolakka élme-(20)genmén. İ gaziz Allam, kaysı gönahlarım öçén yandırasıñ sin (21) miné? Kürşém Heyri bakçasına kirte totarga urmannan öç (22) usak alıp töşken idé. Şunı pérsidetél Refkatke ménép eyt-(23)tém bit. Eleknêñ zur gönah ikenén de bélem yugıyse...

(24) Citmese elé sıyırları turında da östedém, indır taba-(25)gına barıp kolhoz aşlıgı aşy, didém. Ni karap torasız, (26) ştraf tületégéz, dip tekdım ittém. Bér tamagı öçén yörüçé (27) mehluk hayvan östénnen jalu birérge nige kirek idé indé.

(28) Férma sarıkları aşagannan kalgan salamnı Gölcamal (29) taşıy, dip, pérsidetél yanına baruçı da min bit! Taşısa ni (30) bulgan! İké malayı ermiye hézmeténde, kızları ukıy. İré su-(31)gıšta kaldı. Yagarına utını yuk ikenlégen de bélem bit... (32) Salam yağıp, ey cılıta bit ul... İ Allam... Helelém Halide-(33)né küpmé rencéttém... Monısı indé üzéñe géne meglüm. Ga-(34)ziz Hodayım! Yarlıkasana miné! Yandırma utlarında!

(35) Gızzet üzénéñ gönahlı gamellerén tagın küpmé sanar (36) idé — anısı bilgéséz. Segatler buvyı irén ezli-ézli evén (37) bazları yanına kilép citken Halide monıñ tavişın işétép (38) ala. Helné töşengeç, avızın alyapkıç itegé bélen kaplap, (39) tavişın üzgertép, iréne süz başlıy:

(40) — İ sin gönahlı kolım Garif ugli Gızzet! — Bu taviş (41) Gızzetke tanış ta, tanış tügél de şikéllé. Östen, küknéñ (42) cidénçé katınnan işétele kébék üzé. — Monnan soñ kürşé-(43)leréñnéñ her adımın kürép, pérsidetélge eleklemesséñmé?

(44) — Yuk, yuk... Allam saklasın... Meñgé elek yörtmem,— di-(45)gen kaltırangan avaz çıga baz töbénnen.

[189/1] — Dönyanıñ güzelé, feréştege tiñ heleleñ Halideñe mon-(2)nan soñ télese nindi eşeké süzler eytmesséñmé?

(3) — Yuk, yuk, gaziz Allam! Télém korısın! Cir yözén kür-(4)mim! Meñgé, meñgé eşeké süz çıkmas télémnen. Temuğıñnan (5) gına çıgar!

(6) — Eçégen balıñnı éçép, kéşé köldérép yormesséñmé?

(7) — Yuk, yuk...

(8) — Kara anı, süzénde tormasañ, temuğıñ monnan da zurra-(9)gı siña! Me, sirat küpérénéñ kirtésene totınıp mén!

(10) Garmunın arkasına asıp, Gızzet öske ürmeli. İ aşıga (11) üzé, i kabalana. Kulları kaltırıy. Béraz küterélgeç, tagın (12) şuvıp aska töşép kite. Şaktıy azaplana torgaç, nihayet, ul (13) ménép cite.

(14) Emma küterélép kararga bazmıy, kurka. Temuqtan kotılı (15) söyénéçéñnen mükeli géne. Ul arada Halide karañgılık éçén-(16)de yukka çıga. Béraz yul ütkeç,

Gıyzzet torıp basa, yak-yagina (17) karıy. Tire-yun kap-kara. Érakta bér kéçkéne ut kına şeyle-(18) ne. Gıyzzet, iké de uylap tormıy, şul utka taba yögere. Üzé (19) yögere, üzénéñ tını kısıla, téz buvınnarı déréldi. Şulay (20) şaktıy vakıt bargaç, bakça kirteséne kilép törtéle bu. İndé (21) temugtan kotıluvına tamam ışangaç, bar zihénén tuplap, üzé-(22)néñ kayda ikenlégen tegayınlemek bula. «Ene, tége karalıp tor-(23)gan urın zirat ağaçları bulırğa tiyész. Tübenderek, su buvyına (24) taba ambarlardır. Avılğa taba kolhoznıñ sarık abzarları (25) suzilgandır. Sarık abzarları turınnan béznéñ bereñge bak-(26)çasına kisép çıgarga mömkin».

(27) Kaytır yulın çamalasa da, kurkuvınnan haman kotıla al-(28)mıy ul. Dürt-biş tapkır atlıy da artına borılıp karıy. (29) Eytérséñ anıñ artınnan kémdér kile... Şul helénde ul bak-(30)çalarınıñ kéçkéne işégene kilép cite. Şunda gına üzénéñ (31) şabır tirge batkanlıgın toyıp ala.

(32) İşégaldına kéréř öçén yanbakça koymasına ménép azap-(33)langanda, uram kapka yabilgan taviş işétélgendey bula. Koy-(34)maga çıtırdap yabışkan helénde küterélép karasa, Halidesé-(35)néñ ak yavlıgı baskıç töbénde géne cılferdep uzganday küré-(36)ne... «İ Hodayım, elle indé küzeme kürénelermé?» Halidesénéñ (37) uram yaktan kaytıp citüvé anıñ başına da kilmi şul.

(38) Nihayet, işékné açıp kéré Gıyzzet, öyde balalar çır-çuvı. (39) Ak yavlıgın suzıp yapkan helelé poçmak yakta aş-su tiresénde (40) kaynaşa.

(41) — Sin kayda?— dip kıkıra bu, işekten kéré-kéréřke (42) ük. — Min temugtan çıktım!

(43) Ul üzénéñ hel-ħaletén Halidesé bélen urtaklaşırğa té-(44)li. E ħatınıñ isé de kitmi. Aña temugtan çıktıñ ni de, (45) ocmaħtan kaytıñ ni!

(46) — İséñ kitken iken, — dip avaz sala, tabak-savıtların [190/1] şaltıratkalap. — Sinéñ bélen yeşegen her köném temug mi-(2)ném!

(3) — Sin nerse... — dip bér eçé süz ıçkırdırmakçı bula (4) Gıyzzet, tik télén téřli. — Min bit çınlap temugtan kayt-(5)tım!

(6) Ul arada Ĥalide, alyapkıç itegé bélen irénnerén sörtke-(7)legendey itép, iré yanına çıga. Anı béréñçé tapkır kürgendey (8) sınaş karap tora. Üzénéñ borını cıyırılğannan-cıyırıla, avı-(9)zı açılğannan-açıla. Nihayet, elé géne aña kilgen kéřé-(10)dey süz başlıy:

(11) — Kara indé moniñ kıyefetén! Çistiy duñgız bulgan! Kayda (12) avnadiñ?

(13) E Gızzetneñ kolagina: «İ sin gönahlı kolım Garif ug-(14)lı Gızzet!» — digen taviş kabat işétélgendey toyıla. İr-(15)neñ küzleré şar bula. Aşamıy-éçmi şıpırt kına urınına (16) barıp yata. Şaktiy vakıt uzgaç, öy tına, balalar yokıga tala. (17) Bér Gızzetné géne yokı almıy.

(18) Cidé tön urtasında Gızzetneñ tavişinnan Halide sis-(19)kenép uvyanıp kite.

(20) — Evén bazına töşken iç min! — dip sören sala bu.

(21) Aña karşı Halidesé:

(22) — Nik akırasıñ? Balaları kurkıtasıñ bit,— di.

(23) E Gızzetneñ kolagina: «Dönyanıñ güzelé, feréştege tiñ (24) heleleñ Halideñe monnan soñ télese nindi eşeké süzler eyt-(25)messéñimé?» — digen sorav işétélgendey bula.

(26) — E-e! Sin idéñmeni elé ul?— dip sikérép tora Gızzet, (27) yeşén tizlégé bélen Halide östédegé yurganı alıp taş-(28)lap. — Sin — temug kisevé! Şaytannıñ üzénen yaratılğan (29) nemerse!

(30) Vakıyganıñ yemséz tös aluvın çamalagan Halide, heyleker (31) pésidey, karavattan şuvıp kına töşe de balalar yanına barıp (32) yata. E Gızzet haman dulıy.

(33) — Sin törtép töşergen miné. Minnen kotılmakçı bul-(34)gan! Sin kız çağında da elle kém bulıp kılanganıyñ.

(35) ...İkénçé könné Gızzet, cayın turı kitérep, imen miçke-(36)den tagın bér çüméc bal agızdı. Camıyagın möldéreme itép (37) tutırdı da irénneréne yakın kitérdé. Tik élékkéçe ansat kı-(38)na yotıp cibere almıy intékté. Eytérséñ le anıñ kulın (39) kémdér tota. Küñélde şom kuzgala. Şuşı isértkéçné éçép (40) kuysa, tagın nidér bulır şikéllé. Şaktiy utırdı Gızzet. (41) Nihayet, tevekkelledé. Ekrénlep çüméc buşadı. Ul tagın ku-(42)lına garmunın aldı. Tavışı gına бүгэн nigedér görlep çık-(43)mıy. Nigedér moñsu, uyçan tösmér bélen cırılı ul бүгэн:

(44) Kaya bara, kaya bara,

(45) Kaya kite bu gomé-ér.

3. AKTARMA

Povestler

Siyah İzli Süsler

Köyümüzün mezarlığındaki ağaçların sesinde bir farklılık var gibi. Orman ağacı gibi uğuldamıyorlar, can alıcı hüznü ve sonsuza dek ayrılık hasretini hatırlatıp inliyorlar. Uzak yılların acı felaketi gövdelere sarılıp kalmış da sanki hıçkırıyorlar. Ağaç başlarında kara dertlerin izi olarak siyah kargalar bağıyorlar. Acaba mezar ağaçlarına sadece kargalar mı geliyor? O kadarını ben bilmiyorum.

— Anne, anne, diyorum. O iki kayın neden korkuluk içinde? Koyunlar yemesinler diye mi?

Düşüncelerimi şu sözler böldü. Başımı kaldırıp yola baktığımda beş altı yaşındaki kızı tutmuş, bir kadın mezarlığa doğru geliyor. Misafirlerdir diye düşündüm, kıyafetleri köylü gibi değildi. Benim düşüncelerim de onların sözüne uydu. Mezarlıktan biraz uzakta olan iki kayına gözüm takıldı. Ve... Kendi kendime açılış yapmış oldum. Bu kayınların boyları ben çocukken de aynen bugünkü gibiydi! Kırk yıl boyunca onlar büyümediler mi acaba? Ben de nineye öyle sormuştum ya: «Nine, o kayınları neden korkulukla çevirmişler?»

Şimdi korkuluk yerine yeni kafes yapmışlar. Ninemin acele etmeden söze başlaması hala aklımda. Onun söylediği her şey arka arkaya gözümün önüne geliyor. Köydeki koşuşmalar, ağlamalar, can alıcı olaylar aklımda yeniden canlanıyor. Bu fani dünyada ben doğmadan çok önce yaşamış köy halkı sanki yeniden canlanıyor. Seslerini duyar gibiyim. Onların geçirdiği kederlerden alnımda ter tanecikleri oluşuyor. Üzerime ağırlık çöktü. Kendimi dipsiz, karanlık kapan içinde kalmış gibi hissediyorum. O kapan içinde ne kadar çarpışsan da çıkarım deme — onun ucu bucağı görünmüyor. Etraf cansızlıktan ibaret. Bir zamanlar gür gür akan nehirlerin suları kurumuş ve o yerde sadece kum kalmış gibi. Sadece kuru kum. Rüzgâr estiğinde kum gözlere giriyor, ağzı dolduruyor, diş arasında çıtırıyor, nefes yollarını kapatıyor... Bizim alıştığımız tarafsızlık yok oluyor. Yaşamın manası, düşünme şekli farklı renk alıyor. Onların esası – acı gerçeklik.

Çok eski zamanlarda yaşamış halkımızın hayatına komşu halkları sürekli karışmış; başları kesilmiş, dilleri kesilmiş, şehirler mahvolmuş, zenginlikler çalınmış, kölelik hükmetmiş... Kendi cebini büyütme ümidiyle yanmış, tahta geçmek için hiçbir itlikten de tiksinimeyen satılık insanlar eskiden de yeterli olmuş. Ama her halkın, her insanın kendi kader nehri vardır. Nehirlerin ise genişliği de derinliği de farklıdır. Ben onları düşünme düşünme, ninemin anlattıklarını gözümün önüne getiriyorum. Bana göre bu olaylar, karlı, yağmurlu, rüzgârlı sonbaharın soğuk günlerinde olmuştur . Her hâlde öyledir. Böyle afete Güneş kendisi de bakamamıştır. Onun milyonlarca derecede sıcak nurlarından da gözyaşları dökülmüştür, yok, yaşları dere gibi akmıştır...

* * *

Camide ikinci namazı kılıyorlardı. Kapıyı yavaşça açıp kırk elli yaşında bir adam içeri girdi. Çamura batmış ayakkabısını, ıslanmış kaftanını ön tarafta bırakıp namaz kılanların yanına girip çömeldi. Yüzü soğuk rüzgârdan kızarmış. Kendine yakışan yuvarlak sakalına, kalın kaşlarına, kirpiklerine konmuş karlı yağmur damlaları yüzünden akıyor. Düşünceli kahverengi gözlerinin altına, geniş alınına çizgiler çizilmiş.

Namaz tamamlanıp yüzlerini sürdükten sonra, adamlar yeni gelene dönüp baktılar. Yolcu, kendine dönmüş bakanlara cevap verip selamını verdi:

— Esselâmü aleyküm, kardeşler!

— Vealeykümselam, kim, kardeş!

Başka zaman yaşlı Molla İbrahim vaaz söylerdi. Onun sözü gönlü sakinleştiriyor, hastaların ümitlerini güçlendiriyor, dertleri teselli ediyor. Bu sefer molla vaaza başlamadı. Tesbih düğmelerini birer birer kaydıra kaydıra, yolcuya seslendi.

— Kim diye bilelim seni, saygılı?

— Uzaktanım ben, teksir. Kazan tarafından geliyorum.

Onun cevabı adamları hareketlendirdi, şüpheli düşünceler tekrar baş kaldırdı.

— Kazan tarafından mı dedin?

— Evet, teksir.

O tarafta neler var?

— Kafir hala kendinin kara işlerinde.

— Kazan Müslümanlarını mal gibi kestiklerini duyup sessiz kalmıştık. Şehir etrafındaki Müslümanları sürmesine tekrar heyecanlandık. Evlerini bırakıp ataların yerlerini bırakıp çoluk-çocuğu ile Şark tarafına gidenleri de gördük. Bu olayın faciasını sadece başına gelen bilir. Artık kafirin aklına neler geldi?

— Kardeşim! – diyerek etrafına baktı yolcu. — Yavuz İvan Müslümanları vaftiz etme, imanımızı alma emrini vermiş. Vaftiz olmayı istemeyenlerin mallarını alıp götürüyorlar. Karşı gelen adamları kılıçtan geçiriyorlar. Kadınları askerlerine veriyorlar...

Camide ölüm sessizliği oluştu. Bu haber adamların beyinlerini susturdu. Bu vahşiliği akla sığdırmak mümkün değildi. Bir an düşünme yeteneği kayboldu. Kişinin imanını nasıl olur da zorla almak gerekir? Kana batmış kirli elinle nasıl insanın canına karışmak gerekir? Herkesin başında sadece bu sorular kaynıyordu. Buna kim cevap verebilir? Adamların bakışları İbrahim Molla'ya yöneldi.

Orta boylu, uzun yüzlü, kara gözlü, kürek sakallı İbrahim Molla'nın Şetke'de itibarı büyük. İbrahim'in babası Abdullah Dede ömrü boyu dükkan işletti, arıcılık yaptı. Kazan'da ilim ekledi. Nefes yollarına soğuk alması okulunu tamamlamaya izin vermedi. İbrahim köye dönüp mollalık yapmaya başladı.

İbrahim Molla dikkatlice sordu:

— Müslümanlar... Müslümanlar vaftiz oluyorlar mı?

— Çeşitlisi var, teksir. Bazıları çıkıp kaçıyor. Öyle kurtuluyor. Bazıları kafasını korumak için vaftiz olmuş gibi yapıyor, sonra kendi dinimize tekrar dönüyor. Allah Teâlâ'dan özür dileyip tövbe duası okuyor, affedilmesi için yalvarıyor. Vaftiz olanlar da çok... Çok... İnsan malsız, yurtsuz topraksız kalmaktan korkuyor, ölümden korkuyor. Rus askerleri arasında da Müslümanlar yeterli, diyorlar.

— Evet, Şahgali Han'a taht gerekiyor. Taht diye imanını satanlar, vay, o hesapsız bizde. Müslüman'a karşı Müslüman kılıç kaldırıyor! Adem oğluna yer yetmiyor! – İbrahim'in nefesi kesildi. Güzün yağmurlu günlerinde onun hastalığı artıyor. Meraklandığı ve heyecanlandığı zamanlarda nefes alması tamamen zorlaşıyor. Bu sefer de hali ağırlaştı. Yüzü beyazlaştı, alınına soğuk ter çıktı. — Kurt başını kurt yemiyor; fakat Müslüman başını Müslüman yiyor, – diyerek zorlana zorlana nefes aldı.

Mollanın halinin keskin ağırlaşmasının nedeninin onun aldığı haber olduğunu düşünen misafir başını eğdi.

— Öyle, dindaşlarım, – dedi o, derin nefes alıp. — Artık şehir etrafındaki Müslüman köylerini de bırakmamışlar. O yetmemiş mi acaba? Tekrar başladılar ya! Kazan halkının gördüğü hasret, dert... Dille anlatılabilir zamana kadar gözün görmediği, kulağın işitmediği kötülükler... Ordaki endişeden taşlar ağlıyor...

— Ne tavsiye edersin, misafir? – diye sordu İbrahim Molla, düşmanın doğuya doğru geldiğini düşünerek.

— Hazırlanmaya bugünden başlamak gerekir, teksir. Ben yola çıktığımda, onların oturduğu yerden buraya kadar elli metre mesafe olmuştur. Uzun beklemezler.

Üçüncü gün köy üzerindeki bulutlar daha da yoğunlaştı. Kasım ayı çok çirkin geldi. Ya küçük küçük yağmur yağıyor, ya daha yere değmeden eriyen sulu kar yağıyor. Ay ortasında dondurduğu zaman, iki parmak genişliğinde kar da yağmıştı. Eridi. Donmuş toprak ile sulu kar karışımı yapıştırıcı gibi ayakkabıya yapışıyor. Dışarıdaki insanlar o toprağı çimenlere, ısırgan diplerine silmekle uğraşıyorlar. Nemli, soğuk rüzgârdan ahırdaki hayvanlar donuyor. Sahiplerinden yardım istiyormuş gibi koyunlar, inekler böğürüyor, kazlar tıshıyor. Büyük belanın, azaplı günlerin geldiğini onlar da hissediyor gibi.

İnsanların yüzü, ev çatısı yüksekliğinde duran kara bulutlu bugünden de asık, hüzünlü. Adamlar kendilerini nereye koyacağını bilmediklerinden eziyet çekiyorlar. Kadınlar ağlaya ağlaya ocak etrafında kaynaşıyorlar. Dayakla karıştırılmış karınca yuvasını hatırlatıyor köy.

Misafirin getirdiği haberden sonra büyükler gece boyu göz kırpmadı. Sabah olmadan adamlar tekrar camiye aktı. Güçlü öfke, cesaret, güç kuvvet, aydın bakış bir gece içinde onların yüzünden yok olmuş. Endişe, tedirginlik, ülkeye gelen afet kaygısı, ağır taş gibi omuzlara çökmüş. Bir gece içinde insanlar küçülüp kalmış. Herkesin beynini bir düşünce uğraştırıyor: Nereye gidelim? Vaftiz olmaktan nasıl kurtulalım? İmanı korumak için hangi yollar var? Kalın sopalar kaldırıp baltalar tutup silahlı askere karşı durmak mümkün değil, Rus ya imanı ya da canını alacaktır. Köyde yaşlı, kadın, çocuk dolu.

Köylülerin bakışları İbrahim Molla'ya çevrilmiş. O ne der, ne tavsiye eder?

— Kardeşlerim, – dedi İbrahim Dede, nefesi kesildiğinden öksürerek. — Ormana gitmek zorunda kalırız.

Camidekiler sessizce birbirine bakiştılar.

— Böyle günde mi? – diye şaşırıldı güçlü hayatlı Kurt Gıylmetdin. — Kar, bataklık, soğuk. Hayvanlar, çocuklar.

— Evet, evet, – diye seslendi diğerleri.

— İstemeyen kalır. Zorla olmaz. — İbrahim Molla köydeşlerini tek tek gözden geçirdi. Onun kararı kesindi. — Ayda değiliz biz, – diye devam etti. — Etrafta, Allah'a şükür, orman. Kafirlerin yolunda Taşkiçu bataklığı. Bu havada onlar üst yolu anlamayabilirler. Dere arkasına gideriz. İdris ağacı alanından dağa çıkarız. Yukarıda kara orman, çamlık. İnşallah, o çamlık bizi kurtarır. Ormanda hayvana yem yeterlidir. İş aletlerini alırız. Allah izin verirse, Toprak Ana bizi bırakmaz.

İbrahim Molla'yı dikkatlice dinlediler. O sözünü tamamladıktan sonra da sessizlik bozulmadı. Başka tavsiye veren olmadı. Mollanın sözü ile anlaştılar. Herkes aceleyle evine gitti. Yarın sabahtan yola çıkmak gerekiyordu.

Herkes kaynaşırken, yol hazırlıkları ile meşgul olan zamanda, Abdülhamit'in kolundan iş düştü. Canı yerinden hareket etti, kalbi attı. Köydeki karışıklık, ağlama, dersin ki, onu ilgilendirmiyor. O sanki onları duymuyor da, görmüyor da. Pembe, kabarık dudakları üstünde duran koyu yumuşak bıyıklarına, kaşına, kirpiklerine ıslak kar konmuş. O, şu halinde, evin kapısına yaslanıp Kazan tarafına bakmış ve bütün dünyasını unutmuş. «Müslümanları Kazan tarafından gönderdiği için, Talkış'a da uzak kalmamıştır, – diye fikir yürütüyor. — Daha kırk kilometre gelseler, Talkış'a gelirler. Belki gelmişlerdir. Yoldaki köyleri vaftiz ederek gelseler? Vaftiz olmak istemeyenleri kılıçtan geçirseler? — Abdülhamit'in vücudu titredi. Hayır, o üşümüyor. Canı titriyor. — Ne yapalım? – diye soruyor kendi kendine. Talkış'ta Gülkamal. Burada hasta babası, annesi, kız kardeşleri. Anne babasını ormana geçirip yürürse gecikir. Ruslar Şetke'ye Kibeç, Talkış, Yansuar köylerinde durarak gelecekler. Öyle olsa da babası göndermeyecek. »

Uzun uzun düşündü delikanlı. Düşüne düşünce, onun gözlerinin içi keskin aydınlanmış gibi oldu. O kesin karar verdi. Talkış'a gece gitmek mümkün ki! Babası öğrenmeyecek bile! Bu fikrin aklına geldiğine sevinerek, sıkışmış yumruğunu bütün gücüyle kapı kenarına vurdu. Sonra, keskin şekilde hareket edip atların arasına girdi.

Atlar, tembel tembel saman koparıyorlar. Abdülhamit girince, başlarını kaldırdılar. Onlar da ülkeye gelen afeti hissediyorlar her hâlde. Delikanlı önce Baytal'ın yanında durdu. Seviyor onu. Tay zamanından beri ağabeyinin elinden yemler tadıp büyüdüğünden mi, kısarak da onu yakın görüyor. Islak burnu ile Abdülhamit'i dürtüyor. Baytal'ı severek, başka atları da gözden geçirdi delikanlı. İşte bembeyaz yarış atı¹⁹ ona bakıyor. Uzun bacaklı, hafif gövdeli at, selam verir gibi, başını sallayıp ses verdi. Delikanlı dayanmadı, yarış atının yanına geldi, boyununa dağılmış beyazı tarafından okşadı.

— Tamam, en başta senin yanında durmadığım için kıskanma. Yola seninle çıkacağım. Karnını iyi doyur, tamam mı?

Yarış atı onun sözünü anlıyor dersin. Söylediklerine razı olup kafasını sallıyor.

Atların yanında biraz sakinleştikten sonra, dostu İsmail'i görmeye acele etti Abdülhamit. Fikirlerini ortaya atıp konuşması gerekiyordu.

İsmail evdeymiş. Onlarda da ormana gitme karışıklığı. Gıylmetdin Ağa araba oklarının bağlarını güçlendiriyor; kolan, hamut bağlarını kontrol ediyordu. Abdülhamit, Gıylmetdin Ağa'sına selam verdikten sonra hayvanlar etrafında kaynaşan İsmail'in yanına girdi. Rengi kaçan Abdülhamit'i görünce, İsmail onun karşısına adım attı.

— Ne oldu? – dedi o, dostu ile görüşerek.

— Biraz kenara gidelim, konuşmamız lazım.

Abdülhamit çabuk heyecanlanan biriye, İsmail onun tersi; işini düşünerek yapar, hiçbir zaman acele etmez. Huyları ters olduğundan mı, onlar çok iyi arkadaşlar, birbirlerinden gizli sırları yok.

Onlar, genç koyunların kapatıldığı sıcak hayvan evine girip biri oluk üstüne, biri saman üstüne oturdular.

— Ya, anlat.

— Nasıl başlasam bilmiyorum. Kısacası, senin yardımına ihtiyacım var.

— Söyle, – diye ellerini açtı İsmail.

— Talkış'a gidip gelelim...

— Ne zaman? Yarın yola çıkılacağını unutmadın, değil mi?

¹⁹ Yaraşık : Yarış atı (yazarın dipnotu)

Dostuna biraz önce her şeyi ile yardım etmeye hazır olan delikanlı şaşırıldı. Yüzü sertleşti, alnında derin çizgi ortaya çıktı.

— Unutmadım. Yola çıkmadan gidelim diyorum.

— Ha, – dedi İsmail. — Dışarıda ayak atılamayacak çamur var. Atlar dinlendirilecek, yükler yüklenecek. Babam razı olmaz. Buna eminim. Peki İbrahim Ağa'nın izni var mı?

Abdülhamit gözlerini kocaman açıp İsmail'e baktı.

— Sen ne diyorsun?! Babam asla izin vermez.

— Benim babam gönderir, izin verir diye mi düşünüyorsun?

— Bıraksana, İsmail! — Abdülhamit oturduğu yerden kalktı ve oraya buraya yürümeye başladı. — İzin soracak zaman mı?

— Aklın başına gelsin, dostum. Başkalarından ayrılıp köyden kaçmaktır bu! Yarın Molla Amca halkın önünde ne söyler? Bizim çocuklar kaçmışlar, nerede olduklarını bilmiyoruz, derler mi? Göz önüne getir!

— Dur ya, İsmail! Biz geri döneriz.

— Ya yetişmezsek? Talkış'ta Ruslar olsa?

Abdülhamit, ağır nefes alıp yerine oturdu.

— Tamam, – dedi o, dizlerine vurup. — Benim yerimde sen olsan ne yapardın?

İsmail onun sorusuna cevap veremedi. O da dostu gibi düşünüyor. Fakat... Köydeşleri yola çıkmadan geri dönmeyebilirler. İşte o durumun ortaya çıkmasından korkuyor; o fikir, kaçmasını engelliyor. Babası, sert ellidir. Ondan şefkat bekleme. Kurt Gıylmetdin derler ona. İbrahim Molla'ya yazık. Bütün ömrünü merhamet, iyilik yolunda geçirmiş insan o.

Abdülhamit hala kendi sözünde duruyordu.

— Talkış uzak bir yer değil. Çabuk gideriz ve Gülkamal'i alıp geri döneriz. Babamlar öğrenmez bile. Sevdiğim kızı düşman elinde bırakırsam, onu koruyamazsam, nasıl bir delikanlıyım ben o zaman? Söyleyenleri bilmiyor bu diyor musun? İki ateş arasında kaldım ben! Dinle: Köyde yangın çıkmış diyelim. Bizim ev de, sizinki de tehlike altında. Ama sizin ev yangına daha yakın. Ben bunu görerek, kendi evimizi koruyup oturacak mıyım?

— Oturmazsın. Yardıma gelirsin.

— Burda da aynı durum! Tehlike bizden önce Talkış üstündedir. Gülkamal yangın içinde! Onu vaftiz etseler? Ya olmazsa... Götürseler?.. Ben sessizce oturmalı mıyım?

İsmail güçlü kolları ile Abdülhamit'e sarıldı.

— Tamam, dostum. Gideriz. Hazırlan. – dedi o, kararlı. — Allah yolumuzu açık etsin!

Abdülhamit koşu atı Bülbül'e, İsmail simsiyah aygıra binip yola çıktıklarında, köy sessizdi. Dersin ki, kara düşünceler içine bürünmüş ve sesini çıkarmadan yatıyor.

* * *

Talkış kızı Gülkamal ile Abdülhamit bu yazın saban düğününden önce tanıştılar. Gülkamal Şetke'ye akrabalarına gelmişti. Kız nehirden dönüşünde, Abdülhamit onun karşısına çıktı. Güzelden gözünü alamadan yol ortasında dikilip kaldı. Başı döndü, zihni karıştı. Bu zamana kadar rüyasına da girmemiş tatlı bir rahatlığın vücudu üzerinde gezmesine heyecanlandı. Bu lezzetin hiç durmamasını istedi delikanlı. Bütün dünyayı unutup sonsuza kadar böyle durmak istedi! Kızın bütün boyundan nur saçıyor. Onun esnek vücuduna, ince beline dokunmak için, yetişmiş elma gibi pembe yüzüne dudak uçlarını dokundurmak için canını feda ederdi o.

Gülkamal da delikanlının halini anladı. Sessizce geçmek yerine karşısında durdu. Bakışlarını yere eğip baş örtüsünün ucunu dudağına getirip yumuşakça seslendi:

— Şetke delikanlıları misafir kızlara yol vermezler mi?

Sesi... Sesi bülbülün ötmesi gibiymiş! Kızın seslenmesi Abdülhamit'i uyandırdı.

Onun:

— Yok, yok... Affet... Ben şey... – diye mırıldanma sözleri ağzı içinde kaldı.

«Bana bak ya, – diye kendi kendine kızdı o. — Bu zamana kadar dil ucunda oynaşan kelimeler nereye gitti? »

Kız gülümsedi. Uzun boylu, kara kaşlı, kara gözlü görkemli bu delikanlı Gülkamal'in da gönlüne hoş geldi. Bu gülümseme, dünyanın tüm güzelliklerini kendinde toplamış sıcak bir bakış delikanlıya güven verdi, onun konuşma yeteneğini getirdi. O cesaretlendi.

— Nehire tekrar gelecek misin? – diye sormaya yetiştii.

Kız başını eğdi.

Aşıkların bakışlarından dökülen nur her akşam nehir yolunu aydınlattı. Delikanlının cebinden nakışlı mendilden kokular yayıldı. Kızın cebi pahalı kurabiye ve şekerlerle doldu. O günden beri Talkış kızı Gülkamal Abdülhamit'in kalbinde yaşıyor.

* * *

Tırıs giden at üstünde konuşmak kolay değil. O yüzden ikisi de kendi düşüncelerine dalmışlar. Abdülhamit'in gözü önünde Gülkamal. O, yuvarlak beyaz yüzünü aydınlatıp gümüş paralarını çınlatıp karşısına koşuyor gibi. «Ruslar Talkış'a gelmemiş olsunlar. Rabbim, buna izin verme!» – diye dua ediyor delikanlı. Ama birbirinden dehşetli fikirler onu bırakmıyor, kalbini acıtıyor.

Ağır düşünceler yükleyip konuşmadan gitmek mi yordu, yoksa dostunu teselli etmeye mi çalıştı. — Abdülhamit söze başladı:

— Nadirhan Ağabeylerde dururuz. İlkbaharda ailesinden ayrıldı o.

— Gece yarısı insanları rahatsız etmek iyi değil.

— Ne yapalım? Gülkamallere Nadirhan Ağabey ile gitmek daha kolay olur diye düşündüm ben.

— Sen haklısındır. Yine de Gülkamal'i bizimle gönderirler mi?

— Bilmiyorum... Görüşünce açıklanır.

— Peki Nadirhan Ağabey size nasıl akraba oluyor?

— Babamın ablasının oğlu.

Erkekler yine sustu. At nalları yol çamurunu şapur şapur ediyor. Yetmiyormuş gibi iri taneli yağmurlu kar yağmaya başladı. Rüzgâr çıktı, fırtına başladı. Güçlü rüzgâr, yaş karı avuç avuç yüzlere yapıştırıyor. Abdülhamit'in samur derisi ile dikilmiş şapkası sıırıslılam oldu. Şapka üstünden başlık giydiği için İsmail'e kolay.

Abdülhamit heyecanlandı. Atı acele ettirmek isteyerek, Bülbül'ün karnını topuğu ile dürttü. Sahibinin her hareketinden anlayan yarış atı hemen tırıs gitti. Biraz sonra köpeklerin havlama sesleri duyuldu.

— Yansuar'a geldik galiba, – dedi İsmail. — Biraz sola dönelim.

— Yolu kaybetmez miyiz?

— Köy ortasından gitmemiz de tehlikeli. Köpekler ses kaldırır.

Onlar bahçe başındaki korkulukların kenarından gecenin her nefesine kulak vererek gittiler.

Her arşın yer onları Talkış'a yaklaştırdığı için Abdülhamit'in kalbi daha hızlı çarpıyor. Gülkamal'i gözünün önüne getirdiğinde göğüs tarafında çarpışan kalbi sakinleştirmeye çalışıyor. «Belki o tatlı tatlı rüyalar göre göre uyuyordur. Belki uyumuyordur da, – diye düşünüyor. – Herkeste azıcık evlilik var, diyorlar ki. Onun gönlü bizim gelmemizi belki çoktan hissetmiştir bile. Kalbi hızlı hızlı atıyordu... Keşke öyle olsa. Peki Talkış'ta Ruslar varsa? Gülkamal'i vaftiz etseler?.. — Delikanlının vücudu bir soğuk sıcak oluyor, bir kızmaya başlıyor. Onun düşüncesine yine Ruslar giriyorlar. — Kazan'ın «düşmesinden» ne kadar zaman geçti bile. Hanbike esirlikte! Ülkeyi çaldılar! Ne kadar Müslüman erkeğin başını kestiler! Bu vahşilik onlara az mı geliyor? — Ama bu soruya o cevap bulamıyor. Bu kadar vahşiliği, kansızlığı onun canı kabul etmiyor. Bu kadar kötülük onun aklına sığmıyor. — Ya Aziz Allah'ım! Rahmetinden esirgeme! Hak yolunu göster! — diye Allah Teâlâ'ya sığınıyor ve: — Bu kavime imansız insanlar gerekiyordur», — diye netice yapıyor.

Biraz yol gittikten sonra, İsmail ekledi:

— Sola fazla dönmedik mi acaba?

— Kim bilir...

Onlar doğru mu gidiyorlar, yoksa yollarını çoktan şaşırdılar mı — bunu artık ikisi de anlamıyor. İkisinde de tek istek: Çabuk bir yola çıksalardı. Şafağa kadar geri dönmeleri de gerekiyor ki. Fırtına hala esiyor.

Bayağı yol gittikten sonra söğüt ağaçları belirdi. «Talkış'ın girişinde söğüt ağaçları yoktu ki, — diye düşündü Abdülhamit. — Kaybolduk mu?»

O arada:

— Bahçe çitleri! – diye bağırdı İsmail. – Köy!

— Sessiz!

Delikanlılar atlarından zıpladılar. Eller üşümüş, ayaklar tam basmıyor. Biraz hareket ettiler, ellerini vurdular.

— Sen atları tut. Ben şimdi gelirim, – diye, Abdülhamit fırtına içinde kayboldu.

Dikkatlice gelip en baştaki evin pencere kenarına vurdu. Evden ses duyulmadı. O arada komşu avludan köpek havlamaya başladı. Abdülhamit tekrar vurdu. O an biri arkadan gelip onu diz altından vurdu. O düştü. Onun kafasında, sırtında aynı zamanda birkaç çamurlu ayak oynamaya başladı. Delikanlının «A-a-a» diye anlaşılmayan sesleri fitınaya karıştı.

— Tutun! Eve! – diye bağırdı kalın ses.

Onu sürükleyip eve getirdiler.

Dostunun «A-a-a-a»sını İsmail duydu. «Ne yapalım? – diye bir ara kararsız kaldı. — Yardım edebilir miyim? Ben onların eline düşsem, ikimiz biteriz! Ya da.. Yok, yok! Yola beraber çıktık. Acısını da beraber görelim! Belki... Allah'ın rahmeti ile kurtuluruz olmaz mı?» İsmail bu düşüncelerle dostunun yanına aceleyle gitti. Kapıya yaklaşırken durup kulak verecekti... O an arkadan gelip onun kafasına vurdular. Gözlerinin önü karardı, dünya döndü. O, karlı çamura düştü. Sertçe kaldırıp arkasına tekme vurdular, küfür ettiler. İterek eve getirdiler.

Çıraya asılı ışık az aydınlatıyor. Islak kıyafetli erkeklerin yanında ikişer Rus duruyor. Vursa demiri yırtacak kocaman dört Rus'a karşı durmak, onları vurup çıkmak mümkün değil. Beşinci Rus, bacaklarını uzatıp sandalyeye oturmuş ve yünlü sarı sakalını okşaya okşaya erkekleri izliyor.

— Bunlar nereden? Kimler? – dedi Sarı Sakal.

Geniş omuzlu, uzun saçlı, kara bıyıklı kişi esirlere baktı da Tatarca sordu:

— Evet, delikanlılar, sizi nasıl tanıyalım?

«Bak, bizim gibi konuşuyor», — diye şaşırdı Abdülhamit.

— Ya-a! – diye bağırdı kara bıyıklı, cevap vermeye acele etmeyen delikanlıları bakışı ile boynuzlayarak. — Diliniz mi yok?

— Biz... Biz... — diye tutuldu Abdülhamit. — Biz...

Dostunun ne diyeceğini bilmeden şaşırmasını görüp İsmail yardıma koştu:

— Uzaktanız biz, kaybolduk.

Bu cevap kara bıyıklıyı tatmin etmedi.

— Siz ne?! Vaska İvanov'u kandırmaya mı çalışıyorsunuz? Ya-a!

Onun kılıcı erkeklerin burnunun dibinde oynadı.

— Biz Nırsı diye köyden, – dedi Abdülhamit, Rus'un gözüne dik bakıp.

— Nırsı'dan? – diye tekrarlardı Vaska.

Onu yüzü değişti; simsiyah gözleri vahşice parladı. Yüzünün ortası kızarıp pullandı. Bir an o, kendisinin Rus askeri olduğunu da unutmuş gibiydi. «Demek ki benim anne-baba köyünden, — fikri beynini kesip geçti. — Hekimcaninkileri biliyorlardır bunlar».

Bu yaşına gelmiş daha Nırsı'yı görmemişti. Göbek kanı orada akmasa da o köyü görmek istiyor. Canı acıyıp görmek istediği zamanlar oluyor. Babası, dedesi olduğu insanların gözlerine bakmak istiyor. «O günler yaklaşıyor, – diye düşünüyor Vaska. — Biz seni tanımıyoruz diye çeviremezler. Öyle bilmiyor gibi yapsalar hatırlatmak zorunda kalırım. Ah! Güzel bir şekilde hatırlatır o onlara. »

Vaska eskiden Veliahmet isimliydi. Moskova'ya gidince Vaska İvanov oldu. Neler neler görmedi onun aziz kafası! Bu bahtsız kaderinin başında kimin olduğunu biliyor o şimdi. İyi biliyor.

Nırsı zengini Hekimcan oğlu Mügincan'ın genç yaştan beri kadınlara karşı nefsi büyüktü. Yetim hizmetçileri Bibisara'ya da o el koydu. On beş yaşındaki Bibisara her gece o bozuk oğlanın gönlünü görmeye mecbur kaldı. Bu halinin bela ile tamamlanacağını kızın kalbi hissetti. Ama çaresizlikten kaderine boyun eğip yaşadı. Aylar geçtikçe, o kendisinde değişiklik hissetti. Yemek odasına girse de, çay yanına otursa da, midesi bulanıyor. Hizmetçinin bu halini ev sahibi kadın çabuk anladı. Bibisara'yı kovmakla korkutup konuşturdu. Evlenmemiş erkeğin, onun birtanesinin bu döküntü yüzünden, çirkin namı dışarı çıksa, insanların dilinde olsa, ne horluk! Allah korusun! Bibisara burada kalamaz! Ve zenginler yetimi tatlı sözlerle, boş vaatlerle Kazan'a gönderiyorlar. Zengin amca Bibisara'yı çocuksuz aileye yerleştiriyor. Önce sözlerinde duruyorlar onlar. Et, ekmek gibi erzak da getiriyorlardı.

Veliahmet Kazan'da doğuyor. Ama o doğduğunda annesi can veriyor. Sahiplerin çocuğu olarak kalıyor o. Bibisara bu dünyadan gittikten sonra Hekimcanlar nefes alıyorlar. Yeni doğmuş çocuk hakkında düşünmüyorlar. Veliahmet, yetimliği hissetmeden, ona bakanlara «anne», «baba» diyerek büyüyor. On yaşına kadar böyle oluyor. On yaşında...

Çoluk çocuk hiç dövüşmeden büyür mü? On yaşında Veliahmet de komşu çocuğu ile kavga ediyor. Diğerinin burnu kanıyor. Ağlayarak evine gidiyor. Çocuğun annesi bağırarak avluya çıkıyor. Etrafi çirkin kirli kelimelerle dolduruyor.

— Durdurun şu zinayı! Dağ ayısı! Sanki burada.. Hiç konuşmuyoruz diye! Normal olsa annesini buraya getirip atmazlardı!

On beş yaşında Veliahmet kendi kaderinden haberdardı. O günden itibaren rahatlığı kayboldu. O günden sonra kalbine intikam oturdu. Baba, dede, nine olacak insanları görme, gözlerine dik bakma isteği kuvvetlendi. Geceleri uyumadan hayal edip yattığı çok oldu. Düşünüp hayal kurup şehir sokaklarında yürüdü, pazarlarda dolaştı... Bir gün o Rus tüccarlarına yük boşaltmaya yardım etti. Geniş omuzlu, iri, güçlü gencin çalışmasını beğenmişlerdir ki, yapabileceğine inanmışlardır, Ruslar onu yanlarına çağırdılar. Anlaştı Veliahmet. Kimseye birşey söylemeden, tüccarlarla Moskova'ya gitti. Orada Veliahmet'ten Vaska'ya dönüştü, orada o Rus'a çevrildi, Hristiyan oldu. Rus Devleti, Kazan Hanlığı'na hücum etmeye hazırlandığında Vasiliy İvanov harbi hizmetteydi bile.

«İşte ya! Kaderin nasıl dönüşleri yok, — diye düşündü Vaska. — Onun karşısında Nırsı erkeleri duruyormuş! Kim bilir belki akrabalarıdır! — O kendi gönlünde bu erkeklere karşı yakın ve dostça münasebetin açıldığını fark etti. — Can çekmese de, kan çekiyor dedikleri belki budur.»

— Demek ki, Nırsı'dan? — diye tekrarladı Vasiliy. Düşüncelerini dışarıya yansıtmadı. — Gece yarısı burada ne işiniz var?

— Biz kaybolduk, — diye tekrarladı Abdülhamit.

— Talkış'a kızların yanına gidiyorduk , — diye ekledi İsmail.

— Ne var? — diye ağzını açıp esnedi Sarı Sakal. — Öğrendin mi?

Vasiliy erkeklerin sözlerini tercüme etti galiba, onlar kendi arasında konuştular. Ondan sonra kapıdaki kocamanların biri yer altının kapısını kaldırdı ve esirlere bağırdı:

— Haydi buraya! S.... !

Onları iterek aşağıya indirdiler.

— Sadece benim suçum, — diye ağır nefes aldı Abdülhamit. — Kaçmak mümkün mü acaba?

Vurduğu alnını okşayarak, İsmail patatesler üzerine düştü.

— Düşünelim, — dedi o, acele etmeden. — Misafir amca ne dedi? Vaftiz edecekler dedi mi? Demek ki onlar bizi vaftiz edecekler.

— Vaftiz olmaya! – diye bağırdı Abdülhamit. — Ölsem öleceğim! Ama vaftiz olmam!

— Kızma sen! Ölmeyi istemesen de öldürürler. Onlar o işin ustası! Nasıl oldu da bugün bizi köpek yerine dövüp atmadılar!

— Peki ne yapacağız?

— Ne desem bilmiyorum. Çok yazık... Karışıp hiçbir şey yapamayacağız. Yoksa...Diyorum ki... Vaftiz etmeye başlasalar, razı olmuş gibi hareket edelim mi?

— Sen ne diyorsun İsmail?

— Başka çare yok gibi. Vaftiz olmasak onlar bizim başımızı kesecekler. Nerede öldüğümüzü de, kabrimizi de kimse bilmeyecek. Sağ olsak belki bir fırsat olur...

— Evet, sözlerinde doğruluk payı var.

Dostunun biraz sakinleşmesini, kendisi ile anlaşmasını görün İsmail sözüne devam etti:

— Kalbimizi sadece Allah biliyor. Biz Gülkamal’i vaftizden kurtarmak için yola çıkmış insanlarız. Artık böyle belaya uğramışsak, işlediğimiz günahlar için tövbe duası okuruz. Allah’tan af dileriz. Kendi isteğimizle değil ki.

— Tamam, öyle yaparız, sonra ne yaparız?

— Biz kıldığımız ve kılacağımız günahları bir tek amelle temizleyebiliriz.

— Nasıl amel o?

— Rusları Şetke’ye girmelerine izin vermemek! Köydeşlerimizi vaftiz olmaktan kurtarmak!

— Dostunun bu cesur fikrinden Abdülhamit’in gözleri parladı.

— Ya, anlat! Ne düşündüm? – dedi o.

— Göz görür, – dedi ismail. — Önce bunların güvenini kazanıp askerler arasına karışmak gerekiyor...

Uzun konuşmak, sürekli fısıldaşmak tehlikeliydi. Onlar biraz dinlenmeye karar verdiler. Yarın onlara akıl da beden sağlığı da çok gerekliydi.

Erkekler ıslak kıyafetlerini çıkarıp arkalarını birbirinin arkasına dayayarak patates üzerine düştüler. Donup- titreyip yarın olacakları düşünerek uyku kendi işini yapmış.

Onları taban altından çıkardıklarında ev içine gün ışığı girmişti. Karlı yağmur durmuş, ama günün havası yine de asık, hüznüydü.

— Evet, erkekler, hal dinli adam olmak ister misiniz?

Yukarı çıktıklarında onlara ilk söz bu oldu. Karşılarında Vaska, memnuniyetle gülümseyerek, alnına düşmüş siyah saçlarını arkaya atmaya çalışıyor. Abdülhamit ile İsmail, onun teklifini anlamamış gibi seslenmeden durdular.

— Neden cevap vermiyorsunuz? Şimdi papazın yanına gideceğiz.

Erkekler bir anda ikisi de arkaya yöneldiler. Kendi aralarında konuştukları cesaret yok oldu. Dizleri titremeye başladı, kalplerinin hali kalmadı.

— Siz ne ya! – diye gülümsedi Vaska. — Padişahımız büyük İvan Vasilyeviç Hristiyan dinini kabul eden ormanlara karşı çok merhametli. Kiliseler yaptırıyor. Okullar açıyor. Verimli topraklar veriyor. Siz çok mutlusunuz. Bayrama denk geldiniz! Talkış'ta bayram!

— Talkış'ta!!!

Erkekler şaşırırmaktan ikisi birden bağırdıklarını fark etmediler.

Vaska kahkahalarla güldü:

— Ha-ha-ha... Burası Talkış zaten!

Abdülhamit inleyip iki eliyle başını tuttu. İsmail ile Abdülhamit'in yüzüne çıkmış asabiliğe, azaba Vaska dikkat etmedi. Onun gönlü rahat, kalbi bir yere acele ediyor, yarışa çıkmış koşu atı gibi kuduruyordu. Erkeklerin duyguları onu ilgilendirmiyordu.

— Bugün tarihi gün. Talkış halkı Hristiyanlığı kabul ediyor! – diye sevindi Vaska. — Geziyoruz! Dünya bizim! — Erkekler onun konuşmasını ya anlıyorlar, ya da hayır. Onların kendi halleri bir hal: Dilsiz, sadece bakıp duruyorlar. — Ya, cevap bekliyorum! – dedi Rus, uçuşmasından durup. — Çok durmaya zaman yok.

— Gali-janap, – diye seslendi İsmail. — Biz şey...

— Razi mi? – diye bağırdı Vaska.

Nefes kesildi, söz çıkmadı, çare kalmadı.

— E-ee, – diyerek kafa sallamayı başardılar erkekler.

— İşte güzel! Kutluyorum!

Biz ne yaptık der gibi, erkekle birbirine azaplı bakışlar attılar. O arada dışarıda ısrar, ağlama, Rusça küfür sesleri gelmeye başladı.

Nehir kenarındaki boş yere kendine ev yapıp başa çıkmış Nadirhan ahır arkasına yığılmış gübre altında geceyi geçirdi. Ailesini, anne babasını üç gün önce eşinin akrabalarına götürüp geri döndü. Kendisi kaldı. Yurt-toprak, hayvanları bakmak için kaldı. Tek başına kalınca, bayağı düşündü o. Kafasına farklı düşünceler geldi. Belki Ruslar vaftiz etmezler, bu iş kişinin kendi isteği ile yapılır ümidi de bırakmadı onu. Vaftiz edilenlere para, topraklar veriyorlarmış, fakir fukara dinini değiştirmeden kalmaz diye düşünüyordu. Belki zorlamazlar diyerek kendi kendini teselli etmeye çalıştı. Yine de beklemek değil, fırsat bulmak gerektiği neticesine geldi. Öyle düşünüp işe başladı.

Önce ahır çitinin tam kenarında dış tarafında bir çukur kazıdı. Çukur dediğin, uzun, Nadirhan'ın rahatlıkla yatabildiği kadardı. Çukur üstüne dayaklar dizip hasırla kapattı ve ahırdaki tüm gübreyi oraya fırlattı. Sıcacık bir yuva ortaya çıktı. Yuva ağzını inek atıkları ile donmuş odun parçası ile kapattı. Ruslar köye yaklaştığında, Nadirhan ekmekle süt alıp işte o yuvaya girip yerleşti. İşini halletmeye de gece çıktı. Tam anlaşılmasa da, köyde neler olduğunu anlayabiliyordu. Akşam birileri avluda yürüdü. Ahırları kontrol edip çıktılar. Bir buçuk yaşındaki danayı götürdüler. Gece köyün başında Rusça küfürler duyuldu. Ses sabah çıktı. Halk ağlıyor, Allah'a yalvarıyor, bazıları helâlleşiyor. Sesler yaklaşıyor, güçleniyor. Nihayet, halkı Nadirhan'ın evinin karşısındaki yeşil çimenlere topladılar. «Demek ki vaftiz etme törenini burada yapıyorlarmış», – diye düşündü o. Birazdan halkın sesi azaldı, biri konuşmaya başladı:

— Cemaat! Kır-ormanlar! – dedi kalın ses. — Büyük, yenilmez Rus Çarı İvan Vasilyeviç size mutlu gelecek diliyor. O sizin gerçek dinli olacağınıza, Hristiyan olacağınıza inanıyor. Padişahımızın bu güvenini çoğu kır-ormanlar boşa çıkarmadı. Köy köy olarak gerçek dini kabul ettiler. Geçen gece de uzak Nırsı köyünden iki delikanlı geldi. İşte onlar! Tanışın! — Vaska Abdülhamit ile İsmail'i ortaya çıkardı. — Onlar, bizim Talkış'a geldiğimizi duyduklarında, yola çıkmışlar. Asker başımız onlara teşekkürlerini bildirdi. Dileklerini de memnuniyetle yaptık. Bu delikanlıların biri önceden İsmaildi. Şimdi o — İlya Petroviç. Abdülhamit, Hariton ismini hoş gördü. Şimdi Hariton İvanoviç oluyor!

Vasiliy konuşuyor da konuşuyor. Abdülhamit ile İsmail onu duymuyorlar bile. Onların kendi halleri bir hal. Toplanmış halka Abdülhamit kirpiğini kaldırıp bile

bakamıyor. Bütün teni yanıyor. O kulaklarına kadar yandığını fark ediyor. «Gülkamal da burdadır. Bana iğrenerek bakıyordur. Nadirhan Ağabey de bana bakıyordur. Er ya da geç bu gösteri Şetke’de duyulur. Yaşlı babası ile molla başı bu hor olayı nasıl kaldırır? Affedebilir mi? Böyle kadere maruz kalmak, yerin deliklerinde kaybolmaktan bin kat fazla! Ama ne yapmak gerek! Açılmıyor yer! Şu vahşeti kaldırıp ona dayanıyor... »

Donuk olsa da Nadirhan «Nırsı» kelimesini duydu. Kalbi birşeyler hissetmiş gibi oldu. Yuvasından başını kaldırıp çimendekileri daha iyi dinlemeye çalıştı. Abdülhamit, İsmail isimlerini duyunca başı döndü. “Yoksa, Allah’ım bizim çocuklar mı? — diye düşündü. Sonra kendini teselli ederek: — Yok, olamaz... Nırsı’dan dedi ya, — dedi. Çirkin düşüncelerden kaçmak ister gibi, yuvasına kaydı ve dua etmeye başladı: — Ya, Allah’ım, bu rezalet çabuk bitseydi. Rus dedikleri de senin adamların ya! Gönüllerine merhamet, şefkat ver! — sonra fısıldayıp «Ayet-el Kürsi» okumaya başladı: — Bismillahirrahmanirrahim. Allahü la ilahe illa hüvel-hayyül-kayyum...”

Tekrar tekrar «Ayet-el Kürsi» okuyup secdeye inerek, Allah’tan dilediği rahatlık onun gönlüne nur gibi inmiş oldu. O tekrar dışarıdaki hallere kulak verdi. Orada papazın uzun uzun kendi duasını okuduğu duyuluyordu:

— Tanrı, affet...

O arada kıyı üstündeki çimenli yoldan birilerinin konuşarak geldikleri duyuldu. Nadirhan’dan uzak değil durdular.

— Size söyleyeceklerim var, – dedi gelenlerin biri. Nadirhan onun sesini tanıdı. «Halka müracaat eden Rus ya bu! Tercümanlarıdır.» Tercüman sözüne devam etti: — Bugün bir iş var. Çabuk yapmak gerekiyor. Sabrım kalmadı.

— Hangi iş? – diye sordu İsmail.

— Bir hiç!

Vaska İsmail’in omzuna vurdu.

— Sen akıllı delikanlısın, İlya! Hariton sıcak kanlı, cesur. Gözlerinde de ateş oynuyor. İkinize de aferin! Siz bana sadece şunu söyleyin: Razi mısınız?

— Biz sizin bakımındayız, Galijanap...

Bunu Abdülhamit söyledi. Nadirhan tekrar iki avucu ile başını sıkıştırdı. «Yoksa gerçekten aklımı kaybediyor muyum? – diye düşündü. — Abdülhamit’in sesi! Yuvasının önündeki odunu biraz iterse, görürdü... Tehlikeli.»

— Öyleyse, dinleyin, – diye devam etti Vaska. — Ben iki güzel kız buldum. — Delikanlıların birbirine manalı bakış atmalarını Vaska fark etmedi. O, duygularına kapılıp konuşmasına devam etti: — Ben onları kilitledim. Doğru söyleyeyim: Ben bu işi Saşka ile yaparız demiştim. O sarı sakal ile. Şimdi artık sizinle, yani Nırsı erkekleri ile tanıştıktan sonra, bu mutluluğu yabancılarla paylaşmak yok!

Vasiliy'in sözleri biraz sırlı, sihirli. Neden o Nırsı erkeklerini yakın görüyor? Bu bir hile mi, yalan mı? Bilinmez.

— O güzel kızlarla ne yaparız? — diye sormaya gerek duydu Abdülhamit.

Vaska başını arkaya sallayıp gülmeye başladı.

— Ne, kızlar kucağına hiç girmedin mi? Kadın dediğin sırlı şahsın tadını hiç tatmadın mı? Birşey olmaz, şimdi tadarız.

Erkekleri dinledikçe, birinin kesin Abdülhamit olduğuna Nadirhan inandı. Şu anda o, bütün tedbirleri unutup avucu ile alnına yapıştırdığını hiç fark etmedi. «Aptal kafa! Elbette, Abdülhamit! Abdülhamit ile Gıylmetdin Ağa'nın oğlu İsmail! Gülkamal'in yanına gelmişler... Ve yakalanmışlar! Çocuklar! Size nasıl yardım edeyim ki? Kendim de gübre altında yatıyorum ki!.. »

* * *

Vaska'nın depo dediği, kalın kalın taşlardan yapılmış ambar çıktı. Kapısı da çift katlı. İç kapısı tahtadan, dış kapısı demirden yapılmış.

Abdülhamit etrafa göz attı. Temeli taş ile yapılmış yüksek çam evi. Geniş avlunun arka tarafında uzun hayvan ahır. «Zengin kişiler, – diye düşündü delikanlı. — Ev içinde kimse görünmüyor. Bu zenginliği bırakıp gittiler mi acaba? Biz işte rezalet içine kendimiz girmişiz. Yolu şaşırıp köyün diğer tarafına çıkmışız. »

— Burada kişi falan yok. Merak etmeyin, – dedi Vaska, etrafa bakınıp konuşmayan erkeklere bakıp. — Bu evin sahipleri geri dönmeyecek yere gittiler... Eve giriniz hele. Bidonlarda su var mıdır?

Evin kapısını açtığında İsmail'in sandalyedeki bıçağa gözü düştü. İsmail hızlıca bıçağı elbisesi altına soktu. Bu anda Vaska, tatlı duygulara kapılıp ambar kapısındaki kilidi açmaya çalışıyordu. O arada kova ile su doldurup İsmail de yetişti.

— Su oldu mu? Süper. Siz hadi güzelleri getiriniz. Bizimle yatmadan, Hristiyan olsunlar.

Kapıdan giren akşam aydınlığı donuk olarak ambar içine dağıldı. Erkekler içeri geçtiler. Yerde istif istif yığılmış çuval çuval ekmek. İçeride sandık. Orada yeni rekolte – kehlibar gibi çavdar kuruyor. Sandığa yaslanarak kızlar oturuyor. Onları arkalara yaslayıp bağlamışlar, ağızlarına bez doldurmuşlar.

— Hadi, erkekler! Heyecan yapmayın! – diye emir verdi Vaska. — Adeti yerine getirelim.

Kızları sökmeye hazırlanmış Abdülhamit şaşırıp kaldı: Kendi gözlerine inanamıyordu. Onun önünde ağlamaktan gözleri şişmiş Gülkamal oturuyordu.

— Gülkamal, – diye fısıldadı o. — Sana ne yaptılar?..

Dostlarının tedbirli olmalarını unutacaklarından korkarak İsmail baş parmağını dudaklarına koydu. «Konuşmayın! »

Kız içine batmış gözleri ile Abdülhamit'e baktı ve onun kucağına düştü.

Sabrı tükenip sulu kova yanında duran Vaska içeriye göz attı. Oradaki durumu anlayıp kötü küfür etti:

— Siz ne?! Ananızın...! — Kılıcını çıkarıp içeriye atladı. — Öldüreceğim, – diye bağırdı. — Vaska İvanov'u kandırmaya mı çalışıyorsunuz?

Vay, İsmail'in zihin çevikliği! İsmail'in soğuk kanlılığı! Hangi durumda olsun, kendini kaybetmiyor, buluyor çaresini. Bu sefer de öfkeden gözü başı duman olmuş Rus'u sabır sözü ile sakinleştirdi.

— Yok, yok! Galijanap! Allah korusun! İşte kıza bir şey oldu. Bizi gördü ve korkudan bayıldı galiba... Kendiniz bir bakın.

Vaska, içinden bir şeyler mırıldanarak, Abdülhamit'i kenara itti ve Gülkamal'i kucağına aldı.

— Öyleyse... Biz onu şimdi...

O an ambar içinden yıldırım çizgisi gibi ışık geçti. Dünya durmuş oldu. Korkunç sessizlikte Vaska'nın anlamsız sesler çıkarıp can vermekle azap çektiği duyuldu. Abdülhamit ile Gülkamal kendilerine geldiklerinde, İsmail kanlı bıçağını Vaska'nın omzuna silmekle uğraşıyordu.

— Şimdi ne yaparız? – dedi Abdülhamit, bu durumdan heyecanlanıp. — Gece olana kadar burada bekleyip sonra Nadirhan Ağabeylere gitsek.

— Tehlikeli. Burada fazla durmayalım, – dedi İsmail. — Ya biri gelirse. Ambarı kilitleyelim ve kaçalım.

— Evin bahçe tarafındaki temelinde delik var, – diye konuşmaya başladı Gülkamal’ın arkadaşı Sagide. — Taş ile kapatılmış. Oraya girip oturalım.

Onlar evin altına yerleştiler. Kızlar hala titriyordu. Artık bittik, başımıza Ruslar geliyormuş dediklerinde, Şetke erkeklerinin gelip onları kurtarmaları inanılmaz, rüya gibiydi. Yüzlerine gelecek utanç, aşağılıktan kurtulduklarına gönülleri hala inanmıyordu. Kızların kendilerine tam gelmediklerini görmesine rağmen, Abdülhamit konuşmaya başladı:

— Sizin anne babalarınız nerede?

— Ben Sagidelerdeydim. Onlar girdi. Biri ambardaki Rus idi. – Gülkamal başı ile ambarda kalmış Vaska tarafını gösterdi. — Üç Rus. Girdikleri an bize yapıştılar. Ağzlarından iğrenç koku geliyor. O siyah bıyıklı bana yapışmaya başladı. Sagide’nin babası beni onların elinden almaya çalışırken onu tekmeleyerek dövdüler...

— Sonra babamı da, annemi de götürdüler, – diye hıçkırdı Sagide.

— Bizi kilitleyip bıraktılar, –diye devam etti Gülkamal. — Gece ambarda kaldık.

Onlar yola çıktıklarında, şafak yaklaşıyordu. Yerin üstüne beyaz sis yayılmış. Aydınlanan havayla yer daha net görünmeye başladı. Topaklara yapışmış kardan kır, siyah beyaz gözükyor. Virajlı çimenli yoldan, Mişe kenarından, onlar Şetke’ye doğru gittiler. Güz, gece boyu kendinin soğuk nefesini üfleyerek, hava bayağı soğumuş. Yol kenarındaki otlar, binbaşlar sıyrılıp düşmüş. İşte şimdi gülümseyerek güneş çıksa, hava ısınsa da, onlar artık başlarını kaldırmayacak. Onların ömrü bitti. İlkbahar geldiğinde onların damarları tekrar ısınınca büyüyebilirler... Allah’ın izniyle, tekrar büyüsünler de dünyayı yeşilliklerle doldursunlar!

Ne tarafa göz atsan, aynı soğuk boşluk. Bu renksiz boşluğu, kırları soğuklardan korumak gerekiyor der gibi, sağda, yukarıda orman uzanmış. Dallarda kalmış yapraklarını rüzgâr tek tek koparıyor ve sarı yapraklar doğuya doğru uçuyor. Buradaki azabı, buradaki tutsaklığı, zorlamayı onlar da görmek istemiyor gibi.

Değirmen Dağı köyü yanına geldiklerinde durdular. Buradan Şetke uzak değil, yaklaşık altı kilometre olur.

— Kızlar yalnız gitsin, – dedi İsmail.

— Köy boştur şimdi. Hiç adam yoktur. İki ne yaparlar? – diye karıştı Abdülhamit. Gülkamal'dan ayrılmayı hiç istemiyordu. — Dönelim köye.

— Hayır, olmaz. İntikam almadan, köye dönemeyiz. Dert geldiği zaman köydeşlerimizi bırakıp gitmiş gibi oldu. Bunu unutma!

Sonunda, ortak fikre geldiler. Gülkamal ve Sagide Şetke'ye ikisi gidiyor. Gülkamal'in akrabalarının evinde yaşayacaklar. Artık halk köye döndüğünde, olanları anlatacaklar...

Su kenarından Taşkiçu bataklığına gelince, kızlar vah etti. Allah'ım! Abdülhamit'in üst üste anlattığı üst yolu anlamadan geçmişler ya! Şimdi ne yapacaklar?

— Suyu yüzerek geçelim, – dedi Sagide.

— Bu soğukta mı? – diye heyecanlandı Gülkamal. — Kıyı kenarında buzlar parlıyor!

— Korkma. Elbiseleri, örtünün içine sıkıştırıp bağlarız, onları da kafamıza bağlarız ve...

— Vay, Sagide, ben korkuyorum.

— Allah'ın yazmadığı şey olmaz. Cesaret edelim.

— Şetke suyun bu tarafında ya. Tekrar yüzer miyiz?

— Köy tarafında basamak olur her hâlde.

Soğuk su kızların tenlerini ısıyor. Vücutları yanıyor, ateş almış gibi oluyor. Ama onlar durmuyor, yüzüyor, yüzüyor...

Diğer tarafa geçmeye de az kaldı. Kıyı karşılarında. O an birşey oldu: Gülkamal'in sağında iki metre ötede yüzen Sagide'nin ayağından tutmuşlar gibi o bir yerde takılmaya başladı.

— Girdap! – diye bağırdı o. Fakat kendi sesi kendisinden uzak gitmedi. Bu afetten kurtulmak istercesine vuruyor, suya vuruyordu; fakat bir güç onu hala aşağıya sürüklüyor. «Bittim! Batıyorum!» fikri onun aklına giriyor, canını korku bağlıyor. Yetmiyormuş gibi başına bağladığı kıyafetler de suya düştü.

Beklemediği düşünmediği anda başlarına gelen bu bela Gülkamal'i da heyecanlandırdı. O kendisinin titrediğini fark etti. Ama onun bu durumunu dostu fark etmesin! Onu bir şekilde sakinleştirmek, kendine güveni uyandırmak gerekiyor. Bunu düşünerek Gülkamal:

— Dostum, şimdi... Şimdi, – diye konuştu. — Az dayan...

Yüzmek ve elini uzatmak gerekiyor sadece... Sagide onu da girdaba götürecekti. Batmaya başlayan insan korkudan kurtarıcısını da kendisi ile sürüklüyor diye duymuştu. Gülkamal kafasındaki kıyafetleri kuyuya fırlattı ve etrafa bakında. İşte, yakında dalganın vurarak kıyıya götürdüğü sırık yatıyor. Gülkamal an içinde o ağacı Sagide'ye uzattı.

— Tutun! — diye emir verdi.

Korkudan Sagide'nin yüzü bembeyaz olmuş. Kendisi tir tir titriyor, ağlıyor. Gülkamal onu zar zor kıyıya sürükleyip çıkardı.

— Benim kıyafetlerim de yok, – dedi o nihayet konuşmaya başlayınca.

— Gülkamal su üstüne baktı. Sagide'nin batmış olduğu kıyafetleri nehir ortasında sallanıyordu.

— Merak etme. Benimkiler var ya. İşte sana elbise, kamzol.²⁰

— Ya kendine?

— Benim elbisem iki kattı. Şalım da var. İnce olsa da, beşmet.²¹ Şimdi koşarız. Terleyene kadar koşmak gerekiyor.

Gece yağmış karları erimemiş yol onları çalılık arasına götürdü. Birazdan o dağa çıkmaya başladı. Bahar suları aktığından, uzun çukur meydana geliyormuş. Demek çukur başına kadar çıkıp dönüp geçmek gerekiyor.

Gülkamal ile Sagide, üvez ağacı ve vişne dallarına tutunarak yukarıya tırmandılar. Yukarı çıkınca, ağaçlar daha koyulaştı. Zayıf kayınlar yanında güçlü çamlar. Bu yerleri çalılık diye adlandırmak olmaz – burada gerçek orman uğulduyor.

Kızlar yürürken ısındılar. Yüzleri pembeleşti. Sel yarığı başına gelince dinlenmek için durdular. Kalpleri küt küt atıyordu. Onlar yakında Şetke'de olacaklar! Allah'ın rahmeti ile Rusların elinden kurtuldular ya! Abdülhamit ile İsmail gelip kurtarmasalardı, şimdi onlar ne hallerde olurlardı? Hayal etmek bile korkunç! Öyle içten sevinip düşüncelere oturduklarında bir böğürme sesi duyar gibi oldular. Kızlar birbirlerine sorulu bakışlar attı. «Nedir bu? Yoksa... Kurtlar mı? Öyleyse, bu dönemde kurtlar aç değiller. Yine de hayvandan uzak olmak hayırlıdır.»

²⁰ Kolsuz belden dikmeli kıyafet. (çev. dipnotu)

²¹ Dizlere kadar kıyafet (çev. dipnotu)

Onlar nefes almaya bile korkarak, ayak uçlarına basarak, çabuk bu yerden gitme yoluna baktılar. Ayakları kendiliğinden hızlı atıyor. Birazdan onlar koşmaya bile başladılar. Başlarında sadece bir düşünce vardı: «Hayvanlar arkadan gelirse... » Aceleden tökezlediler, kalkıp yine koştular. Dallara sıyrılıp elbiseleri yırtıldı, yüzleri kolları çizildi. Öyle koşarken Gülkamal aşağı yuvarlandı, Sagide onun arkasından. Bir kayarak, bir yuvarlanarak derin sel yarığının dibine kadar kaydılar. Sagide güçlkle hareket edip Gülkamal'ın yanına geldi. O, avuçları ile ayağını sıkıştırıp tutmuş ve alt dudağını ısırmişti. Sagide'nin kalbi sıkıştı.

— Ya Allah! – diye hızlıca dostunun yanına indi. — Yoksa Allah'ım?..

Sagide cümlesini tamamlamadan, Gülkamal başını salladı.

— Ne yapalım Gülkamal? Yukarı nasıl çıkacağız? – diye sordu Sagide.

— Bilmiyorum, – dedi Gülkamal, ağlayarak. — Ben çıkamam. Sen tek başına git!

— Git! Ne diyorsun sen?! Olmadık şeyler! Beraber çıkarız, inşallah. Ayağının damarı sıkışmıştır. Damar sıkışması çok acıtır. Hadi, örtünle sıkıştırıp bağlayalım.

Gerçekten de, yardım bekleme yeri değil. Ne de olsa yapmak, burdan çıkmanın çaresine bakmak gerekiyor. Sagide taşlara yapışıp dallara tutunup yukarı süründü. Yürüyerek, genç ıhlamlara denk geldi. Heyecanla ıhlamur kırmaya başladı. Bir kucak ıhlamur kırıdıktan sonra onların kabuğunu soydu. Sert, uzun kabukları seçip birbirine bağladı; neticede uzun ip ortaya çıktı. İpin bir ucunu ağaca bağladıktan sonra diğer ucunu alıp aşağı indi.

— Gülkamal, – dedi o dostuna. — Tutun. Yan yat. Acıyan ayağını yere değdirme. İpi eline bağlayıp tut. Hiç bırakma. Ben seni iterim.

Yavaş yavaş kayarak, kızlar yukarı çıkmaya başladı. Az çıkıyorlar ve dinleniyorlar. Gülkamal, acısına dayanamayıp inliyor, bazen bağıyor. Onlar böyle çok zorlandılar. Derin sel yarığının üstüne geldiklerinde güneşi ya bulutlar kapatmış, ya artık akşam olmuş — dünyaya karanlık perdesi yayılmıştı.

Sagide, Gülkamal'i iki koltukaltından tutarak çama yasladı. Çam dibi kuru ve sığınak. Gülkamal'i ağaca yasladıktan sonra, Sagide çok sayıda çam dalları kırdı. Küçük dalları alta döşedi, daha uzunlarını yorgan olarak üstlerine örtmeye hazırladı. Önce Gülkamal'i yatırdı. Sonra kalın yorgan altına kendisi girdi. Birbirlerine sarılıp yattıkları için bayağı sıcak oldu.

Geçen gün içinde olan korkunç olaylar onları çok yormuştu. Soğuk su içinden yüzerek geçmeler, bu derin sel yarığı dibinden yukarı çıkmalar onların direncini tamamen aldı. Vücutlarının tüm hücreleri yorulmuş. Kirpiklerini kaldırmak için güçleri yok. Gözler kendiliğinden kapanıyor. Sıcak yuvada onlar hemen uykuya daldılar. Gülkamal hatta ayağının ağırmasını da hissetmedi.

Sagide Şetke'ye hiç gelmemişti. O, onu sadece Gülkamal'in anlatması ile göz önüne getiriyordu. Köyü ortadan ayırıp derelerden toplanmış nehir akıyormuş. Şu nehir büyük suya ekleniyormuş. Ve su arkasında idris ağaçları varmış.

Sagide'nin rüyasına o idris ağaçları girdi. İdrisler çiçek açmış. Güzel kokulu bembeyaz çiçeklere bakarken onlar birden kara dönüştü. Gözleri kamaştıran bembeyaz kar. Ne hikmettir, kar üstünde tümsekler. Bu tümsekler arasından birden Sagide'nin annesi çıktı. Koluna balta tutmuş ve büyük kütük üstüne koyup odun parçalıyor. Üzerinde yepyeni yeşil süslü elbise. Omuzuna beyaz pamuk şal atmış. Sagide o beyazlığa şaşırıp bakıp duruyor. Annesinin omuzundaki şal gözleri kamaştıran beyaz kardan daha da beyaz. O biraz durdu ve annesine seslendi:

— Anne!

* * *

Ninemın hikâyesi bu yere geldiğinde ben korkudan ağlamaya başladım. Kızlara acıdım.

— Dönmüşler mi? — göz yaşlarımın içinde sordum.

— Dönmesine dönmüşler, – dedi ninem, bir şeyleri gizleyerek.

— Abdülhamitler de dönmüşler mi?

— Sabırsızlanma, Fatima kızım, – diye ninem sırtımdan okşadı. Ben gözyaşlarımı saklamak isteyerek, başımı eğdim. Ninem sözüne devam ediyor:

— Kızlar yine de sağ kalmıyorlar, – diye öfkeleniyor o. — Sobayı yakmış olmaları gerek. Bacadan çıkmış dumanı gördüler mi, bilmiyorum, iki üç gün sonra dört beş kişilik asker grubu köye giriyor. Kızlar heyecan yapmıyor. Kapıyı açıp Ruslar girdiklerinde, yaba ile karşılaşıyorlar. Kendileri de o yabadan vefat ediyorlar...

— Ninem gözlerini Kutsallar kabrine dikti. — Onlar orada uyuyorlar. Şu iki kız orada. Vaftiz olmaktan kaçıp gelmiş Talkış kızları...

— Çok yazık.

— Ne yapmak gerek. Kader... – diye içini çekiyor ninem. — Şetke neler görmemiştir, neler geçirmemiştir... Herkesin kaderi bir tarih. Bu tarihler şu mezarlıkta uyuyordur, kızım.

— Tarih uyuyor muymuş?

— Tarih uyur tabii çocuğum. Biz, canlılar, ayaküstü uyuyorsak...

Benim ninem hep böyledir: Ne hakkında konuşsa, bir mana çıkarıyor. Bir şeylere işaret ediyor. Fakat ben bunları tam anlayamıyorum. Onun için sözünü böldürüp soruyorum:

— Nine, Abdülhamit Ağabey’i söylemedin ya. İsmail Ağabey’i de.

— Vay, kızım, ben hepsini de bilmiyorum, – dedi ninem. — Şetke’nin Abdülhamit isimli delikanlısı Yavuz İvan askerine karşı savaşta facialı şekilde helak olmuş diye duymuştum. Gülkamal’in sevdiği erkek mi o, yoksa başka biri mi? Kesin söyleyemem.

— Nadirhan Ağabey ne yapmış?

— Şetke’ye yerleşmiş o.

— Nine, Şetke’de şimdi onların neslini devam edenler var mı acaba?

— Var olur... — Ninem, görünür görünmez gülümsüyor. — Dinle hele, – diyor bana. — Senin deden Camali. Onun babası Amirhan. Amirhan’ın babası Nadirhan isimli. Fakat o Talkış’tan gelen Nadirhan değil. Talkış’tan gelen Nadirhan Dede’nin hatırası olarak vermişlerdir belki ismini. Rivayetlere baktığında, Abdülhamit oğlan da bu nesilden ya...

O susuyor. Düşüncelerini kelimelerle anlatamıyordur, her hâlde. Hayatta olanların, bizim gördüklerimizin, hislerin, fikirlerin çok az bir kısmı sözler içine sığabiliyor ki. İnsanın gönlünde dilini döndürüp söyleyemediği ne kadar sır, hisler hazinesi saklanıyor...

* * *

Şetke’ye temel atmış köydeşlerimin aklı, güzellikleri hissedebilmeleri, hayat kurmak için işte bu yeri seçmeleri hayran bırakıyor. Ama ben bunların hepsini sözle anlatabilir miyim? Gönlümdeki duygularımı dökmeden anlatmaya sözlerim yeter mi?

Ben bunun hakkında düşünüyorum. Köy, kırlar, oynayarak akan dere, karşıdaki Kereşen Dağı, Kurt Nehri... Ama onların her biri – açılmamış sır. O dağlar, nehirler eskiden nasıl adlandırılmış? Çiçek dolu idris ağaçları nasıl yok olmuş? Unutulmuş isimlerin izleri nerede kalmış? Dağ altından çıkmış nehirler de, birkaç yıl içinde varolmuş katman katman beyaz taşlar da bunlar hakkında konuşmuyor. Burada eski zamanlarda bile Hristiyan Tatarlar yaşamış desem, doğrulara çelişiklik getiririm. Komşu Büyük Miretek, Yansuar köyündeki bakımsız Müslüman mezarlıklarını unutmayalım!

Şetke mezarlığının kenarında korkulukla çevrilmiş çift kayın da artık kaç bahar karşıladıklarını, kaç güz gönderdiklerini kendileri biliyordur. Kayınların beyaz gövdelerine siyah izler – süsler yapılmış. Siyah izli süsler... Beyaz kayınlar dediklerimiz neden beyazlı siyahlı peki? Mutluluk ile endişe, sevgi ile nefret, yaşam ile ölüm ikilemelerine işaret eden izler mi onlar?.. Yoksa endişe, hasret kayın gövdelerine mi yazılmış ? Şehirden gelmiş misafir kızımız! Kendi soruna cevap bulduktan sonra, kendin açıklarsın, tamam mı...

Açılmamış Tomurcuk

Reşit'in baldırına biri tekme attı. Korkusundan uykulu uykulu zıplayıp kalktı. Yetmiyormuş gibi, birden hareket edince, kafasını vurdu. Gözlerinden kıvılcım yağmuru sıçradı. O bir an kendisinin nerede olduğunu anlayamadı. Ona neden tekme atıyorlar ki? Onun kimseye dokunduğu da yok! Ne olmuş? Bu meraklı düşüncelerini açıklama isteği ile, etrafına göz attı. Yanında şişe kapakları, sigara parçaları, çekirdek kabukları yatıyor. Ne tarafa baksan da, sigara kokusu toz kokusu içine giriyor. Burnunun dibinde altına lastik yapıştırılmış keçe çizmeli ayaklar dolaşiyor. Bir çift, iki çift, üç çift. Evet, üç çift ayak.

Acı gerçek onu kendine çabuk getirdi. Vagon iskemlesi altında yatıyor ki! İşte karşı taraftaki iskemlenin altında Niyaz uyuyor. O arada ayakların biri tüm gücüyle Niyaz'ın yumuşak yerine kondu.

— Kalkınız! – diye bağırdılar yukarıdan. — Kimlikleriniz var mı?

«Yakalandık! – diye düşündü Reşit. — Bittik! Böyle olunca, köye dönmeleri bilmiyorum artık... Ne kadar zorlukları geçtikten sonra... Sverdlovsk’u geçmişlerdi zaten.»

Reşit’in yaşlı gözleri iskemle altındaki vagon duvarlarını okşadı. Eh-h! Şu anda bir mucize olsaydı! Masaldaki gibi vagonun ya tabanı, ya duvarı açılsaydı ve... Oradan yuvarlanıp inip kalsaydın! Yok, yok! Tabanda da, duvarda da fare sığacak kadar delik görünmüyor. Şimdi onlar kendileri kedi tırnağına yakalanmış fare gibiler...

Reşit’in dişleri kendiliğinden sıkıştı, iki gözünden düşen yaş taneleri vagonun kirli tabanına yuvarlandı.

* * *

Onlar Prokopyevski’den beri geliyorlar. Ağızlarına bir lokma almamalarının ikinci günüydü. Mide hiçbir şeyle hesaplaşmıyor, yemek istiyor. Ceplerinde rüzgârlar estiğinde damağın ne işi var, ne katılması var?

Demir yolunda çalışan Tatar kadınlarından sorarak bu trenin Kazan’ın içinden geçtiğini öğrendiler. Bir kadın onlara nedense ayrıcalık yaptı, bir şekilde onları göndermeye çalıştı. Birileri ile konuştu, birileri ile tartıştı, kollarını sallayarak birşeyler anlattı, yine de kendi istediğine ulaştı. Trene bindirme başlamadan önce Reşit ve Niyaz’ı genel vagona yerleştirdi.

Boş vagon iskemlesi altına yattıktan sonra mutlulukların sonu yoktu sanki. Allah izin verirse, onlar bu trenle Arça’ya dönecekler ya! Arça’dan sonra sadece yürüme kalacak! Onların geçtiği yollarla karşılaştırıldığında Arça ile köy arasındaki yetmiş kilometreyi yürümek hiçbir şey! Vagon iskemlesinin altı da sıcak, rahat. Bu mutlu anlarda karın açlığı da unutuldu...

Tren hareket edeli bir saat oldu. Tekerlekler kendi melodilerini çalarak önden gidiyor. Onların tek tek gitmeleri «dönüyoruz, dönüyoruz» diye tekrarlıyor gibi geliyor. Öyle sallanarak biraz gittikten sonra, uyku basmış, gençlik uykusu yormuş. Eller dağılıp iskemlenin altından çıkmış, bacaklar uzatılmış. Ertesi gün bu durumu görevli görmüş ve bir istasyonda polise haber vermiş.

Onları vagondan iterek indirdiler. Bir hafta boyunca yük vagonlarında yattıklarından üst başları bakılamaz hale gelmişti. Yıkanmadan, doğru dürüst uyumadan, aç tok hâlde trenden trene geçişler onları yormuş. Zaten zayıf yüzleri daha da çekilmiş, göz altları mavi olup içe batmış.

Mart ayının sabahki soğuk rüzgârı yüzleri kesiyor. Gündüz güneşte eriyen, sonra gece donan kara her bastığında yağlanmamış at arabası tekerleği sesleri çıkıyor. Etraf sigara parçaları, eski biletler, bir sürü aynı eski kağıt parçaları ile dolmuş. Çitlere yapıştırılmış posterlerin kopmuş kenarları rüzgârda fir fir geliyorlar. Tren garı karşısındaki genç ihlamurların küçük dallarında küçük tomurcuklar beliriyor. Soğuk rüzgâr o küçükleri her taraftan rahimsiz bir şekilde vuruyor. Tomurcuklu dallar, eğilerek ya birbirlerine, ya çitlere çarpıyorlar. Doğanın böyle sertliğine dayanamayan tomurcuklar yere düşüyor. Bu manzara canı donduruyor, ümitsizlik giren gönlü endişelendiriyor.

Reşit'in içi üşüdü. O kendi düşüncelerinden kendisi uyanıp titrendi. «Tomurcuklar açılmayacak, – diye fısıldadı önüne. Sonra: — Biz kendimiz de o tomurcuklar gibi değil miyiz, » – diye ağır nefes aldı.

Onlar yavaş yürüyorlar. Karınları aç olduğundan başları dönüyor. Ayakları zor gidiyor, dersin ki onlara yüklü ağırlık takmışlar! Reşit ile Niyaz'ı getiren çavuş onların durumunu bilmiyor, hatta bilmek de istemiyor. İşte o tekrar Niyaz'ın sırtına yumruğu ile vurdu.

— Neden ayaküstü uyuyarak yürüyorsun?

Niyaz, tökezleyerek sert kar üstüne düştü. Buzlu kar onun dudağını kanattı. Kanamış dudağını avucu ile kapatmış dostuna Reşit yardıma koştu. Niyaz'a kalkmaya yardım edeyim diye koltuk altından tutmuştu, çavuş ona tekme attı.

— Sen! S.....

Onların ikisi de kara yuvarlandı.

Reşit'in yumrukları kendiliğinden kapandı. Gözleri ışıklar saçarak parladı. Mümkün olsa! Çavuşun yüzüne yapışacak o! Bütün gördüğü azapların intikamını ondan alacak! Fakat olmaz. O, tüm acılarını unutup yavaş yavaş hareket etti.

Onlar «Demir yolu polisi» diye yazılmış kapıyı açıp girdiklerinde, tren vedalaşmış gibi uzun uzun çaldı ve gitti. Tekerleklerin tek tek sesi uzaklaştı.

Perondaki halk, yavaş yavaş dağıldı. Karşılama mutluluğu, gönderme hüznü dolu duygular yüzünden oluşan gerginlik kendiliğinden yok oldu.

Reşit ile Niyaz polis odasında kaldı.

— Siz kimsiniz? Kimlikleriniz var mı? — Masada oturan genç teğmenin ilk sorusu bu oldu.

Onun bakışı soğuk, sesi kabaydı. «Bundan şefkat bekleme, her hâlde», – diye düşündü Reşit. Bu yüzden ilk soruyu kulak ucundan geçirip ikincisine cevap verdi.

— Kimliklerimizi kaybettik.

Bunları ne yapmak gerekir dermiş gibi, teğmen kalemini masasına vurarak biraz düşünüp oturdu.

— Arayın! – dedi o, nihayet, kaş altından bakıp.

Erkekleri baştan aşağıya soydular. Onların yerde yığılmış kıyafetlerinden öğrendiğini hiç saklamadan, çavuş parmak uçlarıyla onları salladı.

— Yok, hiçbir şey yok, – diyerek dudaklarını hareketlendirdi.

— Kimliksiz ne yapıyorsunuz? – diye bağırdı teğmen. — Kimlersiniz? Nereye gidiyorsunuz?

Reşit ile Niyaz, anlaşmış gibi, ikisi bir anda cevap verdi:

— Biz eve dönüyoruz... İzindeyiz.

— Yalan! — diye kesti teğmen. — İzine gelenin kıyafeti böyle mi oluyor? — O, yüzünü karıştıırıp iğrenerek erkeklere baştan aşağı baktı. — Doğruyu söyleyin.

— Doğrusu bu, diye burnunu çekti Niyaz.

Tüm bildiği Rusçasını alıştırıp Reşit açıklamaya çalıştı:

— Biz... Şey... Çaldılar! Evet çaldılar!

— Çaldılar? – diye tekrar etti teğmen. — Kimler? Nerede? Hadi, hepsini ayrıntılı anlatınız. Yok, yok. Açıklama yazınız. İşte size kağıt, kalem.

— İş uzadı. Bu kadar soruya nasıl Rusça cevap versinler onlar? Bir de yazın, diyor. Mümkün olmayacak iş bu! Doğru dürüst dilekçe yazamayanlar açıklamayı nasıl yazsınlar! Onların okulda aldıkları eğitim hiçbir şeye değmez ki! Boşuna mı onlar, okul hakkında söz çıktığında, şaka gerçek birlikte: «İki sınıf bir koridor» – diye gülüyorlar. Komşu Hristiyan köyünden gelen öğretmen Düsyey Ablaları da, kendisi de Rusça bilmiyordu! Bazı yazarlar hakkında dersini de Tatarca anlattı. Ya öyle Rusça öğrenilir mi?

Erkekler, şaşırıp teğmenin dipsiz mavi gözlerine baktılar.

— Ben... Olmuyor... Yazamıyorum, – diye mırıldandı Reşit. — Bilmiyorum.

Bu sözlerden teğmenin rengi kaçtı.

— Ne-e? – diye bağırdı o. — Açıklama vermektten vazgeçiyor musunuz? Hadi hücreye! Kimlerin çaldığını hatırlasınlar!

Hücre dedikleri, tren garı binasına yanaştırılıp tuğladan yapılmış küçük bir evmiş. Reşit, hiçbir şey söylemeden, omzunu soğuk duvara yaslayıp beton yere oturdu. Demir çitli hamamdaki kadar siyah pencereden gelen hüznü aydınlığa bakmayayım diye gözlerini kapattı. O anda kendisinde, hayattan bıkmış duygusunu hissetti. Evet, bu kadar azapta, aşağılamada neden yaşamak gerekir? Böyle yaşamak ölümden beterdir. Baştan aşağı soyundurulup aranacak, yüksek sesle küfür edilecek, şimdi bir de bu pis karanlık hücreye kapatılacak hangi cinayeti işlediler onlar? Onların ne suçu var? Evet, maden ocağından kaçtılar. Orası doğru. Fakat onlar bir şey çalmadı. Yoksa ocağa kendileri isteyip mi gitti? İradesiz götürdüler. Aziz kafalarını o ocağa göndermek için neler yapmadılar ki! Tamamen biktirdiler ya...

...1946 yılının sonbaharıydı. Reşit kolhoz işinden yeni dönmüştü. Köy kurulu sözcüsü onların avlu kapılarından girdi. Onun boşuna gelmediğini herkes bilir. Bu zamana kadar oraya çağırıp kimseye teşekkür etmemişlerdi. Bu yüzden Şayhutdin Amca'nın yüzüne aniden şüphe işaretleri yerleşti, oğluna sert bir bakış attı. «Sanki, sen nasıl itlikler yapıyorsun? Bak orada, benden şefkat bekleme!» Reşit de heyecanlandı. Ama o bunu göstermemeye çalıştı. Saban düğününden sonra saman hazırlıkları vardı. Sonra hasat vakti geldi. İşle zamanın geçtiği de fark edilmemiş. Eylülde patatese başladılar. İlkbahardan bu zamana kadar Reşit işten gelmedi. İşlerini düzenli yaptı. Oyunları, gülmeleri düzen bozmak sayılmazsa, bulaşacak sebep yok. «Yine de.. — Onun başına birden vurdular mı. Gözünün önü karanlık oldu. — Geçen yıl... Evet, geçen yıl, – diye tekrar etti o içinden. — Yoksa, Allah'ım, biri öcünden... »

Geçen yıl yol bozukluğu başlamadan, Balık Bistes'i'nden ekim buğdayı taşıdı onlar. Gece dondurmuş oluyor, bu yüzden giderken yollar sert. Kızak kayıyor, atlar iyi atlıyorlar. Mart güneşi sıcaklığı altında öğleden sonra kar eriyor, yumuşuyor, batıyor. Yorulmuş, bitmiş atlar zorlukla atlıyor. Köye gelmeye beş altı kilometre kaldığında, yolun bir zor yeri var. Dik dağdan inilmesi. İşte o dağdan inerken,

Reşit'in atı tökezledi ve löp diye düştü. Atın ayağı kırılmıştı. Arkadaşları Reşit'in yükünü paylaşıp kendi kızaklarına yüklediler, Yıldız'ı kızağa koydular. At, yazık, konuşmayı bilmiyor; yaşlı gözleriyle erkeklerin gözlerine bakıyor. «Dokunmayın bana, zorlamayın, bırakınız» diye yalvarıyor gibi. Zayıf olsa da, bitmiş olsa da, atı yolda bırakmak olur mu! Yedi erkek öyle yaptılar, böyle ettiler, Yıldız'ı kızağa yerleştirdiler. Kırılmış ayağını kızağın bir kenarına uzatıp gövdeyi diğer tarafa yatırdılar, iple iyice bağladılar. Reşit atını sürükleyip getirdi. Yıldız'ı kestiler. 1945 yılının baharına girerken atı kessinler ya! Atların baş sayısı zaten parmakla hesaplanacak kadar! Hayır, yöneticiler gerekli belgeleri yeterince doldurup merkeze rapor verdiler. Reşit'i suçlamadılar. Yanında dost var, düşman var dedikleri gibi... Yoksa biri o olayı abartıp yukarıdakilere iletmiş mi?

— Annesi oyulmuş kısır çorbası pişirmişti. Yoğurt ekleyip yediğinde çok güzel oluyor. Ama Reşit'in damağından yemek geçmedi. Köy kuruluna çağrılmaları sakinlik vermedi. Kıyafetlerini değiştirdi ve oraya koştu.

— Kolhoz reisi odası, köy kurulu kütüphanenin yerleştiği binanın uzun koridor kapısını açıp girdiğinde, Reşit sakinleşti. Buraya bir tek onu çağırılmamışlar! Muhammet, Gata, Selim, Niyaz...

— Köy kurulu odasına onların hepsini birlikte çağırdılar. Solda sekreter Hidaye'nin masası, karşıda reisinki. Hidaye kendi yerinde. Reis masasında tanınmadık bir adam. Apoletleri alınmış, askeri kıyafet giymiş, uzun boylu, zayıf yanaklı, kalın kaşları altında yanan siyah gözlü bu amca kapıdan giren herkesi bakışı ile okşadı. Nihayet erkekler yerleşti. Bazıları sandalyeye oturdu, kalanları badanası düşmüş bacaya, kapı kenarlarına yaslandı. Oda içi yavaş yavaş sustu. Hidaye'nin sürekli kaleminin siyah kutusuna sokması, şıtır şıtır yazması bu sessizliği bozuyordu. O şıtır sesine biraz kulak verdikten sonra, tanınmadık insan konuşmaya başladı:

— Ya, erkekler, keyifler nasıl? — Onun yüzünde yapmacık sevimlilik görünüyordu.

Erkekler sırayla:

— İyi, – diye fısıldayarak cevap verdiler.

— Evet, doğru söylüyorsunuz! Şimdi iyi olmalı! – diye yüksek sesle söyledi gelen. — Faşistleri kazandık! Şimdi tüm gücü ülkeyi inşa etmeye vereceğiz diyor Stalin!

— Erkekler birbirlerine baktılar. Bakışlarında tek bir soru: «Bu amcanın söylediklerinin altında ne var? Yoksa...»

Askeri kıyafetli sözüne devam etti:

— Ülkenin inşaatı, sanayinin kaldırılması için genç güçler gerekiyor. O güç var. O, sizsiniz! — O böylece amacını söyledi. — Kısacası, ben sizi maden ocağına işe götürmeye yetkili vekilim. Şimdi evlerinize gidiniz. Anne babanıza söyleyin, hazır olsunlar.

— Bu haberi duyduktan sonra büyükler ses çıkardılar. Ne yapmalı artık? Bu zamana kadar ilçe merkezinden uzağa gitmeyen, bir kelime Rusça bilmeyen bu gençleri nasıl binlerce kilometre yola göndeririz? Köyün ne kadar erkeğini savaş yok etti. Kızları sevemeyen ne kadar erkek yatıp kaldı. Kolhozda çalışmaya erkek kalmadı. Kadınlar erkek işinde, onlar at, öküz koşuyor... Savaştan geri dönenlerin de bazıları tek kollu, bazıları bacaksız! Yirmi dokuzda doğan erkek çocuklar, göz bebeği gibi, köyün ümidi, iş gücüydü! Ayakta çabata²², üstünde ince kapitone olsa da, beraber yaşıyorlardı, oluyordu. Şimdi artık bunları yola hazırla. Patates oyup pişirmiş ekmekten başka erzağı da yok onun!

Gitme meselesi böyle aniden ortaya çıktığında, erkekler de düşünceye daldı. Neden sadece isteyenleri götürmüyorlarmış diye düşündüler. Köyden gitmek isteyenler de var ki! İşte Ilgız gidiyor, Kerim. Onları anlayabiliriz. Evleri, toprakları yok. Kim demiş, hamster gibi yer yuvasında, yeraltı barınağında yaşıyorlar. Anneleri hasta. Belki onlara dışarıda hayat gülümser. Yirmi dokuzlular iki yıl içinde askeri hizmete çağırılacaktır. İşte oraya giderler! Rusça konuşmayı da öğrenirler. Peki maden ocağı dedikleri niye gerekiyor onlara? İş burada da bitmez. Boyundan büyük iş!

İşte Reşit de öyle düşündü. Ama onun böyle fikrin arkasında köyden gitmek istememesinin ikinci gerçek sebebi de var. Aysılı. Reşit ile Niyaz'ın arkadaşlığı da kızlara bağlı. Niyaz Aysılı'nun komşusu Nagime ile çıkıyor.

Akşamları Aysılı'yu kucağına alıp kesilmiş ağaçlar üstünde oturmaların baş döndürecek sihirli rahatlığını ocak dedikleri cehenneme değiştirir mi o? Bunu göz önüne getirdiğinde bile vücudunu ter basıyor.

²² Çabata: İhlamur ağacından elde edilen iplerden örülmüş pabuç (çev.dipnotu)

Reşit ile Niyaz biraz köyden kaybolmaya karar verdiler. Balık Bistesini tarafında Niyazların kardeşi var, oraya gitmeye niyetlendiler. Sonbaharın karanlık bir gününde kızları eve bıraktıktan sonra, onlar köyden gittiler. Geceyi ormanda geçirdiler. «Misafire» ertesi gün geldiler. «Misafirlik» on güne uzadı. Ev sahiplerine kışlık odun hazırlamaya yardım ettiler. Odunu kestiler, parçaladılar, yığdılar. İyi günlerini geçirmeye iş oldu. O kadar zamanı nasıl işsiz geçirirler? O arada kendi köylerini de özlediler. Gönül rahatsızlığı da var. «Köyde neler oluyor acaba? », «O vekil tekrar geldi mi? » düşüncelerini, kalplerini hep rahatsız ediyor.

Sadece akşam yola çıktılar. Kendilerinin kır kapısına yaklaştığında, saat gecenin on biri olmuştur. Kır kapısından direkt köye girseler, Hidayelerin önünden geçmek gerekiyor.

— Bizim köyde olduğumuzu o kız fark ederse, yarın ilçede belli olur artık, – dedi Reşit fısıldayarak.

— Onların küçük köpekleri de var. Havlayarak karşımıza çıkacak, – diye ekledi Niyaz.

Onlar böyle köye girmeyi cesaret etmeden bir süre sessiz durdular.

— Hadi, köy kenarından arka sokağa girelim ve Aysüluların penceresinden geçelim, – dedi Reşit.

— Yakışır mı?

— Yakıştırmak zorundayız. Biz köyde görünmemeliyiz.

Onlar «Misafirlikten» döndükten sonra da evden çıkmadan bir ay saklanıp yaşadılar. Nihayet, ilçeden gelip sormalar, köy kuruluna çağrılmalar durdu. Her hâlde, bu gruba yeterli insan toplamışlardır. Erkekler de, büyükler de biraz rahatladı. Rahat nefes aldılar. Ama bu rahatlık önümüzdeki yaz işleri tamamlanana kadar oldu. Köyde çalışmak için de insan gerekiyor ki. Bunun için durmuşlardır. Sonbaharda o vekil tekrar geldi. Bu sefer yöneticiler kanmadı. Çaresini önceden bulmuşlardı. Köy kuruluna giren her erkeğin arkasından kapıyı kilitliyorlar. Gitmeyi kabul ederek imza atarsan, buyur, kapı açık. Ama erkekler imza atmaya acele etmedi. Dik yakalı ceketli kişi durmadan ocakta çalışanların hayatını övdü. Onun sözlerine göre, ocaktakiler parayı kürekle alıyorlarmış. Her çalışanın özel arabası var, diyor. Her yıl tatile Karadeniz'e gidiyorlar, diyor.

Erkekler vekili hiç bölmedi. Öğretmenleri ders anlatırken sessizce dinleyen öğrenciler gibi oturdular. Nihayet akşam oldu. Vekil de, Hidaye de gittiler. Erkekleri güvenlik Hayrettin Amca gözetimi altında kaldılar.

Eski saat küt küt yaparak, uyku melodisini çalıyor. Bu melodiye soba arkasındaki böcek sesleri ekleniyor. Hayrettin Amca da, montunu üstüne alarak, yatağına gitti. Erkeklerin bazıları yere yattı, bazıları sandalyeye oturduğu hâlde uyumuş numarası yaptı. Niyaz durmadan sigara içti. Birazda nefes almakta zorlanıyorlardı. Oturduğu yerden, Niyaz dayanamadı:

— Hayrettin Amca! Hayrettin Amca, diyorum!

— Ne oldu yine? Neden bağıırıyorsun? – diye mırıldandı güvenlikçi. — Uyuyun!

Nasıl uyuyabilirim burada! Dayanmak için gücüm kalmadı! Pantolon altına yapamam ki!

—Senin pantolonun! Kendine bak.

Yuvarlak yüzlü, kızıl saçlı Selim o anda konuşmaya katıldı:

— Sen böyle taş yürekli olma, Hayrettin Amca... Biz katil değiliz ya...

Kızıl kafalının sözleri Hayrettin Amca'yı uyandırdı. «Yavuz nesil», – diye düşündü o, geçmişleri hatırlayıp. Keskin baltası ile bıçkısını vermediği için bunun dedesi Abraretdin, Minhac Usta'nın evine «kırmızı horoz» gönderdi. Yok, Minhac Usta cimri biri değil, rica ile gelen insanı geri çevirmiyor. Ama... Abraretdin'e bir eşyani verirsen sana geri dönmez artık o. Eline girmiş eşyayı sahibine geri getirmiyor. Bunun için Minhac Usta Abraretdin'i geri çevirmiş. İki gün geçtiğinde, ahır, ustanın atölyesi, hepsi göklere uçtu. Ateşe vereni fısıl fısıl konuşsalar da ağzını açıp söyleyen olmadı. Korktular. İlçeden gelip kontrol ettiler ve bununla bitti.

Köyün ödünü patlatan şu Abraretdin'in torunu «Biz katil değiliz» diyor ya. Doğru, buradaki gençler katil değil. Ama o sözü katil oğlu söylüyor. İşte bu gönlüne şüphe veriyor. Yok, bunlarla şaka olmaz.

Hayrettin oturdu:

— Kim size katil demiş? Olmayanları, akla gelmeyen, girmeyen sözü konuşuyorsun, oğlum.

— O zaman neden çıkarmıyorsun? – diye devam etti Selim. — Altına yapacak, diyor ki!

— Şey ya, oğlanlar... Kendi gözünüzde... Çıkarmayın dedi ki. İşte kağıtlarını bıraktılar. İmza atanları kapıyı açıp gönder dediler. Ne yapayım ki?..

— Onlar ne söylemez, Hayrettin Amca. — Niyaz, onun zayıf damarını keşfederek, konuşmaya devam etti. — Sen çok iyi, kişilikli insansın. Şu sıfatınla bütün köye örneksin. İlçeden gelen kişinin ne işi var? O işini yapmak istiyor. Biz köydeşeriz. Yan yana hayat geçirmiş insanlarız.

— Orası öyle, oğlum.

— Öyleyse?

— Korkuyorum, oğlanlar... Birşey demezler mi?

Amcanın yumuşamaya başladığını anlayınca erkekler hemen hareket ettiler.

— Kim ne desin? Biz onlara, Hayrettin Amca bize tuvaletimizi yapmaya izin verdi diye rapor vermeyiz ya.

— Evet, çıkacağız ve gireceğiz.

— Kandırmaz mısınız ki? Kaçıp gitmez misiniz?

— Yok-yok, Hayrettin Amca.

— Kaçıp nereye gidelim biz?

— O da doğru, oğlanlar, kaçıp nereye gidersen... Tamam öyleyse. Ama uzun oyalanmayın. Bakın bana!

— Merak etme, Hayrettin Amca. Rahat rahat uyu.

İlk olarak Reşit dışarı çıktı. Dışarıdaki temiz soğuk havayı alınca, sigara dumanı dolmuş nefes yolları genişlemiş gibi oldu. Etrafa kulak verdi de Reşit, Hüsnicamal Nineler tarafındaki köprüye doğru koştu. Başkaları da dışarı çıkınca birbiriyle konuşmadı. Anlaşmış gibi, sessizce köprü tarafına koştular. Köprü altına inip güzelce sigara içtiler. Herkes kendi içine kapandı. Reşit Aysılı hakkında düşündü. Yarın götürecek olsalar, görüşmek, konuşmak istiyordu... Ama geç artık. Bu saatte sevdiğin kızın kapısını çalmak yakışmaz... İşte böyle meraklı anlarda onu hatırlayıp gönlünden bile olsa, onunla konuşmak güzel.

Onlar görüşmeye başlayalı yakında iki yıl olacak. Savaşın bittiği yılın Ekim Bayramı'nda kızlar bayram yemeği yapmışlardı. Bayram yemeği dediği un püresi idi. Her kız elinden gelen erzağı getirdi. Birileri un, ikincileri süt, daha iyi durumdakiler yumurta, yağ gibi erzak da bulmuşlar. Mevliha Teyze'nin pişirdiği un püresini kızlar anında bitirdiler. Karın tok olunca, keyifler de yerinde. Göz açıp kapayana kadar

sofrayı da kaldırdılar. Gençlik zamanı, rüzgârlı zaman diye boşuna dememişler. Hayatın zor olmasında işin yok, kıyafetinin yamalı olması da sorun yaratmıyor; oynamak, şarkı söylemek, eğlenmek istiyor. Kızlar uzun düşünmediler; masayı kenara ittirdiler de yuvarlak oyuna başladılar. Şarkıya ilk olarak her zaman Harire başlıyor. İronik şarkıları ona söyleteceksin. Kişiyi kırarım, hatırı kalır, yakışmaz diye fikirler onun aklından geçmiyor galiba. Yoksa ağzına ne gelse, onu söylemezdi. Tuhaf olan şu ki ona böyle yapmak zorundaymış gibi bakıyorlar. Babalı kız o. Ekip başı kızı... Onlarla tartışılmaz, dost olman hayırlı...

Bu sefer de Harire «Aldır alları» melodisine ironik şarkı söylemeye başladı.

Nehirden su aldığı zamanda,
Dökecek kadar doldurmayın;
Güzelce bir şarkı söyleyelim,
Ağzınıza su alıp oturmayın.

Şarkı bittiğinde, Harire ortaya çıkıp oynadı, kalanlar, nakarat söyleyerek alkışladılar.

Aldır alları,
Güldür güleri.
Allar ili, güller ili –
Güller ili illeri.

İkinci şarkı mavi gözlü, uzun sarı saçlı, zayıf gövdeli Nagime'ye denk geldi. Son günlerde onu Niyaz evine bırakmaya başlamıştı.

Beyaz basma elbisemin
Eteğini beş yaparım
Kutlu olsun yeni yarin
Yar seviyor diye duyuyorum.

Ortaya çıkıp oynadığında, Nagime'nin bembeyaz yüzü kırmızı elma gibi oldu. O arada dışarıdan akordeon sesi duyuldu. Pencereye asılı eski kalın battaniyenin kenarını kaldırıp kızlar dışarıya göz attılar.

— Nereden öğrenmişler? —dedi Harire. —Rahat rahat yalnız oturacağımızı düşünmüştüm. — Yoksa komşusu Reşit'e yalnız olacaklarını öğleden önce kendisi söylemişti.

Akordeon çalmayı durdurdular. Erkekler veranda kapısını çalmaya başladı.

— Açmıyoruz! – diye kesti Harire. — Sessiz! Sesiniz çıkmasın! Kimse olmadığını düşünsünler. Bekler bekler giderler...

Kızlar sessiz otursa da, kapı çalması durmadı. O arada akordeon tekrar canlanıp «Elma ağaçları» melodisini çalmaya başladı. Erkekler Reşit'in akordeonuna yetişti.

Nehir yollarından geldik,
Merdiveni girintili çıkıntılı.
Neden böyle çektiriyorsunuz,
Özlersiniz biz gittikten sonra.

Bu zamana kadar soba üstünde sessiz yatan Mevliha Teyze dayanmadı:

— İçeri alın, bıkmaları, — dedi. Bir çocukla gençken dul kalmış kadının sesi titriyordu.

Aysılı'yu, Reşit bu bayram yemeğinden eve bırakmıştı. İşte şimdi sonbaharın karanlık gecesinde köprü altında bu hatıralarını yeniliyor. Onlar gönlünü ısıtıyor, karanlık perdesini yırtıp nur olarak aydınlatıyor.

Zaman çok yavaş geçse de, uzun güz gecenin de bir sonu var. Çok durmadan o tamamlanır, sabah olur, köprü altına da aydınlık gelir. Onları tekrar toplarlar. Ne kadar tartışsalar da, o ocak dedikleri cehenneme yine de gönderirler...

Savaş biter. Cephedekiler dönerler. Yavaş yavaş kalkınır diye ümitlenerek yaşadılar. Kendi ülkende işte böyle saklanıp köprü altında oturmak zorunda kalmak aklına bile gelmemişti. Babaları savaşa gittiğinde onların sadece on üçüncü yaşındaydı. Onlar, o günden köklü koşup kolhoz işini yaptı. Ülkeye ekmek yetiştirip verdiler; kendileri ona doymadı. Ülkeye et, süt, yağ yetiştirdiler; ama yağ, yumurta gibi pahalı erzaklar onların ağzına girmedi. Aç tok şekilde savaş afetini sürdürdüler. Dünyalar

şakinleşince, tok hayat hakkında hayal etmeye başladıklarında, onlara kendi topraklarından gitmelerini söylüyorlar... Bu sene işte hasata gitmek için iki yüz gram çavdar verdiler. Böyle olsa, düzeliyor hayat, düzeliyor. Reşit'in ailesinden beş kişi kolhozda çalışıyor. Hizmet günleri çok. Demek ki, ekmeği de bol alacaklar. Sadece bu değil ki. Reşit için çok daha önemli bir mesele var. Maden ocağına gitmek zorunda kalırsa, demek ki, askeri hizmete de Reşit oradan alınacak. O zaman Aysılı ile tekrar görüşeceğini ümit bile edemez...

Gece karanlığı yavaş yavaş azaldı. Köy sessiz. Köpekler de havlamıyor. Onlar da sabah uykusuna dalmışlar. Halk sokağa çıkmadan, evlere dağılmak gerekiyordu.

Ocağa çağrılan erkeklerin anne babaları dünü diken üstünde geçirdiler. Avlu kapısı biraz ses yaparsa, ev kenarına baştankara konsa da, kalpleri yerinden oynadı. Hemen pencereye göz attılar. Kuruldan gelen mi acaba, çocukları tekrar çağırırlar diye korktular. Bir gün böyle geçti. İki gün... Üçüncü gün onlar biraz şakinleşti. Ne hikmet, vekil gitti. Kışın ocak diye konuşan olmadı.

Mart ortasına kadar Reşit ile Niyaz ormanda çalıştı. Köylerinden otuz kilometre uzaklıkta orman kestiler. İki kollu testere ile yüz yıllık meşeleri, dalları göklere gitmiş kayınları yıktılar. Orman işi ağır da, hüznü de, o zamanda akla farklı düşünceler getiriyor.

Kış ormanı, beyaz kara sarılıp sessizce uyuyor. İşçiler en başta bu sessizliği bozuyor. Bele kadar karın içine giriyorlar ve kesilecek olan ağacın altındaki karı açıp etrafındaki küçük dalları kesiyorlar. Böyle iş meydanı hazırlanıyor. Sonra kimseye de zarar vermeyen günahsız ağacın vücuduna testere koyuyorlar. Alından ter akıyor, gün ısınmış gibi oluyor. Üstündeki kapitoneyi çıkarıp dala asıyorsun. Ter içinde kalarak çalışıyorsun ve çalışıyorsun. Birazdan testereyi kenara koyuyorsun ve gövdesine balta sokuyorsun... Ağaç dayanmıyor, pes ediyor. Yavaş yavaş bir tarafa eğilmeye başlıyor. Bu an geldiğinde Reşit ile Niyaz iş aletlerini bırakıp iki kolla ağaç gövdesine yapışıyorlar. Şapkaları düşene kadar arkaya eğilip yukarı bakıyorlar ve ağacı düşen tarafına tüm güçleriyle itiyorlar. Bu dünyanın karlı fırtınasını, soğuk rüzgârlı, buzlu yağmurlarını, ateş fırlatan yıldırımlarını, bir damla neme ihtiyaç duyan kuraklıklarını geçiren gururlu, güçlü ağaç, inleyerek mavi gökyüzüne veda ediyor. Etrafındaki dallar ona yol verir gibi kenarlara dağılıyorlar. O arada, can acısı ile ağaç kar üstüne düşüyor. Bir an fırtına kopmuş oluyor. Erkekler ağacın dallarını

kesmeye başlıyorlar. Binlerce tomurcukları dolmuş ağır dalları sıyrılıp bir kenara topluyorlar. Ayak altına dökülmüş tomurcuklar doluyor. Bu manzaraya bakarak, Reşit'in vücudu terliyor. «Bu tomurcuklar hiç açılmayacak ki, – diye düşünüyor. – Gövdede kalanlar güneşin sıcaklığında açılmaya çalışır, büyümek isterler. Ama yok artık... Onlar büyüemeyecek.. Damarından ayrılmış tomurcuk açılmayacak... »

İlkbahar ekimi de bitti. Saman da kestiler. Biçme toplama da tamamlandı. Erkekleri rahatsız eden olmadı. Belki, ocak dediklerine artık insan gerekmiyordur diye gönüllerini teselli ediyorlardı ki, o vekil Şetke'ye tekrar geldi. Yirmi dokuzda doğmuş olanları tekrar kurula çağırdılar. Vekilin bakışı bu sefer kötüydü. Gözleri parlıyor, oynuyordu. Erkeklerle selam bile vermedi.

— Siz, asker kaçağısınız! – dedi dişlerini sıkıştırıp. — Sizin yaşınızdaki çocuklar faşizm ile savaştı! Kazandı! Çoğu cephede yatıp kaldı! Ya siz... Siz işten korkarak, annelerinizin eteği altına saklanıyorsunuz!

Gelen kişinin son cümlesi erkekleri vurmuş gibi oldu. Şetke erkekleri mi işten korkuyor! Şetke erkekleri mi annelerinin eteği altında saklanıyor! Nasıl da aşağılıyor! Küfür etsin onlara, köpek diye küfür etsin, ama böyle, böyle sözlerle değil...

Niyaz dayanamadı:

— Siz ne diyorsunuz?! Ne dediğinizi kulağınız duymuyor. Yoksa biz hiçbir şey yapmadan uyumuş muyuz? Bizim kırdan eve geldiğimiz yok!

— Biz burada kolhoz işi hakkında konuşmuyoruz! – diye kesti vekil. — Söz ülkeyi düzeltme hakkındadır. Faşistin yok ettiği şehirleri, fabrikaları yeniden inşa etmek için kömür lazım, kömür! Hitler'in Almanya'sını kazandık ve bununla iş bitti mi sanıyorsunuz? Ülke dağılmış durumda. Onu gençler toparlamasa, kim toparlayacak? Bir de şunu söyleyeyim: Sizin ocakta çalıştığınız günler askerlik hesabına sayılacak.

— Karşı gelecek güç kalmadı. Askeri hizmetten vazgeçmek olmaz. Askeri hizmet, erkeğin ülkesi önündeki kutsal görevi! Sadece fizik eksikliği olanlar askere alınmıyor.

Bir hafta on gün sonra erkekleri götürdüler.

Yollar uzundu. Bir yük vagonundan diğerine, sonra üçüncüsüne, sonra dördüncüsüne geçirdiler. Üst baş kirlendi, bir hafta boyunca sıcak yemek görmeden

eziyet çekmek bıktırdı. Nihayet, tren durdu. Dışarıda: «Geldik! » sözleri duyuldu. Vagon kapısını kaydırarak açtılar. Yüzlere soğuk rüzgâr vurdu. Yere tek tek zıplayan erkekler, kendilerinin nereye geldiklerini akıllarında tutmak isteyerek etrafa göz attılar. Gökte yavaş yavaş beyaz bulutlar dolaşüyor. Yeri biraz olsa da ısıtayım der gibi nurlarını uzatmış güneşi aynı bulutlar kapatmışlar. Bulutların bu hareketlerini eleştirmiş gibi, göklere kadar uzamış duman kolonları rüzgârda sallanıp duruyor. Etraf simsiyah. Her şeyi o kömür tozu kapatmış. Biraz daha uzaklara baksan manzara acayip: Yemyeşil güzlük ekinler de, sulu çimenli alanlar da, altın rengindeki samanlar da, hiçbiri yok burada! Burada sadece simsiyah kömür eğimleri.

Yolda kirlenen kıyafetleri çıkardılar ve rahat rahat hamama girdiler. Sonra onlara yeni giyimler – FZÖ forması verdiler. Siyah şapka, siyah gömlek, pantolon, geniş kemer. Ayakta yepyeni ayakkabı! «Süper ya! Eh-h, Aysılı karşısına çıkmak vardı! » diye gururlu fikir Reşit'in kafasından geçti.

Reşit ile Niyaz'ı uç kesime belirlediler. Onların iş aletleri kürek, kazma. Onlar kazıcılar, yani ilk olarak yolu açanlar. Onlar sekiz saat boyunca yer kazıyorlar. Kazıyınca bir yuva meydana geliyor. Bu yuvayı yavaş yavaş genişletiyorlar, büyütüyorlar, 'tavan'ından diresetiyorlar. Kendilerinin çıkardığı kömürü, taşı, bazı madenleri vagona yüklüyorlar, travers diziyorlar, demiryolu yapıyorlar. Onların vazifesi bu. İş zor. Burada sigara içmek yasak. Toz, boğucu, hava yetmiyor, nefes almak zor. Yeraltı servetleri atasından çıkan gazlardan baş dönüyor, mide bulanıyor. Vardiye bittiğinde ve yukarı çıktıklarında sadece diş ve göz beyazları görünüyor. Her yer simsiyah kömür tozu içinde. Ocaktan doğru hamama atlıyorsun. Yıkaniyorsun, yıkaniyorsun... Ama ne kadar yıkansan da, temizlenmek mümkün değil. Kulak içleri sürekli simsiyah, göz altları sürmeli...

İlk gün ocaktan çıktıklarında Niyaz ile Reşit sağ ile solu ayıramıyorlardı. İşte nasılmış ocak! «Ocak» melodisini güzel söylüyorlar söylemesine. Sanki, ocaklara iniyorsun, şarkılarla kömür kazıyorsun... Söylersin tabii! Söylemeyi dene! Söylemek değil, burada ağlamak mümkün değil. Burada sadece can ağlıyor. Göz yaşı olmadan inleyerek ağlıyor... Evet, kim demiş, şarkının yırtılmışı olmaz.

Tecrübeli madenciler, yıkanıp temizlenip üstlerini değiştiriyorlar ve birahaneye gidiyorlar. Bardak doldurup «beyazı» gönderdikten sonra, gönülleri açılıyor, dünyaya aydınlık geliyor... Erkekler bunu, öğütçüleri Necip Ağabeyleri örneğinde

görüyorlar. Kendisi Bua tarafından. Birahaneden geldiğinde, düşünüp hüzünlenip oturuyor. Akordeonunu eline alıp uzun uzun çalıyor, bazen şarkı da söylüyor.

Madenci erkek kömür kesiyor,
Kimler hesabını alıyor?
Ömrüm olur, taş inmese
Dönerim, canımcığim...

Söylüyor, söylüyor, durduktan sonra derin nefes alıyor.

— Özlesen de, özlemesen de, yapacak bir şey yok, – diye kaderi ile anlaşarak, akordeonunu kenara koyuyor.

Vay, özlem hâlleri zor! Yatsam, kalksam, akşam otursam, sadece sensin aklımda, diye boşuna söylemiyorlarmış! Köy, Aysılı, anne babası, akrabaları Reşit'in gözünün önünden hiç gitmiyor! Yerin altında da onları düşünüyor, yukarıda da onlar gözünün önünde.

— Köye her gün mektup yazıyor. Bir gün Aysılı'ya, ikinci gün babalarına. Buraya gelmelerinin üçüncü haftasında aynı anda iki mektup aldı. Birini babası yazmış, diğeri Aysılı'dan. Tekrar tekrar okudu onları Reşit. Ezberledi. Babasından gelen mektup hep hayat hakkında. Koyun yavrulmuş. Kaz bayramı yapmışlar. Aysılı'nun mektubu farklı. Onun sözleri gönüle bir şeyler. «...Birgün nehir yolunda annene rastladım, diye yazmış. — Selam verdikten sonra, «Reşit'in mektubu geliyor mu?» diye sordu. Utandım. Gözlerimin önü karanlık oldu. Öleceğimi sanmıştım. «Geliyor» kelimesi dilimden zor düştü. Gönlümde birden binlerce duygu kalktı. Akşamları patates bahçesine çıkıyorum ve ahır korkuluğuna yaslanıp düşüncelere dalıyorum. Gökte yıldızlar parlıyor. Gece karanlığın artması ile, onlar daha da parlıyor. İşte Büyükayı yıldızı, İlen yıldızı... Birlikte yıldızlara baktığımızı hatırlıyor musun? Senin kaldığın yerde de var mı yıldızlar?.. »

— Aysılı mektubunu şarkı ile tamamlamış:

Ben özlediğimde aya bakıyorum,
Ayda buluşur gözümüz...

Reşit ile Niyaz'ın günleri hep aynı geçiyor. İş, hamam, yemekhane, yurt. Onların özlem içinde yaşamalarına Necip Ağabeyleri de dikkat ediyormuş. Bir akşam onları kendisi ile çağırdı.

— Hadi, erkekler, bir dışarı çıkalım.

Onlar «gidelim» de demiyorlar, direnmiyorlar da. Necip'e bakıp duruyorlar. Buraya geleli iki ay olacak, onlar bir sinema bile izlemediler. Sinemaya giderlerdi — paraları yok. Böyle kulübe çıkmak istemiyorlar. Yemekhaneden gelince mektup yazıyorlar ve uyumaya gidiyorlar.

—Ya-a! – diye gülümsedi Necip. — Biraz toz atmak istiyorsunuz, o kesin! Öyle ya

— Yok ya... Orada bizim ne işimiz var?

Reşit'in bakışına, ümitsizlik dolu cevabına Necip kahkahalarla güldü.

— Ha-ha-ha... Bak sen! Sizin heralde kızları kucakladığınız olmamıştır. Kesin! Yatmak hakkında hiçbir şey demiyorum. Öyle mi?

Necip'in ne hakkında konuştuğunu anlıyorlar. Aptal değiller. Sanki köyde kadın bitmiş. Şimdi... dul kadınlar, dul kızlarla dolu dünya. Necip Ağabey'ine bağırıp söyleyemez ki. Çok merak ediyorsa, Niyaz yatmıştı. Komşuları Meryembanu Abla'sının kocası, savaşta bir ayağını bırakıp dönünce evden gitti. Yukarı uçta Tacî'nin on sekiz yaşındaki kızıyla evlendi. Bir de eşini bırakıp gitmesi yetmemiş, acılı sözlerle sokağı doldurdu: «Meryembanu çocuk getiremiyormuş», «Meryembanu kısır.» Otuz yaşını yeni doldurmuş Meryembanu bu sözlere sinirlenmiş. Dayanamamış, farklı söz çıkarmış. «O kendisi tohumuz! Aksak! Görürsün, nasıl bir erkek getireceğim!» Meryembanu ile üç kere birleşti Niyaz. O zamanki baş döndürücü anları aklından geçirip Niyaz telaşlandı.

— Nerede o bize...

— Tamam, tamam. Söyleyin, paranız mı yok? İş paraya kaldı mı?

— Daha iki ay öğrenci olarak çalışacağız ya. Para nereden gelsin? – diye derin nefes aldı Reşit.

— Tamam, tamam, — diye arkalarına vurdu Necip. — Hepimiz öğrencilikten başladık. Yavaş yavaş düzelir. Size bugün ben ısmarlıyorum. Giyinin, gidiyoruz.

Ağabeyleri düşünecek fırsat bırakmadı. Yurdun renksiz, hüznü odasında yatmakta usandırmıştı artık. Usansan da dayanıyorsun. Necip Ağabeyler birahaneye

çağırıyormuş, neden gitmesinler? On yedi yaşları dolmuş, hala bira gibi içeceğin tadına bakmamışlar!

Kırk beş yılında köyde savaş döneminde hiç olmamış saban düğünü oldu. (Onlar köyünde saban düğününe cıyın diyorlar.) O zaman Şayhetdin Amca iki kova bal ekşitmiş. Babasının bir kepçe ekşi balını alınca Reşit, Niyaz'ı da çağırmişti. Patates bahçesine çıkıp balı başkalarından saklayıp içtiler. İçine sarhoşluk girince ilginç oluyormuş. Başı döndü, gönlü açıldı, dünya yuvarlak oldu, şarkı söylemek istedi canları.

«Bira da ekşi bal gibi mi acaba?» diye düşündü Reşit.

Kapı üstünde «Birahane» diye yazılmış bina bayağı büyük. Reşitlerin köyündeki güvenlik evi kadar olur. İçeri girince erkekler etrafa göz atıldılar. O da tam köy mağazasındaki gibi bölünmüş. Toplu bir kadın, şır şır konuşuyor, bira döküyor. Binanın içinde masalar dizilmiş. Adamlar birden beş altı bardak bira alıyorlar ve masa yanına oturuyorlar. Hepsi tuzlu balık yiyor, bira içiyor. Sigara dumanı, balık kokusu dağılmış bu binanın içi kaynıyor.

Reşit burada sadece adamların olduğunu düşünürdü. Hiç de öyle değilmiş. Kadınlar da yetiyor. Adamlar gibi bira içiyorlar, kahkahalarla gülüyorlar. Hayatları hep neşelidir dersin, vallahi!

Necip Ağabeyler sıraya girmişlerdi, kadınlar onu hemen gördüler. Farklı taraflardan kendilerine çağırmaya başladılar bile.

— Nazip! Buraya gel! Bizim yanımıza!

Necip onlara arkadaşça el salladı.

— Şimdi Nadka! Üçümüze de yer hazırla!

Nadka ile Roza yanına oturduktan sonra ağabeylerini sanki değiştirmişler! Yurtta yüzünden gitmeyen hüznün, özlem renklerinin de izi kalmadı. Dili açıldı – bir sürü fıkra anlatarak, kadınları eğlendiriyor.

Biraz oturduktan sonra, bira damarlara inmeye başladığında Roza'nın dikkati Reşit ile Niyaz'a yöneldi:

— Nazip bu ne? Arkadaşlarının dili yok mu?

— Merak etme! Dilleri ile bülbül gibi öterler! Öyle mi, hemşehrilerim!

— Sen bülbül sesi duyuyor musun, Nadka? Ben de duymuyorum... — Roza böyle gençleri dürttü.

— Acele etme! Onları da acele ettirme! – diye kesti Necip. — Bülbül o her yerde ötmez ! Kendi yerini bilir. Kesin! Bekle. İmkan ver. Ona söyleyecek yer lazım. Anladın mı?

— Anladım, Nazip.

Roza sandalyesini Niyaz'ın yanına kadar getirdi ve erkeğin omuzuna kolunu koydu. Niyaz telaşlandı. Kadın kolunun sıcaklığını hissetmek bir taraftan rahatlık verse, biraz çekindirdi de. Reşit ile Necip Ağabey'i yanında böyle oturmayı yakıştırmadı. Onun bu halini tecrübeli kadın hemen fark etti.

— Ya, ya, yemem, korkma, – dedi o gülererek. — Nazip de bir şey demez. — Kendisi elini Niyaz'ın beline kaydırды.

Onlar tekrar bira aldılar. Boş boş sözler konuşarak uzun uzun oturdular. Gitme zamanı geldiğinde Niyaz kendisi Roza'nın kalın belini kucaklıyordu.

O gece Niyaz yurda gelmedi...

Ertesi gün Reşit ona gözünün beyazı ile baktı:

— Sen?! Gördüğün her kadının arkasından giden insan mısın? Sal-lak! Burada onlar geçerli! Kadınlar hapishanesinin yanımızda olduğu aklından çıktı mı? Nagime duysa...

— Niyaz karşı koymadı. O utandı. O böyle konuşmadan birkaç gün kendine kapanıp gezdi ve birden konuşmaya başladı:

— Buradan kaçalım.

Her amelin önce sonunu düşünen Reşit şaşırды.

— Nasıl? Elimizde hiç kimliğimiz yok!

— Hepinizi kimlikli yaparım!

— İnsan inanmayacaksa doğru olanı da konuşma, derler. Nereden alacaksın sen o kimlikleri?

— İşte görürsün! Söylemişti dersin...

Bu konuşmadan sonra Niyaz işe başladı. Yurda geldiğinde, kapıyı içeriden kilitliyor ve ortadan kesilmiş çiğ patatesin yassı tarafına harfler kesiyor. Çok uzun zahmetler çekti. Kaç kova patates bozduğunu Allah biliyordur. Bir hafta on gün derken sonunda ocak idaresi mührüne benzer mühür ortaya çıktı. Necip Ağabeylerinin yardımı ile «rapor» da yazdılar. Erkeklerin gönülleri açıldı. Böyle olsa, yavaş yavaş ikişer ikişer insanlar yola çıkacak... Kimse burada kalmayacak!

Hepsi gidecek! Böyle ümitlenip eve gitme hayalleri ile gezdiklerinde, evden eve, yurttan yurda korkunç haber dağıldı.

— Nizam'ı yakalamışlar!

— Kaçmış. Çok kötü dövmüşler... Şimdi hapishanedeymiş...

— Uzak gidememiş. İki gün içinde yakalamışlar ve...

Nizam, Reşitlerin komşu köyünden. O burada bir yıla yakın çalışmış.

— İşte sana! – dedi Reşit. — Hapiste oturmaktansa, gazlı ocakta kömür tozu içinde çalışmak daha hayırlı.

— Bir yıl dayanırsak belki izin verirler.

— Ha, bir yıl dayanmak var daha! O zamana kadar boğulursun! – diye acı küfür etti Niyaz. — Yine de kalmayacağız.

— Kalmadan nereye gideceksin?

Niyaz arkadaşının gözlerine baktı ve söyledi:

— Kimlikleri ele geçirmemiz gerekiyor. — Ne hakkında konuşuyorsun der gibi, Reşit ona baktı. Niyaz sözüne devam etti: — Muhasebe odasında dolaptalar. Kendim gördüm.

— Dolap kilitli. Kilidi kırsan... Cezası ocaktan kaçmış kadar olmaz...

— Muhasebe kızlarının yanına girelim. Gözetelim. Bir fırsat olur.

Bu işin olacağına kendileri inanmasalar da, erkekler kızlar yanına sık sık girmeye başladılar. Fark ettirmeden dolaba da göz atıyorlar. «Anahtarı nasıl? », «Çivi ile açılıyor mudur?» Dolabın üst rafında dosyalar yığını. Alt rafta tahtadan yapılmış dar çekmeceler. Kimlikleri işte orada! Biraz uzanmak ve kimlikleri cebe koymak var... Böyle düşündükleri zaman, kalbi durmuş gibi oluyor, dişler sıkışıyor. Açacaklar onlar bu kilidi, şüphesiz açacaklar. Kapıda asmalı kilit. Onlardan her mağazada var. Satın alacaklar ve sökecekler. Ne yaparsa yaparlar, yine de o kilitleri açmayı öğrenirler!

İki üç hafta gözettikten sonra, erkekler cesaret ettiler. Kapı kilidi çabuk açıldı. Reşit kapıda kaldı, Niyaz içeri girdi. Dizler titriyor, kollar titriyor, alnından soğuk ter akıyor. Parmağı ile dokunup kilit yuvasını çabuk buldu Reşit. İnce uzun çiviye dikkatlice içeri soktu. Onu bir tarafa sonra diğer tarafa çevirip kilit dilini itti. Nihayet, kilit açıldı. Ama acele etmek, çok acele etmek gerekiyordu!..

«O-o, burada iki değil, dört çekmece varmış! Diğer ikisi içteymiş, görünmemiş. Uzun uzun tek tek bakmaya zaman dar! » Titreyen elleri ile alfabe sırasına göre Niyaz hızlı bakmaya başladı. Gataullin, Davleşin, Dyaglov... Nerede? Nerede Zakirov? Zabiroy, Zavogin... Zakirov! İşte onun kimliği! Şimdi o özgür! Onun kimliği kendi cebinde! Şimdi Reşit'in kimliğini bulmak, Selim'inki, Nuri'ninkini... O tekrar kimlikleri karıştırmaya başladı. Selim'in kimliği de çıktı, Nuri'nin kimliği de. Reşit'inki... En yakın dostunun kimliğini bulamadı... Terledi, tekrar tekrar karıştırdı, fakat... onun kimliği yoktu. Çok suçlu hissetti kendisini. Sanki Reşit'in kimliğini gördüğü hâlde almamış gibi hissetti. Kendine yer bulamadı. Ama burada çok duramazlardı. Dolap açık kaldı, çekmeceler yerlerinden hareket etti. Evraklar karıştırıldı... Sabah olana kadar, buradan çabuk gitmek gerekiyor.

Mart ayının soğuk bir gecesinde Reşit ile Niyaz, Necip Ağabeyleri ile görüştüler ve tren garına gittiler. Genel vagona girip en yukarıdaki iskemleye yattılar. Tren fazla bekletmedi, hareket etti. Onlar uykudan kalktığına gece geçmiş, yeni gün doğmuştu. Birazdan vagona biletleri kontrol edenler girdi. Üst bankta uyuyan numarası yapan Reşit ile Niyaz'ı da gördüler.

— Biletleriniz! – diye emir verdi orta yaşlarındaki bıyıklı Rus.

Erkekler ikisi birden gömleklerinin ceplerine yöneldiler.

— İşte!

Kontrol eden nedense bunların biletlerinin olmasına razı olmadı.

— Kimlikleriniz var mı? – diye sordu.

Niyaz ile Reşit, anlamamış suratlarla birbirine baktılar.

— Hangi kimlik? – dedi Niyaz.

— Pasaport.

— Bizim pasaportumuz yok, biz köyden.

— Hangi köyden?

— Uzaktan, Tataristan'dan, – diye devam etti Niyaz, bütün Rusçasını zorlayarak.

– Şey... Misafire... Evet evet misafire gelmiştik...

Böylelerini çok görmüş yaşlı Rus, tabi ki, bunların hiçbir kelimesine inanmadı.

— Hadi, benimle, – dedi o sert şekilde.

— Neden? Niçin? Biz ne yaptık? – diye seslendi gençler.

— Bir şey yapmamışsanız, hiçbir şey olmaz. Gelecek trene kendim bindiririm.

Onlar, kafalarını eğerek, kontrol görevlisinin arkasından gittiler.

— Sen neden pasaportunu göstermedin? Giderdin, – diye fısıldadı Reşit Niyaz’a.
— buradaki durumları anlatırdın.

—Yok. Ne olursa beraber görürüz. — Pasaport hakkında söz çıktığında, Reşit’in aklına patatesten yapılmış mühürlü «rapor» geldi. — Sen o «izine gidiyor» yazısını hemen yok et. Yakalanırsak, bittik.

O «raporu» erkeklerin ikisi de ayak altına attılar. Allah’a şükür, kimse fark etmedi. Ama bir de Niyaz’ın cebinde yola diye biriktirilmiş yüz rublesi var. Fark etseler, hiç düşünmeden alacaklar. Ne yapılır ki?

Niyaz uzun uzun düşünmedi, iki eliyle pantolon altını tuttu ve görevliye:

— Ağabey, ağabey, — diye seslendi. — Tuvalet, tuvalet...

— Bir de bu eksikti, — diye mırıldandı Rus. — Hadi. Önce sen gir, –dedi o Niyaz’a.

Niyaz’a zaten bu gerekiyordu. Pislik dolu kirli tuvaleti kapatıp o hızlıca pantolon düğmelerini söktü. İşini yapıyor numarası yaparak, cebindeki yüz rubleyi 4 kat katlayıp ayakkabısının içine koydu.

Bir iki dakika sonra onlar simsiyah saçlı, kalın dudaklı, yuvarlak yüzlü, sağlam gövdeli polis kaptanın karşısında duruyorlardı.

Ruşçada bir söz var: «Kötülük olmadan, iyilik olmaz». Tatarcaya çevirdiğinde, kötülük görmeden, iyilik bulunmaz manasına geliyordur her hâlde. Erkeklerin kaderinde de buna benzer bir hâl oldu.

Görevli çıktıktan sonra, polis kaptanı oda içinde oraya buraya yürüdü ve erkeklerin karşısında durdu.

— Nereye gidiyorsunuz? – dedi o.

Tatarca aksanı ile Niyaz cevap verdi.

— Kazan’a dönüyoruz.

Kazan’a dedikten sonra, kaptan gülümsedi ve Tatarca konuşmaya başladı:

— Ocaktan kaçtınız mı? – dedi, gülümsemesini gizlemeden.

— Özleme dayanılmıyor... Dönmek istiyoruz.

— Köyde de iş çok. Bizi neden yoruyorlar? – diye başladı Niyaz. — Biz bir şey çalmadık ki. Devlet malına dokunmadık.

— Evet, – dedi kaptan. — Mesele sizin düşündüğünüz gibi değil, hemşehrilerim. İşte böyle, erkekler, — dedi o biraz sessiz durduktan sonra. — Benim gitmem gereken yer var. Kapıyı dışarıdan kilitleyeceğim. Sessizce oturunuz. Kaçalım gibi delilik yapmayın. Sonra bir şeyler düşünürüz.

O çok bekletmedi. Gittikten on beş dakika sonra geri geldi.

— Evet, hemşehrilerim, ne yapacağız? – dedi, üstünü çıkararak. Onun sesinde anlatamadıkları bir sıcaklık var, benimsemiş olduğu fark ediliyordu. Masa çekmecesini açıp tüm bir ekmeği çıkardı ve onu gazeteye sardı.

— Bu benden size hediye. Ve buradan kaçın. Trene binmeyin. İkinci istasyona kadar yürüyün... Bu taraflarda tekrar görünmeyin. Yoksa yanarsınız...

Reşit ile Niyaz teşekkür etmeyi ve hoşça kal demeyi unutmuşlardı. Gönülleri açıldı. Bu anda onlara şans güldü, kendisi kucağını açtı. Onlar özgürlükte! Özgürlükte! Sorarak büyük yola çıktılar ve yürüyerek gittiler.

İstasyonlar arası yaklaşık on beş km olmuştur. Bayağı yordu. İyi ekmekleri var. Onu ortadan böldüler ve yiyip bitirdiler. Diğer istasyona geldiklerinde akşam karanlığı inmeye başlamıştı.

Tren garına geldiler. Bir yük trenin Novosibirsk tarafından geçeceğini söylediler. Yol üstünde. Bu uydu! Erkekler sessizce trenin duracağı yola çıktılar. Tren geldiğinde görevli olmayan açık vagona zıpladılar. Tren hiç durmadı, gitti. Novosibirsk'e gelirken, tren hızını azalttığı anda trenden indiler. Şehre yürüyerek girdiler. Novosibirsk'i bir ucundan diğerine yürüyerek, komşu istasyona gittiler. Bayağı uzunmuş Novosibirsk! Yürü yürü taban kalmadı. Merkez caddeleri tam da Kazan'ınki gibi, taştan yapılmış. Sonra özel evler başlıyor. Hep köy gibi. Çatılardan düdüt damlalar akıyor. Ahşaptan yapılmış ahırlardan kazların, koyunların sesleri geliyor. Bu sesler erkeklerin gönlünü esirlendirip özlem duygularını canlandırdı. Kazların yumurtalama dönemi ya. Ya bu ömür! Bir zaman onlar da alanda kaz yavrusu bakan buzağı bekleyen erkeklerdi!

Ulu Özen diye adlandırılan geniş dere Reşitlerin patates bahçesine yakın. Dere arkasındaki alan, kırlara komşu «Pravda» kolhozuna ait. «Pravda»nın merkezi — Taştirek isimli Rus köyü. Dere arkasındaki Rus erkekleri çobanlık yapıyorlar. Hayvanları topladıktan sonra, Akyar Dağı altında ateş yakıyorlar. Dereden istakoz tutup onu kızartıyorlar. Onların iştahlı istakoz yemelerini Reşitler istekle izliyorlar.

Karınları aç. Fakat «Rus Yemeği»nin tadına bakmayı gönülleri istemiyor. Dağ üstünde kır. Orada yulaf, buğday yetişiyor. Şetke'nin bol buzağıları, hareketli inekleri, güzlük ekinler baş kaldırdıkları zaman, o kırdan inmiyorlar. Komşu kolhoz ekinini yiyorlar. Kolhoz bu hâllere dayanamıyor, güvenlik koyuyor. Bir gün Reşit kazlarını nasıl da kovmaya yetiştirdi, güvenlik hemen geldi. Çok hızlı koşturduğu atından indi ve Mevliha Teyze'nin kazını yakaladı. Mevliha Teyze, tüm gücüyle Rus'un elindeki kazına yapıştı. Bağırma sesleri çıktı.

— Ver kazımı! Rus..!

— Git s...

— Gösteririm ben sana s...! Ben asker eşiyim!

İki taraftan çekişmeye dayanamayan kaz bağırıyor. Kanatlarını havaya kaldırarak hiç durmadan hareketlenen kaz, canları acıtarak, «ka-g» diye bağırıyor ve sustu...

Sibirya kazlarının bahar kahkahaları çocukluk hatıralarını yeniden canlandırdı.

Nihayet şehri çıktılar. İkinci günün öğle vakti gelmişti. Karnının açlığına dayanma gücü kalmadı. Ama hala ikinci istasyona kadar yürümeleri gerekiyor.

— O istasyona bugün varır mıyız acaba? – dedi Niyaz. — Yolda konvoy görsek, orada uyurduk.

— Üşütmez miyiz? Hastalanırsak, bittik.

Yürüyen için gece uzunmuş. Bu gecenin sonu olmaz diye düşündüler. Gidiyorsun, gidiyorsun... Etrafta gece boşluğundan başka hiçbir şey yok. Nihayet gökte aydınlık görünmeye başladı. Yıldızlar yavaş yavaş kapandı. Garın duvarına «Koçenevo» diye yazılmış istasyona geldiklerinde daha sabahtı. Ölesiye kadar yemek istiyorlar, ama büfe hala kapalı, iş günü başlamasına bayağı var. Reşit ayakkabı topuğuna koyduğu parasını dikkatlice aldı. Ortadan katlanmış parayı açtı... Ve sözsüz kaldı. Para, ayağın topuğu ile sürtülmekten, yuvarlak olup delinmişti. Bütün ümitleri, bütün inançları bu paraydı! Salak kafa! Polis idaresinden çıktıktan sonra neden almadı onu? Ne yaparlar şimdi? Başına başka bela gelince, zaman da çabuk geçti gibi, büfe de açıldı. Gar etrafında kaynaşmaya başladılar, halk yürümeye başladı. Büfeden çıkan kokular başı döndürüyor. Ayakları kendiliğinden oraya giriyor. Erkekler sıraya girdi. Reşit paranın yüz sayısının görüldüğü şekilde kapladı ve büfeci kadına uzattı. Ya Allah! Ya Rabbim! Mucize! Büfeci parayı açıp bakmadı, kaplanmış şekilde çekmeceye attı. Sonra avuç içini dolduracak para üstü verdi. Ne oldu ki? Görmemiş numarası mı

yaptı kadın? Yoksa kendisi de hayatın acısını tatmış, insan olmayı bilen kutsal can mı? – Bu erkekler için karanlıktı. Onlar doyana kadar ekmek yedi, sıcak çay içti, ikişer tabak lapa yediler. Karınları tok, gönülleri neşeli. Demir yolunda çalışanların yanına gidip trenleri sordular. Bu plan başarılı olmuştu. Onlara kırk kırk beş yaşındaki Tatar kadını yardım etti. Evet, Baltık ülkelerinden başlayıp Uzak Doğu'ya kadar seyahat etsen her istasyonda Tatar kadınlarını görürsün. Onlar en ağır işte. Travers taşıyorlar, balyoz ile rayları traverse «dikiyorlar». (Büyük çivi ile rayları birleştirme işine 'dikme' ismi vermişler.)

Kadın onları yük trenine bindirdi. Vagonun içi bomboş. Bir kenardaki saman yığınının başka eşya görünmüyor. Soğuk olsa da, yatarak gitme imkanı var. Tren, çabuk hareket etse de, yavaş gitti. İki üç kere uzun süreli durdu. Erkeklerin erzakları da bitti. Üşüdüler. Soğuk mideye kadar indi. Onlar bir zıplıyorlar, bir oynayarak yere vuruyorlar. Giderek, gün hesabını da kaybettiler. Reşit «üçüncü gün» – diyor. Niyaz: «Nasıl üçüncü gün olsun?» – diye karşı koyuyor. Nihayet, bir durakta vagonlarının yanında iki adamın konuştuğunu duydular.

— Kamışlı'ya buradan üç saat gidilecek, – dedi biri.

— Orası öyle. Burada ne kadar bekleyeceğini kim bilir.

—Yakında hareket ederiz. Kamışlı'da yük yüklememiz gerekiyor. Sonra Beloyarski ve Sverdlovsk.

Bu sözlerden erkeklerin tenine sıcaklık yayıldı. Sverdlovsk'e yaklaşıyorlarmış! Oraya kadar gelseler! İnşallah, Tataristan'a da çok kalmıyor!

Beloyarski dedikleri yerde, erkekler sessizce trenden indiler. Yemekhaneye girip sıcak çorba içtiler. Mideleri doldu, iştahları yine de doymadı. Gönülleri yine de mutlu. Yolda atıştırmak için ekmekle süt aldılar, kucaklarına sıkıştırdılar. Sverdlovsk yolu boyunca yine yürüdüler. Onlara çok dikkat etmek gerekiyor. Nasıl olsun, ama polise yakalanmamak gerekiyor...

Planları başarılı olmuştu. Sverdlovsk'ta yolcu trenine binme mutluluğunu da yaşamışlardı. Kaç gün boyunca yürüyerek, bu yük trenlerinin soğuk vagonlarında yatarak gitmekten tamamen yorulmuşlar, iskemle altı cennet gibi geldi. Bu tren onları Arça'ya kadar götürecekti. Arça'dan Teleçe'ye, Teleçe'den köye! Arça'ya gelseler! Kalan elli altmış kilometre yol yakın ya... Koşa koşa giderler. Yemekleri biterse, hayır sorarlar. Ama dönecekler...

Sverdlovsk'tan bayağı yol gidilmiş. Doğduğu topraklar, doğduğu yer her anla yaklaşıyordu. Hayallerin gerçekleşme anı çok yakındı. İşte ya: Tekmeleyerek uyandırdılar, polis bölümüne götürdüler, orada soydular. Beton yerli soğuk hücreye kapattılar...

* * *

...1966 yılının saban düğünüydü. Nehir tarafında meydan kaynıyor. Gönüller neşeli. Dünya güzel, dünya geniş. Alan dolu misafirler. Bir bu tarafta, bir o tarafta akordeon çalıyor. Birbirini omuzlarından tutup erkekler yuvarlak yapmışlar ve güzel şarkılar söylüyorlar. Diğer tarafta kızlar oynuyor.

Yalnız söğüt dal ve yaprakları gölgesinde yakalarını açmış iki adam oturuyor. Onlar biraz «misafir» olmuşlar. Bu hal, gözlerinin parlaması ve yüzlerinin pembeleşmesi dışında dillerini de etkilemiş. Birinin başında yazlık şapka, diğerinin kepi yan düşmüş. Bunlar Niyaz ile Reşit'in yaşıtları Muhammet ile Nuri. Muhammet, askerden dönünce Kazan'a yerleşti. Nuri köyde kaldı. Biçerdöverde çalışıyor.

— Ya, anlat, yaşıt, nasıl hayat? – diyor Muhammet, saman şapkasını kafasından çıkarıp yüzü önünde sallayarak. – Güzel hanımlara göz atmaya vaktin kalıyor mu?

— He, — diyor Nuri. — Nerede bize güzel hanımlar! Köy insanı güneşten önce kalkar, güneşten sonra yatar.

— Hadi, hadi, anlat, – gülüyor Muhammet. — Senin gibi erkeklerin kendi güneşi, kendi ayı vardır! Tamam öyleyse, — diyor o, ciddilenip. — Duydun mu? Reşit dönmüş, diyorlar.

Nuri bu haberi duymamıştı. Doğru mu konuşuyorsun der gibi hemşehrisine baktı. O ocak dedikleri yere gittiğinden beri Reşit köye ayak basmadı.

— Gerçekten mi? Kim dedi? — Nuri arka arkaya soru sormaya başladı.

— Evdekilerden yeni duydum. O yüzden meydana çabuk çıktım. Döndüğü haberi doğru ise, evde oturmaz diyorum. Yoksa bacanağımın biraz sofrada oturmaya niyeti vardı.

— Niyaz'ın ölümünü biliyor musun? — dedi Nuri.

— Duydum. Kalp krizinden gitmiş dediler. O zaman arama yaparken kimliğini bulmuşlar onun. Dövmüşler. Kırk çam dalı kırılana kadar dövmüşler diyorlar.

Muhasebe odasına tek başıma girdim demiş. Beş yıl vermişler. Reşit de yatmış, o üç yılda çıkmış. Onun derdinden annesi babası öldü.

— O yüzden dönmedi işte o. Çok utangaçtı ya. Yaş ilerleyince, doğduğu topraklar çekmiş her hâlde.

— Nasıl olmasın, çok iyi erkeklerdi, yaşıt. Hatırlıyor musun, odun ağaçlarından Niyaz nasıl da güzel dolaplar, çekmeli masalar yapıyordu. Ressam olmuş!

— Ya Reşit?! – diye devam etti Nuri, sağ eliyle kepini arkaya iterek. – Onun gibi akordeoncu var mı şimdi Şetke’de?

— Şetke diyorsun! Etrafta yok öyle akordeoncu!

— Hey, yaşıt, — diye ağır nefes aldı Nuri. — Bizim yaşıtlar açılmamış tomurcuk halinde kaldı. Tomurcuk açtık... Çiçek açmadık...

— Öyle, – diye katıldı Muhammet. — Tatar nerede olursa olsun, siyah işte. Çalışıyor, çalışıyor. İş atı. Fakat onun en büyük derecesi de yardımcından geçmiyor. Tatar’ı âleme uçurmamak için «eşini boşamış» bahanesi bulundu! Komedi. Siyaset diyorlar buna, kardeş...

Siyaset hakkında sohbet etmeyi seven Muhammet bir şeyler daha söylemek için açmış ağzını kapatamadı. Uzun boylu, zayıf yanaklı, ağarmış saçlı, temiz giyinmiş heybetli adam onlara doğru yürüyordu.

— Reşi-i-it! — diye, ikisi birden bağırdı. — Reşi-i-it!

Üç adam birbirlerini arkasından vurarak sarıldılar. Boğazları düğümlendi. Gözleri yaşardı. Dünya unutuldu. Sanki yer üstünde sadece onlar kaldı. O arada adamların yanına köy halkı toplanmaya başladı. Şarkı söyleyen gençler de onların yanında durdu.

— Tanışınız, – dedi Reşit, elin arkası ile yüzüne akan göz yaşlarını silerek. — Eşim Kseniya. Oğlum Albert. – Reşit’in yanındaki kısa boylu toplu bir kadın ile erkek gülümsediler.

O an Reşit’in gözleri karşısında duran erkeğin elindeki akordeonu düştü.

— Kardeş, – dedi o, erkeğe hitap ederek. — Akordeonunu bir tutayım. Gençken ben de çalardım bu kutuyu.

— Buyurun.

Kısa boylu kara gözlü sevimli erkek akordeonunu Reşit’e uzattı. Reşit’in uzun, güçlü parmakları akordeon dillerinde koştı ve «Maden ocağı» şarkısına başladı.

Meydanda müzik çaldı. Yok, gençlerin bu zaman kadar «Maden ocağı»nı bu kadar hüznü, böyle dönemeçli çalmalarını duymadılar. Gönül kıllarının en ince olanlarına dokunarak, melodi nehir tarafındaki alanda dağıldı, yeşil çimen üstüne yatıp ağladı, dağ altındaki söğüt ağaçlarına vurdu, nehrin küçük dalgaları üstünde yaş döktü. Melodiyi bir kez çaldıktan sonra, akordeonuna , Reşit şarkısını da ekledi:

Ocaklarda kömür kestim,
Yoruldu bileklerim;
Özlemden, solumaktan
Yandı kalplerim.

Ocakta güneş çıkmıyor,
Karanlık günleri;
Tomurcuk oldu, çiçek açmadı
Bizim mutluluk güllerimiz.

Meydan madenci erkeğin şarkıya kazmış olduğu acı kaderini dinlerken, bir hanım kenarda sessizce ağladı. Bu iki çocuğu ile kocasından ayrılmış Aysılı idi...

Kaybetme

Yaş ilerledikçe insan, gençliğinde gönlüne işlemiş hatıralı olayları tekrar gözden geçiriyor, geçmiş hayatını da sık hatırlıyor, diyorlar. Doğrudur. Gençlik, ömrün en güzeli, en samimi dönemi. Bu yüzden bu durum doğaldır, güzelliği özleme âdetidir.

Mirseyet'ini kaybettiği günden beri Zakire de hatıraları içine baştan girdi. Yalnız kaldığında, ömrünün tüm anlarını tek tek incelemeye başlıyor. Sanki o düşüncelerden Mirseyet'in nerede olduğu açıklanacakta kaybolmuş kocası bulunacak. O gençliğinde de düşünmeyi severdi.

Birinci, ikinci sınıfta üniversitenin yurdunda yaşadı Zakire. Akşam oldu mu, oda arkadaşları süslenmeye, giyinmeye başlıyorlardı. Neler yapmıyor onlar?

Raşide ilk önce ismini değiştirdi. Raya'ya çevirildi. Sonra Raya-Raşide'nin köyden giyip geldiği uzun kollu elbisesi hoşuna gitmemeye başladı. Bu yüzden elbiseyi «şehirleştirdi» önce kolunu kesti, sonra eteğini kısalttı. İşte böyle şehir elbisesi giyen güzel mişer kızı zaten uzun siyah kaşını makyaj kalemi ile boyuyor, vişne gibi dudaklarına ruj sürüyor. Kız holdeki dansa inmeye hazırlanıyor. Zakire ona bakmış ve dalmış.

...Onun hayali doktor olmaktı. Bu yüzden tıp üniversitesinin kabul komisyonuna belgelerini götürdü. Üniversitenin kalın yaylı kapısını açtığında nasıl şaşırdığını şimdi de unutmuyor. Burada millet... Millet... Onun gibi yetişkinlik belgesi almış onuncu sınıfı tamamlayanlar. O kızların, üst başları gözü kamaştırıyor. Hepsinde şık, pahalı elbise. Ayaklarında biri diğerinden güzel ayakkabı. Dudaklar boyanmış, sürmeler sürölmüş. Zakire bunlar arasında kendisini masaldaki çirkin ördek yavrusu gibi hissetti. Burada ondan daha çirkin, ondan daha eski giyinmiş kimse yoktur gibi hissetti. Ayaklarında şimdiki spor ayakkabıya benzer bez ayakkabı. Onu geçen sene ilçe pazarından annesi almıştı. Üstünde ablasından kalmış yün elbise. O biraz bol. Kemerini bağlayınca olmaz gibi değil. Kazan'a giderken annesi: «Oldu, kızım, senden güzel kız başkentte yoktur, işte görürsün», – demişti... Annesinin gözüne güzel görünmüştür. Kirpi de yumuşak olduğunu iddia edermiş ya.

Zakire bir şeye daha dikkat etti. Üniversite kazanmaya gelenlerin kendilerine olan güvenleri yüzlerine yansımış. Kendine güveni olanların davranışlarında, konuşmalarında belli oluyor. «Bunlar, her hâlde, çok iyi öğrencilerdir, – diye düşündü Zakire. — Hayatları da bizimki gibi değildir. İyidir. Yoksa böyle güzel giyinmeye ne gerek var?»

Zakire'nin babası savaştan dönmedi. Altı aylık kızcağız kabuktan yapılmış beşiğinde oturarak, bezlerden yapılmış bebeği ile oynayarak kalmış. Babası giderken onu kaldırıp sevmiş ve: «Bunu kucağıma sokup götüreyim mi acaba! Eh, olmuyor!» – demiş. Babası savaş kurbanı olduğundan, onuncu sınıfı tamamlayana kadar Zakire'ye maaş verdiler. Aylık kırk ruble. «Feyröze Abla, sana maaş geliyor», diyerek onlara istikrazı da daha bol yazdırmaya çalıştılar, vergisini de ödemek gerekiyor. Çocukların üst başlarına bakmak gerekiyor. Abęabeyi delikanlı olmuş. Çay şeker alınacak diye söylenemez bile ona hiç para yok. Çay olarak içmek için havuç kurutuyorlar, kokulu otlar topluyorlar.

Maaşı geldiği için Feyrüse Abla Zakire'yi okuttu. Kendi köylerindeki yedi yıllık okulu tamamladıktan sonra komşu Yılgabaş'a sekizinci sınıfa gitti. Orada on yıllık okul. Her gün yedi kilometre gitmek, yedi kilometre gelmek. Okula gitmeden beş altı omuz sırtığı nehir suyu taşınması gerekiyor. Annesi: «Dere suyunu ısıtmak için odun çok harcanıyor», – diyor. Bu yüzden hayvanlara da nehir suyu taşımak gerekiyor. Ya, nehirden su getirmek zor değil ki! Karnın açken yemeğin olmaması zor. İntikam alıyormuş gibi, bir kere hatırladın mı hep yemek istiyorsun. Başın hiç çalışmıyor. Hep o midenin yemek sormasını dinliyor, sadece onu düşünüyor. Sobada pişirilmiş ekmeğin kenarından bir parça kesip veriyor annesi. Bu, okula gittiğinde yiyeceği yemek. Zakire onu çantasının dibine koyuyor. Köyden çıkıp bir kilometre yol gittikten sonra en azından o bir dilim ekmeği tutmak istiyorsun. Bukur köprüsünü geçince, Zakire dayanamıyor, ekmeği alıyor. Bir kerecik tadına bakayım mı, yok mu diye ekmeğe bakıp duruyor. Isırıp tadını alsan... Dayanamazsın. Bunu Zakire biliyor. Çantamı bir daha karıştırmayacağım diye, kendine söz veriyor. Fakat sözünde duramıyor. «Yoksa bu Bukur köprüsü gerçekten cinli mi, — diye düşünüyor. — Fırtınada bu tarafa düşmüş birinin yolu şaşırmadan geri döndüğü yok, diyorlar. »

Ne düşünse de, o bir parça ekmeğe olan isteğinden kurtulamıyor. Aklını çalıştırıp anlatmaya çalışıyor. «Daha okula gitmen lazım. Beş altı ders okuman lazım. Sonra bu yedi kilometreyi tekrar yürümen... Karnın acıkır, o zaman nasıl dayanırsın?» — diyor. Aklın nasihati on, onbeş dakika yürümeye güç veriyor. Sonra tekrar çantayı karıştırmak istiyor. Zakire dayanamıyor, bir kere ısıracağım diye kendini kandırıp ekmeği eline alıyor. O ekmeğin lezzeti... Onu söylemekte, anlatmakta mümkün değil. Soyulmamış patates ilave edilerek pişirilmiş diye kim söyler?! Bir kere ısıracağım, bir tane daha diyerek, bir dilim ekmeğe okula gidene kadar midenin içine düşüyor.

Onuncu sınıfı tamamladı Zakire. Sürekli «beş»lerle okumasa da, fen bilimlerinden güçlüydü. Fizik Öğretmeni Almaz Zakiyeviç Jdanov, Matematik Öğretmeni Lira Hadiyevna Nacmiyeva derslerini dinlese, ona da aklı erer gibiydi. Saklamak imkansız: Rus dili yarımdaydı. Onları genç Çuvaş kız okuttu. Doğru yazma kurallarını ne Rusça, ne Tatarca anlatabildi.

Yağ çömleği dışından belli der gibi, tıp fakültesinin sınavına gelenler Rusçayı su gibi içiyorlar. Zakire onlara baktı durdu ve kabul komisyonuna belgelerini teslim etmeden köyüne geri döndü. Gelecek sene iyice hazırlanır, sınavını vermesi gereken

derslere tekrar tekrar çalışır. Kışın kolhozda çalışır ve yazın ağabeylerine gelir, Kazan'da hazırlık kurslarına gider. Çalışkan olur, taşa çivi sokar, diyor annesi. Kazanır, inşallah, çalışırsa kazanır... — O kendisi böyle düşündü.

Kolhozda onu atlı işe belirlediler. Amur lakaplı atı büyük fiçı koyulmuş arabaya koşturacak. Çiftlik ineklerine su taşıyorlar. Ekip başı söyleyince, Zakire çiftliğe gitti. Önce, at ahırına girip Amur'u sordu. Güzel bir iğdiş atmış kendisi! Zakire'yi görünce, başını sallayıp yelesini salladı. Zakire de borçlu kalmadı, cebinden çıkarıp pişmiş patates uzattı. 'Al, ye, ıslak burun!'

At ahırına girdi girmesine, ama elinde dizginini de yok. Çiftlik müdürü Kurban Ağabey'ini aramaya gitti. İlk defa ona atını Kurban Ağabey'i bağladı. Bu 1960 yılının eylül ayıydı.

Mayıs sonunda o, önceden niyetlendiği gibi, Kazan'a gitmeyi düşündü. Okuldan sonra kolhozda çalışınca ona yeni bir tarz gerekiyordu. Eski siyah kıyafetini giymiş, itaat ederek çalışan Zakire işte dedirtecek kolhozcu artık! Doğru düzgün pantolonu da olmayan şekilde, okula gideceğim diye, neden kızıyor? Ne yetmiyor ona? — Kızın niyazını dinleyen kolhoz reisinin aklına gelen ilk fikir bu oldu. Onun şaşırması hemen yüzüne yansdı, gözleri yuvarlak oldu.

— Hangi tarz? – dedi o kaşlarını birleştirip. — Üniversitelere kabul sınavları ağustosta başlıyor ki.

— Ben... şey... şey... Hazırlık kurslarına gideceğim.

—Nereyi kazanmayı düşünüyorsun?

—Tıp fakültesini.

Reisin yüzüne aşağılayıcı gülümseme yerleşti.

—He, bir tek seni bekliyorlar orada!

Yöneticinin küstah sözleri, aşağılayıcı bakışı kızı daha da heyecanlandırdı. Alnına soğuk ter çıktı, masmavi gözleri yaşardı. Bir tane daha kelime... Bir tane daha kelime söylese, o bağırıp ağlayacak ve bu odadan koşarak çıkacak. Ama ağlamak olmaz. Dayanmak! Ne kadar zor olsa da dayanmak! Kız kendine bu emri verdi ve hiçbir şey olmamış gibi, Reis Ağabey'inin karşısına durmasını bildi. O bir kitaptan okumuştı, «Yaşam – güreş! » diye yazılmıştı orada. Demek, hayallerini gerçekleştirmek için güreşmesi gerekiyor.

Gidiyorsan git! Ne yaparsın? Der gibi, kolhoz reisi ona boynuzlayarak baktı:

— Muhasebeye gir. Yazar, — dedi.

Zakire bu odadan nasıl çıktığını da fark etmedi. İnsanı ezip bitiren bu ağır bakıştan kurtulma sevincinden rahat nefes aldı. Evet, bu bakışla önce de karşılaşmıştı. O zaman Zakire beşinci sınıfı yeni tamamlamıştı. Ağabeyi askerde. Anneleri bir karanlıktan ikinci karanlığa kadar kolhoz işinde. Evi bakmak, patates bahçesindeki tüm işler, hayvanlara bakmak ablası ile Zakire'nin omuzlarında. Bunun dışında kışlık odun ve hayvanlara saman hazırlamak lazım. Odun konusunda o sene Zakire yolunu buldu. Eski sebze bahçesinin çitlerini söktü. Kurumuş ceviz dalları ile ahırların bir kısmını doldurdu. Fakat saman hazırlama ihtimali zor. Doğrusunu söylemek gerekirse, onların hazırladığı hayvan yemine saman da denmez. Kolhoz kırından toplanılan çimenler. Deve dikenli, peygamber çiçekli yer bulsalar, mutluluktur.

Zakire beşinci sınıfı tamamladığı yılda mısır kırma çimenli, çöplü oldu. Mısırını topladılar, yemyeşil çimenler kaldı. Bütün çoluk çocuk arabası ile oraya gitti. Kırın diğer tarafından kolhozun inekleri otlayıp geliyor. Süt hanımları bu tarafa gelene kadar otu kesip toplayıp bitirmek gerekiyor.

Dünyayı unutup büyükler gibi sevinerek hayvanlara kışlık yem hazırlayan çoluk çocuk birden yıldırımla vurulmuş gibi oldu. Motorsikletine binip gelen kolhoz reisinin küfür etmesi her yere dağıldı.

— Ananızı...

Sesi, yolundaki ağaçlara çarparak, yankılandı.

— Ananızı. Ananızı...

Hangi arada yetişmiş! Boylu-poslu, görkemli insan yoksa. Ama onunla görüşmeye herkes korkuyor. Çünkü o insan gibi olamaz, sıcak kelime söyleyerek teselli etmez, kahkahalarla güler, en başta seni hassas tarafından yok eder.

Çoluk çocuk 'eh' diyene kadar aklına geldi ve kim nereye koştular. Zakire yol kenarındaki geçen seneden kalmış saman dokurcununa çarptı. «Saklanabilirim burada!» Aklına bu fikir geldi, fakat yetişemedi. Sinirli reis yetişti, ayağından indirdi.

— Çimenleri hemen çiftlik yanına götürüp boşalt!

— Zayıf, yalın ayaklı, saçları dağılmış Zakire heyecandan titreyip onun yüzüne baktı. Geniş alınına indirilmiş kebi altından sahibinin içine batmış gözleri yanıyor.

Zayıf yanakları pembeleşmiş, burun delikleri genişlemiş. Yok, iman yok bu insanda! Eğer yapabilse, o şu dakika içinde Zakire'yi ezerdi. Kız korkusundan, kendisini en gereksiz can varlığı olarak hissederek elleri ile yüzünü kapattı ve koşmaya başladı. Mısır saplarına ayakları takıldı, tökezledi, düştü; kalktı tekrar koştu. O böylece ormana kadar geldi. Koyu dallık arasında saklandı ve kır tarafına göz attı. Allah'a şükür, reis ağabeyi arkasından gelmiyor. O zaman orman içinde durdu, çok uzun ağladı.

Bu sefer ağlamadı. Demek, yenilmedi.

Muhasebeci kadın uzun bekletmedi, karşısında Zakire varken yazdı. 'Amirhanova Zakire 1960 yılının temmuz ayından 1961 yılına kadar «İlyiç yolu» kolhozunda çalıştı. İş vaktinde düzen bozmadı, sözü dinledi.» — diye yazıyordu orada. İki cümle. Bu iki cümleye bakarak, onun hakkında üniversitede fikir sahibi olacaklar.

Gitti Zakire. Fakat iş onun dediği gibi olmadı. Onun anısı şöyle: Ağabeyi askerden döndü ve evlendi. Genç gelin Haviye iki yıldır Kazan'da inşaatta çalışıyormuş. Kendisi komşu ilçeden. Zakirelerin köyünden bir kızla yurttan kalmışlar ve buraya misafirlige gelmişler. Ekmeği, sütü bakkaldan almayı öğrenmiş, şehrin asfalt sokaklarından yürümeye alışmış kız köyde mi duracak?! Ağabeyleri, ilk gördüğünde aşık olduğu karısına bakarak, Kazan'a gitti. Evler idaresinde işe başlayınca, ağabeyine petrolcüler banliyösindeki bir barakadan ev de verdiler. O arada Haviye çocuk doğurdu.. Zakire, ağabeylerine gidip kalmayı düşündü. Küçük kardeşine bakmaya yardım eder, suyunu getirir, çamaşır yıkar, mağazaya gider... Evde iş biter mi? Bir taraftan üniversiteyi kazanmak için hazırlık kurslarına da gider. Fakat (yine 'fakat'!) ağabeyinin beklediği oğlunu Haviye emzirmek istemedi. 'Benim zaten sağlığım yok! Çocuk emzirerek bayılacak halim yok! – diye kesti. – Benim için işe de Zakire gider. Şehirde parasız yaşanmaz! Köy değil bu sana! Sütünü de satın alıyorsun, ekmeğini de!'

Anladı Zakire. Çalışarak yiyeceğini anladı. «Bizim yetiştirdiğimiz patatesi on beş çuval götürüyorsun ama!» – diyecekti... Ama ağzını açamaz. O üniversiteyi kazanmak zorunda! Çalışmak, demekse çalışmak! Hazırlık kurslarına gidemeyeceğine yazık, çok yazık...

Haviyelerin ekibi yakında bir hendek yapıyorlar. Öğleden sonra saat dörtte iş bitiyor. İşten geldiğinde hemen derslerine başlarsa iyi olurdu! Bu mutluluğun tadını

çıkaramıyor. Koşturup bakkala gitmesi, çocuk bezlerinin yıkanması gerekiyor. Zakire gece okuyor. Eski kıyafetlerle kilerin bir kenarında kendine bir yatak hazırladı. O yatakta gece saat ikilere kadar okuyor ve uykuya dalıyor.

Allah yardım etti ona. Sınavda kolay sorular çıktı. Kendi bildiğin soru her zaman kolay olur ya!

Kazananlar listesi asıldığı gün Zakire eve uçarak geldi. Öğrenci o artık, talebe! İnşallah, onun hayalleri gerçekleşecek! Onların köyünde üniversite okumuş, bir kadın bile yok! Üniversitede okuyan erkekte sadece üç!

Haviye bu sevince hiç aldırmadı.

— Hi, şimdi sağıcılar daha iyi yaşıyor! İşte benim kardeşime bak! Her bayramda kolhoz ya elbise, ya battaniye hediye ediyor. Ekmeğini veriyor, parasını! Kazan'da o senin gibi kapitone giyemez.

Zakire konuşmadı. Ne yapmak gerek, onun kıyafetleri övünülecek kadar değil. Okusun yeter ki! Kıyafetleri de güzel olur, hayatı da!

Fırtınadan sonra sakinleşen deniz gibi, evin içi sustu. Herkes kendi içine kapandı. Zakire'nin sevincini paylaşacak kimse bulunmadı. Akşam yemeğini de konuşmadan yediler. Lem-mim. Dersin ki hepsi ağzına su doldurmuş... Bugün artık gece ders çalışmasına da gerek yok. Zakire erkenden yatıp uyuyacak. Yengesi için işe gitmeyi de bırakır. Okulların açılmasına bir hafta zaman var, annesinin yanına gider. Sabahleyin çay içerken kendi düşüncelerine dalmış Zakire, Haviye'nin sesinden sarsıldı.

— Kızlar böyle ağzını şapırdatır mı! Bak kendine!..

Haviye, Zakire'den iğrenmiş ifadesi yaparak yüzünü buruşturdu. Neden böyle çirkin sözler söylediğini anlamadan, Zakire şaşırıldı. Yoksa onların köyünde hep böyle içiyorlar çayı. Bu nedir, yardım et, anlat der gibi ağabeyine baktı.

— Ablan doğru söylüyor, – dedi ağabeyi, kardeşinin tarafına dönmeden.

«A-a, meşedeymiş ceviz! – diye düşündü o. — Dün akşam da yengesinin ağzında su değil, zehir olmuş. Onun için şimdi ben işe gidemiyorum. Bunun için sinirlenmiştir...»

Vay, sadece Zakire'nin düşündüğü gibi olsa!

Biraz sessiz kalan evin içini tekrar Haviye'nin sesi gümbürdetti.

— Neden konuşmuyorsun?! Söyle! – diye bağırıldı o kocasına.

— Zakire, – dedi ağabeyi Abdullah, biraz rahatsız olarak, — Sen ev ara artık... Ablanın yanına git...

İşte sana! Çöp üstüne dokurcun dedikleri budur.

Ablası Minlegül geçen sene kimya teknolojik meslek okuluna girdi. Akşam okuyor, gündüz çalışıyor, evde yaşıyor. Zakire'ye o nasıl yardım etsin? Kendisi de su ile ekmek yiyor! Sıcak çorba gördüğü yok. «Ne yapmak gerekir? – diye düşündü Zakire. — Ağabeyimlerde yaşar ve okurum diye nasıl yanılmış... Onlarda yaşamama neden böyle karşı acaba Haviye? İyilikten başka hiçbir kötülüğüm dokunmuyor ki onlara. Yoksa... Yoksa üniversite kazanmamı mı kıskanıyor acaba? Kalbini siyah kıskançlık mı çevirmiş? Ağabeyimin başının etini gece boyu yemiştir bu.»

Kardeşinin duygularını hisseden Abdullah onun haline girmeye çalışır gibi:

— İşe başlarsın... Şimdi pasaport alabilirsin.

Zakire konuşmadı. Pasaport alır. Üniversiteyi kazandığı için köyde kalmaya zorlayamazlar. Ama okulunu bırakmak durumunda da yine Kazan'da kalmasına ısrar etmesi gerekir mi? Köyde annesi yalnız. Kışın su nasıl getirir? Evini kim temizler? Çamaşırını kim yıkar? Ağabeyi sözüne devam etti:

— Haviyelerin ofisinde işçiler arıyorlarmış, diyor.

Zakire, düşüncelerinden ayrılıp ağabeyine gözünü dikti. Delirdi mi yoksa onun ağabeyi? Fabrika hakkında bahsetse dinleyebilirdin. Haviyelerin ofisi diyor ki, deli! Haviye'nin çalıştığı yere Zakire gider mi? Açlıktan ölse de, oraya gitmez onun yanına! Kimliği açıklandı onun. 'Bu erkekler neden bu kadar salak oluyorlar acaba?' – diyerek şaşırıp Abdullah'a baktı. Bu kadar dar bakışlı, beyazı siyahtan ayırt edemeyen yavuz, cahil kadınla evlenmeyi nasıl becerdi! Onunla kaderini bağlaması lazım! Maaşını alırken zar zor soyadını yazıyor. Tamam, cahil olsun. Ademoğlundaki kişilik, iyilik, yardım etme, fikir sahibi olma gibi görkemli sıfatlar da olmalıdır ki. Bunun içini sinsilik, yavuzluk, siyah kıskançlık almış! Bunun üstüne bir de tembelin en tembeli. Kocasını «yarım» (0,5 lt votka şişesine derler) getirdiği durumda açığız. Karşısına oturarak birer kadeh içmeye atılıyor. Bu ak köpek kara köpeğin şarkısını söyleyip duruyor onun ağabeyi. Kazan'a iş için mi geldi o! Bu salaklar Zakire pasaport alır ve sonra işe başlar diye düşünüyorlar mı acaba? Haviye'nin yanında inşaatta çalışmak için mi gece boyu sınava çalıştı o?

Zordu. Hayalindeki kaderinin güzel nehrinin bataklığa gittiğini hissetti. Bunu Haviye Yengesi yaptı. Ağabeyi, öz ağabeyi yardım elini uzatmadı. Demek, ömrümün zor, sınavlı dönemlerinde o ağabeyine güvenemez, dayanamaz.

Gönlündeki rencidi, azaplı duygularını Zakire saklamadı. Kötü bakışını ağabeyine dikti:

— Yer kazmak için Kazan’a gelmeye gerekmez! Akyar Dağı’ndan taş alarak her yıl bir domuz çiftliği yapıyorlar köyde!

Artık burada fazla kalamaz. Ablasının yanına gitmesini istiyorlarsa, gider. Kız kardeşi bunlar gibi Rus benzeri olmaz, kırmaz...

Gitmek için kapıyı açtığında, yaş dolan gözlerini tekrar ağabeyine çevirdi. «Ömrüm olsa, bir daha sana yardım istemeye gelmem. Sen kardeşliğe ihanet ettin. Babamın sana bıraktığı vasiyetlerini ayak altına koyup çiğnedin. Savaşa giderken, gözyaşlarını silerek söylemiş o: «Oğlum, iki kardeşin var. Sen onlara her zaman destek ol. Onlar büyüdüklerinde senden güzel elbise de isterler. Zor durumda kalsalar, sana gelirler. Rencide etme, » – demiş. Sen bunların hepsini unutmuşsun. Bizim birbirimizi bugün kaybettiğimizi de göz önüne getiremiyorsun daha. » diyordu onun bakışları.

Sonra vedalaşmadan çıktı. Evet, sözünde durdu. Hiçbir zaman Abdullah’ın yanına yardım istemeye gelmedi.

Doktor olmak nasip olmadı ona. O zamanki 22 rublelik bursla nasıl okursun? Evi ödese, yemek yok, yesen... Yurt için nasıl ödersin? İlk sınıf öğrencilerine ya yurt, ya burs veriyorlar. İkisini de verseler okurdu. Bir de derslere gitmek için beyaz kıyafetle başka ayakkabı almak gerekiyormuş. Onları hangi para ile alır? Demek, çalışmak, okulu biraz bekletmek gerekir.

Üç yıl çalışıp annesine biraz yardım ettikten sonra, üniversitenin tarih bölümüne girdi.

* * *

Bak ya, uzak yılların döngülerinde kalmış hatıralara neden bugün birden akli takıldı ki? Gönlü hüznülendirip canı özlem içinde bırakıp göz önüne geçmişler geliyor. Kalp de yerinde değil, durmadan çarpıyor. Neden böyle rahatsız bugün?

Rahatsızlığı da basit değil, şüpheli rahatsızlık. Evet, bu şüpheden korkarak, Zakire kendi hatıraları içine saklanmak istiyor. Fakat düşünceler onu yine Mirseyet'e getiriyor. Beyninde «Mirseyet»e birşeyler olmuş» fikri geziyor. Ama o «bir şeyi» Zakire de düşünmek istemiyor. Tekrar gençliğindeki olayları hatırlıyor, çocukluk zamanındaki samimi günleri gönlünden geçirmeye çalışıyor. Ama ne kadar çalışsa da, düşünceleri yine de Mirseyet'e dönüyor. «Mirseyet, Mirseyet... Neredesin sen? — Ağır nefes alıyor. — Hastalandın mı yoksa? Öyle desem... Haber verirdin?! Yoksa beni tamamen başka birine mi değiştirdin? Beni değiştirirsin, çocuklar var ki...»

Suya düşmüş gibi oldu Mirseyet. Eylülün onunda işe gitti, akşam gelmedi. Son yıllarda eve gelmeden başka yerde kaldıkları oluyordu. Vay, onun bu alışkanlığına dayanması zordu, çok zordu Zakire için. Önceden ya dışarı çıkar, ya eve girer, oraya buraya yürüyerek geçirirdi gecelerini. Yatmaya çalışıyor ama gözünde uyku yok. Oraya buraya dönüyor ve tekrar kalkıyor. Gece seferine çıkmış kedi seslerinden korkuyor. Rüzgâr yönünde sallanan dal ve yapraklar sesini araba sesi ile karıştırıyor. Artık yorulup ne yapacağını bilemeyince sakinleştirici ilaçlar içiyor. 'Hayır, böyle yaşanmaz, – diye düşünüyor o, biraz sakinleşince. — Boşanacağım. Kendimi aşığlattıramam. Ben ondan eksik miyim. Tamam, boşandık, – diye yumağı diğer taraftan sökmeye başlıyor. — İki çocukla nereye gideyim ben? Evi barkı bırakıp gitmez o. Ev bark kaldığı durumda da ne yapabilirim? İki çocuğu okutmak, insan yapmak, büyük hayat yoluna yönlendirmek gerekiyor. Ben giderdim... Anneleri, çocukları bıraktı, diyecekler. Ne oldu sana Mirseyet? Böyle değildin ki sen!'

Ertesi gün Mirseyet tatlı dili ile iş telefonundan sesleniyor:

— Annesi, merhaba? Hayırlı sabahlar.

— Hayırlı, – diye cevap veriyor Zakire, hüzünlü.

— Beni kaybetmişsinizdir? – diye soruyor samimi, yumuşak ses.

— Hayır, – diyor Zakire.

— Tamam, öyleyse, – kocası diyor. — Malları alamadık. Pitreç'te geceleme zorunda kaldık.

Mal almış mı o, Pitreç'te kalmış mı, kalmamış mı Zakire kontrol etmiyor. Bunu yapmaya istekli değil. İsteği olduğu hâlde de zamanı kalmazdı. İki erkeği büyütme sadece onun üzerinde. Yemek hazırlamak, bulaşık yıkamak, çocukların üstlerine

bakmak, ev temizlemek, hepsini saysan, işin ucundan çıkamazsın. Bir de kocasının arkasından kontrol etmeyi öğretmen için aşağılık diye düşünüyor. Bir yandan kendin insan dilinde kalırsın, diğer yandan kocanı çalışanlar önünde zor durumda bırakırsın. Hayır, hayır. Kocayı vermek, can vermektir deseler de, dayanmak daha hayırlıdır.

Telefondaki yumuşak ses hala konuşuyor.

— Eve gelirken pazara girerim. Ne almamı emredersin?

Biliyor ki, çok iyi biliyor eve nelerin gerektiğini. Zakire üç gündür söylüyor. Evde et bitmiş, patates yok. Lahana, havuç gibi sebzedden bahsetmeye gerek bile yok.

Zakire bunları öğretmenler odasındaki telefonda, tabiki, söylemiyor. Ailedeki tatsızlıkları çalışanlar arasında açmıyor. Bu yüzden dişini sıkarak düzgün konuşmaya çalışıyor.

— Kendin bakarsın. Etin kemiksiz taraflarını seç.

Mirseyet sözünü tutuyor. Zakire işten geldiğinde, buzdolabı erzakla dolu oluyor.

Bu sefer Mirseyet'in haberi yok.

Bu sefer öğretmenler odasındaki telefonda onun yumuşak, düzgün sesi gelmiyor...

İlk gece Zakire, dönerek yatıyordu, sonunda uykuya daldı. 'Sabah bulunur. Annesi, beni kaybetmişsinizdir diyerek haber verir. **Jirbit!** Kırk beş yaşına gelmiş hala horozluğu bırakmıyor. Elinden gelse, gördüğü her kadının eteğini kaldırırdı!'

Mirseyet'ten ikinci gün de haber gekmedi. Zakire, zil çaldığı an öğretmenler odasına koştu. Telefonda gözünü çekmedi. İşte Mirseyet arar da, annesi beni kaybetmişsinizdir der gibi. Dersler bitti, fakat Mirseyet'ten haber gelmedi. Kadının gönlündeki dünkü acı yerine şüphe geldi. Başından farklı düşünceler geçti. «Nerede olur bu? Neden durmadan rahatsız oluyorum? Belki... İşini aramalıyım? Evet, evet, işini arayıp öğrenmem lazım. Ne olmaz? Dünya halidir. Belki, aniden iş seyahatine gitmek zorunda kalmıştır. Bana haber vermeye yetişmemiştir. »

Zakire korkarak telefonu aldı.

— Alo! Merhaba, – diye selam verdi o telefonu açana. — Bana Mirseyet Ahmetşin gerekiyordu. İşe gelmedi mi diyorsunuz? Dünden önce işe gitmişti. Evet. Ya Allah! Nerede olur bu?

Zakire'nin içi gitti, yüzü beyaz oldu, ayakları tutmadı. Biraz zihnini toparlayınca, o tekrar telefonu aldı. '03' tuşladı. Sordu. Öyle biri hakkında bilgi yok dediler. «Demek, polise gitmeli, » – diye karar verdi Zakire.

Okuldan direkt karakola gitti. stne «Nöbetçi Bölümü» yazan pencere arkasında kısa boylu, kahverengi gözlü sevimli yüzlü kaptan oturuyordu. Bu zamana kadar karakol kapısını almamış Zakire korkarak:

— Merhaba, – dedi.

— Merhaba, nasıl yardımcı olurum? – diye merak etti kaptan.

— Benim kocam kayboldu...

Kaptanın güler yüzü hemen ciddileşti. Kadının zor halini anlayarak, düzgünce sordu:

— Ne zaman kayboldu? oktan mı?

— Dünden önce iŖe gitti ve o zamandan beri dönmedi.

Kaptan nefes aldı.

— Merak etmeyin. Kocanızın tam olarak kaybolduğunu söyleyemeyiz. Döner. Erkekler bazen dŖncesiz olabiliyorlar... Tanıdıklarınızdan sordunuz mu? Birilerine misafir olarak kalmamış mıdır?

— Sormamak nerede? Acili de aradım. Ne yapacağımı Ŗaşırmca size geldi.

— Gelmediği zamanlar oluyor muydu?

— Vardı. Arka arkaya iki gün gelmediği olmadı...

— Ya, anlatınız. Bizim iŖte küçük bilgi de bazen çok önemli oluyor.

— Nasıl söyleyeyim. Evdeki halleri burada anlatmak pek güzel değil...

— Rahatsız olmayın. Bizim her Ŗeyi bilmemiz gerekir.

— Bir kadın yanında dolaşıyordu 'Spor malzemeleri' mağazasında alıŖıyor.

Ruziye isimli.

— Belki kocanız o kadının yanındadır?

— Hayır. Aradım ben. Ruziye izin alıp annesi yanına patates toplamaya gitmiş. Meraklanıyorum ben. Kalbim yerinde değil.

— Anlıyorum. Merak etmemeye alıŖın. Ruziye'nin iŖ yerine kendim giderim. Ŗimdi dilekçe yazınız. Kocanızın hangi kıyafette, rengini, yüzünü, özel iŖaretleri varsa onları da unutmadan yazınız.

— Ben onun fotoğrafını getiririm.

— Çok iyi. Aramaları yarın başlatırız.

— Neden öyle? – şaşırıldı Zakire.

— Düzen öyle. Kaybolan kişiyi sadece üç gün geçtikten sonra aramaya başlıyoruz.

Zakire ne diyeceğini bilemedi. Yarın, demek yarın. Başarılı olsun. Yeter ki bulunsun Mirseyet.

Karakoldan çıktığında Zakire'nin gönlü ümitle doldu. Sevimli kaptanla konuşmak ona güven verdi, gönlüne rahatlık getirdi. Bu dakikada onun Mirseyet'e olan öfkeleri yıkanmış gibi yok oldu. Kocasını ile birlikte sinemaya, tiyatrolara gittiği zamanları hatırladı. Zakire onun işten geldiği saate, tukmaç keserek çorba pişirirdi. Çok severek verdi onu Mirseyet. Neden sürekli tukmaçlı çorba! Doyduk senin tukmacından diye hiç söylemedi. Bunu pişir, şunu pişir diye hiç sıkmadı. Zakire'nin durumunu anlamış o. İşten yorulup gelmiş kadın nasıl hamur işi yapsın? Hafta sonu ya üçgen, ya gübediye²³ yapacak ki o! Öyle düşünmüş, sabırla hafta sonunu beklemiş. Sevmiş onu Mirseyet! Kendine göre sevmiş. Yoksa çoktan bırakıp giderdi. Şimdiki zamanda kocaları zorla tutmak mümkün mü!

Ruziye ile çıkmasını da Zakire kendini suçluyordu. «Sürekli iş, okul, ev işleri diye kocama ilgim yetmemiştir, » – diye düşündü.

Düşüncelerine kapılarak evine geldiğini fark etmedi. Eve çabuk gelmesine rağmen kalan zamanı geçirmek hayli zor oldu. Kaptanın beklemesi istediği «yarın» hiç gelmeyecek gibiydi. Önceki günlerde ders fark edilmeden geçiyordu. Yarınki gün doğunca dersler daha uzun oldu. Bir ders 45 dakika değil, 40 saat olarak hissedildi. Zamanı geçiremeden şaşırıldı o. Sonunda dersler bitti. Zakire koşarak acele karakola gitti. Geldiğinde ne görsün: Pencerenin diğer tarafında kaptan değil, başka biri oturuyor. Bu duruma şaşırıldığı için heyecanlandı. Zakire selam vermeyi bile unuttu.

— Burada oturan kaptan gerekiyordu bana, – diye sıraladı o.

İyi ki bu genç erkek onun durumunu anladı. İyi ki bu teğmen onunla düzgün konuştu. Yoksa Zakire'nin dolu gönlü dökülmeye hazırdı.

— Siz Nurgayaz Ağabey'i mi diyorsunuz? – diye gülümsedi erkek.

²³ Gübediye :Börek türleri (çev.dipnotu)

— Vay, kardeşim, ismini bilmiyorum ki! Ben geçen geldiğimde, o işte sizin yerinizde oturuyordu.

— Nurgayaz Ağabey'i ya. Bugün o izinli.

Ya Allah, bıçaksız kestin der gibi Zakire üzüldü.

— Ne yaparım öyleyse? Nereye gitmem gerekiyor? – diye sordu o.

Kadının yüzündeki asabilik, merak belirtileri çok güçlü olmuştur ki, polis görevlisi onu sakinleştirmeye çalıştı:

— Nuragayaz Ağabey izinli olsa da gelmişti. Ben onu yeni gördüm. Merak etmeyin şimdi buluruz.

— Merhaba, – diyerek, eski tanıdığı gibi Nuragayaz Zakire'ye selam verdi. — Haydi, daha sakin yer bulup konuşalım.

Onlar ikinci kata çıkıp küçük bir odaya girdiler.

— Oturun Zakire Hanım.

— Hiç haber var mı, kaptanım?

— Ben sabahtan «Spor Malzemeleri» mağazasındaydım. Ruziye Şamsiyeva gerçekten de izinde. Apas ilçesinde annesinin yanında. Fakat siz yanılıyorsunuz. Ruziye ile kocanız çoktandır görüşmüyor.

— Nasıl görüşmesin, — şaşırды Zakire. — Bir hafta önce orada kaldı ki! Gömleğinin yakasının baş ucunda ruj izi görünüyordu!

— Hm, – dedi kaptan. — Bunu açıklamak gerekir. Ruziye ile çalışanlar hepsi birden «Mirseyet'in gelmediği çok oldu», – diyorlar.

Zaten acılı kalbe bu haber bir tane daha acı ekledi. «Ruziye Mirseyet'i küçük yaşında sevmiş. Benimle görüşmeden tanışıyorlarmış. Tallin'da beni görmemiş olsa, belki, kavuşurlardı.» – diyerek Zakire kendisini sakinleştirip kaderine razı olarak yaşadı. Kaptanın sözlerine göre Ruziye'yi bırakmış. Belki, yanılıyordur...

Fakat nasıl düşünmesin, kafasına sadece bir düşünce takıldı. «Başka sevgilisi... Başka sevgili... Kim o? »

* * *

Zakire, ağır düşüncelerini alıp yola çıktı. Şehir sokakları her zamanki gibi vızır vızır. İnsanlar bir yerlere acele ediyorlar, koşuyorlar. Bazıları ona çarpıyor. Sadece o, onları fark etmiyor, onlara dikkat etmiyor. Dersin ki bütün dünya bomboş. Bu boşluk

içinde Zakire tek başına yürüyor. O yumağını sökerek yürüdü ve hatıralar onu gençliğine, Mirseyet'i ile olduğu yıllara götürdü.

...Birinci sınıfı bitirdiğinde, Zakire'nin sınıfını staja Estonya'ya gönderdiler. O dönemin duyguları! Kazan'dan uzak yola çıkmayan Zakire çocuklar gibi sevindi. Onlar Moskova üzerinden gidecekler. Bu zamana kadar sadece filmlerde gördüğü Kızıl Meydan'a gidecekler. Peki Estonya dedikleri nasıl acaba? Doğru ise, «Üç Silahşör» filmini Tallin'de çekmişler. Demek şehir eski yüzünü korumuş.

Tallin gerçekten mükemmel şehirmiştir. Kentin düzgünlüğünden daha çok temizliğine hayran kaldılar Kazanlılar. Tramvay duraklarında ne sigara parçası, ne de eski biletler görmezsin. Yoksa burada da bilet alıyor millet. Tramvaylar içinde de dostane muhit; insanlar itmiyor, dürtmüyor, birbirine kötü sözler söylemiyorlar. İnsanlar acele etmiyor; sevimli, hayattan zevk alarak yaşadıkları yüzlerinden anlaşılıyor. Bizim gibi dillerini zorlayarak ne Rusça, ne Estonca konuşan var. Rahat rahat kendi dillerini Estonca konuşuyorlar. Yüzlerindeki şirinlikte milli gururların bir göstergesi değil midir? Gençler buna ilk günden dikkat ettiler.

Tanımadığı şehir, tanımadığı insanlar kızların gönüllerine hoş geldi. Kızlar özellikle mağazaları beğendi. Önceden onlar kitapçıya girdiler. Kazan'ın Bauman caddesindeki kitap mağazası kadar değil o! Onun iki katı kadar. Yerden tavana yapılmış raflar. Raflarda göz kamaştırıcı pahalı kağıda basılmış kitaplar. Dünya klasikleri, Rus klasikleri, Eston edebiyatı... Bu zamana kadar görülmemiş, duyulmamış yazarlar. Eh! Bu kitapların hepsi senin olsaydı ve hepsini okusaydın! İşte zenginlik, ruh dünyasının genişliği, fikir özgürlüğü! Fakat... Bunların hepsi Eston dilinde! İşte sana küçük Estonya! Kendi milletine ruh zenginliğini nasıl vermeye başarıyor! O yazarların hizmetlerine de saygı gösteriyor, dünya edebiyatının en güzel örneklerini de milletine aktarıyor. Kazanlıların boylarının yetmeyeceği yükseklikte bu... Bizim Tataristan'ın devlet memurları sadece şahsen kendilerine gerekli olanları bir şekilde kanunlaştırıyorlar, yolunu bulurlar. Ya peki halkı ilgilendiren bir mesele çıkarsa, suçu Moskova'ya atıyorlar. Sanki, Moskova izin vermiyor! Burada tam tersi galiba...

Gezerek onlar Rus kitapları bölümüne de çıktılar. Tekrar Bauman caddesindeki kitapçıyı hatırlamamız gerekir. Oradaki Tatar kitapları bölümü kadar bir yerde Rusça kitaplar. K. Marks'ın, F. Engels'in, V. İ. Lenin'in biyografileri, M. Şagin'in

«Leniniana»sı, KPSS (SSCB Komünist Partisi) toplantı bilgileri... Bunlar da çok pahalı kağıtlarda, zevkle süslenmiş kitaplar.

Başka mağazalar da zengin. Göz kamaştırıcı kazaklar, güzel güzel elbiseler, farklı model ayakkabılar... Yeter ki paran olsun. Öğrencinin kıyafet almasına değil, yemesine de yetmiyor bursu. Zakirelerin köyünden bir ağa öğrenci İlham Şakirov'a sormuş:

— Kardeşim, sesin çok can alıcı. Yediğin yemek nedir?

Genç, güzel, güler yüzlü İlham gülümseyerek cevap vermiş:

— Sabah çayla ekmek, öğlen kefir ile ekmek.

— Peki akşam? Akşam ne yiyorsun? – demiş ağa.

Şakacı İlham, sırrı açmak mı yok mu diye düşünen ifade yaparak bir süre konuşmamış ve:

Akşam... akşam şulki²⁴, — demiş.

Ağa akşam yemeğini tam anlayamamış. «Cahilliğini» göstermeden evine gelmiş.

— Kadın, – demiş bu helaline. — Akşama şulki yap.

— Tamam, – demiş kadın. — Bana iş az olur. Öylece uyursun.

Zakire de, İlham'ın dediği gibi, şulki «yiyerek», şulki ile «doyup» yaşıyor.

Öğrenci aç tok yaşamasına rağmen sinemaya tiyatroya gidiyor. Güzel giyinmekte istiyorlar. Sadece bursa güvenirsen, açlıktan ölürsün. Bu yüzden kızlar sonbaharda sebze deposuna gece işe gidiyorlar. Bir gece çalışsan on ruble, iki gece çalışsan yirmi oluyor. Beş kere depoda çalışsan elli ruble para birliyor. Tamam da erkekler için sadece bir takım elbise olsa, ütüsünü yapıyor da giyiyor. Kızlar hep bir elbiseyle gezemiyor tabii. Giyinmek istiyorlar. Şairin dediği gibi, hiç olmasa, bir erkeğin dikkatini çekmek istiyor ki. Paran olduğu zaman da güzel kıyafetlere bakmakta rahat! Zakire'nin biriktirdiği parası da var.

Zakire kendi Rusçasının çok kötü olduğunu düşünüyordu. Ya burada, Estonluların yanında onun Rusçası iyi, çok iyiymiş! İşte onlar Rusçayı bilmezler. Hayırdır, Rusça konuştuğunda onlar sana dönüp bakmıyorlar bile. İlk gün Zakire de Kazan'daki Rusça ile satıcıya seslendiğinde tüyü bozak saçlı, mavi gözlü, uzun boylu Eston kızı «duymadı» bile. Diğer mağazaya girdiklerinde kızlar bu hataya düşmediler. On iki

²⁴ Şulki – Tatarca 'şul kiye' - öylece anlamına gelen kelimenin kısaltılması –(çev. dipnotu)

yıla yakın öğrendikleri ama cümle kuramadıkları Almancalarına Tatarca kelimeler eklenince anlaşmak kolaylaştı. Estonların yüzleri açıldı. Satıcılar Zakire'ye bir bu elbiseyi, bir başka elbiseyi gösteriyorlar. Oynuyorlar önünde. Kazanlılar Tatarca konuşuyor. Elbisenin ya kol kesimi, ya yaka şekli hakkında fikir alışverişi yapıyorlar. Eston kızları bunların ağzına bakıyor. Sonunda, tüm bildiği Rusçası ile biri konuşuyor:

— Bu daha iyi galiba.

Zakire beyaz kumaşa mavi kareler yapılmış kısa kollu geniş etekli elbise aldı. Mutluluğundan başı göklere değmiş gibi oldu. Güzel, kendisine yakışıyor, fazla pahalı da olmadı. Ölçüleri alıp diktirsen bile bu kadar yakışmaz, billahi!

Mağazadaki duruma gülerken caddede yürürken kızları saf Tatarca söylenen sözler durdurdu:

— Afedersiniz, size müracaat etsem olur mu?

Üç kız birden arkaya döndü. Karşılarında ota boylu, simsiyah gözlü, yuvarlak yüzlü çavuş duruyor. «Ya Allah»ım! Bu idris gözler gökten mi indi? – diye düşündü Zakire. — Erkek dememiş, vermiş Allah güzelliği. »

O arada erkek tekrar:

— Afedersiniz, – diye tekrarladı. — Tanışalım, ben Çavuş Mirseyet Ahmetşin. Tatarca konuşmanızı duyunca, seslenmeden duramadım.

— Çok iyi, – dedi kızların Sügde isimli olanı. — Erkeklerimiz de yoktu.

— Siz burada ne yapıyorsunuz? – diye konuşmaya devam etti kızların Raşide isimli olanı.

O hep öyle yüzüne önemli ifade vererek, ciddi soru sormaya çalışıyor ama hep komik oluyor. Bu sefer de öyle oldu. Sınıf arkadaşının bu alışkanlığını bildiği için Sügde Mirseyet'e cevap verecek fırsat bırakmadı:

— Postular toplayıp deri yapıyor burada! Kıyafetini görmüyor musun? Demek ki askerde.

— Kesinlikle! – diyerek, topuklarını birbirine vurdu Mirseyet. — Sır değilse söyleyiniz, siz kendiniz Tallin'de neler yapıyorsunuz?

Zakire konuşmaya katılmadı. Arkadaşlarının sözleri kulağına girmiyor bile. Mirseyet'in varlığı onu esir etmişti. Bir anda onların bakışları buluştu. O gözlerden

akan nurlar kızın kulaklarına kadar yaktı. İyi ki onun şimdiki halini kızlar fark etmiyor.

Hepsinin yerine Sügde cevap verdi:

— Biz Kazan'dan. Öğrenciler. Gelecekteki tarihçiler. Eski Tallin kenarında yer kazıyoruz. Tarihin izlerini arıyoruz.

— Pedagojiden mi, üniversiteden mi?

— Üniversitedekiler, – dedi Raşide. Onun sesinde onların olağan kızlar değil, üniversite gibi üniversitede ilim alanlar olduğu gururu hissediliyordu.

— Gökten beklediğimizi Allah yerden verdi, – diye gülümsedi Mirseyet. — Bir yıl sonra ben de üniversiteye geri dönüp sınava girmeyi düşünüyorum.

— Ya, çok iyi olurdu, değil mi kızlar, — Raşide çocukça sevinerek el çırpı. — Biz sizi üçümüz karşılarız.

— Elbette, – anlaştı Sügde.

Zakire konuşmadı.

— Arkadaşımız razı değil galiba, – dedi delikanlı, Zakire'nin katılmadığına işaret ederek. — hiçbir şey söylemiyor.

Hiç durmadan ezbere şiir söylemekten ağzı kapanmayan Zakire gerçekten de sessiz gidiyormuş! Sügde arkadaşına baktı ve: «Yeni elbise sevinci içindedir,» – diye düşündü. Fakat Mirseyet'e başka şekilde anlattı:

— O şey... Başı ağrıyor onun. Rüzgârlı hava yaramadı, her hâlde. Burada rüzgâr durmuyormuş.

— Evet, – diye onayladı Mirseyet, Zakire'nin halini anlamaya çalışarak. — Kendim de zorlandım. Kış soğukları 2-3 derece dediklerine sevinmişim. 2-3 derece dedikleri bizim 40 dereceden beter. Hiç durmadan esen soğuk nemli rüzgâr canları alıyor.

— Şimdi nasıl peki? Alıştınız mı? – diye merak etti Raşide.

— Beden alışıyor.

Raşide ağır nefes aldı:

— Alıştıktan sonra gidiyoruz.

Onun dilinde hava durumundaki rüzgârlar değil, gönüllere girecek olan fırtınaları hissetmesi var gibiydi...

Mirseyet kızları yurtlarına, Tallin'deki tek yurtlu okula kadar bıraktı. Vedalaşırken fırsat bulup Zakire'nin beline dokundu. Halini sordu. Sonra:

— Yarın da sizin yanınıza dostluk ziyareti ile gelmeme izin verir misiniz? – diyerek gülümsedi.

— Olur, olur, – diye zıpladı Raşide.

Soru kızların üçüne de sorulmuş gibi gözükse de, bu sadece Zakire içindi. Zakire bunu delikanlının yakan bakışlarından, dokunuşundan anladı.

Geldi Mirseyet. Ertesi gün de, üçüncü gün de geldi. Kızların stajı bitene kadar, akşamları Zakire ile geçirdi. Delikanlı ona Tallin'in tarihi yerlerini gösterdi. «Üç kız» evine, «Cellat evi»ni, Dominikan Manastırı'na, «Su anası» heykeline baktılar. Zakire'nin en beğendiği Kadiorg Parkı oldu. Bu parkı Petro I çarının eşi Yekaterina şerefine 1718'de inşa etmeye başlamışlar. O onu Yekaterinal, yani Yekaterina Vadisi diye adlandırmış. Yıllar geçmiş, dönemler geçmiş, parkın ismi de değişmiş. Saray yapılanaya kadar, çar buraya geldiğinde kalması için küçük ev de yapmışlar. Tarih yankısı gibi o ev hala duruyor.

Söyleyecek bir şey yok. Kadiorg Parkı dedikleri gerçek masal gibi yer. Uçları göklere değen çamlar arasından zıplayan sincapların demet kuyrukları görünüyor. Avucunda fındık veya çekirdek olsa hiç utanmadan hemen eline oturuyorlar.

— Bunlara çoluk çocuk dokunmuyor mu? – diye soruyor Zakire, hayranlığını gizlemeden.

— Halk namuslu.

— Bizde bunları...

— Burada yetiştirme farklı. Dünyaya bakış açısı farklı.

— Bizde komşu koyununu komşunun kesip yediği zamanlar var...

Onlar, şöyle konuşarak parkın daha ıssız tarafına doğru yürüyorlar. İkisinin de kalpleri kafesteki kuş gibi durmadan çarpıyor.

Mirseyet Zakire'yi kucağına alıyor ve yavaş yavaş anlatıyor. Ne anlatıyor o? Zakire onu bilmiyor, anlamıyor. O sadece dinliyor. Sanki sakin nehir akıyor, kuşlar ötüyor, canı kımıldatıyor, sihirli melodi çalıyor. Zakire tamamen eriyor. Yok, yok. Kızın yerlerine dokunmak hakkında erkek hiç aklına getirmiyor. Zakire, Mirseyet'in kalp atışını hissediyor, duyuyor. Küt-küt atıyor kalbi. «Zakire, Zakire» diyerek çarpıyor. Kız kendiliğinden erkeğin kucağına giriyor. Bu kucaktan o hiç çıkmak

istemiyor. Bu zamana kadar hiç bir erkeğe karşı böyle olmayan kıza bir şeyler oldu. Sevsin onu Mirseyet'i, okşasın. Karışmıyor Zakire, o çok rahat. Onun bedeni, canı, tüm varlığı Mirseyet'e gidiyor. Aşktan sarhoş olmak, aklını kaybetme hali heralde budur...

Bir akşam...

O akşam onlar parkın en ıssız yerinde durdular. Gece kuşlarının ötmesi, şehir sokaklarındaki ışıkların parlaması, ağaç yapraklarının fısıldaşması onların halini anlıyor gibiydi.

Mirseyet Zakire'nin belini iki koluyla sarıp aldı ve kendine çekti. Onun alınına ter çıkmış. Kolları, titreyerek Zakire'nin vücudunda kayıyor. O kendisinin dizlerinin yumuşadığını hissetti. Bu şaşırma tesiri ile Mirseyet'in ellerine yapıştı. O bu kucaktan çıkma isteği ile yapışmıştı... Fakat öyle yapamadı, gücü yetmedi. Hiç bir zaman düzeltemeyeceği hatanın yapılacağını, bu zamana kadar onun görmediği, onun bilmediği durumun olacağını hissetti... Bu hisleri Mirseyet'in verdiği lezzet dalgaları her an kovdular. Bu güreşte kendinin yenilmesine hüzünlünen akıl ile:

— Mirseyet, gerekmiyor! Mirseyet... harap edersin! – diye bağırmayı istedi, sesi çıkmadı.

Mirseyet kendisi de Zakire halindeydi. Bu kadar lezzetli sarhoşluktan kendisini durduramadan, Zakireye sarılmış halinde çimenler üstüne düştü...

Birazdan canı karıştıran fırtına durdu. İkisi de sesiz kaldı. Zakire, kalkıp Mirseyet'e bakamıyor. Onun tüm vücudu yanıyor, acıyor, yüzleri ateş gibi parlıyor. Kafasında korku dolu düşünceler. «Ya Allah»ım, o şimdi kızların yanına nasıl gider? Onun kadın olduğunu, kızlığını kaybettiğini fark ederler mi?.. » — Bu düşüncelerden titriyordu.

Yapılmış amelden hala kendisi de anlamamış Mirseyet, Zakire'nin halini anlayarak mı, onu sakinleştirmeye çalıştı.

— Sevgilim, biz beraberiz. Sonsuza dek beraberiz.

Kafasını eğmiş Zakire tekrar Mirseyet'in kucaklarındaydı...

Onlar kalan on günün her akşamında birleşerek yaşadılar. «Beni bekle, dönerim» – dedi Mirseyet, ayrılırken. Tren uzun uzun çaldı ve kızları doğuya götürdü.

Tren tekerlekleri sürekli aynı melodiyle gidiyorlar. Tekerleklerin düzgün gitmesine Zakire'nin düşünceleri de karışıyor. «Mirseyet ne yapıyor acaba? O da hüzünlü müdür?..»

Taktaş'ın dediği gibi: «Bu gençlik! Bu deli gençlik! Döner mi onun Mirseyet'i? Zakire'yi bırakmaz mı? Belki... Belki onu köyde sevdiği kıızı bekliyordur?.. Zakire'yi nikahsız kendinin yapınca, evlenir mi onunla? — Bu sorular Tallin'de Zakire'nin aklına gelmedi, kafasına da girmedi. Bunlar hakkında o trende de düşünmedi. Köye tatile gelmediğinde, sıradaki aylığı gelmediğinde tatlı duygular hemen kayboldu. «Gerçekten hamile kalmış olsa? Ne yapılır artık? Yılın başında çocuk getirecek ki o!» Gözlerden uyku kaçtı, gönülden sakinlik gitti. Kafası meraklı, ikili düşüncelerle doldu. 'Anne fark etse... bitti başı. İki kere düşünmeden, rezil ederek, evden kovacak. «Namussuz! Ben seni okuman için gönderdim. Sen ak köpek kara köpek! Nesilde olmayanı yapmışsın! Kaltak!» – diyecek. Tek yolu kalıyor, köyden hemen gitmek! »

Zakire tatilin bitmesini beklemedi, Kazan'a gitti. Aniden gitmesinin sebebini staj hakkında rapor hazırlaması gerektiğini anlattı. Yurda geldiğinde ilk işi Mirseyet'e mektup yazmak oldu. «Değerlim, bizim çocuğumuz olacak,» – diye bitirdi mektubunu kadın. Şimdi cevap beklemesi kaldı. Bu haberi Mirseyet nasıl kabul eder? Tebrik telgrafi gönderir mi? Yoksa.. Çocuğu yok etmemi ister mi?

Mirseyet'e mektup gönderdiğinden on birinci gününde Zakire cevap aldı. Acele etmeden, kızmadan, düşünerek yazılmıştı mektup. Böyle olduğu yazısından belli. Yuvarlak dümdüz harfler inci gibi dizilmiş. «Sevgilim, mektubunu aldım. Beni unutmadan beklediğin için binlerce kez teşekkür. — Sonra görevi hakkında bir iki cümle yazmış ve Zakire'den gelen haberin üstünde durmuş. — Çocuk doğması — büyük mutluluk, sevgilim. Ama bize çocuk getirmek daha erken değil mi? Ben buradayım, sen yurttasın. Ne desekte, gerçekten kaçamıyoruz. Ben okumayı hayal ediyorum. Senin de dört yılın var. Nerede dururuz, hangi para ile yaşarız? Bize çok zor olur! Sonra... Sen köy kızsın, ben de köy erkeğiyim. Bizim bu amelimizi köydeşler doğru anlar mı? İnsanlar ne der? Dedikoducular diline düşmez miyiz? Böyle açık yazmama, meseleyi bu taraftan baktığıma kızma, kusura bakma. Çocuk büyütme meşakati önce kadın üzerinde. Okuluna devam edebilir misin? Hepsini düşün ve kendin hallet.»

Mektubu tek nefeste okudu Zakire ve sözsüz kaldı. «İşte sana! Duymasan duy, kulağın delik olsa. Bu haberi kaptanına iletse, ona hemen izin verirler ki! On günlüğüne gelebilir. Evlenip iki aradaki ilişkiyi kanunlaştırıp gidebilir. Evlilik hakkında onun tek kelimesi de yok! Onu sadece üniversite kazanması ilgilendiriyor ki. Bir de... İnsanların sözü. Çocuklar için Kazan'da yüzlerce yuva, kreş var. Binlerce öğrenci aileleri. Çocukları kreşe, yuvaya gidiyor, kendileri okula. »

Zaten düzeni kaçmış kalbine Mirseyet'in mektubu daha derin merak saldı. Hayır, o böyle mektup beklememişti. O kadar tatlı, o kadar mutluluk dalgalarında yüzen akşamlardan sonra böyle mektup olmamalıydı. Mirseyet ile onun arasındaki büyük hisler nereye gitmiş? Mirseyet'in «seviyorum» dediği sert asker görev sınırlarında duran hislerin aniden özgürleşerek bir kere esmesi mi olmuş? Bir yıldan fazla kadın elini tutmamış adamın şaşırması mı olmuş? Çocuk kelimesi erkeğin ödünü patlatmış. Çocuk olunca sanki hayat duruyor? Dersin ki, çocuk onların mutluluğuna engel olur! Evet, nikah olmadan çocuk olsa, köy erkeklerinin çoğu çocuktan vazgeçme yoluna bakıyorlar. Vazgeçerek, evlenmeden dursalar, bir hal olurdu. Kendisini sevmiş, gençliğini vermiş kız çocuğuna bir sürü yalan yakıyorlar. Sanki, kız çocuğu önceden de bakire değilmiş. Sanki çocuğun babası sadece o değil. Onun yanına başkaları da gelmiş... Adam ismini taşıdıkları hâlde kendilerinin ne kadar alçak canlı olduklarını anlamayanlar hesapsız ki... Sonuçta sevgilileri vazgeçmiş nice güzel kadın, memleketini terk edip Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan taraflarına bahtlarını aramaya gidiyorlar.

Zakire bu yolu seçmeyecek. Mirseyet'e tekrar mektup yazarak, tekrar cevap beklemeye de gerek yok. Kendin hallet demiş ya. Demek, sorumluluk Zakire üzerinde.

Gerçekten de, ne yapılır ki? Doktora gidip hamileliği durdurmakta mümkün. Henüz geç değil. Bu amelin sonu ne olur? Gelecekte çocuk doğurmaktan mahrum kalırsa... Doğursan... Babasız çocuk doğurmuş sözü nesline siyah iz olarak kalacak. Aynı zamanda çocuğu getirmekte istiyor. O, aşk meyvesi! Tek aşkının meyvesi! İnsanların sözünde Zakire'nin işi yok! Evet, sevdiğine nikahsız verildi. Bu, onun suçu. Daha derin düşünürsen, suç mu o? Onlar birbirini sevdiler, birbirine çekildiler. Doğanın verdiği büyük sevgi canlarında hareket edince, durmak mümkün mü?

Zakire öyle düşünerek, sırrı ablasına söylemeye karar verdi. Kızı ablası anlamadan durmaz, anlar.

Ablası onu dinledi ve basitçe söyledi:

— Tamam, tamam. O kadar ateşe düşme. Dünya bitmemiş ki. Arkadaşın da şaşırmıştır. Ona da küsme. Kadın ellerinden tuttuğu için erkekler insan kılıfında yürüyorlar. Mahluk onlar, kardeşim. Bizim bir erkeğimiz yanında seninkine de yer olur, inşallah!

Vay, bu ablası! Vay, onun insanlığı! Adem oğlu değildir o, billahi! Melekler neslindedir. Dayanacağın yerin kalmadığında, hayat dönemeçleri arasında kaybolduğunda, yolunu kaybettiğinde, artık bittim diye düşündüğünde gel onun yanına. O seni gülyüzü ile karşılar. Hazinesindeki tüm nimetleri çıkarır, çayını içirir, kendisi yapabildiğince yardım elini uzatır. Nasıl yaparsa yapar, seni ayağa kaldırır, hayata güvenini verir, gönlüne yaşama isteği koyar.

* * *

Mirseyet temmuz sonunda döndü. Zakire annesinin yanında köydeydi. Beşinci ayında olan Ayzat Mirseyetoviç Amirhanov tüm dünyaya gülümsüyor, dudaklarında farklı sesler çıkarıp oturuyordu. Onlar evlendiler. Bu olaya Mirseyet'in annesini de, akrabalarını da davet etmedi. Zakire bunun hakkında söze başladığında:

— Döndün hemen nasıl evlenirsin? Üniversiteyi kazanmayı düşünmüyor musun?— diyecekler. — Zamanı gelir, öğrenirler, – diye cevap verdi.

'O da haklı, — anlaştı Zakire. — Sınava girmek için dön ve evlen! Bayram yapmaya zamanı da yok onun. Sınavlar yaklaştı.'

Belgelerini tarih bölümüne verse de, Mirseyet kazanamadı. Rusça-Tatarca bölümünü kazandı. Küçük Ayzat'ı anneannesine bırakıp gençler Kazan'a gittiler.

Mirseyet'in Kazan'da iki ablası olduğunu Zakire biliyordu. Çok geçmeden tanışmakta nasip oldu. Önce küçük ablası Gülsara yanına gittiler. Zakire'yi Gülsara sevgilisi olarak kabul etti.

— Hadi, hadi! Çekinmeyin, – dedi o, güler yüzle.

Gülsara'nın yuvarlak yüzüne, düz burnuna, yuvarlanacağı diyen siyah gözlerine dikkate edince, bunlar su gibi benziyormuş diye düşündü Zatkire.

Gülsara Boriskovo ilçesinde evde yaşıyor. Ev sahiplerinin kendi evleri. Küçük olsa da bahçeleri var. Soğan, salatalık, domates gibi sebzeler de yetiştirmişler. Su getirmek, bahçeye bakmak, ev temizlemek gerektiği için kira da çok değil, aylık 20 ruble.²⁵

Ev sahibi de Mirseyet ile Zakire'yi güzel karşıladı.

— Vay, canım! Misafirleri içeri al. Mutfakta oturmayın sakın! Benim gidip gelmem gereken yer var. Rahat oturunuz, – diye onları yalnız bırakıp çıktı.

— Tamam, tamam, – diye gülümsedi Gülsara. — Patates pişirmeye koyacağım.

O arada Zakire de Gülsara'ya yardım etmeye başladı. Birlikte salata yaptılar, tuzlu balık, salam kestiler. Gülsara konuşuyor ve anlatıyor. Onlar daha geçen gün konsere gitmişler. Gelecek haftaya Kamal tiyatrosuna bilet almışlar. Tiyatroya Mirseyet ile Zakire'yi de davet ediyor. Zakire onun teklifine hemen cevap veremez; çünkü düşünceleri farklı. Gülsara'nın konuşmasını duysa da, içeriğini pek anlamıyor. Aklında Ayzat. «Çocuğum hasta değil mi? Gelecek haftada köye nasıl da gitmek gerekiyor. İşte şimdi Gülsara Abla'ya Ayzat hakkında söylesem... ne der acaba? Bu Mirseyet çok ilginç. Çocuk iğne değil. Onu ne kadar saklamayı düşünüyor ki. »

Misafirden dönüşte, Mirseyet ile Zakire sokaklarda çok yürüdüler.

— Ayzat hakkında hiç konuşmadın, – dedi Zakire, kocasına katılmamasını bildirerek.

Mirseyet konuşmadı. Zakire de devam etmeyi gerek bulmadı. 'Tallin'deki Mirseyet değil bu, – diye düşündü. — Bülbül gibi öten. Ağzından bir kelime çıkmıyor. Ne oluyor canında? Neden böyle bu?'

Çocuktan ayrı yaşamak kalbini acıtsa da, Zakire dayandı. Dayanamadığı zamanlar da çok oldu...

İkinci sınıfa başladığında Mirseyet'e kolay iş bulundu.

Üniversite yurduna yakın çocuk yuvası varmış. Bir gün Mirseyet ile Zakire o yuva yanından geçerken, karşılarında orta yaşlarda bir kadın durdu.

— Mirseyet, sen değil misin?

— Evet, benim. Tanımıyorum ya, Gülnur Abla. Afedersiniz! Ne iş yapıyorsunuz?

— Biz Kazan'dayız şimdi. İki yıl oluyor.

²⁵ Altmışlı yıllardaki para birimi. (Yazarın dipnotu)

— Biz okuyoruz, – dedi Mirseyet, Zakire’ye göstererek. — Gülnur Abla benim ilk öğretmenim.

— Tanıştığımıza memnun oldum, – diye gülümsedi Zakire.

— Kendiniz ne taraftan? – diye merak etti öğretmen.

— Balık Bistesesi’nden.

Söz arkasından söz gitti. Gülnur Ablaları yan taraftaki çocuklar yuvasının müdürüymüş. Mirseyet’i işe çağırdı.

— Benim şimdi avlu temizlikçisi yerim de, gece bekçisi yerim de var.

Mirseyet iki işi birden almaya karar verdi.

Bu şekilde onların para durumları düzeldi. Paran olunca, ev de bulunuyor. Zakire’nin eniştesi ile çalışan mühendis iki yıllığına Moğolistan’a gidecekmiş. Evlerini bırakacak güvenilir bir insana ihtiyaçları varmış. İşte şans! Fırtınadan sonra deniz sakinleşir gibi zorluklardan sonra rahat olur, her hâlde. Aylık 40 ruble ödemeyi anlaşip el sıkıştılar. Bir odalı ‘hruşevka’²⁶ olsa da, yemek odası ayrı, banyosu var, tuvaleti içeride. İlaveten bir de kendin ev sahibisin! Kim demiş ya, kendin baş, kendin boyun! Doğal gazı var, suyu geliyor. Ayzat ile annesi de şimdi rahat rahat misafir olabilirler. — Böyle düşündü, böyle sevindi Zakire. Ayakları yere değmedi, uçarak yürümeye başladı.

Dünyayı mart güneşi ısıtmaya başladığında, günler bayağı uzayınca Ayzat ile annesi misafire geldiler.

— Komşu Gataulla Ağabey’ine geldim, reis arabası ile. Allah’a şükür, yolumuz iyi oldu, – diye anlattı annesi.

Ayzat çoktan yürüyor. Peltek diliyle kendine gerekli olanları bayağı söylüyor. Köy hediyeleri ile çay içtikten sonra Mirseyet çıktı, annesi dinlenmek için yattı. Zakire küvete siyak su doldurdu. Ayzat’ı önüne koyup severek yıkamaya başladı. Bu zamana kadar hep banyoda yıkanmış Ayzat için küvet çok ilginç geldi. Bıkana kadar su sıçrattı. Sadece iki tekerleği kalmış arabasını su içinde gezdirdi. Bunlar böyle herşeyleri unutup banyodayken, sıcaklamış Mirseyet geldi. Onun ifadesi meraklı, bir şeylerden korkan şaşırın ifade yüzüne çıkmıştı.

— Galime Abla geliyor, – dedi o. Şaşırılmış bakışlarla.

²⁶ Hruşevka – Hruşev döneminde yapılan evler. (çev. dipnotu)

Çok iyi, – diye gülümsedi Zakire. — Annesi bir çok hediye getirmiş. Sofrayı hazırlarım. Büyük abla konuşmayı sever.

— Öyle de...

— Tekrar ne oldu? – diyerek kocasının gözlerine bakti Zakire. — Evlendiğimizi biliyorlar. Böyle ömür boyu ablalarından korkarak mı yaşayacaksın?

— Kızma sen. Benim halime de gir. Evlendikten hemen sonra çocuk olmaz ki!

— Hmm... — Uzattı Zakire. — Ayzat rahatsız ediyor mu? Onu alıp evden çıkmamı istiyor musun? An-la-şıl-dı...

Zakire'nin gözleri yaşardı, boğazı düğümlendi. O hemen oğlunu küvetten aldı ve titreyerek giydirmeye başladı. O hiçbir şey görmedi, hiçbir şey duymadı. Onun canı ağlıyordu. İyi ki bu rezaleti annesi görmüyor. İyi ki yolda yorulmuş annesi uykuya dalmış. Tam kurumamış vücuduna elbisesini giydi, kalın kazağını, montunu giydi ve aceleyle dışarı çıktı. Hayır, bu etrafta dolaşamaz o. Burada onun nefesi kesiliyor, burada ona hava yetmiyor. Çabuk daha uzağa gitmesi gerekiyor. Canını kemiren sorulara cevap bulması, gönlünü acıtan düşüncelerini düzene getirmesi gerekiyor. 'Bu Mirseyet'i ne korkutuyor?' Evet, akrabalar yakın. Zakire de ablasını çok seviyor. Fakat o onunla rahatlıkla konuşuyor, hatalarını da saklamıyor. Tüm hallerini ortaya koyup konuşuyor. Mirseyet öyle değil. O kendi hayatını ablalarından saklıyor. Onlar razı olmaz diye korkuyor, insan sözü diye ödü patlıyor. Neden o kendi hayatına sahip çıkmıyor? Neden o kendi hayatına ablaların karışmasına izin veriyor? Akıllı, bilgili, her taraftan becerikli ablalar olsa, buyurun. Fakat öyle değil ki! İki üç sınıf bilimli, dar bakışlı, herhangi sokak kadınlarından farkları yok ki... Üç dört güne gelmiş gelen çocuğunu, banyodan alıp dışarı çıkarmak ne demek ya.. Akla sığmayacak iş bu! Kime söylesen de, inanmazlar. «Olmaz, Mirseyet öyle yapamaz!» – diye konuşurlar. Ama ne yapabilir ki, bu böyle...

Belki Mirseyet onları sadece komşulara gireceklerini düşünmüştür. Bu halinde Zakire komşularda rahat oturabilir mi?

Zakire ile Ayzat martın soğuk akşamında sokaklarda uzun uzun dolaştılar. Önce tramvaya bindiler, sonra yürüdüler. Birazdan trolleybusa bindiler. Eve taksi ile geç geldiler. Galime Abla gelmiş gitmiş.

— Sen neredeydin kızım? Görümcen gelmiş. Damat beni uyandırmamış. Ayıp oldu şimdi. Uyuya kalmışım, – dedi annesi Zakire'ye.

Zakire gülümsemeye çalıştı. Küçük Ayzat:

— Biz tloleybulda yürüdük, – diye kekeledi.

«Bir dahaki sefere, hangi ablası gelse de, Ayzat hakkında kendim söyleyeceğim»
– diye içinden düşündü Zakire.

Üç gün misafir olduktan sonra, Ayzat ile annesini Mirseyet araba tutup köye gönderdi. İki kaldıklarında, Zakire konuştu:

— Anlamıyorum seni.

— Neden? – dedi Mirseyet, yüzüne çocuksu ifade getirerek.

— Hiçbir şey anlamamış gibi yapma! Doğrusunu söyle. Ablaların benimle evlenmene karşılar mı? Çocuklu kadınla evlenmesen, başkasını bulamadın mı diyorlar mı? Ben onlara kızmıyorum. Sana kızyorum. Sen Ayzat ile beni savunmuyorsun. Sen kendini bile savunmuyorsun ki! Ben sana yalvararak evlenmedim, ben severek evlendim. Sevdiğim insanın mutluluğuna engel olacak halim yok! Sevmesem, nikahsız kucağına girmezdim. Tamam, boşanırız. Ne kadar zor olsa da, dayanırım. Korkma, nafaka da istemem. Soran insanlara, ben kendim suçluyum derim! Ama bundan sonra can paremi kimsenin böyle aşağılamasına izin vermem!

Mirseyet gözünü dikip Zakire'ye baktı:

— Biz boşanmak için mi evlendik?

— Öyle değil gibiydi... Her hâlde, yanılmışız...

Mirseyet yine sustu.

— Kendi çocuğunu akrabalarından gizleyip yaşıyorsun. İlginç insansın sen, bilahi! Tallin'deki görüşmelerimizi anlatsan, adın çıkar diye korkuyor musun?

— Tamam... Galime Abla'yı bilirsin ya... Sonra köyde duyulsa da güzel değil...

— Ben köydeşlerim önünde kocasız çocukta doğurdum ama! Bana kolay mı oldu?! İnsanların sözü diye canın etini yediniz! Öyle birinin sözünden korkuyorsanız, neden Galime Abla kendi kocasını koca olarak tutmuyor? «O eşekten bıktım», «O eşeği kovdum», «O eşeği beslemeyeceğim», «Salamı yastık altına koydum. Yataklarımı toplarken çocuklar bulur..» Bu sözlerin hepsi onun. Hayır, birinin sözünden korkmuyorsunuz siz. Kendiniz hakkında «bunlar iyi» diye şöhreti olsun istersiniz. Evet, bilmeyen kişi sizi iyi diyor. Peki gerçek yüzünüzü bilenler.. Vay-vay, öyle ölebilirler mi?

Zakire söyledi söyledi ve durup Mirseyet'e baktı. O konuşmuyor. «Nasıl dayanıyor bu? — diye düşünüyor Zakire. — Bu kadar söze hiç cevap vermeden nasıl durabiliyor!» Konuşmaya kendisi devam etmek zorunda kaldı:

— Ruziye yurda gelmiş. Sügde'ye: «Benden fazlası ile evlenmedi ya. Sadece çocuklu kadın aldı,» – demiş. Sügde cevapsız kalmamış. «Bizim Zakire tek değil, beş çocuklu olsa da senin gibilerle değiştirilemez, » – demiş.

— Bunlar, boş. Ruziye ile beni hiçbir şey bağlamıyor.

* * *

Ruziye, Mirseyet'in köydeşi. Ruziye'nin köydeki ablası Gülsara'nın arkadaşı. Küçük gövdeli, yeşil gözlü, uzun yüzlü, ince dudaklı Ruziye okulda okuduğu zamandan beri Mirseyet'e aşık. Üstelik Gülsara da, şakasına hep onu ümitlendirerek: «Ben seni kardeşim Mirseyet'e alacağım, – diyormuş.

Mirseyet askerden geldiğinde, Ruziye Kazan'daydı. Aşçılar meslek okulunu bitirip yemekhanede çalışıyor. Gülsara'ya geldiğinde de hep köfte, biftek, üçgen, küçük börek gibi yemeklerle çantası dolu olur. Doğum günlerinde veya bayramlarda hazırlık yaparken baştan sonuna kadar Gülsara'ya Ruziye yardım ediyor. Nasıl gelin olacaktı yoksa. Ondan iyi hatun bulmakta imkansız gibiydi... Ablaları kardeşlerini sadece Ruziye ile yakıştırıyorlardı. Bunlar hakkında söz çıksa, konuşma genelde böyle tamamlanır: «Köy kendi insanına yetmiyor. Neslini biliyorsun. Birbirine yardımlarla yaşamak kolay. Sonra, kendi köyünün kötüsü, diğer köyün iyisi, demiş atalarımız... »

Fakat onların beklediği olmadı.

Ruziye konusunda Mirseyet'in suçu olmadığını bilse de, ablalarının kendilerini böyle tutmaları Zakire'nin sınırlarını bozuyordu. Sinirlenmeyecek durum değil ki. Ruziye, Mirseyet'i hala bekliyor. Yemekhaneden ayrılıp Mirseyet'in çalıştığı şirket yanındaki «Spor malzemeleri» mağazasına işe girdi. Gülsara da, Galime de fırsat buldukça, Ruziye'yi övüyorlar:

— Ya, hamarat bu Ruziye. Hangi arada tutmacı kesiyor, hangi arada hamurunu yoğuruyor. Verince verirmiş Allah becerikliliği.

Zakire bu sözlerin kendi bahçesine atılmış taş olduğunu biliyor. Ablalarına gidip tutmaç kesmek için de, börek yapmak için de onun zamanı yok. Sabah okula gidiyor, akşam ders çalışıyor. Hafta sonları Ayzat'ın yanına köye koşuyor.

Bir görüştüklerinde, Galime ablası hoşnutsuzluğunu açık açık söyledi:

— Anne diye her hafta köye gidecek olsan, evlenmeyecektin. Bir tek annene bakıp dursaydın. Bak bu kocana! Gelsem, kendi gömleğini kendi yıkamış! Yemeğine patates kızartıyor. Bu kadar olmaz ki!

Ne hikmet, Zakire'nin ablasına hiç hatırı kalmadı. O onu dikkatlice dinledi ve sakın bir şekilde:

— Otur bi, abla, – dedi.

«Ya, ne diye açıklamayı düşünüyorsun gelinim,» — ifadesiyle Galime yumuşak kanapeye yerleşti.

— Abla, ben köye annemin yanına gitmiyorum.

— Ne garip! Kimin yanına gidiyorsun peki?

— Oğlumuzun yanına gidiyorum. Bizim oğlumuz var. Ayzat isimli...

Galime'nin aniden başı mı döndü, bir avucu ile başını tuttu, diğer eliyle kanape dirsekliğine dayandı.

— Duymuştum... inanmamıştım...– diye fısıldadı o, kendi kendine konuşurcasına.

– Çocuklu kadın almak mı? Kızlar bitmiş mi?

— Abla, Ayzat – Mirseyet'in oğlu.

Galime gözlerini Zakire'ye dikti.

— Karıştırma! Nereden gelsin Mirseyet'e çocuk? Ne zaman evlendiniz daha? Hamile olduğunu hiç hatırlamıyorum. Masal söyleme burada!

— Abla, biz çoktan birlikte yaşıyoruz...

— Neler söylüyorsun sen ya? Bizim Mirseyet ölse ölür ama zina yoluna gitmez!

— Abla, öyle deme sen...

— Dememek için! Gözünü kırpmadan, Mirseyet'e çocuk bağlıyorsun! Ya, öyleyse, söyle şimdi. O çocuk kaç yaşında şimdi?

— Bir buçuk.

— İşte gördün mü? Yalanın olmadı, gelincik! Çocuk bir buçuk yaşına gelmiş. Sen onu dokuz ay beklemişsin. Matemetiğin varsa hesapla! O zaman Mirseyet neredeydi? E-e, hatırladın mı? O zaman Mirseyet askerdeydi.

Zakire terledi. Onun yüzleri, kulakları yanıyordu. Yine de o sözüne devam etti.

— Biz Tallin’da...

Bu deli neler söylüyor der gibi, Galime Abla dişlerini sıkıştırıp çiğneyecek gibi baktı ve mavi sesle bağırdı:

— Burada asılman yetmemiş. Tallin’a da gidip mi asıldın? Askerde hizmet eden hiçbir şey bilmeyen Mirseyet’i Tallin’da bulup ona çocuk yaptırdım demeye mi çalışıyor? Yüzsüz! – Galime’nin sesi birden değişti. O, gülümseyerek, Mirseyet’e hitaben konuşmaya başladı: — Kardeşim, kardeşim...Senin için ne tür kızlar ölüyorlar ya. Birilerinin yaptığı çocuğu bağlamışlar kendine... Nasıl yaşarsın sen?

Galime konuştu konuştu ve muş muş ağlamaya başladı. Muş muş giyindi ve vedalaşmadan çıktı.

Zakire’nin yüzüne bir kova dolu pis su fırlatırlar mı?! Hayır, yüzüne değil, canına, gençlik duygularına, aşkına pislik fırlattılar. Evet, sevdi o, sevildi. Gençliğini sevdiği kişisine hediye etti. Ya Aziz Allah’ım, o zamanki ilahi duyguların bir anı gelseydi buraya! Sevmenin ne suçu var? Sevmek, mutluluk, saadet. Sevdiğin insanın gönlüne tüm dünyaya yetecek aydınlık, tüm baharları dolduracak naz, deniz dalgalarına karşı koyabilecek hüznün ve azap sığıyor. Galime Abla’sı onu şu duruma sahip olduğu için suçluyor. Bu durumu suçlamakta, yok etmekte mümkün değil. O büyük doğa tarafından verilmiş...

* * *

Galime dışarı çıkınca etrafına baktı. «Nereye gideyim? Ne yapayım? — Şimdi Zakire’den duyduğu haber onun aklını aldı. — Kime gideyim de içimi anlatayım? Kimden nasıl tavsiye sorayım?» Böyle biraz şaşırıp durunca o kesin olarak — Mirseyet’in kendisi ile konuşmak gerektiği kararına vardı. «Evet, Mirseyet’i bulayım! Ne diye anlatır acaba? Çocuklu kadınla evlenmek...— O böyle konuşarak hızlı hızlı yürüdü. Karşıdan gelenler arkalarına dönerek ona şaşırıp bakıyorlardı. O kimseyi görmedi. Yürümesini bildi. — Bak sen bu salağa! Duymuştum onu... Demek ki doğruymuş. Belli olmayan birisinin çocuğunu yedirip giyindirip yatıyor! Ayıracağım ben onları! Beraber yaşamalarına izin verir miyim?! İşte elma gibi Ruziye Hala Mirseyet için ölüyor... »

O, böyle kendine kızarak kardeşinin yanına gelmesini fark etmedi bile. Mirseyet ablasını ter içinde işine gelmesine şaşırıldı.

— Ne işin var abla? Bir olay mı oldu? – dedi o, dikkatlice.

Galime'nin görünüşü gerçekten de şaşırılacaktı. Gözleri yerlerinden kopmuş dersin, kaymış, yüzü kızarmış, dudakları titriyor. «Boş yere iş yerine gelmemiş bu», – diye düşündü Mirseyet. Bu nedenle ablasını büyük görerek, gülümseyerek oturmaya davet etti.

— Hadi, abla. Hadi. Otur. Dinlen.

Fakat Galime bu duyarlılığı fark etmedi.

Oturursun burada... zaten oturtmuşsun sen bizi... – diye ağzını açtığı anda ağlamaya başladı.

— Ne oldu abla? Düzgün anlatsana, – diye yalvardı Mirseyet, tamamen merak içinde.

— Sormaya cesaretin de var! – diye devam etti Galime. — Sevgilin kendi ağzı ile söyleyince, bayılacağımı sandım. Gözlerim karardı, kollarım tutmadı...

— Neyi söyledi abla?

— Neyi? Neyi? Çocuklu kadın almışsın kız kalmamış mı?

Sen bunun hakkında mı der gibi Mirseyet derin nefes aldı ve dikkatlice ablasına dedi:

— İş yerinde konuşulacak konu değil bu. Hadi ben seni durağa kadar bırakayım.

— E-e, bırakmayasın! – diye kızdı Galime. —Bırakmadan dur. Buraya kadar geldiysem, söyleyeceğimi söylemeden gider miyim? — Galime elinin tersi ile göz altlarını sildi ve kızarak içine birikmiş tüm hoşnutsuzluğu tek tek çıkarmaya başladı: — Biz seni çocuklu kadınla evlenmen için mi büyüttük? Utancın nerede senin? Büyüdüğünde, küçük diye iş yaptırmadık. Ölmesin diye değerlendirdik, koruduk. Odun gerektiğinde de, saman gerektiğinde de ben araba oku arasında oldum, arabayı çektim. Sen o arabaya bindin! Teşekkürün bu mu? Görüşme yok, tavsiye alma yok! Kazan'a gittiğinde annem sana ne dedi? Ablaların sözünden çıkma, onlarla görüşerek yaşa, dedi. Karının kucağına girince annenin sözleri de akıldan çıktı mı? Karının arkasına iyice sıkışmışsın! Bir tek ayağının baş parmağı görünüyor. Ülkeye yaramış sadece bir erkeğe yarıyor o!

Mirseyet'in yüzü bir beyazladı bir kızardı, dizleri titredi, burnunda terler göründü, fakat bağırmadı.

— Abla ne diyorsun sen? – dedi o, Zakire üzerine fırlatılmış bu pislikten dolayı kendi vücudunun ağırlaştığını hissederek.

— Bilerek konuşuyorum! – diye bağırdı Galime, sağ ayağı ile yere vurarak. – söylemedikte! Çocuklu kadınla evlenmiş olduğunu çoktan duymuştuk. Söylentidir diye düşündük, inanamadık. Mızrak çuvala sığmaz, kardeşim. Üniversite dediğiniz okulda sadece siz okumuyorsunuz. Komşu Çuyertaşlı köyünden sevgilinle bir kız okuyormuş. O: «Zakire isimli kızla Aznakai çocuğu da çıkmış...» – diye söylemiş. Şimdi, Mirseyet'in oğlu olduğunu söylüyor! Nereden gelsin sana çocuk?! Evlendiğin ne zaman? İşte öyle kardeşim, boşanacaksın! Benim sözümden çıkarsan, Allah çarpar seni! Beş yaşında suda boğulurken ben kurtardım seni! İşte Ruziye, bugün istesen, bugün gelir!

Galime söyledi söyledi ve çıktı. Arkasından sadece kapı kapandı. Omzuna dağ taş düşmüş gibi ağırlaştı, ne düşüneceğini bilmeden şaşırıp Mirseyet. «Neden bu kadar Zakire'yi göremiyor ablalarım? — Aklına gelen ilk düşünce bu oldu. — Yoksa... Tallin'dan gittikten sonra başkaları ile karışması gerçek midir? Erkek tadını alan genç kadının özleme dayanamaması şaşırtıcı mı? Ateşsiz duman olmaz, diyor halk. — Şüpheli düşünceler gönlü tırmaladı. — Hayır, yok, olmaz. – diye karşı koydu kendi kendine. Zakire bana her hafta birbirinden sıcak mektuplar gönderdi. Adem oğulları nedense birbirlerini göremiyorlar. Birileri hakkında güzel şey duysa – kıskanmaya başlıyor. Kötü söz duysa, seviniyor. Yoksa kötülüğün kimseye faydası yok. İyiliğin sana faydası olmasa da, kötülük olmuyor o. Halkın hayranı olduğu gıybet kötülüğe sevinmek olmuyor mu? Bak sana bu ablaya gıybet anlatıyor! Zakire ile yaşarsam ne, Ruziye ile evlensem ne? Onun için fark eder mi? En başta benim sevmem gerekiyor! Zakire ile Tallin'da geçirdiğim akşamlar ömrümün en mutlu dönemi olmuş. Gönülde sadece aşk lezzeti değil, ümit dolu, parlak hayallerdi. İsteğime ulaşacağıma inanıp ona yönelerek yaşamak ne kadar güzelmiş... Hayallerimin gerçekleşmesi sadece bana bağlı gibiydi... Yanıldım mı acaba? İşte Galime Abla neler söyleyip gitti? Annem de, Gülsara Abla da onun tarafında olsa?.. Bal ne kadar tatlı olmasın, katran ekleyince... Rengi de, tadı da değişeceği gün gibi belli... Eski sıfatlarını kaybedecek o... »

* * *

Son zamanlarda Zakire evde durmuyor, sadece uyumaya geliyor. Sabah kalkıyor ve işe koşuyor, sonra karakola. Ev işleri unutuldu. Yemek yapmalar, çamaşır yıkamalar bitti. Güçlkle ayaklarını sürükleyip eve gelirken mağazadan kefir, konserve veya tuzlu çaça balığı ile ekmek alıyor ve onunla atıştırıyorlar. Elleri işe gitmiyor, gönül iyileşmiyor. Çocuklar da göz önünde değışti. Yüzleri soldu, göz altları mavileşti. Neşeye doymayan Ayzat ile Bulat konuşmamaya başladılar. Bakışları düşünceli oldu, hüzünleşti. Onlara bakıyor Zakire ve endişeleniyor. «Ya Allah'ım! Çocuklarımı yetim bırakma! Kendim de yetim büyüdüm ya ben! Yetimliğin, öksüzlüğün ne olduğunu biliyorum. Babalı büyüyen ailede çocuklar güzel giyindi, lezzetli yedi. Onlar at arabası ile kışlık odun, kışlık saman hazırlamadılar. Onlar yere iyi basıyorlardı. Çocuklar afacanlıkla kötü amel işlediklerinde onlar sorumlu olmadı, babalarına sığındı. Aşağılama, dokunma, vurma babasızlara değdi. Böyle kader çocuklarıma dokunmasın! Onlar mutluluklarını kaybetmesin! »

Okulda dersleri tamamlanınca o, bugün de karakola aceleyle gitti. Başka gidecek, yardım isteyecek yeri yok onun. Mirseyet'in nerede olduğunu sadece burada çalışanlar açıklayabilir, onu sadece burada çalışanlar bulabilir gibi.

Buraya geldiği ilk gün tanıştığı kaptan ile konuşmak onun canına biraz rahatlık veriyor. Şükürler olsun, kaptan hiç zorlanmadan dikkatlice Mirseyet'i aramalarına devam ettiğini anlatıyor. Kaptan anlattıklarına kendisinin gördüğü, kendisinin geçirdiği olayları ekleyince, Zakire'ye kocasının hayatı daha da dolu görünmeye başlıyor.

* * *

...İzinden geldiğinde polis bölümüne çağırma kağıdı gelince, Ruziye Şansiyeva aniden beyazladı, aniden akli karıştı. «Hangi soruları soracaklar acaba? Kendimi nasıl tutayım? Mirseyet'in kaybolduğunu bilmiyor gibi yapamam. Şimde hemen işi arayıp hallerini sorayım, söylemeden kalmazlar...» Böyle farklı düşünceler içine oturduğunda, Ruziye buzdolabından konyak çıkardı. Elli gram içki biraz rahatlatmış

gibi oldu. Dünya genişlemiş, aydınlanmış gibi hissetti. Biraz olsa da korku arka plana gitti. «Korkma, heyecanlanma, Ruziye,– dedi kendine. — Sen köydeydin. Köydeşler, Mirseyet’in akrabaları bunu ispat edeceklerdir. Sen bir akşam kayboldun. Onun için ispat denen bir şey var. Bua’da kız arkadaşında kaldın. Yediniz, sırlaştınız, şarkı söylediniz ve yatıp uyudunuz. Artık ayrılmanıza da uzun zaman oldu. Korkma. Kendini güvenli tut. Fazla söz konuşma. »

Görevli kadındı. Ruziye buna sevindi. «Kadın erkekler gibi kansız olmaz, aşığılayıcı sorular sormaz,» – diye düşündü. Gerçekten de, görevli dikkatli birisiydi. Sesini yükseltmeden, düzgün konuştu.

— Siz Mirseyet Ahmetşin’ı bilir miydiniz? – diye başladı sorguya görevli.

— Neden bilmeyeyim, bilirim.

— Tanışıklığınız hakkında daha ayrıntılı anlatınız.

— Neyini anlattırısın onun, – diye, omuzlarını silkti Ruziye. – Gülsara ile benim ablam – arkadaşlar.

— Gülsara kim?

— Gülsara, Mirseyet’in ablası. Küçük ablası. Köydeşleriz biz Mirseyet ile. Aynı okulda okuduk.

— Okulda okuduğunuzda, Mirseyet Ahmetşin ile ilişkiniz nasıldı?

— Hiçbir şekilde. — Sarı renkle boyanarak kıvrıcık edilmiş saçlarını Ruziye düzeltti. Tarafli kelime söylemesem iyi olur diye merak ederek, heyecan yaparak ellerine yer bulamadığının bir göstergesiydi bu. Bu yüzden aceleyle ekledi. — Bir tek Gülsara Abla, bize her gelişinde, ben seni kardeşim Mirseyet’e alacağım diye beni utandırıyordu.

— Buna Mirseyet nasıl bakıyordu?

— Gülerdi.

— Sonra neler oldu?

— Mirseyet askere gitti. Bana mektuplar yazdı. Arkadaş mektupları. Döndüğünde...İşte o ibret Zakire’siyle evlendi.

— Zakire Ahmetşina hakkında neden böyle çirkin konuşuyor sunuz?

— Bahsetmeden! Mirseyet’i bekledim ben! O görevdeyken hiç bir erkeği yanıma getirtmedim. Kör olmasa, beni görür diye ümit ettim. O görmedi... Mirseyet’in

Zakire ile evlendiğini öğrenince, akrabaları kan ağladı. Ne olursa olsun, tutmayacağız, ayıracağız diye yaşadılar.

— Nasıl yaşadılar diyorsunuz?

Ruziye, fazla heyecanlanarak, yanlış sözler söylediğini anladı. Hayırdır, tehlikeli değil, arkam güvenli diye düşündü o.

— Ya, işte şey, – diye başladı o, günahsız ifadeyle. — İki çocuk var şimdi. Nasıl ayrılırsınlar? Yaşları da var.

— Evet, evet, – diye katıldı görevli.

— Görevlinin onun kelimelerini onaylamasını gören Ruziye daha da cesur oldu. Kendisinin bildiği bilgileri de görevliye söylemesi gerektiğini düşündü.

— Mirseyet’in büyük ablası Galime isimli. O ablasının kocası İlnur’un gözü çok sertmiş. Ormana girdiğinde bir ağaca hayranlıla baktığında o ağaç hemen kuruyormuş. Zakire’nin ikinci oğlu Bulat doğduğunda İlnur enişterisi Mirseyet’in evde olmadığını bildikleri zaman bunlara geliyorlarmış. Zakire çocuğa banyo yaptırıyormuş. İlnur’a zaten bu gerekiyordu. Su içinde yatan çocuğun yanına eniştesi durmuş. «Enişte, diğer odaya çıkın lütfen», – diyormuş Zakire. Nerde çıksın! «Ben banyo yapmasını izlemek istiyorum», – diye gülüyormuş. Biliyor musunuz neden?

— Terbiyesiz erkek olmuştur, – diye ekledi görevli.

— Sadece o değil. Çocuğa nazar değsin de ölsün demiş. Bulat olmasa Mirseyet’i ayıracaklardı.

— Çocuk sağ kalmış, öyle mi?

— Evet.

— Öyleymiş, – diye düşünceye daldı görevli, kalemini masada oynatıp. Birazdan o sıradaki ricasını söyledi: — Artık Mirseyet Ahmetşin ile aşk anlaşmanız hakkında daha ayrıntılı anlatınız. Nerede buluşurdunuz, o görüşmeler nasıl geçiyordu?

Ruziye ağır nefes aldı. Aşk anlaşması... Söylemek kolay. Daha derin düşünürsen, her insanın yaşamı sadece aşkla kurulmuş. Zengin misin, fakir misin, yine de canının çektiği, gönlüne yakın, seni seven bir insan gerekiyor. Onsuz sen yalnızsın. Onsuz yaşamın anlamı kayboluyor.

Gençlik döneminde izlenen sinemalar, aşk romanları tesirinde Ruziye de uykusuz geceler geçirmiş oldu. Aşkın ana kahramanı nedense her zaman Mirseyet idi. Onun hayalinde Mirseyet beyaz ata binmiş yakışıklı, güçlü masal kahramanı, arabalarda

gezen büyük müdüdü. Mirseyet evlenince, içi de kapanmıştı. Sonra anladı. Sevgiyi oturup beklemiyorlarmış şimdi. Sevgiyi kendin buluyormuşsun. Zamanla Ruziye için aşk tatlı kısa anlar olarak canlanmaya başladı. Ama nasıl olmasın, onun kalbinde Mirseyet için her zaman yer vardı... Mirseyet ile birlikte olma isteği onun tatlı hayalimdi. İşte şimdi o durumu tek tek hatırlamak, sadece o mu: görevliye anlatmak gerekiyor!

Ruziye, düşüncelerinden ayıklanıp yardım ister gibi görevliye baktı ve:

— Onun neyini anlatacağın ki, – dedi.

— İlk defa nasıl görüştünüz? O mu çağırdı, siz mi?

Soruyu böyle kesinleştirenince, Ruziye kolay nefes aldı.

— Orası şöyle: O zaman ben yemekhanede çalışıyordum daha. Bir gün yanıma Gülsara Abla geldi. Doğum gününe misafirler gelecek. Güzel bir yemek bulur muyum diye dolaşıyorum, diyor. Mirseyetler de gelecek mi diye sordum. Gelecek, canım, gelecek, diyor Gülsara Abla. Tek başına gelecek, diye ekledi. Karısı okul çocuklarıyla Moskova'ya gitmiş. Sen de gel, diyor bu, kurnaz gülümseyerek. Gittim. Neden kalayım ki! Arada Mirseyet beni dansa davet etti. Sonra bana geldik. İşte bu.

— Sizin bulduğunuzu Gülsara biliyor muydu?

— Neden bilmesin, hepsi öğrendi. Onlar kendileri benim Mirseyet ile görüşmemi istediler.

— Artık bırakmanızın sebebi ne? Açıklık getirelim.

Bu soruya nasıl cevap verilir der gibi, Ruziye bayağı konuşmadı. Her kelimesini düşünerek, uzaktan geldi:

— Adem oğlu rahatlığa dayanamıyormuş fikrine vardım ben.

— Neden?

— Benimle tanıştığında Mirseyet küçük bir şirkette personel bölümünde çalışıyordu. Maaşı az. Para yokluğundan hep şikayetçi. Ben onu tanıdıklarım aracılığıyla depoya yerleştirdim. Kendim «Spor malzemeleri» mağazasında çalışmaya başladım.

— O orada ne iş yapıyordu?

— Satın almada. İşini sevdi. İlçelere gitti, farklı şehirlere çıktı. Depoları malzemesiz kalmadı. Giderek gözü açıldı. Yedek parçalarla iş yürütmeye başladı.

— Depo yedek parçalar satmıyor ki.

— Depo satmaz. Mirseyet sattı... Öyle para topladı. Sonra depodan ayrılıp özel şirkete işe girdi. İşte ordan başladı...

— Ne başladı? – diye kulak kesildi görevli.

— Dedim ya ibret Zakire diye. O kadının akrabaları da hayvan çıktı.

— Anlatınız: Hangi akrabaları?

— Mirseyet'in yeni işyerinde Zakire'nin dünürü Albina isimli kadın çalışıyormuş. Haviye isimli yengesinin kardeşiymiş. İşte o kaltakla Mirseyet iş seyahatine gitmeye başlamış. Otellerde lüks odalarda beraber kalmışlar. Bunları ben sonra duydum. Doğal olarak, Mirseyet benim yanıma nadir gelmeye başladı. İş, yetişemiyorum. Zakire de küsüyor, demişti.

— Mirseyet'in Albina ile görüşmeye başladığını nereden öğrendiniz?

— Gülsara Abla söyledi.

— Öyleymiş... Tamam, teşekkürler size, Ruziye Hanım.

Görevlinin son kelimelerine Ruziye tam inanmamış biri gibi kaldı. Onun omzundan dağ düşmüş gibi oldu. O nefes aldı. Bu zamana kadar zar zor sürüklenen at arabası gibi atan kalbi sevincinden kolay çalışmaya başladı. Onun halini hisseden görevli bir soru daha sorarak onun ödünü patlattı.

— Siz ne düşünüyorsunuz: Mirseyet Ahmetşin'in kaybolması mümkün mü?

Ruziye'nin başına kütükle vurmuş gibi oldu! O tekrar şaşırıldı. Hayır, hayır, bu soruya cevap veremez. Mirseyet'in nerede, nasıl kaybolduğunu düşünmekte yasak ona. Nereden bilsin o onu? Bilmiyor. Bilmeyen bin beladan kurtulmuş. Ben hiçbir şey söyleyemem der gibi, şaşırmış, azaplı bakışlarını Ruziye görevliye dikti.

— Benim... benim...aklıma sığmıyor... – dedi o yavaşça.

— Tamam, güle güle, – dedi görevli.

Ruziye aceleyle dışarı çıktı. «Kurtulmuş olsaydım. Bu olsaydı, – diye tekrarladı o içinden. – Tekrar çağırmasalar iyi olur. Görevli çok basit konuştu. Gerçekten de benden şüphelenmiyorlar, heralde... Öyle olsaydı. Dur hele, Ruziyecik, hemen rahat olma! Onların düşüncelerini kim bilir? Yoksa... Şimdi hemen arkamdan mı geliyorlar... — O biraz tehlikede hissetti kendini. Fark ettirmeden, arkasına dönüp baktı. Biri görünmüyor. Sakin gibi. O adımlarını hızlandırdı. — Çağırıp dikkatlice konuşmuş numarası yaptılar da görüşecek kişileri ile görüşün diye gönderdiler. Allah korusun. Bu yüzden her adımı bilerek atmak, her kelimeyi ölçerek konuşmak

gerekiyor. Şimdi görevli bana ne sordu? – Tüm dikkatini toplayıp sorguyu yeniden hatırlamaya çalıştı. – Mirseyet ile nasıl tanıştığını sordu. Hangi kelimeler, hangi cümlelerle cevap verdi ki? İkinci kez çağırarak, tekrar aynı soruları sorsalar, cevabı birincisindekine uyar mı? O millet hilekar. Yumuşak sererek, sert bir şeye oturtmaları uzun sürmez. Mirseyet'in kaybolmasına hiçbir bağlantım olmadığına önce kendim inanmalıyım ben! Mirseyet, benim geçmişim. Görüşmeyeli uzun oldu. – Öyle de, ne oldu bu Mirseyet'e? – diye sordu o kendisine. – Albina'nın benden neresi fazla? O da dünya güzeli değil. Şaşıracak yeri de yok. Ama ben onu tüm hücrelerimle seviyordum. Albina'nın da Mirseyet'i benim kadar sevdiğine inanmıyorum. Bu erkekler nasıl böyle kendilerini seven kadını kolayca unutabilirler?» – Ruziye ağır nefes aldı.

Taşı kafaya, kafayı taşa vursa da, bir şey yapılamaz. Yapılacak iş yapılmış, işlenecek günah işlenmiş.

Ruziye Mirseyet ile birlikte geçirdiği zamanları tek tek hatırladı. Depoya yerleşince, parası çoktu Mirseyet'in. Evini pahalı mobilya ile döşedi. Sanatoryumlara gitmeye başladı. Parayı hesaplamadı. Ruziye yanına geldiğinde, çantasında pahalı konyak, siyah havyar, elinde gül çiçekleri olurdu. Kapıdan girdiğinde, çiçeklerini Ruziye'ye verir ve hep aynı şiiri tekrarlardı:

Mavi çiçek ömürlük yar olur,
Kırmızı çiçek – içten seven;
Beyaz çiçek kirsiz gönül olur,
Sarı çiçek – solup giden olur.

Bu satırları o kendisi mi yazmış, yoksa bir kitaptan mı okumuş, Ruziye bilmiyordu. Bayramlardan önce Ruziye han kızına eşit olurdu. Hediyelerin sonu olmazdı. Birbirinden pahalı Fransız parfümleri, pahalı kremler mi dersin, elbiselerin sonu yok... Yeni işe girince, böyle mutlu günler azalmaya başladı. Mirseyet onun yanına gelmeyi azalttı. Fazla durmuyor... Ruziye'nin nerede yaşadığını tamamen unuttu. Nihayet, geceleri uykusuz kaldı. Ruziye dolana dolana, çarparak, canını nereye koyacağını bilemedi. «Şöyle sakın yaşadığımızda, aniden... Kavga etmeden, tartışmadan, küsmeden... Yıllar boyunca birbirinin kucak sıcaklığını hissederek

yaşarken... » – diye hüzünleniyor. Böyle ihanet onun aklına sığmıyor. Mutlu anları aklına getirip canı acıyor. O geceleri böyle ya ağlayarak, ya da mutlu anlarını gönlünde yenileyerek geçiriyor. Mutlu dönemi hatırlamakta rahat.

...Bir akşam kapı zili çaldı. Kapı deliğinden baksa, Mirseyet duruyor.

— Ne oldu? – diye tuhafladı Ruziye. — İş seyahatindeydin ya.

— Döndüm, – diye gülümsedi Mirseyet. — Seni özledim ve döndüm.

Ya-a, o anda gönle giren mutluluklar... O anlarda geçirdiği hislerin rahatlığı...

Onlar gece boyunca uyumadı. Doğrusu, Ruziye uyutmadı, kirpik kapatmadan Mirseyet'i sevdi. O Mirseyet'i şimdi onu başkasına değiştirdi. O, onu kaybettiğine inanamıyor. Gelir, gelmeden durmaz diye bekliyor. Öyle telaşta yaklaşık bir ay geçtikten sonra, dayanamadı, kendisi Mirseyet'in yanına gitti.

— Ne iş yapıyorsun? – diye soğuk karşıladı Mirseyet.

— Seni arayıp geldim. Kendin kayboldun... – dedi Ruziye.

— Hmm. — İnsanlar görmüyor mu bizi der gibi hemen etrafına baktıktan sonra, Ruziye'yi kovmaya başladı bile. — Burada konuşmaya zaman yok. Özel firma bu. Çalışsan öderler, çalışmasan gitmek zorunda kalırsın.

— Aylık bir iki saatte boş zamanın kalmıyor mu? – diye üstüne gitti Ruziye.

— Tamam, tamam. Yine de burada konuşmayalım. İnsanlar görse iyi değil. Bulşuruz. Hepsini anlatırım.

— Ben fazla durmaya gelmedim, – diye cevap verdi Ruziye, umursamayan ifadeyle. — Geçerken bir halini sorayım demiştim.

— Hadi, öyleyse, – diye nefes aldı Mirseyet.

Ruziye gidiş yoluna çıktı. Mirseyet'e göstermemeye çalışsa da, içinden yanıyordu o. Bu yanmadan kurtulmak için kendisini sakinleştirmeye, gönlündeki küçük ümidi söndürmemeye çalıştı. «Dur hele, neden bu kadar abartayım! Yeni iş, yeni personel. Diyor ki: Çalışmasan gitmek zorunda kalırsın, diyor. Bulşuruz. Anlatırım, – dedi ya. — Acele ettirme. Kadının emir vermesini erkekler pek sevmiyor. Zakire'si üstünden bu yüzden geziyor o. O okulda çoluk çocuğa emir vermeyi öğrenmiş...»

Nihayet, Ruziye'nin beklediği gün geldi. Bir akşam Mirseyet onun kapısından girdi. Uzun etekli atlas elbisesi üstüne küçük önlük bağlayıp Ruziye koşa koşa sofraya hazırladı. Sofra, her zamanki gibi, zengindi. Ruziye de, önlüğünü kenara bırakıp Mirseyet'in kucağına binip yerleşti. Adamın boynuna sarılıp sevdi, sevlmeyi istedi.

Fakat... Onun bu ameli cevapsız kaldı. Mirseyet onu kaldırıp pahalı çarşaf lar serilmiş yatağa yatırmadı...

— Sen gerçekten de, tamamen yorulmuşsun, bunalmışsın... Benim birtanem... Hadi birer kadeh..

Billur kadehlere pahalı şarap döküldü. Mirseyet içtikten sonra konuştu:

— Ruziye sen bana küsme...

— Neden küseyim, olmayanlar!

— Öyleyse, çok iyi. Mesele böyle. Ben gerçekten de senin yanına gelemem.

— Ben senin iş yoğunluğunu biliyorum, – dedi Ruziye, onun halini anlamaya çalışıp.

— Mesele sadece iş yoğunluğu değil...

— Nedir o zaman?

«Söyle, neden bekletiyorsun? Sen ne zaman buluşuruz dersen, ben ona razıyım! Sadece bırakma!» diye yalvardığı bakışını hisseden Mirseyet biraz konuşmadan durdu. Ruziye'yi de rencide etmek istemiyor. Aynı zamanda onunla arayışı da kesmek gerekiyor. Bunu nasıl yapar? O cesaret etti.

— Ruziye, biz bir daha buluşamayız...

Ruziye'nin parlayan yüzü aniden değişti. Önce beyazladı, sonra yüzüne kırmızı noktalar çıktı. Bu kadar ağır söze önce cevap bulamadı. Sonra konuşmaya başladı:

— Başka sevgilin var mı? – diye sordu.

Mirseyet «evet» demedi. Kendine has sakinliği, insana açıktan kötü söz söyleyemeyen alışkanlığı ile savunmaya başladı:

— Hangi sevgili ya! Söylüyorum ya... İş çok. Sonra... Zakire'ye de hiç dikkat etmiyorum... İş seyahati, iş seyahati. İşte yarın tekrar Bua'ya gitmem gerekiyor.

Sakin sabırlı kişi de kızar tabi. Düşünmeden, acil Bua'ya gideceğini ağzından kaçırmamasını başka türlü açıklamak olmaz gibi. Ertesi gün trene binip Ruziye'nin Bua'ya gideceği hiç aklına gelmemiştir. Yetmiyormuş gibi, Ruziye'nin bir tanıdığı Bua'da satıcı olarak çalışıyor. Mirseyet bunu da biliyor muydu yoksa...

Ruziye tanıdığına kaldı. Yanında ile getirdiği peruğunu giydi, kaşları kalın çizildi, gözleri boyandı, kıyafetler değişti. Şimdi kızı Mirseyet değil, doğuran annesi bile kolayca tanıyamazdı. İki satıcı akşam lokantaya gitti. Onlar geldiklerinde, Mirseyet ile Albina dünyalarını unutup yiyip içip oturuyorlardı. Ruziye kapıdan

girince, onlara bakıp put gibi durdu. İyi ki arkadaşı hemen elinden tutup sandalyeye oturttu.

— Aklını kaybetme, – diye fısıldadı arkadaşı. — Senin kocan değil ya o! Ses çıkarma. Polise yakalanıp rezil olursun.

İki arkadaş onları gözetlemeye başladı. Mirseyet delikanlıların delikanlısı. Genç damat gibi giyinmiş, baka baka doymazsın. Sevgilisi ağzına girecek gibi onu dinliyor. «Gözler — gözde, ağızlar — ağızda bunların. Hiç ayrılmayacak çift gibi oturuyorlar. Şerefsizler, – diye düşündü Ruziye. — Yoksa gidip Mirseyet’in yüzüne tüküreyim mi? Adam olmuş! Birer ruble karısından para dilendiği zamanları unutmmuş. Hayır, Mirseyet’e dokunmam. Şimdi giderim ve diğerinin suratına tabağı ile yemeklerini kapatırım...»

Misafirin halini gören arkadaşı tekrar Ruziye’nin kulağına eğildi.

— Hadi gidelim. Yoksa bir delilik yaparsın. İfaden çok ciddi.

— Biraz daha oturalım.

— Hadi, en iyisi misafirhaneye gidelim. Orada benim tanıdıklarım var. Kazan’dan Mirseyet isimli adam gelecekti, hangi odada kaldığını sorarım. O kızın ismini öğreniriz belki? Gittiler. Mirseyet ile Albina Minnehanova tek kişilik odalara yerleşmişler.

— İşte rakibinin ismi soyadını da öğrendin. Onun kimliğini, hangi taraftan olduğunu açıklamak, kim demiş, iki kuruş — bir para şimdi.

— Ben o kadının suratına asit dökerim, söylemişti dersin. — Dışarı çıktığında Ruziye’nin ilk sözü bu oldu.

— Onun ne suçu var? Mirseyet’e kadın bitmiş mi sanıyorsun? Senin yanına gelir diye mi düşünüyorsun? Hayır, canım, gelmez. O Albina dediğin de senin benim gibi kadın. Diğer, seviyorum, demiş. Bu da inanmış. Mirseyet’in hayvan! Kendin diyorsun ya, ona ne yetmemiş? Evinde karısı var. Üstüne de sen. Erkekler kötü, canım. Daha derin düşünsen öyle. Kadınlar bozuk diyorlar. Tartışmıyorum, bozuk. İçki içiyorlar, sigara içiyorlar, zina işliyorlar. Kürtaj olarak çocuk öldürüyorlar... Kadın nezaketi, kadın gururu, kadın yumuşaklığı diye düşünce yok şimdi. Kayboldu o. Öyle sıfatları eski filmlerde görürsün ancak. İşte burada bir soru doğuyor: Kim bozuyor kadını? Anneden bozuk olarak doğmuyor ki o! En başta onu, canım, erkekler bozuyor. Ya o onu seninle evleneciğim diye kandırıyor ve bıktığında, gönlü

eğlendiğinde bırakıp gidiyor. Ya ona tecavüz ediyor. Hiçbir şey yokken kadın bozulmaz canım!

Ruziye ağır nefes aldı.

— Ben Mirseyet'i kendim sevdim...

Ertesi gün Ruziye gitti.

Tren Kazan'a doğru gidiyor. Ruziye gözlerini pencereye dikmiş ve düşüncelerine dalmış. Göz önünde Mirseyet ile olduğu zamanları. «Ne için, – diye soruyor kendi kendine. — En değerli, en mukaddes hislerimi neden çiğnedin? Senin yüzünden nasıl ağır sözler duydum. Misafire, tiyatroya karınla gittin. Ben tek başıma ne zaman gelirsin diye seni bekledim. Gideceğim yere gitmedim, çıkacağım yere çıkmadım. Köyde ne kadar gıybet ettiler... Dayandım. Onu adam gibi işe yerleştirdim. Yorulduğun zamanlarda dayanağın oldum. Bunların hepsini kolayca unutmak mümkün mü?.. — O böyle inleyerek yol boyunca kendi kendine konuştu: — Ben seni yine de böyle bırakmam! Zakire ile evlenmeden anlaşmış olsaydık sadece seninki olurdu dedin ya! Yalancı! Ablaların da yalancı! Sadece kendilerine gerektiğinde Ruziye iyi, Ruziye yetmiyor, diye konuşuyorlar. Gösteririm ben size! Beni de Zakire gibi zayıf şey diye biliyorsunuzdur!.. »

O ağladı ve kızdı. Nihayet, yavaşça sakinleşti. «Mektup yazmayı deneyeyim, – diye düşündü o sonra. — Sonra göz görür.»

Kızarak, bağırarak hiçbir şeyin olmayacağına tamamen inandı o.

* * *

Ağabeyi Abdullah'ın evinden göz yaşları içinde çıkmasından sonra çok yıllar geçti. Sözünde durdu Zakire. Kader dalgaları dik kıyıları vursa da, derin tuzaklara soksa da, ağabeyinin yanına yardım istemeye gitmedi. Bugün gidiyor. Canını nereye koyacağını bilmediğinden gidiyor. Haviye Yenge'sinin gözüne bakıp kardeşinin kim olduğunu söylemeye gidiyor. İşte o zaman Albina ile nasıl övünüyordu: «Bizim Albina inek sağıyor! », «Bizim Albina her bayramda hediye alıyor! », «Sen işten kaçıp okula gidiyorsun! », «Bizim Albina!.. »

Övülen Albina üç yıl inek sağdı ve bir praporşik²⁷ arkasından Sibirya'ya gitti. Ordan çocukla döndü. Şimdi Kazan'da yaşıyor. Bu kadarını Zakire çoktan duymuştu. Ama Mirseyet'in Albina ile çalıştığını bilmiyordu. Arama işleri başladığında öğrendi bunları. Mızrak çuvala sığmaz, diyor halk. Mirseyet ile Albina'nın sevgili olduğu da açıklandı. Bu haberi duyduğunda Zakire önce inanmadı. Ne desen de yabancı değil ya, dünür kişi!

Bu durumları düşündükçe Zakire'nin ayak altında yerin gittiği hissediliyor. O aşağı bir yere, dipsiz boşluğa uçar gibi hissediyor. Ona çok zor. Nefesi kesiliyor, başı dönüyor. «Hayır, hayır... Pes edemez, – diyerek kendi kendine konuşuyor. — Sabır ver, Aziz Allah'ım! Ayzat'ım ve Bulat'ım için sabır ver bana! »

Trolleybus koltuk altına dayanarak arka pencereye bakan Zakire, sabır dileyerek, bugünkü gerçeklikten kaçmaya çalışıyor. Bugünkü halleri az unutup düşünceleri ile yine geçmiş ömür yollarına giriyor.

...Düşüncelerin türlü var. Bazen hüznün ve kırgınlık hisleri gönlü bağlıyor. Zor, çok zor durum bu. Geleceğe ümidin, o ümide götüren amacın olduğunda çirkin düşünceler durmadan içini kemiremez. Bu durumdan kurtulmak için yine de zaman gerekiyor. Gönül yarası sadece zaman geçince düzeliyor. Düzeldiğinde de izleri kalıyor...

Akılda kalmış güzel anları da, çirkinleri de zaman kendisi ile götürüyor. Hayat kanunları sert: istiyor musun sen yok mu – o yine de kendisi ile hesaplaşmaya mecbur kılıyor. Ama rencide edildiğin zamanda gönülde kalan yaralar hiç bitmez, ebedi kalır gibi oluyor.

...Doğum evinden döndüğünden sadece on gün geçti. Zakire Bulat'ı getirmişti. Bu zamanda Ayzat köyde yaşadı. Zakire ile Mirseyet'in hayatları bayağı düzelmeye başlamıştı. Panelden yapılmış tek odalı «hruşevka» olsa da, kendi evleri, kim demiş, kendi yuvaları var. Sapasağlam bir tane daha erkek getirme sevinci ile yaşadıkları zaman. Parlak gününde gök gürelemiş gibi bir akşam Mirseyet'in büyük ablası Galime geldi. İki kolunda iki büyük düğüm, iki çocuğunu da getirmiş.

— Uff! Zar zor geldik! – dedi o, çocukları kapıdan sokarak. — Giriniz, gir. Durmayın burada! Sana gerektiğinde taksiyi de hemen bulmak mümkün mü!

²⁷ Praporşik - Askeri rütbe (çev. dipnotu)

Mirseyet gazete okuduğu yerinden kalktı ve:

— Böyle eşyalarla ne yapıyorsunuz? — diye sordu.

— O eşek yine içip gelmiş. Ayrılacağım ben ondan! Kovacağım! — dedi Galime, düğümlerini içeriye yerleştirerek. — İşlerimi halledene kadar sizde kalırsınız diye geldik.

Bu abla ne söylüyor? der gibi Zakire Mirseyet'e baktı.

Mirseyet onun bakışına dikkat etmedi her hâlde. O ablasına dönerek söyledi:

— Kalırsın, kalırsın, abla.

Zakire çay hazırladı. Sohbet ettiler. Çocukların büyüğü beşinci sınıfta okuyormuş. Okula kendisi gidiyor. Küçüğü yuvada.

— Güzeli yuvaya götürmem, – dedi Galime. — Zakire evde ki. Beraber otururlar.

Zakire şaşırıldı. Çocuktan kurtulunca, kendisinin de düzeldiği yok. Vücudu inliyor, sürekli yatmak istiyor. O arada çocukta ağlıyor. Her an onun bezlerini yıkamak, emzirmek, yıkamak gerekiyor. Mirseyet'in gelişine yemekte hazırlamak gerekiyor. O kendi halini kendisi biliyor. İşte şimdi ters söylese ses çıkacak. «Belki bir iki günden sonra giderler», – diyerek konuşmamayı tercih etti.

Tek odalı evde yatma yeri de fazla yok. Onların içeride bir kanapesi var, kapı yanında, dolap arkasında bir kanapeleri var.

— Abla, Güzel ile sen burda uyursun, – dedi Mirseyet, içerideki kanapeye göstererek.

— Tamam, tamam. Sağol kardeşim. Kendiniz nerede yatarsınız acaba?

— Merak etme. Biz kardeşimle dolap arkasına saklanırsınız, değil mi, Kamil!

Zakire ile minik Bulat hesaptan düştüler. Dersin ki burada başka insan yok. Zakire, gözlerine gelen yaşları göstermemek için çocuğu alıp mutfağa gitti. Hayır, onun konuşacak, söyleyecek hali de yok.

Ne bu? Ablaları geldiği zaman Mirseyet'i sanki değiştiriyorlar. Zakire'ye itibar bitiyor. Ya onun karısı var, ya yok. Zakire ile konuşmuyor bile. Bu sefer de Zakire'nin mutfağa gitmesi doğruymuş gibi düşündüler, hiçbir şey söylemediler.

Abla ile kardeş tatlı tatlı konuştular.

Zakire kucağındaki Bulat'ı masaya koydu ve mutfağa katlanır yatak getirdi. Önce onu yapmada bayağı zorlandı. Masayı diğer tarafa itip düzelttikten sonra yerleşti. Çocuğu kucağına alarak Zakire burada yattı. Diğer akşamları çocuğu emzirmeye

başladığı zaman Zakire hemen uykuya dalıyordu. Bu sefer uyku kaçtı. Kırgınlığından boğazı düğümlendi. İçinden ağlayarak canı acıdı. «Bak bunlara! İnsanlara söylesen, vallahi, kimse inanmaz. Masal anlatma! Onlar çok iyi insanlar! Öyle iş yaparlar mı, olmayanları anlatma diye kendine kızarlar. Tekme attığında demir kıracak adam ve sağlam kadın sıcak yerde uyusun! Ya on günlük bebeği ile anası mutfakta katlanır yatakta yatsın! İnanılacak şey değil. Ama ne yapmak gerekir: İnanmayan inanmaz. Ne desen de bu günah doğru! »

Bir iki günden sonra gider diye ümit eden Galime bir aydan fazla kaldı. Zakire ile Bulat bir aydan fazla katlanır yatakta uyudu.

O zaman nasıl dayanmış o? Uykuda nasıl çocuğun üstüne yatmamış?..

Trolleybus şoförünün ilanı Zakire'yi uyandırdı.

— Sovyet Meydanı durağı.

Ağabeylerine gelmiş bile o!

Zilin düşmesine bastığında Zakire'nin kalbi sıkıştı. «Nasıl karşılarlar? Ne iş yapıyorsun? Seni kim çağırmış? » derler mi?

Kapıyı Haviye açtı.

— Ya-a! tanımıyorum bile, Zakire! — dedi o, kapıdan girmeye yetişmeyen Zakire'yi tepeden tırnağa inceleyerek. — Hangi yeller esti?

— Girebilir miyim? – dedi Zakire soğuk.

— Neden olmasın! Gir hadi. Fakat ağabeyin evde yok.

— Ağabey yanına gelmedim ben. Senin yanına geldim.

— Be-nim ya-nı-ma? – diye şaşırdı Haviye.

— Evet, senin yanına. Korkma, kavga etmeye gelmedim. Mirseyet'i arıyorum...

Başka zaman ağızından ateş püsküten Haviye bir an sessiz kaldı.

— Neden senin kocan bizde olsun? – dedi o, şaşıarak.

— Sen — Albina'nın ablası. Kardeşinin nerede sürtündüğünü, her hâlde, biliyorsundur.

Haviye bu ne konuşuyor der gibi şaşıarak baktı ve:

— Git ya! Masal anlatma burada! – dedi.

— Vay, masal olsaydı! Bana küfür etsen de, o zamanki gibi evden kovsan da dayanırdım. Masal değil! Üç aydır senin kardeşin benim kocamla sürtünüyor! Dünürünün kocası ile yatmasa dünyada adam bitmiştir, şerefsiz!..

Zakire birbirinden kötü sözlerle Albina'ya küfür ediyor. Ne hikmettir, Haviye sakin. O yirmi-yirmi beş gün önce Albina'nın evinde Mirseyet'i görmesini hatırlıyor.

Akşamdı. Masada pahalı şarap siyah havyar, kızartılmış tavuk, muz, portakal gibi sıcak mevsim yemişleri. Konuştular. Haviye de onlarla oturdu. «Mirseyet bizim firmada çalışıyor,» – dedi Albina. «İyi olmuş, – dedi Haviye. Zakire'yi sevmese de, belirtmedi, sormaya çalıştı. — Kayın kardeş sağ salim mi? Çocuklar büyüyor mu? » «İyi, sağol», – diye cevabı kısa tuttu Mirseyet. Haviye Zakire hakkında daha çok bilmek istiyordu. Ama damattan fazla kelime alamadı. Haviye kalktı. Mirseyet'te ondan kalmadı. Kapıdan birlikte çıktılar. İş arkadaşının, yetmiyorsa Zakire'nin kocasını (dünürler ya!) Albina'da gördüğüne pek dikkat etmemiştir. İşte sana, kaçınmayan kafaya demir tarak oldu bu!

Olmayanları söylüyorsun sen, – dedi Haviye, düşüncelerinden dönüp. — Albina'yı göremediğinden, onu kıskandığından yalan söylüyorsun. Abdullah'ın kardeşi demem. Hakim önüne getirmek için de çok istemem!

Bilemem artık: Hakime kimi götürürler? Mirseyet'i polis arıyor. O kaybolalı bir hafta oldu. Son kez de senin kardeşinle görmüşler!

Haviye bir şeyler söylemek için açtığı ağzını kapamadan durdu.

— Ne ko-nu-şu-yor-sun sen? — dedi o, zihnini toparlayıp. — Mirseyet kayboldu diyor musun? İnsan ya o! İğne değil..

Haviye bu haberi ayaküstünde kabul edemedi, löp diye sandalyeye oturdu. Yengesinin hiçbir şey bilmediğine Zakire inandı. Evet, yavuz Haviye, cahil, sivri dilli, tembel, kişiliksiz, cimri. Fakat yalan söyleyemiyor. Her hâlde onun bir tek olumlu sıfatı da budur.

Burda daha fazla durmanın, konuşmanın devam ettirmesini faydasızlığını görünce Zakire çıktı.

* * *

Ruziye Mirseyet'e uzun mektup yazdı. Beraber geçirdiği mutlu anları tasfir etmeye çalıştı. «Benim seni sevdiğim kadar kim de olsa seni sevdiğini hayal edemiyorum.» diye ekledi.

Evli erkeğin bir zaman onu bırakacağını gönlü hissediyordu. Fakat gönlüne inanmak istemedi. O şimdi rahattı. Mirseyet'in ablaları onlar arasındaki ilişkiyi bilip onayladıklarından mı, o kendisini metresi değil de, hukuki eşi olarak hissetti. Evet, evet, karısı. Gönlüne şüphe girdiği zamanlarda o: «Eskiler hep nikahsız yaşamışlar», – diyerek kendini teselli etti. Öyle bu amelin doğruluğuna inanarak yaşadı. Sonra, Mirseyet bu kadar kısa bir arada başka sevgili bulur diye aklına bile gelmedi.. Okul yıllarından beri göz diktiği erkek olduğu içindir ki, Mirseyet ona çok çok yakındı. Hayır, başka kadınla Ruziye onu paylaşmayacak! Bu mümkün değil! Burada söz konusu olan paylaşmakta değil! Mirseyet Ruziye'yi tamamen bıraktı. Onun kutsal duygularını çiğnedi! Bütün mutluluğunu, tüm dünyasını paramparça etti...

Mirseyet mektubu okumuş mu, okumamış mı, bu konuyu Ruziye öğrenmedi. Çünkü adam ona cevap yazmadı. Şimdi ne yapılır? Şaşırdı o. Eli boş duramaz. Yanarak, kızarak, kendine yer bulamadan ne kadar yaşayabilir? 'Bana bir tek yol kalıyor — Mirseyet'le buluşmak, – diye düşündü o. — Nasıl olursa olsun ona kendi halimi anlatmam gerekiyor! Mirseyet'ten başka yaşamak yaşam değildir!' — Bu isteğini gerçekleştirmek niyetiyle o Gülsaralara gitti.

— Gülsara Abla, Mirseyet ile buluşmaya yardım et, lütfen!

— Ben ne yapayım?

— Mirseyet'i yarın kendinize çağır. Ben tesdüfen size uğrarım.

Mirseyet'in arkasından Ruziye geldiğinde, sofraya koymak için ekmeğin «olmadığı» öğrenildi. Gülsara acil mağazaya gitmeye «mecbur» kaldı.

— Mektubuma cevap vermedin... – diye konuşmaya başladı Ruziye, ikisi kaldıklarında.

Ama Mirseyet başka zamanlardaki gibi savunmadı. Mektup yazmak, onun yanına işe gelmesi onu kızdırmış her hâlde.

— Ne diye cevap verecektim?

— Mirseyet neden böyle yapıyorsun? Biz birbirimiz için çok değerliyiz...

Ruziye, adamın göğsüne kapanmayı düşünerek, öne adım attı. Mirseyet onu tuttu ve kanapeye oturttu. Kendisi evde oraya buraya yürümeye başladı.

— Biliyor musun, Ruziye! Sen böyle insanları güldürme. Güzel değil.

— Ben seni seviyorum. Onun nesi güzel değil?

— Ben de bilmem kimleri seviyorum da... Ben senin kocan değilim.

— Sen nasıl düşünüyorsundur, benim için orası karanlık. Ama ben — senin karın! Nikahlaşmadık da... Kağıt ne ki o? Hayatları beraber götürdük. Bahçe evi yaptığında ne kadar yardım ettim! Unuttun mu? Bu iyiliği sana en yakınların da yapamadı. Ben yaptım. Senin için yaptım.

— Ruziye, – dedi Mirseyet, kendisini sakın tutmaya çalışarak. — Biz birbirimize gerekiyorduk. Ben sana «hiç bırakmam, ömür boyu birlikte oluruz» diye sözler vermedim. Hiç ayrılmayacağız diyen çiftler ayrılıyorlar. Bu yüzden... Çirkinleşmeyelim.

— Ben seni seviyorum, Mirseyet...

— Senin duyguların için ben cevap veremem, bigaybe! İlk akşam da sen başladın ya, hatırla. Önüme oturup arkanla butlarım arasına sürüldün! O durumu kaşyınca, hangi adam dayansın?

Mirseyet'in bu sözlerini duyan Ruziye şamar yemiş gibi oldu. «O zamanki halin, kendisi ile birlikte olma isteğini neden suçlamak gerekiyor, neden böyle söylüyor? Demek ki, Mirseyet onunla hayat sürdürmeye ihtiyaçtan dolayı gelmiş. İlk gece önüne oturduğunda da dayanamadığı için sevmiş oluyor...» Ruziye'nin yüzü yanıyordu. Onun sabrı tükendi. «Seni seviyorum» kelimesinin güçsüzlüğüne, Mirseyet'in kalbinde ona yer olmadığına tamamen inanmaya başladı.

— Neden indirmedin ki? – dedi o, sesini zor duyarak. — Şimdi molla kedisi gibi kendini evliya yapmaya çalışıyorsun! Tamam, bırak! Benim gözyaşlarım sana düşecek! Yoksa Ruziye'den fazlasını bulduğunu mu düşünüyorsun? Benden kalan süpürge ile sürtünüyorsun! Üstelik akrabamız! Karının dünürü! Size hayvan değil de kim diyelim?! Ruziye'nin aklına gelir, geç olur...

Ruziye, küçük siyah çantasını omuzuna atıp kafasını yukarı kaldırıp kapıdan çıktı.

Ruziye aşkının nefrete dönüştüğünü anladı. Adamın söylediği sözler onun kalbine erimez taş olarak oturdu. Mirseyet'ten kaçmak ister gibi, o hızlı hızlı atlıyor, kendisi durmadan konuşuyor. Şerefsiz! Bir ruble paraya ihtiyaç duyup yaşadığın zamanları unutmuşsun, **jirbit!** Karnı doymuş. Eskiden Ruziye iyiydi! «Ya biz neden önceden anlaşılmadık ki?», «Sen doğanın sırlı çiçeğisin»miş. «Sır yaparım ben sana, Mirseyet'ciğim! İşte görürsün... Doğduğuna pişman olacak günlerin önde daha...»

Ruziye şehir sokaklarında uzun dolaştı. Yorulup eve geldiğinde üstünü de çıkarmadan yatağa düştü. Uykuya daldığında da beyin hücreleri Mirseyet ile karıştı.

O uyandığına, ev içi bayağı karanlıktı. Yoksa henüz güneş çıkmamış mı, yoksa gökleri siyah bulutlar mı kaplamış. Günün hangi saati olduğunu düşünerek bayağı yattı. Sonra daha yeni görmüş rüyasını aklına getirdi. Sanki o nehir kenarında duruyor. Nehir dediğinin suyu bile görünmüyor, yosunla kaplanmış. Arkada yemyeşil dağ. Biraz yukarıda çamlık. Yüksek ağaçlar içinde yepyeni ev görünüyor. Villaymış. Mirseyet yaptırmış. Albina ile orada yaşamayı düşünüyorlarmış. Villalarını yakarım diye düşünüyor Ruziye. Öyle düşünerek suya giriyor. Ellerini açarak yüzmeye çalışıyor. Yüzemiyor. Boynuna, kollarına yosun karışıyor. O batmaya başlıyor. Derin bir tuzak onu aşağıya sürüklüyor. Korkusundan can acısı ile bağırmağa başlıyor: «Yardım ediniz!» Kendi sesinden uyandı.

Ruziye'nin rahatlığı bitti. Yatsa da, kalksa da düşünceleri hep Mirseyet hakkında. Mirseyet'in Albinayı okşaması gözünde canlanınca tüm vücudu kaşınmaya başlıyor. Kalbi göğsünü yırtıp çıkacak derecede kızıyor. O kendine yer bulamıyor. Öyle durumlarda aklına hep aynı soru geliyor: «Bunları nasıl ayırayım?», «Bunlardan nasıl intikam alayım?» İntikamın birkaç usulünü arka arkaya gönlünden geçirmeye başlıyor. İşte o onları bekliyor ve fotoğraflarını çekiyor. Sonra resmi Zakire'ye gönderiyor. Biraz düşündükten sonra bu usulden vazgeçiyor. «Belki Mirseyet'in suratına asit dökeyim?» Böyle intikamın tüm inceliklerini kontrol ettikten sonra bu usulden de vazgeçiyor. Böyle düşündüğünden, onun aklına bir fikir geldi. Bu fikrini gerçekleştirmeye başladı...

Ruziye'nin çalıştığı mağazadan 400-500 metre ötede çöp konteynırları var. Özel evleri yıktıktan sonra, bayağı yer boşalmış. Halk orada çöplük yapmış. Ruziye işe geldiğinde dikkat ediyor. O çöplük etrafında hep bir adam dolaşüyor. Sakallı bıyıklı, üstünde eski kıyafet, ayaklarında altları kopmuş eski ayakkabılı bir adam Ruziye'nin işine yarayabilir. Mağazada tatil gününde Ruziye sabah işte o çöplüklerin yanına gitti. Tabiki peruğunu taktı, «saçlarını» alınına indirdi, burnuna siyah gözlüğünü taktı.

«Bostan korkuluğu»nun çöpler arasından şişeler bulmasını bir iki dakika izledi ve doğrudan sordu:

— Para kazanmak ister misin?

— Beni işe kim alsın? — dedi o, çöplükten kafasını biraz kaldırarak.

— Ben alırım.

— Se-en?! – diye şaşırıldı evsiz.

— Ben, – diye tekrarladı Ruziye. — Hadi, biraz kenara gidelim. — Onlar karapazı gibi kanaatkar, her yerde büyüyen Amerikan akçaağacı gölgesinde durdular. — Bu para, – dedi Ruziye, önceden hazırladığı 500'lüğü çıkararak. — Kandırmayı düşünme! Yerin altından da bulurum. Çok konuşma. İşi bitirince, bunun kadar iki olur.

Bu kadar parayı gören evsizin gözleri şaşıştı, başı döndü.

— Benim ne yapmam gerekiyor? – dedi o, sahibi önünde kuyruğunu sallayan köpek gibi.

— Bir hiç. Dikkatli dinle, — Ruziye cebinden bir çizim çıkardı. Bu sokaklar köşesinde «Argamak» isimli firma var. — Bu kare yerinde kapı. Oradan girip çıkıyorlar. Aklında kaldı mı?

— Kaldı.

— Tekrar dinle. İşte sana fotoğraf. Bu kişiyi aklında tut. Arkasından git. Gittiği yolunu öğren. İşe kaçta geliyor, kaçta gidiyor. Hepsini öğren. Gelecek hafta sonu bu yerde tekrar buluşuruz.

Diğer hafta sonu evsiz, Ruziye'ye rapor verdi.

Çok iyi, — diye memnun kaldı kadın. — Yarın işe başlıyoruz. Sen onun arkasından gidersin. O ıssız yere vardığında kafasına indir. Öldürme sakın. Sadece bayılsın. Kendin saklan. Sen gittiğinde, onun yanına ben giderim. «Yardım edin!» diye bağırdığımda, korkma, benim yanıma gel. Bize arabaya binmeye yardım edersin. Olur mu?

Evsiz omuzlarını silkti.

— Olur, neden olmasın. Ben vurmamı istersin diye düşündüm... Sadece korkutuyoruz...

— Öyleyse anlaştık. Fotoğraf ile çizim bana. Parayı arabaya bindiğimizde veririm.

O gün Mirseyet ofisten geç çıktı. Albina ile beraber olmazsa iyi olurdu, diye düşündü Ruziye. O yalnızdı. Kapıdan bir adamla çıktı ve sigara yaktılar. Sonra adam bir tarafa, Mirseyet diğer tarafa gitti.

Evsiz gerçekten de işi bir anda yaptı. Evsiz ağaçlar arasına saklanınca, Ruziye geldi.

— Ah, ne oldu? Sen aklında mısın? – diye seslendi Mirseyet’e. O sadece inliyordu. — Yardıma gelin! Yardım gerekiyor! – diye bağırdı Ruziye. Evsiz tekrar geldi.

Mirseyet’i koltukaltından tutarak ikisi iki taraftan kaldırdılar ve sokağa çıktılar.

— Sen tut. Ben araba durduracağım, — dedi Ruziye.

«Kocam hastalandı, sadece eve götürebilir misiniz. Ne kadar isterseniz vereceğim, » — deyince orta yaşlarındaki bir şoför razı oldu. «Moskviç’in arkasına Mirseyet’i yerleştirdiler. Evsiz maaşını hızlıca verdikten sonra, Ruziye de Mirseyet’in yanına oturdu. Ayıldığında, Mirseyet kafasını onun omzuna koydu.

— KamAZ yolunun ellinci kilometresine! — dedi Ruziye. — Eve daha hızlı gitmemiz gerekiyor.

— Hastaneye götürelim, » diye teklif etti adam.

— Sadece epilepsi. Birazdan geçer. Yol uzaklığından korkmayın. Kocama yardım ettiğiniz için iki katını ödeyeceğim.

Kazan’dan çıktılar. Kolay kenarına geldiklerinde:

— Vay, başım! Ben neredeyim, Zakire... — diye inledi Mirseyet.

«Ölmeye başladığında, buna Albina değil, Zakire gerekiyormuş. **Jirbit!** »

— Şimdi, değerlim... Şimdi. İşte ilacını al. — Ruziye cebinden küçük düğme ilaçlar çıkardı ve Mirseyet’e içirdi. Yutması için ağzına şişeden konyak koydu. — Şimdi geçer. Biraz dayan, tamam mı...

Mirseyet sustu. Ellinci kilometreye geldiğinde, o tatlı tatlı uyuyordu bile.

— Teşekkürler size, – dedi Ruziye, bir taraftan orman, diğer taraftana orman şeridi geçen yol karanlığına bakarak.

Kadının elindeki parayı şoför hemen cebine doldurdu.

— Köyünüze götüreyim.

— Hayır, hayır, sağolun, – diye karşı geldi Ruziye. — Biraz dinlensin ve yürürüz. Ona temiz hava gerekiyor. Böyle gelirsek, annemler korkarlar.

— Evet öyle.

Şoför gitti. Yol kenarında Ruziye Mirseyet ile kaldı. Yoldan nadiren arabalar geçiyor. Onların farlarından gelen aydınlık çok uzaklara gidiyor. Sanki onlar Ruziye’yi gözetliyor. Onu takip ediyorlar. «Buraya kadar herşey yolundaydı. Onları gören olmadı her hâlde. Şimdi hemen uykuya dalmış Mirseyet’ten kurtulma çaresine

bakmak lazım. » Bu anda o kendisinin ne iş çevirdiğini anlamıyordu. «Hızlı, Ruziye, hızlı, — diyerek, kendi kendine emir vererek, Mirseyet'i yola doğru sürüklemeye başladı. — Bir de uyanmayın! Yoksa iş harap.» Büyük vücudu koltukaltından tutarak bir iki adım attıktan sonra durarak tekrar etrafına göz atıyor. Yol sakin. Yerin üstünü koyu karanlık perdesi kapatmış. Alnındaki terleri sildi ve adamı tekrar sürüklemeye başladı. Bir adım, tekrar bir adım. O kendisini fazla uğraşiyor diye düşündü. Kafasını biraz kaldırıp yola tekrar baktı. Yoksa gözlerine görünüyor mu, yoksa gerçekten de KamAZ yolu tarafından far ışıkları görünüyor mu, buradan hemen kaçmak gerektiğini düşündü. Tüm gücüyle Mirseyet'i yol ortasına doğru sürükledi ve eğilmiş hâlde kendisi diğer tarafa koştu. Büyük yolun enine yatmış Mirseyet uyuya kaldı. Konyak içirmiş üç düğme relanium onu tamamen yormuştu.

Acele acele, Ruziye orman şeridinin diğer tarafına çıktı.

Yol kenarda kaldı. Burada sadece arabalar sesi donuk duyuluyor. Gece karanlığına sarılıp uçsuz bucaksız kırlar uykuya dalmış. Bir tek onun kalbi bu kırları uyandıracak sesle çarpıyor. O aniden kötü oldu. Yapılmış işini doğru değerlendirerek, aklının en derin yerinde bir sesi çıktı. «İnsan öldürdüm ben! » — «Hayır! — diye inkar etti diğer ses. — Sadece uyku ilacı içirdim. Ömrü bitmese... şoförler görmeden kalmaz. Kör değil ya onlar. Benim bütün suçum – onu sevmem. Aşkım için intikam aldım. Hepsi bu. Ne zaman onu sevmeye başladım? — diye düşündü o aniden. — Benim gönlüme bu duygu ne zaman girdi? Her hâlde, Gülsara ile ablamın, erkekler hakkında konuşarak, akşam dışarı çıkmaya hazırlandıklarını izleyen zamandır. Hayırdır, şimdi bu artık önemli değil. »

Evet, kendisine özgü bir şekilde sevdi o Mirseyet'i. Sadece kendisi olarak sevdi. Eh, Mirseyet ile olduğu zamanlar... Onlar şimdi çok uzak gibi.

O arada onun tatlı hatıralı düşüncelerini şimdiki acı gerçek kovuyor. Sinirinden Ruziye dişlerini sıkıyor, gözlerine kan geliyor. Beyni başka yönde düşünmeye başlıyor. «Tükürdün sen benim duygularıma! Oynadın, oynadın ve terk ettin! Ben oyuncak mıyım?! Böyle yapmaya sana kim hak vermiş? Bilmek istiyorsan, bu yola, bu tuzağa sen beni kendin ittin. Aşkımı kaybetmenin acı azabı itti. – Onun akli böyle aklandı. Şimdi zayıf düşmek olmaz. Yapılacağı iş yapılmış. Ağlasan da, yırtılsan da, geçmişleri geri getirmek imkansız. İnsan gözüne görünmeden, buradan hemen gitmek gerekiyor. — Bu düşünce ona güç verdi. — Bua'ya gidip gece kalması da

lazım», — dedi o kendisine. Etrafa bakarak çantasından konyak çıkardı, onu içti. Kan damarlarında rahat sıcaklık dağıldı.

Gece soğuk karanlık uçsuz bucaksız boşluk gibiydi. O bu yerden hemen uzaklaşmak, ömrünün bu kısmını unutmak, yok etmek istiyordu. O istek ile aceleden ayakkabılarını çıkardı ve tüm gücüyle koşmaya başladı. Nefesi kesilene kadar koştu ve durarak nefes aldı, tekrar koştu... Bayağı yol geçtikten sonra, orman şeridinin yol tarafına çıktı. Önde ışıklar görünüyor, demek, önde durak olmalı, — diye düşündü. Durağa varana kadar onun biraz dinlenmesi, saçlarını düzeltmesi, yüzlerini, ellerini silmesi gerekiyor..

Bua'ya geldiğinde arkadaşının kapısını çaldığında saat yeni günü hesaplıyordu.

— Bu saatte ne işin var? — diye karşıladi arkadaş, uykulu gölerini zar zor açarak.

— Ya, trende bir adam yapıştı. Hiç arkamdan kalmadı. Kavga etmeyi de denedim. Kurtulamadım... Gecem onunla geçti. Böyle geldiğim için özür dilerim.

Kazan'dan Bua'ya trenle değil, araba ile geldiğini, tabi ki, fark ettirmedi.

* * *

Büyük yolun enine yatıp uyuyan Mirseyet'i yük arabası şoförü görmedi. Geçtikten sonra tekerleklerin bir şeyin üstünden geçtiğini anladı. Kabininden indiğinde, dilsiz kaldı. Kişi üzerinden geçmiş!

« Ya Allah! — diye fisıldadı şoför kendine. — Bittim! »

O hemen etrafına baktı. Gece. İnsan falan yok, yol sakin. Korkudan, heyecandan titreyerek kutusundan poşet çuval çıkardı ve cansız bedeni arabaya koydu. Şoför bıraktı ve gitti. Birazdan yol orman içine girdi. Tehlikeden kurtulmak için buradan daha uygun yer olmaz. Şoför arabasını sola kırıp orman içine girdi. Ama orman kalın olmadı. Yarım kilometre gidince kır görüldü. Araba yoldan indikten sonra orman kenarından devam etti. Vadili yerde durup çabucak mezar kazıyıp cesedi gömdü...

* * *

Sonbaharın dolu hukuklu dönemi. Ekinler toplanmış. Dikilip duran anızlar kırlara sahip olmuş. Vadili yerleri yeni güz yeşillik sarmış, taze yeşillik.

Yaşlı tilkiye bu yerler çokan tanıdık. Yollarda gürültü geçince, yer üstüne soğuk alacakaranlık dağılınca, o bu taraflara acele ediyor. Yumuşak yünlü büyük tavşanların kokusu çekiyor onu.

Tilki, koklaya koklaya kır boyunca koştu. Onun yoluna sürüleri ile fırlayan fındık tavukları, öten kuşlar rastladı. Hilekar gözlerini oynatarak tilki onlar arkasından baka kaldı. Kuşların kanat sesi alacakaranlık içine kaybolana kadar oturdu ve yoluna devam etti. Buradaki yolların her tümseği ona tanıdık. Biraz daha gitmesi ve yukarıdaki yolun diğer tarafına geçmesi gerekiyor. Vay, dikkatli olmak gerekiyor, çok dikkatli olmaya gerekiyor. Adamlar bu yoldan oraya buraya yürüyorlar. Arabaların ışıklarına yakalansam, bittim, demiş. Çatır patır atarak kovacaklar. Patlayıcı maddeleri olmasa arkandan yetişip kuyruğuna basacaklar. Onun iki çocuğu var. Hayırdır, artık onlar bayağı büyükler, büyüdüler. Fare, fındık tavuğu gibi canlı varlıkları kendileri avlıyorlar. Ama böyle büyük yola onları çıkaramaz henüz, tehlikeli. Daha ilkbaharda komşu sel yarığındaki anne tilkiyi insanlar öldürdü. Çocukları yetim kaldı. Sonunda bir yavuzu o minikleri de yok etti.

O anda tilkinin burnuna bu zamana kadar hissetmediği koku girdi. Bu koku onun başını döndürdü, bedenini, mıknaş ile çeker gibi, öne çağırdı. Ayakları kendiliğinden koşmaya başladı.

Yaşlı tilki, burnunu uzatarak yabancı koku gelen tarafa koştu. Nihayet, o orman kenarına geldi. Yeni eğilmiş tümsek. Koku bu tümsek içinden geliyor. Tilki ön ayakları ile aceleyle kazımaya başladı...

Ertesi gün bu yere mantar toplayıcıları geldi. Manzarayı gördükten sonra polise haber verdiler.

Sadece yukarıda gömülmüş cesedin yüzü tanınmaz, üstelik tekerlek geçmiş. Kazılmış yer bulutlu günün kendisi gibi griydi. Bir tek gevşemiş ceketin tırmalanmış kolundan Ruziye'nin Mirseyet'e kendi elleri ile hediye etmiş saati parlıyordu.

Hikâyeler

İki Dünya Arası

Üç gündür yağan yağmur, sonunda durdu. Şehir kenarındaki evlerin üstünde biriken sıkı bulutlar yavaş yavaş dağılmaya başladı. Bulutlar arasından, hiçbir şey olmamış gibi güneş görüldü. İşte azıcık görünen güneş sıcaklığından dünya rahatladı. Bu zamana kadar solup oturan ağaçların dalları genişleyip yukarı çekildiler, sanki onlara can indi. Ev kenarına saklanan kuşlar öterek sürüleri ile vişne dalına kondular.

Bahçedeki varlıkların canlanmasını, günün güzelleştiğini Zülhabire Nine de duyuyor, hissediyor. Hali biraz daha iyi olsa, galiba o da oğlunun yaptığı küçük sandalyesini dışarı çıkarıp güneş sıcaklığında ısınırdı. Vişne dalındaki kuşların neşesine bakarak onun da gönlü hoşlanırdı. Yok ki, olmaz. Bu arada hali daha kötüleşti. Sonbaharın soğuk, nemli havası nefes yollarını daha da tıkadı. Nefes alması zorlaştı. Göğüs arasından şimdi durmadan hırıltı ısıklık sesleri duyuluyor. Akciğere hava zar zor giriyor sanki. Onun tüm varlığı hava eksikliğinden zorlanıyor kalbi sık sık atıyor, başı dönüyor, alınına soğuk ter çıkıyor. Bu hastalıkla o, on beş yıldır eziyet çekiyor. «Yetmiş yaşında yine de idare eder olmuş – diye düşünüyor. – Seksene gelince... Zor... Vay, zormuş. Doğanın sonbaharı... Ömrün sonbaharı... Bu iki sonbahar denk geldiğinde hastalıkla çekişmek daha da zormuş. Yağmur bulutları dağılsa da, hastalık bulutlarının dağılmaya niyeti yok gibi... »

Öksüre öksüre ter içinde kalmış ihtiyar kadıncağz halsiz yastıklar üstüne düştü.

— Se-li-me-e! – diye, kesik kesik nefes alarak bağırdı. – Nereye git-tin?

Mutfaktan gelinin donuk sesi duyuldu:

— Şimdi. Biraz sabret. Sadece çay demliyorum.

Gelininin sesinde biraz sertlik de, biraz şaşkınlık, çaresizlik de var gibiydi. Onlar birbirinin hâl hareketlerini çok iyi biliyorlar. Ne dersin de otuz yıl ömür az vakit değil. Zülhabire'nin oğlu Rinat vefat edeli on beş yıl oldu. İki dul, kayın valide ile gelin birlikte yaşıyorlar. Çocuğu olmadığına Selime içinden yanmasına rağmen, kayın validesi bu konuda sesli bir şekilde öfkeleniyor: «En azından bir çocuk doğuramadın! » – diye yarasına tuz döküyor bazen. Öfkelenen de, yerleri yırtarak

ağlasan da, dünya sadece senin istediğin gibi gitmiyor. Yaşlanacağı da, öleceği de aklından çıkmadı Zülhabire'nin. Fakat bu kadar zorlanarak, gelin gözüne bakarak, ondan yardım bekleyerek yatarım diye düşünce de aklına gelmemiştir. Gençken nasıl bir insandı ki o! Geçtiği anda yerler ezilir kalırdı.

— Se-li-me-e! Nerede geziyorsun!

Avluda arka arkaya sigara içen Sabircan da teyzesinin sabırsızlanmasına dikkat etti. 'Bugün yarın gözünü yumacağını düşünüyoruz... O hala acımasız' diye düşündü.

Sabircan, Zülhabire'nin kız kardeşinin oğlu. Şehirdeki tek odalı ev küçük, bu yüzden küçüklüğünden beri teyzesinin evini sevdi. Burada avlu var, ambarı, küçük olsa da bahçesi. Rinat ile ikisi ambardan hiç girmezlerdi. Ayakları ile büyük masa yaptıktan sonra komşuları kadar şaşırılmışlardı. Sabircan'ı çocukluğundan işe alıştırmış bu ev. Ya dünya! Rinat Ağabey'inden çok geçmeden kendi annesini de kaybedince şehir evinde tamamen güzellik bitti.

— Evlen en azından! Böyle kahkahalayıp bekar kaz gibi gezmezsin! – demişti ona bir gün Zülhabire Teyze'si.

— Evlenmiştim ya... Oğlum büyüyor, – dedi Sabircan. — Güzel yengem gibi kadın denk gelmedi ki...

— O da melek değil, – diye sözünü böldü teyzesi.

— Melek mi, adam mı, hikmet orada değil. O rahmetli kocasının hakını aklayıp seninle yaşıyor ya. Ya benimki... Benimki...

— İşte süt ısıttım. — Selime'nin sesi Sabircan'ın düşüncelerini böldü. – Hep senin yanında oturamam ki, — dedi Selime kayın validesine aklanıyor gibi.

— Yanıma otur, — diye inledi ihtiyar kadın. — Ne olursa yap ama halimi hafiflet...

— Vay, benim elimden gelse... İşte süt iç biraz. Biraz iyileşmez misin? — Selime böyle konuşarak hastanın yastıklarını yumuşattı.

Kayın validesinin içe batmış gözleri, kuşların yiyebileceği kadar eti kalmamış yüzüne bakarak o düşünceye daldı. Bitince bitiyormuş insan! Vardı ya onun da rüzgârlı zamanları! Selime'yi oğluna hiçte almak istemiyordu... Köyden düğün için gelen dünürüne ilk gün o fikrini bildirdi. «İnşaat ezmesine batmış köy kızı için büyütmedim ben oğlumu! »

Köyden gelen dünür akıllı çıktı.

— Evet, damat çok görkemli delikanlı, – dedi o. — Boyu mu dersin, yüzü mü dersin... Bir şey söylenecek gibi değil. Böyle delikanlının beğendiği kız da kötü olmaz!

Sözsüz kaldı Zülhabire. İşte sana köy dünürü! İfadesini bozmadı, yanlış söz de söylemedi, nasıl güzelce ağzını kapattı. Yeni ilçenin çenesi düşük olan Zülhabire'sini akıllı sözü ile yerine oturttu.

Sadece Zülhabire değil, düğün günü damatı da sınıdı. Düğüne eski kız arkadaşını davet etti. Diğerleri de, ayrıldığı erkek dememiş, çekinmemiş gelmiş. Sadece öyle mi, insanların gözüne girecek yere oturmuş. Avluya dans etmeye çıktıklarında da gözünü ondan almadı. Sadece izlese olurdu, o rahatlamadı. Ortaya çıktı ve: «Ben beyaz dans ilan ediyorum!» – diye bildirdi. Diğerleri bir şeyler düşünene kadar genç damadı elinden tutup ortaya çıkardı. Diğerler de onlara takıldı. Evin kapısının üstündeki lamba ışığında dans edenlerin yüzleri bir iyi göründü, bir karanlık içinde kayboldu.

Selime dansa kimseyi çağırmadı, sadece Rinat'ı gözetledi. İşte onlar bir kere döndüler, iki kere döndüler... Misafir kız o kadar oynuyor ki, onun eteğinin rüzgârları yüzlere çarpıyor.

Üçüncü kez dönerken.. Selime onların bahçeye girdiklerini gördü. «Böyle ağzımı açıp dursam, Rinat'ı götürmeleri de mümkün değil mi? Arkalarından gideceğim! » – diye düşündü Selime.

Bahçeye girip bir kaç adım atınca onun gözü dallarını geniş yaymış elma ağacına düştü. Ağaç gölgesinde iki beden birbirine sarılıyordu...

Zülhabire'nin gürültülü sesi onu fikirlerinden ayırdı.

— Doktor çağır!

— Tamam, – dedi gelini, itaatli.

Yengesinin sabrına, geniş gönlüne Sabircan'ın aklı gidiyor. İnsana ağır kelime söylemez, kalkıp çarpmaz. İçinde ne kadar büyük dert olsa da dışarıya vermez. Bugün de gece boyu uyumadı. Bir kaç defa süt ısıttı, otlardan içecek yaptı. İlaçlarını verdi. Bu durum sadece bugün değil, her gün oluyor. İnsan dünyaya gelmiş ise, demek ki, o oradan gitmekte zorundadır. Bu acayip basit, aynı zamanda çokta zor felsefe. Ölümden kurtuluş yok! Ertesi günün geleceğine hiç şüphesiz inanmış gibi, ölümün de bir gün geleceğine inanarak ondan korkmadan yaşamak gerekiyormuş.

İşte o inanç, kurtuluşsuzluğu biraz kolaylaştırıyor gibi. Ne yaparsın, kader! Kaderine yazılmış olanı görmeden, mezara gidilmez diyorlar. Demek ki bu eziyetleri görmek Zülhabire teyzesinin kaderine çoktan yazılmıştır. İnsan dediğin sağ salim çağında düşüncesiz yaşamayı seviyor. Hastalık yatağa düşürünce ancak ölümü hatırlıyorsun. Sağ salim çağında... Sağ salim çağında hiç kimsenin birbirinde işi yok. Fani dünya kandırıyor, insanı sürekli zenginlik, mal peşinde koşturuyor...

Hayırdır, Zülhabire Nine'yi mal peşinde koşanlar sırasına sokmak olmuyor. Ama... bulduğunun kaderini biliyordu.

Kayın validesinin bu alışkanlığı ile Selime gelin olarak geldiği günün ertesi gününde karşılaştı. Genç gelin sabah çayını hazırlıyor. O daha ikinci dünyada yaşıyor gibi. Kalbi yerinden kopmuş gibi. O hüzünlü, o rahat. Bütün vücuduna tatlı acı dağılmış. O, kocasının karısı! Yeni hayat biraz heyecanlandırırsa da, keyfi yerinde. Rinat'ın gece boyu fısıldayan kelimeleri hala kulağında...

Böyle düşüncelere dalıp ekmeğe keserken, yanına kayın validesinin geldiğini fark etmedi.

— Kim böyle ekmeğe kesiyor? – o korktu. Onların köyünde ekmeği eline tutup yiyecek kadar kesiyorlar. Sobada kabarıp pişen ekmeği ağzını doldurup yemeyince, karnın doyar mı?

Gelinin elindeki bıçak, gözünü açıp kapayana kadar, Zülhabire'nin eline geçti.

Andri hazinesi olduğunu mu düşünüyor yoksa? Kendin kazanıp bulduğunu öyle kesersin!

Selime bir an zihnini toparlayamadı. Onun bu hâli annenin hoşuna gitmedi.

— Ağzını açıp niye durdun? – dedi o, kelimelerinin tesirini hiç düşünmeden. — İşte akıllı ol! Ekmeği böyle keserler.

Bir şey denmez. Ekmeği ustası gibi kesiyor kayın validesi. Dilimleri iki parça kağıt kalınlığında dersin. Göze daha yakın getirsen... Şeffaf.

Selime kendisini mutsuz hissetti. «Neden bu, ilk günden beri başıma vuruyor? – diye düşündü . — Susarsam, hep böyle olur. »

— Savaştan sonraki fakir yıllarda köyde patates kabuğunu böyle ince soyuyorlardı. Şehir halkı hiç soymamıştır bile.

Bu sefer Zülhabire yan gözleri ile baktı. Gelininin ağzını kapatayım diye, dilinden çirkin sözün düştüğünü fark etmedi.

— Vay, köy çocuğu! Konuşuyorsun burada! Patates kabuğu değil, kültür bu! Önce bu iki düşünceyi ayırt etmeyi öğren!

Selime karşı gelir miydi, gelmez miydi orası belli değil. Güzel yengesini teyzesinin nasıl ekmek kesmek gerektiğini öğretmesini içeride duyan Sabircan onların yanına çıktı. Zülhabire'nin huyunu bildiği için, gülümseyerek:

— Yoksa... Teyzem güzel yengemin işini mi beğenmiyor... – dedi.

Bu konuşmanın Rinat'a ulaşacağını düşündüğü için mi, Zülhabire sözü fazla uzatmadı.

— Tamam, tamam... İşte evlenirsin, görürüz, – diyerek çıktı.

İki yıl içinde Sabircan evlendi. Fakat altı ayda eşini bıraktı. Hamileydi. «Çocuğu yetim bırakmayalım! » – diye yalvardı Sabircan. Diğeri dinlemedi. Sözüde emindi. «Olmuyor... Israr etme, — dedi. — Olmadığını sen de biliyorsun... Birbirimize uymuyoruz...» kendi isteğiyle gittim, kocam üzmedi demiş midir, nafaka isteyerek, mahkeme önüne götürmedi. Ama Sabircan kadınların yanına bir daha gitmekten korktu. Yalnız yaşamayı fazla gördü.

...Sıcak süt içtikten sonra biraz sakinleşen öksürük tekrar hareketlendi. Hastanın ter içinde inlemesi, göğüs içinden çıkan gürültü dışarıda duyuldu. Hasta, yarım saate yakın eziyet çektikten sonra, tekrar sustu. Yoksa can mı veriyor diye, Sabircan hemen yanına geldi. Sağ, henüz sağ! Adamın içine sıcak girdi. Şişmiş göz kabukları altından ümitsiz bakışlarını, teyzesi yeğenine dikti.

— Sen kimsin? Tanımıyorum, – dedi o yavaş.

— Ben — Sabircan. Bir şey lazım mı?

— Doktor diye düşündüm.

Sen ne dersin gibisinden, Sabircan Selime'ye baktı.

— Doktor çağıralım.

— Evet. Belki, iğnelerin faydası olur, – diye razı oldu Sabircan.

— Bilmiyorum... Onun nefesinde canlılık yoktur.

O arada Zülhabire tekrar konuşmaya başladı:

— Bak... Yine dönmüş...

— Kim gelmiş? – diye sordu Selime.

— Rinat ya. Motosikletine biniyor ve benim yanıma geliyor. El sallıyor. Kendisinin yanına çağırıyor... Burada sana ne kalmış? Git!

— Şaşırıyor, – dedi Sabircan. — Çok sürmez...

Zülhabire tekrar sustu. Uykuya dalmış gibi, gözlerini kapattı. Ama onun bu hali uzun sürmedi. O, bir şeyini kaybetmiş insan gibi, bir şey arıyor, yorgan üstünü okşamaya başladı. O kadar kapılıp zorlanıyor; hatta yüzüne pembelik geldi. Zayıflamış kalmış teyzesinin zorlanarak aramalarını izleyen Sabircan'ın gönlü yumuşadı. «Ne yaparsın, kader, – diye düşündü o, onun cenaze işlerini göz önüne getirerek. — Yeni ilçe mezarlığında Rinat'ı yanında yer bulmamız gerekir.» İhtiyar kadının durmadan çabalanmasına dikkat eden Selime dayanamadı, sordu:

— Anne bir şey mi kaybettin?

— Yüzüğüm... Saf altındı... Parmağımda yok...

— Yüzükle ne yapacaksın sen?

— İşte... Sabircan'a verecektim...

Ne sabır Selime'nin yüzüne sertlik geldi. «Ölüm döşeğinde yüzük derdi» diye düşündü.

— Yüzüğün dolapta. Yere düşmüştü.

— Hm... Tamam, öyleyse... Sabircan'a ver... Evlenir... Onun çocuklarına olur...

Selime cevap vermedi. Sabircan'a ise, demek Sabircan'a. Mal, mülk hakkında Selime düşünmedi. Bütün kazandığı bu eve geldi... Fakat, işte bu halinde de onun çocuksuzluğuna işaret etmesi zor, çok zor.

Selime çocuk doğurmayı ömrü boyunca hayal etti. Bir kaç kere hastanelerde yatarak kontrol edildi. Ama doktorlar onda hastalık bulmadı. Sağlıklı dediler. Rinat'a da kontrol olmaya teklif ettiler.

— Ben normal adamım, – dedi o karısına.

— Normal diyerek... Sadece normal olmaya bağlı değildir o...

—Yoksa sen başka sırlar da mı biliyorsun?

— Rinat, ne diyorsun sen? Kinayeni anlamıyorum!

— Kendin diyorsun ya! Sadece normale bakmıyor diye. Demek ki, başka neye baktığını biliyorsundur sen. Hastanede adamlar da yeterli...

Adamın bu haksız sözü Selime'nin canını acıttı. Gönlünü tırmalayıp duran söze karşılık konuştu.

— Kafana göre değerlendirme! Sadece sen, düğün gününde metresinle ötüp geldin!

— Olmayı söyleme! Kısırsa kısır. Buzağı getirmeyen ineği de tutmuyorlar! Bana da çocuk getirmeyen kadın gerekmiyor! — Votkasını yeni bitirmiş şişeyi Rinat aniden aldı ve Selime'nin karşısında durdu. Onun gözlerinde imanın eseri görünmedi. Saçları dağılıp alınına düşmüş. Kalın dudakları titriyor. — Ben seni şimdi şişe ile...

Selime'nin korkudan ödü patladı. Kudurmuş koca yanından bir şekilde kaçmak gerekiyordu. Dışarıda rüzgâr, fırtına. Uzun, uzun düşünmeye, bir plan kurmaya zaman kalmadı. Bir şekilde kurtuluş yolunu arayarak, Selime pencereye baktı. Evet, evet, sadece pencereden kaçabilir o. Cama kesilmek, yaralanmak aklına gelmedi... Yalınayak, yalınbaş, kısa kollu ince elbise ile tüm gücüyle pencereye fırladı. Beline kadar kara batarak komşulara koştu...

Zülhabire tekrar konuşmaya başladı:

— Eşyalarımı kendin dağıtırsın...

Bu sefer ona Sabircan cevap verdi:

— İyileşeceksin teyze. Hasta olmayan kemik olur mu? Tıkırık (lakabı) Minkamal'i geçen sene hep ölecek diye beklemişlerdi. Bu sene de yeri koparıp yürüyor.

Sabircan'ın sözünü dinlemiş gibi görünen Zülhabire, tekrar kendisinin önüne konuşmaya başladı:

— Tekrar geliyor musun? Götürmeye geliyorsundur... Acele etme, yetişirsin...

— Teyze, ne oldu? – dedi Sabircan, ihtiyar kadının ellerini okşayarak.

— İşte ya... Tekrar motorunu çalıştırıyor...

— Gözüne görünüyor her hâlde, – dedi Selime.

— Bilmiyorum.

Zülhabire onların sözlerini duymuyor da, o kendi halinde. O ebediyet ve fani dünya arasında sallanıyor. Bazen o, çok rahat oluyor. Uçuyor. O kadar hafif. Dünya hep beyazmış gibi geliyor. Birkaç dakika sonra o tekrar fani dünyaya geliyor. Hastalık ona tekrar eziyet çektirmeye başlıyor. Nefesi yetmiyor, kalbi atıyor, başı dönüyor...

Sabircan ile Selime zaman hesabını unuttular. Saat sabah ona geliyormuş.

Bulutlar tamamen dağıldı. Komşuların horozları, çitlere binerek, tüm sokağı çınlatarak öttü. 'Ki-i-i-k-ri-k-ü-k!' Ev içinde donuk sessizlik. Bu sessizlikten kurtulmak, bir yerlere uzaklara gitmek istiyorlar.

Sabircan yavaşça kalkıp çıktı. Selime yemek odasına girdi. Artık kaçınıcı gün, kaçınıcı gece onlar düzgün oturup yemediler, düzgünce dinlenmediler.

Sabircan sigarasını içip girdiğinde hasta tekrar uyanmıştı. Tekrar boğularak öksürmeye başladı. Göğüs kenarını yırtarak çıkan gürültü, can acısı ile inlemesi gönüle dokundu.

— Nereye gittiniz? — diye konuştu hasta, zar zor nefes alarak. — Bir gün daha yaşamaya yardım ediniz! Ben öldükten sonra, rahat rahat uyursunuz...

Onun ağzından çıkan «uyursunuz» kelimesi imalı, çirkin şekilde duyuldu. Bu tonunu Sabircan zor kabul etti. Kendisinden bile saklayan saf kalp sırrına ölüm döşğinde Zülhabire teyzesi pislik mi atıyor? «Allah kulu! Güzel yengem ömür boyu yalnız mı yaşar? İşte sen de gidiyorsun!» — diye küstü o.

Teyzesinin gözü keskindi tabi. Yeğenin gelinine gönlü olduğunu geçen mayısta hissetmişti. Elma ağaçları, vişne dalları çiçek açtığı dönem. Çitler kenarındaki iki ocaklık boş yere yengesi soğan dikiyor. Örgüye girmeyen bir avuç kâkülü gözüne düşerek zorluyor. Alt dudağını öne çıkararak o dinlemeyen saçlarına hep üflüyor. Saçları hala düşüyor. Selime işinden kalıp elinin tersi ile onları örtü altına sokmaya çalışıyor. Sabircan, karlıgan dallarını kesmekten durup dünyasını unutup yengesini izliyor. İşte şimdi onun karşısına gidip çömelmek ve o saçları düzeltmek vardı. Olmuş elma gibi pembeleşen yüzüne dokunmak, onun sıcaklığını hissetmek... Fakat Sabircan bunları yapamaz. Gönlündeki nazlı hisleri yengesine açmaya cesareti yetmiyor... İlginç, gönlündeki en derindeki değerli hislerini kolayca söylemek mümkün değil. Evet, derin hissi açmak zor, çok zor. Temiz kalpten çıkmayan his söylenebilir... Ya derinini... Yok. Dile dökmeye başlarsan, onun gücü, güzelliği, nazı, tesiri azalır gibi. İnsan beyninde sürekli değişen düşünceleri de hemen kelimelerin kalıbına sokmak imkansız ki. Ya Sabircan'ın gönlünde dolaşan tatlı aşk azabı, hayalleri, ümitleri, uykusuz geçirdiği gecelerin sırrı hepsi duygu içine sığmış. İşte o duyguyu anlatmak için kelime bulmaya çalış sen! Hayır, hayır... Kalbinin en derininde saklanan bu değerli duygusunu kolayca açamaz o.

Oğlunun yaptığı küçük sandalyeye oturmuş güneşin nurlarındaki Zülhabire yeğenin yüzüne çıkmış ateşi, gözlerinde parlayan aşkın sıcaklığını gördü. Baktı baktı ve dayanmadı — Sabircan'a el salladı.

— Gel bir buraya!

Adam aniden korktu. Düşüncelerini saklamaya çalışarak derin nefes aldı.

— Ne gerekiyor, teyze? – dedi o, yerinden kıpıramadan.

— Eve girelim.

Sabircan peşinden gitmeden yapamadı.

— Sen ne? Delirdin mi yoksa! – diye bağırdı teyzesi, kapıdan girince. — Şerefsiz!

— Ne oldu yine? Niye bağıırıyorsun?

— Bak, bak; ne oldu diyor! **Jirbit!** Bir gün kuyudan yengene su getirdiğini gördüm...

— Görse...

— Ağzına giriyorsun ki! Ağabeyinin karısına bakmak yerine kendine bir karı getir!

— Teyze, ağabeyimin hayatına karışman yeterliydi. Bana da karışma!

Zülhabire zehirinden gözlerini sıktı. Kendisi hakkında kötü söz söylenmesini o hiç sevmiyor. «Yabancı insan ne demez, billahi! Kendi yeğenin, kendi kanın ne diyor ki!»

— Nasıl karışmışım ben ağabeyinin hayatına? Ben onu yalnız büyüttüm! İnsandan az giydirmedim! Tüm kazandığım onun için oldu. Oğlum için çalıştım, oğlum için yaşadım.

— Öyleyse, bu yüzdendir: Evlendiği günden beri ağabeyimin başının etini yemeye başladı. Karının sözüne bakma... Kadını beş bulursun... Annen tektir... Adam olmayı öğren! Durmadan böyle söyledin. Yengem dışarıdan olsa da okumak, eğitim almak istedi. Burada da sen karıştın! Sanki, akşamları karının yabancı erkeklerle gezmesini ister misin? Sanki, okur okur sonra bırakıp gider. Ağabeyime içki içirerek kendi sözünü soktun ya! Kendi oğluna kendin içmeyi öğrettin!

Yavuzluğunun yüzüne vurulmasını Zülhabire kaldıramadı, ağlamaya başladı.

— Ben onun babasından üç aylık hamileyken gittim. O zamandan beri erkek nazı gömedim. Benim hep baktığım Rinat idi. Kendime destek olur diye büyüttüm. Çocuğum üvey olmasın diye evlenmedim de ben...

«Uyursunuz» kelimesine Selime'nin de gönlü kırıldı. Ama o kayın validesine karşı gelmedi, çaylı tabağını koyup hemen yanına koştu.

— Anne, ne gerekiyordu?

— Ölüyorum ya, — diye inledi ihtiyar kadın. — İğne yapmayı dene.

— İğne yapalı daha bir saat olmadı. O kadar sık yapmak yasak.

— Yine de ölüyorum ya... Yap!

— Sabircan, yalvarır gibi konuştu Selime. — Onun gözlerinde yalvarma da, acıma da, bir türlü çaresizlik de, hiç anlatamayan hüznü de var gibiydi. — Eczaneye gidip gelmez misin? Onların daha güçlü iğneleri oluyor. Düzgün konuşmayı dene. Reçetesiz vermezler mi? Hali çok zor ya...

Vay, onun bu bakışları... Canı koparıyor. Onlardaki sıcaklık, ondaki naz, ondaki merhamet... Dilinde söz olsa, sözünü, aklında fikir olsa, fikrini unutturur.

Sabircan ambardan bisikletini çıkardı ve göz açıp kapayana kadar eczaneye koştu. O nedense çok rahattı. Bisiklet tekerlekleri yerde gitmiyor, uçuyor gibi. Gözünün önünde Selime'nin nazlı bakışı, kulağında yumuşak kelimesi... Kalbi şaşırarak atıyor. Kaç yıldan beri sadece hayalinde seven yengesi onun bu halini bilmiyor da. Hayır, böyle yaşanmaz. Canında kaynayan hislerini çıkarmadan ne kadar dayanabilir? İşte, gökteki bulutlar da yüzerek koyulaşıyorlar ve yağmur olarak yağıyorlar. Bahar güneşi sıcaklığında bitkilerin tomurcukları doluyor ve yaprak olarak açıyor... Onun gönlünü çeviren duygular da, göz kamaştıran çiçekli alanlar gibi güzel, yıldırımli yağmurlar gibi fırtınalı, ırmak suları kadar saf. Bu kadar duyguyu sığdıran küçük kalp nefes almadan nasıl dayansın?!

Bu zamana kadar Zülhabire Teyze'sini dinleyip insanlar ne der diye korkarak yaşadı. Arada engel olan teyzesi bugün veya yarın ebediyete geçme yolunda... Ne düşünüyor o? Sabircan korktu. Nereden geldi böyle manasız düşünceler... Allah korusun! İnsan mezarına insan girer mi? Yaşasın! Belki, yeğenin bahtını görmek nasiptir...

Selime'nin çaresiz hüznü bakışı tekrar göz önüne geliyor. Sadece sevmeyi bilen insanlar böyle bakışa sahiptir, — diye düşündü Sabircan. Aşk insan gönlündeki en mukaddes, en saf duygudur. O, başka birini kendinden fazla görerek sevmek, değer vermek, onun için yaşamak. Aşk, gönlü temizliyor, dünyayı güzelleştiriyor, hayatına anlam katıyor, sevgi naz denizinde yüzdürüyor... Evet, evet, o bunlar hakkında okumuştur galiba. Seviyorsan eğer, onun için savaşmayı da bilmen gerekiyor, diyordu.

Bisiklet pedalları kendiliğinden dönüyor. Sabircan'ın omuzlarında kanatlar. O bağırarak şarkı söylemek istiyor; fakat sesi çıkmıyor. Dikkat etti ve ne görsün, eczaneye gelmiş bile. Sadece yolun karşısına geçmesi gerekiyor. Şimdi o eczaneye girer ve isteğini söyler. Onun getirdiği iğneyi Selime yapar. Hasta da iyileşir.

... Bir an! Dünya birden durdu. Daha şimdi Sabircan'ın geldiği bisiklet asfalt kenarında yatıyor. Ön tekerlek kaymış hâlde hala dönüyor. Bir iki metre ötede Sabircan yüzüstü yatıyor. Bisikletliyi vuran 'KamAZ' arabasının şoförü ceset yanına çömelmiş ve sessizce ağlıyor...

Bulat ve Kızılkanat

Dedesi, günlük basit işi hatırlatır gibi:

— Bulat, oğlum, yarın göle gidiyoruz, – dedi.

Sabırlı bir şekilde söylenen bu sözlerden Bulat'ın omuzlarında kanatlar büyümüş gibi oldu. O şimdi uçuyor gibi. Ninesinin: «Kaz yavrularına yem verme saati galiba», – diyerek kendi kendine konuşmasını duyunca, doğranmış ekmekli eski tabağı alıp nehir kenarına koştu.

Orası uzak değil: Onların bahçelerinin ucu kıyıya yakın. Kıyı kenarında, yeşil çimenler. Ninesi sabah erkenden kazları buraya getiriyor. Kazlar kahkahalaşıyor, yavruları «pip-pip» diye onlara katılıyor. Seviniyorlar, eğleniyorlar! Su soğuk değil mi acaba der gibi, birbirini geçerek cıvıldaşıyorlar. Böyle «konuşa-konuşa» kıyıda yuvarlanıyorlar. Suya girdikten sonra, birlikte toplanıp tekrar bir kere kaynaşıyorlar. Sonra dalarak oynuyorlar. Sudan çıktıktan sonra, gagaları ile tüylerini düzeltmeye başlıyorlar.

Bugün kıyı kenarına ulaşır ulaşmaz Bulat durdu. Şaşırdı, çimenler üstüne biri, at arabası yükü kadar çöp dökmüştü. Orada neler yok: Kaz yuvasının pamuklu samanı, evin bodrumundan çıkarılmış çürük patatesli toprak, avludan süpürülmüş çöp, boşalmış şampuan şişeleri... Çöpün birazı kıyı altına dökülmüş, birazı çimene dağılmış. Bu kötü ameli gördüğü an dedesinin sözleri aklına geldi:

— Su kenarına düzgün insan çöp dökmez! Suyu kirletmek yasak, – der. — Kendi avluları temiz olsa da, öyle insanlar pistir. Kendisi çöp döktüğü suyu içiyor ki ! Orada yüzüyor!

Buradaki durumu gidip dedesine söylese onun morali bozulacaktır. Tamam, şimdilik söylemez. İşte yavruları da çimeni çöplükten biraz uzağa gidip otuyorlar.

Sinirlenmiş erkek kaz tıslayarak geliyor üstelik. Boynunu uzatmış, gözleri kızarmış. Sanki Bulat ona bir kötülük yapmış.

— Gelmeyi dene! İşte sana...

Esnek ince söğüt çubuğunu burnunda oynattıktan sonra, erkek kaz güç kullanmaya girişmedi, boynunu uzatıp Bulat'a geldiği yerinden dişi kazın yanına döndü. Gövdesini şişirerek durmadan «konuşuyor» kendisi:

— Ga-ga-ga...

Çubuktan korktuğunu dişi kaza bildirmek istememesi uzaktan anlaşılıyor. «Ev sahibinin oğlu. Çubuk kaldırırsa da dokunmayacaktım ben ona», – diye aklandığı da fark ediliyor.

Erkek kazın bu hareketine Bulat hiç şaşırmadı. Yarın göle gidecekleri için, evdeki işleri çabuk bitirmek, dedesine yardım etmek gerekiyor, sadece bu. Göle aniden gitmek olmaz. İhtiyaçları önceden hazırlamak gerekiyor.

... Akyar Köyü yanında göl var. Çok eski dönemlerden beri, orman kenarındaki kıyı ikiye bölerek derin nehir ortaya çıkmış. Çok derin o, eskiden onun dibine de inmek tehlikeliymiş. Yoksa bu yüzdendir halk onu Ayı Nehri diye adlandırmış. Kim bilir, belki o taraflarda ayılar da yaşamış... Orman içinde çıkmış gümüş ırmakların suyu da bu nehre akmış.

Köy ağaları bu nehre balık yavruları göndermişler. Şimdi oradaki sazan, kızılkanat, karapazı, kereke balıklarının hesabı yok. Balıkçılar da uzaklardan geliyorlar. Allah izin verirse, yarın dedesi ile Bulat Ayı'ya (göl ismini kısaltarak böyle diyorlar) gidecekler.

Torununun sevinerek, ev işlerine yardım etmesini bıyık altından gözeten dedesi balığa gitme hazırlıklarına başladı bile. Önceden oltaları kontrol etti; mantarlar ayarlı mı, ipler kopmamış mı, çengeller keskin mi... Bulat da dedesinin yanında uğraştı.

— Oğlum, — dedi dedesi. — Nabiulla Ağabey'inin yanına gidip gel.

— Niye?

— Ayı'ya gece kalmaya gideceğimizi konuşmuştuk. Hazırlansın. Sonra çiftlik arkasındaki gübre yerinden kırmızı solucan kazırsın.

— Yaşasın!

Nabiullalar Kazan'da oturuyorlar. Yazlarını Akyar'da geçiriyorlar. Burada onların bahçesi var. Nabiulla Ağabeyi de, tam Bulat'ın dedesi gibi balığa desen dünyasını unutuyor. İşte mutluluk! Yarın Ayı'ya üçü gecelemeye gidecekler.

Bulat'ın ayakları yere değmiyordu. Nabiulla Ağabeylerinin bahçelerine uçarak girdi.

— Nabiulla Ağabey! – dedi ve nefesini tutup durdu.

Soğan ocağı çöpünü toplayan Nabiulla Ağabey kalktı.

— O-o! Bulat! Ahududu ısmarlayım sana. Hadi.

Başına eski saman şapka giyen, kısa kollu beyaz gömleğini açmış Nabiulla Ağabey'i ahududuluk tarafına gitmeye başladı. Başka zaman olsa! Başka zaman kovası ile yerdı Bulat ahududuyu! Şekerle karıştırıp yerdı. Ne yazık, bugün olmuyor. Bugün Bulat'ın zamani dar, dut derdi bugün yok! Yarın balığa gidecekler ki!

— Nabiulla Ağabey, şey... — diye terlemiş alnını elinin tersi ile sildi. – Dedem dedi, yarın Ayı'ya gidiyoruz, dedi. Gece kalacağız, dedi.

—Vay, teşekkür ederim! Böyle güzel haber getirdiğin için, dutsuz göndermeyeceğim seni, kendim toplarım.

— Acele ediyorum ben, işim çok. Kırmızı solucan kazımam gerekiyor. Sen solucan toplama, Nabiulla Ağabey, tamam mı?

Ertesi gün öğleden sonra, Bulat'ın Kerim eniştesi «KamAZ» ile onları göle götürdü. Beş kilometre yürümek dedelere zor gelir. Onun Kerim Enişte'si ne kadar iyi. Hangi isteğin olsa dinliyor, şükürler olsun.

Arabaya yüklenmiş gereçleri hemen boşalttılar. Önce oltaları yere koydular. Dedesinin tek başına altı olta! Küçük balıklar için küçükleri ve kısa saplıları, irilerine en büyükleri. Balık çorbası pişirmek için kova, tuz, patates, soğan koyulmuş tencere, çaydanlık... Nabiulla Ağabey'inin lastik teknesi ve kürekler... En son odun boşaltıldı. Gece onlar ateş yakacak.

Herkes işe başladı. Nabiulla Ağabey'i tekneye hava doldurmaya başladı. Bu lastik tekne Bulat'ın gönlünü çoktandır gıdıklıyor. Gölün en derin yerine kıydan olta atılmıyor, büyük balıklar ise derinde saklanıyorlar. Sığ suda gömülmez bile. Bulat

sadece bunları biliyor. Nabiulla Ağabey'i izin verse bugün o da tekneye binerdi. Bu niyetini açıklamak isteyerek o konuşmaya başladı:

— Nabiulla Ağabey, tekne kaç kişiyi kaldırır?

Nabiulla Ağabey'i pistona basarak gülümsedi, neşeli gözlerini kıstı. Kendisinin de, Bulat'ın da zayıf ve küçük vücutlu olduklarına işaret ederek:

— Bizi kaldırır! İkimiz birlikte beş pud kadar da değiliz, — diye güldü.

— Ben de seninle tekneye binerdim...

— Tekneden balık yakalamak istiyorsun öyleyse.

— Evet.

— Deden izin verirse, hadi.

Bulat'ın dedesi kıyı kenarına çömelmişti bile. Etrafına oltalarını dizmiş ve gözleri ile bir bu mantara, bir diğerine bakıyor. İşte o uzun saplı oltayı bezelye ile attı. Onun yanındaki iki oltaya solucan takmış, derinlikleri farklı. Sağında iki tane olta daha duruyor. Onun birinde çayır çekirgesi, diğerinde hamur. Mantarların önce biri, sonra diğeri batıyor. Dedesinin elleri sadece oynuyor. Balık tutarken o gençleşiyor, alındaki kırıışıkları dağılıyor, yüzüne pembelik geliyor. Dünyada bu mantarlar da Bulat'ın dedesi kadar kalmış heralde...

O arada solucanlı çengelin mantarı uzayarak suya yattı. Dedesi olta sapını iyice çekti ve balığı kıyıya doğru çekmeye başladı. Dedesi düz çekiyor, balık kenara sapıyor. Nihayet, olta sapını kaldırdığında kanatlarını kenarlara açıp büyük karapazı çıktı.

— O-o! Yarım kilodur bu, değil mi, dede?

— Öyle mi diyorsun, oğlum? Kovaya su al ve oraya koy. Yüzsün.

Aniden bezelyeli oltanın mantarı da hareket etti.

— Ufak balıktır, — dedi dedesi. — İri balık hop diye yutuyor oltayı.

— Dede, ben Nabiulla Ağabey ile tekneye otursam olur mu?

— Korkmuyor musun?

— Nabiulla Ağabey diyor ki, beşer pudlu iki kişi oturabilir diyor.

— He. Öyleyse git. Fakat kıyidan uzaklaşmayın. Göl derin. Altan soğuk ırmaklar çıkıyor.

Nabiulla Ağabey'i tekneye önce Bulat'ı bindirdi. Sonra oltaları, kovayı, solucan kabını koydu. Yavaş yavaş yüzdüler. Su üstü sakin, dümdüz, güneş nurlarında cim cim ederek gözleri kamaştırıyor.

— Nerede duracağız? – dedi Nabiulla Ağabey'i.

— O-o-o taraftaki dik kıyı kenarına, – diye parmağı ile gösterdi Bulat.

Kıyı dik ve yüksek, orada sadece tekne ile tutulur. Tekneyle dik kıyıya yan durdular ve iki taraftan demir attılar. Oturaklarına oturdular. Bulat'ın kalbi zıplıyor! Su altındaki hesapsız balık onun olta atmasını bekliyor gibi...

Attı Bulat oltasını. Telek mantardan su üstünde ufak dalgalar dağıldı. Birazdan o suya gömüldü. Tekrar sustu. Tekrar daldı. Bulat dayanamadı, olta sapını aniden kaldırdı ve... Dik kıyı yüzüne şap diye balık çarptı. İyice yakalanmamıştır ki oltadan düşen balık suya daldı.

— Eh-h, kaçtı...

— Olta sapını öyle aniden çekme sen, – diye tavsiye verdi Nabiulla Ağabey'i. – Aniden çektiğinde, balığın dudağı yırtılır.

Nabiulla Ağabey'i atıyor ve alıyor, atıyor ve alıyor. Balıkları topluyor. Yeni solucan takıp Bulat oltasını tekrar attı. Mantardan gözünü hiç almıyor. Ama mantar duruyor, hiç hareket etmiyor. Bayağı oturduktan sonra, yoksa solucanı değiştireyim mi diye kaba uzanmıştı, mantar – pelt!

— Çek, çek! – diye fısıldadı Nabiulla Ağabey'i.

Çekiyor zaten Bulat. İki eliyle çekiyor olta sapını. Ama yem tutmuş balık pes etmiyor. Çekişerek, balık tekneye ulaştı. Sadece bir metreden fazla ara kalmıştır. Bulat onun siyah koyu başını, yuvarlak gözlerini gördü. Baş, billahi, Nabiulla Ağabey'inin yumruğu kadar vardı... Eh, bir kere olmasa, hep olmuyor o! Artık parlayıp çıkıyor derken... Pıtır — koptu olta ipi. Gitti balık! Tekrar gitti... Balık arkasından kendisi dalacak oldu Bulat. Ne kadar büyüktü! Yakalanmıştı ki!

Diğer oltası ile daha küçük balıkları bir sürü tuttu Bulat. Ama o büyük balık gönlünden hiç gitmedi, pişmanlık hissi kalbini hiç bırakmadı. Sessizce biraz düşündükten sonra:

— Benim oltayı yırtan balık ölür mü şimdi, Nabiulla Ağabey? — diye sordu o.

— Bilmiyorum ki.

— Ölürse, yazık olur. Ölmesin...

Yirmiye yakın balık tuttuktan sonra, Bulat teknesinin ön kısmına başını koyup ayaklarını yana uzattı. Lastik tekne yastık gibi, yatmak için uygunmuş. Nabiulla Ağabey'i oltasını attığı her defasında, tekne hareket ediyor ve yavaş yavaş sallanıyor. Bulat bu salantının lezzetini hissederek, kendinden geçiyor.

* * *

Burunları gıdıklayarak gece kucağına balık çorbası kokusu dağıldı. Büyük bez üstüne tabaklar, kaşıklar dizildi. Ekmek ortada yerini aldı. Eh, o çorbanın lezzeti! Bulat bu kadar lezzetli çorba hiç yememişti daha.

Bulat doyduktan sonra ateşten biraz kenarda serilmiş beşmeti üstüne yattı.

Dedesi:

— Oğlum, kabine girip yat, orada daha uygun ve daha sıcak olur, – demişti ama Bulat burada kalmak istedi.

Gece rüzgârı saçları okşayarak seviyor. Rüzgârın nereye gittiğini görmek ister gibi, ateş alevleri önce yukarı çıkıyor, sonra etrafa dağılıyor.

Bulat sırtüstü yattı ve göğe baktı. Yıldızlar, yıldızlar... Onlar birbirlerine göz kırpmıyorlar. Bir yıldız başkalarından ayrılıyor ve bir yere atılıyor. Bulat gözlerini sıkıyor. Altın renginde uzak yıldız nuru onun gözlerini gıdıklıyor. Gözler bir bu, bir diğer yıldız nurları ile birleşiyor. Keşke bu nurlardan koşarak yıldızlara çıkabilsen.

Etraf gecenin karanlık yorganını kapatmış. Dedesi, Nabiulla Ağabey'i, Kerim Enişte'si yavaş yavaş konuşuyorlar. Bulat gözlerini kapatıyor. Gözünün önünde derin su, telek mantar. O şu mantara bakıyor. Birazdan mantar mavi renk alıyor, sonra yeşilleniyor.

...Olta ipini yırtan o balık Bulat'ın uykuya dalmasını beklemiş, hemen de gelmiş! Büyük kızılkanatmış. Üst dudağına olta saplanmış. Acıyormuş, yemek yiyemiyormuş. 'Hadi, benden kalma, yüz, — diyor kızılkanat Bulat'a. — Ben sana bir şey göstereceğim.' Bulat inansa mı, inanmasa mı bilmiyor.

«Ne göstereceksin?» — diye sormaya çalışıyor. Bu karanlıkta gölün altında balık peşinden gitmek biraz korkutuyor. Şüpheli burası. Uzun yapraklı otlar koyu mavi dalgalar çıkararak sallanıyor. Otlar arasından ırmakların ağlaması duyuluyor.

Kızılkanat önden, onun arkasından Bulat yüzüyor. Arkada kalmadı mı der gibi, balık arada dönüp bakıyor...

Onlar bayağı uzun yüzdüler. Sonunda balık durdu.

— Görüyor musun? — diye sordu kızılkanat.

— Neyi?

— İyice bak!

Balığın sesinde kırgınlık ile beraber emir de vardı.

— Nereye baksam sadece su burada.

— Tepeyi tut!

Ocak karıştırır gibi, Bulat tepe eteğini okşamaya başladı. Yırtılmış oltalarmış bunlar! Büyükleri, küçükleri, iç iplikleri...Hangi çeşit olta yok burada!

— Bizim hastane çöplüğü bu. Senin gibi balıkçıların yaraladığı balıkların burada tedavi ediyoruz.

Bulat şaşırıldı. Oltalar dışında burada boş şişeler, konserve kavanozları, çeşitli çöpler yığılmış.

— Hadi ben seni dağa çıkaracağım, — dedi balık.

— Hangi dağ? Göl burası, — diye karıştı Bulat.

— Hadi, hadi....

Onlar tekrar yüzdüler. Kaynayan yanardağ sesi çıkaran koyu siyah dumanlı yere ulaştılar. Duman girintili çıkıntılı olarak yukarı çıkmış ve kaya şeklini almış.

— Burası pis kokuyor, — diye burnunu kapattı Bulat.

— Biz Duman Dağı eteğindeyiz, — anlattı kızılkanat. — Bu dağ zehirle dolu. İnsanların kötülüğü, şefkatsizliğinin toplandığı yer burası. Havdaki pislikler suya emiliyor. Kara, kirli, kiskanç düşünceleri su kendisi yutuyor. Sonra burada kaynıyor o pislik. Kaynıyor ve zehir olarak dağılıyor.

— Siz... Siz... Bu zehirle nefes alarak mı yaşıyorsunuz?

— İnsanlar bizi ölüme gönderiyorlar. Bu zehir içinde nasıl yaşarsın? Irmakların nasıl ağladığını duydun mu? Onlar kör oldu.

— Öyle olmasın! Olmasın! — diye bağırdı Bulat.

— Biz sadece balıklarız, — diyerek gözyaşlı gözünü sildi kızılkanat. — İnsanlık kendisi felaket altında. İnsanlar kendi zehirleri ile kendileri zehirlenecek!

— Nasıl?

— Şimdi görürsün.

Bulat'ın gözleri aniden acımaya başladı. Öksürten acı bir şey damağı gıdıklamaya başladı. Mendili ile burnunu kapatmıştı, nefesi kesildi. Yardım isteyerek bağırarak istedi, sesi çıkmadı.

...Bağırarak çalışarak inlemesinden uyandı Bulat. Sabah olmuş, güneş çıkmış. Çiyli çimenler üstünden göle doğru ayak izleri uzanmış. Bu izlerden Bulat da su kenarına indi. Göl üstünden beyaz buhar çıkıyor. «Duman Dağı üstündeki bulutlar gibi» diye düşündü o. Bulat'ın vücudu aniden soğuk sıcak oldu. Korkusundan titremeye başladı. Endişeli duman içinde kaldığını hissetti o kendini...

Bahçe Yolu

— Ba-a-tı-ır-r! Ba-a-tı-ır-r diyorum! Eve gel! Eve! – Ablası onun arkasından bağırarak geldi.

O dikkat etmedi. Onu çağıran ses yaklaştıkça hızını artırdı. «Dönmeyeceğim dediysem dönmeyeceğim! – diye karar verdi Batır. — Kapalı şekilde yaşayacak halim yok!»

Bahçeden dönmesinin üzerinden kaç gün geçtiğini de bilmiyor. O günden beri o istediği kadar dışarıda da gezmedi. Çıkmasına izin vermiyor ablası. Doğal işi yapmak için de günde kesin üç kere dışarı çıkıyorlar. Orada da ablası ipten bırakmıyor. İşte, karşı evdeki Yumak isimli köpeği ağabeyi hiç bağlamıyor. Onun hatta tasması da yok.

Bundan iki yıl önce, Batır küçükken, Yumak'la oynuyarlardı da. Taklalar atıyorlardı, yuvarlanıyorlardı, ısırılmış gibi yapıyorlardı, halsiz kalana kadar koşuyorlardı. O güzel zamanlar sadece rüyada gibi şimdi.

Dün Batır dışarı çıktığında Yumak da koşarak geldi. Kokladı, ön ayaklarını kaldırıp oyuna davet etti. Batır da gitmeye çalıştı. Boynunda ip varken oynamak mümkün müdür...

Onun hayatı bahçede güzeldi. Ağsı örülmüş demir çubuklarla çevrilmiş büyük bahçe. Bir tarafta frenküzümü dalları, diğer tarafta ahududuluk. Ağaçlar arasında kirpiller dolaşüyor, kertenkeleler koşuyor. Bu «paşalığın» sahibi – Batır. İsterse kirpi önüne çıkıyor ve istediği kadar havlıyor. Diğeri kapanıyor ve iğnelerini kaldırıyor. Bahçe etrafına ava çıkan kedilere hiç gün olmadı. Oynamaktan yorulduğunda ablası ona süt, et, kızartılmış balık gibi yemekler ısmarlıyor. Karnı doyunca ev karşısındaki yeşil çimene yatıp oynamak ne demek! Hey, yaz hatıraları anlatıp bitirmek mümkün mü! Ağabeyinin arkasından balığa gitmeleri, ırmak tarafına çıkmalar, ormanda dolaştığı zamanlar.. Şehre gitmeden sadece orada yaşayacaktı... Ağabeyleri araba ile Batır'ı da, ablasını da götürdü. Batır şimdi hep evde. Dışarısını sadece pencereden bakarak gözetliyor. Orada arabalar vız vız, benzin, gaz, duman kokusu. Eh, çıkıp gitmek vardı! Önce o Yumak ile oynar. Sonra Yumak'ı da çağırarak şehir kenarına götürür. Bahçeyi birlikte ararlar. Bir tek ablası ipinden bıraksın! Gidecek Batır, bahçeye gidecek!

Son günlerde Batır bu fikir, bu hayalle yaşadı. Ne hikmet, isteği kabul oldu, ablası onu bugün ipinden bıraktı.

— Biraz koştı gel, Batır, yemenin de düzeni yok. Yoksa hasta mısın? — diye sırtından okşadı.

Bu duruma önce Batır inanmadı. Gerçekten de kendisinin özgür olduğunu öğrenince, koşup gitti. Yumak da görünmüyor. «Kapı kenarına gidip ses vereyim.» Batır Yumak'ı dışarı çağırıp kuyruğunu çevirerek havladı.

— Hav-hav! Yumak buraya çık!

Ama ona cevap veren olmadı. O arada sahibi de seslendi:

— Batır! Batır, diyorum!

Ne yapsın? Ablasının sözünü dinlesin mi dinlemesin mi? Dinlesen, vay, benim güzelim, akıllım diyerek başından okşayarak elindeki ipini tasma kilidine bağlayacak. Hayır, buna razı olarak hayatta yaşayamaz. Gitmek! Nasıl olsa da bahçeye giden yolu bulmak! O yol – özgürlük, mutluluk yolu!

Batır, gözlerini büyütüp ablasına baktı ve çalılar arasına girip yok oldu. Biraz koştuktan sonra durup nefes aldı. Arkasına dönerek biraz dinledi. Bayağı uzakta ablasının koşarak geldiği duyuluyordu. Kendisi durmadan bağıyor:

— Ba-a-tı-ır-r! Ba-a-a-tı-ır-r!

Batır yoluna devam etti. Tanımadığı avlular, sokaklar geçti. Arabalar durduğu arada yolun diğer tarafına geçti. Tekrar koştu. Çok uzun gitti o. Sonunda, durup dinlenmeyi düşündü. Etrafına göz attı. Karşısındaki yüksek ev arkasında küçük bahçe gibi yer gördü ve oraya koştu. Şimdi o bayağı sakinleşti. Ablasının sesi çoktan duyulmaz oldu. Yüksek binanın köşsinden dönerken o karşıdan gelen rüzgâra çarptı. Burnuna pişmiş et kokusu çarptı. Ağzı sulandı. «Eh, bir parça», — diye düşündü o, karnının acıktığını hissederek.

Evet, onun öğle yemeği vakti gelmişti. Ablası ona balık kızartacaktı. Dün onu yıkayıp temizleyip koydu.

Batır yemek hakkında düşünmemeye çalıştı. Genç kayın altındaki sararmış çimenler üstüne yattı. Kirpikleri birbirine çekiliyor, gözleri kapanmaya başladı. O böyle uykuya daldığını da fark etmedi. Kalın sesli köpek uyandırmasa, o daha uyurdu. Sese gözünü açtığı anda altı yedi adım geride yünlü büyük köpek ile bir kız duruyor. Yünlü havluyor.

— Hav-hav! Sen burada neden yattın? Git sağ zamanında!

Ölürsün kavga ederek. «Tamam, bununla atışmak gerekmez, — diye düşündü Batır. — Hadi, tanışalım. Ben buradan sadece geçiyordum», — demeyi anlatarak kuyruğunu sallayarak yumuşak sesle havladı. Onun isteğini Yünlü'nün yanındaki kız da anladı.

— Akıllıymışsın. Güzelmişsin. Git, evini ara. Şimdi geceler çok soğuk. Acele et.

Batır tekrar gitti. «Bu yüksek evlerin sonu var mı? — diye düşündü o. — Kır uzak mıdır? Bahçeye giderken ağabeyi hep kırlardan geçiyordu».

Yüksek evler arasından koşarak, sonunda ahşap evler gördü. Bahçeleri yanında da böyle evlerin olduğunu hatırladı. Batır'ın gönlü açıldı. Burnunu yere sürterek etrafı kokladı. Şaşırınca başını kaldırıp burnunu rüzgâr karşısına koydu. Tanıdık kokuları, belki, rüzgâr getirir diye ümit etti. Ne hikmet, hiç tanıdık koku yoktu...

Şimdi ne yapsın der gibi, yol kenarına yattı. Sonbahar akşamı soğuttu. Üstelik ıslak kar yağmaya başladı. Dişleri dişlerine çarpıyor, titriyor. Üstelik karnı da acıktı. O başını kaldırıp tekrar rüzgâra durdu. Ekmek kokusu, insan kokusu geliyor! Batır rüzgâra karşı gitti. Bayağı uzun gitti o, dondu. Şehir kenarındaki varoşlar tarafından gelen rüzgâr onu yanıltmamış. Sokakta çoluk çocuk. Kovalıyorlar, koşuyorlar. Karınları tok, keyifleri iyi. Batır kenara oturup onları gözetmeye başladı. Hiç tanıdık

çocuk olmadığına şaşırды . Birisi gelip de: «Ho, Batır! Batır, ayağa kalk! » — diye bağırsın. Öyle de şanssız değilmiş. Onu küçük bir erkek gördü ve büyüklere seslendi:

— Ağabey! Ağabey diyorum! Baksana, nasıl güzel köpek!

Çocuklar oyunu bırakıp Batır'a döndüler.

— Füt, füt, — diye çağırdı küçük erkeğin ağabeyi. — Gel bana, gel. Korkma. — Batır kuyruğunu indirip korkarak adım attı. – Emirleri biliyormuş bu! — diye bağırdı çocuk. — Gel, gel! Yanıma otur!

Erkek onun başından okşadı. Batır'a çok rahatladı. Ablası da böyle okşar ve eline alırdı...

— Eve götürüp yedireyim, — dedi küçük çocuğun ağabeyi — Anne, bizim biraz sütümüz var mı? — diye bağırdı erkek, kapıdan girince.

Burnunu çekerek ona kardeşi de takıldı.

— Böyle güzel köpek bulduk.

— Hangi köpek! — diye karşı geldi annesi. — Babanız öldürür.

— Babam bir şey demez, — diye karıştı büyüğü. – Küçük o. Nesilli. Söylediklerimizi anlıyor. Yat desen yatıyor, otur desen oturuyor.

— He, – dedi annesi. — Öylesine öyledir de. Ama onu nerede tutmayı düşünüyorsunuz? Barakada yaşayıp da etle bakmak olmuyor, oğlum!

— Sadece bugün kalsın, anne.

— Bugün de hayır, yarın da hayır! – diye kesti anne. — Sütle ekmek vereceğim. Karnını doyurun ve bulduğunuz yere geri götürün.

— Erkekler annesinin söylediklerini ya duydular, ya duymadılar. — Yemek masası yanına fırladılar. Derin içli demir tabağa süt doldurdular, ekmek doğradılar ve Batır'ın önüne koydular.

— Ye, ye, Karabay, — dedi büyük erkek.

Batır onun «ye» dediğini anlasa da, «Karabay» dediğini anlamadı. Kendi ablası ona ekmeği tereyağı ile karıştırıp veriyordu. Bugün ekmek yağsız diye karşı gelemez – Batır tabağı hemen parlatma tarafına baktı. Karnı doydu, ev sıcak. Yeni arkadaşları severek, sevimli konuşuyorlar. Demek ki dinlense de olur.

Batır, uzun uzun düşünmeden alıştığı gibi yumuşak kanapeye zıpladı. Uzanmıştı... Yeni ev sahibinin göklü mavili sesinden nasıl indiğini de fark etmedi.

— Buna bak! Git! Şerefsiz! Karnı doydu, çıkarıp atın!

Erkekler, muş muş gelerek dışarı çıktılar.

— Ne yapalım, Karabay? — diye okşadı Batır'ı büyük erkek.

Anne kovuyor ki, — diye katıldı küçüğü. — Sadece seni değil, sarhoşken babamızı da kovuyor o...

Erkekler, nereye gitme konusunda şaşırılmış durumda merdivende bayağı durdular. Sonra, barakanın diğer tarafına giderek ıssız yer aradılar. Büyüğü çöplüğe gidip büyük sert kap bulup geldi. Batır'ı o kaba koyup üstünü ufak tahtalarla kapattılar. «Ben burda kalmayacağım» der gibi Batır kalkıp kaptan birkaç kere çıktı.

— Soğuk ki, Karabay, yat, uyu, — diyerek tekrar kaba koydular onu.

«Yat», «uyu» kelimeleri ona tanıdık. Demek uyumaya. Batır kaderine razı oldu. Buruşup yattığında ona bayağı sıcak oldu. Uyurken ablasını rüyasında gördü. Bahçedeki evinin merdiveninde konuşuyorlarmış. En acayip olanı – Batır rüyasında insanlar gibi konuştu.

— Sen mutlusun, Batır, — diye başından okşuyor ablası. — Karnın tok, kürkün bozulmuyor. Hiç derdin yok.

— Ben öyle demezdim, – diyor o.

— Neden? Rahatına dayanamıyor musun?

— Tamam tokum, – diye ağır nefes alıyor Batır. — Kapalı evde tüm gün boyunca yalnızım ben. Çok zor. Pencereye de demir parmaklıklar koyulmuş. Tutsaklıktan daha kötü şey yoktur bu dünyada! İyi de sen istediğin yere gidiyorsun, istediğin yerden geliyorsun!

Ablası gülümseyerek Batır'ı başından okşuyor.

— Güzelim, bir düşün: İnsanlar ne için tutuyor seni? Ev korumak için. Evde oturmak – senin hizmetin.

— Ev korumaya ben karşı değilim. Ben hep tutsağım! İşimi yapmaya gittiğimde de ipten bırakmıyorsun. İnsan çalacak köpek değilim ki ben!

— İpten bıraksam, sen sadece benim olmazsın. Kendine göre hareket etmeye başlarsın. Yabancı insanlarla görüşürsün. Benim için senin ipten olman daha hayırlı.

Batır şaşırıp uyandı. Uzakta, yerle gök birleştiği yerde, ışık kurdelesini uzanmış. Demek, yeni gün doğuyor. Şimdi gördüğü rüyasının tesiri altından uyanamadan o etrafına baktı. Ablasını aradı. Ama bahçe evinin merdiveni de, ablası da yoktu. Hiç bilmediği yer burası. O arada gıcırdayarak kapının açıldığı duyuldu. Dışarıya insan

kokusu, sıcak yemek kokusu dağıldı. Batır kapıya gitti. İçeride ayak sesleri duyuldu. Aniden açılan kapı Batır'ın kafasına çarptı. Gözlerinde şimşek çaktı. Aklına geldiğinde gözünü açıp baksa biri sürü yer yuvarlanmış. Yürüyerek, yüksek nehir kenarına geldi. Altta ördekler konuşuyor. Nehir arkasında — çimenlik. «Kıyı kenarından gitsem galiba bahçeye ulaşacağım», — diye düşündü Batır. Keyfi tekrar yerine geldi, ayakları daha hızlı koşmaya başladı, kalbine güç geldi. Bir an onun burnuna duman kokusu ile kızartılmış et kokusu girdi. Ağabeyi de bahçenin bir köşesinde ateş yapar ve et kızartırdı. O et yuvarlak doğranmış, uzun demir çubuğa dizilmiş olur. Kızarmış eti ağabeyi dişleri ile çıkarır ve Batır'a atardı...

Batır duman geldiği tarafa karşı oturdu. Bu etin bahçede kızartılmış etten farklı olduğunu fark etti. Bir türlü daha ekşi koku bu. Bahçenin komşu evinde siyah beyazlı köpek yaşıyordu. O uzun tüylü, kendisi hep çamura batmış olurdu. Onu hayatında hiç yıkamamışlardır, bu yüzden her zaman ekşi ter kokusu gelirdi. Duman, et kokusuna işte o ekşi koku da ekleniyor.

Batır yoluna devam etti. Birazdan o yaşlı söğüt ağaçları arasında alacık²⁸ gibi bir yapı gördü. O alacık önünde ateş yanıyor. Burun altından ıslık çalarak biri et kızartıyor. Söğüt dalına bayağı büyük deri asılmış. O ekşi koku bu deriden geliyormuş.

...Kenarda gözleri yaşaran Batır'ı et kızartan gördü. Kendisi öyle çirkin giyinmiş, tam da ablasının bahçede yaptığı korkuluk.

— Bak, bak, bize misafir gelmiş! — dedi o, alacık içindekilere dönüp.

İçeriden bir korkuluk kafası göründü.

— Çok da küçükmüş, — dedi o, Batır'a bakarak, — kendisi şişman gibi. Tüyleleri parlıyor.

— Füt, füt, — diye çağırdı onu et kızartan. — Karnın acıktı mı? Gel, al. — Evsiz barksız bu soğuk alacıkta geceleyenlerin ne hakkında konuştuklarını anlamasa da «gel», «al»ı Batır iyi biliyor. Kuyruğunu indirip kıyamaz şekilde ateş yanına yaklaştı. Biraz gelince, durup gönüldekilerini anlatmak isteyerek kendisini çağırının gözlerine yaş dolu baktı.

²⁸ Alacık: “Çadır” (çev.dipnotu)

— Yemek istiyor musun? — dedi et kızartan. — Onun ağzından Batır’a tanıdık olmayan pis koku geliyordu. O kafasını çevirdi. —Ne, akrabanın kokusunu mu hissediyorsun? O yüzden mi burnunu çeviriyorsun? — dedi adam, köpeğin çevirmesine kendisine göre yorum yaptı. — Al, dene! — Yarım kızarmış et Batır’ın burnunun dibine düştü. Sadece uzanmak ve onu yutmak var. Fakat Batır yutamıyor. Tanıdık bir koku, duyguları gönlünde hissediyor, başını döndürüyor. Bu hâlden kurtulmak ister gibi o kenara gidip oturdu. — Bak, bak buna! — diye şaşırıp korkuluk. – Sen adamlardan çok daha üstünmüşsün! İnsan insanı yiyor, kardeş! Çiğniyor, eziyor, yok ediyor, neslini kurutuyor. – Adam, işini bırakıp Batır’ın önüne çömeldi. — Örneğin beni alalım. Sen kaşının altından bakma hele. Zamanında ben de insan gibi adamdım. Meslek okulunu tamamladım. Ülkem vardı, sevdiğim insan, işim... Şimdi hiçbiri yok. Bu hale kim düşürdü diye düşünüyorsun? İnsanlar düşürdü. Biri işimden kovdu. Doğru söylediğim için intikam aldı. Sevgilim bıraktı. Ülkemden kendim ayrıldım. Kim demiş ya, kara sakalım yine de arkamdan kalmadı. Burada da beni bekleyen yok. Sen, akrabanın etini yememek için kenara gidiyorsun. Anlıyorum. Ama ne yapmak gerekir, dünya yediyor. Ağzıma ilk defa köpek eti aldığımda ben de kustum. Şimdi alıştım. Zaman alıştırtıyor...

O arada alacak içinden ses duyuldu:

— Ne, yemeyince, konuşmuyor musun? Merak etme! Bir gecede zayıflamaz. Yarın hallederiz. Bir büyük tavşan gibidir bu!...

İki Enise Bir Mahmut

İlk sınav tarihi. Diğerlerinin çıkmasını kapıda beklemeye Enise’nin sabrı yetmez gibi hissetti. Bu nedenle sınava ilk grupla girdi.

Bu grupta onlar beş kişiydi: İki erkek, üç kız. Önce erkekler soru kağıdı aldı. Simsiyah saçlı, kara yüzlü kısa boylu erkek kağıdını okuyarak pencere kenarındaki sıralara doğru yürüdü. Uzun boylu, kahve saçlı, düzgün asker kapı kenarındaki sıraya, ikinci masanın arkasına oturdu. Ninesinden öğrendiği güzel sözleri içinden tekrarlayarak Enise de bilete uzandı. Aldı ve sevincinden bağırılmak için zor tuttu

kendisini. Ne şans, bildiği sorular çıktı! İlk soru —«Petro paşanın Rus Devleti'nin genişletmesine katkıları. İkincisi — « RSDRPnin II toplantısı». Hazırlanmadan bile cevap verebilir.

Kağıdına hala bakıp duran ve yerinden kıpırdayamayan Enise'ye hoca:

— Oturunuz, – dedi.

Kız asker karşısındaki sandalyeye oturdu. Soruları tekrar okuyup bildiklerini gönlünden tekrar geçirdi. Cevapların hepsini yazmadan, çok önemli bulduklarını kağıda geçirdi.

Uzun zaman geçmedi, pencere kenarındaki erkeği, ilk olarak kağıt alanı cevap vermeye çağırdılar. Cevabı Enise de dinledi. İyi, düzgün anlatıyordu erkek. O an sınavdakilerin biri diğerinin kulağına bir şeyler fısıldadı. O bir kaç saniyelik fısıldama içinde Enise'nin masasına buruşmuş kağıt parçası düştü. Açıp baksa... Kendi gözlerine inanamadı, şaşırıp kaldı. Yuvarlak harflerle yazılmış çok da tanıdık yazıydı bu! O hemen arkasına döndü. «Mahmut! – diye fark edilmeyecek şekilde hareket etti dudakları. — İşte sen nasılsın, Mahmut! Çavuş Mahmut Sattarov! »

Onlar bir yıl boyunca mektuplaşmışlardı. O, Apas'tan, Enise Mamadiş tarafından. Adresi adam, kızın köydeşi Habir'den almış olmalıdır. Çavuşlar kursunda onlar birlikte okumuşlar. Adresi kendisi mi sormuş Mahmut, yoksa Habir'e kendisi mi teklif etmiş, bu kadarını Enise bilmiyor. Kursu tamamladıktan sonra, Habir'i Birobircan'a gönderdiler, Mahmut'un ilk mektubu tümenden geldi.

Dışarıdan tanışmayı Enise pek önemsemese de, bu sefer cevap yazdı. Adamın mektupları basit, hayattandı. Arkadaşları ile çekilmiş resmini de gönderdi. Avuç kadar kağıtta altı adamın suratı. Resmin arkasında adam 'Soldan üçüncü ben oluyorum, özlediğinde bakarsın' demiş. Bu cümle Enise'yi sınırlendirdi de. «Mercimek kadar çıkmış yüzünün neresine bakmamı istiyorsun sen?! Kızlara böyle resim gönderilir mi?! » – diyerek küstü biraz.

Birkaç gün geçtikten sonra, kendisi resim göndermeyi gerek gördü. Fakat kendisinin değil, ablasının resmini. Yazın çimenlikte çiçekler arasında çekildiği resim donuk çıkmıştı. Mektubuna: «Bizim köyde fotoğraf çekilecek yer yok, kusura bakma», – sözlerini de ekledi.

Ablası ile Enise birbirlerine hiç benzemiyorlar. Bilmeyen biri onların öz kardeş olduğuna inanmıyor. Ablasının siyah saç örgüleri omuzlarında yatıyor. Uzun yüz,

çekilmiş kaş, güzel düz burun. Köyde onun hakkında: «Hadiçe'nin güzel kızı» – diyorlar. Enise'nin ise yüzü yusuvarlak, gözleri mavi, saçları kıvrıkcık, siyah.

Resimdeki Enise Mahmut'un gönlüne hoş göründü, her hâlde. Mektuplar daha nazlı, daha sıcak olmaya başladı. İki arada böyle güzel mektuplar geçerken, onlar küsüştüler.. O şöyle oldu: Okuma isteği olduğunu Mahmut her zaman söylüyordu. Enise ona kendinin bildiği eğitim kurumlarının adreslerini gönderdi. Kızın aklında da okuma isteği güçlüydü. Kütüphanede çalışması geçiciydi. İşte böyle ortak fikirler, ortak hayallerin sıcağına sarılıp görüşme gününü hayal ederken Mahmut'tan uzun bir mektup geldi. Adam bu sefer annesinin, ablalarının, akrabalarının hakkında ayrıntılı yazmış. Annesi dul kalmış, üç çocuk büyütmüş. Ablaları büyük, Mahmut küçükleri. Küçük ablası kısa süre önce evlenmiş. Anneleri şimdi yalnız. Askerliğini doldurup Mahmut'un köye dönmesini dört gözle bekliyorlar. Ama o, okumak istiyor. O, üç yol ağzında. Annesini üzmemekten de korkuyor, yüksek askeri okula girme isteği de canına rahatlık vermiyor. Ne yapsın? Enise'ye çağrısı işte bu konuda. Ondan yardım istiyor, anlamasını istiyor. «Değerlim, bu mektubuma için kızma. Her kelitem kalbimden çıkan duygular ile çevrilmiş. Bu nedenle gecelerimi uykusuz eden düşüncelerimi sana bildirmeye cesaret ediyorum. Enise'm, yalvarıyorum sana, benimle evlen. Ben okuduğum sürece annemle ikiniz kalırdınız. Biliyorum, sen de okuma hayalinle yanıyorsun. Apas ile Kazan arası uzak değil, dışarıdan da okumak mümkün. Rızanı bildiren cevabını bekliyorum. Seni görmeyi çok istiyorum, resmini öpmeden yatmıyorum... »

Beklemediği, düşünmediği anda gelen bu haber etkisinden Enise gülsün mü, ağlasın mı bilemedi. Anlamaya çalıştı, ama ne kadar çalışırsa çalışsın – anlayamadı. «Görüp görüşüp bir kere olsun konuşmayan kıza nasıl evlenme teklif edilir? Okuduktan sonra, köyün saf çocuğunu ayırıp çıkarmak zor mudur? Buna annesi ile duran, ona yardım eden biri gerekiyor. Belki... Belki, o beni böyle deniyordur? Rız olduğu durumda, ben onun annesi ile değil, onunla evleniyorum! Bir bencildir bu! »

Bir iki gün düşündükten sonra, Mahmut'un arkadaşı ile çekildiği resmin altına 'Deli!' diye yazarak, geri gönderdi. Resmi geri göndermesi onlar arasındaki iletişimin kesilmesinin işaretiydi...

İşte o adam, şimdi Enise'nin arkasında oturuyor; nefesi onun saç tanelerine dokunuyor. Önünde birbirinden nazlı mektuplar yazan kişinin isteği. Orada sadece

bir cümle yazılmış: «Sovyetlerin II. Kongresi hakkında neler biliyorsunuz?» Bunları, tabi biliyor Enise. Bildiklerini yazabilir... Fakat o zaman Mahmut da onun yazısını tanıyacak ki. Hayır, yazamaz.

O an bir sebeple hocaların biri odadan çıktı. İkincisi, kısa boylu erkeğin cevabını dinleyerek, pencere önünde durdu. O az zaman içinde Enise çantasındaki kitabı Mahmut'un tarafına kaydırıldı...

Enise'nin sınavdan çıkmasını Mahmut bekliyordu.

— Ya, nasıl? – dedi o, onun karşısına gelerek.

— «Beş», – dedi kız sevincinden parlayarak.

— Süper! Tebrik ediyorum!

— Sizin nasıl?

— «Dört».

— Ben de tebrik ediyorum!

— Sizde kitap olmasa, gemi kumda durmuştu.

— O kadar da değildir.

— Gerçekten. Askerlikte kitaplar Rusçaydı. Şimdi dil ne Rusça, ne Tatarca dönüyor.

Her zaman böyle sınavdan çıktıktan sonra gönül çoşuyor, kanatlar çıkıyor, uçmak istiyorsun. Enise de tam o hâlde ablalarına hemen gidip sevincini paylaşmak istiyor.

— Ben gideyim, hoşça kalın, – dedi o.

— Ben de sizi yemekhaneye çağıracaktım...

Mahmut'un samimi bakışı Enise'yi kendine çekti.

— Benim itirazım yok, – diye kabul etmekten başka çaresi kalmadı onun.

Üniversite binasının dördüncü katından onlar nerdeyse koşarak indiler.

— Biz tanışmıyoruz bile, – dedi delikanlı, dışarı çıktıklarında. – Ben Mahmut oluyorum. Mahmut Sattarov.

— Enise, – dedi kız, kirpiklerini çarparak.

Bu ismi duyunca Mahmut olduğu yerde kaldı. Şaşırmasından yuvarlanan gözleri kızın yüzüne doğru dikildi.

— Soyadınız Tuhvatullina mı? – diye sordu o.

Enise gülmeden zor tuttu kendini. Fakat sert olması, hiçbir şekilde hissettirmemesi, bildirmemesi gerekiyor!

— Neden ben Tuhvatullina olayım? Benim saydım Gayazova. Size Tuhvatullina mı gerekiyor? — Şimdi, biraz çatlak olarak, delikanlıyı dürtmekte olur. — İsmimi duyunca renginiz değişti. Anladığım kadar Enise Tuhvatullina sizin ödünüzü patlatmış...

— Kızlardan hep korkarım ben – dedi Mahmut, sözü şakaya çevirerek.

Kız da sessizce gülümseyerek:

— Kızlardan korkan nasıl bir çavuştur o? – dedi.

— Çavuş olmayı öğretiyorlar. Kızlarla konuşma bilimini hiçbir yerde öğretmiyorlar.

— Tamam öyleyse, sizin halinizi anlıyorum. Bana askerliğiniz hakkında anlatınız.

— Asker hayatının neresini anlattırısın? «Kalk!» deseler kalkıyorsun, «yat!» deseler yatıyorsun. Kendi özgürlüğünde değilsin.

— Nerede görev yaptınız? Hangi şehirler, hangi topraklar gördünüz?

— Amur bölgesinde okudum, tümene çavuş olarak gittim, – dedi delikanlı, kısaca.— Kendiniz ne taraftan? Hangi nehirlerde yüzerek, hangi ırmakların suyunu içerek büyüdünüz?

— İçtiğim su dağ ırmağından, yüzmelerim Mişe'dedir, doğduğum yer Şali olur, – dedi Enise, gözlerini oynatarak.

— Kızları çalınan Şali mi?

Mahmut'un bu sorusuna ikisi de kahkaha ile güldüler. Bu haber Enise'nin kendisi için de yeniydi. Şimdiki erkekler kız çalmak değil, dövüşüyor bile! Şövalyelerin zamanı çoktan geçti. Şali'de hangi adetler vardır, orası Enise için karanlık. Mamadış'tan Kazan'a gelirken yol kenarında kalan köylerden, galiba en büyüğü Şali. Düzgün, güzel köy. Bu köy hakkında onun daha fazla bilgisi yok. Fakat bilmediğini hissettiremez.

— Çaldırırsan çalarlar, – dedi kız ciddileşerek.

— Ben de bu mavi keleşini çalmadan nasıl Kazan'a göndermişler diyorum. Galiba bekçin iyidir.

— Bekçilerime laf edilecek değil, – diye gülümsedi Enise. — Önce anne. Geç kalırsan gereğini yapar, yeter ki dayan!

— Başka?

— Başka ağabeyimle ablam var. Yenge... Başka bir tane daha genç bekçim büyüyordu... Ağabeyimin oğlu... Toprağa verdik... Üç ay oluyor....

Mahmut'a bu durum elverişsiz geldi.

Bir gün Amur bölgesinde bodrum kazıdık. Orada insan iskeleti bulduk. Eski mezarlık olmuş, her hâlde. Yanında kılıcı da vardı.

— Çok mu korkunç?

— Hayır. Fakat çok tuhaf düşünceler aklıma geldi.

— Hangi düşünceler?

— İşte biz de hayatta koşturuyoruz. Acele ediyoruz... Burası gerekiyor, diyoruz. Orası... Öyle yürüyorsun da bir gün ölüp gidiyorsun.

— Doğanın kanunları acı. Hiçbir şey yapamazsın. Doğum – rastlantı, ölüm – çaresizlik. «Ölümden kalmak yok» – diyor bizim anne.

— Orası öyle. Fakat ilginç insan dünyaya kendi isteği ile gelmiyor. Ama dünyaya geldiğinde senin doğumunda biz suçluyuz diye kimse söylemiyor. Tam tersine, sen – borçlusun diye üsütne geliyorlar. Ben örneğin, kendi isteğimle doğmuş olsam, burada doğmazdım.

Delikanlının felsefesi kıza ilginç geldi.

— Nerede doğardınız? – dedi gülümseyerek.

— Bulurdum. Burada ısınmak için odun hazırlayarak, hayvanlarına saman hazırlayarak halin kalmıyor. Annem kulak etimi yedi bitirdi. Sen üniversiteye gittikten sonra, samanı kim hazırlar, odunu kim keser diyor.

Mahmut hoşsohbet bir adamdı. Bazı erkekler gibi konu bulmakta zorluk çekmiyor. Basit, hayatı biliyor. Yapmacıkta değil, düşündüğünü söylüyor. Onun bu sıfatları Enise'nin hoşuna gitti.

— Ben de Amerika'da doğardım diye söyleyeceğini bekliyorum.

O Mahmut ile böyle konuştuğunda ona sen diye hitap etmesini fark etmedi bile.

— Amerika'da doğmuş olsan iyi olurdu. Amerika'ya ulaşacağız ve geçeceğiz diye ne kadar süründük ki.

Orada savaşlar olmamış, – diye itiraz etti Enise. O kendi bombalarını okyanusun bu tarafındaki ülkeler üzerinde test ediyor...

Konuşmanın siyasete doğru gittiğini anlayan erkek sözü şakaya çevirdi:

— Hayır, hayır! Ben seninle tarih konusunda tartışmam, – diyerek iki elini yukarı kaldırdı. — Sen haklısın.

Delikanlı sağ eliyle kızın beline dokundu. Vücudunda güzel dalgalar koştu. Gönlü bu dalgaların durmamasını, durmadan sallanmasını istedi. Erkeğin hayali nazın tatlı şerbetinde yüzüyordu. «Mamadiş Enise»si de böyle güzel midir? Hayırdır, onun hakkında düşünmeye gerek yok. Buluşmayı kendisi istemedi ki! Nerden gelip aklıma girdi? Yanımda hayal bugün kendisi...»

Enise erkeğin tekliflerine düzgün cevaplar buldu.

Mahmut ona:

— Hadi sinema izeleyelim bugün. Sınavdan sonra dinlenme hakkımız var bizim, – dedi.

— Bir dahaki sefere, – dedi kız, tekrar görüşme imkanı bırakarak. — Bugün zamanım yok.

— Acele mi ediyorsun?

— Taa Karavayevo'ya gitmem gerekiyor. Ablamlara.

— Ben seni bırakayım.

— Hayır, hayır. Mahmut. Sağol. Ben iki gün sonra döneceğim! — Enise tam vedalaşmadan tramvay durağına koştu.

Bir şeyler oldu Enise'ye. Kendi kendine yer bulamadı. Dışarıdan tanıştığı erkeklerle görüşürüm ve o benim gönlüme hoş gelir diye aklına hiç gelmemişti! Düşünmemişti bile. Düşünse, «Deli!» diye yazarak, resmini geri gönderir mi! Kalbin ağlamasına karşılık olarak akıl tavsiyesinde bulundu. 'Dur hele, o kadar vesveselenme, – diyor o. — Belki... kazanamazsınız...»

Yurda iki gün sonra dönmesi gereken Enise ablasında ilk geceyi zor geçirdi. Döndü durdu, gözüne uyku girmede, sabah erkenden giyinmeye başladı. Bunu gören ablası:

— Şimdiden nereye gidiyorsun? – diye şaşırdı.

— Üç gün sonra sınav. Okumam gerekenler çok.

— Öyleyse, sen bilirsin.

Onlar öğle vaktinde görüştüler. Bir şişe kefir ile gazeteye sarılmış poğaçaları tutan Enise kantinden çıkarken Mahmut'a çarptı.

— Döndün mü? – dedi sevincinden parlayan delikanlı kızın elinden tutup.

— Kitabım kalmış...

Heyecandan Enise'nin yanakları kızardı. Kulakları cimcikleyerek yandı.

Mahmut ise sormaya çalıştı:

— Akşam nereye gidiyorsun?

— Gitmiyorum.

— Akşam oturmaya gelmeme izin var mı?

— Gel.

Ne desin? Gelme diye söylenmez ki... Hatta söyleyemez. Onun görmek için acele etti... Aklında hep o. Yoksa... ilk bakışta aşık olmak dedikleri bu mudur? Bu zamana kadar hiç erkek eli tutmayan kız değil ki o! Köy erkekleri de eve bıraktı, misafire gelenleri de aşklarını anlattılar... Fakat hiçbiri de onun gönlünü kazanamadı.

Enise odaya koşarak girdi ve yaylı yatağa oturdu. O an aklına geldi: Vay, odada o bugün yalnız! Yemek unutuldu. O acele acele odayı temizlemeye başladı. Sandalyedeki elbiseleri dolaba astı. Kitap defterlerini valize doldurdu. «Mamadış ilçesi» yazılı kağıtlar ortalıkta kalmasın.

Akşam saat yediye gelirken Mahmut kapıyı çaldı. Vücuduna yapışan askeri kıyafeti, göğsündeki rozetleri ona yakışmış, yüzüne ciddiyet katıyor.

Çay içme bahanesi ile masada uzun oturdular. İzlenen sinemalar, okunan kitaplar, hatıralar hatırlandı. Çaydanlıktaki su çoktan soğudu. Onu tekrar ısıtmaya niyetlenmiş Enise masa kenarından geçerken Mahmut dayanmadı, kızın belinden kucaklayıp kendisine çekti.

— Enise...

Kız, gülümseyerek erkeğin dudaklarına parmağını koydu:

— O-la-maz!

Mahmut kızın elini avucuna aldı. Parmaklarını tek tek dudaklarına dokundurarak fısıldadı:

— Sevgilim benim... Değerlim... Sen hayalimdekisin...

Enise'nin göz önleri kapanıyor, zihni karışıyor... O ona yaklaşıyor... Beynindeki küçük hücre yavaş yavaş dalgalarını göndererek kalple çekişiyor: «Erkeklerle sevgini bildirmesen daha iyi... Onun mektuplarını bekleyen Enise olduğunu bilmiyor ki! Fark ettirme... Fark ettirme... Belki...Mektuplaştığı kızlar da bir tek sen değilsindir... »

Damla taş deler diyorlar. O küçük hücreden gelen dalgalar, sallanarak, çaydanlıklı eli harekete geçirecek, az olsa da kenara çekilecek güç verdi. Beli sıkıştıran erkeğin eli biraz yumuşadı. Enise, kucaktan çıkıp kapıya gitti. İyi ki mutfakta kimse yoktu.

O, çaydanlığa su koyup ocağa koydu, ateşi az açtı. Enise acele etmiyor. Onun zihnini toplamaya, kendisine ele almaya ihtiyacı var. Kıpkırmızı çabuk soluyormuş derler. Aniden yanmak iyiye götürmez...

Mutfakta oyalanmakla Enise yanılmadı. O girdiğinde, Mahmut da sakinleşmişti. Eline gazete almış. Onu bakıp oturuyor.

Konuşma tekrar okul konusuna girdi.

— Senin Rusça kitapların var mı? Cümle yapısını okulda iken de sevmiyordum, — dedi erkek gazeteye masaya bırakarak.

— Tarih filoloji fakültesini kazanırsan sevmesen de öğretirler.

— Ben denizciyim, subay olmayı hayal eden kişiyim, Enise!

— Hayaline neden ihanet ettin ki?

— Annem itiraz etti. İsteyenlere Kazan'da da okuma yeri çok dedi.

— Pişman olmaz mısın?

— Bilmiyorum, — dedi o, gözlerindeki hüznü saklayarak. — Hayır, pişman olmam, — dedi, kendisini toparlayarak. — İşte seni eve bırakamazsam pişman olurum!

— Görüştüğümüze pişman olsan, ne yaparsın? — diye güldü kız.

— Eniseciğim, ben ciddiğim. Bana bir şeyler oldu. Seni gördüğümünden beri sarhoş gibiyim. Gönlümdekileri anlatmaya kelimeler arıyorum, bulamıyorum.

— Erkekler hep böyle... Tatlı dilli...

— Öyle deme, Enise.

— Vay, Mahmut! Yıldırımlı yağmur çabuk geçer.

«Yıldırımlı yağmur çabuk geçer...» Bu sözleri önceden de söylemişlerdi sanki?

Tanıdık sözler...

— Kızmazsan bir soru sormak istiyorum, — diye devam etti Enise.

— Buyur.

— Sınavdan sonra ismimi duyunca, neden yüzünün rengi değişti?

— Değişti mi?

— Hem de nasıl!

— Bir ilginç olay olmuştu...

— Anlatsana?

— Enise isimli kızla mektuplaştım ben. Seni o zannettim.

— O kızı tanımıyor musun?

— Donuk resmini göndermişti... Kendisini görmeyince, yanılmakta mümkün...

— Askerdeki erkekler birbirlerine kızların adreslerini veriyorlar diye duymuştum ben.

— O kızın adresini ben kendim aldım.

— Nereden?

— Habir isimli Mamadış erkeği ile biz beraber okuduk. Ona köydeş kızı hep mektup yazıyor. Çıktığı kız değil, arkadaşı. Öyle konuşuyoruz. Habir bunu övüyor. Akıllı, kişilikli, diyor. Habir'in hangi köyden olduğunu biliyorum ben. Çavuşlar okulunu tamamladıktan sonra tümene gidince mektup yazdım.

— Buluşmayı istemedi mi?

— Bir şekilde aramız koptu bizim.

— Buluşsanız ilginç olurdu, – diye çocukça şaka yaptı Enise.

— Ne kadar kurnazsın sen! – diye güldü Mahmut.

— Neden?

— Bana bir şeyler anlattırıyorsun.

— Senin hakkında daha çok şey bilmek istiyorum.

«Tekrar tanıdık cevap.»

Bazen evde bir şeyde gözün kalıyor ve ona şaşırıp bakıyorsun. Sanki onu ilk defa görüyorsun. Mahmut'un şimdiki hali de ona benziyor. Enise'nin her cevabı ona birisini hatırlatıyor... «Yoksa okuduğu kitaplardaki kahramanlar gibi mi konuşuyor» – düşündü erkek ama tam açıklayamadı.

Kendi odasına girdikten sonra uyumadan yattı Mahmut. Bugünkü konuşmayı tekrar tekrar gönlünden geçirdi. Mamadış Enise'sine yazdığı mektuplar aklına geldi. «Günler çok yavaş geçiyor. Görevi bugünden tamamlayıp memlekete dönmek istiyorum. En azından kısa tatil de vermiyorlar. Tavuk düşünüyor, darı giriyor, derler. Ben de seninle görüşme anlarını hayal ediyorum. Sanki bana izin verseler, sana hemen haber veriyorum: «Tümen – Moskova treni ile şu gün Kazan'da olurum. Karşıla!» – diyorum.» «Ama bu sadece tatlı hayal», – diye yazmıştı o bir

mektubunda. Ona karşılık Enise: «Yıldırımlı yağmur çabuk geçer. Ben arkadaşlığımızın uzun ömürlü olmasını istiyorum», – diye düşüncesini şiir satırları ile de ispat etmişti.

Büyük duygular – gönül içinde,
Dil ucunda olsa rüzgâr alı.
Sevgin fazla derin olsa,
«Seviyorum» demek çok zor.

Mahmut aniden alınma vurdu. «Deli kafa! İkisi de aynı Enise! Deli! Süpe-e-er! Deli etti bu kız beni... »

Sınava hazırlık günlerini onlar birlikte geçirdiler. Fakat birbirlerini bildikleri hakkında ikisi de lam-mim.

...Rusça sınavına Mahmut geç kalarak geldi. Enise ‘dört’ almış, merakla Mahmut’u bekliyordu.

— Sınav bitmek üzere, – dedi Mahmut’u gördüğünde karşısına gelerek. — Üç kişi kaldı. Bu defter, belki işine yarar.

Sınavdan adam «üç» aldı. Böyle olunca kazanması soru işaretiydi. O bunu anladı. Ama nedense fazla düşünmedi. Yoksa gerçekten sözel bilimleri öğrenmeyi gönlü istemedi, yoksa başka sebepleri oldu. «Beş» almış insan gibi sevindi, güldü. Onlar akşam Kazan sokaklarında gezdiler. Fakat adam ağzından «Seviyorum!» kelimesini kaçırmadı. Elleri Enise’nin belini kucaklamadı. Kızların rüyasına giren insafı bir delikanlıydı o bugün. Yorulup yurda geldiklerinde kapıda bir kere öptü onu. Sonra keskin dönüp kendi odasına gitti. Sevmek isteğinin tatlı işkencesinden kurtulmak için soğuk su dökmeye gittiğini Enise aklına bile getirmede...

Ertesi gün, Enise ne kadar beklese de delikanlı kapıyı çalmadı. Şaşırınca, beklemekten yorulunca, kız kendisi onlara girmeye karar verdi. Oda arkadaşları Mahmut’un gitiğini söylediler. Kızın gözleri yaşardı, boğazı düğümlendi. İnsanlar önünde ağlamaktan korkarak, hemen çıkış yoluna baktı. Demek, gitmiş...

Yurt duvarları onun kalbini sıkıyor gibi. Hava yetmiyor, nefes almak zor... Enise hemen dışarı çıkmaya acele etti. Belki, durumu biraz orada iyileşir, ağır düşünceleri biraz hafifler..

Çıkarken mektuplar duran rafa gözü düştü. Orada Tuhvatullina Enise'ye diye adresi yazılmış mektup yatıyordu. Yuvarlak harflerle inci gibi dizilmiş güzel, düzgün yazı. 'Değerlim, böyle gittiğim için beni suçlama. «Üç»le ben kazanamayacağım. Görevimi doldurup hemen dönmem lazım benim. Kaderim seninle görüştü. En önemlisi bu. Bekle! İki ayda yanına tamamen döneceğim. Mahmut.'

Bu sefer Enise'nin başı dönmüş gibi oldu. Gönlü kuş gibi açılıp mavi göklere çıktı, duyguları dalgalar gibi sallandı...

Hüküm

— Hatire'yi getirdiklerinde, salondaki halk bir anda uğuldadı. Kızgın, kötü bir uğuldamaydı bu.

— Jirbit! Kendi çocuğunu hayvan da öldürmüyor!

— Azgın! Önce sürünüyorlar, sonra...

Kız, başını eğmiş hâlde sanıklar iskemlesine oturdu. Onun bütün vücudu titriyor, zaten ateş gibi yanan yanakları daha fazla yanıyordu.

— Kalkınız, hakim geliyor! – diyen sese Hatire'nin başı biraz kalktı. O anda ön saflarda oturanlar onun uzun kirpiklerini, simsiyah gözlerini gördüler.

Hakim işine başladı.

— Sanık, mahkemeye kendi adınızı, soyadınızı, doğum yılınızı söyleyiniz.

Hatire'nin fısıldayarak çıkardığı suçlu sesi salona dağıldı.

Hakim devam etti:

— Sayın Şaymardanova, siz kendi çocuğunuzu öldürmekle suçlanıyorsunuz. Suçunzu kabul ediyor musunuz?

Hatire seslenmedi.

— Öyleyse, ben önce tıp raporu sonuçlarını açıklayayım: Bu yılın 29 Mart'ında vatandaş Şaymardanova «acil yardım» arabası ile hastaneye getiriliyor. O, bebeğinden yeni kurtulmuş oluyor...

Hatire'nin başı daha da eğildi. Burada söylenen her kelime onun hayatına, duygularına dokunuyor, ama o onların anlamını anlayamıyor, anlamak hakkında düşünmüyor bile. Onun şimdiki hali kendi kaderinin uzak yankısını dinlemek gibi.

...Sekizinci sınıfı tamamladıktan sonra, annesi ile onun arasında geçen konuşmayı hiç unutmuyor.

— Okulun bitti. Şimdi ne yapmayı düşünüyorsun? — diye sordu annesi.

— Dokuza gideceğim, — dedi Hatire, annesi gibi kısaca. Sonra, sizi rahatsız etmem der gibi, aceleyle ekledi: — Yurtta kalırım.

— Hm, — dedi annesi. Onun «hm» demesi onay mı, itiraz mı belli değildi. —
Sonra ne yaparsın?

«İlginç ya bu anne, — diye düşündü kız. Sonra ne olacağını nereden bilsin?! »

Aklındaki dili ile de söyledi:

— Bilmem.

Öyleyse, ben biliyorum! — dedi annesi bunlar hakkında uzun konuşmaya, tartışmaya niyeti olmadığını göstererek. — Ablanın yanına Çallı'ya gidersin. Orada boyacı olmayı öğreten yer varmış.

— Teknik okula mı?

— Teknik midir, meknik midir — orasını bilmiyorum. O okulda okuyup boyacı oluyorlarmış. Boyacı parayı iyi kazanıyormuş. Ablan öyle diyor.

Gönlü istemese de, Hatire oraya gitti. Yurda yerleşti. Okudu. Sonra inşaatta çalışmaya başladı. Bayramlarda köye geldi.

Hatire'yi uyandırıp hakimın sözleri tekrar yankılandı:

— Delikanlı mahkemeye gelmedi, — diye açıkladı. — Sanık Hatire Şaymardanova hakkında bildiklerini yazılı şekilde sundu.

Bu haber halkın ilgisini daha çok çekti. Salondakiler yine uğuldamaya başladılar, sonra ağızlarına su doldurmuş gibi sustular. Henüz çocukluktan çıkmamış genç kız kim tarafından aldatılmış? Nasıl insanmış o? Herkes bunları hemen bilmek istiyor.

...O gün Hatire arkadaşı İlüse'yi otogara bırakmıştı. Onun köye gitmesini kıskanmıştı da. İlüselerin kolay tabi. Otobüse bir kere bindikten sonra evlerine kadar götürüyor. Hatire o mutluluğu tadamıyor. Otobüsten indikten sonra da yürüyerek yine on kilometreye yakın gitmesi gerekiyor. Araba denk gelse iyi de. Hayırdır, köye gittiğinde de onun düzgünce dinlendiği yok. Her geldiğinde evde kavga. Babası ile

annesi her zaman bir şeyler paylaşamıyor. Bir kolunu savaşta bırakmış babası, kızdığı zaman sağlam eliyle eline ne gelse onunla annesine vuruyor. Öyle zamanda çocuklar kim nereye çıkıp kaçıyorlar. Çocuklarla çıkıp giden annesi votka bulup dönüyor. Gece onların ikisini barıştırıyor. Bu durum kaç kere, kaç yıl, Hatire kendini bildiğinden beri devam ediyor...

O zaman Hatire bayrama gitmemeye karar verdi. Dönmek istemedi o. Kalbi yerinden oynadı, bir yerlere acele etti: Bir şeyler oldu ona. Otogar bahçesindeki çiçek ve dalları, ilk defa görüyormuş gibi uzun uzun baktı. Kendisi de anlayıp bitirmeyen acayip anında ona birisi seslendi:

— Siz nereye gidiyorsunuz, güzelim?

Yasak iş üstünde yakalanmış çocuk gibi uyanıp Hatire muhataba baktı. Karşısında uzun boylu, zayıf yanaklı, mavi gözlü adam duruyordu. Üstünde koyu kahverengi palto, yeşil pantolon. Adamın sesi ona birisini hatırlatıyordu. Evet, evet, yanılmıyor. Gönlüne çok yakın birine, Gabelhak Ağabey'inin sesine benzemiş! Askerliği bitince köye dönmedi o. Bir yerde uzakta kaldı galiba. Eskiden Hatire onun sesini çitler arkasına saklanarak dinliyordu. Çitlerin deliklerinden izliyordu. Bir kere, Gabelhak Ağabey'i ile yan yana oturup ilçe merkezinden beraber döndüler. «Akşam kulübe çık», – diye göz kırpmıştı Gabelhak Ağabey'i. Hatire kumaş gibi kıpkırmızı olmuştu o zaman...

Gönlünün içinde kalmış sesi hatırlatan tanımadığı adam cevap bekliyordu.

— Hiç bir yere gitmiyorum, arkadaşımı gönderdim.

— Arkadaşın uzak mı gitti? – diye merak etti adam.

— Köyüne.

— Seni götürmedi mi?

— Ben kendim gitmedim. — Artık sorular bitti mi diyerek, adama baktı ve gitme tarafına döndü. Adam kızıdan ayrılmak istemedi.

— Ben de ağabeyimi gönderdim, – dedi o, Hatire ile yan yana yürüyerek. — Köyde biraz hava alsın. Beni de evi korumaya bıraktı.

— Evini çalarlar diye korktu mu?

— Hayır be. O, benim de evim. Ben askere gitmeden önce beraber yaptık. Askerden geldiğimde şehir bizim yanımıza gelmiş. Kendi evi olanları bilirsiniz kaz ördek derken.

— Öyleymiş, – dedi Hatire. — Ya, hoşça kalın. Benim tramvayım geldi.

— Bizim tramvayımız, – dedi erkek, ‘bizim’ sözüne vurgu yaparak.

Hatip, Hatire’yi ilk defa işte öyle eve bırakmıştı. Şimdi onların birlikte geçirdiği geceleri, birbirine söylediği sözleri, hepsi halk hükmünde. Hakim için onlar hepsi bir belge, salondaki halk için... Hatip hiç utanmamış, yazmış. «Tanıştığımızdan sonra biz buluşmaya başladık. Sinemaya gittik. Yılbaşını kutlamak için onu bize çağırdım... Evleneceğim diye söz vermedim... »

— Ya Rabbim! — Hatire’nin kalp acısı ile çıkan bu ses sessizce oturan halkı uyandırdı. Bu seste onu pislige batırmış dünyaya kırgınlık vardı. Evet, sevdi. Sevmek ve sevilmek suç mu? Tatlı, sıcak sözlerini sevdi. Dikkatli olduğu için sevdi. Gabdelhak Ağabey’ini hatırlatan sesini sevdi. Nazladığında sarhoş oldu... Peki o, erkek kafası ile aklanarak tüm suçu kadın üstüne attı. Hatire ona canını vermeye hazırdı. Çocukluğu hakkında söylenenleri acıyarak dinledi...

— Babam kötüydü bizim, – dedi Hatip, geçmişini hatırlayarak. — Annem vefat edince iki kere evlendi.

— Annen çoktan mı öldü?

— Çoktan, – diye ağır nefes aldı Hatip. — Annem ölünce, kendimiz hayatı görmeye başladık.

Acımişti, severek ve açılarak acımişti o adama. Ona aynı zamanda anne de, arkadaş da, kadın da olur gibi hissetmişti.

Hatip’in yazısını hakim okuyup bitirmemişti bile, salondakiler arasından bir adam dayanmadı, bağırdı:

— Alçak! Çilek gibi kızı böyle bırak... Yakasını! Kendisini mahkemeye çıkarmak gerekiyor! Tutanağımıza öyle yazınız!

Hakim onun sözünü böldü:

— Bugün biz sanık Şaymardanova cinayetini inceliyoruz, arkadaşlar...

Onun bu sözleri ateşe benzin dökmüş gibi oldu. Kadınlar farklı taraflardan kendi sözlerini söylemeye çalıştı.

— O kendisi adam ya! Bu yüzden erkekleri savunuyor!

— O köpekte bugün burada olmalı!

— Çocuk onun olmuş ya!

Halk biraz sakinleşince hakim devam etti:

— Sanık Hatire Şaymardanova avukat yardımından vazgeçti. Sanığın babası ile annesi de mahkemeye gelmedi. Şahit olarak burada onun ablası katılıyor.

Salona toplu gövdeli, kısa boylu, orta yaşlarda bir kadın girdi. Mahkeme düzeninde tüm formaliteleri geçince, hakim cinayetle ilgili meseleri açıklamaya çalıştı.

— Sanık hakkında siz neler biliyorsunuz?

Kendi hayatında ilk defa mahkeme kapısını açıp giren kadın önce heyecanlandı, konuşamadı.

— Hay.. he-psi-ni de bi-lirim... o be-nim... benim ka... kardeşim.

— Kardeşinizin bebek beklediğini ne zaman fark ettiniz?

— Vücudu şişmeye başlayınca... şüphelendim.

— Kendisi size hiçbir şey söylemedi mi?

— Hayır.

— Söyleyiniz: Bu duruma anne babanız nasıl baktı?

Nasıl anlatayım der gibi şahit kardeşine baktı.

— Annem bundan bir ay önce öğrendi, – diye ağır nefes aldı ablası. – Korktuk. Şişmanlamaya başlayınca, Hatire köye gitmedi. Doğum zamanı geldiğinde beklemediğimizde annem geldi... Gördü.

— Belki, anneniz bir tavsiyede bulunmuştur?

Şahit şaşırıldı.

— Hangi tavsiyede?

— Bebekten kurtulma yolları hakkında, tabii...

— Hayır. Ne söylüyorsunuz siz?! Böyle rezillikten sonra o ona eve gelip gözüne görünmemesini, doğduğu ev kapısından ayak atlamamasını söyledi.

— Babanız?

— Baban? O annemin sözünden çıkmaz...Ayık zamanda...

— Bebek doğduğunda siz nerdeydiniz?

— Hatire akşamdan bize geldi. Kaldı. Kocam sabahtan işe gitti. Ben de gece vardiyasına gidecektim. Sabah kardeşimin rahatsızlanmasını duyarak uyandım. Sordum. Sonra giyindim ve «acil» çağırmaya gittim.

— Sanık Şaymardanova'nın odun ambarına girmesini görmediniz mi?

— Hayır.

* * *

..Kendisinin hamile olduğunu öğrenince korktu Hatire. Doktora gitsin mi? Bu zamana kadar hiçbir zaman kadın doğum doktorunda olmadı. Evli olmamış hâlde orada nasıl görünsün? Küfür ederler... Aşağılarlar... Zaten tekmelenmiş kalbini daha da tekmelerler... ‘Dur hele, – diye düşündü. — Hatip ile konuşayım. Evleniriz. Hatip beni seviyor. Ben – onu. Ne zaman da olsa aile kuracağız ya!’

Hatire’nin gönlü açıldı. Baş ucuna toplanmış siyah bulutlar dağılmış gibi oldu. Öyle düşündüğü arada çay yaparken Hatip kendisi de geldi.

Vay be! Benim aç olduğumu nereden biliyordun? – diye şakalaşarak Hatire’yi kucağına aldı. – Ben seni almaya geldim. Ağabeyim bugün gece vardiyasında. Yenge de köylerine gitti. Annesi yanına. Onlar küsmüşler daha.

«Küsmüşler». Bu kelime nedense Hatire’nin gönlüne şüphe düşürdü. Bu aralar onun kendisine de bir şeyler oluyordu. Boş yerde aklı kalıyor, boş yerde küsüyor. Canına yer bulamadan zorlanıyor. «Nasıl anlatayım, nasıl açıklayayım?» Sonunda gözlerini doldurup adama baktı ve cesaret etti.

— Hatip, – dedi o, Hatip’in elini avucuna alarak. — Eğer bebeğimiz olsa, sen ne dersin?

Aniden sorulan bu soru adamı şüphelendirdi.

— Neden öyle diyorsun? Yoksa?..

Hatire «evet» diyerek başını salladı.

Adam bir an nefes alamadan durdu. Yakasını açtı. Sonra zorla gülümsemeye çalıştı. Bu yapmacıklığı Hatire fark etti, belli. Ama gönlünün içindeki ümidi buna razı olmak istemedi. Ümit hala kendisi istediği gibi fısıldadı: «O beni seviyor. Belki... Onun sevinmesi öyle yansıyor?.. »

Birkaç gün sonra Hatip kendisi bu konuda konuştu:

— Hatire, benim biraz param var, – dedi o.

«Düğün için! » düşüncesi aklından geçti.

— Para? Hangi para? – dedi Hatire.

— Para işte. Helâl. Çalışıp kazandığım para. Birer kadın doğum doktoru ile konuşsan diyorum.

Beklememişti Hatire böyle sözü. Beklememişti. Şimdi üstüne soğuk su dökmüşler gibi... Bir an dilsiz kaldı. Sözleri damağında kaldı. Aklına gelen ilk düşüncesi dışarıya fırladı:

— Ben doğuracağım onu! – Sonra, tüm gücünü toplayıp ölçülü ama amirane sesle sordu: — Aile kurmaya niyetin olmadıysa neden bana dokundun? Neden beni bu hale getirdin?

Direkt soruya direkt cevap vermesi gerekirdi. Hatip de doğrusunu söyledi:

— İşte sana! Sadece beni suçlamaya acele etme sen! Bana, örneğin kadın lazımdı. Ben erkeğim. Bu, doğal manzara. Sadece bu...

Hatire için hayatın tüm güzelliği, aydınlığı bitti. Şehir sokaklarında tek başına yürüyor ve yurda gelip yastığına kapanıp ağlıyor.

Bu konuşmadan sonra onlar bir kaç kere daha görüştüler. Yurda Hatip kendisi geldi. Doktora gitmek hakkında tekrar konu açıldı. Fakat Hatire kendi niyetinde sert durdu...

Kendini nereye koyacağını bilmeden, ihanetin acı işkencesini çektiği günlerden birinde Hatire'nin yaşadığı odanın kapısını çaldılar. Hatire: 'Yine Hatip midir?' — diye düşündü, kapıdan Gabelhak girdi.

— Bizim Hatire burada mı yaşıyor? – Beklenmeyen görüşmeden Hatire tamamen şaşırdı. – Seni aramaktan tüm Çallı'yı alt-üst ettim. Yine de buldum, — dedi Gabelhak, gür sesi ile odayı doldurup.

— Gabelhak Ağabey... Oturunuz... Gabelhak Ağabey...

Gabelhak oturmaya acele etmedi. Hatire'ye baktı ve kendisinin zor hâlde kaldığını fark ederek sordu:

— Sen evli misin?

Hatire ne cevap vereceğini şaşırdı:

— Ayrıldık.

— Bu halinde mi?

— Evet...

— Hayatta olan hallerden, barışırsınız, — dedi köydeşi, Hatireyi teselli ederek.

Vedalaşırken Gabelhak Hatire'nin omuzlarından iki eliyle tuttu ve:

— Ben de seni hiç unutamıyorum... — dedi ve çıktı.

Hakimin sorusu Hatireyi tekrar düşüncelerinden ayırdı, tekrar yankı gibi kulaklarına çarptı:

— «Acil yardım» arabası geldiğinde sanık neredeydi?

Artık ablası bayağı sakinleşmişti. Konuşması düzgünleşti, elleri titremekten durdu. Şimdi fikrini daha net anlatmaya çalıştığı görünüyor.

— «Acili» ben dışarı çıkıp bekledim. Ben çıkarken, o evde kalmıştı. Eve doktorlardan sonra girdim. Girdiğimde onlar şaşırılmışlar. Çocuk bekleyen nerede diyorlar. Şaşırdım. Koşarak banyo kapısını açıp bakıyorum – Hatire yok. Mutfığa giriyorum, orada da yok. Koşarak avluya çıktık. Bağıriyoruz, arıyoruz...

Evet, aradılar. Hatireyi bulduklarında, çocuk dünyaya gelmişti...

Hatire onu odun ambarında doğurdu. Belini buruşturan acılarına dudaklarını ısırarak dayandı — sesini çıkarmadı. Peki çocuğu! Çocuğu dünyaya geldiğinde hemen ses verdi. Onun aniden ağlaması, öyle değişik ses çıkararak durmadan bağırması Hatirenin ödünü patlattı, bilinçsiz aklına korku koydu. Avluya kendisini arayıp çıkan insanların sesini duyunca kendi kendini anlamadan bebeğin sesini durdurma isteği ile eski bezlerle onun yüzünü kapattı...

Hastanede tıp kontrollerinden sonra söylediler: «Bebek nefesi kesildiğinden ölmüş. »

Kendi bebeğini öldürmekle suçlanan Hatireyi altı yıllık özgürlüğünden alıkoydular. Sanığı mahkeme salonundan çıktıktan sonra bu zamana kadar sessiz oturan halk aniden konuşmaya başladı:

— Kız çocuğunun başını erkekler yiyor...

— Kız çocuk neyi düşünmüş? Nikahlanmadan neden eteğini kaldırmış?! Utanç bitti şimdi! Anne babadan gelen örf adedi hiçe sayıyorlar...

— Örf adet ailede yetiştiriliyor. Ya bunların... Babası içiyor. Annesi de pek uzakta değil. Genç kızını şehire göndermişler de sakinleşmişler...

Halk dışarı çıktığında da dağılmadı, grup halinde hala bu konuda konuştu. Herkes kendisine göre hükmetti...

Kırılma

«Tuhaf oldu Seviye, — diye düşündü Halise, ayna karşısına geçmiş kız kardeşini gözeterek. — Eskiden hiç durmazdı. Giyinmekten bitiyordu, saçlarını bırakıp dans ederek, boynuma sarılıp yüzümden öpüyordu. Onun gülmesinden ev yankılanırdı. Şimdi... Şimdi bir şeyler oldu ona. İşte, aynaya bakmış ve şaşırılmış. Mavileşmiş göz altlarına parmak uçları ile dokunarak, bir şeyler düşünüyor, dudakları titriyor. Yoksa, Rabbim, sayıklayarak kendi kendine mi konuşuyor... Gözümüz önünde zayıflıyor, yüzünü, vücudunu gençlik terk ediyor çocuğun».

Seviye onlarda yaşayarak onuncu sınıfı tamamladı, sonra üniversiteyi kazandı. Şimdi ikinci sınıfta okuyor, yurttan kalıyor.

Onların babaları öz kardeşler. Seviye'nin babası Minhac Ağabey ana yurttan kalmıştı. Altı yıl önce vefat etti. Anneleri, acı hasreti kaldıramayınca içmeye başladı. Sekizi tamamladıktan sonra Seviye'yi Halise şehire getirdi. Kocasını Gandelnur da itiraz etmedi, tam tersine, destek çıktı.

...Halise, kardeşini anlamaya çalışarak, konuşmaya başladı:

— Senin biraz dinlenmen gerekir. Yemeğini kısıtlıyorsundur. Belki, açlıktan...

Ablası fikrini tamamlayana kadar, Seviye itirazını göstererek başını salladı:

— Ne dinlenmesi! Ben... Ben... Ben rahatım! Çok rahatım!

— Öyle deme. Sınav döneminde bayılıyorsun...

Eskiden, bugünkü gibi kızsız o ablasını kucaklardı ve: «Ne diyorsun sen, ablacığım!» – derdi.

Bugün ise seslenmiyor. Aynaya bakmış ve duruyor. Siyah gözlerinde sihirli sır saklanmış.

— Ben sana sadece iyilik diliyorum, çocuğum!

Kutsal isteğimi neden anlamak istemiyorsun der gibi, Halise ona daha dik baktı. «Çocuğum» sözüne vurgu yaptı, bu kendi çocukları olmadığına, Seviye'nin onlar için değerli olduğuna işaret etti.

— Ben rahatım, — diye tekrar etti kız, ayna önünden kıpırdamadan. — Dinlenmekte istemiyorum.

— Eskiden öyle demezdin.

— Belki...

Cevabın ne anlattığını ablası anlamadı.

— Ya, yoktan sır yapma! Erkek arkadaşın vardır, sadece budur.

Seviye ablasına aniden döndü ve:

— Ne erkeği! — diye bağırdı. — Ne diyorsun sen abla?!

— Kızların erkeklerle görüşmesi doğaldır.

— Bana öyle şeyler söyleme! Zaten gözlerim dolmuş...

— Dur hele, çocuğum, ağır şey söylemedim ki. Neden...

— Sorma! Zaten bana...

— Paylaş, hafiflersin.

— Nasıl paylaşayım?! — Seviye avucu ile yüzünü kapattı. — Doğrusunu söylemek için ne kadar çalıştım... Öyle adil olur diye düşündüm. Kendisi sana söyleyemiyor...

Ne diyor bu kız? Kim söyleyemiyor, neyi söyleyemiyor? Şaşırdı, anlamadı Halise. Kardeşinin omuzlarından tutup sakinleştirmeye çalıştı. Kardeşi onu duymuyor bile, canının üstünde duran ağır taşı atmak ister gibi yavaş yavaş anlatıyor:

— O seni kırmaktan korkuyor... Bu yüzden söylemiyor...

— Kim?

— Kim olsun! Enişte!

Kız kapıyı çarparak dışarı koştu.

Halise löp diye yerine oturdu. Onun kocası hakkında, yirmi beş yıl beraber hayat geçirmiş helali hakkında konuşuyor ki bu çocuk. Ya Rabbim! Sabır ver! Bu rezaleti, bu aşağılamaları görmek için mi yaşadı o?! Hayır, hayır, olmaz. Gabelnur öyle işe girmez. Kendi babasına aşık olan kızlardan bahsediyorlar...

Halise Seviye'nin arkasından koşacaktı, hareket edemedi. Kasları eridi. Bileklerinde ip koparacak güç kalmadı. Kafası çalışmıyor, düşünceleri karıştı. Kalbi ağlıyor, hıçkırıyor...

Birazdan kapı sesi duyuldu.

«Gabelnur gelmiştir, onun hareketlerine benziyor» diye düşündü. Halise karşısına gidemiyor ve istemiyor da. Kapıdan kimin gireceği umrunda değil şimdi. Göz önüne tekrar kardeşi geldi. Okulda okurken Halise onunla oturup ders çalıştırıyordu. O – matematik öğretmeni. Her akşam sorular çözüyorlar, teorem

ispatlıyorlar. Hafta sonları üçü birlikte sinemaya gidiyorlar. Bir gün Halise Seviye'ye yurt dışında yapılmış kışlık ayakkabı aldı. O günkü mutluluk, sevinç! Yeni botları giyerek yürüdü de, oynadı da Seviye. Ayakkabı tüm gün ayağından düşmedi. Gabdelnur ile Halise gözlerinden yaş gelene kadar güldüler. Ailede çocuk olmadığını Seviye unutturmuştu...

Gabdelnur ile evlendiğinde Halise pedagoji üniversitesinin dördüncü sınıfındaydı henüz. Gabdelnur ise ticaret meslek okulunu tamamlamış, dışarıdan endüstri üniversitesinde okuyordu. Büyük mağazada bölüm müdürü olarak çalışıyor. Birgün Halise boş yere kocasına küstü.

Ben öğretmen olacak insanım. Öğretmen sizin millet gibi zengin değil. Senin meslektaşların gibi giyinemedim ben....

O zaman Gabdelnur kucığına aldı ve:

— Hiç merak etme, senin zenginliğin onların zenginliği ile denk gelir mi? – diye sakinleştirdi. — Sende, ruh zenginliği! Bizde çalışanların altın küpe, altın yüzükten başka zenginlikleri yok. Hadi, boşuna tartışmayalım! – dedi.

Evet, dikkatliydi Gabdelnur. Severecek hayat geçirdiler. Nefesi ile Halise'nin boynunu kıldıklayarak tatlı sözler fısıldıyordu:

— Değerlim benim, birtanem...

Onların yüksek sesle konuşmaları başka olmadı. Halise kocasını dikkatli, sakin olduğu için sevdi, onu hiç kimseye vermeyeceğine inandı.

‘Dur hele, neden ben böyle eridim? – dedi o kendine. — Seviye, seni kırmaktan korkuyor diyor. Evet, Gabdelnur sokak köpeğini de kırmaz. Seviye'ye ne kadar iyilik yaptı. Üniversitesine yerleştirdi, yurttan yer buldu, kıyafetler alıyor... Genç kızın tam olarak ne demek istediğini bilmeden kavga çıkarılmaz, ikimiz anlaşırız’.

Halise, yavaş yavaş hareket ederek mutfağa girdi. Gabdelnur gardolap önünde kıpırdıyor, bir şeyler alıyor, bir şeyler koyuyor. Ocağa çaydanlığını koyduktan sonra o kocasının yanına geldi.

— Çay mı içiyorsun, kahve mi? — dedi, içindekini dışarıya fark ettirmeden.

Gabdelnur cevap vermedi.

Kadın tekrar konuştu:

— Ben çay içmek istiyorum. Hadi, çay demleyim.

Gabdelnur, masa arkasına oturup çay içmeye başladı.

— İşinde bir sorun yoktur, Gabelnur?

— Hayır.

— Seviye gelmişti...

Kocasını konuşmadı. O sadece burun üstüne kaymış gözlüğünü kaldırdı.

— Biliyor musun, ne dedi?

— Ne?

— Kendisi söyleyemiyor, seni kırmaktan korkuyor, diyor.

Gabelnur mendili ile alnını sildi. Bu dakikada onun yanında Seviye de oturuyor gibi. O da onun cevabını bekliyor gibi. Gerginliğinden onun yanaklarına kırmızı izler çıktı.

— Genç kızın sözleri ile saçma şeyler konuşuyorum. Hadi, bu konuda konuşmayalım, unutalım.

— Nasıl unutalım?! — Kocasını kızdı. Karısı ondan imkansız talep ediyor. Nasıl unutsun o onu! Akla sığacak hal mi?

Kocasını, kendini toparlamak ister gibi ya da konuyu değiştirmek isteyerek mi:

— Zevkle giyinmeye öğretmek gerekir onu, — dedi sadece.

Halise kulaklarına inanmadı. Nedir bu: gerçek mi, rüya mı? Gabelnur böyle saf mı, karısının ne söylemeye çalıştığı onun aklına varmıyor mu? Yoksa o onu gerçekten seviyor mu? Sonunda, Halise canına rahatlık vermeyen sorularına cevap bekleyerek direkt söyledi:

— O seni seviyor gibi. Biliyor musun, sadece eniştesine saygı duymak değil... Kadın gibi seviyor...

— Sana kendisi mi söyledi?

— Söyledi diye...

— Halise, sen affet...

Kadının gözleri karardı. Tüm dünya dönmeye başlamış gibi oldu. Bu hallere düşeceği rüyalarına bile girmemişti. Ömür boyu iyi yaşadılar. Affet, diyor. Demek, affedileceği var. Demek, ihanet!

— Sen misin bu? Sen bunu yapabildin mi? — diye kızarak kocasına dedi.

— Dur hele, dünya bitmemiş ya. Neden o kadar facia yapıyorsun?

— Benim için dünya bitti!

— İki insan birbirini sevdi diye neden dünya bitsin?

— Ne sevmesi! Sen elliye geliyorsun! O yirminci yaşında. Yüzkarası!

— Sevmek yüzkarası değil. Sevmek, duyguların taşması. Başka birinde güzelliği görüp ona tapmak.

Halise, bunları benim kocam mı söylüyor der gibi gözlerini büyük açıp Gabelnur'a baktı. O duyduklarının doğruluğuna inanmak isteyerek yine sordu:

— Uyudunuz mu?

— Tuzsuz soru sorma...

Halise kafasını tutarak kanepeye oturdu. Evet, evet, uyumuşlar. Sıcak nefesi ile Seviye'yi sevmiş... Halise'nin yıkadığı çarşaflarda... Onun yerinde... Akla sığmıyor, akıl kabul etmiyor. Kardeşi, onun rakibi! Annesinden görmediği değer saygıyı, aile sığacağını ona Halise verdi ki! İyiliği, saygıyı satmış! Ya Allah!

Kadın sulu gözleriyle tekrar kocasına baktı.

— Nur, sen beni çoktan sevmiyor musun? Öyle sevmediğin hâlde mi yaşadın?

— Öyle deme...

— Demek, o senin karın. Ben yalnızım. Vay, rezalet!

Kadın ağlamaya başladı. Adam, yavaşça hareket ederek, ceketini aldı, ayna önünden geçerken kravatını düzeltti ve hiçbir şey söylemeden çıktı.

* * *

Halise bu evde kalmak istemedi. Eğitim bölümüne gidip durumu anlatınca ona yardım ettiler. Huzur evine işe yerleştirdiler. Emekli olunca da çalışırım, burada kalırım diye düşündü. Kalmış ömrünü burada geçirir. Burada işi zor olsa da, ne yapmak gerek, kaderin öyle olunca. Vay, buradaki kaderler... Birbirinden ibretli. İşte Gıylmatdin Dede'nin kızından iki torunu kalmış. Gençler yalnız ihtiyarı buraya getirmişler. Her fırsatta torunları hakkında anlatıyor dede. Özlemle, sevgiyle anlatıyor, onları merak ediyor. Kendisini buraya getirdikleri için de onları suçlamıyor.

— Biz artık yaşımızı yaşamışız, yemeğimizi yemişiz. Onlar rahat yaşasınlar, – diyor. — Ölmeye çoktan vakit... – diye üzülüyor.

Gıylmatdin Dede Halise'ye Gabelnur'u hatırlatıyor. O da onun gibi ağır kemikli, yavaş hareket eden biri. Dedeye bakıyor ve istemeyerek evdekileri hatırlıyor.

«Onlar evde nasıl yaşıyor acaba? Fazla yağlı yiyerek, Nur ciğerini bozmadı mı acaba? Onun için patatesi de sadece buharda pişirmek gerekiyordu ki... Bu adımı galiba çocuk olmadığı için atmıştır. Seviye çocuk getirir mi? Doktorlara da gitmiştim... yardım edemediler. Hasta yerini bulamayınca nasıl tedavi etsinler? Doğa işini doktor nereden bilsin? — Halise'nin düşüncesi aniden başka yöne gidiyor. — Yoksa soyadımı değiştireyim mi? Ben onunla yaşamıyorum ki artık. Seviye alsın onun soyadını... »

Kendi kendine farklı sorular sorarak onlara kendisi cevap bulmaya çalışarak günleri geçiyor. O hâlde beş yıl geçmiş bile. Onun yaşama şekli hep aynı gündüz çalışıyor, dertlerini unutup başkalarına yardım ediyor, akşamları kitap okuyor. O yalnız. Yalnızlık kendisi onun sır arkadaşı gibi.

Bir gün ona mektup getirdiler. Tanıdık yazı. Seviye'nin yazısı. «Gabdelnur seni görmek istiyor» demiş. «Neden çağırıyor? Neden görmek istiyor? Yanında yaşayarak ihanet ettikten sonra... Vay, bu adamların şerefsizliği! Galiba akrabalar söylemişlerdir, Seviye'ye de kızmışlardır. Özür dilemek istiyordur Gabdelnur. Vay, kolayca affetmek olsaydı... Canım onu çekse de, aklım izin vermiyor ki... Beni görmek istiyorsa kendisi gelsin. — Halise öyle kendini sakinleştirmeye çalışmıştı. Ama birazdan düşüncesi değişti. — Gabdelnur hastadır, kim bilir, belki ölüm döşeğindedir? Midesi ile ne zamandan beri zorlanıyor ki. Helalleşmeye çağırıyordur belki. Ben deli kafa, hala kırgınlık tutuyorum. Dünyanın ki dünyada kalsın da... »

Halise yöneticilere mektubu gösterip bir haftalığına izin istedi. Gönderdiler.

Kocası ile yaşadığı ev. Cana yakın yer. Burada o mutlu anlarını, sevme, sevilme duygularını geçirdi. Ama kapıdan girince, o kendisini yabancı eve girmiş gibi hissetti. Oda değişmiş, mobilyalar yerinden oynamış. Pencere perdeleri kirlenmiş, yer yıkanmamış, kıyafetler sandalyede, kanapede yatıyor. Bu manzaraya Halise'nin şaşırıp baktığını fark ederek mi, Seviye açıklamaya çalıştı:

— Ben burada yaşamıyorum. Altı aydır.

— Nasıl yaşamıyorsun? Kocan hasta. Sen...

— Ben gittiğimde hasta değildi. Yanına gitmesini istedim. Gitseydi.

Halise Seviye'yi tepeden ayağa bakışı ile süzdü. Üzerinde siyah kazak, lacivert etek. Saçlarını kısa kestirmiş. Biraz toplanmış. Ama yüzü nursuz. Bakışlarında sıcaklık, iman yok.

— Sen nerede yaşıyorsun? — diye merak etti Halise.

— İkinci kocamla.

— Anlamıyorum. Kocamı aldın. Evi paylaşmadım. Rahat yaşasınlar, dedim. Hasta değilmiş! Neden hasta olmasın! Elmayı bile buharda pişirdiğimi görüyordun!

— Görmedim tabi. Aşk kör olmuş.

— Aşk?! Öyleyse neden terk ettin?

— Aşk ebedi değil.

— Yanılıyorsun. Sevgi, ebedi. O senin için sadece oyuncak olmuş!

—Kitap sözleri konuşma abla! – Seviye kavga çıkarmadan buradan hemen gitmek istiyordu. Bu yüzden o tartışmayı bırakıp pişman olmuş gibi söyledi:

— Tamam, abla, affet. Yanılmışız. Gabdelnur Enişte kendisi de yanılmıştır.

— Senin az olsa da namusun var mı? Varsa söyle: İhanet affedilir mi?

— Neden sadece beni suçluyorsun? Ben gençtim... İşte enişte...

— Enişte?! Sana nasıl enişte olsun o?

— Geçmişini geri getiremeyiz... Yapacak hiçbir şey yok. Ben — başka birinin karısıyım.

İşte sana! Rüya mı bu, gerçek mi? Rüyadır bu. Çirkin, pis rüya... Aile dağılıp bu evden çıkarken, Halise sadece ben mutsuzum diye düşünmüştü. Görse, Gabdelnur da mutsuzmuş! Seviye de mutlu değil. « Aşkını» bırakıp başka biriyle olmaya mutluluk denilmez! O diğer kocada bahtını bulmuş mu?.. Bu olanlar keşke rüya olsaydı... Rüya değil. Acı gerçek. İşte, şerefsiz, nursuz gözlerini dikip önünde Seviye duruyor.

Yatak odasından Gabdelnur'un inlemesi duyuldu. O anda önündeki imansız yüzün sesi kulağı kesti:

— Biz iyi yaşadık.

— Öyleyse neden gittin?

— Öyle oldu. Yaş farkı da hissedilmeye başladı..

Titremekten Halise'nin alnına soğuk ter çıktı. Onun canı üşüdü. Bu soğukluk gönül sıcaklığı kalmayan evin kendisinden çıkıyor gibiydi. O arada Seviye devam etti:

— Ben anlıyorum... Sana zor. Çok zor. Ben gideyim, — diye kapıya doğru yürüdü.

Onun arkasından kapı kapandı. O zaman Gabdelnur gittikten sonra da öyle çarpmıştı.

O yavaş yavaş Gabdelnur'un yattığı oda kapısına geldi. Bu kapının diğer tarafında onun sevdiği insan hasta. Sağ insan kaybı bir şekilde geçirir... Ya, o kocasının ihanetini akılıyor değil mi? Onun aşkına, yakınlığına, iyiliğine ihanet ettiler. Yedi nesil yabancı ile ihanete girse de anlardın. Kardeşi ile!

Bin çeşit fikirleri yenerek, Halise kapı kolunu çekti.

— Merhaba... Gabdelnur...

— İşte... Böyle...

Adam, kendi halsizliğinden rahatsız olup yatağın ucuna yaslanarak oturdu.

— Yemek yiyor musun?

— Az-az... Kendin nasılsın? Gelmişsin... Teşekkürler...

Halise yatağa yaklaştı. Gabdelnur onun ellerini tutup dudaklarına dokundurdu.

— Affet beni...

— Bunlar hakkında bugün konuşmayalım.

Adam rızasını göstererek başını salladı.

— Biliyor musun, ben son zamanlarda hep aynı soruya cevap arıyorum.

— Hangi soruya?

— İhanet affedilir mi? Eğer affedilirse... Affetmek mümkün müdür?..

Halise'nin gönlü doldu. O, duygularının dışarıya fırlamasından korkarak kocasının alınına elini koydu. Adam seslenmedi. Alt dudağını ısırarak, gözlerini yumdu. Gabdelnur sessizce ağlıyordu...

Dağ Eteği'nde

Nesime Nine öğlen çayını içtikten sonra avlu kapısı önüne çıkıp oturdu. Başka günlerde bu zamanda o biraz uyurdu. Bugün yatmadı. İletişim bölümünde çalışan kız emekli maaşını getirecek. Uyuya kalsa onun kapıyı çalmasını duymama ihtimali var. Kulakları ağır şimdi, eskisi gibi duymuyor. Hiç çıkılmayacak kara orman gibi durmadan uğulduyor. Eh, nereye gitti o güzel genç çağları?! Kulaklar da keskin, gözler de şaşmazdı.

Dağ Eteği'ne geldiğinde o sadece yirmi yedi yaşındaydı!

1946 yılının yazıydı. Gelin olarak gittiği köyden, Şarifulla'sının evinden, sevgilisi ile yürüdüğü yollardan hiç ayrılmak istemiyordu... Gönderdiler. Savaştan dönmüş bir asker giyimlisini kışın kolhoz reisi olarak seçtirdiler. Dışarıdan gelmiş yöneticinin karısına iş lazım oldu. Bu nedenle iki küçük kızı ile dul kalan Nesime'yi Dağ Eteği okuluna gönderdiler.

Geçmiş hayat yollarına dönüp baksan, şaşırarak gibi. Ne kadar yıllık zaman bir an içine sığmış gibi. Ya o zamanlarda... Ömür çok uzun, onun ucu bucağı çok uzaktı sanki. Evden eve girip borç yazdırmalar, karlı yağmurlu güzlerde kırdan patates toplamalar, adamlarla yan yana durup saman kesmeler... Hatırlamaya başlarsan anlatıp bitireceğim deme. Kim demiş, eski köy öğretmeni ilimli kolhozcu tabi.

Nesime de işten girmedi. Kızlar da büyüdü. Büyüğü şimdi Almanya'da. Küçüğü Ural tarafında hayat kurdu. Okul Nesime'ye ev satın aldı. Ev yeni olmasa da, bahçesi güzel. Şikayetçi değil o: Allah'a şükür, ihtiyacım yok, diye seviniyor. İşte siyah beyaz gösterse de, televizyonu var. Bir kere doğum gününde meslektaşları elektrikli semaver hediye etmişlerdi: Masa üstünde o oturuyor. Misafire geldiğinde büyük kızı büyük çekyat almıştı. Eski eve içinden güzellik katıyor. Her ay emekli maaşı geliyor. Öyle yaşıyor Nesime Öğretmen. Geçmiş hayatları hatırlayarak, savaş alanında kalmış Şarifulla'sını, kızlarını özleyerek yaşıyor. «Anne, yalnız başına zorlanma, hadi, bize gel!» – diye çağırıyor kızları. Sağolsunlar. Ömrünü geçirdiği Dağ Eteği'ni, yemyeşil sebze dolu bahçesini, alışmış olduğu insanları bırakıp gidemiyor. Kızları anlamıyor: Onların yanına gitse, yalnız kalacak Nesime. Orada kimlerle arkadaş olur? Kimlerle konuşur? İşte yine avlu kapısı önüne çıkıp oturdu ya. Geçen herkes hal hatır soruyor. Hayır, hayır. Buradan giderse, solup ölecek.

Avlu kapısı önündeki bankta iki üç dakika oturmuştu, sağlık ocağı kenarında üç çocuk görüldü. Nesime hep dikkat ediyor: Bunlar ikinci yazlarını beraber geçiriyorlar. Sarı saçlı, çilli yüzlü kısa boylu toplu Albert önden gidiyor. Taşkiçü sokağındaki Minsılı oğlu bu. Traktörü kaza geçirdikten sonra babası vefat etti. Annesi çiftlikte çalışıyor. Erkek her baktığında sokakta. Onun arkasından kazık gibi uzun, geniş yüzlü, göz kapakları kabarık İrhat yürüyor. Bu – Solak Keçi Gani'sinin küçük torunu. Ganininkiler isimlerini bile kaybetti. Onlar hakkında konu açılrsa: «Solaklar, Keçininkiler, ya da büyük Keçi, küçük Keçi», — diyorlar sadece.

İrhat'ın yanında zayıf bedenli küçük kız çocuğu. O kısa kot etek, yakası açık ince kazak giymiş. Kazağı göbeğine de yetmemiş. Bu Kazan kızı Gülnaz. Nesimelerden üç ev sonra yaşayan Sarbicamal'ın torunu. Gülnaz bu yaz ön dört oldu. Ama o yaşından küçük gösteriyor. Zayıf belli, küçük vücudu, kısa kesilmiş saçları da onu daha küçük gösteriyor. Yakası açık gömlek giyiyor. 'Kız çocuğa bu kadar çıplaklık hiç yakışmıyor. Şimdiki gençlere yanlış yerlerini söylesen ağzını kapatıyorlar: sanki, sen çağdan geride kalmışsın! Şimdi moda böyle! O moda dediklerini insanlar kendileri uyduruyorlar ki!' diye düşünüyor öğretmen.

Çocuklar fis fis konuşarak öğretmenin yanından geçtiler.

— Bunlar boşuna dolaşmıyor galiba, — diye ağır nefes aldı o, bakışı bunlara bakarak.

Bundan üç ay önce köyde olay çıkmıştı. Patates bahçesine bakan ıssız taraftaki küçük pencereyi kenarları ile alarak gece sağlık ocağına girmişler. Hemşirelerin göz bebeği gibi korudukları yüz elli gram ispirtoyu almışlar. İlaç satışından birikmiş paradan da yeller esmiş. Polis görevlileri geldiler, incelediler fakat cürümünü açıklayamadılar. Onların incelemesinden bir tek fayda oldu – sağlık ocağı pencerelerine demir parmaklıklar takıldı. Ama halk... Halk bu çocuklardan şüphelendi. «Minsılı'nun şerefsizi ile Keçininkilerin işi tabi. Bir gün o iki çocuğun mağazadan kilo ile obur cubur aldığını kendim gördüm. O borçlulara nereden para gelsin! » Elbette bu sözleri polise kimse söylemedi. Köyde öyle: Çirkin amelin şahiti kimse olmak istemiyor.

Nesime'nin düşünceleri kendiliğinden Keçilerle olan hatıralara bağlandı.

Dağ Eteği'ne geldiğinde dört yıla yakın onlarla komşu olarak yaşamak zorunda kaldı. Gani'nin annesi Sabira Yenge o zaman güçlü kuvvetli kadındı. Kolhozda ekmek pişiriyordu. (O yıllarda ağır iş yapan admalara kolhoz her gün ekmek pişiriyordu.) Gani'yi yalnız büyüttü. Nesime'den sekiz yaş küçük olan Gani, sağ elinin bir parmağı olmadığından mı, askerliğe alınmadı. Sol eliyle sağ elinin parmağını kestiğinden ona Solak lakabı takılmış. Gani'nin torunları büyümeye başladığında ise 'solak' kelimesine başka anlam, hırsız anlamı da eklendi. Onlar hakkında hiç düşünmeden: 'Onlar hakkında hiç söyleme! Solaklar onlar! Hırsız! Hırsız Keçi!' — diyorlar.

Evet, keçi de sürüden düz dönen hayvan değil.

Birazdan Nesime sonuca varıyor: Rahmetli Sabira Yenge de kendisi de biraz solaktı. Ekmek pişirdiği dönemlerde onun hakkında farklı şeyler söylediler. «Sabira uymaz. Tahta kesenler için olan ekmeğin ne kadarını kendisine almış.» «Ya, nine, kul hakkı çıkar o! »

Komşusu hakkındaki dedikoduları duysa da, Nesime katılmadı. Ya doğru, ya yalan, kim bilir? Ondan başka onun kendi ev hali var. İki çocuğu açlığa düşürmeden yetiştirmek, kıyafetlerine bakmak, vergisini, borcunu ödemek... İyi mi, kötü mü, bazı ihtiyaçları için komşusuna giriyor o. Sabira'dan iki kere un satın aldı. 'Son unum bu, Nesime'ciğim! Seni geri gönderemediğim için veriyorum», – diye söyledikleri aklında kalmış. Diğerleri patates rendeleyerek ekmeği pişirirken Sabira Yenge'ye satılık un nereden gelmiş?..

Onun gönlünde komşuları ile bağlantılı bir olay daha var. Kışın uzun bir gecesinde gaz yağı lambası ışığında Nesime defterleri okuyordu. Kızlar yorulup uyuyor. Soba arkasında çayır çekirgesi sesi ile topuna makas asılı saatin pıt pıt sesi duyuluyor. O an avlu tarafındaki pencereye biri vurdu. Nesime korktu. 'Bu saatte kim olur acaba? Saat on bire geliyormuş!' O arada pencere tekrar «haber» çaldı. Omzuna şalını atıp Nesime verandaya çıktı.

— Kim var?

—Benim... – dedi fısıldayan ses.

Nesime'nin üstüne kovası ile pislik döktüler mi – sinirle rezaletten vücudu titremeye başladı. Bir şerefsizi, gece yarısı saklanarak, onun penceresine vuruyor! Tanıdık ses. Evet, çok tanıdık. Ama Nesime tanımamış numarası yaptı.

— Kimsin? Ne gerekiyor? – diye sertçe sordu.

— Ben işte... – diye fısıldadı «misafir». – İçeri gireyim...

İnsanlarla her zaman yumuşak, dikkatli konuşan öğretmenin sabırı tükendi. Bağırmadan zor tuttu kendini. Yine de kendini toparlamaya güç buldu. Gani'ye düzgün cevap verdi:

— Kardeşim, işin varsa, gündüz gir! Ben şimdi dinleniyorum.

Komşusu onun yaralı kalbine tuz koydu. Zaten hıçkırıklardan durmayan kalbi acı acı inledi. Sanki, Nesime dul. Sanki, genç kadın geceleri sevgi naz isteyerek uyuyamıyordur... Erkek ihtiyacından zorlanıyordur... Evet, uykusuz geceleri de, zorlandığı zamanlar da çok onun. Fakat Gani'nin düşündüğü gibi değil. O kendi

Şarifulla'sını özliyor. Fani dünyada onun çoktan olmadığını göz önüne getirdiğinde kendi kalbi de çarpmaktan duruyor sanki. Savaşa giderken: «Beni bekle! Dönerim», — dediği sözleri hala kulağında. Gönlü hala bekliyor. Belki, yaşıyordur... Belki, esir düşmüştür... Belki, geri döner... Savaş ya. Bugün olmasa yarın döner... Belki, belki, belki... Yüz çeşit, bin çeşit «belki» onun aklında. Burun altını silmeye cebinde mendil taşımamasını da bilmeyen erkeğin eli ona sadece erkek gerektiğini düşünüyor...

Bunlar unutuldu. Okunmamış defterlere pencereden gelen donuk aydınlık geldi. Rezillik duyguları, Şarifulla'yı kaybetmenin acılı işkencesi, hepsi birlikte eklenip sıcak gözyaşına çevrildi.

On altısını doldurmayan Gani, fırsatını denk getirip ona bir iki kere daha konuşmaya çalıştı...

Hayat bu halleri çoktan kapatıp gitti bile. Gani evlendi. Nesime onun çocuklarını okuttu.

Köyün görkemli kızı Hayrunnisa sevgilisi olmuştu onun. Fakat Gani kendi mutluluğun değerini bilemedi galiba. Gelin olarak gelmesine dört ay olmamıştı Hayrunnisa Gani'den ayrıldı. İnsanlar çeşitli konuştu. «İçiyorlar, diyor. Sabira ekşi balı hep yapıyormuş. İyi uyutuyormuş, diyerek, her akşam kendisi de içiyormuş... »

Hayrunnisa, kocadan döndüğünde, köyden bile gitti. Giderken Gani'nin bahtını da götürdü galiba: Hayrunnisa'dan sonra köydeki hiçbir kadın Gani ile evlenmek istemedi. Kadını komşu ilçeden görücüler buldular. İkinci kadında Hayrunnisa'nın hamaratlığı da, güzelliği de yoktu. Gani'nin içmesi sıklaştı, huyu sertleşti, dili çirkinleşti. Sabira Yenge de «keyifli» halinde sokaklarda görünmeye başladı. Genç gelin Kamile arka arkaya iki erkek doğurunca kayın validesinde tamamen yaşam bitti.

Sabira'nın ölümü de korkunç oldu.

İnek sağdıktan sonra girerken Sabira avludaki taşlara sürtünüp düşüyor. Sütlü kova yuvarlanıyor. Sesi duyunca evden Kamile çıkıyor. Buradaki durumu görünce gelin ellerini beline koyuyor. Ciğerinden çıkan ekşi sesi akşam sessizliğini bozarak her tarafa dağılıyor:

— Cin ihtiyarı! Yine tıkanmışsın!

O sırada avlu kapısı açılıyor. Bayağı sarhoş Gani geliyor. Sallana sallana karısına doğru yürüyerek:

— Ne diye sokağı kokutuyorsun? – diye böğürüyor.

— Kokutursun burada! İşte anana bak! Yayılmış!

Gani'nin bakışı kalkamayan annesine gidiyor.

— Sen ne! – diyor ona, burnu altından mırıldanarak. – Kalk!

Sabira oğluna bakmaya korkarak arkasını sallayarak hareket etmeye başlıyor. Kamile, kayın validesini göremediğini hiç saklamadan suratını buruşturup bir an bakıyor ve merdivenden iniyor. Koşarak geldiği yerden Sabira Yenge'ye vuruyor. Anası yüzü ile taşa çarpıyor. Hayır, bir tekme ile gelinin canı rahatlamadı, siniri inmemiş hala. Avuçları ile yüzünü tutan Sabira'nın sağ taraftaki kaburgalarına gelinin lastikli ayakkabılı ayağı vurmaya başlıyor. İhtiyar kadının nefesi kesiliyor, acıdan vücudu buruşuyor. Bu olay o kadar hızlı oluyor ki, Gani, bayılmış kişi gibi put gibi duruyor...

Bu faciadan sonra yaklaşık bir hafta yatakta yattıktan sonra Sabira Yenge bu dünyaya veda etti.

Annesinin vefatından sonra Gani insanlarla muhatap olmaz, konuşmaz oldu. Akşamları, başka adamlar dışarı çıkıp konuştukları zaman, o çayırılığa gidiyor. Orada onun sevdiği yeri var. Köyün kenarından geçen ırmak arkasındaki çayırılık dağın eteğinde uzanıyor. Kıyı üstünde dal ve yapraklarını yaymış söğüt ağaçları uğulduyor. Uzak değil ırmak akıyor. Gani, dağa sırtını yaslayıp işte bunları dinliyor. Hayrunnisa'yı göz önüne getiriyor. Geçmiş ömürler... Rüya gibi sanki... Evlendikleri ayda bir iki kere bu yerde oturmuşlardı ...

Hayrunnisa, mütevazi Hayrunnisa, köyden gidince okumuş. Şehirde hemşire olarak çalışıyormuş. Evlenmiş. Birkaç yıl önce Sabantu'ya gelmişlerdi. Ya, bir giyinmiş kendisi – bakan eşi dersin! Gani, şapkasını kenara kaydırıp gözlerini fal taşı gibi açarak baktı ona. Bir tek Hayrunnisa dikkat etmedi. Kocasının elinden tutup meydandan gitti. Rezil oldu Gani. Kamile gibi kadınla ömür geçirecek adam mıydı o! Eh! Yanıldı o... Hayrunnisa'nın değerini bilmedi...

O gün içti Gani. Sarhoş kafadan Kamile'yi de dövmüş...

Hatıraları Kamile ile yaşamaya başladığı zamana gelince Gani aklındaki çirkin düşünceleri kovuyor, gönlü ile gençliğine geri dönüyor. Öğretmen Nesime'ye göz diktiği zamanları hatırlıyor. Yaşlandığın günlerde kendi kendine yalan söylemek olmaz diye düşünüyor. Orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü, çift örgüleri omuzlarında

güzel öğretmeni gördüğünde görüşme fırsatları aramaya başladı. Sadece rüyasında bile ona sarılmış zamanları da oldu. Nesime'nin iki çocuğu var diye yanıldı galiba...

Düşünceler yine Kamile ile yaşamaya başladığı yıllarına geldi. Gani bu yılları, çiçekli güzel yazı siyah, çamurlu güz günleri ile değiştirmek gibi hissetti. O, zor kalkarak gitme yoluna baktı. Kalın vücudunu zorla sürükleyerek, yavaş yavaş atlıyor. Dersin ki dünyanın tüm ağırlığı onun omzunda. Evet, evinde de onu yalnızlık bekliyor. Can yalnızlığı. Bundan iki yıl önce karısı Kamile de dünyadan gitti. Huyu girintili çıkıntılı olsa da, kadınsız gibi değil, yerinde iyi oluyordu...

Ana yurttan kalan Hüsnulla da başarılı olmadı, votka dediğinde canını feda ediyor. Torunu İrhat da övünecek kadar değil. Doğru yoldan gitmediğini yüzüne söylüyorlar...

* * *

Nesime'nin kenarından geçtikten sonra gençler ırmağa doğru döndüler. Bir tarafında patates bahçeleri, diğer taraftan kolhozun at ahırları kenarından uzanmış tozlu yoldan yavaş yavaş yürüyorlar. Albert biraz öne geçti. Gülnaz ile İrhat arkada kaldı. Etraf sakin, insanlar görünmüyor. İrhat, fırsatı kullanarak Gülnaz'ın belinden tutarak kendine çekti. Kız itiraz etmedi. İrmak kıyısına varmadan onlar söğütlüğe girdiler. Burada onların ilk defa girişi değil. Bir iki hafta öncesi yüzdükten sonra sigara içmeye oturmuşlardı. Gülnaz kolayca İrhat'ın parmakları arasındaki sigarayı aldı ve yandaki söğütlüğe koştı. İrhat onun arkasından koştı. O anda, ağaç dalına sürtünüp Gülnaz'a çarptı. İkisi yere düştüler. Kız hala gülüyor. Git, git, diyerek İrhat'ı itmiş gibi oluyor. Bu şimdiye kadar hissetmediği bir duyguydu. Tüm bedenini vesveseli rahatlık dalgası gıdıkladı...

Yer üstüne karanlık yorganı kapanınca, o akşam onlar söğütlüğe yine geldiler...

Albert arkadaşlarının gelmesini beklemedi, suya daldı. Kıyı kenarında uzanmış söğütler güneşi kapattığından mı, su biraz soğuktu. Biraz ileride kumluk var da. Orada sabahtan akşama kadar güneş. Fakat o yerde hep çoluk çocuk. Albert ile İrhat'ın insan gözünden uzak olması daha kolay.

Birazdan İrhat ile Gülnaz da geldi. Dalarak yüzdüler, su fırlatarak oynadılar. Doyana kadar, gönülleri olana kadar yüzdükten sonra, kıyı üstünde oturdular.

— Ya, bugün olur mu? – dedi Albert.

— Olması lazım, – diye cevap verdi İrhat, kendinin yetkililiğini göstererek. —
Gülnaz görmüş.

Gülnaz iki gün önce, ninesinin arkasından Nesime Öğretmenlere girmiş. Ninesi biraz para istedi.

— Parası televizyon altındaki dolabın çekmecesinde, – diye ekledi Gülnaz.

— Bugün emekli maaşı dağıtıyorlar. — Albert söyledi.

İrhat pantolon cebinden kutusu ile sigara çıkardı. «Malboro» kutusunun açık tarafına arkadaşlarına uzatarak sigarayı teklif etti. Kendi düşüncelerine daldıklarından mı, yoksa bu şekilde oturmanın tadını çıkararak mı, üçü sessizce oturdular. Sigaranın kalan parçasını kenara attıktan sonra, İrhat su üstüne tükürdü ve şöyle dedi:

— Karanlık olduğunda burada buluşuruz. – «İş»e çıkmadan önce söğütlükte toplanmaya alıştılar onlar. İlk olarak, köy tamamen susana kadar burada oturmak uygun. Issız. İnsan gözünden uzak. İkinci olarak, İrhat ile Gülnaz rahat rahat nazlanıyor...– Şimdilik dağılalım. Sen sokaktan git, Gülnaz. Biz kıyı kenarından koşarız.

...Gece söğütlükten gitmeden İrhat tekrar sordu:

— Maaş kesin gelmiş mi?

— Gelmiş, – dedi Albert. — Postacı Gülsine'nin dağıttığını ördüm.

— Belki gazete dağıtmıştır? Kim bilir...

— Hayır... Maaş dağıtırken, elinde gazete olmuyor onun.

— Öyleyse, böyle konuşalım, – dedi İrhat. — Onun yan bahçesindeki elma ağaçlarının kenarında veranda penceresi var. Fakat o pencere küçük. Ne Albert, ne ben sığarız. Sen girmelisin, Gülnaz.

Gülnaz «tamam» da, «olmaz» da demedi.

— Sen korkma, – dedi Albert, kıza nasihat verir gibi. — Pencereden inip kapıyı açtıktan sonra dışarıda beklersin. Kalanını biz yaparız...

...Köy tatlı uykuya dalmış. Çit kenarlarındaki ısırgan ve diğer otların yapraklarını çiğ kaplamış. Gökyüzüne dökülmüş yıldızlar ışığında çiğ damlaları farklı renkler alıp parlıyorlar. Yıldızlar ise bir yanıp bir sönüp yer üstünü gözetiyor sanki. Ama gençler

bu güzel manzarayı görmüyor. Onlar sadece öğretmen Nesime Nine'nin emekli maaş parasını ele geçirme hakkında hayal kuruyorlar.

Arkadaşlar Nesime'nin patates bahçesinden elma ağaçlarının yanına geçtiler. Ağaçların kucaklı dalları sessizce sırlaşıyor gibi. O sırada bir elma koptu ve yere düştü. Hırsızlar oldukları yerde kaldılar. Biraz sakinleşince etrafta kimsenin olmadığına inandıktan sonra Albert çömeldi. Onun omuzuna İrhat kalktı. İnce çivilerle takılmış pencereyi çıkardı.

Gülnaz'ı İrhat kendisi pencereye kaldırdı. Girdi Gülnaz. Her tarafı yoklayarak enine uzanmış kasaya tutundu. Şimdi, ses çıkarmadan yere zıplaması gerekiyor. Ellerini kasadan alarak kız aşağı uçtu. O anda dışarıdakilere serpinti sesi keldi. O sırada bir şeyler güürüdedi, Gülnaz çaresiz inledi. Erkekler kapıya koştu. Kalpleri göğüslerini yırtıp çıkacak kadar çarpıyor. İşte şimdi veranda kapısı açılır ve... Gülnaz çıkar. Fakat kapı açılmıyor. Gençler, biraz bekledikten sonra pencere kenarına tekrar koştular. İrhat ağzını pencereye doğru uzatarak fısıldadı:

— Gül-naz-z... – Kız sadece inledi. – Sana ne oldu?

Zaman o kadar yavaş geçiyor gibi. Anlar o kadar uzun. Bu durumun ucu bucağı olmaz gibi. İrhat, Albert'in arkasına basarak, pencereye uzandı. Karanlıkta hiçbir şey görünmüyor. İç cebinden kibrit alıp yaktı ve aşağı baktı. Ateş ışığında suyun sallanması görüldü. Yere de su dökülmüş. Islak yerde Gülnaz yatıyor. İrhat burada ne olduğunu tahmin etti. Küçük pencere altında büyük fiçı duruyormuş. Nesime unutmuştur, her hâlde. Su ile dolu fiçının üstü kapatılmamış. Zıpladığında Gülnaz'ın bir ayağı sulu fiçının üstüne, ikincisi biraz öteye denk gelmiş galiba. Fiçı yanındaki iskemlede 'Drujba' bıçkısı duruyor. Gülnaz ya o bıçkı üstüne düşmüş, ya da fiçı kenarına çarpmış...

Bu manzarayı görünce İrhat endişelendi. Şimdi ne yaparlar? Gülnaz'ı bırakıp giderler mi? Nereye gidersin? O hepsini anlatmaya mecbur olacak. Buraya gelmelerinin sebebini nasıl anlatmak gerekti?

— Albert, – dedi İrhat, nefesini yutarak. — Git, Nesime'yi uyandır. Sokağa bakan penceresine vur. Fakat kendini belli etme! Kaçıyoruz!

— Ne olmuş? – diye şaşırdı Albert.

— Sorma. Bilmiyorum.

Verandaya çıktığında Nesime bir an konuşmadan durdu. İskemle üstündeki motorlu bıçkı düşmüş. Su dökülmüş. Yerde Gülnaz.

— Sen burda ne yapıyorsun? – diye sordu öğretmen misafir kızdan, gündüz onu erkeklerle gördüğünü hatırlayarak.

Kız konuşmadı. Bütün vücudunu acıtarak onun boğazı düğümlendi. O düğümü yutamıyor da, tüküremiyor da. «Yardım ediniz! » – diye bağırarak istiyor, sesi çıkmıyor. Kendinin ne durumda olduğunu anladığından ma, yoksa acıdan mı durmadan inliyor.

— Şimdi nineni uyandırırım, – dedi öğretmen.

...Kızın omurgası kırılmıştı. Ertesi gün onu hastaneye götürdüler.

Bu hüznü olaydan sonra yaklaşık bir hafta geçtikten sonra, Nesime dışarıda İrhat'ı gördü. Genç, ihtiyar öğretmenin gözünden kaçacaktı ama seslenince gelmeden yapamadı.

— Gülnaz nasıl? Halini öğrenmeye gittin mi? – dedi öğretmen.

İrhat kafasını eğerek burnunu çekti. Sonra ayağındaki eski ayakkabısından gözünü kaldırmadan:

— O sakat kalacak, diyor. Öyle olunca, ben orada ne yapayım? – dedi.

Nesime bütün gece sayıkladı. Kulağına bir türlü sesler, yabancı sesler duyuldu. Etraf karanlık boşlukta. O sesler şu boşluktan çıkıyormuş. Sokakta rüzgâr esiyor. Sesleri ırmak arkasına kovalıyor. Ama onlar, dağın eteğine çarparak yankı olarak geri dönüyorlar...

Taşma

1955 yılının baharında ırmak, kıyılarına sığmadı. Arka taraftaki Hasan Söğütlüğü de, Zenginler Çayırılığı da su altında kaldı. Aşağı sokağın önündeki kıyıya sığınarak akan bu ırmağı köyde, Terte Nehri diye adlandırıyorlar. Neden ona bu ismi vermişler, orasını kimse bilmiyor, öğrenme isteği ile de kimse yanmıyor. Terte Nehri mi – Terte Nehri.

Nehrin arka kıyısı meyilli, bu kıyısı dik. İşte o dik kıyı üstündeki sokağa Pozul Sokağı derler. Kovalarla yağmur yağsa da, güz çamurlarında bile Pozul batmıyor.

Hikmeti toprakta. Buradaki toprak kömür unu ile kül karışımından oluşuyor. Çok eski zamanlarda, sanki burada bakır eritmişler derler. Belki, doğrudur. Yoksa kömürlü, küllü toprak nereden gelsin? Pozul ismi de o çağları hatırlatıyor gibi...

Köy gençleri, buzlar kırılmaya başladığında, akşam oyununa Pozul'da toplanıyorlar. Yumuşamış karlı yollardan batarak geldikten sonra, Pozul'a basmak canına rahatlık veriyor. Burda kar erimiş, yer kurumuş. Sanki güneş hep Pozul'u ısıtmış, sadece ona bakmış. Bahar. Genç kalplerin aşktan taşıdığı dönem. Gençler oynuyor, dans ediyor, şarkı söylüyor. O sırada biri saman kümesine ateş verip akan buzların üstüne atıyor. Burada oyun, bağırış, manzara...

Yuvarlak oyunda, ortaya çıkan kıza özel şarkı söyledikleri zamandı.

Kaşın kara, boyun mevzun,
Kirpiğini boyuyorsun;
Bakışların mıknatıslı,
Hep kendine çekiyorsun.

Şarkının son iki satırını söylemeye yetişemediler. «A-a-a! İnsan! Buz arasında in-sa-a-n!» – diye bağırarak ses kıyı kenarında karışıklık yarattı. Herkes iterek kıyıya yaklaşmaya çalıştı, faciayı kendi gözleri ile görmeye çalıştılar. O sırada birisi, açıkça:

— Ölmüş o! Ceset! – diye bağırdı.

Gerçekten de, buzların arasında yüzen taşma akıntısında geliyordu. O bağırmıyor da, çıkmak, bu afetten kurtulmak isteyerekte çabalıyor. Akıntı gücünden onun dirsekleri hareket ediyor, ya da kafası kalkıyor. Halk bağıyor. Hepsi bir şeyler söylemeye çalışıyor.

— Almak gerekiyor! Ne bakıyorsunuz?!

— Ya Allah! Kim acaba?

— Allah'ım rahmetinden bırakma...

— Kimin kancası var? Kanca!

Çeşitli vay-hay ses dalgaları ırmak içindeki soğuk buzlara çarpıyor ve etrafa dağılıyor.

Sonunda birisi kanca getirdi. Birinin elinde uzun, kalın tahta göründü. Biri dizginlerle koştı. Bellerini dizginlerle bağlayıp buz üstüne kalın tahtaları koyarak iki erkek ırmak üstüne koştı. Yırtılmış giyimlerini kanca ile yakalayarak cesedi kıyıya doğru sürüklemeye başladılar...

Kadın cesediydi. Millet bir an sessiz kaldı. Pozul'da sessizlik yerleşti. Birazdan grup uyandı, ayıldı. Onlar hepsi birden: «Meryembike», – diye fısıldadı.

Yuvarlak oyun ortasında duran ve şarkı söyleyen Hayrettin'in elindeki akordeonu löp diye yere düştü.

Meryem! — diye fısıldadı Hayrettin, gözlerine kendisi inanmayarak. Onun yüzü defter sayfası gibi bembeyaz oldu, dudakları titredi. – Mer-yem-m!

Pozul'dakilerin hepsi ona baktı. Bir tek Hayrettin bunu fark etmedi. Meryembike'nin renksizleşmiş cam gibi gözleri, buz olmuş saçları onun düşüncelerini karıştırdı. O iki avucu ile başını kapatıp put gibi kaldı.

Köyün küçüğünden büyüğüne kadar Meryembike ile onun arkadaşlığını biliyor. Beşinci sınıfta beraber okudukları zamandan beri beraberler. Geçen sonbaharda Hayrettin akşamları Çokırçık Köyü'ne sık gitmeye başladığında Meryembike üzüldü.

Bir kere görüştüklerinde:

— Niye benden kaçıyorsun? – diye sordu o.

— Kaçan insan senin önünde durur mu? – diye gülümsedi erkek.

— Öyle de... Fakat... Bana olan aşkın solmuş gibi...

— Meryem, ne diyorsun? Olmayanları... — Erkek böyle kızın gönlündeki şüpheli düşünceleri yok etmeye çalıştı. Bu yüzden hemen montunun düğmelerini çözerek kızı yanına çekti. – Seni sevmemek imkansız...

Erkeğin beline Meryembike'nin elleri sarıldı. Montun içindeki pamuklu sıcağı hissetmek kızı rahatlattı. Bu sıcaklık onun tüm vücuduna yayılıyor, canı ısırın hüznü düşünceler unutuluyor, dünya güzelleşiyor, onlar sadece ikisi kalıyor...

Yıldızlı gökyüzünün sırlı ortamında kızın yüzünde tuhaf ışık göründü. Vücudun vücuda çekme isteğinin sihirli gücü tatlı işkence derecesine gelince, pembe yüz çekişmiş gibi oldu. Ağzı sadece bir kelime tekrarladı:

— Hayri... Hayri... — Başka kelimeler sanki unutulmuş. Akıl kendi sahipliğini unutmuş.

Birazdan akıl döndü. Aklı çalan yasak duygu yok oldu. Tekrar ıvır zıvırlı karışık dünya ortaya çıktı. Ya can... Can rahatlığını kaybetti...

— Önce Meryembike konuşmaya başladı:

— Hayri, ben korkuyorum...

— Neyden?

Kız, erkeğin montunun düğmesini çekiştirerek sessizce fısıldadı:

— Terk edersin diye... Gönlüm hissediyor... Hayri, evlenelim...

Erkek kızı bu durumdan kurtarmak için çabucak öptü.

— Biz istesekte terk edilemeyiz, Meryemcik...

Kızın hüznü gözleri aniden aydınlandı. O başını kaldırıp Hayri'ye baktı. Onun sıcak kelimesini, sözünü bekledi. «Hiç merak etme, değerlim. Evleniriz. Sen ne dersen, nasıl istersen, öyle olur» desin. Hemen şimdi evlenseler, ne güzel. İnsan dilinde kalsan, bir sürü şey duyarsın... Zaten karı koca gibiler...

— Evet, bir terk edilemeyiz, Meryemim. – Hayrettin'in sözlerinden kızın düşünceleri bölündü. – Biz «Sessiz Don» filmindeki Grişa ile Ksyuşa gibiyiz...

— Orası nasıl oluyor, Hayri?

— Öyle... – dedi Hayrettin.

Ama onun bu söylediklerinden Meryembike hiçbir şey anlamadı.

Böyle dolaşmanın uzun sürmeyeceğini erkek kendisi de hissediyor, çocuk değil. Ama evlenmek için erken, daha çok erken... Annesi diyor ya, evlilik kaçmaz. Bir de gönlünde okumaya gitme hayali de var. Ömür boyunca kulüp müdürü olarak çalışamaz ki. Bunların hepsini nasıl Meryembike'ye anlattırın? Eh! Böyle karışık düşünceler eskiden aklına bile gelmiyordu. Ya düşünceleri karıştı, ya da kendisi – bilemiyor.

Akşam oynundan sonra Pozul kıyısına ikisi gelirlerdi ve Hayrettin'in ceketini yere koyup rahat rahat otururlardı. Ya, birbirinin yanında sarhoş oldukları zamanlar...

— Meryem ben seni seviyorum, — derdi o. — Senin için şiir yazdım.

— Haydi, söyle, — diye gülümserdi diğeri.

— Gülmez misin?

— Ben sana hayranım.

— Öyleyse dinle.

Aşk ateşi yakılsa şafaklarda,
 Olur o sevgimin parlaması.
 Yıldız diye düşünme karanlık gecelerde,
 O ateş sensin, şafak kuşum!

— Ne kadar gü-ze-e-el!

Kız dayanmıyor, erkeği yanağından öpüyor. Sonra, şiirin sözlerini gönlünden geçirerek biraz susuyor. Sevdiğinden böyle övgü duyan erkek tekrar konuşmaya başlıyor:

— Senin sırlı gözlerin, zaten şiir.

— Hadi, utandırma...

— Güzellikten utanıyorlar mı?

İki aşığın bitmeyen konuşmasını dinleyerek ırmak akıyor.

Son aylarda Hayrettin gönlünde tuhaf bir değişiklik hissetmeye başladı. Acayip geldi ona, şaşırıldı. Hikmet o ki: Bu zamana kadar gözüne en sevimli, en güzel kız olarak gözükken Meryembike'nin fazla hayran olacak yeri de yokmuş... Basit: kalın dudak, kalkık burun, beyaz yüz, siyah örgüler. Kimin yok öyle burun ve siyah örgüler? İlginç. Hayrettin neden bu zamana kadar hiç dikkat etmedi? Aşk kör oluyor, diyorlar, doğrudur. Öyleyse... Şimdi neden görüyor o? Şimdi de kör olmalıdır ki? Meryembike ona yakın... Bedeni onu arıyor... Ama Çokırçık Anna'sını gördüğünde gönüle bir şeyler oluyor. Onu sevmek, naz yapmak istiyor...

Meryembike'yi yukarı ucun Yusufcan da çok seviyor. Fakat kız Yusufcan'ı şimdilik yaklaştırmıyor. O Hayri'ye karşı dürüst, sadece onu seviyor. Hayri'nin Çokırçık Köyü'ne gitmeye başladığında, Yusufcan sevincinden patladı. Bu habere en çok sevenen o oldu. Bir tek Meryembike yandı, üzüldü. Arka arkaya üç akşam Hayrettin Meryembike'yi eve bırakmadı. Yusufcan bu durumu fırsat bilerek kullanmayı düşündü. 'Şimdi onun Hayri'ye inat olarak benimle arkadaş olması gerekir, - diye düşündü o. — Yoksa ben Hayri kadar erkek değil miyim? Ondan nerem eksik? Hiç eksik değil, fazla bile! Çünkü ben ter dökerek, çalışarak yiyorum. Hayri ne yapıyor? Kulübü açıyor, kulübü kapatıyor. Akordeon çalarak kızları oynattığı için para alıyor. Benim gibi çiftlikte çalışsın o! İşte ondan sonra denkleşiriz! Fakat bir şeyi anlayamıyorum: O saman oğlanını kızlar seviyor. Onun

için vah çekiyorlar, billahi. Eh! İssız yerde yakalasam da, içini çıkaracağım... Fakat bana dövüşmek yakışmıyor. Ben – köy kurulu vekili, ileri hayvan yetiştiricisi. Toplantılarda yöneticilerin yanında oturuyorum. Kolhozun göz üzerindeki kaşı gibiyim ben. Doğru, bazıları bana gururlu adam diyorlar. Desinler! Kıskançlıktan diyorlar. Evet, övüneceklerim var, bu yüzden gururlanıyorum.’

Meryembike ile yan yana yürüdüğünde onun kanaat duygusu daha da doldu. Meryembike’ye söyleyeceği sözleri kıyıda çıkmış taşma gibi. İşte o su şimdi taşacak. Gönlündeki aşk duyguları o sözlerle kızın canını saracak...

Bir akşam eve bıraktı Yusufcan. Ertesi gün Meryembike ona böyle soru sordu:

— Sen «Sessiz Don» romanını okudun mu?

— Hayır.

— Filmini izledin mi?

— İzledim. Süper film.

— Grişa ile Kseniya hakkında anlatsana?

— Baş üstüne, — diye gülümsedi Yusufcan. — Böyle olunca, seni hep ben bırakacağım.

Kız, şaşırarak:

— Neden? — dedi.

— Film uzun, ilişkiler zor. Hiçbir şey bırakmadan anlatmak için çok zaman gerekiyor...

— Beni sadece Ksyuşa ile Grişa arasında ne olduğu ilgilendiriyor.

— Baş üstüne, — diyerek, sağ elinin işaret parmağı ile burnunun altını kaşdı erkek. — Böyle: Kseniya kocası ile yaşıyor. Grişanın ailesi ile bunlar komşu.

— Sonra?

— Grişa Kseniya’yı sevmeye başlıyor.

— Karı kocalı mı?

— O, hem de nasıl seviyorlar! — Filmin Grişa ile Kseniya’yı gösteren yerlerini hatırlayıp Yusufcan kendine gülümsedi. Onun zaten sıkı sol gözü tamamen kapandı gibi. Sanki filmdeki karede Grişa ile Kseniya değil, Meryembike ile o!

— Sonra ne yapıyorlar? Grişa eşini terk ediyor mu?

— Hey, — diye kızıyor Grişa. — ayrılıyorlar da, evleniyorlar da... Düzgün hayatları yok.

— Neden öyle?

— İş böyle, — diye bildiği ifadesi ile anlatmaya başlıyor Yusufcan. — Aşk iki çeşitli oluyor...

— Aşk aşktır! Neden çeşitleri olsun?!

Onun söylediklerini kız hemen yok ediyor.

— Yanılıyorsun. — Erkek de hemen pes etmeyi düşünmüyor. Yine kendi söylediklerini tekrar ediyor. — Aşkın fırtına gibi güçlü, bahar taşması gibisi oluyor.

Kız erkeğin sözlerini yine kesiyor:

— Boş konuşmasana! Duygusuz, hissiz aşk oluyor muymuş?

— Ben öyle demedim.

— Tamam, tamam. İkinci çeşidi nasıl?

— İkinci çeşidi mi? O ilkinin tam tersi. Derin. Azaplı. İşte böyle, canını okuyan. — O sağ elinin yumruğu ile göğüs kısmına işaret ediyor. — Fırtına ne o? Bir kere esiyor ve duruyor. Derinlik güçlü, sırlı his. Onu anlatmaya sözler yetmez.

Erkek böyle kendi aşkı bahsediyor. Onun aşkı derinmiş. O seviyorsa, ebedi seviyor. Meryembike anlamamış numarası yapıyor. Kız onun bu konuşmalarından hiç hoşlanmıyor. Yoksa böyle kendisini bir şey zannetmesi mi, övünmesi mi, suratından gelen çirkin koku mu, dudağını vurarak konuşması mı — bir şeyleri hoşuna gitmiyor. Yoksa yöneticiler övüyor onu. İleri hayvan yetiştiricisi diyorlar.

— Grişa'nın aşkı hangi çeşit? — diyerek soruyor Meryembike.

— Fırtınalı. Bu nedenle işte birbirine ihanet... — Yusufcan cümlesini tamamlayamadı. «İhanet»sözünü duyan Meryembike ona şaşarak baktı. Onlar biraz konuşmadan devam ettiler. — Meryem, — diye devam etti erkek, yumuşak sesle. — Ben seviyorum ki.

— Hm. Sev. Seni kim rahatsız ediyor?

— Sen beni anlamadın. Ben seni...

Kız yürüdüğü yerde durdu, erkeğe baştan tepeye baktı ve güldü.

— Sayıklıyor musun yoksa?

— Evet, sayıklıyorum. — O iki eliyle Meryembike'nin belinden tuttu. — Geceleri sayıklıyorum.

— Bırak. Güldürme.

— Öyle deme, Meryembike...

— Erkek arkadaşımın olduğunu biliyorsun. Seninle konuşacak konumuz yok...

— Nerede o? Arkadaşı olan kız arkadaşını bırakıyor.

— Senin ne işin var? Bırak! — Meryembike onun ellerinden çıktı. Erkek tekrar yapıştı. Kendisi kokulu suratı ile kızın yüzüne üfleyerek söylemeye çalıştı:

— Boşver değil! Senden başka yaşayamıyorum... Hayri'yi bekleme. O her akşam Çokırcık'ta...

— Gi-i-it! – Meryembike tüm gücünü toplayıp Yusufcanı itti.

— Boşuna böyle yapıyorsun, — dedi erkek, kızın salaklığına kırılarak. — Bana inanmasan, gözlerinle görürsün. Çokırcık uzak değil...

Rezillikten Meryembike'nin gözleri yaşardı. O iki avucu ile yüzünü kapatıp evlerine koştu.

Bu konuşmadan bir hafta geçtikten sonra ocağın fırtınalı gecesinde Meryembike kayıplara karıştı. Köy ayağa kalktı. Nereye gitmiş? Neden gitmiş? Kim görmüş?.. Sonra öğrenildi ki: kız Yusufcan ile Çokırcık Köyü'ne akşam oturmaya gitmiş. Görevli sorgularken: Yusufcan saklamadı, doğru söylemiş: «Evet, gittik, – demiş. — Ben onu seviyorum. O ise Hayrettin'i unutamıyor. Hayri'nin beni terk ettiğine inanmıyorum, yalan söylüyorsun. Gözlerimle görmek istiyorum. Götür dedi. İşte bu.»

Hayrettin'den şüphelendiler. İlçeden gelen görevli onu üç gün kapatarak sorguya çekti:

— Doğrusunu söyle! Öldürmüşsün sen onu! Cesedini nereye koydun?

Yorulmuş, dövülmüş Hayrettin göz kapaklarını zor kaldırarak hala aynı şey söyledi:

— Öl-dür-me-dim...

— Öyleyse, kim öldürmüş? O seni görmeye gitmiş? — Görevlinin bağırmasından, yumruğu ile masaya vurmasından camlar zınladı. Şaşkınlıktan bu facianın ucunu bulamadığından güçsüzleşen donuk ses tekrar etti: — Çokırcık'a gitmen hakkında yeniden anlat.

İkinci kez Hayrettin aynı cümleleri tekrar ediyor:

— Ben oraya tek başıma gittim. Akşam oturmaya.

—Orada kiminle buluştun?

— Akordeon çaldım. Oradaki gençler hepsi gördü.

—Vatandaş Huciyeva Meryembike ile görüştün mü?

—Ben onu gördüm.

—Nerede?

— Akşam oturduğumuz eve Yusufcan ile geldiler.

— Siz konuştunuz mu?

— Hayır. Ben Anna'ya işaret ettim ve biz çıktık. Anna'nın evinde oturduk. Sonra ben eve gittim.

— Tek başına mı döndün?

— Yola tek çıktım. Birazdan bana Yusufcan yetişti. «Meryembike nerede? » – diye sordum. «O seni aramaya gitmiştir», – dedi. «Gece dolaşmamıştır, birilerinde gece kalmıştır», — diye düşündük.

Hayrettin'i suçlayacak deliller bulunmadı. Yusufcan'dan şüphelenecek yer yok. Dava işi durduruldu. Fırtınada tek başına yola çıkmıştır ve kaybolmuştur. Belki, aç kurtlara rastlamıştır, diye düşündüler o zaman. Bulunmadı kışın Meryembike.

İşte şimdi bulundu. Onu taşma getirdi. Bu faciaya nasıl rastlamış o? Köy halkı küçüğü büyüğü şimdi bu soruya cevap arıyor. Meryembike ise dünyanın azabına da, sevincine de, ıvır zıvırına da tarafsız artık... Ona şimdi hiçbir şey gerekmiyor. O artık Hayrettin diye de üzülüyor. Evlenelim, beraber olalım diye de sulu gözle bakmıyor. «Neden böyle yaptın, neden bu yolu seçtin? Senin ölümünde sadece ben suçluyum, » — diye sessizce ağlayan Hayrettin'i de görmüyor. (Gerçekte kendisine kıydığını düşündü Hayrettin.)

O anda bağdan kopmuş süzen öküz gibi saçları karışmış, gözleri dönmüş Yusufcan grubun arasına girdi. Sık sık nefes alarak, parmağı ile Hayrettin'i gösteriyor:

— O! O öldürmüş! — diye bağıyor.

Bu olayın nasıl ortaya çıktığını düşünen halk uğuldamaya başladı. Birileri hemen Yusufcan'ın sözlerinde doğruluk olduğuna inandı, diğerleri şüpheyile baktı.

— Öyleyse, kendisini de taşmaya atmak gerekir!

— Atsan ne! Birlikte olmuşlar ki! Bu sadece izlemiş mi?

Halkın şüphelenmesinden kendisinin de suçlayabileceklerini hisseden Yusufcan tekrar bağırdı:

— O öldürmüş! Bunun için sebepleri olmuş!

— Hangi sebepler? Anlat!

Soruya cevap gelene kadar halk arasında fis fis konuşmalar başladı. Yusufcan için bu çok uygundu. «Önce kızı aldattı mı, — diye düşündü o. — Sonra kız hamile olmuş. Hayri bundan kurtuluş tarafına bakmış. İkinci kızla çıkmaya başlamış. Meryembike onu rahat bırakmamış. Böyle olunca, Hayrettin öldürmemiş diye kim düşünür. O fırtınalı gecede ne olduğunu kim ispat edebilir? O gece yok artık. O gece yağdığı karlar taşma olarak akıyor. Bahar taşması. Bahar taşması. Taşmaların ömrü ise sadece baharda oluyor. » Yusufcan kızın sırrını açmaya cesaret etti.

— Hayrettin Meryembike'yi aldatmış. Bana ağlayarak anlattı...

Halk sessiz kaldı. Hayrettin'in kafası eğildi. Yusufcan işte duydun mu, alçak der gibi Hayrettin'e gözünü şaşarak baktı ve kendi yoluna devam etti. Onun aklında o gece olanlar tekrar yaşandı...

...Hayrettin'in Anna ile çıktığını görünce Meryemin boğazı düğümlendi. Gözleri kapandı. Kendisinin bu durumunu insanlara göstermemek için hemen çıktı. Düşünceleri karıştı. Belki arkalarından gideyim de kavga çıkarayım diye düşündü. Ama kendisinde bu işi yapmak için güç bulamadı. Bu anda onun halini sadece fırtına anlıyordu sanki. İhanete nefret, güçsüzlüğünden rezillik, kıskançlık duyguları gönlünde birden hareket etti. Çaresizlikten o yola çıktı. Sert rüzgârın yüzünü kesmesini de, gözyaşlarının karla buzlandığını da hissetmedi.

O an biri:

— Meryembike! — diye seslendi. Kız onu ya duydu, ya da duymadı. Dikkat etmedi. Köy sonundaki yalnız kayın arkasında Yusufcan'ın onu beklediğini nereden bilsin? Yusufcan ona yetişti ve yanında yürümeye başladı. — Meryembike, neden yalnız gittin? Fırtına var. İyi ki dışarıda sigara içerken gördüm...

Kız seslenmedi. Bayağı mesafe konuşmadan yürüdüler. Böyle gitseler çabuk eve varırlar. Köyler arası yaklaşık iki kilometre. Yusufcan'a konuşmak, anlaşmak gerekiyor. Bugün onun sözlerini Meryembike yere atmaz. Erkek öyle düşündü.

Yol, Çokırcık'tan çıktıktan sonra dağın eteği kenarından yarım kilometreye yakın devam ediyor ve Terte Nehri'ne yirmi otuz adım kaldığında sola dönüyor. Dağ eteğinin nehir kıyısı ile birleştiği yerde iki ırmak akıyor. Sakin, sessiz yer. Onlar bu viraja yetişiyorlardı.

— Meryembike! – diyerek kızın bileğinden tuttu Yusufcan. — Dur hele, acele etme. Konuşalım. Meryembike... Seviyorum ki...

Kız ona cümlesini tamamlamaya izin vermedi:

— Sev ya! Sana kim dokunuyor?

— Boşuna, Meryembike.

— Konuşmadan git, lütfen. Beni sinirlendirme!

Ama erkeğin konuşmadan uyumlu buzağı gibi yürümeye niyeti yoktu. «Sevdiğin kızla anlaşma fırsatı olduğunda bunu kaçırmak mümkün mü? Bugün o Meryembike'nin sözünü almalı! Köydeki her güzel kız sadece Hayri için değil. Zayıf olmayan erkeğin kızı kendinin yapmanı usulu var... İş olsa, yarın kendin koşarak gelirsın, canım... »

Yusufcan kızı aniden tuttu ve öptü. Kalbi göğsünden fırlamak üzereyken kız böyle davranış beklememişti. «Seviyorum diyor. Bu durumda da halini anlayamıyorsa... »

Kız dayanamadı, canındaki acı kırgınlıkla Yusufcan'ı itti.

— Dokunma! — Meryembike başka bir şey diyemedi, sağ ayağı sallanmaktan yol kenarındaki yumuşak kara battı.

— Meryembike... Seviyorum... Değerlim...

— Git... Yatma... kaldır...

Kız debelendi, kalkmaya çalıştı... Onların debelendiği yer daha da çukurlandı. Böyle çekişirken, güreşirken, Meryembike'nin kafasını erkeğin güçlü elleri tuttu. Çukur olmuş kar içinden çıkmasına gücün yetmediğine kız sinirlendi, rezil oldu, gözlerinden yaş aktı. 'İyi insan hesabında, köpek. Gerçek yüzün işte nasıl, — diye düşündü.

Meryembike debelendiğinde Yusufcan daha da inatlaşıyordu. Onun hali de dünyayı kapatmış fırtına gibi, bileklerinde bahar taşması gücü. Hayır, bu gücü, bu duyguyu durdurmak mümkün değil...

Meryembike son güçlerini toparalayıp iki eliyle Yusufcan'ı iterek can acısıyla fısıldadı:

— Bı-ra-ak! Alça-a-ak! Ağ-zın-dan inek b.... kokusu geli-yor!

Bu kelimeler Yusufcan'ı bir ara fani dünyaya geri getirdi.

Meryembike çok kötü şey söyledi. Erkeğin zayıf noktasına sopa ile vurmuş gibi oldu. Kendisine kızgın, aşağılayıcı eksliğini löp diye yüzüne vurdu. Nasıl kurtulsun o pis kokudan? Boşuna mı sabah akşam burun altına parfüm sıkmaları!

Yusufcan'ın canında taşan vahşi güce nefret de eklendi.

— Ya, pis kokulu mu! Al o zaman! — Yumruğu Meryembike'nin sol şakağına düştü. Erkeğin kalbini rahatsız eden kıskançlık işkencesi, cevapsız aşkın öfkesi, şu pis koku suratu yüzünden kızların takmaması hepsi bir yumruğa sığmıştı. Bu olay o kadar hızlı oldu ki, erkek kendisi de ne yaptığını anlayamadı.

Kız sustu. Lem-mim ses çıkarmadı.

— Neden sen insanın eksliğinden gülüyorsun? — dedi erkek, sakın sesle, şimdiki hareketi için pişman olmuş gibi. — Seviyorum ben seni. İstersen, ben yarın seninle evlenmeye hazırım...

Kız seslenmedi. Onun böyle sessiz yatmasını rıza olarak algılayan erkek onu sevmeye başladı.

— Değerlim benim, canım...

Fırtına hala esiyor. Sesler çıkararak ıslık çalıyor. Koşuyor, acele ediyor, gülüyor... Evet, gülüyor...

Yusufcan, sakinleşerek, sessizce Meryembike'ye arkasını yaslayarak oturdu.

— Hm, – dedi o, aşağılayıcı gülümseyerek. — Neden kımıldamıyorsun? Diyorum ben de, Hayri arkasından koşuyorsun?.. Zamanı boşa harcamamışsınız... Üstelik dövüşüyorsun.

Meryembike tekrar itiraz etmedi.

Yusufcan kalkıp üstünü temizledikten sonra, Meryembike'ye elini uzattı.

— Hadi gidelim.

Kız hareket etmedi. Erkek şaşırarak onun yanına dizlere çöktü, yüzüne baktı. Kız baygındı. Aniden Yusufcan'ın dizleri eridi, onlarda güç kaldı. 'Ben onu öldürdüm mü? – fikri onun ödünü patlattı. Aniden gözleri karanlık oldu. Beyaz karlar da, fırtına da yok oldu, rüzgâr da ıslık çalmasından durdu, bir yere kayboldu. — ölmüş ise... başım hapiste çürüyecek. Belki... ölmemiştir... Köye götürmek gerekiyor... Hayır, hayır, — diye itiraz etti kendine. Burda kalsın. Fırtına gömer.'

Şaşırdı Yusufcan. Titredi. Kendisini aklayacak deliller aradı. 'Öldürme niyeti ile vurmadım ki ben! Sevdim ben onu. Hayri ile böyle olacağını bilseydim peşinden

koşmazdım. Şimdi ne durumda kaldım... Dur hele, zayıf düşme, — dedi o, içinde kendisine kızarak. – Çokırcık’a Hayri’nin peşinden gitti o! Benim burada ne işim var? Kışın yolda gece neler olmaz?..’

Yusufcan kesin karar verip Meryembike’yi sürüklemeye başladı. «Acele et, acele et, — diyerek kendisine konuşarak sürükledi. Böyle o iki ırmağın nehire akan yerine geldi. Belki burda bırakayım, diyerek etrafına göz attı. — Kaybolmuş, donarak ölmüş derler. Ya sağ ise?.. yarın köye dönse?... Kaybolmak zorunda o. »

Etrafına yuvarlak kar yığılmış nehir etrafı kuruydu. Nehir suyu bir taraftan akıyor. Irmağın nehire bağlandığı yeri buz tutmamış. Yusufcan Meryembike’yi işte o yerde buzun altına soktu...

Yola çıktığına etrafına baktı. Ne tarafa gitsin? Hemen eve mi, yoksa Çokırcık’a geri mi gitsin? Eğer hemen evine gitse, onu kimse görmeyecek. Nerede olmuş, ne yapmış? Şüpheye yer kalacak... Çokırcık’a gidecek. Evet. Çokırcık’a gidip birileri ile içsin. Ben içtim, sarhoştum, dersin...

Öyle düşünerek o Çokırcık tarafına yol tuttu. Köy kenarındaki yalnız kayna ulaştığında durup sigara yaktı. Biraz sakinleşmek, kendisini toparlamak gerekiyordu. Kalbi hala çarpıyor, elleri titriyor. O sırada ıslık çalarak birinin yoldan geldiğini duydu. Bu – Hayrettin’di. Kayının gölgesinde saklanıp Yusufcan onun geçmesini bekledi ve birazdan arkasından koştu.

...Yusufcan’ın sözlerinden sonra yerleşen sessizliği bozarak biri:

— Su bu taraf kalkıyor! — diye bağırdı.

— Ömürde olmayanlar, – diye şaşırıldı diğeri. — Bakınız hele, bakınız! Yayılarak girmiyor, tam ok gibi uzanarak giriyor.

— Sığ ırmak! Böyle taşar diye kim düşünmüş?..

Cehennemden Çıkan İzzet

Büyük Vatan harbinden sonra bir ayağı diğerdinden daha kısa olarak dönmüş İzzet iki bayramı yerine göre kutluyordu. Biri – Sabantuy, diğeri Ekim Bayramı. İlk iş olarak iki kova sığacak kadar meşe fiçıya ekşitmeye bal koyuyor. Arılar kendisinin.

Balda kıtlık yok. Meşe fıçısı sobaya koyulduğunda sabah akşam kulağını yaklaştırarak dinliyor: «Vay, güzelim, cızır cızır oturuyor ki», – diyerek fıçıyı severek okşuyor. Ama balın tamamen yetişmesini, bayram sabahını beklemeye onun gücü yetmiyor. Bayrama tam bir hafta kaldığında fıçı kapağı açılıyor. Ekşir ekşimez balın üç dört kese tadına baktıktan sonra, eline akordeonunu alıyor. Kazan'ın akordeon fabrikasında yapılmış on iki dilli on üç rublelik yeşil akordeon o. İzzet'in akordeonunda hep aynı melodi çalıyor. O melodi sadece onun. Melodinin bir parçası 'Elma ağaçlarını' hatırlatsa da, diğeri 'Balamişkin'e benziyor. Birazdan melodi eve sığamaz oluyor. Akordeonu alıp daha uzun olan ayağını çekerek, İzzet dışarı çıkıyor.

Nereye gidiyor, nereye gidiyor,
Nereye gidiyor bu ömür, —

diye söylüyor.

Kalbenden çıkan hüznün gönülleri titretiyor. Böyle zamanlarda İzzet kimseyi duymuyor, kimseyi görmüyor. Dünyada sanki onlar ikisi: O ve akordeon.

Deminki tam olmamış bal yüzünden zihni biraz açılınca, o evine dönüyor. Karısı Halide, eğri kaşlarını kaldırıp biraz burnunu buruşturup kocasına kızmış gibi oluyor.

— Hi, deli ihtiyar! İnsanları güldürüyorsun.

İzzet'e sadece Halide'nin konu açması gerekiyor.

— Ne?! Hoşuna gitmiyor mu?! – diye tersliyor o. — Sen gençken daha neler yapıyordun. Benden fazlasını bulmadın!

Halide'nin burnu buruşuyor, pembe dudakları sözsüz açılıyor. Onun tüm bedeninde «Bak sana bu yaşlı deliye» manası gözükmüyor. Buna İzzet hiç şaşırıyor. Hala, lak lak ederek Halide'ye takılıyor.

— İzzet gibi adamlar yerde yatmıyor...

İzzet için, böyle yapmacık olsa da, ses çıkarmak kolay. Onun anlamsız sözlerini Halide dinlemeyecek bile. Ya şimdi komşulara gidecek, ya kova omuz sırtıklarını alıp ırmağa gidecek. Kocaya sadece bu gerekiyor. Karısının vücudu «gömülünce», o tekrar sobaya çıkıp cızır cızır gelen fıçının kapağını açacak.

Bir senede Ekim Bayramı'na üç dört gün kaldığında fıçadaki balın kuvvetine baktıktan sonra İzzet nedense harman yerine gitmiş. Harman yerinde ise ambar

mahzenleri. Büyükler hatırlar; savaştan sonraki yıllarda tahılı ambar mahzenlerinde kurutuyorlardı.

Şöyle şarkı söyleyerek topal topal gidiyormuş İzzet.

Nereye gidiyor, nereye gidiyor,
Nereye gidiyor bu ömür.

Sonbahar. Günlerin çok kısa olduğu dönem. Karanlık. Gözün içine soksalar da görünmez. Üstelik, ayağın altı çamur. Nasıl olduysa (orasını kendisi de bilmiyor); fakat orası doğru – İzzet akordeonu ile birlikte ambar mahzenine düşmüş. Amcanın ödü patlamış. Mahzenden çıkmak için ellerini etrafa uzatsa sıcak tuğla yakıyormuş. Kendi durumunun ne kadar ciddi olduğunu düşünerek, ağlamış bu:

— Ya Rabbim! Tek olan Allah'ım! Sen beni cehennem odunu mu yaptın? – diye söylemeye de başladı. – En azından, dünyadan da alkol içmiş gibi gitmişim. Söyledi Halide, Allah sana bir mucize gösterir. İşte görürsün, diye uyarıyordu. Sözleri rastgelmiş. Bir tek ben kulak vermemişim. Ya Aziz Allah'ım, hangi günahlarım için yakıyorsun sen beni? Komşum Hayri'nin bahçesine çitleri tutmak için ormandan üç titrek kavağı getirmişti. Onu Reis Rafkat'a çıkıp söyledim ya. Tezvirin büyük günah olduğunu biliyorum...

Üstelik inekleri hakkında da ekledim, harman yerine gidip kolhoz tahılını yiyor dedim. Ne bakıyorsunuz, ceza kesin diye tavsiyede bulundum. Bir damağı için gezen zavallı hayvan üstünden şikayet etmeye ne gerek vardı.

Çiftlik koyunları yedikten sonra kalan samanı Gülcamal götürüyor diye reis yanına giden de benim! Götürse ne olmuş! İki oğlu askerlikte, kızları okuyor. Kocasını savaştan kaldı. Yakması için odunun da olmadığını biliyorum... Saman yakarak, evini ısıtıyor ya o... Ya Allah'ım... Helâlîm Halide'yi ne kadar kırdım... Bu sadece kendisine belli. Aziz Rabbim! Beni affet! Ateşlerinde yakma!

İzzet kendinin günahlı işlerini ne kadar sayardı, orası belli değil. Saatler boyu kocasını arayan ambar mahzenine kadar gelen Halide onun sesini duyuyor. Durumu anlayınca, ağzını önlüğü ile kapatıp sesini değiştirerek, kocası ile konuşmaya başlıyor:

— Ey sen günahlı kulum Arif oğlu İzzet!— Bu ses İzzet’e tanıdık da, tanıdık değil gibi de. Yukarıdan, gökün yedinci katından duyuluyor gibi. — Bundan sonra komşularının her yaptıklarını görerek reise şikayet eder misin?

— Hayır, hayır... Allah korusun... Sonsuza dek şikayet etmem, — diye titreyen ses çıkıyor mahzen altından.

— Dünyanın güzeli, melek gibi helalin Halide’ye bundan sonra kötü şeyler söyler misin?

— Hayır, hayır, Aziz Allah’ım! Dilim kurusun! Yeryüzünü görmeyim! Ebedi, ebedi kötü söz çıkmaz ağızımdan. Yeter ki cehenneminden çıkart!

— Ekşimiş balını içerek, insanları güldür müsün?

— Hayır, hayır...

—Bak, sözünde durmasan, cehennemden bundan daha büyüğü sana! Al, Sirat Köprüsü’nün kirişine tutunarak çık!

Akordeonunu arkasına asarak, İzzet yukarı emekliyor. Acele ediyor kendisi. Elleri titriyor. Biraz çıktığında tekrar kayarak aşağı düşüyor. Bayağı zorlandıktan sonra sonunda o çıkıyor.

Ama yukarı bakamıyor, korkuyor. Cehennemden kurtulma sevincinden sadece emekliyor. O sırada Halide karanlık içinde yok oluyor. Biraz yol geçtikten sonra İzzet ayağa kalkıyor, etrafına bakıyor. Etraf simsiyah. Uzakta küçük bir ışık görünüyor. İzzet, fazla düşünmeden o ışığa doğru koşuyor. Kendisi koşuyor, nefesi kesiliyor, dizleri titriyor. Böyle bayağı yürüdükten sonra bahçe çitine çarpıyor. Artık cehennemden kurtulduğuna tamamen inandıktan sonra zihnini toparlayıp kendisinin nerede olduğunu anlamak istiyor. ‘İşte, o karanlık yer mezarlık ağaçlar olması gerekiyor. Biraz aşağıda su kenarına doğru ambarlardır. Köye doğru kolhozun koyun ahırları uzanmıştır. Koyun ahırları kenarından bizim patates bahçesine çıkmak mümkün.’

Döneceği yolu kestirse de, korkusundan kurtulamıyor. Dört beş kere atlıyor ve arkasına dönüp bakıyor. Sanki onun arkasından biri geliyor... Bu halinde o bahçelerin kapısına ulaşıyor. Sadece burda kendisinin ter içinde olduğunu anlıyor.

Avluya girmek için yan bahçe çitine çıkmaya çalışırken avlu kapısı sesi duyuluyor. Çite yapışmış hâlde baksa Halide’nin beyaz örtüsü merdivenden geçmiş

gibi görünüyor... ‘Ya Rabbim, yoksa gözüme mi görünüyor?’ Halide’nin sokaktan dönmesi onun aklına da gelmedi.

Sonunda, kapıdan giriyor İzzet, evde çocuklar sesi. Beyaz örtüsünü kapatmış helali köşede yemek tarafında kaynaşiyor.

— Nerdesin sen? — diye bağırdı o, kapıdan girdiğinde. – Ben cehennemden çıktım!

O kendi durumunu Halide ile paylaşmak istiyor. Karısı ise hiç şaşırıyor. Onun için cehennemden mi döndün, cennetten mi geldin!

— Şaşırılmışsın, – diye cevap veriyor, bulaşıklarını karıştırarak. – Seninle yaşadığım her gün cehennem !

— Sen ne... – diye bir küfür söyleyecekti İzzet, fakat dilini ısırıyor. – Ben gerçekten de cehennemden çıktım!

O sırada Halide, önlük eteği ile dudaklarını silmiş gibi kocası yanına çıkıyor. Onu ilk defa görmüş gibi bakıyor. Kendisinin burnu buruşuyor, ağzı açılıyor. Sonunda yeni ayılmış insan gibi konuşmaya başlıyor:

— Bak bunun kıyafetlerine! Tam domuz olmuşsun! Nerede yuvarlandın?

İzzet’in kulağına: «Ey sen günahlı kulum Arif oğlu İzzet! » — sesi tekrar duyulmuş gibi oluyor. Kocasının gözleri yuvarlak oluyor. Yemeden-içmeden sessizce yerine yatıyor. Bayağı zaman geçtikten sonra ev susuyor, çocuklar uykuya dalıyor. Bir tek İzzet uyuyamıyor.

Yedi gece ortasında İzzetin sesinden Halide uyanıyor.

— Ambar mahzenine düşmüşüm ben! — diye bağıırıyor bu.

Ona cevaben Halide:

— Neden bağıırıyorsun? Çocukları uyandıracaksın, – diyor.

İzzet’in kulağında: «Dünyanın güzeli, melek gibi helâlin Halide’ye bundan sonra kötü şeyler söylemez misin? » — sorusu duyulmuş gibi oluyor.

A-a! sen miydin o? — diye zıplıyor İzzet, yıldırım hızıyla Halide’nin üzerindeki yorganı fırlatıp. – Sen – cehennem odunu! Şeytanın kendisinden yaratılmış şey!

Olayın çirkin şekil aldığı fark eden Halide, kurnaz kedi gibi, yataktan kaydı ve çocuklar yanına yatıyor. İzzet ise hala kızıyor.

Sen düşürmüşsün beni. Benden kurtulmak istemişsin! Sen kız iken de neler yapmıyordun...

...Ertesi gün İzzet, fırsat bularak, meşe fiçıdan bir kepçe bal aldı. Kesesini taşana kadar doldurdu ve dudaklarına yaklaştırdı. Fakat eskisi gibi kolay yutamadığından zorlandı. Sanki onun elini birisi tutuyor. Gönlünde şüphe uyanıyor. Bu içkiyi içtikten sonra yine bir şeyler olur gibi. Bayağı oturdu İzzet. Sonunda cesaret etti. Yavaş yavaş kepçe boşaldı. O tekrar eline akordeonunu aldı. Sadece sesi bugün nedense gür çıkmıyor. Nedense hüzünlü, düşünceli şarko söylüyor o bugün:

Nereye gidiyor, nereye gidiyor,

Nereye gidiyor bu ömür, -

4. İNCELEME

4.1. FİİL ÇEKİMİ

Fiil çekimi fiil kök ve gövdesine çekim eki getirilmesi demektir. Böylece fiil kök ve gövdesinin ifade ettiği mücerret hareket nesnelere bağlanarak kullanım sahasına çıkmış olur.²⁹

4.1.1. BİTİMLİ FİİLLER

Bitmiş fiil (*verbum finitum*) diye adlandırılan³⁰ çekimli bir fiilde, en az üç unsur bulunur: 1.Kök veya gövde, 2. Şekil ve zaman eki, 3. Şahıs eki.³¹

4.1.1.1. ŞAHIS VE SAYI

Çekimli fiildeki şahıs ekleri, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın hangi şahıslar tarafından yapıldığını bildiren bir gramer kategorisidir. Çekimli bir fiilde konuşan, dinleyen ve kendisinden söz edilen olmak üzere başlıca üç şahıs vardır. Bu şahısların teklik ya da çokluk biçimlerinde bulunmalarına göre, bunlara sayı kategorisi de eklenmiş olur.³²

Tatar Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi üç çeşit şahıs eki vardır.³³

- Zamir kökenli şahıs ekleri
- İyelik kökenli şahıs ekleri
- Emir kökenli şahıs ekleri

²⁹ Muharrem ERGİN, *Türk Dili (Üniversiteler İçin)*, Bayrak Yay., İstanbul, 2004, s.292.

³⁰ Zeynep KORKMAZ, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara, 2007, s.570.

³¹ Muharrem ERGİN, *Türk Dili*, s. 292.

³² Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.571.

³³ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ "Tatar Türkçesi" *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, Kriter Yay., 1.b., Ekim 2007, s.490-491.

4.1.1.1.1. Birinci Tipteki Şahıs Ekleri (Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)

Bunlar şahıs eklerinin zamanla ekleşmesinden oluşmuş bulunan şahıs ekleridir.³⁴ Zamir kökenli şahıs ekleri öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, istek çekimlerinde kullanılmaktadır.³⁵

Şahıslara göre türleri şöyledir.³⁶

Teklik 1.kişi	-mın / -mén / -m
Teklik 2.kişi	-sın / -sén
Teklik 3. kişi	Ø
Çokluk 1. kişi	-bız /- béz
Çokluk 2.kişi	-sız / - séz
Çokluk 3. kişi	-lar / -ler

Zamir kökenli şahıs eklerinin kullanımıyla ilgili örnekler şunlardır:

- Ul upkın éçénde küpmé géne bergelenseñ de, çığar**mın** dime anıñ oçı-kırıyı kürénmi. (s.8/31) “çıkarım”
- Nindi kiñeş biré**séñ**, mosafır? (s.11/15) “verirsin”
- Éş koralların alır**bız**. (s.12/22) “alırız”
- Unibirsitet digen mektepte bér séz géne ukımı**sız** bit. (s.93/19)“okumuyorsunuz”
- Niçék elé бүгэн ét urınına kıynap taşlamad**ılar** digén! (s.21/17) “atmadılar”

³⁴ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.571.

³⁵ Ahmet BURAN; Ercan ALKAYA, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s.143.

³⁶ Ahmet B. ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.715.

4.1.1.1.2. İkinci Tipteki Şahıs Ekleri (İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)

Bu ekler de aslında birer iyelik eki iken, zamanla fiil çekimlerinde şahıs gösteren ekler olarak da kullanılmıştır.³⁷

Şahıslara göre türleri şöyledir.³⁸

Teklik 1. şahıs	-(i)m
Teklik 2. şahıs	-(i)ñ
Teklik 3. şahıs	Ø
Çokluk 1. şahıs	-(i)k
Çokluk 2. şahıs	-gız / -géz
Çokluk 3. şahıs	-lar / -ler

İyelik kökenli şahıs ekleriyle ilgili örnekler şunlardır:

- Yaña gına öydegélerden işéttém.(s.60/10) “duydum”
- Ülerge télemeseñ de, ütérérler. (s. 21/15) “istemesen”
- Adaştık mikenni?» (s.17/40) “kaybolduk”
- Oçraşsağız, kızık bulır idé, - dip, balalarça şayarttı Enise. (s.149/23)“buluşsanız”
- Elle... min eytem... çukındıra başlasalar, rızalaşkan bulıp kılanıykmı? (s.21/21) “başlasalar”

³⁷ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.571.

³⁸ Ahmet B. ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.715.

4.1.1.1.3. Üçüncü Tipteki Şahıs Ekleri (Emir Kökenli Şahıs Ekleri)

Emir kipinde, kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe geçmiştir. Fiil kök ve gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahıs da karşılar. Bu nedenle kip eklerinden sonra ayrıca şahıs eki gelmez.³⁹

Şahıslara göre türleri şöyledir:⁴⁰

Teklik 1.şahıs	-ym, -ıym, -iym
Teklik 2.şahıs	Ø
Teklik 3.şahıs	-sın / sén
Çokluk 1.şahıs	-sın / sén
Çokluk 2.şahıs	-(ı)gız / (é)géz
Çokluk 3.şahıs	-sınnar / sénner

Emir kipinin çekimi ile ilgili olarak Mustafa Öner her şahsa örnek vermiş, ancak Ahmet Buran ve Ercan Alkaya, Çağdaş Türk Lehçeleri adlı eserde, Türkiye Türkçesi ile aynı şekilde Tatar Türkçesinde de birinci tekil ve birinci çoğul şahısların emir kipi çekiminin olmadığını belirtmiştir.⁴¹ Bu problem, Türk dil çalışmalarında *gönüllülük kipi* (voluntative mood) adıyla yeni bir gramer kategorisi içinde değerlendirmelere de konu olmuştur.⁴²

Emir kökenli şahıs ekleriyle ilgili örnekler şunlardır:

- Cırné ez bulsa da cılıtım digendey,... (s.47/37) “ısıtayım”
- Sin üzéñ géne **bar.** (s.30/35) “git”

³⁹ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.572.

⁴⁰ Ahmet Bican ERCİLASUN, Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.718.

⁴¹ Ahmet BURAN; Ercan ALKAYA, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara, 1999, s.179.

⁴² Sema ASLAN DEMİR, *Türkçede İsteme Kipliği (Semantik-Pragmatik Bir İnceleme)*, Grafiker Yay., 1.b., Ankara, 2008, s.99.

- Ene Seviye yörtsén anñ familiyesén... (s.163/22) “sürdürsün”
- Kaçıp kaya barıyk béz? (s.43/17) “gidelim”
- Dörösén söylegéz! (s.37/14) “söyleyin”
- Kéşé yuk dip bélsénner. (s.44/39) “bilsinler”

4.1.1.2. ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ

Şekil ve zaman ekleri fiil kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Şekil ifadesi hepsinde, zaman ifadesi ancak bir kısmında vardır. Yani şekil ve zaman eklerinin bir kısmı şekil, bir kısmı ise hem şekil, hem zaman ifade ederler. Fiiller kullanışa çıkmak, şahıslara bağlanmak için iki kalıba girerler. Bunlardan biri bildirme kalıbı, diğeri tasarlama kalıbıdır. Bu kalıplara dil bilgisinde kip adı verilir.⁴³

4.1.1.2.1. Bildirme Kipleri

Bu kipler yapılmış, yapılmakta veya yapılacak olan işleri haber verme, yargı hâlinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir. Geçişli geçişsiz, olumlu olumsuz kök ve gövde hâlindeki bütün fiilleri kapsarlar. Bu kiplerde başlıca beş ayrı zaman yer almıştır. Bunlar:

- I. Geniş Zaman,
- II. Görülen Geçmiş Zaman,
- III. Duyulan Geçmiş Zaman,
- IV. Şimdiki Zaman,
- V. Geniş Zamandır.⁴⁴

⁴³ Muharrem ERGİN, *Türk Dili*, s.295.

⁴⁴ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.583-584.

4.1.1.2.1.1. Geniş Zaman

Geçmiş zamanda başlayıp şimdiki zamanda devam eden, böylece daimilik vasfını kazanmış olan hareketler için bu fiil zamanı kullanıldığı gibi gelecek zamanda olacak veya yapılacak hareketler içinde bu çekime başvurulur.⁴⁵ Tatar Türkçesinde geniş zaman çekimi ünsüzlerden sonra **-ar**, **-er**, **-ér**, **-ır**, ekleriyle; ünlülerden sonra **-r** ekiyle yapılır. Zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.⁴⁶

M.Z.Zekiyev'in Tatarskaya Grammatika adlı eserinde *Buduşçeye Neopredelennye Vremya/Bilgéséz Kileçek Zaman (Belirsiz Gelecek Zaman)* başlığı altında konuşma anından sonra yapılacak belirsiz hareketlerin (“*belki tağın oçraşırız*”, “belki tekrar karşılaşırız”); modal açıdan nötr. tarafsız olayların anlatımında; (“*yaz kilér karlar irér..*”) gelecek zamandaki hareketin tercih rengiyle bildiriminde (“*cinép kaytırız*”, “*yenip döneriz*”); gelecekteki belirsiz ya da ihtimal dahilindeki olaylarda; yumuşak ifadelerde, rica ve nezakette kullanıldığı (“*...segat altılarda.. çığa almassız mı?*”, “*..saat altılarda.. çıkamaz mısınız?*”) belirtilir.⁴⁷

Teklik 1.şahıs	çığ-ar-mın “çıkırım”	tüz-er-mén “dayanırım”	kür-ér-mén “görürüm”	yokla-r-mın “uyurum”
Teklik 2.şahıs	çığ-ar-sıñ “çıkarsın”	tüz-er-séñ “dayanırsın”	kür-ér-séñ “görürsün”	yokla-r-sıñ “uyursun”
Teklik 3.şahıs	çığ-ar “çıklar”	tüz-er “dayanır”	kür-ér “görür”	yokla-r “uyur”
Çokluk 1.şahıs	çığ-ar-bız “çıkamız”	tüz-er-béz “dayanırız”	kür-ér-béz “görürüz”	yokla-r-bız “uyuruz”
Çokluk 2.şahıs	çığ-ar-sız “çıkarsınız”	tüz-er-séz “dayanırsınız”	kür-ér-séz “görürsünüz”	yokla-r-sız “uyursunuz”
Çokluk 3.şahıs	çığ-ar-lar “çıklarlar”	tüz-er-ler “dayanırlar”	kür-ér-ler “görürler”	yokla-r-lar “uyurlar”

⁴⁵ Mustafa ÖNER, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yay., Ankara 1998, s.172.

⁴⁶ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.491.

⁴⁷ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *Çağdaş Tatar Türkçesinde Zaman Morfemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi, (Danışman: Musa Duman), İstanbul 2002, s.68-69.

Geniş zamanın olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Ul upkın écénde küpmé géne bergelenseñ de, çığarmın dime — anıñ oçı-kırıyı kürénmi. (s.8/31)
(O kapan içinde ne kadar çarpışsan da çıkarım deme — onun ucu bucağı görünmüyor.)
- İnész aryagına kiterbéz. (s.12/19)
(Dere arkasına gideriz.)
- Éş koralların alırbız.(s.12/22)
(İş aletlerini alırız.)
- Nedérhan abıylarga tuktalırbız. (s.16/24)
(Nadirhan Ağabeylerde dururuz.)
- Ülerge télemeseñ de, ütérérler. (s.21/15)
(Ölmek istemesen de öldürürler.)
- Índé mondıy belage yulıkkán ikenbéz, kılğan gamelébéz öçén tevbe dogası ukırbız. (s.21/32)
(Artık böyle belaya uğramışsak, işlediğimiz günahlar için tövbe duası okuruz.)
- Tariğ yoklar indé ul, balam. (s.32/25)
(Tarih uyur tabi çocuğum.)
- Urışça sukalarga da öyrenérler. (s.40/25)
(Rusça konuşmayı da öğrenirler.)
- Niçek itseler iterler, barıber şul yozaklarını açarga öyrenérler! (s.53/21-22)
(Ne yaparsa yaparlar, yine de o kilitleri açmayı öğrenirler!)
- Ni bulsa da béрге kürérbéz. (s. 54/42)
(Ne olsa da beraber görürüz.)
- Kérér, Allahı boyırsa, tırışsa kéré... (s.64/37)
(Kazanır, Allah izin verirse, çalışırsa girer...)
- Ciñgesé öçén eşke yörüden de tuktar. (s.68/24)
(Yengesi için işe gitmeyi de bırakır.)
- Min anıñ fotosın kitérmén.(s.74/4)
(Ben onun fotoğrafını getiririm.)

- Һезинесіндегэ бар нигметэн кувып, чейэн ёчёрёр, үзэ булдыра алганча yardım kulin suzar. (s.84/ 26)
(Hazinesindeki tüm nimetleri çıkarır, çayını içirir, kendisi yapabildiğince yardım elini uzatır.)
- Бэзнэñ Mirseyét ülse üler, zina yoluna basmas! (s.91/1)
(Bizim Mirseyet ölse ölür ama zina yoluna gitmez.)
- Annarı férma artındağı tiréslékten kızıl suvalčan kazırsıñ. (s.129/35)
(Sonra çiftlik arkasındaki gübre yerinden kırmızı solucan kazırsın.)
- Miném karmaknı özép kaçkan balık üler miken indé, Nebivlla abıy? (s.132/28)
(Benim oltayı yırtan balık ölür mü şimdi, Nabiulla Ağabey?)
- Başta ul Yomgak bélen uynar. (s.136/33)
(Önce o Yumak ile oynar.)
- Sin ukırğa kitkeç, péçenné kém çabar, urmannı kém kisér, di. (s.145/35-36)
(Sen üniversiteye gittikten sonra, samanı kim hazırlar, odunu kim keser diyor.)

Geniş zamanın olumsuz çekimi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de **-ma, -me** ile yapılır. Tatar Türkçesinde fiil kök ve gövdelerinden sonra 1.teklik ve çokluk şahıslarda **-ma, -me**; 2. ve 3.teklik ve çokluk şahıslarda **-mas -mes** ekleri getirilir.⁴⁸

Teklik 1. şahıs	yugalt-ma-m “kaybetmem”	eyt-me-men “söylemem”
Teklik 2. şahıs	yugalt-mas-sıñ “kaybetmezsin”	eyt-mes-séñ “söylemezsin”
Teklik 3. şahıs	yugalt-mas “kaybetmez”	eyt-mes “söylemez”
Çokluk 1. şahıs	yugalt-ma-bız “kaybetmeyiz”	eyt-me-béz “söylemeyiz”
Çokluk 2. şahıs	yugalt-mas-sız “kaybetmezsiniz”	eyt-mes-séz “söylemezsiniz”
Çokluk 3. şahıs	yugalt-mas-lar “kaybetmezler”	eyt-mes-ler “söylemezler”

⁴⁸ Levent DOĞAN, *a.g.e.*, s.491.

Geniş zamanın olumsuz biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Ozak köttér**mes**ler. (s.11/19)
(Uzun bekletmezler.)
- Allahı kuşsa, Cır-ana taş**lamas**.(s.12/22)
(Allah izin verirse, Toprak ana bırakmaz.)
- Gabdélhemit tiz kızıp kite torgan gadetlé bulsa, İsmegiyl anıñ gél kirésé: éşén uylap éşler, hiçkayçan kabalan**mas**.(s.13/38)
(Abdülhamit çabuk heyecanlanan insan olsa, İsmail onun tersi: işini düşünerek yapar, hiçbir zaman acele etmez.)
- Béz siné bélmibéz, dip borgalana al**mas**lar. (s.19/19)
(Biz seni tanımıyoruz diye çevirmezler.)
- Alla yazmagan eş bul**mas**. (s.28/43)
(Allah'ın yazmadığı şey olmaz.)
- Nazıp ta süz eyt**mes**. (s.51/42)
(Nazıp de bir şey demez.)
- Yozak vatıp kérseñ... cezası şahtadan kaçkan işé géne bul**mas**...(s.53/8)
(Kilidi kırsan... Cezası ocaktan kaçmış kadar olmaz...)
- Nişlemesegéz, béрни bul**ma**. (s.54/36)
(Bir şey yapmamışsanız, hiçbir şey olmaz.)
- Bu tönnéñ çiğé bul**mas** sıman toyıldı alarga. (s.57/30)
(Bu gecenin sonu olmaz diye düşündüler.)
- Kaytuvı hək bulsa, öyde utı**mas**, min eytem.(s.60/11)
(Döndüğü haberi doğru ise, evde oturmaz diyorum.)
- Kız tuganı bolar şikéllé urıs belésé bul**mas**, kuvıp çıgarm**as**... (s.70/13)
(Kız kardeşi bunlar gibi Rus benzeri olmaz, kırmaz...)
- Tramvay tuktalışlarında bér temeké töpçégé, iské bilét eseré **kürmesséñ**. (S.76/16)
(Tramvay duraklarında ne sigara parçası, ne de eski biletler görmezsin.)
- Üzéñe ülçep téktérseñ de, bu tiklém taman bul**mas**, billehi! (s.78/17)
(Ölçüleri alıp diktirsen bile bu kadar yakışmaz, billahi!)

- Kız tunganı añlamıy kal**mas**, añlar. (s.84/13)
(Kızın ablası anlamadan durmaz, anlar.)
- Kémge géne eytseñ de, ışan**mas**lar. (s.88/4)
(Kime söyleyen de, inanmazlar.)
- Bul**mas**, Mirseyét alay eşli **almas!** (s.88/4)
(Olmaz, Mirseyet öyle yapamaz!)
- Kurıkma, aliméntka da bir**mem**. (s.88/34)
(Korkma, nafaka da istemem.)
- Emma monnan son yörek paremné bolay kimsétérge bérevge de yul **kuymam!**
(s.88/36)
(Ama bundan sonra can paremi kimsenin böyle aşağılamasına izin vermem!)
- Béznéñ Mirseyét ülse üler, zina yolına bas**mas!** (s.91/2)
(Bizim Mirseyet ölse ölür ama zina yoluna gitmez!)
- Hézér ük eşke şaltıratıp hëllerén beléşim, eytmi kal**mas**lar... (s.95/5)
(Şimde hemen işi arayıp hallerini sorayım, söylemeden kalmazlar...)
- Hıatın-kız irler kébék kansız bulmas elé, mıskıllı soravlar bir**mes**. (s.95/18)
(Kadın erkekler gibi kansız olmaz, aşağılayıcı sorular sormaz.)
- Yomşak ceyép, katıga utırtırğa da küp **almas**lar. (s.99/16)
(Yumuşak sererek, sert bir şeye oturtmaları uzun sürmez.)
- Meñgé taşlaş**mabız**, dip antlar éçken parlar da taşlaşa. (s.109/27)
(Hiç ayrılmayız diyen çiftler ayrılıyorlar.)
- Yaş kiyev sımak kiyéngen, karap tuym**assıñ** üzéne. (s.102/20)
(Genç damat gibi giyinmiş, baka baka doymazsın.)
- Min siña «meñgé taş**lamam**, meñgé béрге bulırbız» digen vegdeler birmedém.
(s.109/26)
(Ben sana «hiç bırakmam, ömür boyu birlikte oluruz» diye sözler vermedim.)
- Bolay kañgırıp, duvadak kaz şikéllé yörm**esséñ!** (s.119/27)
(Böyle kahkahalayıp bekar kaz gibi gezmezsin!)
- Şundıy égétnéñ küzê töşken kız da yaman bul**mas!** (s.120/8)
(Böyle delikanlının beğendiği kız da kötü olmaz!)

- Kéşége avır süz eytmes, küterélép berélmes. (s.120/41-42)
(İnsana ağır kelime söylemez, kalkıp çarpmaz.)
- Écénde nindi zur borçuvı bulsa da, tışka çıgarmas. (s.120/42)
(İçinde ne kadar büyük dert olsa da dışarıya vermez.)
- Küpke barmas... (s.123/4)
(Çok sürmez...)
- Çit-yet kéşé ni eytmes, billehi! (s.126/16)
(Yabancı insan ne demez, billahi!)
- Bügén indé Meryembike anıñ süzén cirge salmas. (s.183/36)
(Bugün onun sözlerini Meryembike yere atmaz.)
- Meñgé, meñgé eşeké süz çıkmaz télémnen. (s.189/4)
(Ebedi, ebedi kötü söz çıkmaz ağızımdan.)

Tatar Türkçesinde geniş zamanın soru biçimi şahıs ekinden sonra getirilen *-mı/-mé* ve *méni/ mını* ekleriyle yapılır.⁴⁹ Ekler, Türkiye Türkçesinden farklı olarak kelimeye bitişik yazılır.

Geniş zamanın soru biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Béznéñ malaylar çıgıp kaçkan, kaydalıkların bélmibéz, diyermé? (s.14/26)
(Bizim çocuklar kaçmışlar, nerede olduklarını bilmiyoruz, derler mi?)
- Hödaynıñ rehmeté bélen kotılıp bulmasmı? (s.18/20)
(Allah'ın rahmeti ile kurtuluruz olmaz mı?)
- Aldamassızmu suñ? (s.43/15)
(Kandırmaz mısınız ki?)
- Kaçıp kitmessézmé? (s.43/15)
(Kaçıp gitmez misiniz?)
- Kotlav télégramması sugarmı? (s.82/35)
(Tebrik telgrafı gönderir mi?)

⁴⁹ Nicholas POPPE, *Tatar Manual*, Indiana University Publications, Bloomington, 1968, s.85.

- Balanı yuk iterge kuşarmı? (s.82/35)
(Çocuğu yok etmemi ister mi?)
- Béznéñ bu gamelébézné avıldeşler dörös añlarmı?(s.83/7)
(Bizim bu amelimizi köydeşler doğru anlar mı?)
- Matur ciñgem gomér buvyı yalgız yeşerméni? (s.125/13)
(Güzel yengem ömür boyu yalnız yaşar mı?)
- Rétséptsız birmeslarmé? (s.127/6)
(Reçetesiz vermezler mi?)
- Kızlarga şundıy foto cibereleर्मéni?!(s.142/7)
(Kızlara böyle resim gönderilir mi?)
- Kölmesséñmé soñ? (s.178/10)
(Gülmez misin?)
- Monnan soñ kürşeleréñnéñ her adımın kürép, pérsidetélge eleklemesséñmé?
(s.188/43)
(Bundan sonra komşularının her yaptıklarını görerek reise şikayet eder misin?)
- Dönyanıñ güzelé, feréştege tiñ heleléñ Halideñe monnan soñ télese nindi eşeké süzler eytmesséñmé? (s.189/2)
(Dünyanın güzeli, melek gibi helâlin Halide'ye bundan sonra kötü şeyler söylemez misin?)

4.1.1.2.1.2. Görülen Geçmiş Zaman

Bu çekim yakın geçmişte başlayıp bitmiş bir hareketi ve konuşan için kesinlikle bilinen veya görülen bir fiilin varlığını bildirir. Tatar Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki tonlu ve tonsuz uyumuna göre, ünlüyle veya tonlu ünsüzle biten fiillerden sonra **-dı, -de⁵⁰**; tonsuz ünsüzle biten fiillerden sonra ise **-tı, -té** şeklinde gelir.⁵¹

⁵⁰ Gabain ekin **-t** foneminin **-t** veya **-d** fiilden isim yapma, **-t** foneminin ise iyelik ekinden çıkmış olduğunu belirtir. (bkz. *ETG*, s.80)

⁵¹ Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.14.

Tatarskaya Grammatika’da *Kategorik Ütken Zaman (Görülen Geçmiş Zaman)* olarak adlandırılan bu morfemin işlevi geçmişte belirli bir zamanda gerçekleşmiş olayları bildirmek olarak belirtilmiştir.⁵²

Teklik 1. şahıs	uylan-dı-m “düşündüm”	çeçre-dé-m “sıçradım”	onıt-tı-m “unuttum”	söyleş-té-m “konuştum”
Teklik 2. şahıs	uylan-dı-ñ “düşündün”	çeçre-dé-ñ “sıçradın”	onıt-tı-ñ “unuttun”	söyleş-té-ñ “konuştun”
Teklik 3. şahıs	uylan-dı “düşündü”	çeçre-dé “sıçradı”	onıt-tı “unuttu”	söyleş-té “konuştu”
Çokluk 1. şahıs	uylan-dı-k “düşündük”	çeçre-dé-k “sıçradık”	onıt-tı-k “unuttuk”	söyleş-té-k “konuştuk”
Çokluk 2. şahıs	uylan-dı-gız “düşündünüz”	çeçre-dé-géz “sıçradınız”	onıt-tı-gız “unuttunuz”	söyleş-té-géz “konuştunuz”
Çokluk 3. şahıs	uylan-dı-lar “düşündüler”	çeçre-dé-ler “sıçradılar”	onıt-tı-lar “unuttular”	söyleş-té-ler “konuştular”

Görülen geçmiş zamanın olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- İşékné kıyusız gına açıp, kırık-illé yeşler çaması ir éçke uz**dı**.(s.9/21)
(Kapıyı yavaşça açıp kırk elli yaşında bir adam içeri girdi.)
- Bu heber irlernéñ miyén tomala**dı**.(s.10/19)
(Bu haber adamların beyinlerini susturdu.)
- Tañ sızıluga, irlér tagın meçétke ağıl**dı**. (s.11/37)
(Sabah olmadan adamlar tekrar camiye aktı.)
- İbrahim mullanı dikkat bélen tıñla**dı**lar. (s.12/23)
(İbrahim Molla’yı dikkatlice dinlediler.)
- Ozak uylan**dı** égét. (s.13/4)
(Uzun uzun düşündü delikanlı.)
- Başı eylendé, zihéné çuval**dı**. (s.15/23)
(Başı döndü, zihni karıştı.)
- Égét késeséndege çigülé kulyavlıktan huş is taral**dı**. (s.16/11)
(Delikanlının cebinden nakışlı mendilden kokular yayıldı.)

⁵² Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*, s.68.

- Kızniñ késesé zatlı-zatlı prennékkonfétlar bélen tul**dı**.(s.16/12)
(Kızın cebi pahalı kurabiye ve şekerlerle doldu.)
- Alar bakça başındağı kirteler buyyınnan tönnéñ her sulışına kolak salıp bard**ı**lar.
(s.17/11)
(Onlar bahçe başındağı korkulukların kenarından gecenin her nefesine kulak vererek gittiler.)
- Anı östérep öyge alıp kéré**dé**ler. (s.18/15)
(Onu sürükleyip eve getirdiler.)
- Küz alları karañgıland**ı**, dönya eylendé. (s.18/23-24)
(Gözlerinin önü karardı, dünya döndü.)
- Yolkıp torgızdılar da artına tiptéler, sügéndéler. (s.18/25)
(Sertçe kaldırıp arkasına tekme vurdular, küfür ettiler.)
- Emma çarasızlıktan yazmıışına buysınıp yeşedé.(s.19/31)
(Ama çaresizlikten kaderine boyun eğip yaşadı.)
- Eti, babay, ebi tiyéşlé kэшélerné bér küresé, küzleréne turı karıysı kilü télegé köçey**dé**. (s.20/18)
(Baba, dede, nine olacak insanları görme, gözlerine dik bakma isteğı kuvvetlendi.)
- Alarnı törtkelep aska töşé**dé**ler. (s.21/5)
(Onları iterek aşığıya indirdiler.)
- Égétler kinet ikésé de artka çigéndéler. (s.22/19)
(Erkekler bir anda ikisi de arkaya yöneldiler.)
- Beyremge turı kildégéz! (s.22/26)
(Bayrama denk geldiniz.)
- Téleklerén de rehetlenép ütedé**k**. (s.24/11)
(Dileklerini de memnuniyetle yaptık.)
- Koçağı bélen yuke sındırğaç, alarnıñ kabıgım töşé**rdé**. (s.31/1)
(Bir kucak ıhlamur kırdıktan sonra onların kabuğunu soydu.)
- Huş islé ap-ak çeçeklerge karap torgan arada, alar kinet kar bulıp evéré**ldé**.
(s.31/35)
(Güzel kokulu bembeyaz çiçeklere bakarken onlar birden kara dönüştü.)

- Küzlerénen kólte-kólte utlar çeçredé.(s.34/5)
(Gözlerinden kıvılcım yağmuru sıçradı.)
- Timér yulda eşlevçé tatar hatınnarınnan soraşa torgaç, nek şuşı poyızdnıñ Kazan aşa üteçegén béldéler. (s.35/6)
(Demiryolunda çalışan Tatar kadınlarından sorarak bu trenin Kazan'ın içinden geçtiğini öğrendiler.)
- Balık Bistesé yagında Niyezlarnıñ kardeşé bar,şunda barırğa niyetledéler. (s.40/38)
(Balık Bistesesi tarafında Niyazların kardeşi var, oraya gitmeye niyetlendiler.)
- Ul arada üz avılların sagınıp ta ölgérdéler. (s.41/4)
(O arada kendi köylerini de özlediler.)
- Barıbiz da öyrençéklékten başladık. (s.50/25)
(Hepimiz öğrencilikten başladık.)
- Kitüvéne unbiş minut çaması ütüge, borılıp ta kayttı. (s.56/2)
(Gittikten on beş dakika sonra geri geldi.)
- Üzém kürdém. (s.53/6)
(Kendim gördüm.)
- Égétler şım gına sostav tuktalası yulga çıktılar. (s.56/14)
(Erkekler sessizce trenin duracağı yola çıktılar.)
- Sébér yagı kazlarnıñ yazgı kañgıldeşuvı bala çakta kalğan isteléklerné kabat yañarttı. (s.57/23)
(Sibirya kazlarının bahar kahkahaları çocukluk hatıralarını yeniden canlandırdı.)
- Hatın alarnı tovarnyakka utırttı. (s.58/22)
(Kadın onları yük trenine bindirdi.)
- Bara torgaç, tevlék isebén de yugalttılar. (s.58/29)
(Giderek, gün hesabını da kaybettiler.)
- Yulda tamak yalgar öçén ipi bélen söt alıp, kuvyınnarına tıktılar. (s.59/2)
(Yolda atıştırmak için ekmelele süt aldılar, kucaklarına sıkıştırdılar.)
- Öç ir bér-bérlerénéñ arkasınnan kaga-kaga koçaklaştı.(s.61/1)
(Üç adam birbirlerini arkasından vurarak sarıldılar.)
- Pénsiye kilép torgaç, Feyrüze apa Zakirené ukıttı. (s.63/28)

(Maaşı geldiği için Feyrüse Abla Zakire'yi okuttu.)

- Citekçénéñ tekelléfséz süzleré, mıskıllı karaşı kızını tagın da kavşattı. (s.65/24)
(Yöneticinin küstah sözleri, aşağılayıcı bakışı kızını daha da heyecanlandırdı.)
- Kipken korı çiklevék kuvagı bélen abzarlarınıñ bér bülémén şıplap tutırdı. (s.66/6)
(Kurumuş ceviz dalları ile ahırların bir kısmını doldurdu.)
- Béraz tınıp torgan ey éçén tagın Haviyenéñ tavışı yañgıratı. (s.68/42)
(Biraz sessiz kalan evin içini tekrar Haviye'nin sesi gümbürdetti.)
- Bu helge aptırap kaludan kavşadı, kavdarlandı Zakire, isenleşerge de onıttı. (s.74/38)
(Zakire selam vermeyi bile unuttu.)
- Yöri torgaç, alar urıs kitapları bülégéne de yulıktılar. (s.77/1)
(Gezerek onlar Rus kitapları bölümüne de çıktılar.)
- Bérmelné alarnıñ karaşları oçraştı. (s.79/3)
(Bir anda onların bakışları buluştu.)
- Égét aña Tallinnıñ isteléklé urınların kürsetté. (s.80/14)
(Delikanlı ona Tallin'in tarihi yerlerini gösterdi.)
- Poyızd ozın itép gudok birdé de kızlarını könçığışka alıp kitté. (s.82/9)
(Tren uzun uzun çaldı ve kızları doğuya götürdü.)
- Aşarga péşerüler, kér yuvvlar bétte. (s.94/14)
(Yemek yapmalar, çamaşır yıkamalar bitti.)
- Tavışın kütermiçe, bik caylı söyleşté. (s.95/19)
(Sesini yükseltmeden, düzgün konuştu.)
- Uf-fl Köçke kilép citték. (s.105/9)
(Uff! Zar zor geldik!)
- Selime biyéрге bérevné de çakırmadı, Rinatın gına küzetté. (s.120/27)
(Selime dansa kimseyi çağırmadı, sadece Renat'ı gözetledi.)
- Kilén kulındağı pıçak, küz açıp yomgançı, Zölhebire kulına küçte. (s.121/32)
(Gelinin elindeki bıçak, gözünü açıp kapayana kadar, Zülhabire'nin eline geçti.)

Görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi, olumsuzluk eki **-ma, -me** ile yapılır.⁵³

Teklik 1. şahıs	başla-ma-dı-m “başlamadım”	kil-me-dé-m “gelmedim”
Teklik 2. şahıs	başla-ma-dı-ñ “başlamadın”	kil-me-dé-ñ “gelmedin”
Teklik 3. şahıs	başla-ma-dı “başlamadı”	kil-me-dé “gelmedi”
Çokluk 1. şahıs	başla-ma-dı-k “başlamadık”	kil-me-dé-k “gelmedik”
Çokluk 2. şahıs	başla-ma-dı-gız “başlamadınız”	kil-me-dé-géz “gelmediniz”
Çokluk 3. şahıs	başla-ma-dı-lar “başlamadılar”	kil-me-dé-ler “gelmediler”

Görülen geçmiş zamanın olumsuz biçimiyle ilgili örnekler şunlardır.

- Bu yulı mulla vegaz baş**lamadı**. (s.9/36)
(Bu sefer molla vaaza başlamadı.)
- Mosafir kitérgeñ heberden soñ ölkennen töné buyı kérfék kak**madı**. (s.11/37)
(Misafirin getirdiği haberden sonra büyükler gece boyu göz kırpmadı.)
- Onı**madım**.(s.14/12)
(Unutmadım.)
- Gaziz başkayların şul şahtağa olaktırır öçén ni géne kılan**madılar!** (s.38/11)
(Aziz kafalarını o ocağa göndermek için neler yapmadılar ki!)
- Tüzer çama kal**madı** iç! (s.42/10)
(Dayanmak için gücüm kalmadı!)
- Börélendek... çeçek at**madık**... (s.60/32)
(Tomurcuk açtık... Çiçek açmadık...)
- Bu yulı yıla**madı**. (s.67/6)
(Bu sefer ağlamadı.)
- Ul hézmet itkende, bér yégétné de yakın kitér**medém**. (s.96/4)
(O görevdeyken hiç bir erkeği yanıma getirmedi.)

⁵³ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.493.

- Alar tön buvyı yoklamadı. (s.100/22)
(Onlar gece boyunca uyumadı.)
- Barası ciréme barmadım, çıgası ciréme çıkmadım.(s.103/27)
(Gidilecek yere gitmedim, çıkılacak yere çıkmadım.)
- Selime biyéрге bérevné de çakırmadı, Rinatın gına küzetté. (s.120/26)
(Selime dansa kimseyi çağırmadı, sadece Renat'ı gözetledi.)
- Kaytası kilmedé añıñ.(s.153/5)
(Dönmek istemedi o.)
- Emma künél türéndege ömété monıñ bélen kiléşerge télemedé. (s.156/22)
(Ama gönlünün içindeki ümidi buna razı olmak istemedi.)
- Cavapnıñ ni-nerse añlatuvına apası töşénmedé. (s.159/22)
(Cevabın ne anlattığını ablası anlamadı.)
- Elbette, bu süzlerné bérev de militsiye hézmetkerleréne citkérmedé.(s.168/2)
(Elbette bu sözleri polise kimse söylemedi.)

Görülen geçmiş zamanın soru biçimi *-mı/-mé; -méni/-mını* ekleriyle yapılır.⁵⁴

Görülen geçmiş zamanın soru biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Çukındıralar, didémé? (s.21/11)
(Vaftiz edecekler dedi mi?)
- Su buldımı? (s.26/19)
(Su oldu mu?)
- Kürép kürmeméşke salındımı ul hatın?(s.58/9)
(Görmemiş numarası mı yaptı kadın?)
- Haviye yanında tözéléşte eşler öçén tönner buvyı imtihangá ezérlendéméni ul?
(s.69/43)
(Haviye'nin yanında inşaatta çalışmak için mi gece boyu sınava çalıştı o?)

⁵⁴ Nicholas POPPE, *a.g.e.*, s.85.

- Tanış-bélêşlerégézden soratmadıgız mı? (s.73/26)
(Tanıdıklarınızdan sordunuz mu?)
- Bérer heber bélmedégézmé, iptêş kapitan? (s.75/19)
(Hiç haber var mı, kaptanım?)
- Balalı hatınga öylenmeseñ, başkanı taba almadıñmı, didélermé? (s.88/28)
(Çocuklu kadınla evlenmesen, başkasını bulamadın mı diyorlar mı?)
- Béz siné balalı hatınga öylenérge üstérdékméni ? (s.92/43)
(Biz seni çocuklu kadınla evlenmen için mi büyüttük?)
- İsénde kaldımı? (s.111/37)
(Aklında kaldı mı?)
- Siné alıp kaytmadımanı? (s.153/29)
(Seni götürmedi mi?)
- Üzé sézge béрни eytmedémé?(s.155/9)
(Kendisi size hiçbir şey söylemedi mi?)
- Gayıplenüçé Şeymerdanovanıñ utın sarayına kérép kitüvén séz kürmedégézmé?
(s.155/32)
(Sanık Şaymardanova'nın odun ambarına girmesini görmediniz mi?)
- Şuşı hırlıklarnı, şuşı kimsétülerné kürér öçén yeşedéméni ul?! (s.160/5)
(Bu rezaleti, bu aşağılamaları görmek için mi yaşadı o?!)

4.1.1.2.1.3. Anlatılan Geçmiş Zaman

Tatar Türkçesinde anlatılan geçmiş zaman eki tonlu ve tonsuz uyumuna göre ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra gelen **-gan, -gen**⁵⁵; tonsuz ünsüzlerden sonra ise **-kan, -ken** şeklinde gelir. Zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.⁵⁶

⁵⁵ Gabain bu eki fiilden isim yapan ekler kısmında verir.(bkz. *ETG*, s.52) Eckmann ise sıfat-fiil olarak kabul eder; bununla birlikte morfemi tamamlanmış fiilin hareketini ifade eden partisip olarak olarak gösterirken hareket ismi yaptığını da belirtir.(bkz. Adnan Rüştü Karabeyoğlu, *a.g.e.*, s. 74)

⁵⁶ Levent DOĞAN, *a.g.e.*, s.493.

Tatarskaya Grammatika'da *Proşedşeye Rezultativnoye/Netijelé Ütken Zaman* (Öğrenilen Geçmiş Zaman) olarak adlandırılan *-gan* morfeminin işlevleri konuşma anında emaresi görülen geçmiş bir olayın anlatımı, konuşma anıyla bağlantılı olan geçmiş olaylara işaretle birlikte belirsizlik, kapalılık, uzak geçmişlik (-DI'ya nazaran), ilişkili iki olaydan daha uzak geçmişte olanını ifade etme ve hikâye etme olarak gösterilir.⁵⁷

Teklik 1. şahıs	kal-gan-mın “kalmışım”	bir-gen-mén “vermişim”	çık-kan-mın “çıkılmışım”	köt-ken-mén “beklemişim”
Teklik 2. şahıs	kal-gan-sıñ “kalmışsın”	bir-gen-séñ “vermişsin”	çık-kan-sıñ “çıkılmışsın”	köt-ken-séñ “beklemişsin”
Teklik 3. şahıs	kal-gan “kalmış”	bir-gen “vermiş”	çık-kan “çıkılmış”	köt-ken “beklemiş”
Çokluk 1. şahıs	kal-gan-bız “kalmışız”	bir-gen-béz “vermişiz”	çık-kan-bız “çıkılmışız”	köt-ken-béz “beklemişiz”
Çokluk 3. şahıs	kal-gan-nar “kalmışlar”	bir-gen-ner “vermişler”	çık-kan-nar “çıkılmışlar”	köt-ken-ner ⁵⁸ “beklemişler”

Anlatılan geçmiş zamanın olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Érak yılların açy kaygıları kevselerge sarılıp kal^{gan} da,şular ükséte kébék.(s.8/6)
(Uzak yılların acı kaygıları gövdelere sarılıp kalmış da hıçkırıyorlar gibi.)
- Hızér koyma urınına yaña reşetke tot^{kannar}. (s.8/22)
(Şimdi korkuluk yerine yeni kafes yapmışlar.)
- Kayçandır şavlap akkan deryelarnıñ suları kip^{ken} de, şul urında kom gına utırıp kal^{gan} kébék. (s.8/33, s.9/1)
(Bir zamanlar gür gür akan nehirlerin suları kurumuş ve o yerde sadece kum kalmış gibi.)
- Anıñ yözé cillé salkınnan kızarg^{an}.(s.9/24)
(Onun yüzü soğuk rüzgârdan kızarmış.)
- Yavız İvan mösélmannarnı çukındırırğa, imanıbıznı alırğa üzénéñ emérén birgen.
(s.10/15)
(Yavuz İvan Müslümanları vaftiz etme imanımızı alma emrini vermiş.)

⁵⁷ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*, s.75.

⁵⁸ 3. çokluk şahıs çekiminde -lar, -ler benzeşmeye girerek -nar, -ner şeklinde kullanılır. (bkz.Levent Doğan, *a.g.e.*, s.493.)

- Urgıp torgan yarsu, gayret, köç-kuvet, yaktı karaş bér tön éçénde alarnıñ yözénen yukka çıkkan. (s.11/39)
(Güçlü öfke, cesaret, güç kuvvet, aydın bakış bir gece içinde onların yüzünden yok olmuş.)
- Bér tön éçénde késéler kéçéreyép, bökşeyép kalgan şikéllé. (s.11/41)
(Bir gece içinde insanlar küçülüp kalmış.)
- Avıldeşleriniñ karaşı İbrahim mullaga töbelgen. (s.12/5)
(Köylülerin bakışları İbrahim Molla'ya çevrilmiş.)
- Alar, béznéñ Talkışka citüvébézné işétkeç, yulga çıkkanar. (s.24/9)
(Onlar, bizim Talkış'a geldiğimizi duyduklarında, yola çıkmışlar.)
- Gökamal yanına kilgenner de... kapkanar! (s.25/41)
(Gülkamal'in yanına gelmişler... ve yakalanmışlar!)
- Éçké yak işék taktadan, tıştagısı timérdén éşlengen. (s.26/3)
(İç kapısı tahtadan, dış kapısı demirden yapılmış.)
- Béz méne meşer éçéne üzébéz kilép kérgenbéz. (s.26/8)
(Biz işte rezalet içine kendimiz girmişiz.)
- Adaşıp, avılınıñ ikénçé başına barıp çıkkanbız bit. (s.26/9)
(Yolu şaşırıp köyün diğer tarafına çıkmışız.)
- Alarnı arkaların arkaga téretép beylegenner, avızlarına çüprek tutırganar. (s.26/25-26)
(Onları arkalara yaslayıp bağlamışlar, ağızlarına bez doldurmuşlar.)
- Gabdélhemit kabat-kabat añlatkan öské yulnı abaylamıyça uzganar iç! (s.28/36)
(Abdülhamit'in üst üste anlattığı üst yolu anlamadan geçmişler ya!)
- Monda borın-borın zamannarda uk kéreşén tatarları yeşegen disem, döréslékke hilaflık kitérem. (s.33/26)
(Burada eski zamanlarda bile Hristiyan Tatarlar yaşamış desem, doğrulara çelişiklik getiririm.)
- Bérsén etisé yazgan, ikénçé hat Aysıludan. (s.49/10)
(Birini babası yazmış, diğeri Aysılı'dan.)
- Kakça yañaklarına alsuluk yögérgen, borın tişékleré kiñeygen. (s.66/39-40)
(Zayıf yanakları pembeleşmiş, burun delikleri genişlemiş.)

- Zakireler avılı kızı bélen tulay torakta yeşegenner de monda kunakka kayt**kan**.(s.67/18)
(Zakirelerin köyünden bir kızla yurtta kalmışlar ve buraya misafirlığe gelmişler.)
- Alar öçénçé kön géne kontsértka bargannar. (s.85/26)
(Onlar daha geçen gün konsere gitmişler.)
- Kilesé atnaga Kamal téatrına bilét alıp kuygannar. (s.85/27)
(Gelecek haftaya Kamal tiyatrosuna bilet almışlar.)
- Yoklap kal**gan**mın bit,— didé enisé Zakirege. (s.88/15)
(Uyuya kalmışım, – dedi annesi Zakire’ye.)
- Dimek ki, Mirseyét anıñ yanına tormış alıp barırğa kireklék öçén géne yör**gen**.(s.109/38)
(Demek ki, Mirseyet onunla hayat sürdürmeye ihtiyaçtan dolayı gelmiş.)
- Bülme üzger**gen**, cihazlar urınnarınnan kuzgatıl**gan**.(s.164/1-2)
(Oda değışmiş, mobilyalar yerinden oynamış.)
- İçmasam, dönyalıktan da hemér éçken kilés kit**ken**mén. (s.188/17)
(En azından, dünyadan da alkol içmiş gibi gitmişim.)

Anlatılan geçmiş zamanın olumsuz çekimi, olumsuzluk eki **-ma, -me** ile yapılır.⁵⁹

Teklik 1. şahıs	onıt-ma-gan-mın “unutmamışım”	tüz-me-gen-mén “dayanmıyorum”
Teklik 2. şahıs	onıt-ma-gan-sıñ “unutmamışsın”	tüz-me-gen-séñ “dayanmıyorsun”
Teklik 3. şahıs	onıt-ma-gan “unutmamış”	tüz-me-gen “dayanmıyor”
Çokluk 1. şahıs	onıt-ma-gan-bız “unutmamışız”	tüz-me-gen-béz “dayanmıyoruz”
Çokluk 2. şahıs	onıt-ma-gan-sız “unutmamışsınız”	tüz-me-gen-séz “dayanmıyorsunuz”
Çokluk 3. şahıs	onıt-ma-gan-nar “unutmamışlar”	tüz-me-gen-ner “dayanmıyorlar”

⁵⁹ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.493.

Anlatılan geçmiş zamanın olumsuz biçimiyle ilgili örnekler şunlardır.

- İndé kala tireséndege mösélman avılların kaldırmagannar da. (s.11/10)
(Artık şehir etrafındaki Müslüman köylerini de bırakmamışlar.)
- İртеge yulga ııgunı onıtmagansıñ, şet? (s.14/8)
(Yarın yola çıkılacağını unutmamışsın, değil mi?)
- İndé hatının taşlap ııgu gına citmegen, kabaıet süz bélen uram avızın tutırdı.
(s.50/11)
(Bir de eşini bırakıp gitmesi yetmemiş, acılı sözlerle sokağı doldurdu.)
- Tüzmegen, karşı gaybet cibergen.(s.50/14)
(Dayanamamış, farklı söz çıkarmış.)
- Kalgan ikésé éçterek bulgan, kürénmegen. (s.53/33)
(Diğer ikisi içteymiş, görünmemiş.)
- Agay kıçké aşıñıñ ni ikenén" töşénép citmegen. (s.77/21)
(Ağa akşam yemeğini tam anlayamamış.)
- Kiyev miné uvyatmagan. (s.88/14)
(Damat beni uyandırmamış.)
- Monda söyrelüvén géne citmegen, Tallınga da barıp söyreldeñmėni? (s.91/17)
(Burada asılman yetmemiş, Tallin'a da mı gidip asıldın?)
- Koftası da kéndégėne töşėp citmegen.(s.167/19)
(Kazağı göbeğine de yetmemiş.)
- Nesime onıtkandır, küresėñ: su bélen tulı kismekneñ östė kaplanmagan. (s.174/6)
(Nesime unutmuştur her hâlde, su ile dolu fiçının üstü kapatılmamış.)
- Meryembike anı tınıçlıkta kaldırmagan. (s.183/3)
(Meryembike onu rahat bırakmamış.)
- Vakıtıñı buşka uzdırmagansız...(s.185/37)
(Zamanı boşa harcamamışsınız...)
- İneşneñ ıışme kuşılğan urını bozlanmagan. (s.186/23)
(İrmağın nehire bağlandığı yeri buz tutmamış.)

Anlatılan geçmiş zamanın soru biçimi de *-mi*, *-mé*; *méni/muni* ekleriyle yapılmaktadır.⁶⁰

Anlatılan geçmiş zamanın soru biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Elle kaygı-hesret kayın tuzına yazılğan*mi*? (s.33/36)
(Yoksa kaygı-hasret kayın gövdelerine yazılmış mı?)
- Elle bérersé, şul vakıyganı kuvyırıp, östegélerge citkérge*nmé*?(s.39/10)
(Yoksa biri o olayı abartıp yukarıdakilere iletmiş mi?)
- Yöregén kara köñçélék uragan*mi*? (s.69/12)
(Kalbini siyah kıskançlık çevirmiş mi?)
- Tovar alğan*mi* ul, Pitreçte kungan*mi*, kunmagan*mi* Zakire tikşérép yörmi.
(s.72/1)
(Mal almış mı , Pitreç'te kalmış mı, kalmamış mı Zakire kontrol etmiyor.)
- Yıldan artık hatın-kızniñ kulın da totmagan ir-atniñ bér şaşıp aluvı bulğan*mi*?
(s.83/28)
(Bir yıldan fazla kadın elini tutmamış adamın şaşırması mı olmuş?)
- Mirseyét hatını ukıgan*mi*, yukmı — bu haktá Ruziye béle almadı.(s.108/26)
(Mirseyet mektubu okumuş mu, okumamış mı — bu konuyu Ruziye öğrenmedi.)

4.1.1.2.1.4. Şimdiki Zaman

Bu çekim hareketin konuşma anında başlayıp hâlen devam ettiğini gösterir.⁶¹ Tatar Türkçesinde şimdiki zaman eki *-e/ -a*'dır. Ünlüyle biten fiilerden sonra ise *-y* şeklindedir. Şahıs ekleri doğrudan doğruya fiilere eklenir. *-a* ile biten fiilerde *-a- -ı'ya*; *-e* ile biten fiilerde *-e- -i'*ye dönüşür. Birinci tekil şahsın çekiminde ekin tam şekli *-mın/ -men* kullanıldığı gibi çoğunlukla ekin kısaltılmış *-m* şekli kullanılır.⁶²

⁶⁰ Nicholas POPPE, *a.g.e.*, s.85.

⁶¹ Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.164.

⁶² Ahmet BURAN; Ercan ALKAYA , *a.g.e.*, s.23.

-a/-e, -i, -y morfemi⁶³ Tatarskaya Grammatika’da *Nastoyaşçeye Vremya/ Hezérge Zaman (Şimdiki Zaman)* başlığı altında incelenirken onun konuşma anında cereyan etmekte olan hareketi; belirli, tipik, tekrarlı olayları; zaman dışlığa yaklaşmış, genelleşmiş olayları; konuşma anına göre gelecekte yer alan olayı ve emir vurgusuyla gelecekteki olayları anlatma işlevlerine sahip olduğu belirtilir.⁶⁴

Teklik 1.şahıs	işét-e-m/mén “duyuyorum”	çığ-a-m/mın “çıkıyorum”	ukı-y-mın /m “okuyorum”
Teklik 2.şahıs	işét-e-séñ “duyuyorsun”	çığ-a-siñ “çıkıyorsun”	ukı-y-siñ “okuyorsun”
Teklik 3.şahıs	işét-e “duyuyor”	çığ-a “çıkıyor”	ukı-y “okuyor”
Çokluk 1.şahıs	işét-e-béz “duyuyoruz”	çığ-a-bız “çıkıyoruz”	ukı-y-bız “okuyoruz”
Çokluk 2.şahıs	işét-e-séz “duyuyorsunuz”	çığ-a-sız “çıkıyorsunuz”	ukı-y-sız “okuyorsunuz”
Çokluk 3.şahıs	işét-e-ler “duyuyorlar”	çığ-a-lar “çıkıyorlar”	ukı-y-lar “okuyorlar”

Şimdiki zamanın olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Ağaç başlarında, kara kaygılarınñ tamgası bulıp, kargalar kañgılđaş**a**. (s.8/7)
(Ağaç başlarında kara kaygıların izi olarak siyah kargalar bağırıyorlar.)
- Ul söylegenner bér-bér artlı küz aldıma kile.(s.8/24)
(Onun söylediği her şey arka arkaya gözümün önüne geliyor.)
- Tavışların işét**em** kébék. (s.8/27)
(Seslerini duyuyor gibiyim.)
- Üzémné töpséz, karañğı upkın éçénde kalganday toy**am**. (s.8/30)
(Kendimi dipsiz, karanlık kapan içinde kalmış gibi hissediyorum.)
- Tayak tıgıp bolgatkan kırmıska oyasın hetérlete avıl.(s.11/35)
(Dayakla karıştırılmış karınca yuvasını hatırlatıyor köy.)

⁶³ Eski Türkçede -y şeklinde bir zarf fiil yoktur. (bkz. Gabain, *a.g.e*, s.85-86). Bu zarf-fiil ekinin eski şekli –yu/- yü’dür ve -y- yardımcı ünsüz görevindedir. -y- tesiriyle zarf-fiilin darlaşarak -yı/-yi şekillerinin ortaya çıkıp vurgusuz kalan ünlünün düşmesiyle de -y- zarf-fiil fonksiyonu üstlenmiştir. (bkz. Karabeyoğlu, *a.g.e*, s.48).

⁶⁴ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e*, s.49.

- Köçlé cil yuyış karnı uçlap-uçlap bitke sıly. (s.16/37)
(Güçlü rüzgâr yaş karı avuç avuç yüzlere yapıştırıyor.)
- E buran haman kotıra. (s.17/37)
(Fırtına hala esiyor.)
- «Kara, çıp-çın béznéñçe söyleşe»,— dip gaceplendé Gabdélhemit.(s.18/37)
(«Bak, bizim gibi konuşuyor», — diye şaşırdı Abdülhamit.)
- Hezér pop yanına barabız! (s.22/18)
(Şimdi papazın yanına gidiyoruz.)
- Hay, Segıyde, min kurkam. (s.28/42)
(Vay, Sagide, ben korkuyorum.)
- Ayakları üzlerénen-üzleré kızı atly. (s.30/19)
(Ayakları kendiliğinden hızlı atlıyor.)
- Yugalğan keşéné oç tevlék uzgaç kına ézli başlybız.(s.74/7)
(Kaybolan kişiyi sadece üç gün geçtikten sonra aramaya başlıyoruz.)

Tatar Türkçesinde şimdiki zaman ifadesi aynı zamanda **-(ı)p/-(é)p tora** yapısıyla da ifade edilir. Bu fiil ET **tur-** ‘dur-’ fiilinin gramerleşmiş biçimidir.⁶⁵

Teklik 1. şahıs	işét-(é)p tor-a-m “duyuyorum”	bas-(ı)p tor-a-m “duruyorum”
Teklik 2. şahıs	işét-(é)p tor-a-sıñ “duyuyorsun”	bas-(ı)p tor-a-sıñ “duruyorsun”
Teklik 3. şahıs	işét-(é)p tor-a “duyuyor”	bas-(ı)p tor-a “duruyor”
Çokluk 1. şahıs	işét-(é)p tor-a-bız “duyuyoruz”	bas-(ı)p tor-a-bız “duruyoruz”
Çokluk 2. şahıs	işét-(é)p tor-a-sız “duyuyorsunuz”	bas-(ı)p tor-a-sız “duruyorsunuz”
Çokluk 3. şahıs	işét-(é)p tor-a-lar “duyuyorlar”	bas-(ı)p tor-a-lar “duruyorlar”

⁶⁵ Levent DOĞAN, *a.g.e*, s.492.

Şimdiki zamanın olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Lıçma kiyémlé égétlernéñ yak-yagında ikéşer urıs basıp **tora.** (s.18/28)
(Islak kıyafetli erkeklerin kenarında ikişer Rus duruyor.)
- Şuşı vehşetné küterép, şuña tüzép **tora..** (s.24/25)
(Şu vahşeti kaldırıp ona dayanıyor...)
- Kiçlerén bereñgé bakçasına çıgam da abzar koymasına söyelép uylanıp **toram.**
(s.49/19)
(Akşamları patates bahçesine çıkıyorum ve ahır korkuluğuna yaslanıp düşüncelere dalıyorum.)
- Zakire Mirseyétnéñ yörek tibéşén toyıp, işétép **tora.** (s.80/41)
(Zakire, Mirseyet'in kalp atışını hissediyor, duyuyor.)
- Bügén küzén yomamı, irtegemé **dip torabız...**(s.119/17)
(Bugün mü yarın mı gözünü yumar diyoruz...)
- Çıbıktan şürlevén ana kazga béldéresé kilmevé elle kayan añlaşılıp **tora.**
(s.129/7)
(Çubuktan korktuğunu dişi kaza bildirmek istememesi uzaktan anlaşılıyor.)

Şimdiki zamanın olumsuz çekimi **-ma, -me** olumsuzluk ekleriyle yapılır. Fakat olumsuzluk ekinin ünlüsü olan ses, **-y** ünsüzün etkisiyle daralır.⁶⁶

Teklik 1. şahıs	aşa-mıy-mın “yemiyorum”
Teklik 2. şahıs	aşa-mıy-sıñ “yemiyorsun”
Teklik 3. şahıs	aşa-mıy “yemiyor”
Çokluk 1. şahıs	aşa-mıy-bız “yemiyoruz”
Çokluk 2. şahıs	aşa-mıy-sız “yemiyorsunuz”
Çokluk 3. şahıs	aşa-mıy-lar “yemiyorlar”

⁶⁶ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.492.

Şimdiki zamanın olumsuz biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Urman ağacı kébék şavlamıy alar, üzekné özgeç sağış hem meñgege ayırılışu hesretén iskertép iñıraşa bugay.(s.8/3)
(Orman ağacı gibi uğuldamiyor onlar, can alıcı hüznü ve sonsuza dek ayrılık hasretini hatırlatıp inliyorlar.)
- Köçlep bulmıy.(s.12/14)
(Zorla olmuyor.)
- Avıldagı mehşer, yılav-sıktav eyterséñ le ana kagılmıy.(s.12/30)
(Köydeki karışıklık, ağlama, dersin ki, onu ilgilendirmiyor.)
- Ul alarnı işétmi de, kürmi de kébék. (s.12/30)
(Sanki onları görmüyor da işitmiyor da.)
- Kullar küşékken, ayaklar yunlep atlamıy.(s.18/3)
(Eller üşümüş, ayaklar tam basmıyor.)
- Nık cavap birmiséz? (s.22/18)
(Neden cevap vermiyorsunuz?)
- Emma alar tuktamıy, yöze de yöze...(s.29/4)
(Ama onlar durmuyor, yüzüyor, yüzüyor...)
- Min... Bulmıy... Yazmıym.. — dip mıgırdandı Reşit. (s.34/35)
(Ben... Olmuyor... Yazmıyorum, — diye mırıldandı Reşit.)

Şimdiki zamanın soru şekli **-mı, -mé; méni/mını** ekleriyle yapılır.⁶⁷

- Mösélmannar... mösélmannar çukınamı? (s.10/33)
(Müslümanlar... Müslümanlar vaftiz oluyorlar mı?)
- Kiç bélen Aysılını kuvyınına alıp, bürene östénde utırlarnıñ baş eylendérgéç tılsımlı rehetén şahta digen cehennemge alıştıramı soñ ul? (s.40/34)
(Akşamları Aysılı'yu kucağına alıp kesilmiş ağaçlar üstünde oturmaların baş döndürecek sihirli rahatlığını ocak dedikleri cehenneme değiştirir mi o?)

⁶⁷ Nicholas POPPE, *a.g.e.*, s.85.

4.1.1.2.1.5. Gelecek Zaman

Gelecek zamanın farklı çekimleri kullanılmaktadır. Bu zamanda ihtimal değil, kesinlik vardır. Hareketin olabileceği değil, olacağı bildirilir. Öte yandan bu gelecek zaman simdiki zamana karışmış bir gelecek zaman değil, şimdiki zamandan sonra başlayan tam ve açık bir gelecek zamandır. Bu zamana kesin gelecek zaman da denir. Bu zaman **-AçAk** sıfat fiiliyle yapılan bir çekim ekidir.⁶⁸ Ünlüyle biten fiilerden sonra araya **-y** ünsüzü girer.⁶⁹

Tatarskaya Grammatika’da *Kategorik Kileçek Zaman (Kategorik Gelecek Zaman)* olarak adlandırılan bu yapının konuşma anından sonra gerçekleşecek olayları anlatmak için kullanıldığı belirtilir.⁷⁰

Teklik 1. şahıs	al-açak-mın “alacağım”	söyre-y-eçek-mén “götüreceğim”
Teklik 2. şahıs	al-açak-sıñ “alacaksın”	söyre-y-eçek-sén “götüreceksin”
Teklik 3. şahıs	al-açak “alacak”	söyre-y-eçek “götürecek”
Çokluk 1. şahıs	al-açak-bız “alacağız”	söyre-y-eçek-béz “götüreceğiz”
Çokluk 2. şahıs	al-açak-sız “alacaksınız”	söyre-y-eçek-séz “götüreceksiniz”
Çokluk 3. şahıs	al-açak-lar “alacakalar”	söyre-y-eçek-ler “götürecekler”

Gelecek zamanın olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Urıslar Şetkege Kibeç, Talkış, Yansuvar avıllarına tuktala-tuktala **kileçek** iç. (s.13/2)
(Ruslar Şetke’ye Kibeç, Talkış, Yansuar köylerinde durarak gelecekler.)
- Çukınmasak, alar béznéñ başını kıya**açak**. (s.21/24)
(Vaftiz olmazsak onlar bizim başımızı kesecekler.)

⁶⁸ Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.169.

⁶⁹ Ahmet BURAN; Ercan ALKAYA, *a.g.e.*, s.231.

⁷⁰ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*, s. 149-150.

- Segıyda anı da çoñılga söyreyecek. (s.29/22)
(Sagide onu da girdaba götürecekt.)
- Bar kürgen gazap-mihnetlernéñ üçén annan **alaçak!** (s.36/25)
(Bütün gördüğü azapların intikamını ondan alacak!)
- Dimek, ikmekné de mul **alaçaklar.** (s.45/32)
(Demek ki, ekmeği de bol alacaklar.)
- Satıp alaçaklar da sütép **karayaçaklar.** (s.53/20)
(Satın alacaklar ve sökecekler.)
- Mirseyétnéñ kaydalığı açıklana**çak** ta, yugalğan iré tabıla**çak.** (s.62/10)
(Mirseyet'in nerede olduğu açıklanacak da kaybolmuş kocası bulunacak.)
- Tagın bér géne süz eytse, ul kıçkırıp yılap ciberecek te bu bülmeden yögerép çıgıp kite**çek.** (s.65/27)
(Bir tane daha kelime söylese, o bağırıp ağlayacak ve bu odadan koşarak çıkacak.)
- Zakire kiçten ük yatıp yoklaya**çak.** (s.68/24)
(Zakire erkenden yatıp uyuyacak.)
- Enileré balalarını taşladı, diye**çekler.** (s.71/32)
(Anneleri çocukları bıraktı, diyecekler.)
- Yal köné ye öçpoçmak, ye göbediye péşere**çek** bit ul! (s.74/21)
(Hafta sonu ya üçgen, ya gübediye yapacak ki o!)
- Moña kader kinolarda kürép kéne hozurlangan Kızıl Meydanga ayak basa**çaklar.** (s.76/9)
(Bu zamana kadar sadece filmlerde gördüğü Kızıl Meydan'a gidecekler.)
- İké de uylap tormıyça, adem hırı yasap, öyden kuvıp çıgara**çak.** (s.82/24)
(İki kere düşünmeden, rezil ederek, evden kovacak.)
- Élékkégé sıyfatin yugalta**çak** ul... (s.94/10)
(Eski sıfatlarını kaybedecek o...)
- Şart-şort ata-ata kuva**çaklar.** (s.116/10)
(Çatır patır atarak kovacaklar.)
- Şartlatkıçları bulmasa, artıñnan citép, koyrığıña basa**çaklar.** (s.116/11)
(Patlayıcı maddeleri olmasa arkandan yetişip kuyruğuna basacaklar.)

- İrtege Ayuga öçevlep kuna bara**açak**lar. (s.129/40)
(Yarın Ayı'ya üçü gecelemeye gidecekler.)
- Tenge alar uçak yaga**açak**. (s.130/28)
(Gece onlar ateş yakacak.)
- «Yar buylatıp barsam, tegayın bakçaga kilép çıga**açak**mın», — dip uyladı Batır.
(s.139/27)
(Kıyı kenarından gitsem galiba bahçeye ulaşacağım), — diye düşündü Batır.)
- Tik ul çağında Mehmüt te anıñ yazuvın tanıya**açak** bit.(s.143/19)
(Fakat o zaman Mahmut da onun yazısını tanıyacak ki.)
- Monnan kitse, sargayıplar gına üle**çek**. (s.167/5)
(Buradan giderse, solup ölecek.)
- Bolay bulgaç, siné géł min géne ozata**açak**mın. (s.179/28)
(Böyle olunca, seni hep ben bırakacağım.)

Gelecek zamanın olumsuz çekimi, olumsuzluk eki **-ma, -me** ile yapılır.⁷¹

Teklik 1. şahıs	bél-me-y-eçek-mén “bilmeyeceğim”	al-ma-y-açak-mın “almayacağım”
Teklik 2. şahıs	bél-me-y-eçek-séñ “bilmeyeceksin”	al-ma-y-açak-sıñ “almayacaksın”
Teklik 3. şahıs	bél-me-y-eçek “bilmeyecek”	al-ma-y-açak “almayacak”
Çokluk 1. şahıs	bél-me-y-eçek-béz “bilmeyeceğim”	al-ma-y-açak-bız “almayacağız”
Çokluk 2. şahıs	bél-me-y-eçek-séz “bilmeyeceksiniz”	al-ma-y-açak-sız “almayacaksınız”
Çokluk 3. şahıs	bél-me-y-eçek-ler “bilmeyecekler”	al-ma-y-açak-lar “almayacaklar”

Gelecek zamanın olumsuz biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Şulay bulsa da etisé ciber**me**yeçek. (s.13/3)
(Öyle olsa da babası göndermeyecek.)
- Eti riza bul**ma**yaçak. (s.14/15)
(Babam razı olmayacak.)

⁷¹ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.494.

- Eti meñgê rizalık birmeyecek. (s.14/18)
(Babam asla izin vermeyecek.)
- Karışıp bérni kıla almayaçakbız. (s.21/20)
(Karışıp hiçbir şey yapamayacağız.)
- Kayda ülgenébéznê de, kabérébéznê de bérkém bélmeyecek. (s.21/25)
(Nerede öldüğümüzü de, kabrimizi de kimse bilmeyecek.)
- Méne hezêr yılmayıp-kölép koyaş çıksa da, kön cılınsa da, alar indê başların kütere almayaçak. (s.28/11)
(İşte şimdi gülümseyerek güneş çıksa da, hava ısınsa da, onlar artık başlarını kaldırmayacak.)
- Bérsé de monda kalmayaçak. (s.52/28)
(Kimse burada kalmayacak!)
- Yuk, başka hatın-kız bélen Ruziye anı bülêşmeyecek! (s.108/22)
(Hayır, başka kadınla Ruziye onu paylaşmayacak!)
- Anñ megnéséz süzlerén Halide tñlap tormayaçak. (s.187/39)
(Onun anlamsız sözlerini Halide dinlemeyecek bile.)

Gelecek zamanın soru biçimi de *-mı/-mé*; *-méni/-mini* ekleriyle yapılır.⁷² Metinde gelecek zamanın soru biçimine rastlanmadı. Kalmayaçakmı? “kalmayacak mı?”

4.1.1.3. FİİLERDE ZAMAN KAYMALARI

Bazen cümlenin zaman eki, zarf tümlecinin etkisiyle şekil olarak belirlenenden farklı bir zamanı gösterir hâle gelebilir. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından zaman kayması, bazılarınca görünüş/aspect/bakış gibi terimlerle açıklanır.⁷³

Gürer Gülsevin fiillerdeki zaman kaymasını, fiildeki zaman ve kip eklerinin belirli şekil bilgisi kuralları çerçevesinde, bütünüyle nesnel olarak (asla öznel değil),

⁷² Nicholas POPPE, *a.g.e.*, s.85.

⁷³ Ahmet AKÇATAŞ, “Cümlede Zaman”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C. 1, s.97.

kendilerinden beklenen asıl görevinde değil de, başkaca zaman, kip veya tarzlar üzere kullanılması olarak tanımlar.⁷⁴

Konuyu Zeynep Korkmaz, Ertuğrul Yaman ve Doğan Aksan fiilde anlam, işlev ve zaman kayması olarak ele almışlardır.⁷⁵

4.1.1.3.1. Geniş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları

Türkiye Türkçesinde Geniş Zaman Kipi; Görülen Geçmiş Zaman, Anlatılan Geçmiş Zaman, Şimdiki Zaman, Gelecek Zaman ve Emir Kipinin yerine kullanılabilir.⁷⁶

Geniş zaman kipindeki zaman kaymaları ile ilgili örnekler şunlardır:

- Rakım, Şeyh Galib gibi 1757 yılında doğmuş ve ağabeyi Hattat İsmail tarafından yetiştirilmiş büyük bir hattattır; özellikle onun elinde Celi Sülüs erişilmez bir seviyeye ulaşır, tuğra ise en güzel formunu bulur. (KSS, s.19)
(ulaşmış, bulmuş-AGZ yerine)
- Hoca Neş'et'in verdiği mahlası bir süre kullanan genç şair, yazdıkları Es'ad mahlasını kullanan kötü şailerin yazdıklarıyla karıştırılmaya başlanınca, hem karışıklıkları önlemek, hem de farklılığını göstermek için kendisine yeni bir mahlas seçer: Galib. (KSS, s.27)
(seçmiş-AGZ yerine)
- Ömrümüz pazarlarda geçer bizim. (GBY, s.38)
(geçiyor-ŞZ yerine)

⁷⁴ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.580.

⁷⁵ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 577.

⁷⁶ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*,s.641-646.

- Eski köye yeni âdet mi *getirirs*in. (GBY, s.75)
(getiriyorsun -ŞZ yerine)
- Onlar yarın akşam treniyle *gelir*ler. (AN, s.123)
(gelecekler -GLZ yerine)
- Şöyle bir ayak ayaküstüne *atar* Haritatos, eline *alır* Amerikan sigarasını, vayy be!
(AT, s.105)
(attı, aldı -GGZ yerine)
- Yengeniz bana misafır geldiği vakit siz de *gelir*siniz. (DK, s.142)
(gelin -EK yerine)

Tatar Türkçesinde, Geniş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları şu zamanların yerine görülebilir;

- Görülen Geçmiş Zaman,
- Gelecek Zaman,
- Şimdiki Zaman.

Geniş zaman kipindeki zaman kaymaları ile ilgili örnekler şunlardır:

- Nindi kiñeş bir*érséñ*, mosafır? — dip soradı İbrahim mulla, doşmannıñ könçığışka taba kilüvéne küz totıp. (s.11/15)
(Ne tavsiye edersin, misafır? — diye sordu İbrahim Molla, düşmanın doğuya doğru geldiğini düşünerek.)
(ediyorsun- ŞZ yerine)
- Allahı boyırsa, şul naratlık bézné kotkar*ır*. (s.12/21)
(Allah izin verirse, o çamlık bizi kurtarır.)
(kurtaracak-GLZ yerine)

- Oçraşkaç açıklanır. (s.16/31)
(Görüşünce açıklanır.)
(açıklanacak-GLZ yerine)
- İrtemé-soñmı bu tamaşa Şetkége barıp iréşér. (s.24/20)
(Er ya da geç bu gösteri Şetke'de duyulur.)
(duyulacak-GLZ yerine)
- Sugış béter. Fronttaşlar kaytır. (s.45/19)
(Savaş biter, cephedekiler dönerler.)
(bitti-döndüler GGZ yerine)
- Kilesé sostav bélen üzém utırtıp ciberérmén. (s.54/37)
(Gelecek trene kendim oturtup bindiririm.)
(bindireceğim-GLZ yerine)
- Kilesé yılga nıklap ezérlenér, imtiñan tapşırası fennerné kabatkabat öyrenér.
(s.64/34)
(Gelecek sene iyice hazırlanır, sınavını vermesi gereken derslere tekrar tekrar çalışır.)
(hazırlanacak,çalışacak-GLZ yerine)
- Ézlevné irtege başlarbiz. (s.74/5)
(Aramalara yarın başlarız.)
(başlayacağız-GLZ yerine)
- İртеge hel iterbéz. (s.140/43)
Yarın hallederiz.
(halledeceğiz-GLZ yerine)

4.1.1.3.2. Görülen Geçmiş Zamandaki Zaman Kaymaları

Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki bugün **-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü** şeklindedir.⁷⁷

Türkiye Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları, şu zamanların yerine kullanılmaktadır.⁷⁸

- Geçmiş Zaman,
 - a)Yakın Geçmiş Zaman,
 - b) Anlatılan Geçmiş Zaman,
- Şimdiki Zaman,
- Geniş Zaman,
- Gelecek Zaman.

Bunlara ait cümle örnekleri şunlardır.

- Birdenbire karşı taraflardan bir keman sesi gelmeye başladı. (DK, s.11)
(YGZ- yerine)
- Bana teslim ol, kurtulduk sayılır. (GBY, s.156)
(kurtulacağız -GLZ yerine)
- Korkunçlu durumdayız. Düşman bizi başsız bastırdı mı bittik say. (DA, s.152)
(biteceğiz-GLZ yerine)
- Yanında alçak sesle konuşanların sözlerine istemeye kulak kabarttı. (PİK, s.71)
(kabartır-GNZ yerine)

⁷⁷ Muharrem ERGİN, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 2004, s.298-299.

⁷⁸ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s. 596-599.

- Onun vaktiyle geldiği yer gibi, şimdi gittiği yeri de şehirde kimse öğrenemedi.
(PİK, s.79)
(öğrenemez-GNZ yerine)
- Düşman kumandanı tercümanla cevap verdi. (PİK, s.89)
(verir-GNZ yerine)
- “Benim büyükbabam burada şehit oldu” dedi. (PİK, s.113)
(olmuş –AGZ yerine)
- Orada, sahildeki gazinoya doğru yürümeye başladı. (i, s.75)
(başlıyor- ŞZ yerine)

Tatar Türkçesinde, Görülen Geçmiş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları, şu zamanların yerine görülebilir;

- Anlatılan Geçmiş Zaman,
- Şimdiki Zaman,
- Geniş Zaman,
- Gelecek Zaman.

Görülen geçmiş zaman kipindeki zaman kaymaları ile ilgili örnekler şunlardır:

- Gabdélhemit küzlerén zur itép açıp İsmegıylge tékeldé. (s.14/17)
(Abdülhamit gözlerini kocaman açıp İsmail’e baktı.)
(bakıyor-ŞZ yerine)
- «Kaptık! — dip göj töşté Reşit.— Bétték!(s.34/19)
(Yakalandık! — diye düşündü Reşit. — Bittik!)
(biteceğiz-GLZ yerine)

- Şul arada uramnan talyan garmun tavışı işétédé. (s.44/31)
(O arada dışarıdan akordeon sesi duyuldu.)
(duyuluyor-ŞZ yerine)
- Kızlar tıp-tın utırsa da, işék şaku tuktalmadı. (s.44/41)
(Kızlar sessiz otursa da, kapının çalması durmadı.)
(durmuyor-ŞZ yerine)
- Sin tégé «yalga ciberéle» digen yazunı hezér ük yuk it. Éleksek, bétték. (s.55/2)
(Sen o «izine gidiyor» yazısını hemen yok et. Yakalanırsak, bittik.)
(biteriz-GNZ yerine)
- Zakire bu bülmeden niçék çıgıp kitüvén de sizmedé. (s.65/36)
(Zakire bu odadan nasıl çıktığını da fark etmedi.)
(çıkılmış-AGZ yerine)
- Şulay uylarga uralıp ipi kisép torganda, yanına kayınanasınıñ kilép basuvın toymıy kaldı ul. (s.121/26)
(Böyle düşüncelere dalıp ekmek keserken, yanına kayın validesinin geldiğini fark etmedi.)
(gelmiş-AGZ yerine)

4.1.1.3.3. Anlatılan Geçmiş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları

Türkiye Türkçesinde Anlatılan Geçmiş Zaman eki bugün **-muş, -miş, -muş, -müş** şeklindedir.⁷⁹

Türkiye Türkçesinde Anlatılan Geçmiş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları şu zamanların yerine kullanılabilir;

⁷⁹ Muharrem ERGİN, *Türk Dili*, s.300.

- Görülen Geçmiş Zaman yerine,
- Geniş veya Gelecek Zaman yerine,
- Şart anlatımında olanlar.⁸⁰

Anlatılan geçmiş zaman kipindeki zaman kaymaları ile ilgili örnekler şunlardır:

- Ayşe, heyecanla babasının elini yakalamış, acele acele içeriye götürüyordu.
(YD, s.27)
(yakaladı-GGZ yerine)
- Hiç ummadığın sıra en umulmaz yerden, bakmışsın haberin doğrusu çıkıvermiş...
(DA, s.246)
(bakarsın, çıkverir-GNZ yerine)
- Genç adam yüzünü kızın omuzları üstüne, dökülü saçları gömmüş. (BGB, 32)
(gömdü- GGZ yerine)
- Farkında olmadan geç vakte kadar içmişiz. (KMM, s.79)
(içtik-GGZ yerine)
- Meğer özrü kabahatinden büyük bir iş daha yapmışım. (HBV, s.9)
(yaptım-GGZ yerine)
- - Asıl bu, yok gibi varlık değil mi maskaralık?
- “Gebermeliydi” mi dersin? Gebermişiz ne çıkar? (Z.Korkmaz,TTG,s.610)
(gebersek-Ş anlam yerine)

⁸⁰ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.608-610.

Tatar Türkçesinde Anlatılan Geçmiş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları şu zamanların yerine görülebilir;

- Görülen Geçmiş Zaman yerine,
- Gelecek Zaman yerine.

Anlatılan geçmiş zaman kipindeki zaman kaymalarıyla ilgili örnekler şunlardır:

- Béz méne meşşer éçéne üzébéz kilép kérgenbéz. (s.26/8)
(Biz işte rezalet içine kendimiz girmişiz.)
(girdik-GGZ yerine)
- Adaşıp, avılınıñ ikénçé başına barıp çıkkanbız bit.(s.26/9)
(Yolu şaşırıp köyün diğer tarafına çıkmışız.)
(çıktık- GGZ yerine)
- Añına kilép, küzlerén açsa, elle nihetlé cir tegeregen. (s. 139/25)
(Aklına geldiğinde gözünü açıp baksa biri sürü yer yuvarlanmış.)
(yuvarlandığımı görececek-GLZ yerine)
- Béz indé yeşén yeşegen, aşın aşagan. (s.163/7)
(Biz artık yaşımızı yaşamışız, yemeğimizi yemişiz.)
(yaşadık, yedik-GGZ yerine)
- Evén bazına töşken iç min! — dip sören sala bu.(s.190/20)
(Ambar mahzenine düşmüşüm ben! — diye bağıyor bu.)
(düştüm-GGZ yerine)

4.1.1.3.4. Şimdiki Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları

Şimdiki zaman **-(i)yor** eki zaman kaymasına uğrayarak,

- Görülen Geçmiş Zaman,
- Anlatılan Geçmiş Zaman,
- Gelecek Zaman ve
- Geniş Zaman ifadelerinde de kullanılır.⁸¹

Şimdiki zaman kipindeki zaman kaymaları ile ilgili örnekler şunlardır:

- Zavallı Dilber sabahları erken kalkıyor, incecik şiltesini bin bela ile kaldırıyor, odaları süpürüyor. (SZ, s.22)
(kalkar-kaldırır, süpürür-GNZ yerine)
- Nitekim Galib'in ilk hocasının babası olduğu hususunda bütün kaynaklar birleşiyor. (KŞŞ, s.24)
(birleşir-GNZ yerine)
- Bağlarımla bir tüccardan ziyade bir sanatkâr gibi meşgul oluyorum. (DK, s.6)
(olurum-GNZ yerine)
- İşte bütün o nefsinin zapt edemeyerek yaptığı kavgalar onu zedeleyecek birer sebep oluyor. (AŞM, s.329)
(oldu- GGZ yerine)
- Tekrar Bursa mektubuma dönüyorum. (AN, s.116)
(döndüm-GGZ yerine)
- Tren kalkıncaya kadar münakaşa yapılıyor. (AN, s.112)
(yapıldı- GGZ yerine)

⁸¹ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.614-619.

- Bir çeyrek geçmeden otomobil kara saplanıyor. (AN, s.196)
(saplandı-GGZ yerine)
- Bu gece başlıyorum işe. (SK, s.36)
(başlayacağım- GLZ yerine)
- Birbirini övüp eski mazmunları tekrar etmekle yetinen, yaratıcılıktaki eksiklerini kapatmak için dünyada söylenmedik söz kalmadığını belirterek *bıkr-i mazmûn*'u inkâr eden müteşairleri kıyasıya eleştiriyor. (KSS, s.33)
(eleştirmiş-ANZ yerine)

Tatar Türkçesinde, Şimdiki Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları şu zamanların yerine görülebilir;

- Görülen Geçmiş Zaman,
- Anlatılan Geçmiş Zaman,
- Geniş Zaman,
- Gelecek Zaman.

Şimdiki zaman kipindeki zaman kaymalarıyla ilgili örnekler şunlardır:

- Éraktan min, teksir. Kazan yağınnan kilém. (s.9/39)
(Uzaktanım ben, teksir. Kazan tarafından geliyorum.)
(geldim-GGZ yerine)
- Çukınırğa télemegennernéñ maltuvarın alıp kiteler. (s.10/16)
(Vaftiz olmayı istemeyenlerin mallarını alıp götürüyorlar.)
(götürdüler-GGZ yerine)

- Karşı kilgen irlerné kılıçtan ütke**e**ler. (s.10/16)
(Karşı gelen adamları kılıçtan geçiriyorlar.)
(geçirdiler-GGZ yerine)
- Hıatın-kızlarını gaskerileréne bir**e**ler... (s.10/17)
(Kadınları askerlerine veriyorlar...)
(verdiler-GGZyerine)
- Mösélmannar... mösélmannar çukın**a**mı? (s.10/33)
(Müslümanlar... Müslümanlar vaftiz oluyorlar mı?)
(oldular mı?-GGZ yerine)
- Kaysısı çığıp kaç**a**. Şulay kotıl**a**.(s.10/34-35)
(Bazıları çıkıp kaçıyor. Öyle kurtuluyor.)
(kurtuldu-GGZ yerine)
- Kaysısı başın saklap kalu öçén géne çukıngan bul**a** da üz dinébézge kabat kay**a**.
(s.10/36)
(Bazıları kafasını korumak için vaftiz olmuş gibi yapıyor, sonra kendi dinimize tekrar dönüyor.)
(yaptı, döndü-GGZ yerine)
- Allahı Tegaleden gafu sorap, tevbe dogası ukı**y**, yarlıkavın ütén**e**.(s.10/37)
(Allah Teâlâ'dan özür dileyip tövbe duası okuyor, affedilmesi için yalvarıyor.)
(okudu,yalvardı-GGZ yerine)
- Közgé yañgırlı könnerde anıñ çiré köçey**e**. (s.11/1)
(Güzün yağmurlu günlerinde onun hastalığı artıyor.)
(arttı-GGZ yerine)
- Anıñ uyların tagın urıslar bil**i**. (s.17/22)
(Onun aklına yine Ruslar giriyor.)
(girdi-GGZ yerine)

- Dımlı salkın cilden abzardagı mallar tuña.(s.11/28)
(Nemli, soğuk rüzgârdan ahırdaki hayvanlar donuyor.)
(donmuş-AGZ yerine)
- Hem baylar yetimené temlé-tatlı süzler, buş vegdeler bélen Kazanga ozatalar.
(s.19/40)
(Ve zenginler yetimi tatlı sözlerle, boş vaatlerle Kazan'a gönderiyorlar.)
(göndermişler-AGZ yerine)
- Bibisaranı bay abzası balasız gailege urnaştırıa. (s.19/41)
(Zengin amca Bibisara'yı çocuksuz aileye yerleştiriyor.)
(yetiştirmişler-AGZ yerine)
- Baştarak süzlerénde tora alar. (s.19/41)
(Önce sözlerinde duruyorlar.)
(durmuşlar-AGZ yerine)
- Velieħmet Kazanda tuva. (s.20/1)
(Veliahmet Kazan'da doğuyor.)
(doğmuş-AGZ yerine)
- Emma ul tuganda, Enisé can bire. (s.20/1)
(Ama o doğduğunda annesi can veriyor.)
(can vermiş-AGZ yerine)
- Hucalar balası bulıp kala ul. (s.20/2)
(Sahiplerin çocuğu olarak kalıyor.)
(kalmış-AGZ yerine)
- Bibisara yaktı dönyadan kitkeç, Hekimcannar ciñél sulış ala.(s.20/3)
(Bibisara bu dünyadan gittikten sonra Hekimcanlar nefes alıyorlar.)
(almışlar-AGZ yerine)

- Velieħmet, yetimlékné sizmiçe, üzén terbiye kılıuçıların «eti», «eni» dip üse.
(20/5)
(Veliahmet, yetimliği hissetmeden, ona bakanlara «anne», «baba» diyerek büyüyor.)
(büyümüş- AGZ yerine)
- Un yeşke citkençé şulay bula. (s.20/6)
(On yaşına kadar böyle oluyor.)
(olmuş-AGZ yerine)
- Bala-çaga sugışmıy gına üsemé soñ?Un yeşénde Velieħmet te kürşé malayı bélen çekeleşe. Tégésénéñ borını kanıy. Yılap öyme kérép kite.(s.20/7-8-9)
(Çoluk çocuk hiç dövüşmeden büyür mü? On yaşında Veliahmet de komşu çocuğu ile kavga ediyor. Diğerinin burnu kanıyor. Ağlayarak evine gidiyor.)
(etmiş- kanamış-gitmiş AGZ yerine)
- Başka çakta kart mulla İbrahim vegaz söyler idé. Anıñ süzé küñélné tınıçlandıra, avıru-sırhavlarnıñ ömétéñ nıgıta, kaygı-ħesretléne yuata.(s.9/34-35)
(Başka zaman İbrahim Molla vaaz verirdi. Başka zaman yaşlı molla İbrahim vaaz söylerdi. Onun sözü gönlü sakinleştiriyor, hastaların ümitlerini güçlendiriyor, dertleri teselli ediyor.
(sakinleştirir,güçlendirir,teselli eder-GNZ yerine)
- Tayçık çağınnan uk abıysı kulınnan tem-tom tatıp üskengemé, biye de bik yekın ite. (s.13/14)
(Tay zamanından beri ağabeyinin elinden yemler tadıp büyüdüğünden mi, kısrak da onu yakın görüyor.)
(görür-GNZ yerine)

- Şul können birlé Talkış kızı Glkamal Gabdelhemitneñ yöregé türénde yeşi.
(s.16/13)
(O günden beri Talkış kızı Glkamal Abdülhamit'in kalbinde yaşıyor.)
(yaşar-GNZ yerine)
- Can tartmasa da, kan tart**a**, digenneré, belki, şuşıdır.(s.20/33)
(Can çekmese de, kan çekiyor dedikleri belki budur.)
(çeker-GNZ yerine)
- Alar avılında saban tuvyn cıyın dip yrteler. (s.50/34)
(Onlar köyünde saban düğününe cıyın diyorlar.)
(derler-GNZ yerine)
- İртеge éŝné başlybız. (s.112/3)
(Yarın işe başlıyoruz.)
(başlayacağız-GLZ yerine)

4.1.1.3.5. Gelecek Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları

Türkiye Türkçesindeki **-AcAk** gelecek zaman eki de, birtakım zaman kaymalarına uđramıŝtır.

- Görülen veya Anlatılan Geçmiş Zaman yerine,
- Geniş Zaman yerine,
- şimdiki Zaman yerine,
- Emir ve İstek gösterenler.⁸²

⁸² Zeynep KORKMAZ, a.g.e., s.631-635.

Gelecek zaman kipindeki zaman kaymalarıyla ilgili örnekler şunlardır:

- “Allah’tır bela verecek, ademoğludur dayanacak, bunun ötesi bu” dediler.
(DA,s.22)
(dayanır-GNZ yerine)
- Bu gecelerde dinlediğim peygamber, evliya, cin peri masallarının tadını hiçbir zaman unutmuyacağım. (AN,s.123)
(unutmam-GNZ yerine)
- Bu kıymetli hediye lâyık olduğu ehemmiyet ve itina ile saklayacağım. (FS,88)
(saklarım-GNZ yerine)
- Osmanlı ordusu, Serbeş’te Avusturya ordusunu bozguna uğratarak büyük bir zafer kazanmışsa da, kısa bir süre sonra Osmanlı-Rus hududunda en önemli savunma noktalarından biri sayılan Özi kalesinin düşmesi bu başarıyı gölgeleyecek ve savaş 1792’de imzalanan Yaş Müahedesi’ne kadar zaferler ve yenilgilerle devam edecektir. (KŞŞ, s.56)
(gölgeledi-etti GGZ yerine)
- Bu sabah erken odama gelerek sana mektup yazarsam gönderebileceğini söylediği vakit ne kadar sevindiğimi görerek o da şaştı. Hemen kaleme sarıldım, benim güzel kardeşim, sana geçen bir ayda başımdan geçenleri yazacağım.
(Z. Korkmaz, TTG, s.635)
(yazıyorum-ŞZ yerine)
- Hanımefendi için, diyor, viski bulacaksınız. Mutlaka bulacaksınız. Black and White olacak hem de. (Z. Korkmaz, TTG, s.636)
(bulun- olsun- Emir gösterenler)

Tatar Türkçesinde, Gelecek Zaman Kipindeki Zaman Kayması şu zamanın yerine görülebilir;

- Geniş Zaman.

Gelecek zaman kipindeki zaman kaymalarıyla ilgili örnekler şunlardır:

- Şulay bulsa da etisé cibermeye**çek**. (s.13/3)
(Öyle olsa da babası izin vermeyecek.)
(vermez-GNZ yerine)
- Eti meñgé rizalık birmeye**çek**. (s.14/18)
(Babam asla izin vermeyecek.)
(vermez-GNZ yerine)
- Yuk, başka hatın-kız bélen Ruziye anı bülüşmeye**çek**! (s.108/21)
(Hayır, Ruziye onu başka kadınla paylaşmayacak.)
(paylaşmaz-GNZ yerine)
- Küsek küterép, senek-balta totıp kına korallı gaskerge karşı toru mömkin tügél, e uris ye imanıñnı, ye canıñnı ala**çak**. (s.12/3)
(Kalın sopalar kaldırıp baltalar tutup silahlı askere karşı durmak mümkün değil, Rus ya imanı ya da canını alacaktır.)
(alır-GNZ yerine)

4.1.1.2.2. Tasarlama Kipleri

Gramerlerimizde *dilemeli kip*, *isteme kipleri*, *dilek kipleri*, *uyarı kipleri* gibi farklı terimlerle karşılanan *tasarlama kipleri*, fiilin olumlu veya olumsuz yöndeki

gerçekleşmesini; tasarlanana istek, emir, şart ve gereklilik kavramları içinde veren kiplerdir.⁸³

4.1.1.2.2.1. Şart Kipi

Bu kipte fiil şarta bağlandığı için hiçbir hüküm ifade etmez; hiçbir dilek, istek, temenni, zorlama anlatmaz. Yalnız isteksiz, dileksiz mücerret bir tasarlama ifade eder.⁸⁴

Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de şart kipi *-sa* ekiyle ifade edilir.⁸⁵

Teklik 1. şahıs	utır-sa-m “otursam”	kér-se-m “girse”
Teklik 2. şahıs	utır-sa-ñ “otursan”	kér-se-ñ “girmesen”
Teklik 3. şahıs	utır-sa “otursa”	kér-se “girmese”
Çokluk 1. şahıs	utır-sa-k “otursak”	kér-se-k “girmesek”
Çokluk 2. şahıs	utır-sa-gız “otursanız”	kér-se-géz “girmeseniz”
Çokluk 3. şahıs	utır-sa-lar “otursalar”	kér-se-ler “girmeseler”

Şart kipinin kullanımıyla ilgili örnekler şunlardır:

- Küterélép yulga karasam, biş-altı yeşler tireséndegé kızçıknı citeklep, bér hatın ziratka taba kile. (s.8/13)
(Başımı kaldırıp yola bak^{sa}m beş altı yaşındaki kızı tutmuş, bir kadın mezarlığa doğru geliyor.)

⁸³ Zeynep KORKMAZ, a.g.e., s.647.

⁸⁴ Mustafa ÖNER, a.g.e., s.193.

⁸⁵ Ahmet BURAN; Ercan ALKAYA, a.g.e., s.232.

- Aş bülmeséne kërse de, çey yanına utırsa da, küñélé bolgana, ukşıta. (s.19/32)
(Yemek odasına girse de, çay yanına otursa da, midesi bulanıyor.)
- Tön citkenné şuşında kötép, annarı Nedérhan abıylarga barsak kına. (s.27/22)
(Gece olana kadar burada bekleyip sonra Nadirhan Ağabeylere gitsek.)
- Açka yığılıp ülse de barmıy ul aniñ yanına! (s.69/27)
(Açlıktan ölse de, oraya gitmez onun yanına!)
- «Yar buylatıp barsam, tegayın bakçaga kilép çıgaçakmın», — dip uyladı Batır.
(s.139/27)
(«Kıyı kenarından gitsem galiba bahçeye ulaşacağım», — diye düşündü Batır.
- Avlak urında turı kitérép, kısıp alsammı éçegésén çıgaram çıgaruvın...(s.179/8)
(Eh! İssız yerde yakalasam da, içini çıkaracağım...)

Şart kipinin olumsuzu *ma/-me* ile yapılır.⁸⁶

Teklik 1. şahıs	bul-ma-sa-m “olmasam”	kil-me-se-m “gelmesem”
Teklik 2. şahıs	bul-ma-sa-ñ “olmasan”	kil-me-se-ñ “gelmesen”
Teklik 3. şahıs	bul-ma-sa “olmasa”	kil-me-se “gelmeşe”
Çokluk 1. şahıs	bul-ma-sa-k “olmasak”	kil-me-se-k “gelmesek”
Çokluk 2. şahıs	bul-ma-sa-gız “olmasanız”	kil-me-se-géz “gelmeseniz”
Çokluk 3. şahıs	bul-ma-sa-lar “olmasalar”	kil-me-se-ler “gelmeseler”

Şart kipinin olumsuz biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Ülerge télemeñ de, ütérler. (s.21/15)
(Ölmeyi istemesen de, öldürürler.)
- Çukınmasak, alar béznéñ başını kıyaçak. (s.21/23)
(Vaftiz olmasak onlar bizim başımızı kesecekler.)

⁸⁶ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.496.

- «Yırtkıcılar arttan *kilmese* géne yarar idé...» (s.30/21)
(Hayvanlar arkadan gelmese iyiydi.)
- Nişle*mese*géz, béрни bulmas. (s.54/36)
(Bir şey yapmamışsanız, hiçbir şey olmaz.)
- Tagın çakır*mas*alar yararıyı. (s.99/1)
(Tekrar çağırmasalar iyiydi.)

4.1.1.2.2. İstek Kipi

Tasarlama kiplerinden olan bu çekim, söz konusu hareketi istek halinde ifade eder, dilek bildirir.⁸⁷ Tatar Türkçesinde istek çekimi iki şekilde yapılır.⁸⁸

a) Fiil kök ve gövdelerine *-AsI* ekinin üzerine *kil-* “*gel-*” kelimesi getirilerek yapılır. Bu yapı Türkiye Türkçesindeki {AsI+iyelik eki gel-} biçimiyle denktir.

b) Fiil tabanına getirilen *-mAkçI* ekiyle yapılır.

Teklik 1. şahıs	kayt-ası-m kile “dönesim geliyor”	çakır-makçı-mın “çağırarak niyetindeyim”
Teklik 2. şahıs	kayt-ası-ñ kile “dönesin geliyor”	çakır-makçı-sıñ “çağırarak niyetindesin”
Teklik 3. şahıs	kayt-ası kile “dönesi geliyor”	çakır-makçı “çağırarak niyetinde”
Çokluk 1. şahıs	kayt-ası-bız kile “dönesiniz geliyor”	çakır-makçı-bız “çağırarak niyetindeyiz”
Çokluk 2. şahıs	kayt-ası-gız kile “dönesimiz geliyor”	çakır-makçı-sız “çağırarak niyetindesiniz”
Çokluk 3. şahıs	kayt-ası-ları kile. “dönesileri geliyor”	çakır-makçı-lar “çağırarak niyetindeler”

⁸⁷ Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.197.

⁸⁸ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.717.

İstek kipinin olumlu şekliyle ilgili kullanımlar şunlardır.

- Tormış avır buluda da eş yuk, kiyém-salımnıñ yamavlı buluvına da is kitmi: uynıysı, cırlıysı, kuñél açası *kile*.(s.44/1)
(Hayatın zor olmasında işin yok, kıyafetinin yamalı olması da sorun yaratmıyor; oynayası şarkı söyleyesi, eğlenesi geliyor.)
- *Kaytası kile*. (s.55/33)
(Dönesi geliyor.)

İstek kipinin olumsuz çekimi *kilme* ve *yuk* kelimeleriyle yapılır.⁸⁹ Metinde istek kipinin olumsuz çekimiyle ilgili örneğe rastlanılmadı.

Teklik 1. şahıs	bétér-esé-m kilmé “bitiresim gelmiyor”	bétér-esé-m yuk “bitiresim yok”
Teklik 2. şahıs	bétér-esé-ñ kilmé “bitiresin gelmiyor”	bétér-esé-ñ yuk “bitiresin yok”
Teklik 3. şahıs	bétér-esé kilmé “bitiresi gelmiyor”	bétér-esé yuk “bitiresi yok”
Çokluk 1.şahıs	bétér-esé-béz kilmé “bitiresimiz gelmiyor”	bétér-esé-béz yuk “bitiresimiz yok”
Çokluk 2.şahıs	bétér-esé-séz kilmé “bitiresiniz gelmiyor”	bétér-esé-séz yuk “bitiresiniz yok”
Çokluk 3.şahıs	bétér-esé-ler kilmé “bitiresileri gelmiyor”	bétér-esé-ler yuk “bitiresileri yok” ⁹⁰

4.1.1.2.2.3. Gereklilik Kipi

Bu çekim, tasarlanan hareketin gerekliliğini gösterir. Gerekli olan, gereklilik şekline bürünen bir tasarlama ifade eder.⁹¹

⁸⁹ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.497.

⁹⁰ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.497.

⁹¹ Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.207.

Tatar Türkçesinde gereklilik kipi, iki şekilde yapılır. Birincisi fiil köküne mastar eki *-rgA* ve *kirek* “*gerek*” kelimesi getirilerek yapılır. Diğeri ise *-rgA* ekine *tiyêş/ tiyêş* “*gerek, uygun*” kelimesi getirilerek yapılır.⁹²

Teklik 1. şahıs	miña kayt-ırğa kirek “dönmeliyim”	kér-(é)rge tiyêş “girmeliyim”
Teklik 2. şahıs	siña kayt-ırğa kirek “dönmelisin”	kér-(é)rge tiyêş “girmelisin”
Teklik 3. şahıs	aña kayt-ırğa kirek “dönmeli”	kér-(é)rge tiyêş “girmeli”
Çokluk 1. şahıs	bézge kayt-ırğa kirek “dönmeliyiz”	kér-(é)rge tiyêş “gimeliyiz”
Çokluk 2. şahıs	sézge kayt-ırğa kirek “dönmelisiniz”	kér-(é)rge tiyêş “girmelisiniz”
Çokluk 3. şahıs	alarga kayt-ırğa kirek “dönmeliler”	kér-(é)rge tiyêş “girmeliler”

Gereklilik kipinin olumlu şekliyle ilgili örnekler şunlardır:

- İртеге мulla абзıу ҳалık алдында ни дiп еytérge *tiyêş* indé? (s.14/25)
(Yarın Molla Amca halkın önünde ne söylemeli?)
- Alarga bik sak bulırğa *kirek*. (s.59/4)
(Onlara çok dikkat etmeli.)
- Ul ukırğa kéréрге *tiyêş!* (s.67/36)
(O üniversiteye girmeli.)
- Һéзметémné tutırıp, тizрек kaytırға *kirek* miña.(s.151/5)
(Görevimi doldurup hemen dönmeliyim.)

Gereklilik kipinde olumsuz çekim için şahıs zamiriyle başlayan çekimde *-mAskA kirek (tiyêş)* yüklemi yer alır.⁹³ Metinde gerekliliğin olumsuz şekliyle ilgili örneğe rastlanılmadı.

⁹² Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.718.

⁹³ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.718.

Teklik 1. şahıs	miña utır-maskı kirek “oturmamalıyım”
Teklik 2. şahıs	siña utır-maskı kirek “oturmamalısn”
Teklik 3. şahıs	aña utır-maskı kirek “oturmamalı”
Çokluk 1. şahıs	bézge utır-maskı kirek “oturmamalıyız”
Çokluk 2. şahıs	sézge utır-maskı kirek “oturmamalısnız”
Çokluk 3. şahıs	alarga utır-maskı kirek “oturmamalılar” ⁹⁴

4.1.1.2.2.4. Emir Kipi

Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır. Bu kalıpta kip ekleriyle şahıs ekleri iç içe geçmiştir. Fiil kök ve gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahıs da karşıladığından, kipe ayrıca şahıs eki getirilmez.⁹⁵ Emir kipinde her şahıs için ayrı ek kullanılır.⁹⁶

Teklik 1. şahıs	bar-ıym “gidelim”
Teklik 2. şahıs	bar “git”
Teklik 3. şahıs	bar-sın “gitsin”
Çokluk 1. şahıs	bar-ıyk “gidelim”
Çokluk 2. şahıs	bar-ı-gız “gidin”
Çokluk 3. şahıs	bar-sınnar “gitsinler”

⁹⁴ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.718.

⁹⁵ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.665.

⁹⁶ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s. 718.

Emir kipinin olumlu şekliyle ilgili örnekler şunlardır.

- 1945 yılını yazına ayak baskanda atını suysınnar elé! (s.39/6)
(1945 yılının baharına girerken atı kessinler ya!)
- Utırığız Zakire hanım. (s.75/18)
(Oturun Zakire Hanım.)
- Uzışlıy bér heléñné bélép çıgıym dip kérüvém idé. (s.100/40)
(Geçerken bir halini sorayım demiştim.)
- Eyde, lutçı kunak yortına barıyk elé. (s.102/33)
(Hadi, en iyisi misafirhaneye gidelim.)
- Kiléñnéñ avızın tomalıym dip, télénnen temséz süz töşüvén toymıy da kaldı.(s.122/5)
(Gelininin ağzını kapatayım diye, dilinden çirkin sözün düştüğünü fark etmedi.)
- Kura cilegé bélen sıylıym elé üzéñné. (s.130/3)
(Ahududu ısmarlayım sana.)

Emir kipinin olumsuz çekimi, olumsuzluk eki **-ma**, **-me** ile yapılır. 1. teklik ve çokluk şahısta daralma meydana gelir.⁹⁷

Teklik 1. şahıs	aşa-mı-y-m “yemeyeyim”
Teklik 2. şahıs	aşa-ma “yeme”
Teklik 3. şahıs	aşa-ma-sın “yemesin”
Çokluk 1. şahıs	aşa-ma-y-bız “yemeyelim”
Çokluk 2. şahıs	aşa-ma-gız “yemeyin”
Çokluk 3. şahıs	aşa-ma-sınnar “yemesinler”

⁹⁷ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.497.

Emir kipinin olumsuz şekliyle ilgili örnekler şunlardır:

- Betiler aşamasın dipmé? (s.8/11)
(Koyunlar yemesin diyemi?)
- Tınıgız çıkmasın. (s.44/39)
(Sesiniz çıkmasın.)

Tasarlama kiplerinde de soru biçimi *-mi, -mé* ile yapılmaktadır.⁹⁸

- Nu, yégétler, hâk dinlé adem bulasıgız *kilemé*?! (s.22/13)
(Evet, erkekler, hal dinli adam olasınız geliyor mu?)
- Çukındıra başlasalar, rızalaşkan bulıp kılanıykmı? (s.21/21)
(Vaftiz etmeye başlasalar, razı olmuş gibi hareket edelim mi?)

4.1.1.2.3. Birleşik Çekim

Bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıktığını ve çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulur. Birleşik çekim iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden ibarettir. Birleşik çekimin üç kipi vardır: Hikâye, rivayet, şart.⁹⁹

⁹⁸ Nicholas POPPE, *a.g.e.*, s.85.

⁹⁹ Muharrem ERGİN, *Türk Dil Bilgisi*, s.320.

4.1.1.2.3.1. Hikâye Birleşik Zaman

Birleşik çekimin hikâye şekli asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin görülen geçmiş zamanda cereyan etmiş olduğunu bildirir. Bu çekim konuşanın geçmiş zamanda gördüğü hareketleri hikâye etmek için, anlatmak için kullandığı fiil şeklidir.¹⁰⁰

Tatar Türkçesinde hikâye birleşik çekimi, Eski Türkçedeki şeklinden “*er-* yardımcı fiil kökü *-di* görülen geçmiş zaman eki” gelişmiş olan “*-erdi> idé*” eki getirilerek yapılır.¹⁰¹

Geniş Zamanın Hikâyesi

Geniş zamanın hikâyesi Tatar Türkçesinde geniş zaman ekinin üzerine “*-Ar;* *-r*” *idé* getirilerek yapılır. *-A idé ; -y idé* biçiminde şimdiki zaman işlevli biçimi de vardır. *Asiyenëñ etisé açulanışuv, këmge de bulsa üpkelevnëñ ni ikenlégén bélmıy idé.* “*Asiye'nin babası kızmanın ve her hangi birisine öfkelenmenin ne olduğunu bilmezdi.*”¹⁰²

Banguoğlu'nda *Geniş Zamanın Anlatması* olarak adlandırılır ve geçmişte bir geniş zaman, sınırsız bir şimdiki zaman anlattığı belirtilirken basit geniş zaman kipinin anlam özelliklerini geçmiş planına aktardığı ifade edilir. “*Teyzem çok sigara içerdi.*”¹⁰³

Teklik 1.şahıs	péşér-ér idé-m “pişirirdim”
Teklik 2.şahıs	péşér-ér idé-ñ “pişirirdin”
Teklik 3.şahıs	péşér-ér idé “pişirirdi”

¹⁰⁰ Muharrem ERGİN, *Türk Dil Bilgisi*, s.321-322.

¹⁰¹ Levent DOĞAN, *a.g.e.*, s.500.

¹⁰² Ahmet Bican ERCİLASUN, *a.g.e.*, s.720.

¹⁰³ Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., 8.b.,Ankara, 2007, s.462.

Çokluk 1.şahıs	péşér-ér idé-k “pişirirdik”
Çokluk 2.şahıs	péşér-ér idé-géz “pişirirdiniz”
Çokluk 3.şahıs	péşér-ér idé-ler “pişirirlerdi”

Geniş zamanın hikâyesinin olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Başka çakta kart mulla İbrahim vegaz söyler **idé**. (s.9/33)
(Başka zaman yaşlı Molla İbrahim vaaz söylerdi.)
- Gabdélhemit bélen İsmegıyl kilép kotkarmasa, hezér alar nindi helde bulır **idé?**
(s.30/11)
(Abdülhamit ile İsmail gelip kurtarmasaları, şimdi onlar ne hallerde olurlardı?)
- Mondagı hellerné söyler **idéñ**. (s.54/41)
(Buradaki durumları anlatırdın.)
- Yulda éskért oçrasa, şunda kunar **idé**k. (s.57/27)
(Yolda konvoy görsek, orada uyurduk.)
- Alay disem... heber ittérér **idéñ**?! (s.71/12)
(Öyle desem... Haber verirdin?!)
- Zakire aniñ eşten kaytuvına, tokmaç kisép, aş péşérér **idé**. (s.74/15)
(Zakire onun işten geldiği saate, tokmaç keserek çorba pişirirdi.)
- Yugıyse küpten taşlap kiter **idé**. (s.74/23)
(Yoksa çoktan bırakıp giderdi.)
- Ruziye yanına kilgende, portfélénde zatlı konyak, kara uvıldık, kulında rozaççekleré bulır **idé**. (s.99/34)
(Ruziye yanına geldiğinde, çantasında pahalı konyak, siyah havyar, elinde gül çiçekleri olurdu.)

Yapının olumsuz eklendiği fiil kök veya gövdesindeki son hecesiyle girdiği kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak **-mAs idé** şeklindedir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, a.g.e., s.136.

Teklik 1. şahıs	cır-la-mas idé-m “söylemezdim”
Teklik 2. şahıs	cır-la-mas idé-ñ “söylemezdin”
Teklik 3. şahıs	cır-la-mas idé “söylemezdi”
Çokluk 1. şahıs	cır-la-mas idé-k “söylemezdik”
Çokluk 2. şahıs	cır-la-mas idé-géz “söylemezsiniz”
Çokluk 3. şahıs	cır-la-mas idé-ler “söylemezdiler”

Geniş zamanın hikayesinin olumsuz biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Yuğyşe téléne ni kilse, şunu cırlamas *idé*.(s.44/7)
(Yoksa ağzına ne gelse, onu söylemezdi.)
- Télegé bulgan surette de vakıtı citmes *idé*. (s.72/3)
(İsteği olduğu hâlde de zamanı kalmazdı.)
- Büleklernéñ igé çigé bulmas *idé*. (s.100/1)
(Hediyelerin sonu olmazdı.)
- Min alay dip eytmes *idém*, — di ul. (s.138/42)
(Ben öyle demezdim, — diyor o.)

Şimdiki Zamanın Hikâyesi

-A şimdiki zaman ekine *idé* eki getirilerek yapılır.¹⁰⁵

Tatarskaya Grammatika’da *Proşedşyee Nezakonçennoye Vremya/Temamlanmagan Ütken Zaman (Tamamlanmamış Geçmiş Zaman)* şeklinde adlandırılan bu yapının işlevleri geçmişte akış, sürerlilik gösteren bir olayın anlatılması; geçmişte akış halindeki bir olayın tekrarlılığının, çok kezliliğin, her zamanlılığın anlatılması;

¹⁰⁵ Ahmet Bican ERCİLASUN, a.g.e., s.719.

konuşma anıyla eş zamanlı bir olayın ve şart cümlelerinde ceza kısmının bildirilmesi olarak gösterilir.¹⁰⁶

Teklik 1.şahıs	utır-a idé-m “oturuyordum”
Teklik 2.şahıs	utır-a idé-ñ “oturuyordun”
Teklik 3.şahıs	utır-a idé “oturuyordu”
Çokluk 1.şahıs	utır-a idé-k “oturuyorduk”
Çokluk 2.şahıs	utır-a idé-géz “oturuyordunuz”
Çokluk 3.şahıs	utır-a idé-ler “oturuyorlardı”

Şimdiki zamanın hikâyesinin olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Kayda očraşa idégéz, ul očraşular niček üte **idé?**(s.96/37)
(Nerede buluşurdunuz, o görüşmeler nasıl geçiyordu.)
- Meçétte ikéndé namazı ukıylar **idé.** (s.9/20)
(Camide ikinci namazı kılıyorlardı.)
- Anıñ küñélé şat, yöregé kayadır aşkına, yarışka çıkkan çabış atıday yarsıy **idé.**
(s.22/36)
(Onun gönlü rahat, kalbi bir yere acele ediyor, yarışa çıkmış koşu atı gibi kuduruyordu.)
- Ayırmaçık işétélme de, avılda niler kılınuvın çamalarga bula **idé.** (s.23/31)
(Tam duyulmasa da, köyde neler olduğunu anlayabiliyordu.)
- Anda popniñ suzıp-suzıp üz dogasın ukuvı işétéle **idé.** (s.24/41)
(Orada papazın uzun uzun kendi duasını okuduğu duyuluyordu.)
- Anıñ karşısında yılıy-yılıy küzleré şéşengen Gólkamal utıra **idé.**(s.26/31)
(Onun karşısında ağlaya ağlaya gözleri şişmiş Gólkamal oturuyordu.)
- Alar yulga kuzgalganda, tañ yakınlaşa **idé** indé. (s.28/3)
(Onlar yola çıktıklarında, şafak yaklaşıyordu.)

¹⁰⁶ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*, s.107.

- Segiydenéñ yartılaş batıp ölgérgen yuyış kiyémneré inéş urtasında tirbele **idé**. (s.29/34)
(Sagide'nin batmış olduğu kıyafetleri nehir ortasında sallanıyordu.)
- Anıñ canı yılıy **idé**. (s.87/27)
(Onun canı ağlıyordu.)
- Başka kiçlerné bala iméze başlavga, Zakire yokıga izri başlıy **idé**. (s.106/15)
(Diğer akşamları çocuğu emzirmeye başladığında Zakire hemen uykuya dalıyordu.)

Olumsuzu ise tek heceli fiilde kök, çok heceli fiil kök veya gövdesindeki son hece vokaliyle girdiği kalınlık-incelik ses uyumuyla dar-düz vokallidir. **-mıy/-mi idé**.¹⁰⁷

Teklik 1.şahıs	bél-mi idé-m “bilmiyordum”
Teklik 2.şahıs	bél-mi idé-ñ “bilmiyordun”
Teklik 3.şahıs	bél-mi idé “bilmiyordu”
Çokluk 1.şahıs	bél-mi idé-k “bilmiyorduk”
Çokluk 2.şahıs	bél-mi idé-géz “bilmiyordunuz”
Çokluk 3.şahıs	bél-mi idé-ler “bilmiyorlardı”

Şimdiki zamanın hikâyesinin olumsuz biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Anıñ Gölkamaldan hiç kéne de ayırılası kil**mi idé**.(s.28/26)
(Onun Gölkamal'dan ayrılması gelmiyordu.)
- Emma Mirseyéténéñ Albina bélen béрге eşlevén bél**mi idé**.(s.104/13)
(Ama Mirseyet'in Albina ile çalıştığını bilmiyordu.)
- Mondıy butalçık uylar élégrek başına kérép te karam**ıy idé**. (s.178/2)
(Eh! Böyle karışık düşünceler eskiden aklına bile gelmiyordu.)

¹⁰⁷ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*, s.107.

- Cümle tikşerüne mektepte ukıganda da yaratmıy idém, – didé yégét, gezi-tén östel çitene kuvyıp. (s.148/19)
(Cümle yapısını okulda iken de sevmiyordum, – dedi erkek gazeteye masaya bırakarak.)

Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Tatar Türkçesinde görülen geçmiş zamanın hikâyesi; **-DI** görülen geçmiş zaman ekine **idé** getirilerek yapılır.¹⁰⁸ Metinde bununla ilgili örneğe rastlanılmamıştır.

Teklik 1. şahıs	bél-dé idé-m “bildiydim”
Teklik 2. şahıs	bél-dé idé-ñ “bildiydin”
Teklik 3. şahıs	bél-dé idé “bildiydi”
Çokluk 1. şahıs	bél-dé idé-k “bildiydik”
Çokluk 2. şahıs	bél-dé idé-géz “bildiydiniz”
Çokluk 3. şahıs	bél-dé idé-ler “bildiydiler” ¹⁰⁹

Anlatılan Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Tatar Türkçesinde anlatılan geçmiş zamanın hikâyesi **-GAN** ekine, **idé** getirilerek yapılır.¹¹⁰

Tatarskaya Grammatika’da *Aldan Ütken Zaman (Uzak Geçmiş Zaman)* olarak adlandırılan bu morfemin geçmişteki bir olaydan daha önce geleni bildirme, yarıda kesilen bir eyleme işaret etme, geçmişte belli bir anda yapılan bir olayı bildirme,

¹⁰⁸ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.500.

¹⁰⁹ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.500.

¹¹⁰ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.719.

konuşma anıyla irtibatlıgeçmiş bir olayı bildirme, -dı ile bildirilebilecek bir olayı duyg değeri anlam yüküyle bildirme, fiilin sonucunu kuvvetlendirmek için vurgulandırma, bugünle göreceli olarak geçmişte varsayımlı olayları (-(A/I)rdI anlamında) bildirme, bitmiş olayı aktarmalı anlatım işlevlerine sahip olduğu bildirilir.¹¹¹

Teklik 1.şahıs	kal-gan idé-m “kalmıştım”
Teklik 2.şahıs	kal-gan idé-ñ “kalmıştın”
Teklik 3.şahıs	kal-gan idé “kalmıştı”
Çokluk 1.şahıs	kal-gan idé-k “kalmıştık”
Çokluk 2.şahıs	kal-gan idé-géz “kalmıştınız”
Çokluk 3.şahıs	kal-gan idé-ler “kalmışlardı”

Anlatılan geçmiş zamanın hikâyesiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Min de ebiden şulay dip soragan **idém** bit. (s.8/20)
(Ben de nineye öyle sormuştum ya.)
- Kazan mösélmannarın malday suygannarın işétép önséz kalgan **idék** indé.(s.10/7)
(Kazan Müslümanlarını mal gibi kestiklerini duyup sessiz kalmıştık.)
- Gökamal Şetkége tugannarına kilgen **idé**. (s.15/21)
(Gülkamal Şetke’ye akrabalarına gelmişti.)
- Uzgan tevléktegé kotoçkıç vakıygalar alarnı bik nık yonçıtkan **idé**. (s.31/22)
(Geçen gün içinde olan korkunç olaylar onları çok yormuştu.)
- Rehetlenép avlakta utırırız dip uylagan **idém**. (s.44/33)
(Rahat rahat yalnız oturacağımızı düşünmüştüm.)
- Aysılunı Reşit şuşı beyrem aşınnan ozata kaytkan **idé**. (s.45/12)
(Aysılı’yu Reşit bu bayram yemeğinden eve bırakmıştı.)

¹¹¹ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*, s.86.

- Tulay torakniñ tösséz, küñélséz bülmesénde yatu da tuydırgan **idé** indé. (s.50/28)
(Yurdun renksiz, hüzünlü odasında yatmakta usandırmıştı artık.)
- Akça, ayak ükçesé bélen ışkıla-ışkıla, tüp-tügerek bulıp tişélgen **idé**. (s.57/39)
(Para, ayağın topuğu ile sürtülmekten, yuvarlak olup delinmişti.)
- Anıñ bér kitaptan ukıganı bar, «Yeşev köreş!» dip yazılğan **idé** anda. (s.65/31)
(O bir kitaptan okumuştı, «Yaşam – güreş! » diye yazılmıştı orada.)
- Öçénçé kön irten eşke dip kitken **idé**. (s.73/2)
(Dünden önce işe gitmişti.)

Olumsuzu ise tek heceli fiilde kök, çok heceli fiil kök veya gövdesindeki son hece vokali ile girdiği incelik-kalınlık ses uyumuyla birlikte düz-geniş vokallidir. **-magan/ -megen idé**.¹¹²

Teklik 1.şahıs	işét-me-gen idé-m “duymamıştım”
Teklik 2.şahıs	işét-me-gen idé-ñ “duymamıştın”
Teklik 3.şahıs	işét-me-gen idé “duymamıştı”
Çokluk 1.şahıs	işét-me-gen idé-k “duymamıştık”
Çokluk 2.şahıs	işét-me-gen idé-géz “duymamıştınız”
Çokluk 3.şahıs	işét-me-gen idé-ler “duymamışlardı”

Anlatılan geçmiş zamanın hikâyesinin olumsuz biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Üz ilénde méne şulay kaçıp, küpér astında utırırğa turı kilér digen uy töşleréne de **kérmegen idé**. (s.45/22)
(Kendi ülkende işte böyle saklanıp köprü altında oturmak zorunda kalırım diye aklına bile gelmemişti.)

¹¹² Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*, s.85.

- Nuriy bu heberné işétmegen *idé*. (s.60/5)
(Nuri bu haberi duymamıştı.)
- Şehir çiténdegé biste yağınnan isken cil anı aldamağan *idé*. (s.137/17)
(Şehir kenarındaki varoşlar tarafından gelen rüzgâr onu yanıltmamıştı.)

Gelecek Zamanın Hikâyesi

-*AçAk* ekinin üzerine *idé* eki getirilerek yapılır.¹¹³ Metinde bununla ilgili örneğe rastlanılmadı.

Tatarskaya Grammatika'da *Kileçek-Ütken Zaman (Gelecek-Geçmiş Zaman)* olarak adlandırılan -*AçAk idé* yapısının gelecek olayların geçmiş planına aktarılmasında ve geçmişte belirli bir anla ilgili gelecek olayların aktarılmasında kullanıldığı belirtilir.¹¹⁴

Teklik 1.şahıs	tözél-eçek idé-m “düzelecektim”
Teklik 2.şahıs	tözél-eçek idé-ñ “düzelecektin”
Teklik 3.şahıs	tözél-eçek idé “düzelecekti”
Çokluk 1.şahıs	tözél-eçek idé-k “düzelecektik”
Çokluk 2.şahıs	tözél-eçek idé-géz “düzelecektiniz”
Çokluk 3.şahıs	tözél-eçek idé-ler “düzeleceklerdi” ¹¹⁵

Olumsuzu ise eklendiği fiil kök veya gövdesindeki kök veya son hece vokaline bağlı olarak -*mAyAçAk idé* şeklindedir: *Oku-mayaçak idé*.¹¹⁶ Metinde bununla ilgili örneğe rastlanmadı.

¹¹³ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, a.g.e., s.

¹¹⁴ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, a.g.e., s.129.

¹¹⁵ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, a.g.e., s.501.

Teklik 1. şahıs	oku-ma-(y)açak idé-m “okumayacaktım”
Teklik 2. şahıs	oku-ma-(y)açak idé-ñ “okumayacaktın”
Teklik 3. şahıs	oku-ma-(y)açak idé “okumayacaktı”
Çokluk 1. şahıs	oku-ma-(y)açak idé-k “okumayacaktık”
Çokluk 2. şahıs	oku-ma-(y)açak idé-géz “okumayacaktınız”
Çokluk 3. şahıs	oku-ma-(y)açak idé-ler “okumayacaklardı”

Şart Kipinin Hikâyesi

Tatar Türkçesinde şart kipinin hikâye çekimi iki şekilde yapılmaktadır.¹¹⁷

1. **-sA** ekine “**idé**” yardımcı fiili getirilerek yapılır.
2. **-sIn** ekine “**idé**” yardımcı fiili getirilerek yapılır.

Teklik 1. şahıs	bul-sa idé-m “olsaydım”	kit-sén idé-m “gitseydim”
Teklik 2. şahıs	bul-sa idé-ñ “olsaydın”	kit-sén idé-ñ “gitseydin”
Teklik 3. şahıs	bul-sa idé “olsaydı”	kit-sén idé “gitseydi”
Çokluk 1. şahıs	bul-sa idé-k “olsaydık”	kit-sén idé-k “gitseydik”
Çokluk 2. şahıs	bul-sa idé-géz “olsaydınız”	kit-sén idé-géz “gitseydiniz”
Çokluk 3. şahıs	bul-sa idé-ler “olsaydılar”	kit-sén idé-ler “gitseydiler”

¹¹⁶ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*, s.129.

¹¹⁷ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.720.

Şart kipinin hikâyesiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Şuşı mizgélde bulsın *idé* bér mogciza! (s.34/23)
(Şu anda bir mucize olsaydı!)
- Ekiyettegé şikéllé vagonniñ ye idené, ye sténası açılıp kitsén *idé* de...(S.34/25)
(Masaldaki gibi vagonun ya tabanı, ya duvarı açılıp gitseydi ve...)
- İ gaziz Allam, şul çaktağı ilahi hislernéñ bér mizgélé géne kaytsın *idé* hezér!
(s.91/31)
(Ya Aziz Allah'ım, o zamanki ilahi duyguların bir anı gelseydi buraya!)
- Kotıllarım şuşı bulsa *idé*...Şuşı bulsa *idé*, dip tekrarladı ul éçénen.(s.98/41-42)
(Kurtulmuş olsaydım. Bu olsaydı, – diye tekrarlardı o içinden.)
- Barsın *idé*.(s.164/9)
(Gitseydi.)

Gereklilik Kipinin Hikâyesi

Gereklilik kipinin hikâyesi *kirek* veya *tiyész* kelimelerinin üzerine *idé* getirilerek yapılır. ¹¹⁸ Aynı zamanda gereklilik kipinin hikâyesi *-AsI idé* ; *-rgA idé* çekimleriyle de yapılır. ¹¹⁹

Teklik 1.şahıs	miña söyleş-(é)rge kirek idé-m “konuşmalıydım”
Teklik 2.şahıs	siña söyleş-(é)rge kirek idé-ñ “konuşmalıydın”
Teklik 3.şahıs	aña söyleş-(é)rge kirek idé “konuşmalıydı”
Çokluk 1.şahıs	bézge söyleş-(é)rge kirek idé-k “konuşmalıydık”
Çokluk 2.şahıs	sézge söyleş-(é)rge kirek idé-géz “konuşmalıydınız”
Çokluk 3.şahıs	alarga söyleş-(é)rge kirek idé-ler “konuşmalıydılar”

¹¹⁸ Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s. 216.

¹¹⁹ Ahmet Bican ERCİLASUN, *a.g.e.*, s.720-721.

Gereklilik kipinin hikâyesinin olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- İrtegésén irtük yulga kuzgalırğa **kirek idé**. (s.12/26)
(Yarın sabahtan yola çıkmalıydı.)
- Uy-fikérlerné urtaga salıp söyleşérge **kirek idé**. (s.13/27)
(Fikirlerini ortaya atıp konuşmalıydı.)
- İrtegésén alıp kitesé bulsalar, küréşép, söyleşép **kalası idé** de... (s.43/29)
(Yarın götürecek olsalar, görüşüp konuşmalıydı.)

Hikâye birleşik zamanın soru biçimi de **-mı/-mé; -méni/-muni** ekleriyle yapılır.¹²⁰

- Séz Mirseyét Eħmetşinnı béle **idégézmé?** (s.95/20)
(Siz Mirseyet Ahmetşin'i tanıyor muydunuz?)
- Uylasa, «Cüler!»dip yazıp, fotosın kiré ciberér **idéméni!** (s.146/37)
(Düşünse, «Deli!» diye yazarak, resmini geri gönderir mi!)

4.1.1.2.3.2. Rivayet Birleşik Zaman

Tatar Türkçesinde rivayet çekimi kip ve zaman eklerinden sonra **iken** “*imiş*” kelimesinin getirilmesiyle yapılır.¹²¹

Geniş Zamanın Rivayeti

Geniş zamanın rivayet çekimi **-Ar; -r** iken şeklindedir. **-A; -y iken** biçiminde şimdiki zaman ifadeli biçimi de vardır. *Arıp yokly iken ekiyet te, kararmanda, botak tişégende. “Yorulup uyurmuş masal da koca ormanda budak deliğinde.”*¹²²

¹²⁰ Nicholas POPPE, *a.g.e.*, s.85.

¹²¹ Levent DOĞAN, *a.g.e.*, s.501.

Teklik 1.şahıs	bir-ér iken-mén “verirmişim”
Teklik 2.şahıs	bir-ér iken-séñ “verirmişsin”
Teklik 3.şahıs	bir-ér iken “verirmiş”
Teklik 3.şahıs	bir-ér iken-béz “verirmişiz”
Çokluk 2.şahıs	bir-ér iken-séz “verirmişsiniz”
Çokluk 3.şahıs	bir-ér iken-ner “verirmişler”

Geniş zamanın rivayetinin olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Kayda bulır *iken* soñ ul? (s.73/3)
(Nerede olurmuş bu?)
- Birse bir*ér iken* Hoday uñganlıkı. (s.90/10)
(Verince verirmiş Allah becerikliliği.)
- Ni dip añlatır *iken*? (s.92/4)
(Ne diye anlatırmış?)

Geniş zamanın rivayetinin olumsuz biçimi *-mes/ -mas iken* yapısıyla ifade edilir.¹²³ Kil-mes iken, kara-mas iken.¹²⁴Metinde bununla ilgili örneğe rastlanılmadı.

Teklik 1.şahıs	kil-mes iken-mén “gelmezmişim”
Teklik 2.şahıs	kil-mes iken-séñ “gelmezmişsin”
Teklik 3.şahıs	kil-mes iken “gelmezmiş”
Çokluk 1.şahıs	kil-mes iken-béz “gelmezmişiz”
Çokluk 2.şahıs	kil-mes iken-séz “gelmezmişsiniz”
Çokluk 3.şahıs	kil-mes iken-ner “gelmezlermiş”

¹²² Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.721.

¹²³ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.721.

¹²⁴ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*, s.147.

Şimdiki Zamanın Rivayeti

-A şimdiki zaman ekine *iken* getirilerek Tatar Türkçesinde şimdiki zaman rivayeti yapılır.¹²⁵

Teklik 1.şahıs	çakır-a iken-mén “çağırıyormuşum”
Teklik 2.şahıs	çakır-a iken-séñ “çağırıyormuşsun”
Teklik 3.şahıs	çakır-a iken “çağırıyormuş”
Çokluk 1.şahıs	çakır-a iken-béz “çağırıyormuşuz”
Çokluk 2.şahıs	çakır-a iken-séz “çağırıyormuşsunuz”
Çokluk 3.şahıs	çakır-a iken-ner “çağırıyorlarmış”

Şimdiki zamanın rivayetinin olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Avılını ortalay bülép, çişmelerden cıyılğan inéş *aga iken*. (s.31/30)
(Köyü ortadan ayırıp derelerden toplanmış nehir akıyormuş.)
- Anıñ süzleréne karaganda, şahtérar akçanı körep *ala iken*. (s.41/35)
(Onun sözlerine göre, ocaktakiler parayı kürekle alıyorlarmış.)
- Necip abıyları sırañanege çakıra *iken*, nişlep elé barıp kaytmaska di? (s.50/30)
(Necip Ağabeyleri birahaneye çağırıyormuş, neden gitmesinler?)
- Alarnıñ sagınıp, sargayıp yeşevleréne Necip abıyları da igtibar itép *yöri iken*.
(s.49/29)
(Onların özlem içinde yaşamalarına Necip Ağabeyleri de dikkat ediyormuş.)

Şimdiki zamanın rivayetinin olumsuzu ise tek heceli fiilde kök, çok heceli fiil kök veya gövdesindeki son hece vokali ile girdiği incelik-kalınlık ses uyumuyla dar-düz vokallidir. *-mıy/-mi iken*¹²⁶

¹²⁵ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.502.

Teklik 1.şahıs	cır-la-mıy-m iken söylemiyormuşum
Teklik 2.şahıs	cır-la-mıy-ñ iken söylemiyorlarmış
Teklik 3.şahıs	cır-la-mıy iken söylemiyorlarmış
Çokluk 1.şahıs	cır-la-mıy-bız iken söylemiyorlarmış
Çokluk 2.şahıs	cır-la-mıy-gız iken söylemiyorlarmış
Çokluk 3.şahıs	cır-la-mıy-lar iken söylemiyorlarmış

Şimdiki zamanın rivayetinin olumsuzuyla ilgili örnekler şunlardır:

- Nişlep télegennerné géne alıp kitmiler **iken** dip uyladı alar. (s.40/20)
(Neden sadece isteyenleri götürmüyorlarmış diye düşündüler.)
- Yatsam, torsam, kiç utırsam, sin géne uylarımda, dip, yukka gına cırlamıylar **iken!** (s.49/4)
(Yatsam, kalksam, akşam otursam, sadece sensin aklımda, diye boşuna söylemiyorlarmış!)
- Meryembanu balaga uza almıy **iken.** (s.50/12)
(Meryembanu çocuk getiremiyormuş.)
- Allaga şökér, reis abıysı kuva kilmi **iken.** (s.67/4)
(Allah'a şükür, reis ağabeyi arkasından gelmiyormuş.)

Görülen Geçmiş Zamanın Rivayeti

Tatar Türkçesinde görülen geçmiş zaman rivayeti; görülen geçmiş zaman eklerinden sonra **iken** kelimesinin getirilmesiyle yapılır.¹²⁷ Metinde bununla ilgili örneğe rastlanılmadı.

¹²⁶ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*, s.116.

¹²⁷ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.502.

Teklik 1.şahıs	kayt-tı-m iken “döndüymüşüm”
Teklik 2.şahıs	kayt-tı-ñ iken “döndüymüşsün”
Teklik 3.şahıs	kayt-tı iken “döndüymüş”
Çokluk 1.şahıs	kayt-tı-k iken “döndüymüşüz”
Çokluk 2.şahıs	kayt-tı-gız iken “döndüymüşsünüz”
Çokluk 3.şahıs	kayt-tı-lar iken “döndüymüşler” ¹²⁸

Görülen geçmiş zamanın rivayetinin olumsuz biçimi de **-ma/-me** ekiyle yapılır.

Teklik 1.şahıs	igtibar it-me-dé-m iken “dikkat etmemiştî”
Teklik 2.şahıs	igtibar it-me-dé-ñ iken “dikkat etmemiştî”
Teklik 3.şahıs	igtibar it-me-dé iken “dikkat etmemiştî”
Çokluk 1.şahıs	igtibar it-me-dé-k iken “dikkat etmemiştî”
Çokluk 2.şahıs	igtibar it-me-dé-géz iken “dikkat etmemiştî”
Çokluk 3.şahıs	igtibar it-me-dé-ler iken “dikkat etmemiştî”

Metinde bununla ilgili bir örneğe rastlanıldı.

- Heyrétdin moñarçı nişlep bér de igtibar *itmedé* iken?. (s.178/32)
(Hayrettin neden bu zamana kadar hiç dikkat etmemiştî?)

¹²⁸ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.502.

Anlatılan Geçmiş Zamanın Rivayeti

Anlatılan geçmiş zamanın rivayeti **-GAn** ekinden sonra **iken** yardımcı fiilin getirilmesiyle yapılır. Bu çekimde şahıs ekleri diğerlerinden farklı olarak kip ekinden sonra gelir.¹²⁹

Teklik 1.şahıs	utır-gan-mın iken “oturmuşmuşum”
Teklik 2.şahıs	utır-gan-siñ iken “oturmuşmuşsun”
Teklik 3.şahıs	utırgan iken “oturmuşmuş”
Çokluk 1.şahıs	utır-gan-bız iken “oturmuşmuşuz”
Çokluk 2.şahıs	utır-gan-sız iken “oturmuşmuşsunuz”
Çokluk 3.şahıs	utırgan-nar iken “oturmuşmuşlar”

Anlatılan geçmiş zamanın olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Yazgı sular aga-aga, ozın çokır hasil bulgan **iken**. (s.29/42)
(Bahar suları aktığından, uzun çukur meydana geliyormuşmuş.)
- İndé mondıy belage yulıkan **iken**béz, kılğan gamelébéz öçén tevbe dogası ukırbız. (s.21/31)
(Artık böyle belaya uğramışmışsak, işlediğimiz günahlar için tövbe duası okuruz.)
- Kiçe kiçe ciñgeçeyneñ avızında su tügél, agu bulgan **iken**. (s.68/37)
(Dün akşam da yengesinin ağzında su değil, zehir olmuşmuş.)
- Zakire bélen Tallında ütkergeñ kiçler gomérémneñ iñ behétlé çağı bulgan **iken**.(s.94/2)
(Zakire ile Tallin’da geçirdiğim akşamlar ömrümün en mutlu dönemi olmuşmuş.)

¹²⁹ Levent DOĞAN, Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.502.

Olumsuzu incelik-kalınlık uyumuna bağlıdır ve daima düz-geniş vokallidir.
*Kil-megen iken, bar-magan iken.*¹³⁰

- Monda bér anı gına çakır*magan*nar *iken* le! Mõhemmet, Gata, Selim, Niyez...(s.39/17)
 (Buraya bir tek onu çağırmaşmışlar! Muhammet, Gata, Selim, Niyaz...)
- Yuk, bér tibü bélen géne kilénnéñ canı tınıçlanmagan, açuvı basıl*magan iken* elé.
 (s.170/25)
 (Hayır, bir tekme ile gelinin canı rahatlamadı, siniri inmemiş hala.)

Gelecek Zamanın Rivayeti

-*AçAk* ekine *iken* getirilerek yapılır.¹³¹ Metinde bununla ilgili örneğe rastlanmadı.

Teklik 1.şahıs	tap-açak- iken-mén “bulacakmışım”
Teklik 2.şahıs	tap-açak-iken-señ “bulacakmışsın”
Teklik 3.şahıs	tap-açak- iken “bulacakmış”
Çokluk 1.şahıs	tap-açak- iken-béz “bulacakmışız”
Çokluk 2.şahıs	tap-açak- iken-séz “bulacaklakmışsınız”
Çokluk 3.şahıs	tap-açak- iken-ner “bulacaklarmış” ¹³²

Olumsuz biçimi *-ma/-me* ekiyle yapılır. Bar-mayaçak iken, oku-mayaçak iken, köl-meyeçek iken.¹³³ Metinde bununla ilgili örneğe rastlanmadı.

¹³⁰ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*, s.96.

¹³¹ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.502.

¹³² Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.502.

¹³³ Adnan Rüştü KARABEYOĞLU, *a.g.e.*,s.134.

Teklik 1.şahıs	köl-meyecek iken-mén “gülmeyecekmişim”
Teklik 2.şahıs	köl-meyecek iken-séñ “gülmeyecekmişsin”
Teklik 3.şahıs	köl-meyecek iken “gülmeyecekmiş”
Çokluk 1.şahıs	köl-meyecek iken-béz “gülmeyecekmişiz”
Çokluk 2.şahıs	köl-meyecek iken-séz “gülmeyecekmişsiniz”
Çokluk 3.şahıs	köl-meyecek iken-ner “gülmeyecekmişler”

Şart Kipinin Rivayeti

-sA ekine *iken* getirilerek yapılır.¹³⁴ Metinde bununla ilgili örneğe rastlanılmadı.

Teklik 1.şahıs	bul-sa iken-mén “olsaymışım”
Teklik 2.şahıs	bul-sa iken-séñ “olsaymışsın”
Teklik 3.şahıs	bul-sa iken “olsaymış”
Çokluk 1.şahıs	bul-sa iken-béz “olsaymışız”
Çokluk 2.şahıs	bul-sa iken-séz “olsaymışsınız”
Çokluk 3.şahıs	bul-sa iken-ner “olsaymışlar”

Gereklilik Kipinin Rivayeti

Gereklilik kipinin rivayeti *-rgA kirek* veya *tiyész* kelimelerinin üzerine *iken* getirilerek yapılır.¹³⁵

¹³⁴ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.721.

¹³⁵ Levent DOĞAN; Bülent HÜNERLİ, *a.g.e.*, s.503.

Teklik 1.şahıs	miña yeşe-rge kirek iken “yaşamalımıymışım”
Teklik 2.şahıs	siña yeşe-rge kirek iken “yaşamalımıymışsın”
Teklik 3.şahıs	aña yeşe-rge kirek iken “yaşamalımıymış”
Çokluk 1.şahıs	bézge yeşe-rge kirek iken “yaşamalımıymışız”
Çokluk 2.şahıs	sézge yeşe-rge kirek iken “yaşamalımıymışsınız”
Çokluk 3.şahıs	alarga yeşe-rge kirek iken “yaşamalımıymışlar”

Metinde bununla ilgili bir örneğe rastlanılmıştır.

- İrtégésé tañnıñ hiçşikséz atuvına ışangan kébék, ülémnéñ de bérkönné kilép citeséne inanıp, annan kurıkmıya yeşerge **kirek iken**. (s.121/6)
(Ertesi günün geleceğine hiç şüphesiz inanmış gibi, ölümün de birgün geleceğine inanarak ondan korkmadan yaşamalımıymış.)

Rivayet birleşik zamanın soru biçimi **miken** kelimesiyle yapılır. *Köreş bulır miken irtege?* “Mücadele olur muymuş yarın”¹³⁶

Rivayet birleşik zamanın soru biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Kaçıp bulır **miken?**
(Kaçmak olur muymuş?)
- Şetké égétleré kunak kızga yul birmes **mikenni?** (s.15/34)
“Şekte delikanlıları misafir kazlara yol vermez miymiş?”

¹³⁶ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.721.

4.1.1.2.3.3. Şart Birleşik Zaman

Tatar Türkçesinde şart birleşik çekimi **bul-** (**olsa-**) yardımcı fiiliyle yapılır.¹³⁷

Geniş Zamanın Şartı

Geniş zamanın şartı **-ar/-er;** **-r** eklerine **bulsa** getirilerek yapılır. “Eger barın yazar **bulsak**, méñ kegaz bulır tutırık. “Eğer hepsini yazarsakbin kağıt olur müsvedde” Metinde bununla ilgili örneğe rastlanmamıştır.

Teklik 1.şahıs	yaz-ar bulsa-m “yazarsam”
Teklik 2.şahıs	yaz-ar bulsa-ñ “yazarsan”
Teklik 3.şahıs	yaz-ar bul-sa “yazarsa”
Çokluk 1.şahıs	yaz-ar bulsa-k “yazarsak”
Çokluk 2.şahıs	yaz-ar bulsa-gız “yazarsanız”
Çokluk 3.şahıs	yaz-ar bulsa-lar “yazarsalar”

Olumsuzu **-mas/mes bulsa** biçimindedir.¹³⁸ Metinde bununla ilgili örneğe rastlanmadı.

“Hiçkémné siz**mes bulsa** da, cırnı işétüvden tuktamadı. Hiç kimseyi sezmez ise de, türküyü işitmekten geri kalmadı.”

¹³⁷ Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.221.

¹³⁸ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.722.

Teklik	siz-mes bulsa-m
1.şahıs	“sezmezsem”
Teklik	siz-mes bulsa-ñ
2.şahıs	“sezmezsen”
Teklik	siz-mes bulsa
3.şahıs	“sezmezse”
Çokluk	siz-mes bulsa-k
1.şahıs	“sezmezsek”
Çokluk	siz-mes bulsa-gız
2.şahıs	“sezmezseniz”
Çokluk	siz-mes bulsa-lar
3.şahıs	“sezmezseleler”

Anlatılan Geçmiş Zamanın Şartı

Anlatılan geçmiş zamanın şartı **-GAn** ekine **bulsa** getirilerek yapılır.¹³⁹

Teklik	temamla-gan bulsa-m
1.şahıs	“tamamlanmışsam”
Teklik	temamla-gan bulsa-ñ
2.şahıs	“tamamlanmışsan”
Teklik	temamla-gan bulsa
3.şahıs	“tamamlanmışsa”
Çokluk	temamla-gan bulsa-k
1.şahıs	“tamamlanmışsak”
Çokluk	temamla-gan bulsa-gız
2.şahıs	“tamamlanmışsanız”
Çokluk	temamla-gan bulsa-lar
3.şahıs	“tamamlanmışlarsa”

Anlatılan geçmiş zamanın şartının olumlu biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Çınlap ta yökke kalgan **bulsa?** (s.82/20)
(Gerçekten hamile kalmışsa?)

¹³⁹ Ahmet Bican ERCİLASUN; Mustafa ÖNER, *a.g.e.*, s.721.

- Min, meselen, üz télegém bélen tuva *torgan bulsam*, gomumen, monda tumas idé. (s.145/30)
(Ben örneğin, kendi isteğimle doğmuş olsam, burada doğmazdım.)

Anlatılan geçmiş zamanın şartının olumsuz biçimiyle ilgili örnekler şunlardır:

- Urıslar Talkışka *citmegen bulsa* gına yarar idé. (s.16/18)
(Ruslar Talkış’a gitmemişse yine iyiydi.)
- Tallinda miné oçratmagan *bulsa*, belki, kavışırılar idé. (s.75/32)
(Tallin’da beni görmemiş olsa, belki, kavuşurlardı.)

4.1.2. BİTİMSİZ FİLLER

Fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için, yargı bildirmeyen, dolayısıyla da bitmemiş fiil niteliğinde olan fiilerdir.¹⁴⁰

4.1.2.1. İsim-Fiiller

Fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirirler.¹⁴¹ Tatar Türkçesinde isim-fiiller “-v; -rga/-rge/, -arga/-erge; -maska/-meske (olumsuzluk işlevi) ” ekleriyle yapılır.¹⁴²

- Bér melge uylav seleté yugalğanday buldı.
(Bir an düşünme yeteneği kayboldu.)

¹⁴⁰ Zenep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.862.

¹⁴¹ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.864.

¹⁴² Ahmet Bican ERCİLASUN, *a.g.e.*, s.723-724.

- Suliş yullarına salkın tidérüvé géne ukuvın temamlarga irék birmedé.(s.10/30)
(Nefes yollarına soğuk alması okulunu tamamlamaya izin vermedi.)
- Ni bulsa da eşlerge, monnan küterélü çarasın kürérge kirek idé. (s.30/39)
(Ne olsa da yapmak, burdan çıkmanın çaresine bakmak gerekiyordu.)
- Emma ul monı tışka çıgarmaska tırıştı. (s.38/20)
(Ama o bunu göstermemeye çalıştı.)
- Mondıy hurlıktan soñ ul aña öyge kaytıp küzène kürénmeske, tujan yort busagasınnan ayak atlap kérmeske géne kuştı. (s.155/22)
(Böyle rezillikten sonra o ona eve gelip gözüne görünmemesini, doğduğu ev kapısından ayak atlamamasını söyledi.)

4.1.2.2. Sıfat-Fiiller

Sıfat-fiiler bir yanları ile sıfatbir yanları ile fiildirler. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sığata aktararak varlıkları ve nesnelere hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırırılar.¹⁴³

Tatar Türkçesindeki belli başlı sıfat-fiil ekleri şunlardır.¹⁴⁴

Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiler

4.1.2.2.1. -gan, -gen; -kan, -ken

- Pıçrakka batkan ayak kiyémén, lıçma bulgan çapanın algı yakta kaldırıp, namaz ukuçılar yanına kérép çügeledé. (s.9/22)
(Çamura batmış ayakkabısını, ıslanmış kaftanını ön tarafta bırakıp namaz kılanların yanına girip çömeldi.)

¹⁴³ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.909.

¹⁴⁴ Ahmet Bican ERCİLASUN, *a.g.e.*, s.711.

- Öşegen balçık bélen cépşék kar kuşılması cilém şikéllé ayak kiyéméne yabişa. (s.11/24)
(Donmuş toprak ile sulu kar karışımı yapıştırıcı gibi ayakkabıya yapışıyor.)
- Gaşyıklarınñ karaşınnan tügélgen nur her kiç sayın çişme yulin yaktırtıp tordı. (s.16/9)
(Aşıkların bakışlarından dökülen nur her akşam nehir yolunu aydınlattı.)
- Cıyılğan hálıkka Gabdélhemit kérfék küterép te karıy almıy.(s.24/15)
(Toplanmış halka Abdülhamit kirpiğini kaldırıp bile bakamıyor.)
- Ayak astı koyılğan böre bélen tula. (s.46/33)
(Ayak altına dökülmüş tomurcuklar doluyor.)

4.1.2.2.2 -mış/més: Geçmiş zaman ifade eden bu ek artık kalıplaşmış hâdedir ve bazı kalıcı isimlerde kalmıştır. Bunun yanı sıra sadece sıfat-fiil olarak da çok sınırlı bir kullanımı vardır. Metinde bununla ilgili örneğe rastlanılmamıştır. Bulmuş ministr “eski, sabık bakan” , açıklanmış isém “belirlenen isim”.¹⁴⁵

Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

4.1.2.2.3. -açak/ -eçek

- Béz kılğan hem kılmaçak gönahlarıbızın bér géne gamel bélen yua alabız. (s.21/35)
(Biz kıldığımız ve kılacağımız günahları bir tek amelle temizleyebiliriz.)
- Bulaçak tarihçılar.(s.79/7)
(Gelecekteki tarihçiler.)
- Anın tel töbénde hava torışındagı cillerné géne tügél, küñéllerge kéreçek davılların sizémlev tösméré bar siman idé.. (s.79/41)
(Onun dilinde hava durumundaki rüzgârlar değil, gönüllere girecek fırtınaları hissetmesi var gibiydi...)

¹⁴⁵ Levent DOĞAN, *a.g.e.*, s.488.

4.1.2.2.4.-ası/ -esé

- Yözleréne yagılası hırlık, tübenlékten kotıllularına küñélleré haman ışanmıy elé.
(s.27/30)
(Yüzlerine gelecek utanç, aşağılıktan kurtulduklarına gönülleri hala inanmıyordu.)
- Emma bu tınıçlık kilesé ceyge eşler temamlangançı gına buldı.(s.41/26)
(Ama bu rahatlık gelecek yazı işleri tamamlanana kadar oldu.)

Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

4.1.2.2.5.-ar,-ér;-r

- Karşı kilér çama kalmadı. (s.47/24)
(Karşı gelecek güç kalmadı.)
- Sinéñ bélen söyleşér süzém yuk...(s.181/1)
(Seninle konuşacak konum yok.)

4.1.2.2.6.-mas, -mes

- Böyék, ciñélmes urıs kénezé İvan Vasiléviç sézge behetlé kileçek téli. (s.24/2)
(Büyük, yenilmez Rus Çarı İvan Vasilyeviç size mutlu gelecek diliyor.)
- Meñgé ayırılmas parlar sıman kılanalar. (s.102/22)
(Hiç ayrılmayacak çift gibi oturuyorlar.)
- Méne siña me, kıçıtmas başka timér tarak buldı elé bu! (s.107/29)
(İşte sana, kaşınmayan kafaya demir tarak oldu bu!)
- Avırmás söyak bulamı? (s.124/19)
(Hasta olmayan kemik oluyor mu?)
- İké gaşıyknıñ bétmes-tökenmes süzlerén tıñlıy-tıñlıy inés aga da aga. (s.178/24)
(İrmak iki aşığın bitmeyen sözlerini dinleyerek akıyor.)

4.1.2.2.7.-vçı, -vçé

- Olı yulga arkılı yatkan yoklavçı Mirseyétné yök maşınası şoféri kürmedé.(s.115/15)
(Büyük yolun enine yatmış uyuyan Mirseyet'i yük arabası şoförü görmedi.)
- Sugan tütelleré çübén utavçı Nebivlla abıysı balkıp küteréldé. (s.130/1)
(Soğan ocağı çöpünü toplayan Nabiulla Ağabey kalktı.)

4.1.2.3. Zarf-Fiiller

Zarf-fiiller, zarf işleyişine girmiş bulunan, zarf olarak kullanılan fiil şekilleridir. Fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar;zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler.¹⁴⁶

Tatar Türkçesindeki belli başlı zarf-fiil ekleri şunlardır.¹⁴⁷

4.1.2.3.1. -a /-e, -y : Tekrar grubu oluşturan bir zarf-fiil ekidir

- Tesbih töymelerén bérem-bérem şudıra-şudıra, yulavçıga éndeşté. (s.9/36)
(Tesbih düğmelerini birer birer kaydıra kaydıra, yolcuya seslendi.)
- Min, şularnı uylyy-uylyy, ebiyém söylegennerné üzémçe küz aldıma kitérem. (s.9/13)
(Ben onları düşününe düşününe, ninemin anlattıklarını gözümün önüne getiriyorum.)
- Hatın-kız yılıy-yılıy uçak tiresénde kaynaşa. (s.11/34)
(Kadınlar ağlaya ağlaya ocak etrafında kaynaşıyorlar.)
- Yuldağı avıllarnı çukındıra-çukındıra kilseler? (s.12/38)
(Yoldaki köyleri vaftiz ede ede gelseler?)

¹⁴⁶ Zeynep KORKMAZ, *a.g.e.*, s.983.

¹⁴⁷ Ahmet Bican Ercilasun, *a.g.e.*, s.726-727.

4.1.2.3.2. -p: Türkiye Türkçesindeki p zarf-fiili görevindedir. Asıl fiilin hemen öncesinde veya onunla eş zamanlı olarak gerçekleşen iş, oluş veya hareketi ifade eder.¹⁴⁸

- Érak yılların aç kavgıları kevselere sarılıp kalgan da, şular üksétekébék.
(s.8/6)
(Uzak yılların acı kavgıları gövdelere sarılıp kalmış da hıçkırıyorlar gibi.)
- Namaz tamamlanıp, bitlerné sıprgaç, irler kilüçége borılıp karadı.(s.9/28-29)
(Namaz tamamlanıp yüzlerini sürdükten sonra, adamlar yeni gelene dönüp baktılar.)

4.1.2.3.3. -gançı/-gençé, -kançı/-kençé: Harekette belli bir süreç bildiren zarf-fiil ekidir.

- Segiyde cömlésén tamamlagançı, Gökamal aña baş kaktı.(s.30/31)
(Sagide cümlesini tamamlayana kadar, Gökamal başını salladı.)
- Uzgan yıl yul özégé kérgençé, Balık Bistesénen çeçülék boday taşıdı alar.
(s.38/31)
(Geçen yıl yol bozukluğu başlayana kadar, Balık Bitesi'nden ekim buğdayı taşıdı onlar.)
- Yulga çıkkançı barıp kaytıyk, dim.
(Yola çıkıncaya kadar gidelim dönelim diyorum.)
- Min armiyeye kitkençé, béрге salgan idék. (s.153/37)
(Ben askere gidene kadar beraber yaptık.)

4.1.2.3.4. -ganda/-gende, -kanda/-kende: Eylemin yapıldığını kesin olarak yapıldığını bildiren zarf-fiil ekidir.

¹⁴⁸ Hikmet YILMAZ, *Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Şivelerinde Zarf-Fiiller*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, (Danışman:Prof.Dr. Tuncer Gülensoy), Kayseri, 1998, s.124.

- Akçanı maşınaga utır**ganda** birérmén. (s.112/13)
(Parayı arabaya binince veririm.)
- Monı küz aldına kité**rgende** de tené éssélé-suvıklı bula. (s.40/34)
(Bunu göz önüne getirdiğinde bile teni sıcak soğuk oluyor.)
- Tamak aç**kanda** aşarga bulmav çitén. (s.63/35)
(Karnın acıktığında yemeğin olmaması zor.)
- İr-tegésén çey éçkende üz uylarına çumıp utırğan Zakire Haviyenéñ tavişınnan sissenép kitté. (s.68/26)
(Sabahleyin çay içerken kendi düşüncelerine dalmış Zakire, Haviye'nin sesinden sarsıldı.)

4.1.2.3.5. -gaç / -geç, - kaç / -keç: Asıl yargının öncesinde gerçekleşen iş, oluş veya hareketi ifade eden ve onu zaman bakımından tamamlayıp sınırlandıran zarf-fiiller türetmektedir.¹⁴⁹ Türkiye Türkçesinde “-ınca,-ince” zarf-fiil eki görevindedir.

- Namaz tamamlanıp, bitlerné sıtır**gaç**, irler kilüçeğe borılıp karadı. (s.9/28)
(Namaz tamamlanıp yüzlerini sürünce, adamlar yeni gelene dönüp baktılar.)
- Ul süzén temaml**gaç** ta, tınlık bozılmadı. (s.12/24)
(O sözünü tamamlayınca da sessizlik bozulmadı.)
- Béraz yul alg**gaç**, İsmegıyl süz kuştı. (s.17/31)
(Biraz yol alınca sonra, İsmail ekledi.)
- Gabdélhemit ké**rgaç**, başların küterdéler. (s.13/10)
(Abdülhamit girince, başlarını kaldırdılar.)
- Öske küterél**geç**, alarga béréncé süz şul buldı.(s.22/14)
(Yukarı çıktıklarında onlara ilk söz bu oldu.)
- Oçraş**kaç** açıklanır. (s.16/31)
(Görüşünce açıklanır.)
- Meskevge kit**keç** kéne Vasiliy İvanov buldı. (s.19/22)
(Moskova'ya gidince Vaska İvanov oldu.)

¹⁴⁹ Hikmet YILMAZ, *a.g.e.*, s.126.

4.1.2.3.6. -rga/-rge: Sıfat-fiil eki -r üzerine yönelme hâli eki -ga/-ge getirilerek oluşan bu ek , “-mek için” anlamında hareketin sebebini gösteren zarf-fiiller türetmektedir.¹⁵⁰

- Suliş yullarına salkın tidérüvé géne ukuvın temamlarga irék birmedé. (s.10/30)
(Nefes yollarına soğuk alması okulunu tamamlamaya izin vermedi.)
- Bérkönné ul urıs sevdegerleréne yök buşatırga yardım itté. (s./21)
(Bir gün o, Rus tüccarlarına yük boşaltmaya yardım etti.)
- Alar béraz yal itép alırga uyladılar. (s.22/5)
(Onlar biraz dinlenmeye karar verdiler.)
- Gölsara tecél géne kibétke kiterge «mecbür» buldı. (s.109/1)
(Gülsara acil mağazaya gitmeye «mecbur» kaldı.)

4.1.2.3.7. -rday/-rdey, -arday/-erdey: Asıl fiili tarz bakımından niteleyen zarf-fiiller türetir.

- Yemséz uylardan kaçarga télegendey, kuvişına şuvıştı da télek télerge kéréşté.
(s.24/33)
(Çirkin düşüncelerden kaçmak istercesine, yuvasına kaydı ve dua etmeye başladı.)

4.1.2.3.8. -ganday/-gendey, -kanday/-kendey: Asıl fiili tarz bakımından niteleyen zarf-fiiller türetir.

- Üzémné töpséz, karañğı upkın éçénde kalganday toyam. (s.8/30)
(Kendimi dipsiz, karanlık kapan içinde kalmış gibi hissediyorum.)
- Ul kayadır aska, töpséz buşlıkka očkanday his ite. (s.104/20)
(O aşağı bir yere, dipsiz boşluğa uçar gibi hissediyor.)

¹⁵⁰ Hikmet YILMAZ, a.g.e, s.129.

5. SÖZLÜK

-A-

abayla- : 1.dikkatli olmak; 2. sezmek, farkına varmak
abıy: ağabey
abzar: ahır
açıl-: açılmak
açıt-: acıtmak
açu: öfke, kızma
açu itep: kızarak, öfkeyle
açulandırır:
 kızdırmak, sinirlendirmek
adem: (Ar. âdem) adam, insan
adrés: adres
aga: ağa
agaç: ağaç
agım: akıntı, akım
agu: zehir
ağır: son, nihayet
ak: ak, beyaz
akça: para
al-: almak
alaçık: çadır
aldan-: aldanmak
aldat-: aldatmak
Alla: (Ar.Allah) Allah
alış-: 1. değiştirmek; 2.güreşmek
ana: ana
andıy: onun gibi
anı: onu
anıñ: onun
ansız: onsuz
añ: anlayış, anlatmak
aña: ona
añla-: anlamak
añlat-: etmek
añsızdan: ansızın, birden bire
apa: abla
aptıra-: şaşmak, şaşırıp kalmak
aralaş: 1. katılmış girmiş; 2. seyrek
arba: araba
art: arka
artık: 1. fazla, çok gereksiz; 2. aşkın, fazla
artta: arkada

asta: altta
aş-: 1.aşmak; 2.yükselmek; 3.gerçekleşmek
aşa-: yemek
aşık-: acele düşünüş
aşkınulı: aceleci
atna: hafta
atıl-: atılmak
avaz: ses
avgust: ağustos
avıl: köy
avıldeş: aynı köyden, köydeş
avırlaş-: ağırlaşmak
avırtu: ağrı
avır-: hastalanmak
avıru: hasta
avış: eğim, meyil, eğri
avız: ağız
avtobus: otobüs
avtor: yazar
ayak: ayak
ayaniç: üzüntü, esef
ayausız: acımasız, merhametsiz
ayaz: açık, bulutsuz, ayaz
aygır: aygır
ayrılmaz: ayrılmaz
ayırım: ayrı
azaplı: sıkıntılı
azart: coşkunculuk, hararet
azgın: azgın

-B-

babay: dede
bak-: bakmak
bakça: bahçe, bağ
bal: bal
bala: çocuk
balalık: çocukluk
balık: balık
balkı-: parlamak
balta: balta
bar-: varmak, gitmek
barısı: hepsi
batır-: batırmak
bay: zengin

baylık: zenginlik
bazar: 1. pazar; 2. otorite, kıymet
bebi: bebek
behétlé: mutlu
belki: belki
ber-: vurmak, çarpmak
beti: kuzu, oğlak
beylen-: bağlanmak
beyrem: bayram.
béldéklé: bilgili
bélen: ile
bér: bir
béraz: biraz
bérdemlék: birlik, dayanışma.
bérdey: bir gibi, benzer, tamamiyle benzer.
bérem-bérem: birer birer.
béréncé: birinci
bérkön: birgün.
bérniçe: birkaç.
bérniçek : asla, hiçbir.
bérnindi: hiçbir.
bérsé: biri, birisi.
bértigéz: aynı
bérük: lütfen.
bét-: bitmek
bilgéséz: bilinmez, belli olmayan
birév: biri
bişéncé: beşinci
bolay: böyle
borçu: üzüntü, sıkıntı
borıl-: kıvrılmak
borın: kadim, eski, evvel
borınnan: eskiden
boyık: hüzünlü, kederli
bozık: bozuk
bozlu: buzlu
böcek: böcek
böké: kapak, tıpa
bör-: bürmek, büzmek
böré: tomurcuk
börkét: kartal
bötén: bütün, hep
bötey-: 1. bütün olmak; 2.ev bark sahibi olmak
böyék: büyük
bufét: büfe

bugay: galiba, her hâlde, muhtemelen
bugaz: boğaz
bul-: olmak
bulaçak: olacak
buldır-: yapabilmek, başarmak
burıç: borç
buş: boş
buy-: boy
buyan-: boyanmak
buylı: yollu
bül-: bölmek, paylaşmak
bülé-: bölünmek
bülme: oda

-C-

canıy: sevdiğim
canlan-: canlanmak
canlı: canlı
cansız: cansız
canvar: canavar
cavap: cevap
cavaplılık: sorumluluk
cavapsız: cevapsız
cay: yer, durum, imkan; zaman, zamanını bekleme
cayla-: düzenlemek, yerleştirmek, kurmak
caylan-: yerini ve vaktini bekleyerek
caylı: uygun, kolay
caysız: rahatsız
cefa: cefa
cey-: yaymak
cép: ip
cépşék: sulu kar
cıyıl-: yığılmak, birikmek, derlenmek
cıym-: hazırlanmak
cıyır-: buruşturmak
ciber-: 1.göndermek
ciberél-: gönderilmek
cidé: yedi sayısı
cikér-: öfke ile bağırarak, haykırmak
cil: 1.yel, rüzgâr; 2.vücutta adele ağrısı; 3. hava
cilek: çilek
cilger-: savurmak

cillen-: 1.yellenmek;
2.heyecanlanmak
cimés: yemiş, meyve
cir: yer, arazi
cirde: defa, kere
ciren-: iğrenmek
cit-: yetmek, ulaşmak
citkér-: yetiştirmek, ulaştırmak

–Ç–

çabiş: 1. at koşturma; 2. at yarışı
çabu: palto
çagıl-: yansımak
çagılış: yansıtılış
çagında: vaktinde
çakır-: çağırarak, davet etmek
çaklı: kadar
çalbar: pantolon
çalın-: 1.dolaşmak, katışmak; 2. göze çarpmak
çapılda-: dudak şapırdamak
çaykal-: çalkalamak, sallamak
çeçek: çiçek
çehre: çehre
çeyne-: çiğnemek
çélter: 1. oya, dantel
çéméttér-: çimdikletmek
çıda-: dayanmak
çıdam: dayanıklı
çıdamlı: dayanıklı
çıdamlık: dayanıklılık
çıgar-: çıkarmak
çığış: çıkış
çık-: 1.çıkma, inmek; 2.dolmak
çıyıda-: cıvıdamak
çın: 1. gerçek, hakikat, hakiki; 2. ciddilik
çınbarlık: gerçek, varlık
çıray: çehre
çiber: güzel, yakışıklı
çigü: işleme
çikértke: çekirge
çikséz: sınırsız

çilen-: 1.ıslanmak, nemlenmek; 2. ıslak kalmak; 3.sıkıntı ile işlemek
çilek: kova
çir: hastalık
çirék: çeyrek
çirkaniç: çirkin, iğrenç
çirlék: zemin
çiş-: çözmek
çişme: dere
çiten: 1.çit; 2. sepet
çor: çağ, devir, zaman
çukındır-: 1.Hristiyanlaştırmak; 2.azarlamak
çum-: suya düşüp batmak
çüprek: çarput, paçavra

-D-

da I : da, dahi
da II: ve ,dahi
daga: nal
daru: ilaç
davıl: fırtına, kasırğa
davlı: kavgalı
defter: defter
delil: delil
derece: derece
derés: ders
devalı: şifalı
devam: devam
devlet: 1. devlet; 2.zengin
déjur: nöbet, nöbetçi
députat: milletvekili, delege, murahhas
dézértir: kaçak
dımlı: nemli, ıslak
digén: denen
dikkatъ: dikkat
dilbége: dizgin
dimek: demek
dinséz: dinsiz
disbé: tespah
diste: on tane, onluk
dokumental: dokumanlara dayanan, belgesel
doşman: düşman
dönya: dünya

dörös: dürüst
dus: dost
dürt: dört

-E-

ebi: 1.ebe; 2. yaşlı kadın; 3. büyük anne egza: aza, üye
eger: eğer
ekiyet: masal
elekle-: iftira etmek
elége: şimdilik
emma: ama
eti: 1. ata, baba
eybet: iyi, güzel
eyt-: söylemek, konuşmak
eytés-: 1. karşılıklı söz atışmak; 2. ağız kavgası etmek

-É-

égerme: yirmi
éget: yiğit
égetlek: yiğitlik
égıl-: yıkılmak
él: yıl
éla-: ağlamak
élak: ağlayan, sulu gözlü
élga: akarsu, ırmak
éliš-: yakınlaşmak
éhy-éhy: ağlaya ağlaya
élmıy-: gülümsemek
éragay-: uzaklaşmak
éрак: uzak
éракка: uzağa
éраклан-: uzaklaşmak
értık: yırtık
éş: sık

-Ə-

éç-: içmek
éçénde: içinde

éçér-: içirmek
éçért-: içirtmek
égoist: egoist, bencil
él-: ilmek, asmak, takmak, geçirmek
éldér-: 1.ildirmek, iliştmek, astırmak;
 2.koşarak kaçmak
élétme: 1.ilişki, münasebet, alâka;
 2.ulaştırma, haberleşme
élektér-: 1. takmak; 2. ele geçirmek, elde etmek
éрге: 1.duvar; 2. yan
éré: iri
éşçé: işçi
éşséz: işsiz
éssélék: sıcaklık
ét: köpek
éz: iz
ézle-: aramak

-F-

fabrika: fabrika
faciga: facia
fani: fani
faşist: faşist
fayda: fayda
faydasız: faydasız
felek: felek
felen: falan, filan
ferman: emir, buyruk
fida: feda
fiker: fikir
filolojiye: filoloji
fırma: firma
forma: 1. forma; 2. şekil; 3. kıyafet

-G-

gaceplen-: şaşmak
gacizlen-: şaşmak, hayret etmek
gadél: âdil
gadi: âdi, basit, sade
gadetlé: âdetli
gafu: aff, affetme

gaile: aile
galem: âlem
gamel: uygulama
gamlé: gamlı
gamséz: gamsız
garip: sakat
garlék: arlık, namusluluk
garmun: akordeon
gasabi: asabi
gasker: ordu
gaşyık: âşık
gaybet: gıybet, dedikodu
gaybetçé: gıybetçi, dedikoducu
gazaplan-: azaplanmak
gazaplı: azaplı, sıkıntılı, elemli
gazeta: gazete
gaziz: aziz
géne: 1. daha, epeyce, oldukça; 2. yeteri kadar
géroy: kahraman
gıybare: ibaret
gıylém: ilim
gıynvar: ocak ayı
gımnastérka: asker gömleği
gomér: ömür
gomérlék: ömür boyunca, her zaman, ebediyen
gomumi: umumi
gorurlh: gururlu
gorurlhk: gurur, iftihar
gozér: özür; rica
göj: gürültü
gönah: günah
görle-: gürül gürül akmak
grajdan: vatandaş, sivil
gruppa: grup
gür: mezar
güzel: güzel, enfes, zarif

-H-

haman: devamlı
hava: 1.hava; 2.gök yüzü; 3.gurur
helak: helâk
her: her
herbér: her bir, her biri

herkém: herkes
hervakit: her vakit
heybet: heybet
heykel: heykel, anıt
hiçbér: hiçbir
huşsız: baygın
hadise: hadise
hafız: hafız
hain: hain
hatın: karı, eş, hatun, kadın
heber: haber
heyér: hayır
hezér: 1.şimdi, hemen, halen; 2. hazır
hezret: 1. imam; 2. efendi
hézmet: hizmet
hıyal: hayal
his: his
hodayım: ey Allahım
hökem: hüküm
hör: hür
huş: hoş

-I-

ıçkın-: 1. kopmak, çıkmak, çözülmek
ıgı-zıgılı: yaygaralı
ıjla-: vızlamak, ırgalamak
ırgıl-: ileri atılmak
ırgıt-: zıplatmak, fırlatmak, ileri atmak
ıspay: düzgün elbiseli
ısan-: inanmak, güvenmek
ısanıç: inanç
ısanıp: inanarak, güvenerek
ışkıl-: sürtülmek
ışıkla-: siper ve set ile korumaya almak
ızgış-: ağız kavgası yapmak

-İ-

i: ey!
i-: eğmek, büğmek
idare: idare
igélék: iyilik, hayır
igéléklé: hayırlı, bereketli

igén: ekin
iglan: ilân
igtibar: itibar, dikkat
igtibarlı: 1. dikkatli, 2. hürmetli
ik-: ekmek, ekin yetiştirmek
iken: iken
iké: iki
ikélé: ikili
ikénçé: ikinci
ikéndé: ikindi
ikéşer: ikişer
ikmek: ekmek
ilahi: ilâhi
ileslen-: 1. hayal görmek; hayal meyal gözüne görünmek; 2. sebepsiz bağırarak; 3. delinmek
illénçé: ellinci
iman: iman
indé: şimdi
inéş: çay, küçük dere
insan: insan
inték-: acı çekmek; yoksunluk çekmek
ipteş: 1. yolda, arkadaş; 2. eş
ir: 1. koca, eş; 2. er, erkek, erkek adam
ir-at: erler
irde: evli kadın
iréklé: serbest, hür, özgür; 2. erkli, kudretli
irén: dudak
iréş-: erişmek, ulaşmak
irkele-: okşamak, sevmek
irkén: ferah, geniş, açık, rahat
irtege: yarın
irtele-: sabah sabah kalkmak
irtük: çok erken
isbat: isbat
isémle: isimli, adlı
iské: eski
iskert-: hatırlatmak
islé: akıllı
istelék: hatıra
işék: kapı, ev kapısı, eşik
işét-: duymak
iték: çizme
iyer-: izlemek

izgé: mukaddes
izre-: 1. ezilmek, cıvıklaşmak; 2. uyuklamak

-J-

jalu: şikayet
jel: yazık, acıklı, esirgeyişli

-K-

kabahet: kabahat, kötü
kabalan-: telâş etmek, acele etmek
kabat: 1. defa, kere; 2. tekrar, yine
kabér: kabir
kabız-: ateş yakmak
kabina: kabin
kabul: kabul
kadak: çivi
kadal-: 1. bıçak, ok vb. batmak; 2. öç almağa çalışmak
kadér: kıymet, kadir
kadérlé: kıymetli, kadirli
kağıl-: değmek
kal-: 1. kalmak
kaldır-: bırakmak
kanun: kanun
kara-: bakmak, seyretmek
karavılçı: nöbetçi.
kaviş-: kavuşmak
kayçan: ne zaman
kaygı: kaygı, dert, felâket, belâ, üzüntü
kaynar: kaynar
kayt-: geri dönmek
kaz: kaz
kazan: Kazan
kazan-: kazanmak
kazı-: kazımak
kazna: hazine
kaytış: dönme
keşéf: keşif
kevse: gövde
keyéf: keyif
kérés-: girişmek
kérfék: kirpik

kéşé: 1. kişi; 2. yabancı
kiltay-: 1. öfke ile birden söz
 değiştir- mek; 2. kibirlenmek
kır-: kırmak
kırs: sert
kıyık: kıyık
kıyusız: cesaretsiz
kızu: çabuk
ki-: giymek
kibér: kibir
kiçén: akşamleyin
kiçegé: dünkü
kilén: gelin
kilér: gelir
kire-: gerekmek
kirek: gerek
kirége: geriye
kistér-: kestirmek
kitér-: gidermek
kitre: delikli duvar; engel
kiñ: geniş
kiñlék: genişlik
kiyém: elbise
koyun: koyun
koyeş: güneş
kollık: kölelik
köç: güç
köçen-: gücünü toplamak
köçséz: güçsüz
köklé: 1. gülme; 2. gülünç
kölés: gülme
kölés-: gülüşmek
köndéz: gündüz
köş: kış
köt-: beklemek, gözetmek
köz: güz, sonbahar
kubar-: koparmak
kul: el, kol
kulay: kolay
kun-: konmak
kup-: kopmak
kurkıniç: korkunç
kuz: ceviz
küç: göç
küçér-: göçürmek
kük: gök, gök yüzü
kükrek: göğüs

külege: gölge
külme: gömlek
kün: gün
küngél: gönül
küngéllé: sevinçli
küpten: çoktan
kür-: 1. görmek; 2. becermek, başarmak
kürşé: komşu
küter-: yükseltmek, kaldırmak
küz: 1. göz; 2. ilmik; delik
küzalla-: göz önüne getirmek
küzenek: petek gözü; hücre; gözenek
küzet-: gözetmek, gözetlemek
küzlé: gözlemek

-L-

layık: lâyük, hak etmiş
lakıldık: geveze
lampa: lâmba
lezzet: lezzet
lezzetlé: lezzetli
lıçma: ıslak (elbise v.b)
lıgırda-: gevezelik etmek, lakırdamak
lornét: tiyatro

-M-

makta-: övmek
maktan-: övünmek
mamıklı: pamuklu
mançıl-: ıslanmak, suya düşmek
manzara: manzara
mart: mart
may: mayıs
mayla-: yağlamak
maylı: yağlı
maymıç: balık yavrusu
maza: rahatlık, keyif
mazar: 1. mezar; 2. falan, filân
meçé: kedi
meçét: mescit, cami
mehebbet: muhabbet
mehşer: mahşer
mektep: mektep

méne: işte, şimdi
métrlap: metrelerce
mıgırda-: mırıldamak
mıltık: tüfek
mıyıklı: bıyıklı
miç: kuzine, soba
militsiye: milis, polis
million: milyon
mina: mayın
miñçél: bencil
minen: benden
miné: beni
miném: benim
minga: bana
ministr: bakan
minut: dakika
miras: miras
misal: misal
monda: burada, bunda
mondagi: bundaki, buradaki
mondıy: bunun gibi
monga: buna
moni: bunu
monnan: bundan
motlak: mutlak, mutlaka
mödir: müdür
mögayın: muayyen
möhim: mühim
muyın: boyun
muzıka: müzik

-N-

naçar: kötü
naçarlık: kötülük
nalog: vergi
namaz: namaz
narat: çam
natura: tabiat
nazlı: nazlı
necés: pislik
nefret: nefret
nerse: ne, ne ise
netice: netice, sonuç
néft: petrol

nıbarı: sadece, topu topu
niçe: kaç?
niçék: nasıl
niçéktér: bilmiyorum ki nasıl
nigéz: 1. temel, esas 2.esas delil
nigézde: esasında
nindi: hangi, nasıl
nindidér: bir; bilmem nasıl
nindirek: ne gibi
nisbet: nispet, oran
nişlep: niçin, nasıl öyle
nişle-: ne yapmak
noyabr: kasım

-O-

ocmah: cennet
oç-: uçmak
oçkın: kıvılcım
oçlı: uçlu
oçsız: 1. ucuz; 2. uçsuz
olı: ihtiyar, koca
olıla-: hürmet göstermek
omıl-: 1. hızla gitmek; 2. heves etmek, umut etmek
on: un
onıt-: unutmak
onıtıl-: unutulmak
or-: vurmak
orlıksız: tohumsuz
ostaz: üstad
oşa-: yakışmak
oşat-: yakıştırmak
ozay-: uzanmak
ozayt-: uzatmak, uzun sürmek
ozak: uzak, uzun süre
ozakka: çok zaman, uzun müddet
ozın: uzun
ozınlık: uzunluk
ozınça: uzunca
oyalt-: utandırmak
oyat: utanç
oyatsız: utanmaz

-Ö-

öleş-: üleşmek, pay vermek
ört-: örtmek
öské: üstteki, yukarıdaki, yüzündeki üzerindeki
östeme: ilâve, ek
östel: masa
öşen-: halsiz düşmek
öşét-: üşütmek
öz-: ayırmak, koparmak
özdér-: 1. ayırttırmak, kopartmak, parçalatmak; 2. üzüntü vermek
özgéc: şartel; elektrik düğmesi
özgele-: 1. çok defa ayırmak; 2. parça parça etmek
özék: 1. ayrılmış, kopmuş; 2. kısım, parça, hisse
özéklé: ayrılmış, kesik, kopuk, bozuk
öy-: yığmak
öyren-: öğrenmek
öyret-: 1. öğretmek; 2. terbiye etmek

-P-

padişah: padişah
papka: dosya
pare: parça
park: park
parlandır-: buharlaştırmak
paylaş-: paylaşmak
perde: perde
peri: peri
péçen: hayvana verilmek üzere kesinlen ot
pési: kedi, kedicik
péş-: 1. pişmek; 2. olgunlaşmak
péşken: pişik
pıçkı: bıçkı, testere
pıçrak: çamur
pışın: fısıl
piçet: mühür
plite: mutfak ocağı

pogon: apolet
polosa: şerit, ağaç şeridi
poş-: dertlenmek, kaygılanmak, üzülmek, göyünmek, pişman olmak
puta: kemer, kuşak
pülen: biçilmiş tomruğun bir parçası

-R-

rasla-: tasdik etmek, gerçeklemek
rayon: ilçe
rehet: rahat
rehimlé: merhametli
rehmet: rahmet
rencét-: incitmek
retlen-: sıralanmak, düzenlemek
riza: rıza
roza: gül
ruh: ruh
rus: Rus

-S-

saba: sabah
sabın: sabun
sabır: sabır
sabırlı: sabırlı
sabırsız: sabırsız
sade: sade
saf: 1. saf, sıra; 2. saf, temiz
saflandır-: saflaştırmak, temizletmek
sagay-: kuşkulanmak
sagın-: özlemek
sagış: tatlı ve hüzünlü düşünce
sakçı: bekçi
sal-: 1. salmak; 2. koymak; 3. sürmek; 4. göndermek
salam: saman
salış-: birlikte salmak
salkın: serin, soğuk
salkınayt-: soğutmak
salkınlık: serinlik, soğukluk
salmaklan-: ağırlanmak; yorulmak
samimi: samimi
sandugaç: bülbül

sandık: sandık
sanlı: 1.sayılı; 2. saygılı
sansız: 2.sayısız; 2.saygısız
sar-: sarmak
saran: cimri
sargay-: sararmak
sarı: sarı
sarıl-: sarılmak
sarkı-: sızmak
sarut: çim, çimen
sası-: pis kokmak
sat-: satmak
sataş-: 1. sayıklamak; 2.yanlışı yapmak; 3. delirmek
satuçı: satıcı
sayın: her
sayla-: seçmek
sayra-: (kuş v.b) ötmek; 2.mec. güzel ve hoş söylemek
secde: secde
sefer: sefer
selam: selam
seyérsén-: tuhafa saymak
sébér-: süpürmek
sélkén-: silkinmek
sétle-: sallamak
séz: siz
séznéké: sizinki
sibél-: serpilmel, dağılmak
sigéz: sekiz
siz-: sezmek
siksen: seksen
sipkél: çil
sirek: seyrek
soraş-: soruşmak
sör-: 1.sürmek,kazmak; 2. sürmek, sürgün etmek; 3.geçirmek
sört-: silmek
söt: süt
söy-: sevmek
söyénéc: sevinç
stakan: bardak
stantsiye: istasyon
starosta: muhtar
sugan: soğan
sugar-: sulamak, suvarmak
sugış-: 1.dövüşmek; 2.savaşmak

suik: soğuk
sukmak: patika
suz-: 1.sunmak,vermek;
 2.uzatmak,geçirmek(vakit); 3.uzatmak
sündér-: söndürmek
süz: söz
süzde: sözde

-Ş-

şabır: buram buram
şakılda-: şakıldamak
şakşı: pis
şaktıy: epey, epeyce
şaltırat-: 1.telefon etmek; 2. çingirdatmak
şartla-: patlamak
şaş-: şaşmak, hayret etmek
şaşkın: şaşkın
şaştır-: şaşırtmak
şav: ses
şavıl: gürültü
şayan: 1.şaka yapmaya düşkün; 2. şaklaban
şaytan: şeytan
şehir: şehir
şığırda-: gıcırdamak
şıksız: ışıksız
şıprılı: dikenli
şiker: şeker
şkaf: dolap
şom: korku, kötü tesir bırakan haber
şoma: dümdüz; 2. her hadisenin altından kolay çıkabilen (hadise)
şomar-: 1.düzleşmek; 2.herhadisenin altından kolay kalkabilmek
şomlu: korkulu, endişeli
şöbhe: şüphe
şökér: şükür
ştaf: yasak, ceza
şukluk: yaramazlık, şuhluk
şul: şu, bu,o
şulçak: o zaman
şulpa: çorba
şunda: 1.şurada; 2.o anda
şundacı: oradaki
şundıy: onun gibi
şunduk: hemen

şunga: 1.şuna; 2.için, göre
şunnan: şundan, dolayısıyla
şuşı: şu, bu
şuşılay: şöyle
şuşında: şunda, tam burada
şürle-: çok korkmak

–T–

taba: 1. tava, 2. doğru, tarafa
tabala-: başa kakmak
taban: 1. taban; 2.ayakkabı altı
tabın: dört kişilik sofa
tabış: 1. kâr, kazanç, gelir; 2. yaz boyunca arıların biriktirdiği bal
tabış-: buluşmak
tabışlı: karlı
tabib: tabip, doktor, hekim
tabibe: kadın doktor
tagı: daha, da, de
talán-: talanmak, yağmalanmak
tahım: 1. zor beğenme; 2. zevk
tañçı: damla
tañçıla-: damlatmak
tanı-: tanımak, bilmek
tañşu: tanışma
tanıt-: tanıtmak
taphı: lekeli
tapsız: lekesiz
tapta-: 1.çiğnemek, ayak altında ezmek; 2. aşğılamak
taraf: taraf
tarat-: dağıtmak
tart-: çekmek
tartma: çekmece
tas: tas
tatarça: Tatarca
tatı-: tatmak, tadına bakmak
tatlı: tatlı, lezzetli
tav: dağ
tavık: tavuk
taviş: 1.ses; 2. oy, rey
tavişlı: sesli
tavişsız: sessiz
tay-: 1.ayağı kaymak; 2.prensipten ayrılmak, kaymak; 3. kaçmak

taza: 1. güçlü, kuvvetli (kimse); 2.sağlam; 3. temiz
tehet: taht
tek: 1.tek, öyle; 2. işsiz
tekdir: takdir
temam: tamam
tél: 1.dil, söz; 2. konuşma,söylem; 3.ağız
tés: diş
téz: diz
tın-: dinmek
tına: defa, kere
tırış: özenli, çalışkan, gayretli
tısta: dışta
tiğéz: 1.yassı, 2.aynı,birbirine denk, eşit; 3.dostane; 4. aynı seviyede
tik: 1.tek, bir, yalnız
tiken: diken
tikke: faydasız
tilé: deli
tilélék: delilik
timér: demir
tirenlék: derinlik
tiresénde: 1.çevresinde; 2.boyunda, doğrultusunda.
tiré: deri
tiş-: deşmek, delmek
tiyéş: 1. borçlu; 2. değer; 3. lâzım, gerek
tomala-: tıkamak, kapamak
tonık: donuk, durgun
tot-: tutmak
totam: tutam
totın-: tutunmak
toygı: duygu
toyıl-: 1.duyulmak; 2. görünmek
toz: tuz
töbel-: 1. yönelmek; 2. göz dikmek
töken-: tükenmek
tölké: tilki
tön: gece, akşam
töp: 1. dip, kütük; 2. esas
törlé: türlü, çeşitli
tösmér: 1. alt renk; 2. at rengi,donu
töş: düş, rüya
tugan: kardeş
tugız: dokuz
tugrı: doğru
tukın-: dokunmak

tukta-: durmak
tulu: dolu
tuma: 1.doğma; 2.doğuştan
tuplan-: toplanmak
tuplu: toplu
tutkal-: 1.durmak; 2. kalmak,
 inmek
 tufrak: toprak
tügél: değil
tüşe-: döşemek
tüz-: dayanmak, sabr etmek

-U-

uglan: 1.evlenmemiş erkek
ukı-: okumak
ukıt-: okutmak
ulım: oğlum
ungış: 1. ürün, mahsul; 2. başarı,
 muvaffakiyet, şans
ural-: 1. dolanmak; sarılmak;
 2. dolaşmak, germek
uram: sokak; cadde
urın: yer
urman: orman
utır-: 1.oturmak; 2. çökmek;
 3. hapse girmek
uy: düşünme, fikir, hatır, akıl,
 hayal
uy-: oymak
uyan-: uyanmak
uyıl-: oyulmak
uyıldır-: oydurmak
uyılma: oyuk, oyulma
uyın-: 1. oyun; 2. şaka
uyla-: düşünmek, tasavvur etmek;
 hayal etmek, akletmek, fikretmek;
 niyet etmek
uyna-: oynamak
uz-: yandan geçmek; 2. (zaman,
 ömür) geçmek; 3. yarışta vb.
 geride bırak-mak, yenmek.
uzgın: 1. geçici; 2. ileri giden

-Ü-

üçetlen-: azim duymak
ügétle-: öğütlemek
ügéz: öküz
üksé-: hıçkırmak
ül-: ölmek
ülen: ot
ülmes: ölmez
ürdek: ördek
ürnek: örnek
üs-: bitmek, filizlenmek
üstér-: 1.bitirmek, filizlendirmek,
 yetiştirmek; 2.coşturmak, ruhlandırmak
ütékén: keskin, sivri
ütükle: ütölemek
üz: 1.kendi; 2.öz; 3.can
üzge: özge, başka
üzleş-: benimsemek

-V-

vafat: vefat
vagon: vagon
vak: ufak, küçük, ince
vakıt: zaman
vakıtlıça: vakitlice
vakıyga: olay, hâdisé
vanna: banyo, küvet
vasiyet: vasiyet
vatan: vatan
vazifa: vazife
vegde: söz
vegaz: vaaz
vekil: vekil, temsilci
vehşet: vahşet
volkzal: gar, garaj
vöcdan: vicdan
vöcüd: vücut, varlık

-Y-

ya: ya!
yagıl: 1.ısıtılmak; 2.yakılmak, yandırılmak
yahşı: iyi, güzel

yahşılık: iyilik
yaklı: yandaş, yanlı, taraftar
yakında: yakında, yakın zamanda
yalgan: eklenmek
yalgış-: yanılmak, hata etmek
yalıktır-: bıktırmak
yandır-: yandırmak
yaña: yeni
yañgır: yağmur
yarala-: yaralamak
yarsulu: kızgın, öfkeli, heyecanlı
yasal-: 1.yapılmak;2.düzenlenmek
yavım: yağış
yavımlı: yağışlı
yavız: çok kötü, saldırgan
yavızlık: kötülük
yaz: 1.ilkbahar;
yaz-: 1.yazmak, 2.yaymak, sermek
yazmış: yazılmış, alın yazısı,
kader, baht
yatla-: ezberlemek
yeşél: yeşil
yeş: genç
yodruk: yumruk
yodrukla-: yumruklamak
yokla-: uyumak
yokılı: uykulu
yokısız: uykusuz
yoldız: yıldız
yolkı-: yolmak
yomgak: 1. yumak, 2.hüküm,
sonuç, düğüm
yomiş: görev
yomişçı: ulak
yomşak: yumuşak
yomşar-: yumuşamak
yonçulu: yorgun
yonlu: yünlü
yonçı-: yıpramak, halsizleşmek,
kuvvetten düşmek
yort: vatan
yort-cir: ev avlu
yot-: yutmak
yozakla-: kilitlemek
yögén-: 1.eğilmek; 2.saygı ile
eğilmek
yögér-: koşmak

yögen: yular
yöklé: gebe,yüklü
yörek: yürek
yöreklé: yürekli, cesur
yört-: yürütmek
yöz : 1.yüz sayısı; 2. yüz, çehre
yözék: yüzük
yu-: yıkamak
yuan-: avunmak
yuanay-: yoğunlaşmak
yuandır-:avundurmak, teselli ettirmek
yuaş: yavaş, sakin, uslu
yuat-: avutmak
yubka: eteklik, etek
yugalt-: kaybetmek
yugaltu: kaybetme
yugarı: yukarı
yugarığı: yukarıki
yugıyse: yok ise, yoksa
yuın: yıkanmak
yuk: yok
yuka: ince
yukar-: incelmek
yul: 1.yol; 2. satır, mısra
yulık-: yolda uğramak, tesadüf etmek,
uğramak
yurgan: yorgan

-Z-

zakaz: sipariş, rezervasyon
zakon: kanun
zakonlaştır-: kanunlaştırmak
zal: salon
zapas: stok, rezerv
zat: 1.şey; 2. kimse; 3.kök, nesep, soy
zatlı: kaliteli; soylu
zavod: fabrika
zeher: zehir; öfke, hışım
zeherlé: zehirli
zehmet: 1. zahmet; 2. hastalık
zevik: zevk
zevıksız: zevksiz
ziyan: ziyan; zarar
zifa: biçimli, endamlı, boylu, endamlı
zihén: zihin

zinhar: lütfen, ne olur
zirat: kabristan, mezarlık
zur: büyük
zuray-: büyötmek
zurula-: hürmet göstermek

SONUÇ

Kuzey Kıpçak grubu lehçelerinden biri olan Tatar Türkçesinde yaptığımız bu çalışmamızda tespit ettiğimiz noktalar şunlardır:

- Tatar Türkçesi bazı değişikliklere uğramasına rağmen Türk dilinin genel çizgisi üzerinde fonetik ve morfolojik yapısını korumuştur.
- Tatar Türkçesi ile Türkiye Türkçesi, Türkçenin farklı gruplarına ait birer lehçe olmalarına rağmen fiil çekimi ve fiillerdeki zaman kaymaları açısından hemen hemen aynı özelliklere sahiptir.
- Tatar Türkçesinde de çokluk eki Türkiye Türkçesindeki gibi -lar/ -ler'dir. Tatar Türkçesinde benzeşme olayı sonucu -nar/-ner şekli de görülür.
- Tatar Türkçesinde soru eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi -mı/mé'dir. Ancak Tatar Türkçesinde soru eki kelimeye bitişik yazılır.
- Tatar Türkçesinde de olumsuzluk eki -ma/-me'dir.
- Tatar Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi zamir, iyelik ve emir kökenli olmak üzere üç çeşit şahıs eki vardır.
- Tatar Türkçesinde geniş zaman eki -(A/I)r; -r' dir.
- Tatar Türkçesinde görülen geçmiş zamanın -DI' dir. Yuvarlak ünlülü şekli yoktur.
- Tatar Türkçesinde anlatılan geçmiş zaman -GAn'dır. Aynı zamanda -(ı)p/ -(é)p tora yapısıyla da ifade edilir.
- Tatar Türkçesinde şimdiki zaman eki -A'dır.
- Tatar Türkçesinde gelecek zaman eki -AçAk'tır.
- Tatar Türkçesinde şart kipi -sA eki ile oluşturulmuştur.
- Tatar Türkçesinde istek çekimi fiil kök ve gövdelerine -AsI ekinin üzerine kil- "gel-" kelimesi getirilerek veya fiil tabanına getirilen -mAkçI ekiyle yapılır.
- Tatar Türkçesinde gereklilik kipi iki şekilde yapılır. Birincisi fiil köküne mastar eki -rgA ve kirek kelimesi getirilerek yapılır. Diğeri ise -rgA ekine tiyész/ tiyeş kelimesi getirilerek yapılır.
-

- Tatar Türkçesinde hikâye birleşik çekim zaman eklerinden sonra idé getirilerek yapılır.
- Rivayet birleşik çekim ise zaman eklerinden sonra iken yardımcı fiilinin getirilmesiyle yapılır.
- Tatar Türkçesinde şart birleşik çekimi bul- (olsa-) yardımcı fiiliyle yapılır
- Tatar Türkçesinde isim- fiil eki olarak -(U)v, ve (I)rgA kullanılmaktadır. (I)rgA eki Türkiye Türkçesindeki -mAk mastar ekinin yerini tutar.
- Tatar Türkçesindeki başlıca sıfat-fiiller -GAn, -mIş, -AsI, -Ar, -mAs, -vçI' dir.
- Tatar Türkçesindeki başlıca zarf-fiiller -A, -p, -GAnçI, -GAndA, -GAç, -rgA, -rdAy/- ArdAy, -GAndAy 'dır.
- Türkiye Türkçesi ile Tatar Türkçesi arasında zaman kaymaları açısından karşılaştırılma yapıldığında arada önemli bir fark olmadığı görülür. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de zaman kaymalarının en fazla görüldüğü kip şimdiki zaman ve geniş zamandır. En az görüldüğü kip ise her iki dilde de anlatılan geçmiş zaman ve gelecek zamandır.
- Tatar Türkçesinde zaman kaymalarını belirli bir sistem dahilindedir şeklinde değerlendirmemek gerekir. Zorunlu bir kullanım yoktur.
- Zaman kaymaları, cümlenin anlamıyla yakından ilgilidir. Bu ilgi, sonuçta cümleye canlılık, estetik, süs ve pratiklik kazandırır. Bu örnekler her iki dilde de net olarak görülebilir. Yalnız bu anlatımlar, yine de Türkiye Türkçesinde daha belirgin ve fazladır.

KAYNAKÇA

AKAR, Ali, *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

AKÇATAŞ, Ahmet(2004)“*Cümlede Zaman*”, V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C. 1.

ASLAN DEMİR, Sema, *Türkçede İsteme Kipliği (Semantik-Pragmatik Bir İnceleme)*,Grafiker Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 2008.

BANGUOĞLU Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, 8.Baskı, Ankara, 2007.

BURAN, Ahmet ; ALKAYA, Ercan, *Çağdaş Türk Lehçeleri* , Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

DEVLET, Nadir, *Çağdaş Türkiler* (Büyük İslam Tarihi'ne Ek Cilt), Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

DOĞAN, Levent; HÜNERLİ, Bülent “*Tatar Türkçesi*” *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, Kriter Yayınları, 1.Baskı, Ekim 2007.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, ÖNER Mustafa, “*Tatar Türkçesi*” *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2007.

ERGİN, Muharrem, *Türk Dili (Üniversiteler İçin)*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2002.

ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2004.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, 31. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994.

GABAIN, A.von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 2003.

GANIYEV, Fuat; EHMETYANOV Rifkat; AÇIKGÖZ Helil; “*Tatarça - Törekeçe Sözlük*”, İnsan Nesriyatı, Kazan-Meskev, 1997.

HATTORİ, Shirô “*Türk Dilleri Arasında Tatarcanın Yeri*”, Bilimsel Bildiriler 1972, TDK Yayınları, AÜ Basımevi, Ankara, 1975.

KARABEY, Adnan Rüştü, *Çağdaş Tatar Türkçesinde Zaman Morfemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi, (Danışman: Musa Duman), İstanbul, 2002.

KAYDAROV, A. T. ; ORAZOV, M., *Türklük Bilgisine Giriş*, (akt. Vahit Türk), Birleşik Yayınları, İstanbul, 1999.

KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2007.

ÖNER, Mustafa , *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

ÖZKAN, Nevzat, *Türk Dünyası Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*, Geçit Yayınları, Kayseri, 1997.

ÖZKAN, Nevzat , *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

POPPE Nicholas, *Tatar Manual*, Indiana University Publications, Bloomington, 1968.

YILMAZ, Hikmet, *Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Şivelerinde Zarf-Fiiller*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, (Danışman: Prof.Dr. Tuncer Gülensoy), Kayseri, 1998.

ZEKİYEV, M. Z., *Türki-Tatar Etnogenezi*, 'Fikir' Neşriyatı, Kazan; 'İnsan' Neşriyatı, Meskeü, 1998.

İNTERNET

<http://www.sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=tataristan>

[Ziyaret Tarihi: 2.04.2010]

<http://www.gajil.20m.com> [Tatarça-Törekça Sözlük]

[Ziyaret Tarihi: 17.03.2010]

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÖRNEK CÜMLELERİN ALINDIĞI ESERLER KAYNAKÇASI

ALİ, Sebahhattin, *Kürk Mantolu Maddona*, Cem Yayınları, İstanbul.

AYVAZOĞLU, Beşir, *Kuşunun Son Şarkısı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

DAĞCI Cengiz, *Benim Gibi Biri*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

ERAY Nazlı, *Sis Kelebekleri*, Can Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Dudaktan Kalbe*, İnkılâp Yayınları, 25.Baskı., İstanbul.

Namık Kemal, *İntibah*, Beyaz Balina Yayınları, İstanbul, 2001.

Samipaşazâde Sezâi, *Sergüzeşt*, Beyaz Balina Yayınları, İstanbul, 2001.

SEYFETTİN, Ömer, *Pembe İncili Kaftan*, Ünlü yayınevi, İstanbul, 1998.

TAHİR, Kemal, *Devlet Ana*, Bilgi yayınevi, Ankara, 1968.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Aşk-ı Memnu*, Özgür Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2002.

YILDIZ, Ahmet Günbay, *Gurbeti Ben Yaşadım*, Timaş yayınları, İstanbul, 1998.